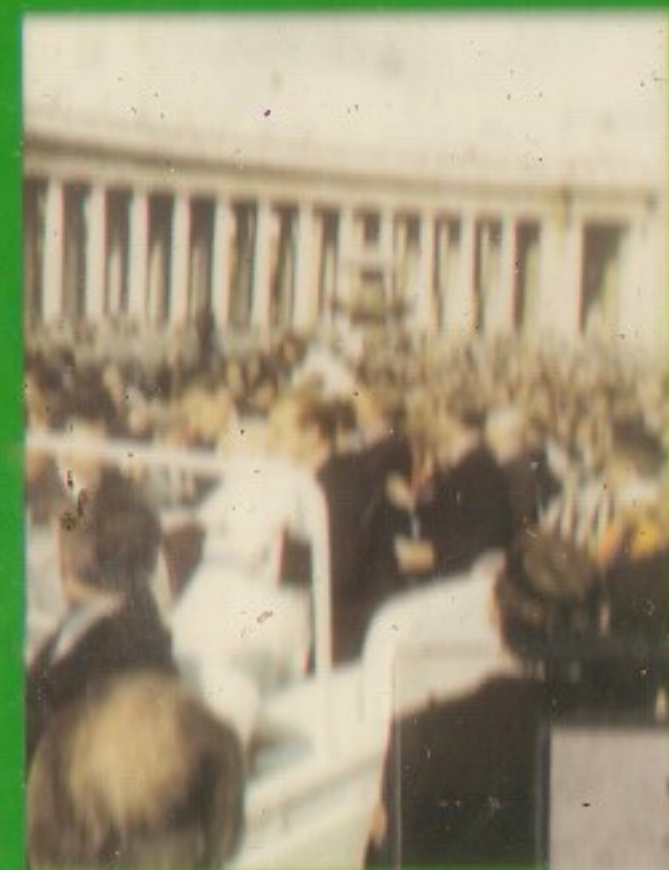

Kuni 1963. aastani p...
riigid toime 526 tuum...
Terve põlvkond kasvab ühes kõrgema...
radiatsiooni tingimustes. USA-s ja N. Lildus
kasutati kümneid tuhandeid sõdureid katse-
jänestena, et uurida radioaktiivse kiirguse mõju
inimese organismile. Maapealsete katse-
plahvatuse ajal pidid sõdurid viibima plah-
vatuse keskmeist kaugusel, mis seadis ohtu
nende elu ja tervise, pärast aga sunniti mars-
sima plahvatuse episentrisse.

Õigusemõistmise ajalugu on läbi aegade olnud
julm. Keskajal hukkasid surmamõistetud elukutselised
timukad, kusejuures hukatava surm pidi sageli olema
aeglane ja piinarikas. Kuigi keskajal oli timukas üks
tähtsamaid ühiskonnaliikmeid, põlati teda selle
ametiga kaasnevate oaduste tõttu. Läbi sajandite on
timukas olnud lausa müstilne figuur. Pole ime, et
timuka amet on olnud seotud maagia ja salapärase
mõõldega.

Läbi aegade on poliitilistel, religioossetel või muu-
del põhjustel täpetud tähtsaid isikuid. Praegusel ajal
on monarhide asemel demokraatlikult valitud pea-
ministrid ja presidendid, kuid sellest hoolimata lei-
dub ikka ja jälle rahulolematuid kodanikke, kes riigi-
pead türanniks pidades üritavad atentaadiga maa-
ilma paremaks muuta.

VIIMSI RAAMATUKOGU

0 VRK F 1998

ILVES, Guido

Sündmused, mis vapustasid maailma

9986-64-030-6

VR12086

N. Lildu lagunemine...
välismaistele vaatlejatele...
luureagentuuride...
tusena. Ekslaid ka...
holatasid, et N. Lildu...
võib kaasa tuua tohu...
mise. Need jõud, kes...
tatud N. Lildu säilitamisest iga hin-
na eest, jäid aga sõna otseses
mõttes ajale jalgu.

0
ILV

SÜNDMUSED, MIS VAPUSTASID MAAILMA

0
ILV
VRK F
GUII

GUIDO ILVES

SÜNDMUSED, MIS VAPUSTASID MAAILMA

Guido Ilves

**Sündmused,
mis vapustasid
maailma**

Maalehe Raamat
Tallinn

Kujundus, joonised ja layout: Riho Kolk
 Toimetajad: Tiiu Viires ja Maie Mägi
 Korrektor: Ene Leinak

Täna kõiki, kelle kaasabil see raamat ilmus.

KUSTUTATUD

10. 11. 2021

Viimse Raamatukogu

Viimse Raamatukogu

ISBN 9985-64-030-6

© Maalehe Raamat 1998

© Tekst. Guido Ilves

Trükitud Tallinna Raamatutrükikojas

Saateks

Ajalugu on rikas dramaatiliste sündmuste poolest, mis on jätnud arme Maale ja inimeste mälestusse. Palju ohte on loonud inimene omaenda kätega. Ohutusnõuete eiramine on põhjustanud tööstuskatastroofe, mis tekitasid suurt materiaalselt kahju ja nõudsid arvukaid inimohvreid. Ettevaatamatuse ja lohakuse tõttu on tuleroaks langenud isegi terveid linnu.

Inimene on läbi aegade olnud looja ja hävitaja. Pea kõik leiutised ja avastused on leidnud ka sõjalist rakendust. Millised poleks ka olnud arvukate sõdade põhjused — riikide ekspansionistlik poliitika või mõne türanni isiklikud ambitsioonid — on nendega alati kaasas käinud julmus, kannatused ja surm. Juutide, mustlaste ja slaavlaste süstemaatiline hävitamine Teise maailmasõja ajal Saksa fašistide poolt on kuritegu, mida pole võimalik andestada ega unustada.

Surm on läbi aegade olnud vahend inimese üle võimu saavutamiseks ja tema vaimseks orjastamiseks. Keskaegne nõiajaht oli kiriku meeleheitlik katse taastada oma kõikumalõõnud positsioone ja jumalaskulaste võimu ilmaliku elu üle. Kuigi sõna religioon tuleneb ladinakeelsest sõnast *religio*, mille alusverb kätkeb endas sidumise tähendust, ei ole usk kunagi rahvaid ühendanud ning religioossete süsteemide lagunemine on alati süvendanud lahkkelisid usklikte hulgas. Minevikus on ussõjad nõudnud tohutuid ohvreid ja on kahetsusväärne, et ka meie valgustatud XX sajandil ei ole usklikud muutunud tolerantsemaks. Ehkki kirik jutlustab halastusest ja konsolideerumisest, tahaks nii mõnigi klerikaal parema meelega kutsuda rahvast üles ristisõjale — kuid ajad on teised.

Mitte igal usklikul pole võimalik tõusta kirikliku hierarhia tippu. Pealegi on see väga aeganõudev. Palju lihtsam on ennast kuulutada uue usu prohvetiks ning koondades enda ümber elus pettunud või muidu lihtsameelseid inimesi tõusta kaasaegseks messiaks. Millise mõju võivad mõned karismaatilised fanaatikud oma jüngrite üle saavutada, näitavad mitmed sektantide massilised enesetapud.

Usulise fanatismi uimas on korda saadetud rohkem kurja kui head. Põhja-Iiri maal vaenutsevad katoliiklased ja protestandid, moslemi äärmuslaste ideoloogid leiavad pahatihti fanaatikuid, kes on Allahi nimel valmis tapma isegi süütuid turiste.

Mõrva on läbi aegade peetud raskeimaks kuriteoks. Vanasti oli iseenesest mõistetav, et mõrvar väärrib surmanuhtlust. Nüüdséks on surmanuhtlus kaotatud paljudes maades ning nii mõnigi mõrvar pääseb üsna lühiajalise vanglakaristusega. Üha kergemate karistuste määramine tapmise eest ei anna tunnistust mitte humaansuse võidukäigust ühiskonnas, vaid tõestab pigem seda, et tapmist ei peeta enam rängimaks kuriteoks.

Mõrv on läbi aegade kuulunud ka poliitiliste eesmärkide taotlemise vahendite hulka. Atentaat näib olevat lihtsaim viis poliitiliste probleemide lahendamisel, kuid harva on sellega püstitatud sihte saavutatud. Tavaliselt on atentaat tekitanud vaid uusi probleeme. Paljud poliitilised mõrvad on toonud ettearvamata tagajärgi ning kujunenud seega maailma ajaloo pöördepunktideks.

Demokraatlike loosungitega manipuleerides ning rahvale maad ja leiba lubades tulid enamlased Venemaal võimule. Relva jõul moodustatud N. Liidus algas bolševike diktatuuri tingimustes uue klassideta ühiskonna ehitamine. Stalini isikukultuse ajal loodi monstroom, mida jätkuvalt nimetati sotsialismiks. Pärast Teist maailmasõda asus terve rida N. Liidu mõjusfääri sattunud riike sotsialismi teele. Kahjuks ei suudetud mõista, et tegemist on ummikteega — uue inimese kasvatamine on lootusetult utoopiline ettevõtmine.

XX sajandi lõpuaastad on olnud sotsialismi krahhi ja turumajanduse võidukäigu tunnistajaks. Kuid ka turumajanduses on tulnud ette ränki tagasilööke ja riikide majandust halvavaid vapustusi.

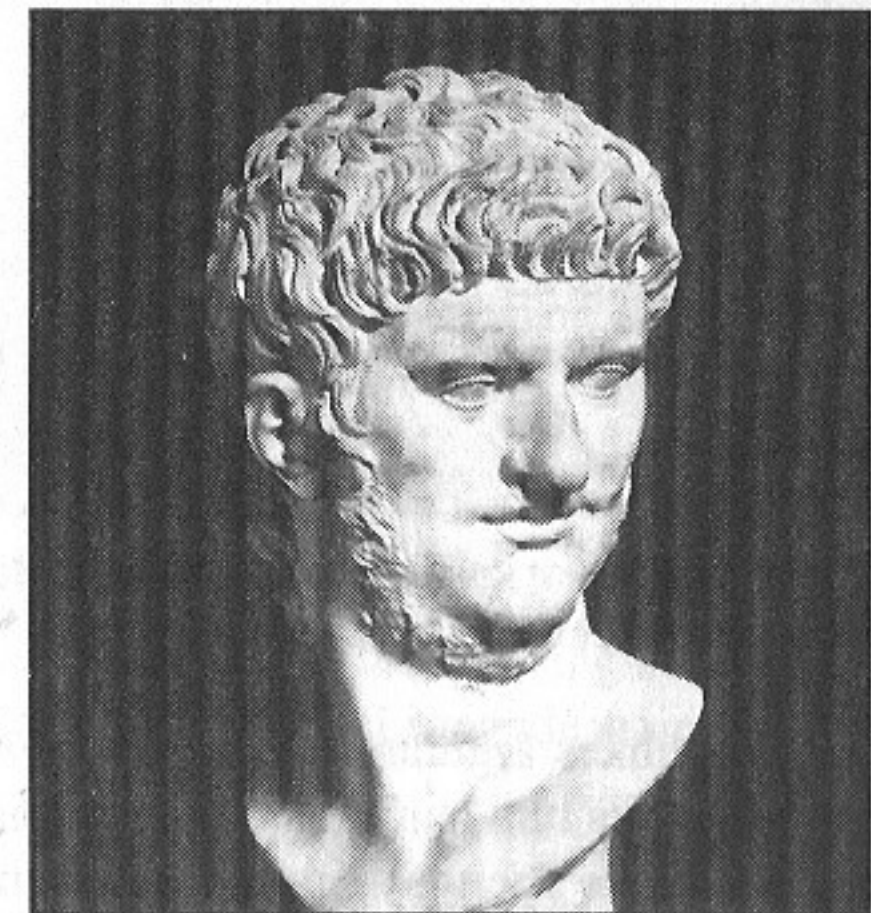
Kogu meie elu saadavad poliitilised konfliktid, skandaalid ja afäärid, milles me küll alati ise ei osale, kuid mis jõuavad meieni meedia vahendusel.

Arusaadavalt pole kõigi ajaloos toimunud põnevate sündmuste mahutamise ühe raamatu kaante vahele võimalik, sellepärast on ka materjali valik olnud suvaline. Kui autor suudab pakkuda põnevat lugemismaterjali või üllatada lugejat talle seniteadmata faktidega, siis on käesolev raamat oma ülesande täitnud.

TULI KUI VAENLANE

Rooma põlemine

Keiser Nero oli Rooma riigi kõige skandaalsema kuulsusega valitseja. Nero sündis 37. a. p. Kr. ja sai keisriks 54. aastal pärast seda, kui tema ettevõtlik ema Agrippina oli mürgitanud keiser Claudius, Nero kasuisa. Esimese kümne valitsemisaasta jooksul jättis Nero endast edumeelse valitseja mulje, siis aga algas tema vägivallavalitsuse ajajärk. Nero ei ohjeldanud enam oma tujusid ja kalduvusi. Ta priiskas ja korraldas vaatamänge, astus rahva ees üles laulja ja näitlejana, kolas öösiti inkognito mööda Rooma kõrtse. Nero veidrused kulmineerusid 64. aastal, kui antiikaja suurim

Keiser Nero.

tulekahju hävitas Rooma. Mõned tolleaegsed Rooma ajaloolased, nende hulgas ka Suetonius, olid üksmeelel selles, et kahjutuli tekitati keiser Nero käsul, Tacitus aga kahtleb Nero osaluses. Tõsi, arusaamatuks jääb selle teo motiiv. Ühed väitsid, et paljud vanad ja inetud hooned olevat riivanud keisri silma, pealegi olevat ta tahtnud laiendada oma paleed, mis võttis enda alla kaks Rooma seitsmest künnast. Võib-olla aga ihaldas ta, olles tüdinenud gladiaatorite võitlustest, näha ehtsat katastroofi, tõelist tragöödiat. Mõni päev enne tulekahju puhkemist oli üks Nero favoriite, Ofonius Tigellinus, kes oli ilmselt keisri lähemaid nõuandjaid, tsiteerinud kreeka kurbmängu: "Kui ma surnud olen, võib tuli maa neelata." Nero parandas lause algust: "Nii kaua, kui ma veel elan."

Pole teada, millest see dispuut alguse sai, kuid 17. juulil sõitis keiser sadamalinna Aktioni ja kaks päeva hiljem oli Rooma leekides.

Kuulu järgi olevat keiser Nero ise lasknud Rooma põlema panna ning lugenud siis leegitseva linna taustal luuletusi.

Tuli puhkes äritänaval *Circus Maximuse* lähedal Palatinuse künka jalamil. Peagi kandis tuul kahjutule üle suuremale osale linnast.

Ajaloolane Tacitus on meile jätnud sündmusest sellise kirjelduse: "Tänavatel tormasid ringi hirmust hullunud ja karjuvad naised, abitud vanurid ning lapsed. Oli neid, kes mõtlesid ainult oma julgeolekule, teised jällegi püüdsid omakasupüüdmatult päästa haigeid. Tulemõllu eest põgenejad ja uudishimulike karjad suurendasid segadust. Sageli ei jõudnud inimesed end leekide eest päästa — nii kiiresti levis tuli. Kahjutuli jõudis isegi linna kõige kõrvalisematele tänavatele. Inimesed hulkusid sihitult linnast välja viivatel teedel või valmistusid ööbima põldudel ja väljadel. Mõned, kes olid kõik kaotanud, oleksid jõudnud põgeneda, kuid eelistasid hukkuda leekides. Keegi ei üritanudki tule vastu võidelda. Metsikud banded takistasid igat katset tuld taltsutada. Mehed viskasid hoonetesse põlevaid tõrvikuid ning karjusid, et nad täidavad käsku."

Tuli möllas kuus päeva. Arvukate tuleroaks läinud ehitiste hulgas olid majad, altarid ja templid, mis olid püstitatud veel Rooma rajamise algpäevil. Nero pöördus tagasi just õigel ajal, et näha oma paleed tulest haaratuna. Ta vaatles põlevat linna ühest oma aias asuvast tornist, olles "leekide ilu" lummuses. See-

järele pani ta selga rüü, mida näitlejad kandsid tragöödiate etendamisel ning luges ennast lüüral saates kareda häälega värssse Trooja langemisest.

Tulest saadi jagu alles siis, kui ehitised lammutati ja kustutati hõõguvad tulekolded. Neljateistkümnest linnaosast kolm olid täielikult hävinud, seitsmes olid säilinud vaid üksikud hõõguvad rusud. Nero keelas linnakodanikel varemetes oma varanatukest otsida, sest ta tahtis Tacituse sõnul ise rüüstata nii palju kui võimalik. Keiser laskis hiigelukutustega oma palee uuesti üles ehitada, suurema ja uhkema kui varem. Palee aedades olid metsatukad ja järvekesed. "Kui tore," ütles keiser paleesse kolides. "Nüüd võin ma lõpuks hakata inimese moodi elama."

Oli kuidas oli, kuid keisri Rooma taastamise plaan oli mõistlik. Igast majast pidi teatud osa olema tulekindlatest kividest. Kehtestati kindlad eeskirjad hoonete kõrguse kohta, et tuletõrjujatel oleks kergem tulekoldeni jõuda.

Et vältida kuulujutte, nagu oleks ta ise süütaja, hakkas keiser patuoinast otsima ning valis selleks Roomas elavad kristlased. Nad vahistati ning sunniti piinamistega andma valetunnistusi teiste kristlaste kohta. Nende hulgas olevat legendi järgi olnud ka apostel Peetrus. Osa kristlasi löödi risti, osa aga hukkusid amfiteatri areenil, kus nad riietati kiskjanahkadesse ja lasti koortel lõhki kiskuda. Julmi vaatemäng jätkus öösiti Nero aedades, kus kristlastest tehti elavad tõrvikud. Tacitus, kes ise polnud kristlaste sõber, meenutab, et neile Nero julmuse ohvritele tunti kaasa, sest keegi ei uskunud nende süüesse.

68. aastal lööb keisri jalgealune vankuma, senat tagandab ta ja kuulutab riigivaenlaseks. Rooma lähedal asuvas villas sooritab ta enesetapu. Vahetult enne seda olevat keiser öelnud: "Milline kunstnik läheb minu näol kaduma."

Kristlaste kohutav saatus ja pilt põleva Rooma taustal lüürat mängivast keisrist on mälestuse sellest kohutavast tulekahjust kandnud läbi aegade meie päevini.

Suur tulekahju Londonis

Kui väsinud ja kurnatud Londoni linnapea sir Thomas Bludworth 6. septembril 1666. aastal oma linna üle vaatas, oli viiest kuuendikust Briti pealinnast jäänud järele ainult suitsevad ahervaremed. Umbes 13 000 maja ja 85 kirikut olid maani maha põlenud.

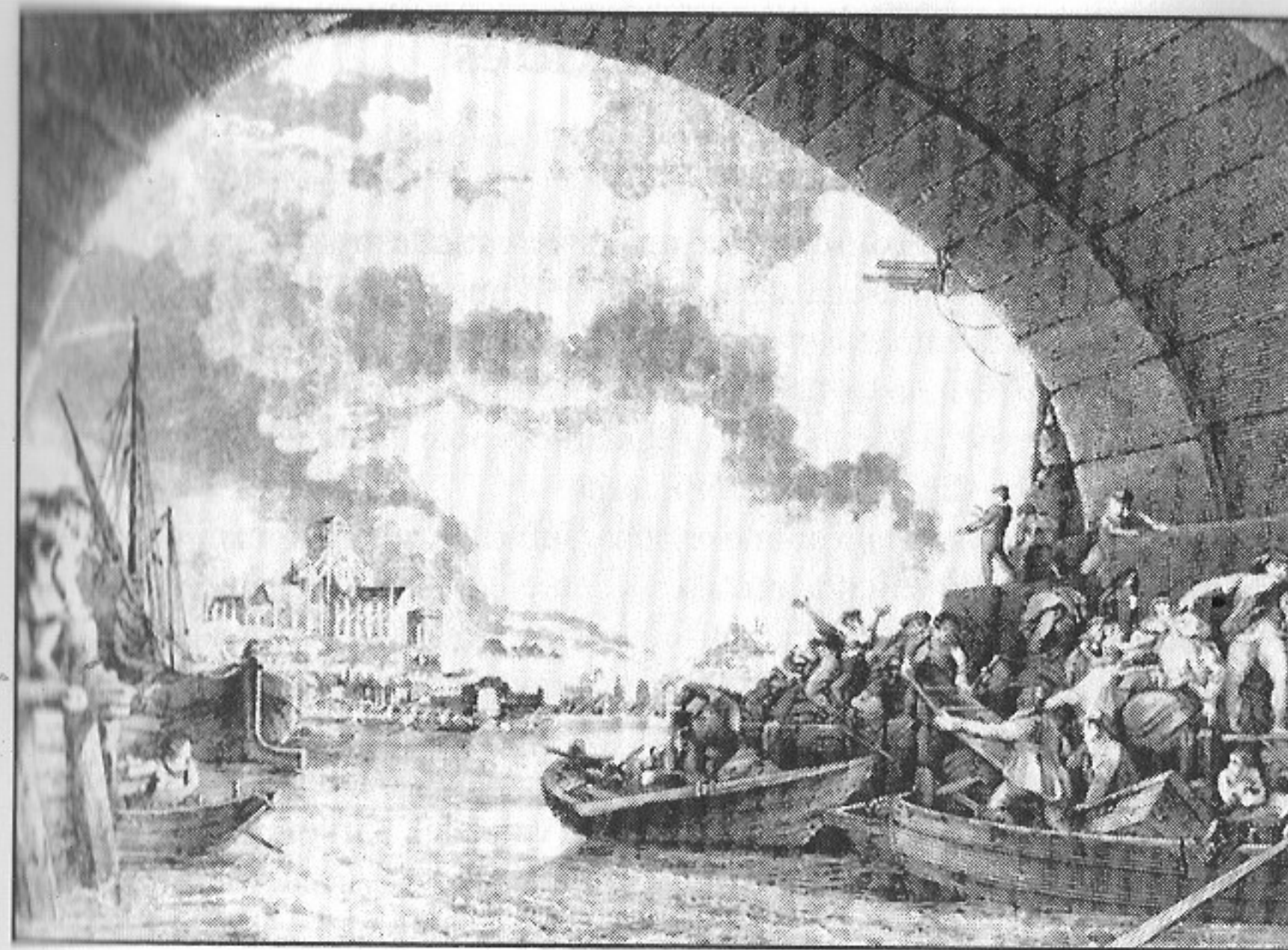
Kahjutuli sai alguse pühapäeva hommikul 2. septembril 1666 ühes pagaritökojas Pudding Lane'il, mis kujutas endast viletsat Thamesi poole suunduvat tänavat London Bridge'i ja Toweri vahel. Kärsahais äratas pagari abilise kell kaks hommikul. Tä ajas kohe üles meistri, kes koos perekonnaga ronis katuse luugi kaudu naabermaja katusele. Teenijatüdruk ei julgenud teistega kaasa minna ja temast sai põlengu esimene ohver.

Tollal kujutas London oma kitsaste tänavate, arvukate töökodade ja tihedalt üksteise kõrval asuvate vaeste korteritega, mille ehitamisel oli ohtrasti kasutatud tõrvatud laudu, ideaalset ohvrit punasele kukele. Pagaritöökojast kandus tuli kiiresti teisel pool tänavat asuvasse võõrastemajja "Star Inn", mille hoovis oli hulk õlgi ja heinu koduloomade tarbeks. Varsti olid kõik ümbruskonna hooned leekides. Kell kolm hommikul äratati linnapea ja ta saabus sündmuskohale. Toimuv ei viinud meest endast välja ning sir Thomas sõitis koju tagasi, et uinakut jätkata. Pudding Lane ristus Thames Streetiga, mille hoidlates säilitati õli, alkoholi, kanepit ja pigi. Kui leegid sellesse tuleohtlikku paika jõudsid, sai kahjutuli hoo sisse. Kella kaheksaks olid kõik Bridge'i põhjapoolse otsa juures asuvad hooned maani maha põlenud või kokku varisenud, samuti olid hävinud pumbad, mis varustasid veega suuremat osa linnast. Süttis põlema esimene pühakoda, mille kõrgelt katuselt sadas läheduses asuvate majade katustele põlevat tuhka.

Kahjutuli levis kiiresti mööda jõekallast, tungis aeglaselt kesklinna suunas ning võttis lõpuks suure vibukaare kuju. Pikkamööda jõudis tuli vaestekvartalistest jõukate kodanike majadeni. Nüüd tuli seni passiivselt sündmuste käiku jälginud linnakodanikele elu sisse ning paljud üritasid kärude ja paatidega oma mööblit päästa. Paadiomanikud, kelle enda majad olid juba tuleroaks langenud, kasutasid juhust ja nõudsid hädasolijatelt meeletuid summasid. Alles nüüd hakkasid helisema kirikukellad, teatades elanikele tulekahjust, kuid leekide praksuvast mühinas ei pööranud enam keegi sellele hilinenud hoiatusele tähelepanu.

Järgmisel hommikul jõudis tuli rikaste kaupmeeste majadeni, kuid tõelised õudused algasid alles teisipäeval. "Kui ma seda nägin, puhkesin nutma," meenutab kroonik Samuel Pepys. "St. Pauli kirik oli üleni leekides ja tema tohutud tinakatused sulasid nagu lumi päikese käes. Sulav tina kukkus kiriku õue."

Tol päeval hävitas tuli 34 kirikut ja peaaegu kõik ohtrate kaunistustega kesk-aegsed tsunftihooned. Kuningas Charles II võttis isiklikult tulekustutamisest osa ja teda olevat nähtud nõgise ning tuhaga kaetuna labida ja ämbriga askeldamas.

Põlev London.

mas. Viimases hädas toodi dokkidest püssirohtu ning lasti tänavate viisi maja maja järel õhku. Majja toimetati püssirohutünn, see süüdati pika süütenööri abil ning pärast plahvatust tulid mädrused köite ja kettidega, et tirida rusud tänava äärde. Sel viisil suudeti kolmapäevaks tulele piir panna. Nagu mingi ime läbi hukkus vahetult tules ainult kaheksa inimest, kuid peavarjuta jäi rohkem kui 100 000 inimest. Tuhanded pealinlased kaotasid kogu oma vara ning paljud jõukad kaupmehed jäid elu lõpuni võlgadesse.

Arhitekt sir Christopher Wreni taastamisplaan oleks Londoni muutnud maailma kauneimaks linnaks, kuid kahjuks lükati tema suurejooneline idee tagasi ning majad ehitati üles nende vanades asukohtades. Tõsi, pärast laastavat tulekahju kehtestati eeskirjad kasutatavate ehitusmaterjalide ning hoonete kõrguse kohta. Tänu ehitusmaterjalide valikule (eelistatavalt punane tellis) ja arhitektuuris domineerivale ilmetule kasarmustiilile ei saa Londonit pidada mugavaks linnaks. Kahjuks lasid londonlased jäädavalt mööda võimaluse rajada avarate väljakute ning laiade tänavatega uhke linn.

Kirik leekides

"Mitte kunagi varem ei ole juhtunud nii kohutavat katastroofi kui see, mis juhtus Santiagos." Sellise lausega algas Londoni "Times'i" juhtartikkel, kui postiaurik oli pärast kaheksapäevast merereisi toonud uudise Tšiilit Euroopasse.

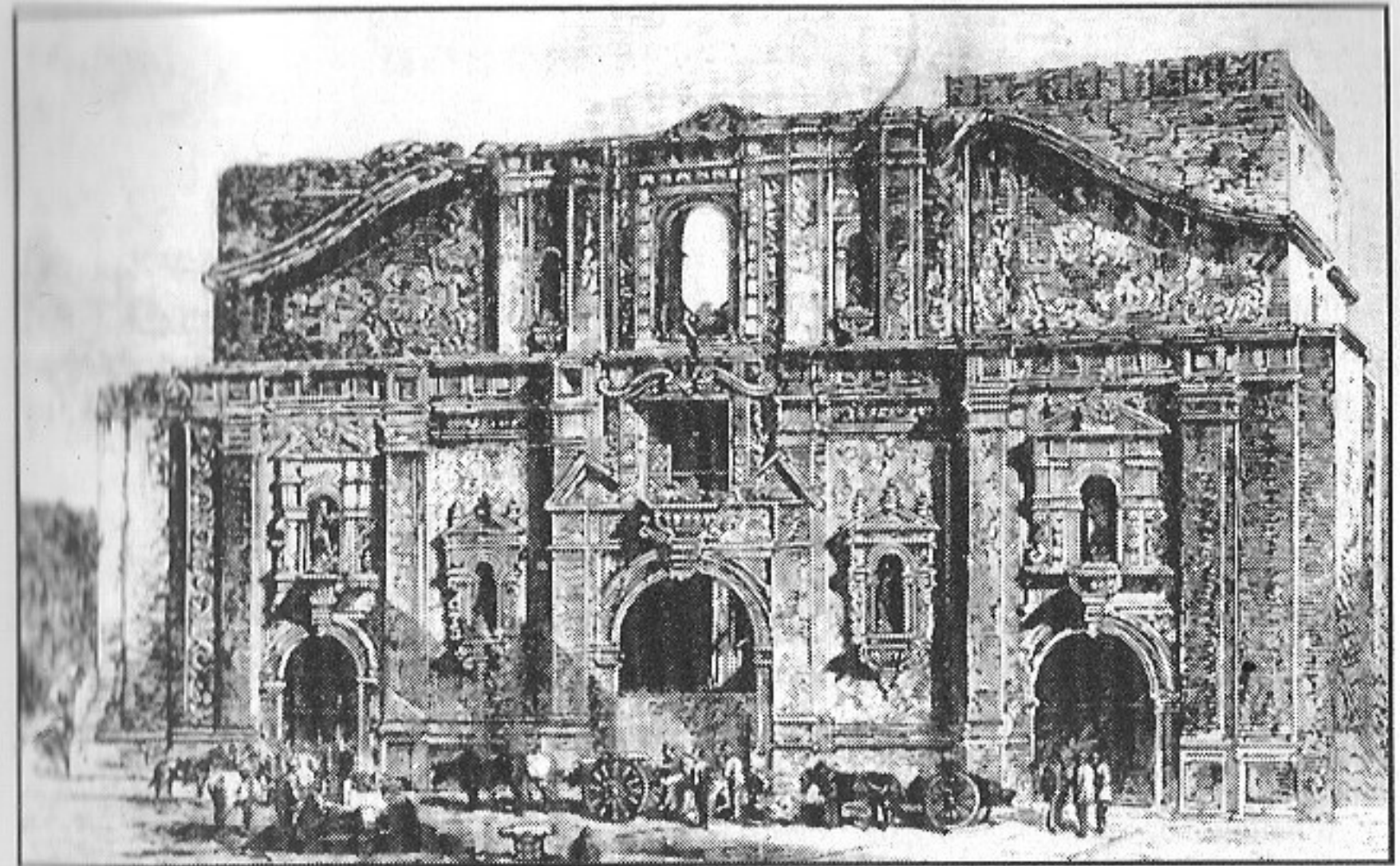
8. septembril 1863 hukkus La Compañía jesuiitide kirikus puhkenud tulekahjus umbes 2500 naist ja last. Ei varem ega hiljem pole ühesainsas põlevas hoones saanud korraga surma nii palju inimesi.

8. detsember on Maria taevamineku püha. Juba kuu aega varem olid jesuiidid pidanud XVII sajandil ehitatud pühakojas suurejoonelise jumalateenistuse. Kirik oli seest kaunistatud papist ja musliinist rippvanikutega. Rippvanikute küljes, simssidel ja niššides rippus 20 000 kirju kupliga õlilampi. Lampide süütamine võttis nii palju aega, et kirikuteenrid pidid selle tööga alustama juba enne keskpäeva. Öösiti oli kirik täis usklikke, kellest enamuse moodustasid naised ja lapsed, kes põlvitasid või istusid kaasatoodud vaipadel. Kirikus polnud pinke ja umbes 3000-liikmeline kogudus mahtus võlvide alla vaevu ära. Meeste osakaal pidulikel jumalateenistustel oli tunduvalt väiksem ning nad seisis kiriku tagaosas, olles naistest raudvõrega eraldatud.

Katastroofipäeva õhtul, kuu aega kestnud pidustuste haripunktil, oli kirikus süüdatud rohkem lampe kui kunagi varem. Vastava korralduse oli andnud preester Ugarto, kui ta kuulis, et külaskäigul viibiv apostlik nuntsius olevat öelnud, et Santiago ilutulestikku ei anna võrrelda sellega, mida ta on Roomas näinud. Ugarto kuulutas: "Ma korraldan talle sellise tulevargi, millist maailm veel näinud pole!" Ja ta pidas oma sõna...

Kirik oli paksult rahvast täis, veel rohkem oli aga lampe — neid oli riputatud isegi kõrgele puulae ja kupli alla. Peaaltaril asus puust poolkuul seisev jumalama kuju.

Kell seitse õhtul süüdati viimased poolkuul asetsevad lambid. Sel hetkel puhkes tulekahju. Leegid haarasid silmapilkselt altarit kaunistavad paberist rippvanikud ning kandusid musliinist kardinaid mööda kiriku kõrgete võlvide alla. Rahva hulgast kostsid õudushüüded ja algas paaniline põgenemine. Raudvõre taga olevad mehed pääsesid külguks kaudu vaevata välja. Isa Ugarto ja teised preestrid lahkusid sakraalukse kaudu ning panid selle enda järel lukku — ilmselt selleks, et neid ei segataks sellal, kui nad kiriku hõbedat päästa üritavad. Kiriku kesklöövis asuvatel naistel jäi ainukeseks pääseteeks peauks, mis viis väiksele La Compañía väljakule. Mõnesajal naisel õnnestus väljuda, kuid suures paanikas hakkasid ülejäänud üksteist takistama, osa naisi kukkus lävel maha, teised tormasid neile otsa ja nii tekkis peaukse juurde elav müür, mis tegi seesolijatel pääsemise täiesti võimatuks. Kui leegid jõudsid laeni, süttisid rippvanikud. Põleva õli vihm sadas naistele kaela ning süütas nende rõivad. Väljasolijad ei

La Compañía kiriku varemed.

saanud appi tulla, sest nad ei pääsenud blokeeritud peauksest sisse. Üks mööduv ratsanik viskas kirikusse lasso ja sajad käed püüdsid sellest kinni haarata. Mõnedel see õnnestus ja mees tiris nad oma hobuse abil hoonest välja. Kuid teisel katsel lasso rebenes.

Mis siis järgnes, oli ühe Santiago ajalehe sõnul "kohutavaim silmapilk, mida inimene eales näinud".

"Näha oma emasid ja õdesid tulemõllus hukkuvat, kõigest mõned meetrid väljapääsust eemal — sellest vaatepildist võis hulluda. Mõned väljasolijatest kiskusid end juustest või tagusid rusikatega vastu nägu. Leekidest kostsid meeleheitlikud appikarjed ja siis algas kohutav surmaheitlus..."

Veerand tunni pärast oli kõik möödas. "Leekidest haaratud naised tekitasid eemalt väljast vaadates optilise pette: alguses muutusid nad helevalgeks, siis aga hakkasid kokku tõmbuma ning kangestusid lõpuks mustadeks moondunud kujudeks."

Järgmisel päeval laaditi põlengu ohvrite jäänused kahesajale vankrile. Kaks kolmandikku hukkunutele olid majateenijad, ülejäänud kuulusid seltskonna koorekihti. Enamik ohvritele olid 15- kuni 20-aastased. Katastroofi süüdlastele peeti preestreid ning üldine pahameel oli suunatud jumalasulaste vastu. Kui pühad isad pöördusid varemete juurde tagasi, et hukkunutele mälestusmissat pidada, ajasid relvastatud valvurid nad püssipäradega minema.

Kirikut ei taastatud enam kunagi.

Leegitsev vastupanu

Moskva, nagu enamik teisigi Vene linna XIX sajandil, koosnes põhiliselt puuehitistest ja sageli puhkes seal väiksemaid või suuremaid tulekahjusid. Kuid Moskva suurim, ajalukku läinud 1812. aasta tulekahju tekitati tahtlikult. Moskva vallutanud Napoleon leidis ennast keset põlenud rususid. See oli tema elu suurimaid pettumusi.

Prantsuse keisri *Grande Armée* ületas Venemaa piiri 24. juunil 1812. Vene armee taganes ja 18. augustil hõivas Napoleon Smolenski. 7. septembril toimus kuulus Borodino lahing, kus langes 50 000 sõdurit. Kuigi lahingu tulemus ei olnud otsustav, jätkasid venelased taandumist ja 12. septembril jõudis *Grande Armée* Moskvast lõunas asuvatele küngastele, kust avanes vaade kauguses särendavatele kuldsetele kirikukuplitele. Napoleon ise ruttas kohale, et nautida vaatepilti, mis pidi kroonima tema triumfi. Juuresolijad märkasid, et keiser naeratas.

Möödusid tunnid, kuid keegi ei tulnud üle andma linna võtmeid. Grupp Prantsuse ohvitseri tuli luurekäigult tagasi teatega, et linn on maha jäetud. Napoleon ei suutnud seda uskuda. "Moskva maha jäetud!" hüüdis ta. "See ei saa võimalik olla! Me peame linna minema ja selles oma silmaga veenduma."

Prantslased tungisid linna ja leidsid eest tühjad majad ja tänavad, moskvalastest polnud kippu ega kõppu. Napoleon saabus linna õhtul ja jäi ühes eeslinna majas ööbima.

Tol ööl puhkesid linnas tulekahjud. Kuna kõigepealt süttisid rikaste elamud, arvati alguses, et linna rüüstavad Prantsuse sõdurid on majadele tule otsa pannud.

Hommikul aga teatati keisrile, et ehkki jõukate linnakodanike majad on lukus ja pole märke sissemurdmisest, tõuseb majadest musta suitsu. Napoleon läks Kremlisse ja jäi rahutult ootele. Päevavalgel suudeti siiski paljud tulekolded kustutada. Kord seati jalule ning prantslased heitsid puhkama. Kesköö paiku puhkesid uued tulekahjud. Paleed põlesid nagu tõrvikud ja tuul kandis sädemepilve Kremli katustele. Seekord polnud enam mingit kahtlust, kes olid süütajad. Enne linnast lahkumist olid venelased vangid vabaks lasknud ning andnud neile suures koguses põlevat materjali ja tõrvikuid. Ettevalmistusi tehti suure saladuskatte all. Tõenäoliselt kahtlustasid Vene võimud, et linnakodanikud hakkavad vastu ja ei lase linna süüdata. Asja tuli salastada veel selleks puhuks, kui vaenlast ei õnnestu põlevast linnast välja suitsetada — hiljem saab siis tulekahju Napoleoni kaela ajada.

Keiser käskis iga süütaja kohapeal maha lasta, kuid ta ei suutnud kuidagi uskuda, et venelased on vabatahtlikult nõus nii suure linna maha põletama. Ikka ja jälle astus Kremlis viibiv keiser akende juurde, mille klaasid olid väljas lõõma-

Moskvalased süütasid oma linna põlema, et Napoleoni taganema sundida.

vast kahjutulest nii kuumad, et neid ei võinud palja käega puudutada, ning jälgis põlengute kulgu. Tulekahju oli saavutanud juba sellise ulatuse, et Kremlis resideeriv keiser oli sõna otseses mõttes tulevangis. Äkki kostis hüüe: "Kreml põleb!" Üks torn oligi leekides. Prantsuse grenaderid tapsid süütaja, kuid nüüd oli Napoleonile lõpuks selge, et venelased tahavad linna tõepoolest hävitada ning ta käskis valmistuda linnast lahkuma.

Leekide, tolmu ja tiheda suitsu tõttu oli peaaegu võimatu leida teed läbi linna. Keiser valis kitsa tänavä, kus mõlemal pool lõõmasid hooned. Maa lahkujate taldade all oli kõrvetavalt kuum, ümberringi möllas tuli.

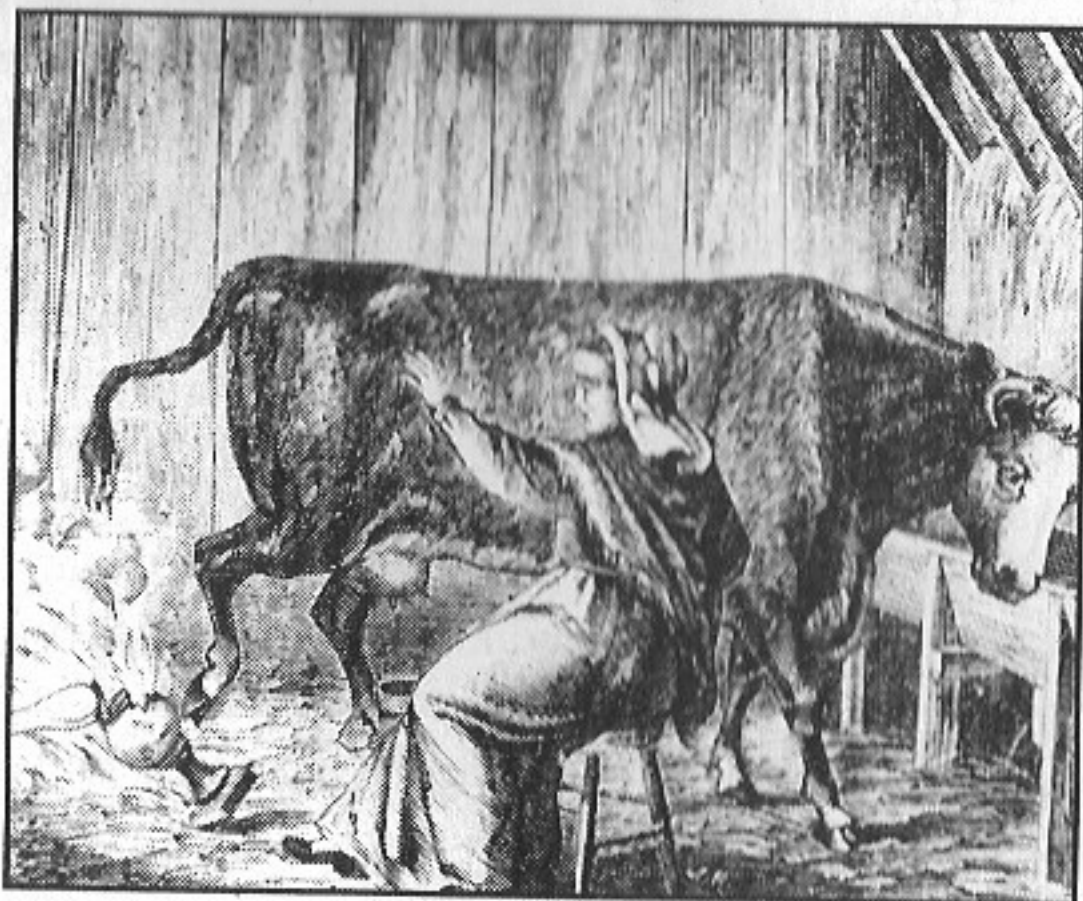
Napoleonil õnnestus sellest põrgust pääseda. Linna lähistel telkivate Prantsuse sõdurite jutu järgi nägi Moskva välja nagu tulemeri. Tuli möllas kuni 18. septembrini. Siis algasid esimesed vihmasajud ja prantslased pöördusid tagasi märga varemeis linna, millest oli hävinud üheksa kümnendikku. Kuu aega hiljem tuli maha esimene lumi ja Napoleon otsustas oma armee Venemaalt välja viia. Algas ränkask, õudusi täis taandumine. Moskva põlemine oli Napoleoni näiliselt kerge võidu muutnud katastroofiliseks lüüasaamiseks.

Kuidas lehm Chicago maha põletas

1871. aastaks oli Chicago muutunud mõnesaja elanikuga külakesest tähtsaks teraviljaga kauplejate, raudteevagunite ja põllutöömashinate ehitamise keskuseks. Linna ärikvartalid olid tihedalt maju täis ehitatud ning linnaelanike arv kasvanud 334 000-ni. Kuid siis hävitas tulekahju, mis kestis 27 tundi, selle tihedalt asustatud õitsva linna keskuse, purustas kõik suured hotellid, pangad, teatrid ja raekoja. Tules hävis ühtekokku 18 000 hoonet ja esimese kuue tunni jooksul ka linna veevärk.

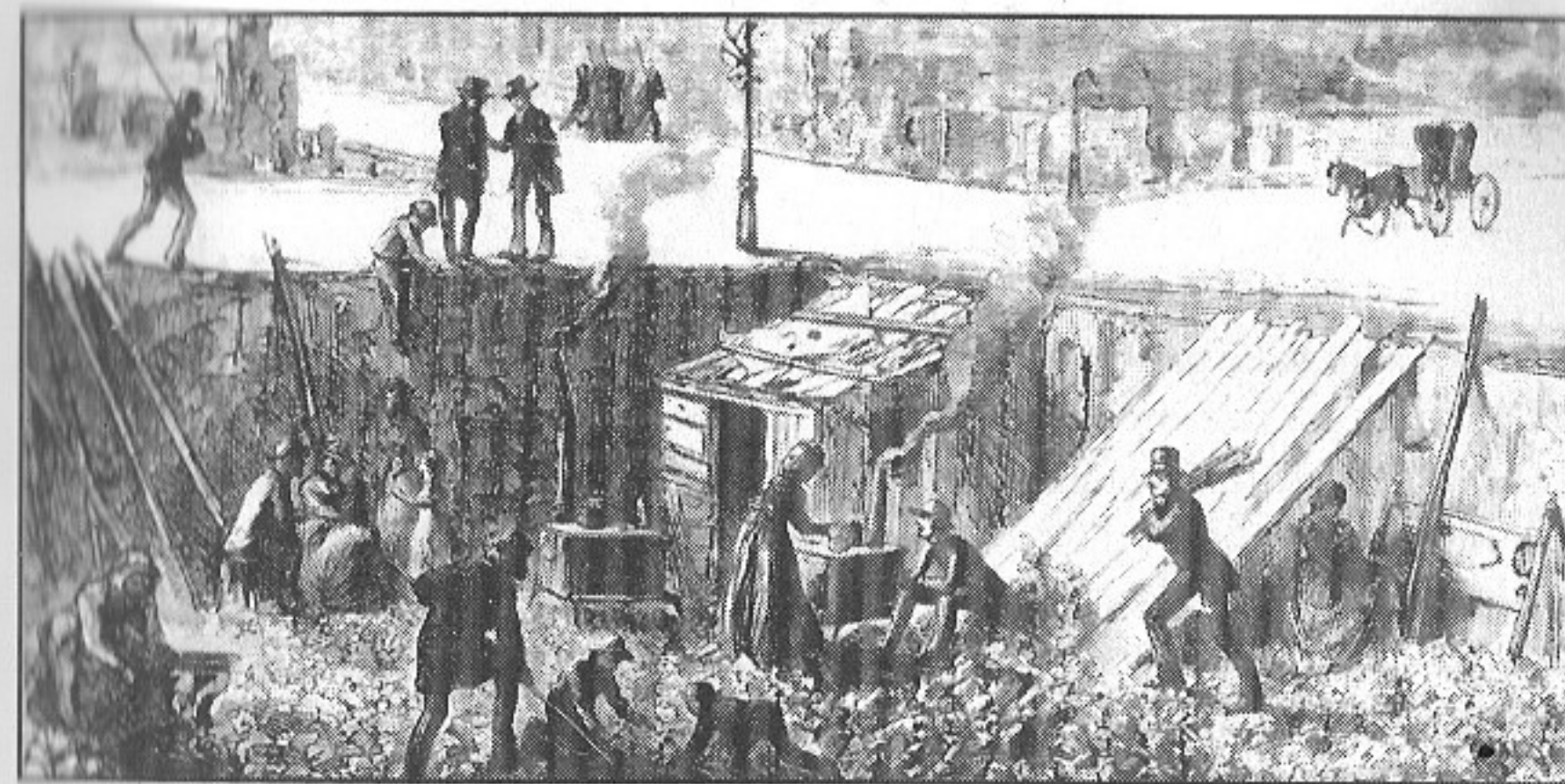
Tuli sai alguse 8. oktoobril 1871 Patrick O'Leary laudas. Mõned naabrid teadsid hiljem rääkida, et missis O'Leary oli lehma lüpsnud ja loom olevat jalaga tõuganud põleva petrooleumilambi saepurhunnikusse. Missis O'Leary väitel olnud ta sel ajal voodis. Kuigi selles loos pole tänini täit selgust, on teada, et tuli sai alguse nimetatud laudast ja sealt kandusid leegid edasi kahele teisele laudale. Hooned põlesid kiiresti maatas ja veel enne, kui tuletõrje kohale jõudis, oli tuli jõudnud haarata terve elamuploki ning kandunud tugevast lõunatuulest aetuna teisele poole tänavat. O'Leary laut asus Chicago kaguosas, mida jõgi eraldas jõukate linnaosast, veevärk aga kolme ja poole kilomeetri kaugusel kirdes. Kee- gi ei osanud karta, et tuli võib jõuda jõeni ja kanduda üle veekogu. Kuid õmeti läks just nii.

Kivihooned leidis ainult linna ärikvartalis, muidu olid majad valdavalt puust. Juba kuus nädalat polnud sadanud tilkagi vihma. Vähe sellest, tule teele jäi tohutu hulk lautu, puuriitu, viinavabrikuid, viljahoidlaid ja söepunkreid.

Missis O'Leary oma lehmaga, kes olevat ümber lükanud põleva petrooleumilambi ja põhjustanud sel moel tulekahju, mille ohvriks langes peaaegu kogu Chicago.

Tuulest aetud kahjutuli jõudis peagi jõeni ja kakskümmend minutit enne südaööd kandus tohutu sädemepilv üle jõe ning süütas vastaskaldal asuva kolmekorruselise puust elumaja katuse. Katuse lahvatas tõrvikuna põlema ja kümnekonna sekundi jooksul kandusid leegid edasi naabermajadele. Nüüd sai tuli õige hoo sisse. Kuumus oli nii suur, et kuuekorruselised majad süttisid põlema ja hävisid viie minutiga.

Chicago elanikud pärast laastavat tulekahju varemete vahel ööbimispaika rajamas.

Marmor põles nagu puu. *First National Bank* näis olevat tulekindel, kuid väljast tulev kuumus oli nii suur, et raudtalad paisusid, välisseinad purunesid ja hoone varises rusuhunnikuks. Kaks ajalehe "Chicago Daily" korrespondenti võtsid ühe pealtnägija tunnistused kokku nii: "Leegid tungisid hoonete hoovipoolsetesse seintesse ja juba hetk hiljem muutusid majad nagu läbipaistvaks. Hetkeks värvusid aknad punaseks, siis löid leegid akendest välja ning tõusid mähisevate tulelontidena taeva poole. Taeva all hõljuvad sädemepilved langesid naaberhoonetele, mis otsekohe tõrvikutena süttisid. Õhk oli täis hõõguvat tuhka ja kogu vaatepilt meenutas sädelevat lumetormi. Sädemete vahel lendlesid õhus suuremad puutükid, mis purustasid aknaid ja katustele või karniisidele kukkudes tekitasid uusi tulekoldeid. Majakarniisidel võis näha fantastilist värvidemängu — siniseid, punaseid ja rohelist lēkke. Hõõguvpunased müürid kukkusid sisesedes jökke, tekitades tohutuid aurupilvi. Suuremad põlengud liikusid enda teel kõike hävitades kirdesse, kuni jõudsid järve äärde. Tänavatel jooksid inimesed, käes kohvrid kõige väärtuslikumate asjadega. Tule levides olid paljud sunnitud ka oma isiklikud asjad maha jätma, et elu eest joostes katastroofipaigast eemale pääseda. Sädemetesajus süttisid ikka ja jälle põgenejate rõivad. Hirmust hullunud hobused tormasid rahva hulka, ketti jäetud koerad ulgusid ja vaikisid siis äkki. Kõik see lisas tontlikule vaatamängule traagilisust."

Tulekahju tagajärjel kaotas peavarju 96 000 inimest, üheksa ruutkilomeetrit linnast oli täielikult hävinud. Terveks jäi vaid üks maja, sest elanikud olid riputanud kõik tekid ja vaibad hoone välisseintele ja siis neid veega, hiljem aga vaatidest võetud õunaveiniga üle valanud, kuni tuletorm vaibus. Tulekahju tekitatud kahju hinnati 196 miljonile dollarile. Patrick O'Leary maja, mille juurde kuulunud laudast katastroof alguse sai, jäi tänu tuule suunale tulest puutumata.

KUSTUTATUD

1. Viimse 2021
Raamatukogu

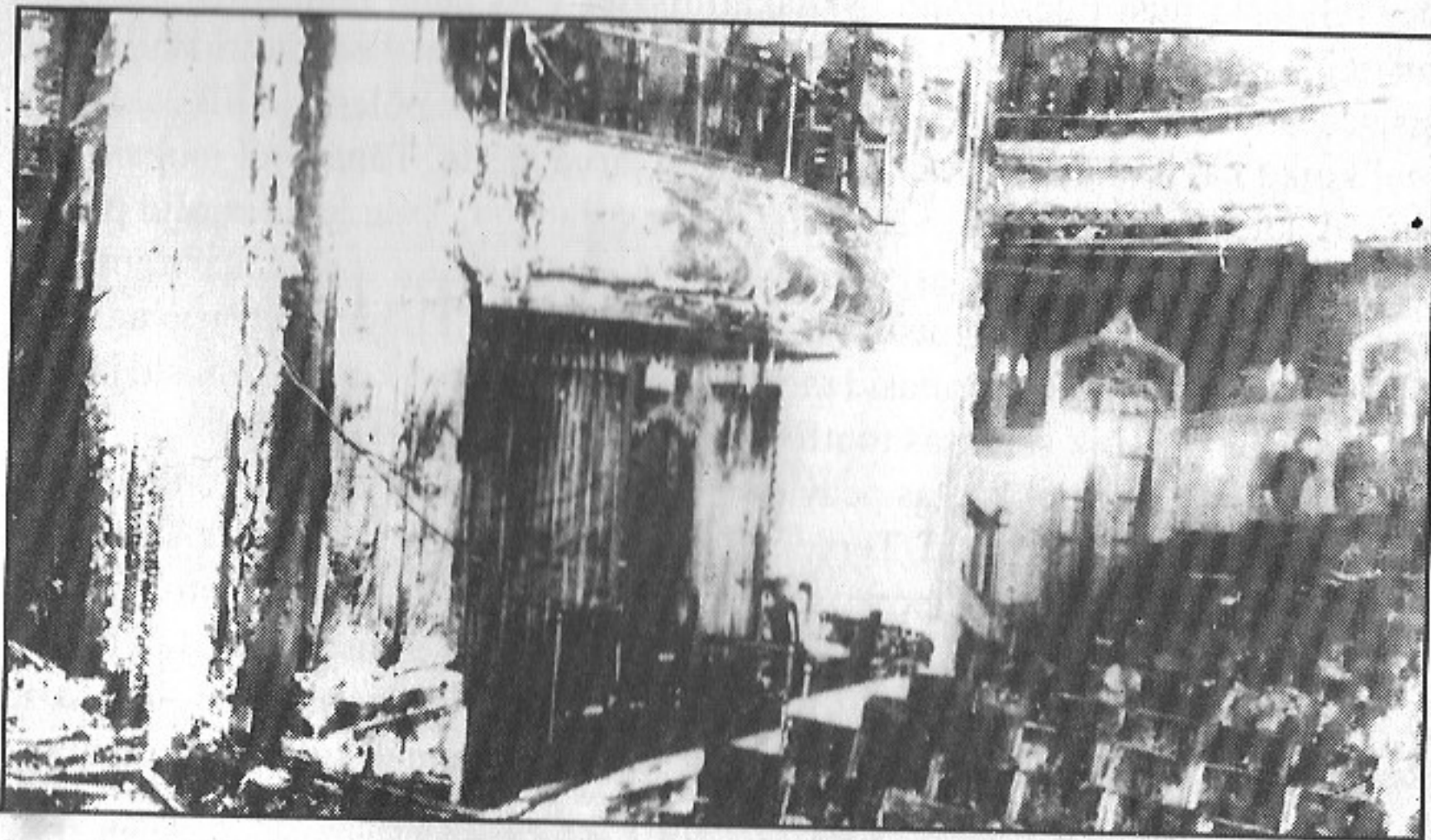
Viimse Raamatukogu

Iroquois' teater tulelõksuks

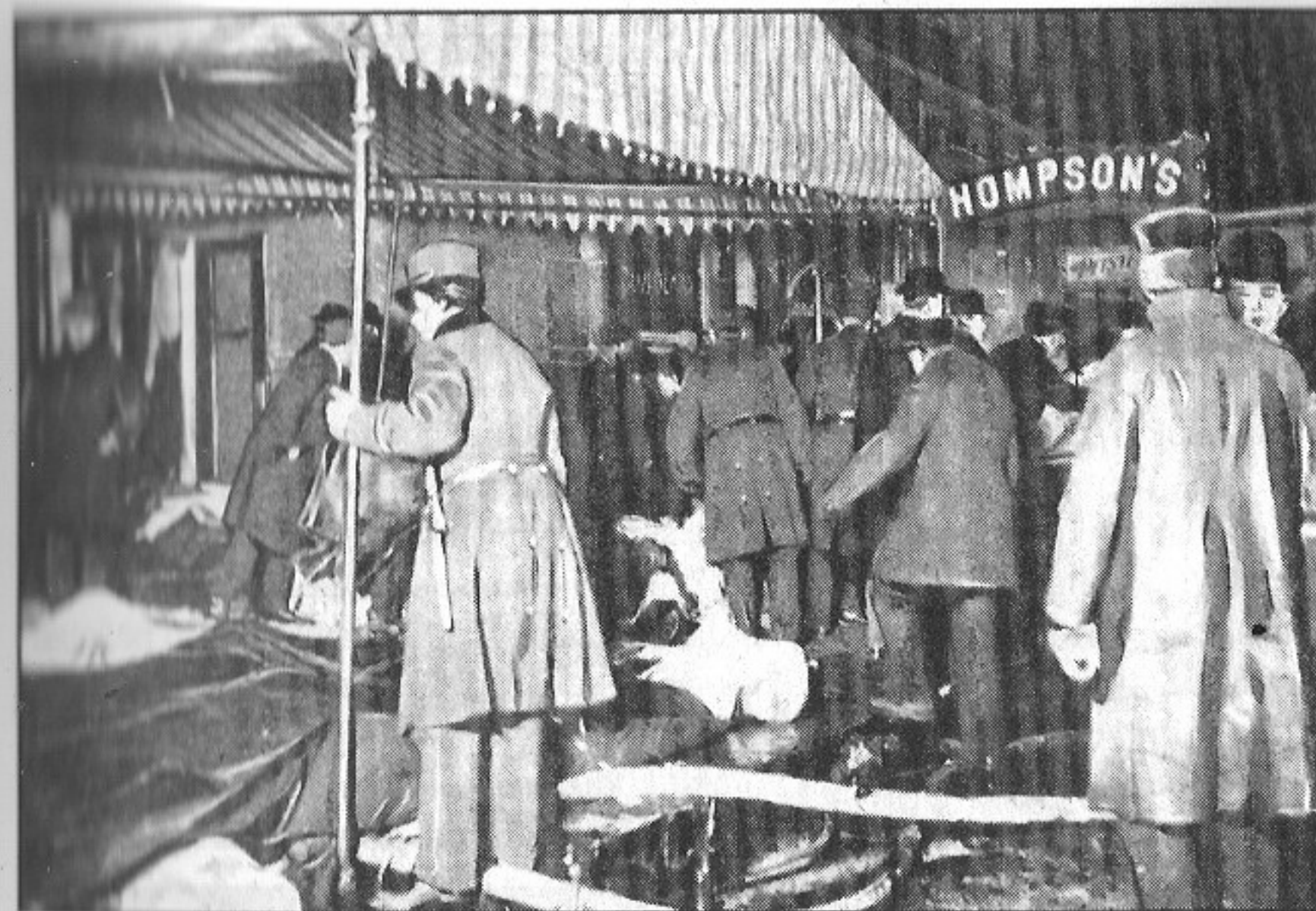
Chicago uhiuut elegantset *Iroquois'* teatrit reklaamiti kui täiesti tulekahju-kindlat. Selle väite paikapidamatus leidis traagilise tõestuse vähem kui kuus nädalat pärast teatri suurejoonelist avamist.

30. detsembril 1903 hukkus teatris puhkenud tulekahjus 600 inimest. Rikkalikult dekoreeritud interjööriaga teater oli tõeline tulelõks: puudusid keemilised tulekustutusvahendid ning töötajad polnud teinud läbi ühtegi treeningõppust. Kuigi hoonel oli üle 30 väljapääsu, oli enamik neist lukustatud ja külastajate arv polnud vastavuses tuleohutusnõuetega.

Tol saatuslikul päeval etendati menukat pantomiimi „Sinihabe juunior“ ja kuigi teatris oli ametlikult 1600 istekohta, oli müüdud üle 2000 piletit. Sajad inimesed seisis saalis vahekäike ummistades. Keset etendust süütasid ülekuumenenud kaarlambi sädemed gaasriidest dekoratsiooni, millega markeeriti kuuvalgust. (Teistel andmetel tekkis ühe valgusti kaablis lühis.) Tuli levis kiiresti olivärvidega maalitud dekoratsioonidele lava ühes servas ja juba haarasid leegid eesriideid. Keegi hüüdis esimestest ridadest: „Tuli lahti!“ — ning paanika algas. Lavatöölised hakkasid alla laskma tulekindlat eesriiet ja näitlejad põgenesid läbi lavataguste väljapääsude. Sealtnaudu lahkujad olid nende väheste õnelike seas, kes pääsesid tervena. Avatud ukseid tekitasid aga tuuletõmbuse ning poolenisti suletud tulekindla eesriide vahelt paiskus saali hiiglaslik tulekeel. Samal ajal kustus elektrivalgus, see suurendas paanikat veelgi. Inimesed tormasid tungeldes kitsaid vahekäike pidi väljapääsude poole. Kuna oli suvevaheaeg, oli

Iroquois' teatri põlenud sisemus pärast seda, kui tuli oli nõudnud üle 600 inimest.

Iroquois' teatri ette kanti tules hukkunute surnukehad.

teatris palju õpilasarühmi ning naisi lastega. Eespool olivad suruti vastu lukustatud uksi ja väiksemad ning nõrgemad tallati jalge alla. Kohutavat tunglemist põhjustas ka teatri ebaõnnestunud arhitektuuriline lahendus. Väljapääsud nii rõdult kui galeriist viisid ainult ühte koridori, kus tallati surnuks suur hulk inimesi. Tuletõrjeredelid teatrihoone välisküljel olid liiga kitsad arvukate põgenemise jaoks ning paljud inimesed hüppasid akendest alla ja said surma. Kukkumisel jäid ellu ainult need, kes langesid allahüpanute surnukehade järjest kõrgenevale virnale.

Käputäis inimesi pääses vigastamata veel tänu sellele, et naabermaja ülakorrusel töötavad maalrid panid majade vahele planklauda, mida mööda osavamatel õnnestus roomates pageda. Osa näitlejaid ja lavatöölisi põgenes keldrikorrusel asuva söepunkri luukide kaudu.

Tuletõrjekomando saabus kiiresti ja tulele pandi kähku piir. Aga halvim oli juba juhtunud. Umbes 200 inimest oli lämbunud suitsus ja leekides esimese 10 minuti jooksul, 400 tallati surnuks paanilise põgenemise käigus. Kui laibad kõnriteele asetati, olid nende kehadel ja nägudel selgesti näha saabaste ja kingade jäljed. Kui hukkunud lõpuks kokku loeti, selgus, et tulekahju oli nõudnud 602 inimest.

Katastroof vapustas rängalt kogu Chicagot. Kuigi teatri juhtkonda ja kedagi linnavõimudest juhtunu eest vastutavaks ei tehtud ning süüdi ei mõistetud, oli see Ühendriikide ohvriterohkeim teatritulekahju ajendiks esimeste ühiskondlike ehitiste jaoks mõeldud tuleohutuseeskirjade väljatöötamisele.

Tulekahju Triangle Shirtwaste'i vabrikus

Oli laupäeva õhtupoolik, 25. märts 1911. Noored immigrantidest naistöölised hakkasid Triangle Shirtwaste'i vabrikus vahetust lõpetama. Nad töötasid tihe-
dates ridades õmblusmasinate taga 10-korruselise hoone kolmel ülemisel korru-
sel.

Äkki süttis kaheksandal korrusel lapihunnik. Kuigi hoonet peeti tulekindlaks, eirati igal sammul tuletõrje eeskirja. Tootmisruumides rippusid lae all särgid ja kangaid oli kõikjale laiali laotatud. Tuli süütas kiiresti kangad ja levis ülemistele korrustele. Viimasel korrusel olijatel õnnestus katusele pääseda, allpool olivad aga jäid tulelõksu. Et vargusi ära hoida, olid omanikud ehitanud kitsad pääslad, kus töölt lahkujaid kontrolliti. Kaheksandal ja üheksandal korrusel ummistasid surmahirmus naised pääslad. Ülejäänud uksed olid lukus ja trepikoda täitus kiiresti leekidega. Mõnda aega oli võimalik kasutada lifti, kuid tuli rikkus peagi kaablid ja lift seiskus. Õnnetud naised viskusid liftišahti ja kukkusid lifti katuse-

Söestunud sisustus ja masinad oli kõik, mis pärast tulekahju Triangle Shirtwaste'i vabrikust järele jäi.

Tulekahju kustutati New York City Triangle Shirtwaste'i tehases 25. märtsil 1911 vähem kui 20 minutiga, kuid varuväljapääsude puudumine, üleasustatud tööruumid, valmis ehitamata tuletõrjeredelid ning sissepoole avanevad uksed said saatuslikuks 145 noorele naisele.

le surnuks. Osa hädas olijaid hakkas alla laskuma mööda tuletõrjeredelit ja avastas õudusega, et redel on poolik — see lõppes maapinnast väga kõrgel. Redeli lõpuni jõudnud tüdrukud klammerdusid pulkade külge, sest allahüppamine oleks võrdsunud enesetapuga. Lõpuks ei pidanud redel enam ülevalt juurde tulevate naiste raskusele vastu ning murdus seina küljest lahti. Kõik redelil olijad kukkusid asfaldile surnuks.

Tuletõrje jõudis küll kiiresti kohale, aga pritsimeeste redelid ja voolikud ei ulatunud ülemiste korrusteni. Tuletõrjujad pidid abitult pealt vaatama, kuidas neiud akendel tunglesid ja viimaks leekide eest pääsu otsides üksteisel kätest kinni võtsid ja kolme-neljakaupa alla hüppasid. Tuletõrjujad tõmbasid küll päästevõrgud pingule, kuid kukkumiskiirus oli liiga suur, võrkudesse auke rebestades prantsatasid inimesed vastu maad surnuks. Tulekahjule õnnestus piir panna kõigest 18 minutiga, kuid sellest hoolimata hukkus 145 noort naist. 20 surnukeha leiti liftišahtist, 50 üheksandale korrusele viiva ukse juurest.

Katastroof osutas tuletõrje eeskirja eiramisele vabrikus, samuti puudulikule tööohutusele.

Tulekahju Cocoanut Grove'i klubis

Bostoni klubil Cocoanut Grove läks 1940. aastate algul äri hästi ja ka 28. novembril 1942 oli klubi paksult rahvast täis. Samal päeval oli *Holy Cross* võitnud *Boston College*'i jalgpallis ja otse väljakult tulid paljud pealtvaatajad klubisse võitu pühitsema või siis kaotajatele kaasa tundma. Kella kümneks õhtul oli ametlikult 460 kohaga klubisse kogunenud üle tuhande inimese.

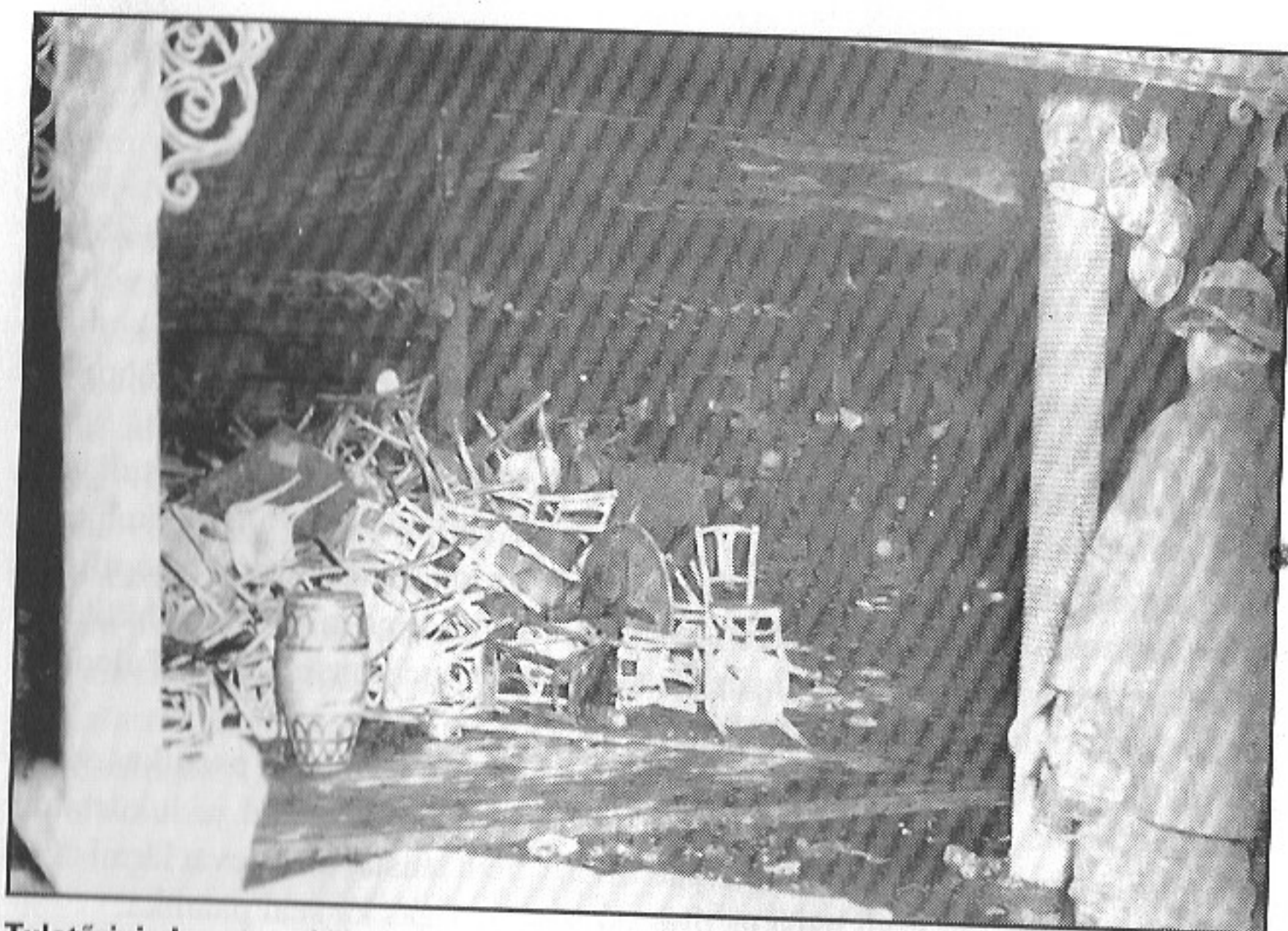
Pidu oli täies hoos ja tagantjärele ei osanud keegi öelda, mis põhjusel tuli valla pääses. Võib-olla oli tegemist hooletult heidetud põleva tikuga, kuid kahjutuli võis alguse saada ka elektrilühisest. Kogu klubi oli dekoreeritud troopiliseks Havai saareks. Kõikjal oli paberist lehtedega kunstpalme ja kookospähklikujulisi valgusteid. Lagi oli kaetud sinise satiiniga, seinad kunstnahaga. Tuleohtlikumat materjali oleks raske ette kujutada.

Kui alumisel korrusel puhkes tulekahju, tormasid inimesed paanikas väljapääsude poole. Need olid aga dekoratsioonidega maskeeritud ja lukustatud. Ülemisel korrusel einestajad ei pannud üldise melu taustal alt tulevat lärmi tähelegi ja alles siis, kui saali paiskus tihe suitsupilv, algas ka seal paanika.

Klubi peasissekäiguks oli suur pöörduks, mis aga põgenevatest inimestest ummistudes kinni kiilus. Paljud hädasolijad ei pääsenud hoonest välja kitsaste vahedega aknavõrede tõttu, paljud tallati surnuks. Kõigele lisaks ei pidanud

28. novembril 1942 hukkus Bostonis Cocoanut Grove'i klubis kuritegeliku hooletuse tagajärjel puhkenud tulekahjus 492 inimest. Paljud külastajad tallati surnuks kitsas fuažees. Pöörduks kiilus kinni ning tegi hoonest väljapääsemise võimatuks. Kuni katastroofi põhjuste väljaselgitamiseni keelati linnas kõik tantsupeod.

Tuletõrjujad vaatavad üle Cocanut Grove'i varemeid päev pärast saatuslikku tulekahju, mis nõudis 492 elu. Pooled põgenesid akende kaudu.

põrand vastu ühes suunas trügivate inimeste raskusele ja vajus sisse. Nii hukkus hulk inimesi keldrisse kukkudes.

Sellest tulemõllust pääsesid eluga ainult need, kellel õnnestus ronida katusele või keldriakende kaudu kõnniteele ronida. Grupp inimesi sulges end keldris olevasse külmkambris, kust nad hiljem tervena leiti. Tuletõrjujatel oli raskusi hoonesse pääsemisega, sest ukseavad olid inimestest ummistatud. Pritsimeestel õnnestus tulele piir panna vähem kui tunniga. Sündmuspaiga ülevaatusel selgus, et tules hukkunuid oli vähe, suurem osa ohvritest oli lämbunud mürgiste gaaside käes või siis paanikas surnuks tallatud. Saatuse iroonia avaldus selles, et põlemisel oli eraldanud kõige rohkem mürgiseid gaase seinte töötlemiseks kasutatud tulekindel aine.

Kõik mööduvad autod vedasid surnuid ja kannatanuid haiglatesse. Kohapeal hukkus 433 inimest, 59 suri saadud vigastustesse järgnevate päevade jooksul.

Klubi omanik Barney Welansky mõisteti 12 aastaks vanglasse. Hoone oli klubi ümber ehitatud ilma projektita, isehakanud elektrikud olid juhtmete ja valgustite paigaldamisel eiranud elementaarseid tuleohutusnõudeid.

Tulekahju Joelma-kõrghoones

70. aastatel Brasiilia suurimas linnas São Paulos valitsenud bürokraatlik asjaajamine oli üheks kohutava tulekatastroofi vallandanud teguriks.

São Paulo areng tollal oli enneolematu: linna rahvaarv kasvas iga päev 1000 elaniku võrra ning iga nädal valmis 400 uut ehitist. Samas puudus tõhusalt töötav ametkond, kes oleks selles meeleus ehitustempos jälginud tuleohutuseeskirjade täitmist. Ehitustöödel kasutati vähe tulekindlaid materjale ning hoonetes puudusid tulekindlad trepišahtid ja avariiväljapääsud. 8-miljonilise elanikkonnaga linnas töötas ainult 1300 tuletõrjujat ja nende kasutada olevad redelid ning voolikud ei oleks ulatunud arvukate uute pilvelõhkujate poolde kõrgusessegi.

25-korruseline Joelma-nimeline uus pilvelõhkuja koosnes garaazikompleksist ja bürooruumidest.

1. veebruaril 1974, kui tulekahju 12. korrusel valla pääses, töötas Joelma-hoone üle 500 (teistel andmetel 650) inimese. Neil, kes asusid tulekoldest allpool, õnnestus hoonest kiiresti väljuda. Veel kaheksakümnel inimesel õnnestus ülemistelt korrustelt läbi leekide ja suitsu pääseda alumistele korrustele, ülejäänutel lõikas kiiresti ülespoole leviv tuli igasuguse pääsetee ära.

Tuletõrje kohalejõudmist takistasid põlengut jälgima tormanud uudishimulike massid. Kui siis päästemeeskondadel õnnestus lõpuks 10 000-pealisest rahvamassist läbi tungida, osutusid nende lühikesed redelid ja voolikud täiesti kasututeks. Pritsimehed pidid

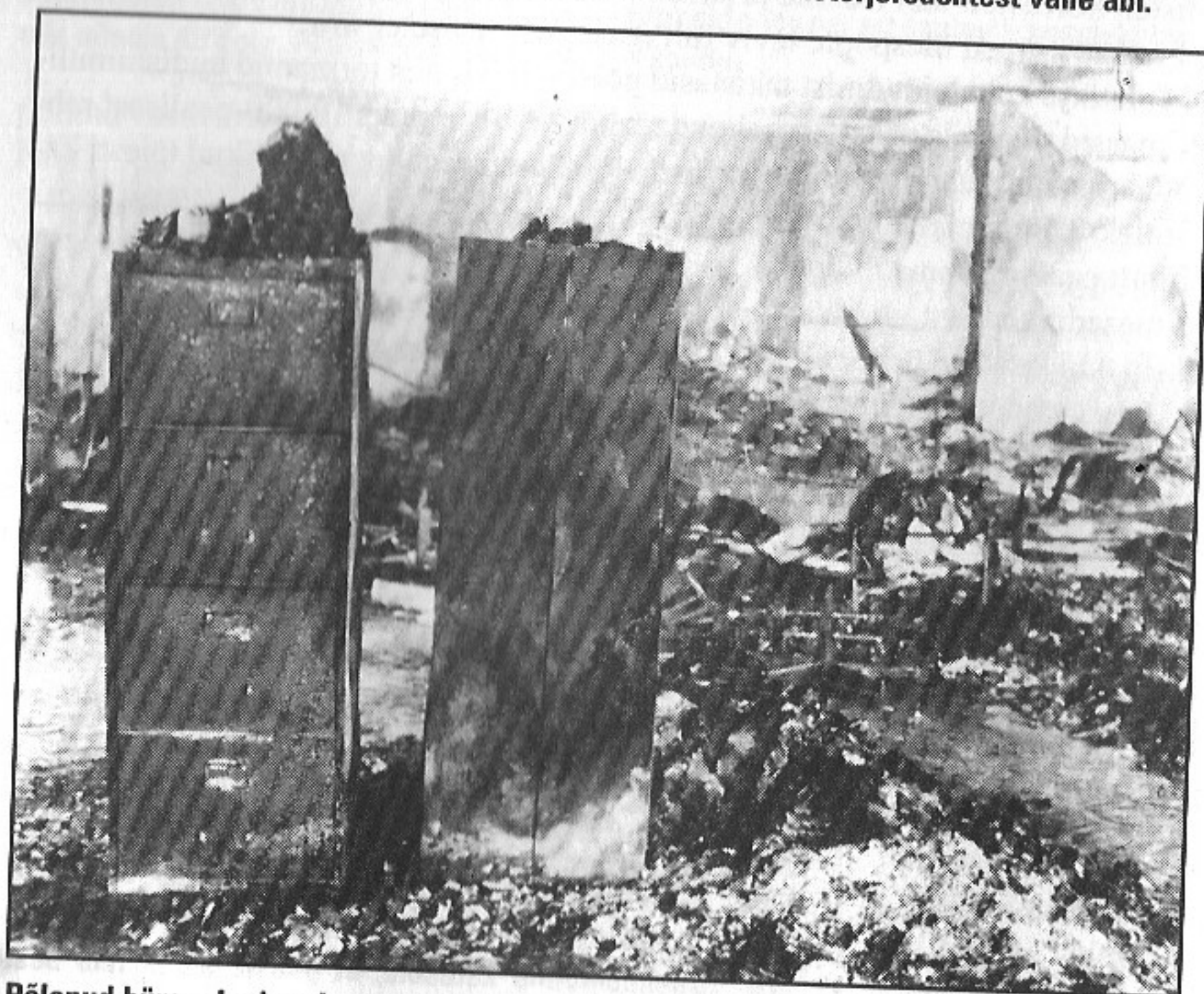
abitult pealt vaatama, kuidas inimesed akendest alla hüppasid, kui kuumus nende selja taga väljakannatamatuks muutus. Paanika vältimiseks näidati tulevangis olijatele plakateid tekstidega: „Rahu!“, „Oodake!“, „Oht on möödas“, kuid hädasolijad mõistsid väga hästi, et oht pole sugugi möödas. Paljud ronisid meeleto kuumuse eest akendest välja ning rippusid aknaraamide küljes, kuni jõud üles ütles ja nad surnuks kukkusid. Mõned inimesed pääsesid siiski läbi tule ja suitsu hoone lamedale

Tohutu kuumuse tõttu ei saanud helikopter laskuda Joelma-hoone katusele, et päästa sinna tule eest põgenenud inimesi.

Põlevast Joelma-hoonest pääsemiseks oli lühikestest tuletõrjeredelitest vähe abi.

Põlenud büroo Joelma-hoones.

Mõned hädasolijad eelistasid tulesurmale aknast alla hüppamist.

lahüpanud mees talle otsa kukkus. Hukkunute hilisem identifitseerimine ja kokkuarvamine oli raske ja vaevarikas. Kuna sünteetiliste materjalide põlemistemperatuur küündis kohati 600 °C, olid paljud surnukehad tuhastunud. Erinevatel andmetel hukkus 189–227 inimest.

Tulekahju võis tekkida mõnest ülekuumenenud konditsioneerist, kuid täpne põhjus jäi ebaselgeks. São Paulo tuletõrjeülem vallandati, ent suurem süü lasus siiski linnavõimudel, kes olid linna kiire majandusliku õitsengu nimel jätnud tähelepanuta tuleohutusnõuded ja -eeskirjad.

katusel, kus nad paaniliselt edasi-tagasi sagisid ning õhus tiirlevale päästehelikopterile viipasid. Kuumus oli aga nii suur, et helikopter ei saanud maanduda, kuna kütusepaagid oleksid võinud plahvatada. Tohtu kuumus kooris helikopteri ustelt värvi maha. Alles kaks tundi hiljem, kui tuli oli kontrolli alla saadud, korjas helikopter katusel olevad ellujäänud üles.

Selles tulepõrgus näitasid pritsimehed üles tõelist kangelaslikkust. Naaberhoonetelt lennutati põleva maja akendes trossid, mille külge kinnitatud tuletõrjujad hädasolijatele appi ronisid. Seersant José Rufina päästis sel moel 18 inimest, kuigi ta ise pidi äärepealt surma saama, kui üks 16. korruselt al-

Tulekahju Bradfordi staadionil

See juhtus 11. mail 1985. Inglise linna Bradfordi puupüsti täis staadion oli erutavas ootuses. Pärast neljakümneaastast vaheaega oli *Bradford City* jõudnud inglise jalgpalliliiga teise divisjoni (s.o. 44 parema klubi sekka). Mäng *Lincoln City* vastu telekaamerate ees pidi olema austusavalduseks selle 1903. aastal asutatud klubi sportlikule kanglastele. Kogu ülevus aga muutus ühe hetkega tragöödiaks. Mängu 40. minutil puhkes äkitselt põrgu, mis kestis vaid mõned minutid. Selle lühikese aja jooksul põles ära kogu staadioni puutribüün. Õnnetuse kokkuvõtted olid masendavad: 53 surnut ja 211 haavatut.

Arstid konstateerisid surma põlemise, lämbumise ja surnukstallamise tagajärjel. Kõige rohkem said kannatada vanurid ja lapsed. Ohvrite seas oli ka 86-aastane Sam Firth, keda kodulinnas hüüti Mr. Bradford City'ks. Kunagi oli Firth *Bradford City* keskründaja, hiljem meeskonna austajate klubi asutaja ja esimees. Kogu oma elu oli ta pühendanud jalgpallile.

Telekommentaator John Helm: "Nägin ühes tribüüni nurgas puhkevat tuld. See oli kohas, kus tavaliselt istuvad terved perekonnad. Palusin ülekande rezissööri suunata üks kaamera sinna. Nii nägi põlengu algust terve maailm. Need olid minu elu jubedaimad hetked, ma pole kunagi varem midagi nii õudset näinud. Inimesed jooksid sõna otseses mõttes elu eest, kukkusid üksteise otsa,

See foto on tehtud mõni hetk pärast tulekahju puhkemist Bradfordi linna staadionil. Mitte kõik tribüünil viibijad ei taju veel hädahoitu.

Kõigest minut hiljem oli leek paisunud nii suureks, et algas paaniline põgenemine, ka politseinikud ajasid inimesi tribüünilt minema.

nende riided põlesid. Palju inimesi, enamasti lapsi, hukkus otse toolidel. See juhtus vaid nelja hirmsa minuti jooksul..."

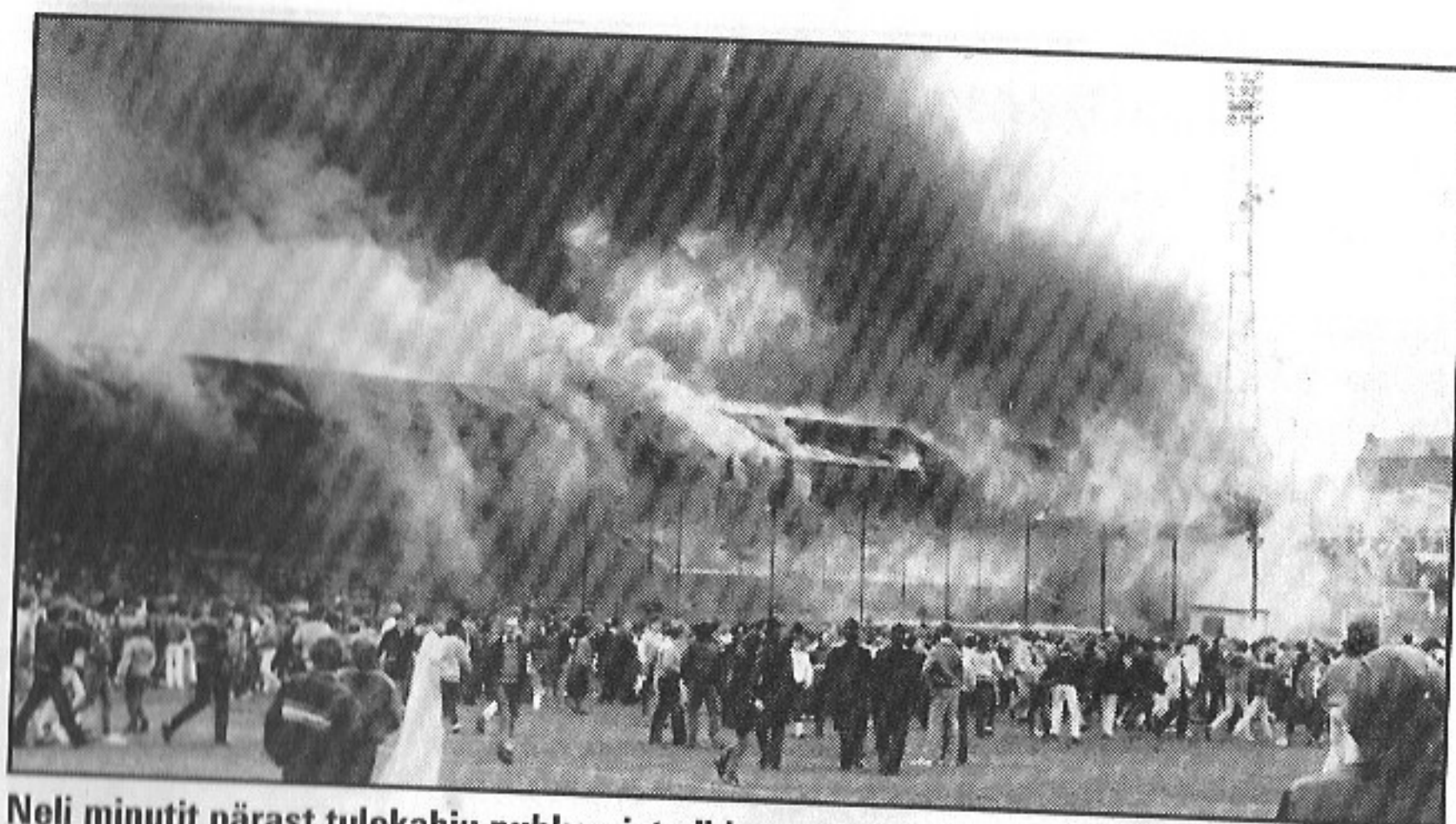
79 aastat vana tribüün oli tervenisti puust, istepingid enamasti erakordselt tuleohtlikust polüpropüleenist.

Lääne-Yorkshire' krahvkonna politseiülem C. Sampson arvas küll, et ei saanud välistada süütamist, kuid tõenäoliselt puhkes tulekahju lihtsalt kustutamata sigaretiotsast. Tribüüni all ja põrandas oli palju auke, kuhu oli kogunenud paberiprahti.

Paljud inimesed püüdsid jõuda väljapääsuni, kuid need olid lukustatud, et keegi piletitä sisse ei pääseks.

Pealtvaataja Geoffrey Mitchell meenutas: "Mul oli õnne, et meie väljapääsu juurde sattusid kolm jõumeest, kes ukse maha löid. Nende abita poleks ma pääsenud." Väljapääsud olid kõikjal suletud kahel põhjusel: et keegi ei saaks kontrollimatult staadionile tulla ja et oleks välistatud tuubil täis tribüünidelt inimeste pääs mänguväljakule. Sedakorda päästis aga just väljakule tungimine sadu inimesi. Inimesed hüppasid leekide eest tribüünilt alla. Medõde Patricia Jackson meenutas: "Pilti õnnetusest nägin telerist. Hetkegi mõtlemata kiirustasin haiglasse. See oli juba kannatanuist tulvil. Koridorides otsisid sajad inimesed oma lähedasi, vanemad lapsi. Põletushaavad olid väga rasked, ma polnud selliseid veel kunagi näinud. Töötasime vahetpidamata kaks päeva."

Tribüünil oli tulekahju puhkemise hetkel üle 3000 pealtvaataja. Haiglas suri tugevate põletushaavade tagajärjel ka 23 politseinikku. Üks neist, kes tol päeval teenistuses viibis, oli Graham Jones. Tema mehisust inimeste päästmisel nähti

Neli minutit pärast tulekahju puhkemist oli kogu tribüün leekides.

järgmisel päeval kogu maailma teleekraanidel. Foto põlevate juustega politseinikust avaldati paljudes ajalehtedes.

"Kohe, kui nägin suitsu, kiirustasin õnnetuskohale. Seal sain aru, et tule summutamiseks enam lootusi ei ole. Ühe mehe aitasin tribüünilt alla, teise aga juba viskasin, sest aega ei olnud. Tundsin, et mul põlevad juuksed, kuid ma ei hoolinud sellest, sest nägin meest, kes mind läbi leekide appi kutsus. Minu kolleegi abikaasa ja kaks poega hukkusid tules," meenutas üks sündmuskohal viibinu.

Õpetaja Moorey Dickson: "Tassisin tulest välja ühe naise. Kui temaga tribüünilt mänguväljakule jõudsin, nägin, et naise seljal polnud enam riideid ega nahka..."

Tulekahju puhkedes jooksis kodumeeskonna kapten Peter Jackson tribüünile ja tõi lekidest välja oma naise ja lapsed.

Bradfordi staadion pole kaugeltki Inglise vanim. Kolmanda divisjoni klubi Gillinghami staadioni tribüünid on pärit 1890. aastast, Rochdale'i omad 1907. aastast. Kui tuletõrjemetnikud võivad klubidele küll ettekirjutusi teha, siis staadionide valdajad täidavad neid ainult oma vabal tahtel. Nädal pärast Bradfordi tulekahju läks tuleroaks ka *Torquay Unitedi* tribüün, mis oli ehitatud 1920. aastal. Õnneks puhkes seal tulekahju kaks tundi pärast südaööd ja seetõttu ohvraid ei olnud.

Võitlus tulega

Kagu-Prantsusmaal St.-Laurent-du-Pont'i lähedal metsas, 30 kilomeetri kaugusel Grenoble'ist, asus küünitaoline hoone, kus tegutses "Cinq-Sept'i" klubi. Hoone siseseinad ja sambad olid kaetud plastikuga, mis pidid andma ruumile grotti meenutava väljanägemise. Plastikmaterjal oli kergesti süttiv ning seda poleks üldse tohtinud kasutada.

1. novembril 1970 oli klubi täis noori. Pisut enne kella kahte viskas keegi noormees põleva tiku maha. Suutmata koos oma kaaslastega tuld summutada, hüüdis ta: "Tuli!". Need, kes hüüet kuulsid, jõudsid lokaalist eluga pääseda. Siis lõi aga tohutu tuleleek üle tantsupõranda ning mõne sekundi pärast oli kogu klubi tuld ja suitsu täis. Peasissepääsu pöörduks kiilus kinni, kaks teist väljapääsu olid lukus ja mõlemad avariiväljapääsud valgustamata. Ühe avariiväljapääsu ette olid kuhjatud toolid, nii et seda ei saadud enam kasutada. Hoone ehitamisel oli rikutud kümneid tuleohutusnõudeid. Projekteerijate ja ehitajate lohacus läks maksma 146 noore inimese elu.

25. detsembril 1971 plahvatas Soulis "Daiyunkuki" luksushotelli teise korruse einelauas gaasiahi. 222-toalises, alles kaks aastat käigus olnud hotellis, nõudis tuulekiirusel levinud tuli 165 inimelu. Nii mõndagi söestunud ohvrit oli või-

Klubi "Cinq-Sept" pärast tulekahju 1. novembril 1970.

Tulirelv pole mänguasi. Seda tõendab ka õpetlik juhtum Hollandis Põhjamere rannikul asuvas Andijkis. Keegi jahtide omanik otsustas 1988. aasta suvel tähistada oma ellingu valmimist automaadivalanguga. Mõned leekkuulid sattusid dokihoonesse ning süütasid selle. Tules hävisid kõik jahid. Kahjusumma küündis mitme miljoni Hollandi kuldnani.

malik identifitseerida ainult sõrmuse või käekella järgi. All laotati maha madrat-seid, et leevendada akendest allahüppavate inimeste kukkumise hoogu, kuid see oli asjatu abinõu — kõik 38 ülemistelt korrustelt alla hüpanud inimest said sur-ma. Hilisem uuring näitas, et hotelli esialgsed ehitusplaanid olid ametlikult kin-nitatud, kuid tööde käigus oli tehtud tuletõrje ohutuseeskirju eiravaid muudatu-si.

Kui raske on põhjendatud tuleohutusnõuete läbisurumine, näitab kurb tõsiasi, et kolm aastat hiljem puhkes Soulis veel kahes hotellis tulekahju. Üheksakor-ruseline "Namsani" hotell põles maani maha, hukkus üheksa inimest. Hotellis oli ebapiisavalt tulekustuteid, samuti tekitasid põlevad vaibad ja tapeedid mür-giseid gaase.

Kõigest kuu aega hiljem puhkes tulekahju *Daowang Corner Building*'is. Hoone kahel viimasel korrusel asus hotell ja ööklubi. Ühes hotellitoas süttis põlevast sigarist voodi ja leegid tungisid läbi mõlema korruse. 88 hukkunu hul-gas oli 64 noort inimest, kes istusid ööklubis nagu lõksus, sest ukSED olid suletud ilmselt selleks, et keegi ei saaks arvet maksmata lahkuda.

24. detsembril 1986 puhkes tulekahju San Juani (Puertoriiko) ühe suurima, 20-korruselise hotelli "Dupon Plaza" fuajees. Hukkus 96 inimest, 146 sai põle-tushaavu või kannatada mürgise suitsu läbi. Enamik hukkunuid leiti esimesel korrusel asunud kasiinos. Mõned olid oma otsa leidnud ruletilaua taga, nii et nad ei olnud jõudnud isegi kohalt tõusta. Ka selles õnnetuses heideti hotellidetektii-

Tuletõrjujad Londonis 1971. aastal. Igal aastal puhkeb Londonis lugematu hulk väikse-maid ja suuremaid tulekahjusid. Eeskirjad näevad ette, et iga väljakutse korral peab sündmuspaigale sõitma vähemalt kolm tuletõrjeautot. Suurlinnade valusaimaks prob-leemiks on üha suurenev kõrghoonete arv. Selliste hoonete kustutamine nõuab täiesti uute tulekustutusmeetodite väljatöötamist.

videle ette, et nad olid ukSED sulgenud ning võtnud inimestelt pääsemisvõimalu-se. Hilisema uurimise käigus selgus, et juba tuletõrjeinspektori 1985. aasta 17. juuni ettekandes oli märgitud, et hotellis puudub turistide evakueerimise plaan, teenindav personal aga ei tea, mida ette võtta erakorraliste asjaolude pu-hul ja kuidas kasutada avariivahendeid. Samuti oli halvasti korraldatud inimeste evakueerimine põlevast hotellist.

Tulekahjud kõrghoonetes on tänapäeval tuletõrjujatele suurimaks problee-miks. Euroopa tuletõrjeredelid ulatuvad 50, USA-s umbes 30 meetri kõrgusele. Maa ilma kõrgeim hoone, Chicagos asuv *Sears Tower* on koguni 443 meetri kõr-gune, kuid 20-korruselisi hooneid leidub kõigis maailma suuremates linnades. Kõrghoonetesse tulelõksu jäänud inimeste päästmisel on kasutatud ka helikop-tereid, kuid see osutub sageli võimalikuks alles siis, kui kahjutule hoog hakkab juba raugema.

Tuleohutus kõrghoonetes nõuab erilisi ettevaatusabinõusid, et takistada tule

kiiret levikut, eelkõige aga tundlikke ja töökindlaid signaalseadmeid tulekolde varaseks avastamiseks. Kaasaegsed tuleohutuseeskirjad näevad ette avariitreppe, mis on korrustest eraldatud isesulguvate massiivsete metallustega. Kasutusele on võetud raskestisüttivad värvid, mis takistavad tule levikut, pealegi on ka riidest materjale võimalik vastavate keemiliste preparaatidega töödelda. Tänapäeval on mitut liiki alarmseadmeid tulekollete varaseks avastamiseks. Kuumustundlik detektor suleb vooluringi niipea, kui temperatuur on tõusnud teatud kõrgusele, ja paneb tööle alarmi. On olemas ka suitsudetektoreid. Lihtsaim fotosilm paneb tööle alarmi, kui suits on nii tihedaks muutunud, et katkestab valguskiire.

Tulekahju varajase avastamise seadmed on muidugi ülimalt olulised, kuid parima garantii annab hoone tulekindel konstruktsioon ning tuleohutusnõuete rangetäitmine. Põlevad sigaretid on teatavasti kõige kardetavamad tulesüütajad. Pärast Briti ja Belgia paviljoni mahapõlemist 1910. aasta maailmanäitusel Brüsselis selgus, et suitsetasid mitte ainult tuletõrjujad, vaid ka need, kelle kohus oli valvata tuleohutuse järel. Kuid kahjuks pole alati võimalik tulekahjusid vältida. Mõtlemapanev on seegi, et Inglismaal on tervelt kahe viiendiku tulekahjude puhul, mis põhjustasid materiaalselt kahju 20 000 naela või rohkem, tegemist tahtliku süütamisega. Kuid tahtlikke süütajaid leidub ka teistes maades.

1988. aasta 25. augusti varahommikul puhkes suur tulekahju Lissaboni vanalinnas 19. sajandist pärinevas kaubamajas "Grandella". Tugeva tuule tõttu oli peagi leekides kogu 7500 ruutmeetri suurusel maa-alal paiknev vana kaubandus- ja turismikeskus. Leegid tõusid 30 meetri kõrgusele. Alles kuus tundi hiljem õnnestus tuletõrjujatel olukord kontrolli alla saada. Kahjusid hinnati mitmele miljardile eskuudole. Üks inimene hukkus ja 150 sai vigastada. Sajad jäid peavarjuta, 2000 töökohata. Pärast 1755. aasta maavärinat pole Lissabonis midagi nii kohutavat juhtunud. Kõige järgi otsustades oli tegemist tahtliku süütamisega, sest kaubamaja aknad olid tulekahju puhkemisel lahti (kell 5.30 hommikul!). Kaubamaja omanik oli aga juba varem tabatud ühe teise ettevõtte süütamiselt.

Suured tulekahjud linnades võivad puhkeda ka sõjategevuse või maavärinate tagajärjel. Teise maailmasõja ajal puhkesid mitmes Saksa linnas süütepommidega pommitamise tagajärjel tõelised tuletormid, mis tegid elanikel igasuguse pääsemise võimatuks.

18. aprillil 1906 San Franciscos toimunud maavärina ajal hävitas tulekahju rohkem hooneid kui loodusjõud ise. Tohtu tulekahju põhjustas maavärin 1. septembril 1923. aastal Tokyos. Jaapani pealinnas hukkus kokkuvarisevate majade all ja tulemõllus umbes 120 000 inimest. Londoni suur tulekahju 1666. aastal nõudis aga ainult 8 inimest.

Sellised suured tulekahjud linnades, nagu neid tuli ette ammu möödunud aegadel, on tänapäeval välistatud, kuid üksikute ehitiste konstruktsioonivead ja tuleohutusnõuete eiramine võib viia ohvriterohke tulekatastroofini.

TÖÖSTUSKATASTROOFID

Tammiehitajate valusad õppetunnid

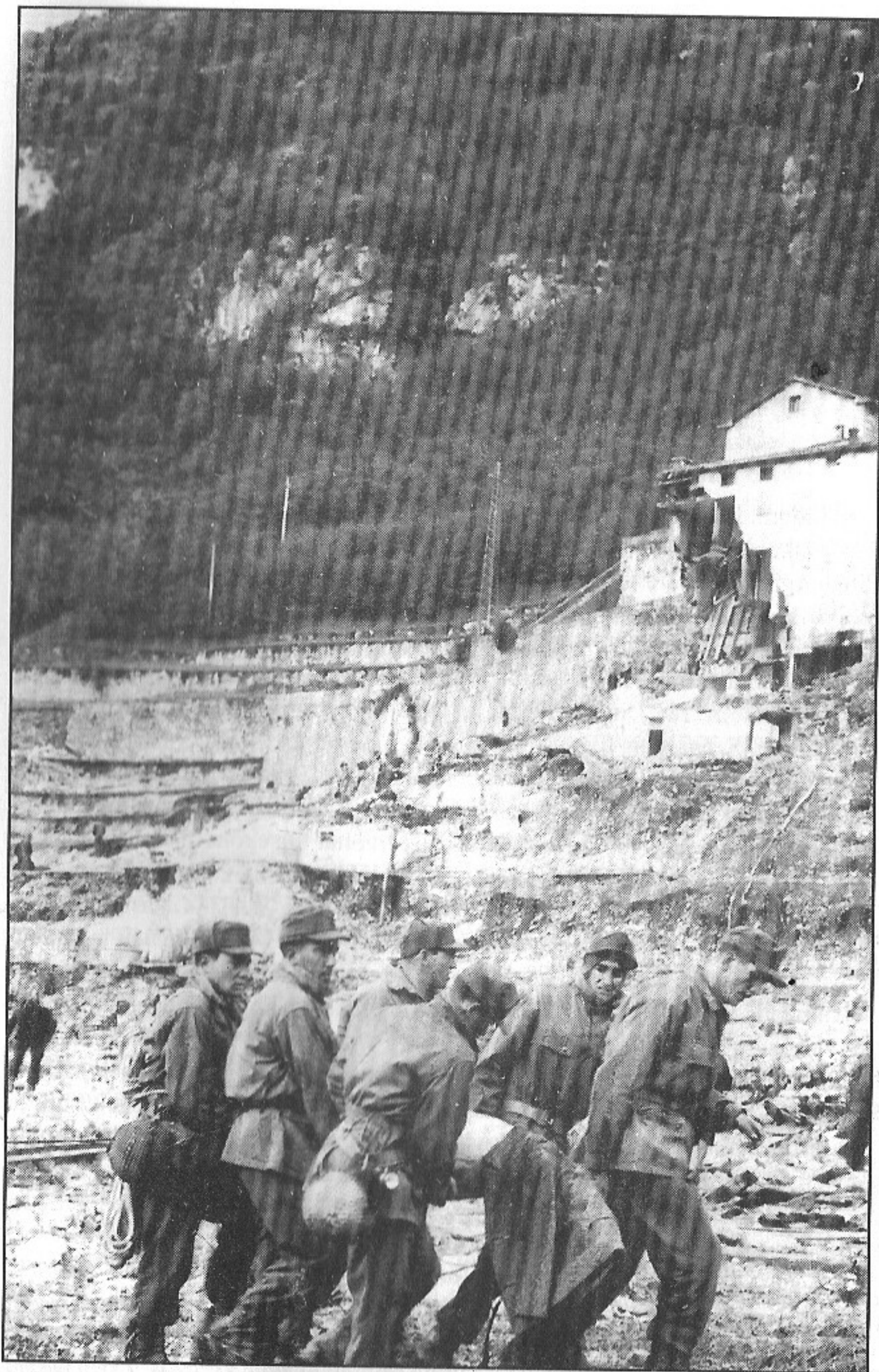
Möödunud sajandil otsustati rajada Johnstowni (Pennsylvania osariik) lähedale väikesele South Forki jõe muldpais. Tekkinud veehoidla oleks taganud Pittsburghi ja Johnstowni vahelises kanalis vajaliku veetaseme. Arvestuste järgi pidi paisu taha kogunema umbes 20 miljonit kuupmeetrit vett. Projekti järgi olid paisul tohutud mõõtmed: pikkus 280 meetrit, laius jalamil 82 ja kõrgus 21 meetrit. Ehitustööd alustati 1839. aastal. Paisu jalamisse monteeriti liigvee ärajuhtimiseks viis toru. 1862. aastal selgus, et torud on nii ummistunud, et vett veel ainult nirises. Seega võis liigvesi voolata vaid üle tammiharja.

28. mail 1889 tabas paikkonda tugev vihmasead. 24 tunni jooksul langes 400 mm sademeid ja veetase paisu taga hakkas ähvardava kiirusega tõusma. Pais ei suutnud enam sellist tohutut veetulva vastu võtta. Otsekohe hakati liigse vee ärajuhtimiseks kanalit rajama. Kuna pinnas oli väga kõva, suudeti kaevata kõigest 0,6 meetri laiune ja 0,35 meetri sügavune kraavike. Vesi uuristas selle varsti 7 meetri laiuseks, kuid see ei päästnud enam midagi. Veetase paisu taga aina tõusis ning lõpuks rajas vesi endale tee üle 90 meetri laiuse paisuharja. Veemasid ühtusid tammi nii tugevasti, et see murdus peaaegu kogu pikkuses. 45 minutiga oli kogu veehoidla tühjaks voolanud.

Paisust allpool langes jõeorg järsult Johnstowni suunas. Tohtu veemass tormas orgu, tekitades 10–12 meetri kõrguse laine, mis pühkis enda teelt kõik ja põhjustas tohutuid purustusi. Hukkus üle 2500 inimese. Vee purustusjõust andis tunnistust järgmine fakt. Paisust 5 kilomeetri kaugusel asuvas veduridepoos oli 16 vedurit, millest igaüks kaalus 60 tonni. Veevool purustas hoone täielikult ning paiskas vedurid 400 meetri raadiuses laiali.

Katastroofi põhjusi uurinud komisjon tuli järeldusele, et veejuhtmete läbilaskevõime oli täiesti valesti arvutatud. Samuti ei osatud suurtest vihmaseadest tingitud üleujutusi ette näha.

27. aprillil 1895 murdis Prantsuse linna Epinali lähedal kivipais. Paisu tagant valla pääsenud veemassid surmasid 156 inimest ja laastasid 2 kilomeetri laiuse

Purustatud Longarone.

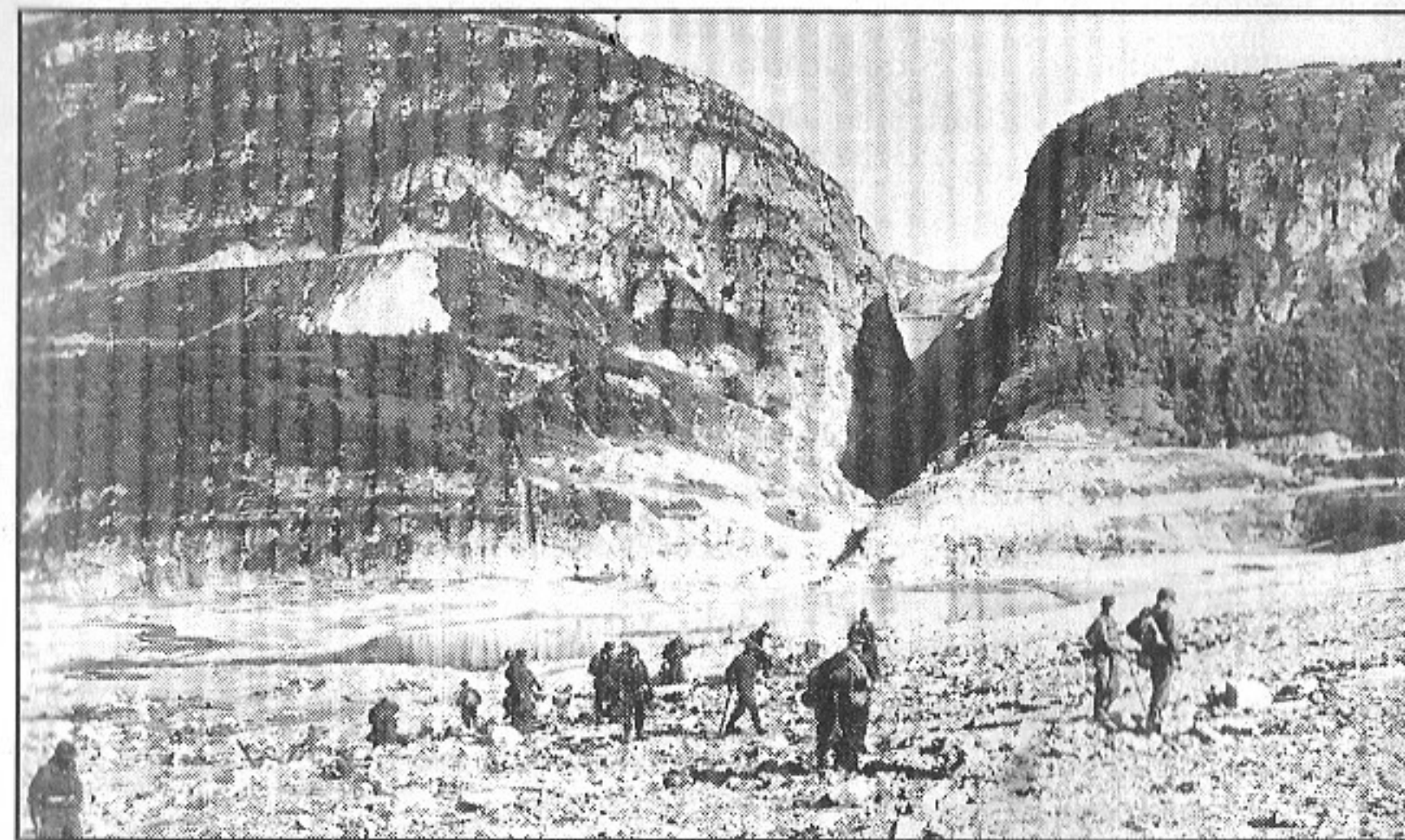
ning 25 kilomeetri pikkuse oru. Neli küla ning orgu läbiv raudtee purustati täielikult.

Bouse pais oli ehitatud aastatel 1879–81. Kivipais oli 520 meetrit pikk, 22 meetrit kõrge ning paisuharja laius 4 meetrit. Veehoidla sügavus oli 15 meetrit. Juba enne katastroofi tehti kindlaks arvukaid kahjustusi. Kohe pärast paisu valmimist tekkis sellesse kaks vertikaalset pragu ning seetõttu lükati veehoidla täitmine edasi kolmeks aastaks, kuni kahjustused olid kõrvaldatud. Sellest hoolimata juhtus veehoidla täitmise ajal palju suurem avari kui eelmainitud praod.

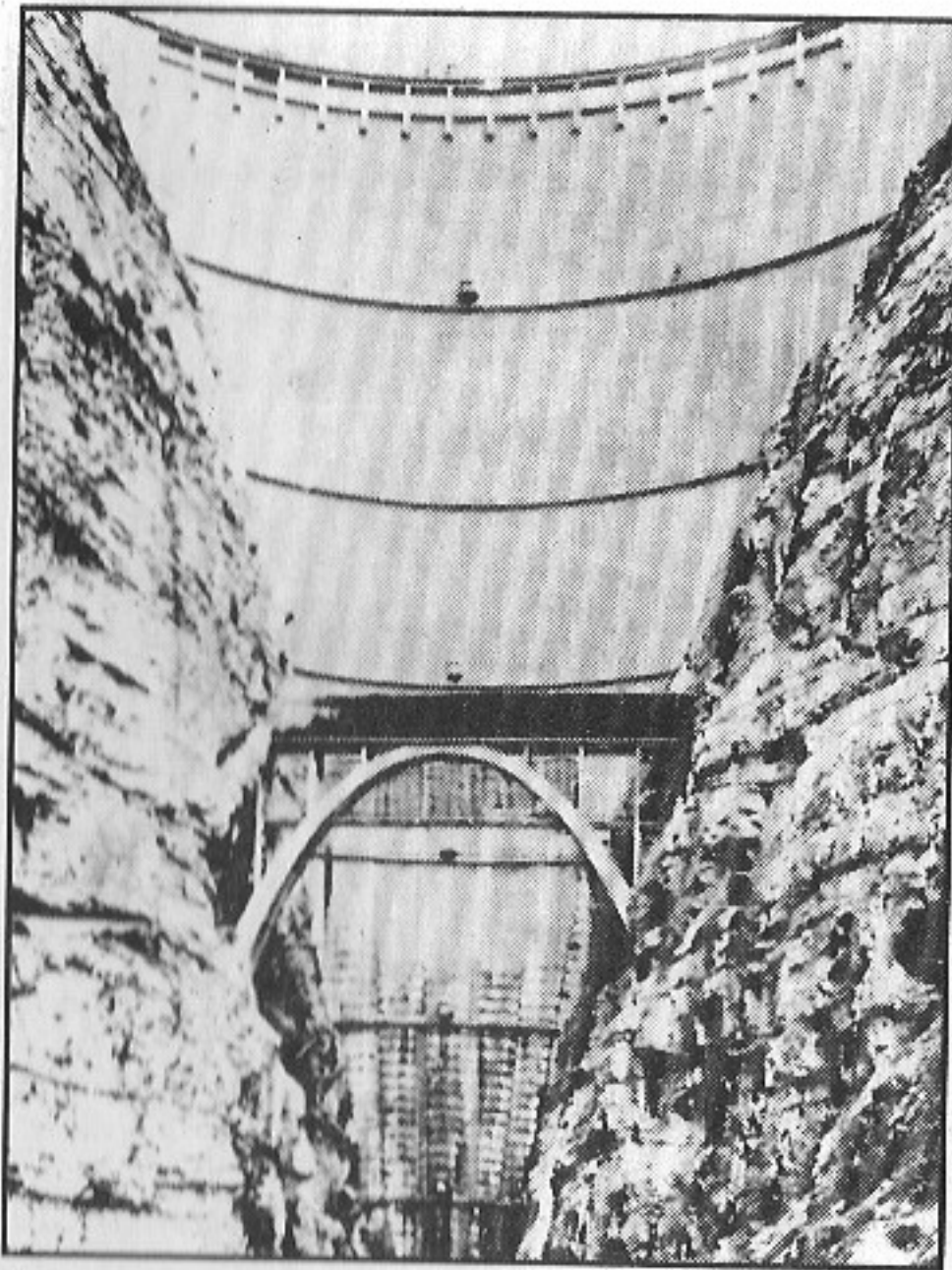
15. märtsil 1884, veel enne, kui veehoidla oli täitunud, ei suutnud pais enam veesurvele vastu pidada ning selle keskosa hakkas pragunema. Sinna tekkis veel neli vertikaalset pragu. Kummaline, et paisus polnud märgata mingeid muid kahjustusi, see lihtsalt hakkas libisema mööda savist aluspõhja. Paisu libisemise tõttu tekkisid liivakivist aluspõhja uured, mille kaudu vesi välja voolas. Suure kiiruga asuti kahjustusi kõrvaldama ja paisu tugevdama. 1889. aastal tööd lõpetati ja järgmisel aastal anti pais käiku.

27. aprillil 1895. aastal algas paisu purunemine: vesi surus 22 meetri pikkuse tüki lihtsalt välja ning peagi oli murdekoht uhutud 170 meetri laiuks. Miks see juhtus?

Purunemise aegu oli pais liikumatu, selle alust oli enne avariid piisavalt tugevdatud. Kuid see ei tähendanud veel, et eelmised avariid polnud rajatisse oma jälgi jätanud. Paisus oli palju pragusid, mis kindlasti vähendasid viletsavõitu ehitise tugevust. Uurimiskomisjon leidis, et katastroofi otsene põhjus oli pika horisontaalse prao tekkimine paisu keres. Suurt osa paisu purunemises mängisid ka lained, mis kolm päeva enne katastroofi löid vertikaalselt vastu paisu ning olid eriti tugevad avariieelsel päeval.

Päästemeeskonnad otsivad pärast katastroofi Vaionti paisu jalamil hukkunuid.

261 meetri kõrgune Vaionti pais pidas küll vee survele vastu, kuid katastroof oli vältimatu.

seda, kui paisjärv oli veega täitunud, vajus osa tammist 45 sentimeetri võrra allapoole ning tekkisid uued praod.

Veesurve vähendamiseks lasti paisjärv tühjaks, osa tammist õhati dünaamiidiga ja taastati uuesti. Kuu aega hiljem täideti paisjärv taas, kuid aluspõhi, nagu Bouse paisu puhulgi, jäi endiselt kindlustamata ja vesi hakkas läbi imbuma. Tamm pidas vastu 21 kuud, siis juhtus katastroof. Inseneride puudulikud teadmised, oskamatus rajada suurema tugevusvaruga tammi ning teiste vigadest mitte õppimine põhjustasid suuri purustusi tekitanud ning palju ininfelusid nõudnud katastroofi.

13. märtsil 1928 purunes Los Angelese lähedal St.-Francise pais. Jõeorgu sõi 30 meetri kõrgune laine, mis purustas üle 600 maja. 3000-tonnine betoonist tammitükk leiti järgmisel päeval rohkem kui poole miili kaugusel paisu jalamist. Hukkus 450 inimest. Materiaalset kahju hinnati 30 miljonile dollarile. Teisalt oli sellistest õnnetustest ka kasu, sest ajapikku õppisid insenerid rajama tugevaid ja vastupidavaid paistamme.

Kui aga tohutu paisjärv rajatakse maavärinaohtlikku piirkonda, võib veemasside surve kutsuda esile maavärina. Nii põhjustas 1967. aastal Indias maavärina Koyna paisjärv. Hukkus 200 inimest. Hilisemal ajal toimunud paistammide purunemised tuleb aga panna mitte ehitajate puudulike teadmiste, vaid kasumi tagaajamisest tingitud koonerdamise arvele. Igal aastal puruneb maailma umbes

Bouse paisjärve katastroofi uurimistulemused avalikustati ning olid kõigile hüdrotehniliste rajatiste inseneridele kättesaadavad. Seda arusaamatum on, et mõned aastad hiljem, 30. septembril 1911, purunes analoogilistel põhjustel paistamm USA-s Pennsylvania osariigis Austini lähedal. Paistamm oli suhteliselt väike, umbes 170 meetrit pikk ja 15 meetrit kõrge, kuid katastroofi tagajärjed suured: hukkus umbes sada inimest.

Austini tammi purunemine meenutab väga Bouse katastroofi. Õige pea pärast ehitustööde lõpetamist hakkas pais mõranema. Kuu aja pärast tekkis tammi kerkse kaks vertikaalset pragu. Veel kuu aega hiljem, 22. jaanuaril 1910, pärast

25 000 paistammist keskmiselt viis. Kuid kannatanuid see arv vaevalt lohutab.

4. detsembril 1959. aastal purunes tugevate paduvihmade tagajärjel Prantsuse Rivas 1954. aastal rajatud paistamm, mida peeti tammiehituse meistriteoseks. Paisu tagant valla pääsenud 50 miljonit kuupmeetrit vett ja muda sõi 15 meetri kõrguse lainena Fréjusi linna suunas. Hoiatada ei olnud enam võimalik ja nii jäi veemassi alla 480 inimest. Materiaalne kahju oli tohutu, sest linn hävis täielikult. Katastroofi asjaolude uurimisel selgus, et paisu rajamisel oli tehtud konstruktsioonivigu, pealegi ei pööratud aja jooksul paisu tekkinud pragudele tähelepanu.

9. oktoobril 1963 sõi laviin Põhja-Itaalias Piave orus asuvasse Vaionti paisjärve. 261 meetri kõrgune pais pidas vastu, kuid üle tammiharja paiskus kolossaalse kosena 30 miljonit kuupmeetrit vett. Orgu sõi 45 m kõrgune laine purustas Longarone küla täielikult. Hukkus 1190 inimest (teistel andmetel 2500).

1976. aastal purunes USA-s Idaho osariigis Titoni linna lähedal Snake Riveri jõel hiljuti valminud paistamm, mille kõrgus võrdus 36-korruselise hoonega. Tohutud veemassid sõi alla orgu ning purustasid kõik oma teel. Pealtnägijate sõnul oli vee surve nii suur, et veel ehitusplatsile jäänud buldoosid, süvendajad ja teised masinad uhati minema nagu mänguasjad. Linnad Titon ja Shugar-City olid täielikult vee all. Üleujutus ähvardas ka teisi linnu. Suur osa nende linnade elanikest tuli evakueerida. Kohalike võimude andmeil hukkus üle 150 inimese. Suured olid kaotused selle viljaka piirkonna põllumajanduses. Paljud kariloomad hukkusid voogudes, vesi uhtus minema või ujutas üle täiskülvatud põllud.

Katastroofi põhjuste uurimisel selgus, et paljud insenerid olid firmade Morrison & Hudson Co ja Peter Quitt Co loodud projekti juba enne selle teostamist kritiseerinud. Ka kohalikud keskkonnakaitsjad tõestasid sellise paisjärve kasutust piirkonna põllumajandusele. Pöörduti isegi kohtu poole, takistamaks paisu rajamist. Ehitusfirmad ei tahtnud aga tulusast rajatisest loobuda ning saanud loa tööde alustamiseks, hakkasid kohtuprotsessi vaheaegu kasutades kiiresti ning jämedate tehniliste valearvestustega tammi ehitama. Kuigi vanasõna ütleb, et kes kahju kardab, see kasu ei saa, on iga hinna eest kasumi tagaajamine sageli lõppenud hukatusega.

Katastroofid keemiatööstusettevõtetes

Londonist 260 kilomeetri kaugusel Flixborough's asuv Nipro Ltd. keemia-kombinaat tootis tsükloheksanooli, mida tarvitatakse lahustina ja polümeeride lähteainete sünteesis. Ülimalt plahvatusohtlikku tsükloheksanooli toodeti kuues omavahel ühendatud 45-kuupmeetrises reaktoris.

27. märtsil 1974 avastati 5. reaktori seinas vertikaalne pragu, millest tungis välja tsükloheksanooli auru. Tööohutuse eest vastutav insener, kes, nagu hiljem selgus, oli oma alal täiesti ebakompetentne, otsustas koos direktoriga 5. reaktori sulgeda, lasta sellel maha jahtuda ning asuda seejärel vigastust kõrvaldama. Ettevõtte juhtkond ei sõandanud katkestada kogu tootmistsüklit ning seepärast ühendati 4. ja 6. reaktor. Kuna ei leitud nõuetekohast 28-tollise läbimõõduga toru, otsustati kasutada käepärast olnud 20-tollist voolikut. Paraku rikuti ka vooliku paigaldamisel elementaarseid ohutusnõudeid. Nii ei toestatud voolikut piisavalt ja oli karta, et voolik võib välja venida. Ka ei arvestatud, et suur rõhk võib seda kahjustada. Kontrolliti küll ühenduse hermeetilisust, kuid mitte tugevust.

Aprillis ja mais töötas seade normaalselt, kuid ühendusvoolik muutus aja jooksul üha rabedamaks. Ebameeldivused algasid 29. mail, kui registreeriti tsükloheksanooli pihkumine. Tootmisprotsess katkestati ning asuti kiirustades kahjustust kõrvaldama. Kuid juba mõni tund pärast tootmise taasalustamist avastati uus leke. Kummaline, et lekke kõrvaldamiseks puudusid kohapeal vajalikud tööriistad. Kuid sellest pisiasjast ei tehtud numbrit, sest gaasilekke lakkas iseenesest. Järgnevad kaks päeva töötas seade suuremate viperusteta. Tõsi küll, temperatuur ja rõhk olid normist kõrgemad, kuid töötajad ei lasknud ennast sellest heidutada.

Katastroof juhtus laupäeval, 1. juunil 1974. Kell 16.53. tungis rebenenud voolikust välja tsükloheksanooli pilv. Kõigest 30 sekundiga saavutas see 200-meetrise läbimõõdu. Tuul kandis plahvatusohtliku pilve saja meetri kaugusel asuva tulikuuma seadme suunas. Plahvatus oli nji tugev, et seda võis kuulda 50 kilomeetri kaugusel. Puhkenud tulekahju ei suudetud pikka aega kustutada — tuleleegid tõusid rohkem kui 100 meetri kõrgusele.

Keemiakombinaat purunes peaaegu täielikult. 72 töötajast sai 28 surma ja 36 raskesti vigastada. Plahvatuskohas purunesid 600 meetri raadiuses kõik hooned. 3,5 kilomeetri raadiuses sai kannatada ligi 2500 elumaja. 53 inimest oli raskesti vigastatud. Ekspertide hinnangul vastas tsükloheksanooli pilve plahvatus võimsus 16 tonnile trotüülile. Flixborough' katastroofi uurinud komisjoni lõppjäreldused avaldati paljudes ajalehtedes ja erialaajakirjades. Kuigi oli selge, et katastroofi otseseks põhjuseks oli jäme ohutuseeskirja rikkumine ja ettevõtte juhtkonna asjatundmatus, ei tehtud paljude teiste maade keemiatööstusettevõtetes juhtunust mingeid järeldusi. Õnnetused jätkusid.

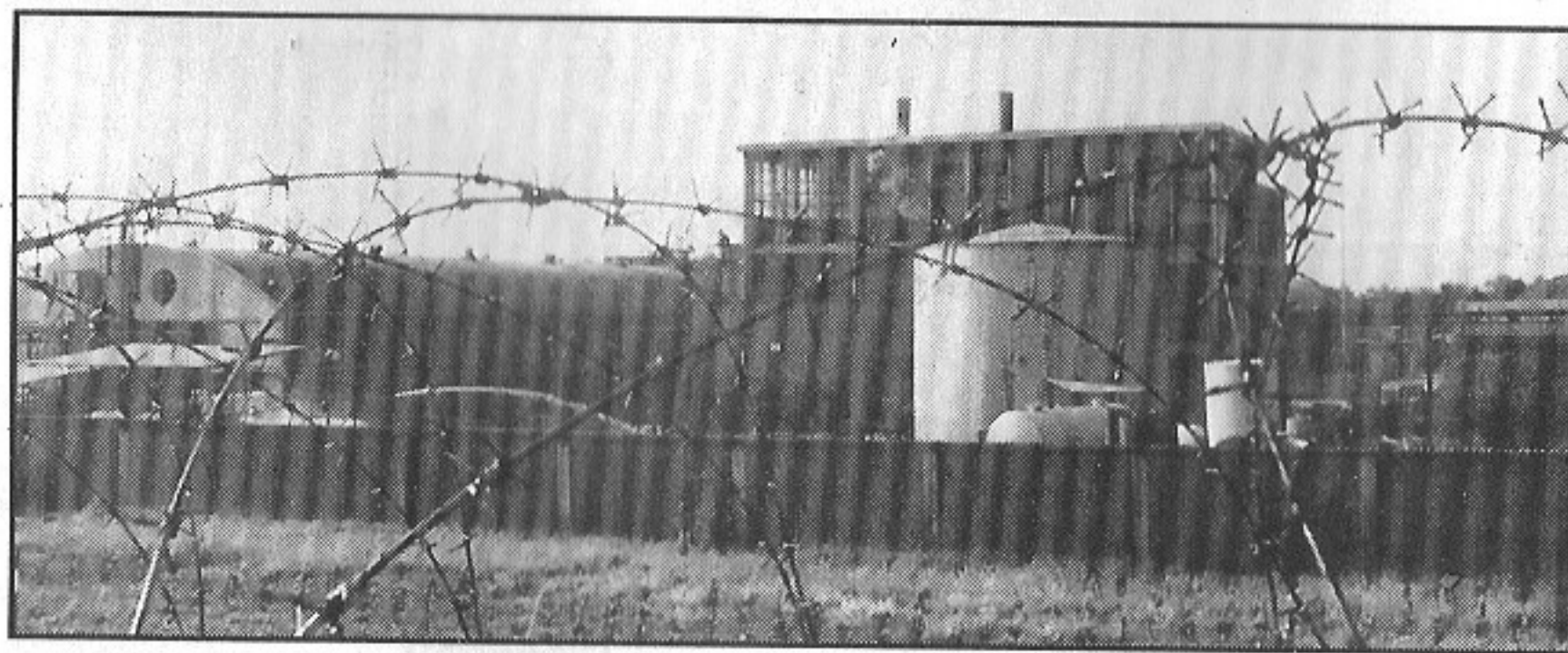

Flixborough's asunud Nipro Ltd. keemiakombinaadist jäid pärast plahvatust ja tulekahju järele vaid varemed.

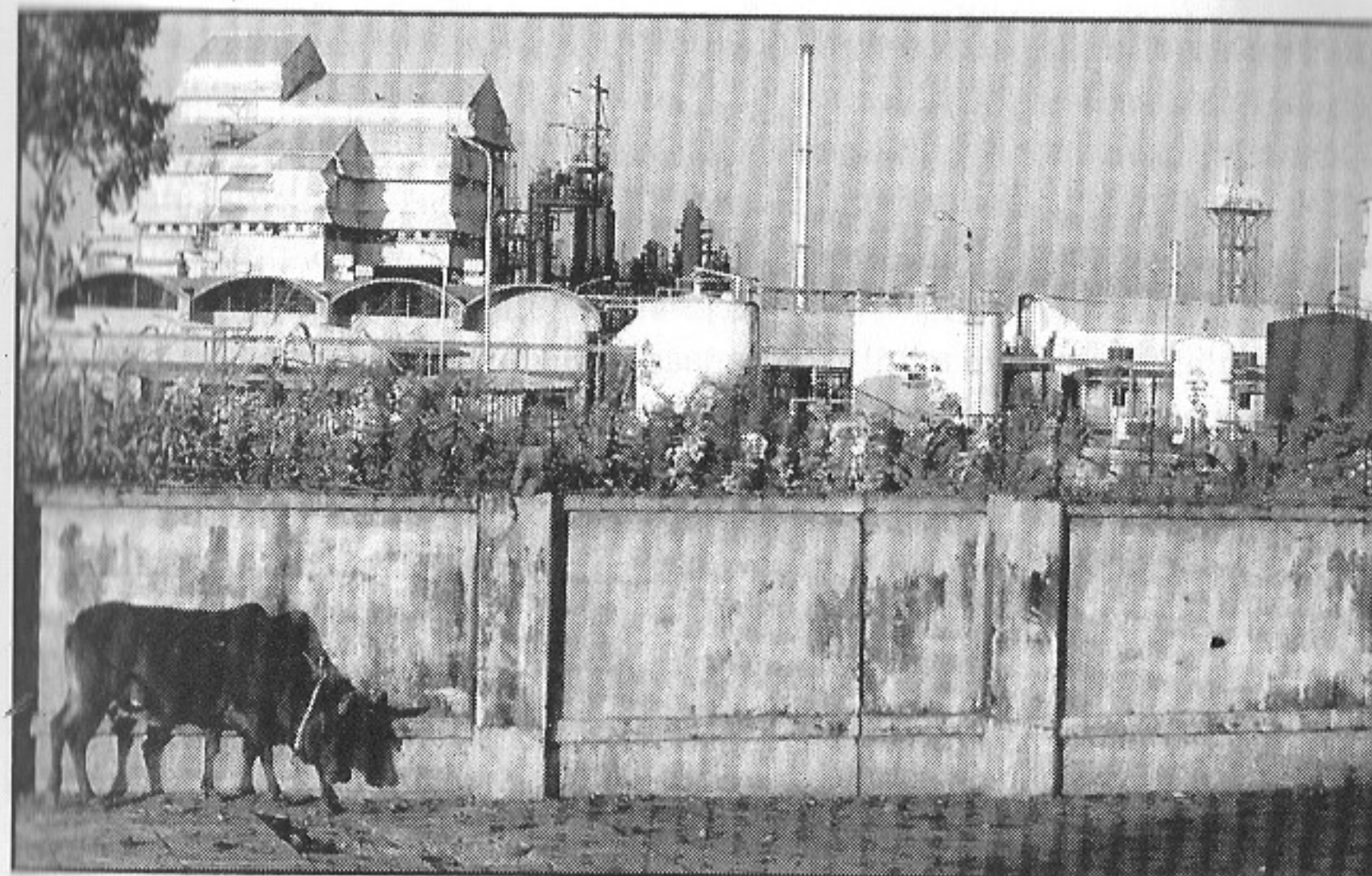
10. juulil 1976 toimus Milano lähedal Seveso maakonnas Medas asuvas Icmesa keemiakombinaadis plahvatus. Ülekuumenemise tagajärjel purunes kaitseventiil ning õhku paiskus punakas mürgiste kemikaalide pilv. Keemiakombinaadis toodeti trikloorfenooli, mis on selle poolest ohtlik, et kõrge kuumuse mõjul muutub see dioksiiniks, üheks mürgiseimaks teada olevaks kemikaaliks, mille ühest kilogrammist piisab viie miljoni inimese surmamiseks! Teadlased vaidlevad tänini, kui palju Medas toimunud avarii ajal dioksiini atmosfääri pääses. Tõenäoliselt vähemalt kaks, mõnedel hinnangutel koguni viis kilogrammi.

Keeglikujuline pilv laskus suurele osale Seveso maakonnast, mürgitades viljapõlde, aasasid ning sadu aedu, enne kui ta pikapeale eemale kandus ning tuules haihtus. Kohalikud elanikud, kes olid harjunud alaliste keskkonnaprobleemidega, ei pööranud sellele sündmusele esialgu mingit tähelepanu. Kaks päeva pärast katastroofi tekkisid mürgise kemikaaliga saastatud alade elanike nägudele, jalgadele ja kätele haavandid. Inimesed kannatasid peavalu ja iiveldushoogude käes. Tuhanded linnud kukkusid surnult maa peale, kassid ja küülikud kõngesid. Arstid, kellele erutatud patsiendid vahetpidamata helistasid, pärisid kohalikelt võimudelt, milliseid aineid pilv sisaldas, kuid ametnikud ei osanud midagi vastata. Keemiakombinaadi juhtkond oli küll teatanud, et pilv võis sisaldada taimekaitsevahendi mürgiseid koostisosi, kuid nii puuduliku info peale ei osatud ohtu õigesti hinnata.

Alles üheksa päeva pärast plahvatust tunnistasid Šveitsi kontserni *Hoffmann-La Roche* ja tema tütarfirma Icmesa esindajad, et Meda kohal hõljunud pilv sisaldas dioksiini. Möödus veel viis päeva, enne kui arstid soovitasid kohalikel võimudel evakueerida elanikud kõige enam saastunud piirkonnast. Selleks ajaks oli juba 35 inimest haiglasse toimetatud. Võimud jagasid kannatada saanud piirkonna A- ja B-tsooniks. 115 hektari suurusesse A-tsooni jäi 250 aeda ning elamut, milles elas ühtekokku 750 inimest. Sellest suurima ohu tsoonist evakueeriti kõik elanikud, suleti ettevõtted ning hukati kõik koduloomad. Maaala piirati okastraataiaga ning pandi välja sõjaväevalve, et takistada elanike tagasipöördumist, kui nad peaksid tahtma midagi oma kodudest kaasa võtta.

Keemiakombinaat Icmesa Medas.

Union Carbide keemiakombinaat Bhopalis.

Ohutsoonis elanud naistele soovitati mitme kuu vältel võtta rasestumisvastaseid pille. B-tsoonis võisid küll 5000 inimest oma kodudesse jääda, kuid lapsed evakueeriti, et vältida võimalikke tüsistusi. Võõrastele oli mõlemasse tsooni sisenemine kategooriliselt keelatud.

Pikapeale kadusid kannatanute kehadelt mürgistusest tingitud haavandid, kuid need asendusid raskelt paraneva nahahaigusega, mis tabas eriti raskekujuiselt lapsi. Vereproovid näitasid, et kõigi A-tsooni jäänud laste ja osa täiskasvanute veres oli vähenenud valgete vereliblede arv. Leukotsüüdid aga reguleerivad organismi kaitsevõimet nakkuste vastu. Arstide arvates oli oht, et paljud ohvrid haigestuvad hiljem leukeemiasse. Võimud alustasid saastatud piirkonna degaseerimist. Kaitsekombinesoonides ja gaasimaskides degaseerijad pidid saastatud tsoonis eemaldama labidatega poole meetri paksuse pinnasekihi, see asetati tünnidesse, transporditi juba ettevalmistatud kohta ning maeti sügavale maa sisse. Veel neli aastat hiljem soovitati Seveso maakonnast läbisõitvatel autojuhtidel aknad sulgeda.

Icmesa aktsionärid asutasid kannatanute abistamise fondi ning panid kokku üle kümne miljardi liiri, et vähemalt osaliseltki hüvitada elanikele tekitatud kahju.

Meda katastroofi järelmõjud on väga pikad. Ka selle õnnetuse põhjuseks ei olnud mitte fataalsete asjaolude kokkulangemine, vaid inimlik lühinägelikkus. Vabrik, kus valmistatakse mürgiseid aineid, peab olema ehitatud nii, et avarii korral ei pääseks mürgised kemikaalid atmosfääri. Teiseks oleks tulnud kohe anda häire, informeerida elanikke neid ähvardavast ohust ning alustada evakueatsiooni. Kolmandaks oleks juba tollal tulnud lõpetada trikloorfenooli tootmine,

mis sisaldas ülimürgist kõrvalprodukti dioksiini, sest on olemas analoogilisi, vähem mürgiseid kemikaale.

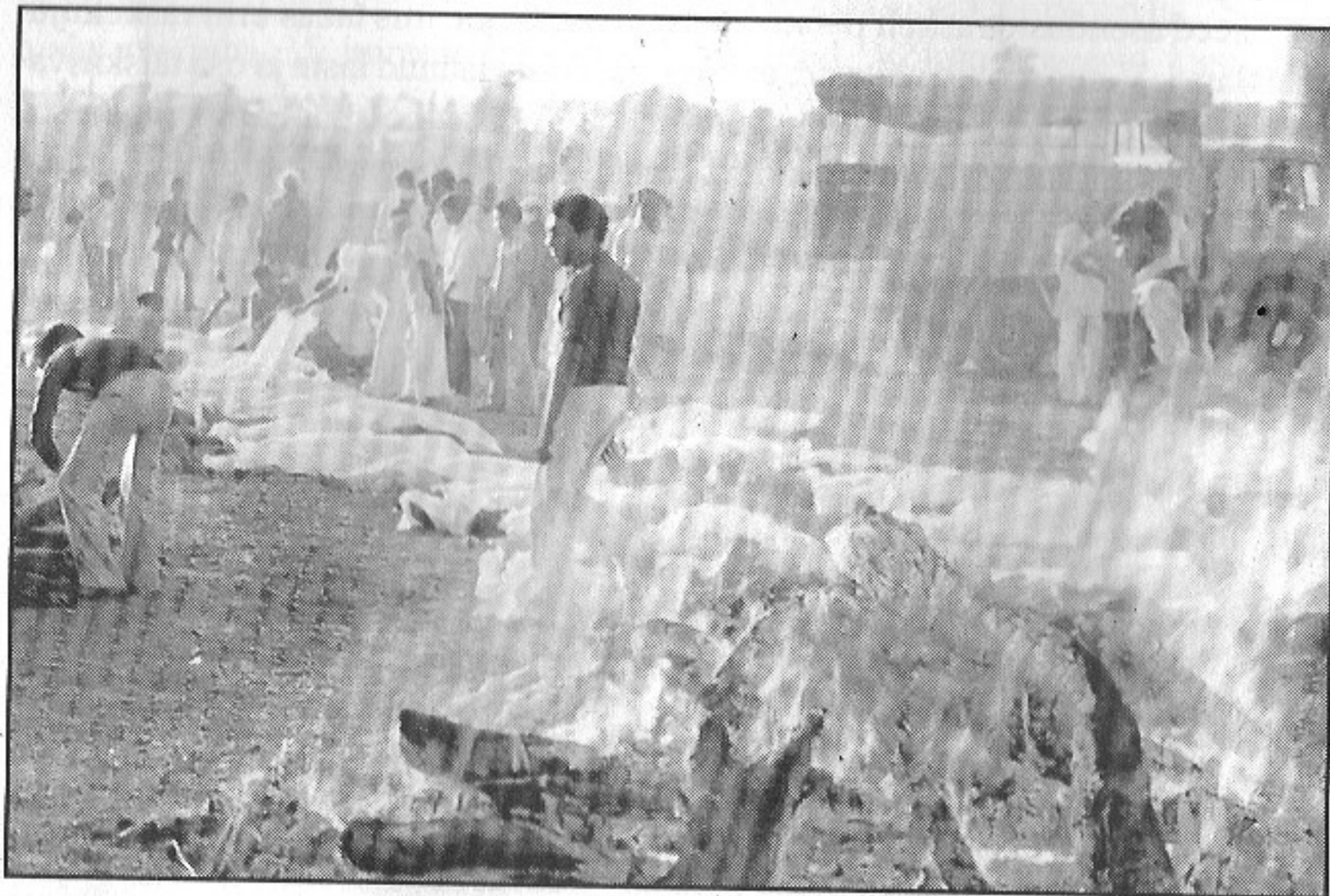
Kaheksa aastat hiljem toimunud katastroof nõudis aga tuhandeid inimesi.

800 000 elanikuga India linnas Bhopalis tegutses USA kontserni *Union Carbide* pestitsiidide tootev tütarfirma, mille aktsiatest kuulus 51 protsenti ameeriklastele ja ülejäänud India riigile. Keemiakombinaadi toodangu põhikomponentideks olid mürgised metüül-isotsüanaadid. Seda veega tugevasti reageerivat kemikaali hoiti kolmes 57 000-liitris mahutis. Bhopalis toimunud katastroofi põhjused pole tänini selged.

3. detsembri õhtul 1984 pidid töölised keemiakombinaadi esindajate sõnul puhastama tsisternide juurde viivat torujuhet. Kella poole kümne paiku avasid töölised torujuhtme ühenduskoha ning lasksid sealt veevooliku sisse. Üks töölistest märkas, et toru ja mahuti vahel olev ventiil polnud eeskirja kohaselt suletud, kuid ei teatanud oma tähelepanekust ülemustele.

Tervelt kolm tundi voolas vesi voolikust torujuhtmesse. Kell 22.30, mõni aeg enne vahetuse lõppu, kontrolliti rõhku tsisternis nr. 610, kuid rõhumuutust ei täheldatud. Paraku see mahuti lekkis, mis polnud aga kellelegi silma hakanud. Pool tundi hiljem oli surve viiekordistunud, võimalik, et tsisterni oli tunginud ka torujuhtmesse pumbatud vesi.

Uue vahetuse töölised seletasid nii kõrget rõhku sellega, et manomeetrid olid ennegi valesti näidanud. Tund pärast vahetuse algust hakkasid mahuti läheduses viibivate tööliste silmad vett jooksuma: kemikaal oli tsisternist välja tunginud. Vabrikus oli tavaline, et leket otsiti kõige lihtsama ja kindlama detektoriga —

Union Carbide keemiakombinaadis toimunud avari tagajärjel hukkus tuhandeid inimesi.

nuusutamisega. Sel viisil avastati iga kuu vähemalt üks leke. Kuni teepausini kell 0.15 otsisid töölised kohta, kust mürgine kemikaal välja võiks tungida. Lekekohta leidmata istusid mehed murelt teed jooma. Teepausi lõpuks oli rõhk mahutis 610 sellisel määral suurenenud, et avariiventilid avanesid automaatselt. Temperatuur tõusis üle 25 kraadi. Kemikaal keeb 37 kraadi juures ning eeskirja järgi tohtis seda hoida kõigest viie plusskraadi juures. Jahutusagregaat oli aga välja lülitatud.

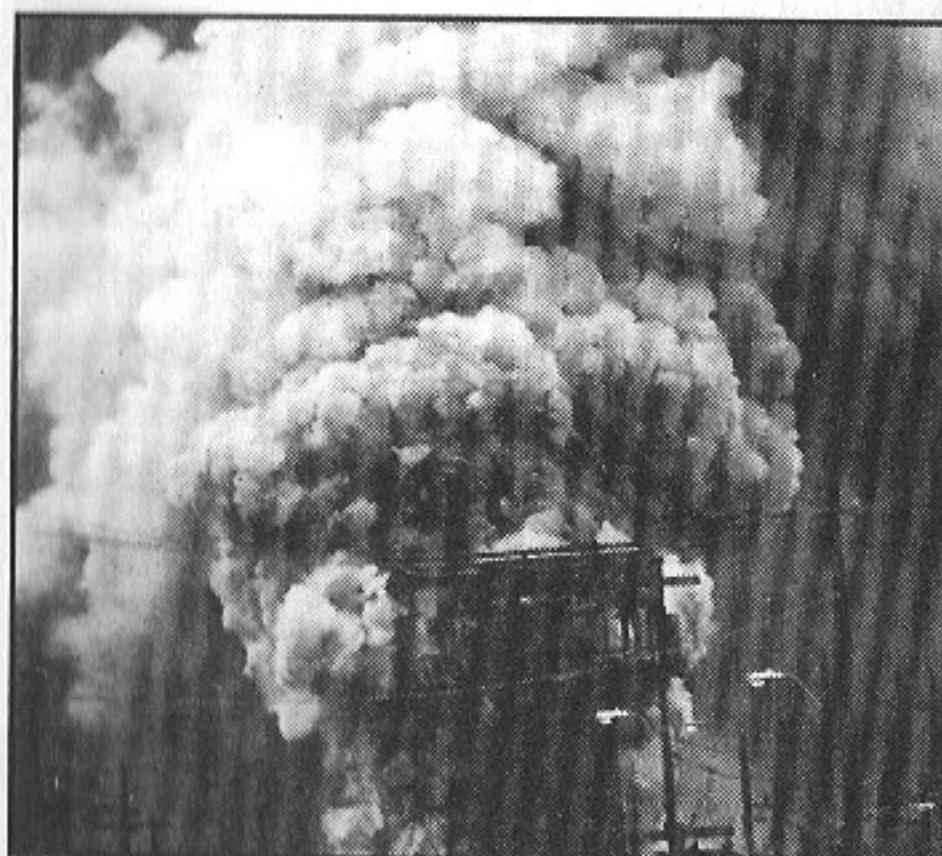
Kell 0.45 murdis tanki kattev betoonplaat ja selle alt paiskus õhku valge tohutu mürgine gaasipilv. Töölised tundsid silmades teravat kipitust, keegi vajutas alarminupule.

Avariilukordade puhuks oli Bhopalis loodud kolm turvasüsteemi. Tõrvikutorn pidi väljavoolanud gaasi süütama ja ära põletama, kuid paraku oli seal üks väga vajalik torujupp roostetanud ja seda ei jõutud välja vahetada. Kaks seadet pidid neutraliseerima pihkunud kemikaali, kuid üks neist polnud ette nähtud sellise rõhu ja temperatuuri puhuks ning teine paiskas vett kõigest 15 meetri kõrgusele ega haaranud kogu pilve, mis tõusis vähemalt 32 meetri kõrgusele.

Tuul kandis tohutu pilve otse linna kohale. Ametlikel andmetel suri mürgistuse tagajärjel 3135 inimest. Kümnete tuhandete inimeste tervis sai aga tõsiselt kahjustada.

Alles 1989. aastal maksis *Union Carbide* India Ülemkohtu otsusel kannatanutele ja hukkunute omastele 470 miljonit dollarit kahjutasu.

Plahvatused kaevandustes

Mannintoni lähedal (Lääne-Virginia) asuva kaevanduse šahtist paiskub välja tohutu suitsupilv. Katastroofis hukkus 78 kaevurit.

des kallakut pidi alla tagasi. Vagonett sööstis elektrikaablitesse ja lühistatud juhtmetest paiskus välja sädemepilv. Söetolm süttis ja kohutav plahvatus vapustas kaevandust. Purustused olid nii suured, et kõikide ohvrite surnukehade leidmiseks kulus nädalaid. Paljud kaevurid hukkusid leekides, osa jäi varingu alla.

Tragöödia Illinoisi osariigis Cherrys 1909. aastal sai alguse kaevanduse sissepääsu kõrval olnud puuvirna süttimisest. Tuli levis kaevanduskäigu puidust tugikonstruktsioone pidi kiiresti maa-alusesse šahti. Peagi toimus plahvatus. Sel hetkel töötas maa all umbes 400 meest. Ainult mõnel õnnestus kohe välja pääseda. Esimene päästemeeskond sõitis kohe liftiga alla, aga veel enne kui tõstuk alla jõudis, anti sealt märku, et lift kohe üles tõstetaks. Paraku lämbusid kõik tõstukis viibinud mehed vingugaasi käes enne maapinnale jõudmist. Kulus terve ööpäev, enne kui tuli saadi kontrolli alla ja võidi laskuda maa alla ellujäänuid päästma ning surnukehi välja tooma.

Hukkunute arvu lõplikuks väljaselgitamiseks kulus mitu päeva. Katastroofis sai surma 259 meest, neist paljud mitte plahvatuse läbi, vaid hiljem maa-alustesse käikudesse lõksu langenutena. Mitmed abiootajad olid nii raskelt vigastatud, et kolleegid olid sunnitud nad kohutavate piinade lõpetamiseks maha laskma.

14. oktoobril 1913 oli Senghenydd'i kaevanduses Cardiffi lähedal Walesis maa all tööl 960 meest, kui kooli minevad lapsed ja hommikusöögilauda koristavad pereemad kuulsid summutatud plahvatust. Kui nad kaevanduse sissepääsu poole tõttasid, nägid nad šahtist tõusvat tihedat suitsupilve. Kõikjalt ruttasid

Maailma üks ohtlikumaid elukutseid on läbi aegade olnud kaevuri oma. Sügaval maa-alustes tunnelites maavarasid kaevandavate meeste töö on alati seotud suure riskiga. Peamiseks ohuks on kivisööst eralduva tuleohtliku gaasi metaani või tolmu plahvatusest tingitud varingud ja tulekahjud. 1907. aastal sai ainuüksi Ameerika söekaevandustes surma vähemalt 3000 meest.

Näiteks nõudis Lääne-Virginias Monongah's toimunud õnnetus 360 inimest. Sütt üles vedava rongi küljest tuli üks vagonett lahti ja kihutas kiirust kogudes

Kolloggi kaevandus pärast tulekahju.

andma. Ametivõimud otsustasid šahtid sulgeda, kuna antud olukorras ei olnud mõtet riskida päästjate eluga. Pitseeritud kaevandus sai hauaks 264-le mehele.

Rida plahvatuse 20. novembril 1968 põhjustas Manningtonis Lääne-Virginias maa-aluse tulekahju. Kuna plahvatus pühkis minema ka kontorihoone koos kõigi dokumentidega, ei teadnud keegi täpselt, kui palju mehi on vangistatud 183 meetri sügavusse šahti. Ametnikud pidid kontrollima öises vahetuses töötanud kaevurite kodusid, et täpsustada, kes on maa all. Selgus, et seal on 78 inimest.

Tom Wilkenson oli üks neist kaevuritest, kellel õnnestus 9. mail 1972 põlevast Kelloggi kaevandusest eluga pääseda.

kohale päästemeeskonnad. Pärast 16-tunnist võitlust leekide ja suitsuga suudeti päästa ligi 300 kaevurit, 418 meest hukkus.

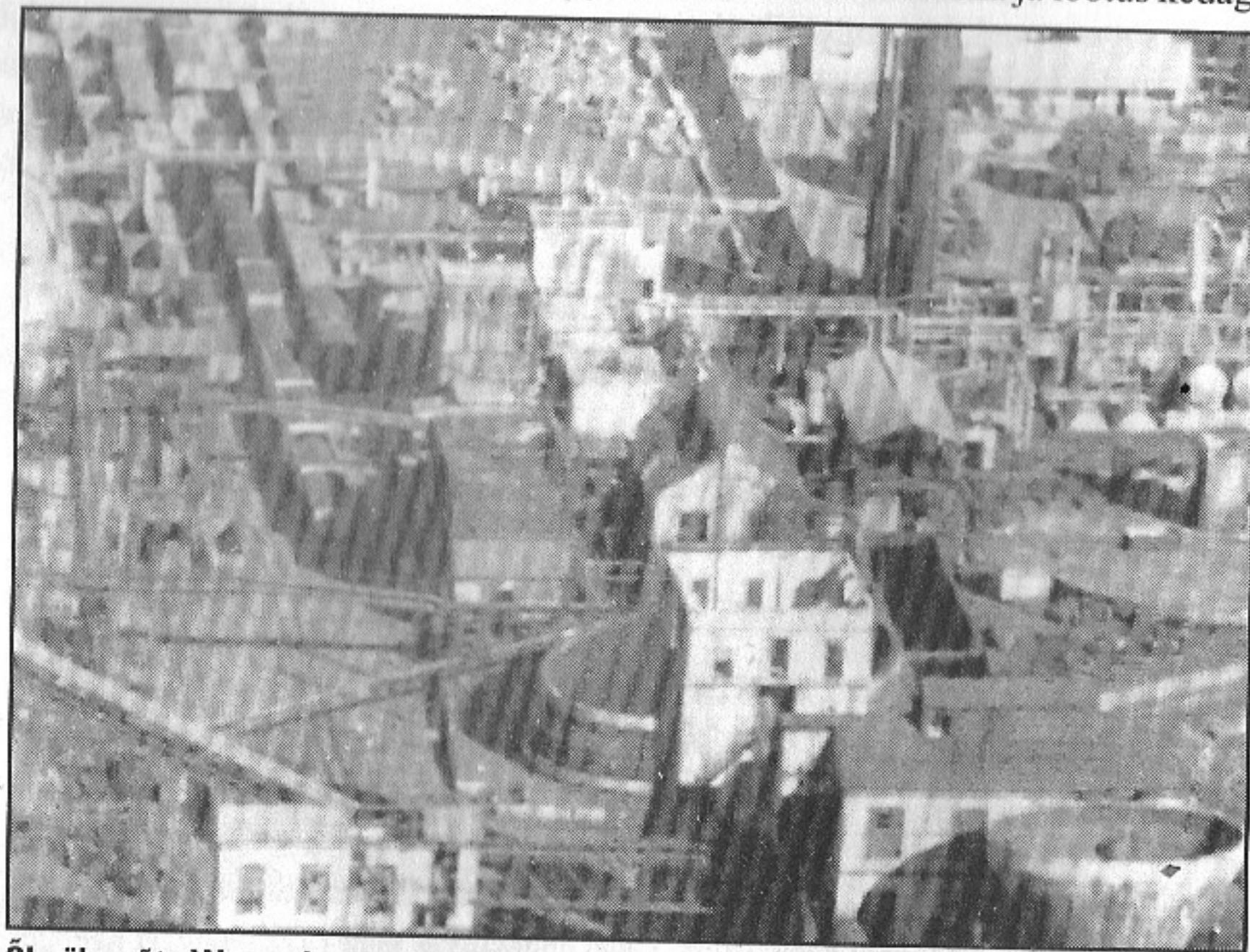
Kaevanduskülas oli vaid mõni pere, keda saatus säästis. Üks naine kaotas selles katastroofis oma mehe, neli poega ja kolm venda.

Wrexhami lähedal asuv Gresfordi kaevandus pitseeriti seitsmeks kuuks pärast mitut tugevat plahvatust 1934. aasta 2. oktoobril. Kuigi päästjad püüdsid korraldada tuleõnnetuse läbi tungida, pidid nad teise päeva õhtuks alla

Päästjad ei söandanud uute plahvatuste kartuses kaevandusse siseneda ja pumpasid maa alla õhku. Abistajad teadsid, et hapnik soodustab tulekahju levikut, kuid ilma värskel õhul oleks võimalikke ellujäänuid tabanud kindel lämbumissurm. 40 tundi pärast esimest plahvatust toimus teine, eelmisest veelgi võimsam. Leegid paiskusid kaevanduse suudmest kõrgele õhku ja tulekuma oli nähtav mitme miili kaugusele. Järgnes veel terve seeria plahvatusi ja kahanes lootus, et keegi võiks veel elus olla. Ainult kaks ventilaatorit olid veel töökorras ja pumpasid õhku nendesse käikudesse, kuhu kaevurid võisid tule eest pageda. Lõpuks näitasid mõõtmised, et tuli on vallutanud kõik käigud ja šahtid. Oli selge, et enam pole kedagi elus. 30. novembril kaevandus pitseeriti.

Kelloggi hõbedakaevandus Idahos oli Ühendriikide kõige rikkalikum ja sügavam. Sealsed töötingimused olid eriti rasked kõrge temperatuuri tõttu. Sageli oli võimalik maa all töötada ainult pool tundi. Kuid suured palgad kompenseerisid kõik ebamugavused.

2. mail 1972 toimunud katastroofi põhjuseks oligi tõenäoliselt ülekuumemine. Ühes mahajäetud kaevanduskäigus puhkes tulekahju. Hilisem uuring näitas, et arvatavasti oli tegemist vanade toestuspalkide isesüttimisega. Tihe suits tungis peaventilatsioonišahti. Hapnikumaskides päästjad laskusid alla ning neil õnnestus mõned eluga pääsenud mehed maa peale tuua. Samal ajal pumbati maa alla hapnikku lootuses aidata paarikümmend meest, kes võisid kusagil sügaval veel elus olla. Nädala pärast, kui välja oli toodud 47 surnukeha ja lootus kedagi

Õhuülesvõte Wange kaevandusest.

elusana leida oli kadunud, juhtus ime: 1465 meetri sügavuselt leiti kaks ellujäänud meest. Seitsmekesi olid nad püüdnud tule eest sügavamal asuvasse käikudesse põgeneda. Viis meest olid aga vingugaasi kätte lämbunud. Rohkem pääsenuid ei olnud, järgmisel päeval toodi üles viimased 91 laipa.

70. aastate alguses oli ÜRO kuulutanud Rodeesiale (praegune Zimbabwe) majandusboikoti. Wange (Wankie) söekaevandusel oli suur tähtsus Rodeesia tööstusele ja raudteele. Kaevanduses töötas inimesi kõigest Aafrika rahvustest, keda kaevanduskompanii oli kohale meelitanud kõrgete palkade ja heade elamistingimustega. Just juuni alguses oli valitsus teatanud, et Wange söekaevanduses on tööjõudu piisavalt ja ka tulevikus pole uute töötajate värbamist ette näha. Kuid kohe järgmisel päeval toimus palju inimesi nõudnud katastroof.

6. juunil 1972 nägid maa peal töötanud inimesed vapustavat vaatepilti: kohutav plahvatus paiskas moodsaima tehnikaga varustatud kõige tootlikumast 2. šahtist välja kaablivagoneti sellise hooga, et see lendas kaevanduse suudmest 50 jardi kaugusele, vigastades seal paljusid inimesi. Plahvatus sulges üle 400 mehe kaevanduskäikudesse.

Päästemeeskonnad püüdsid kogu järgneva päeva ja öö jooksul abivajajate juurde läbi murda, kuid šaht täitus kiiresti metaani ja vingugaasi surmava seguga. Kaevanduse sissekäigu ees tunglesid naised, halades oma maa alla jäänud meeste pärast. 15 tundi hiljem andis päästemeeskond alla. Oli selge, et kasvav mürgise gaasi hulk seab ohtu ka päästjate elu. Otsustati kasutada teist taktikat. Alustati õhu šahti pumpamist, et suruda gaase allapoole ja võimaldada juurdepääs ülemistele kaevanduskäikudele. Juhtkonnal oli selleks ajaks juba selge, et ellujäänuid 2. šahtis ilmselt pole, ja nüüd seati eesmärgiks jõuda surnukehadeni. Siiski lootsid päästjad allapoole laskudes kuulda koputuskõnet, mida võisid kasutada mõnda õhutaskusse pääsenud ellujäänud. Seda oodatud heli aga Wange kaevanduses ei kuulnud. Wange plahvatus on üks kohutavamaid kaevandusõnnetuste ajaloos. Kuigi Rodeesia kaevandus oli varustatud moodsaima tehnikaga, hukkus 427 inimest. Hiljem süüdistati vastutavaid isikuid jämedas hooletuses, mistõttu ei osatud õigeaegselt märgata ohtliku gaasi kogunemist.

Wange kaevanduse õhutussaht pärast metaaniplahvatust.

XX sajandi ohvriterohkeimad katastroofid kaevandustes

11.11.1908. Radbod/Hammi (Vestfaal) kaevanduses toimus plahvatus. Hukkus 360 kaevurit.

10.03.1910. Prantsusmaal Courrière-si kaevanduses puhkes tulekahju, kui maa all töötas 1800 meest. Hukkus 1100 kaevurit. Katastroofi põhjuseks peetakse puudulikke ettevaatusabinõusid ja päästetehnika vähesust.

24.12.1912. Jaapanis Hokkaido saarel Ynbari kaevanduses toimunud plahvatuses hukkus 245 kaevurit.

3.01.1934. Saksamaal Osseki kaevanduses toimunud gaasiplahvatuses hukkus 146 kaevurit.

1942. aastal sai Mandzuurias söetolmu plahvatuses surma 1500 meest.

1946. aastal hukkus Saksamaal Monopol-Grimbergi kaevanduses Unna lähedal 409 kaevurit ja kolm Inglise söekomisjoni ametnikku.

8.08.1956. Rängim sõjajärgne katastroof. Belgias Marcinelle kaevanduses hukkus 273 kaevurit.

22.02.1960. SDV-s Zwickau kivisöekaevanduses lõpetati seitse päeva kestnud päästetööd. Gaasiplahvatuses hukkus 123 kaevurit.

3.02.1962. Saksamaal Luisenthali kaevanduses toimus 600 meetri sügavusel gaasiplahvatus. Maa all viibinud 400 kaevurist jättis oma elu 299.

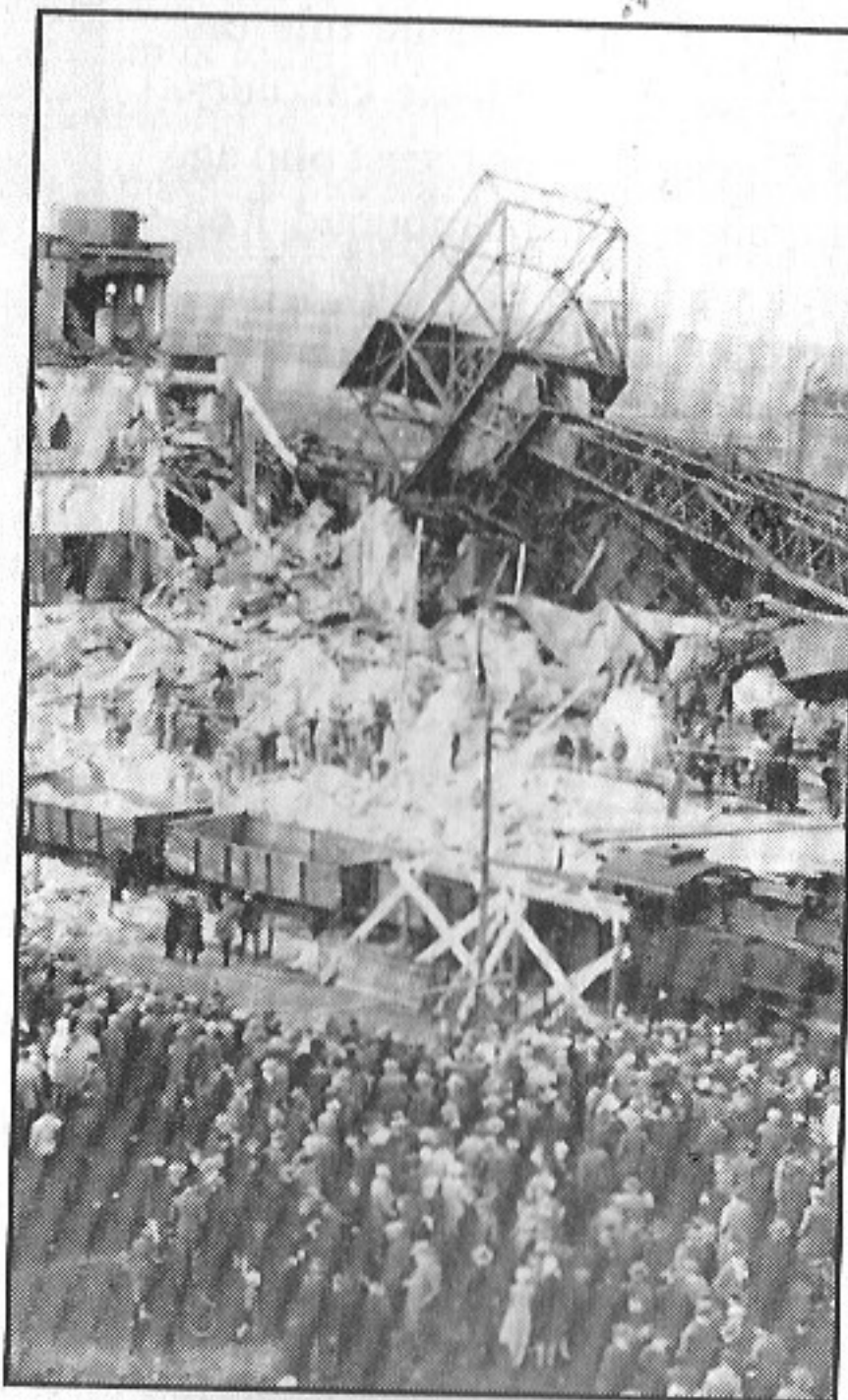
12.11.1963. Jaapanis Kiušiu saarel asuvas kaevanduses toimunud gaasiplahvatuses hukkus vähemalt 455 kaevurit.

29.05.1965. Indias Dhanbadi söekaevanduses sai surma 274 kaevurit.

1.06.1965. Jaapanis Kiušiu saarel asuvas kaevanduses toimunud gaasiplahvatuses hukkus 231 kaevurit.

7.06.1965. Bosnias sai Kakanj'i kaevanduses surma 128 kaevurit.

3.03.1992. Türgi Musta mere sadamalinna Zonguldaki lähedal asuvas Kozlu kaevanduses toimus 560 m sügavusel gaasiplahvatus. Hukkus umbes 300 kaevurit.

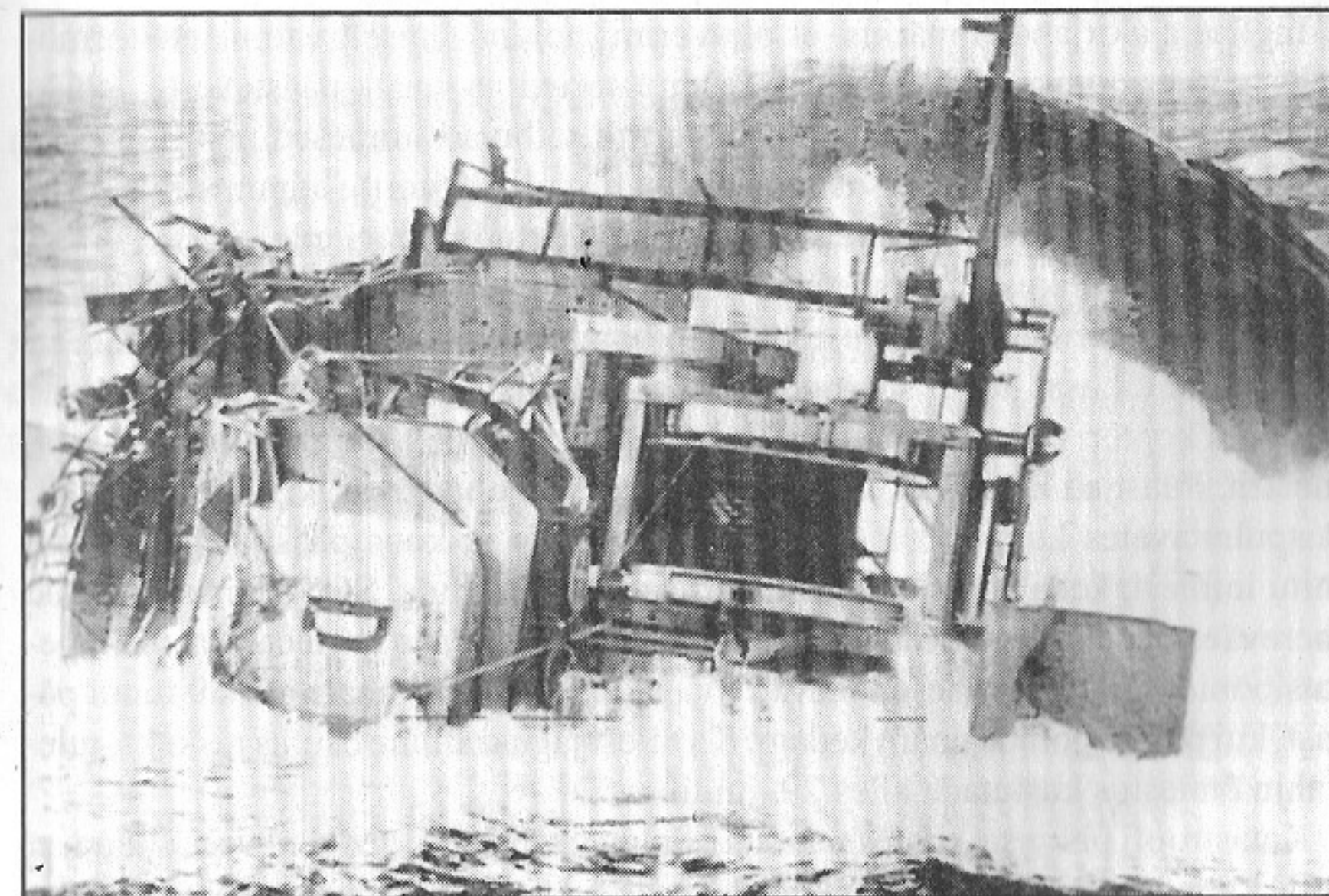
21. oktoober 1930. Saksamaal Aacheni lähedal asuvas Alsdorfi söekaevanduses toimus võimas plahvatus, mis nõudis 250 inimelu.

"Piper Alpha" katastroof

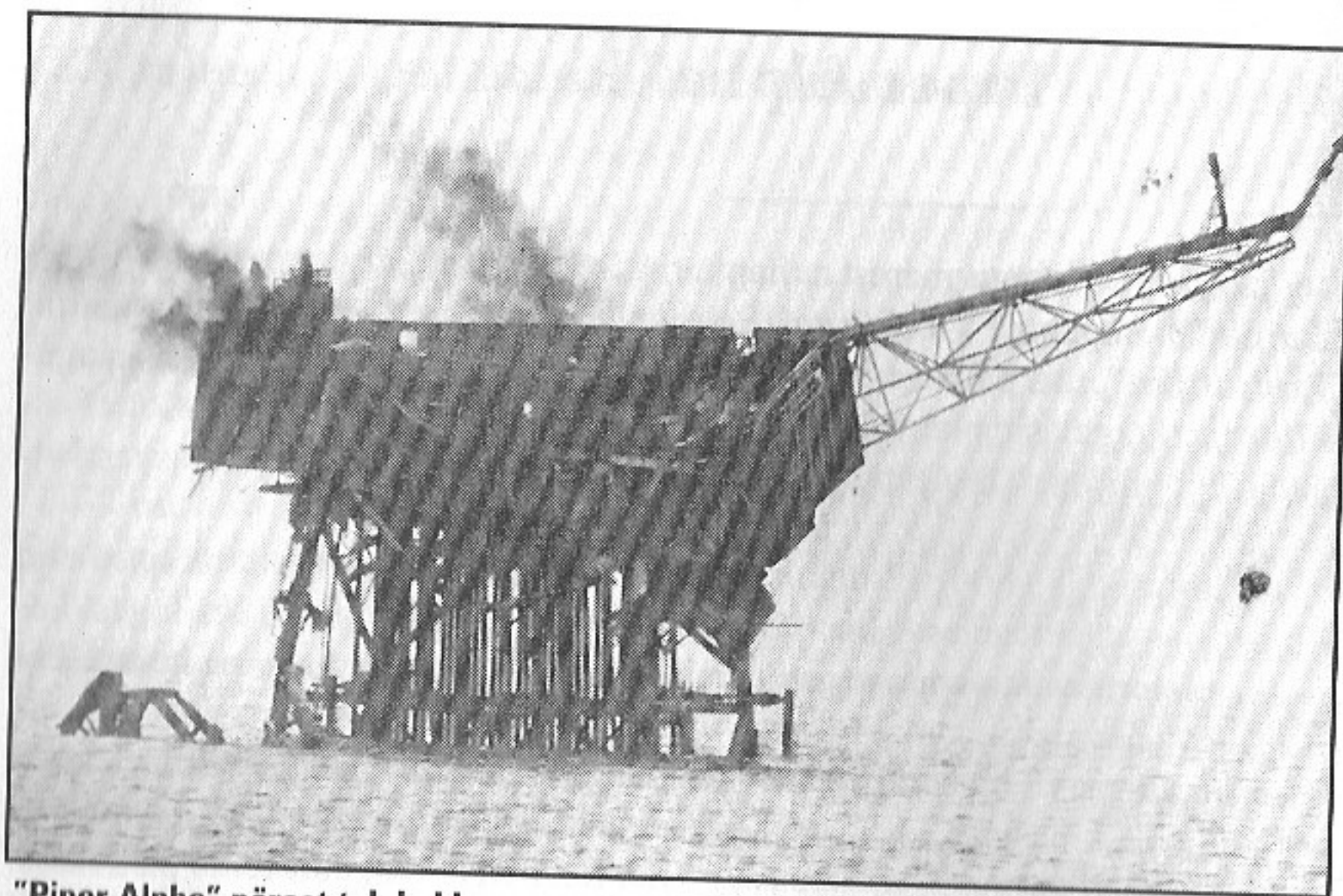
6. juulil 1988 toimus merest naftapuurimise ajaloo suurim katastroof. Ameerika naftakompaniile *Occidental Petroleum* kuuluval Põhjamerel platvormil "Piper Alpha", mis paiknes Šotimaa linnast Aberdeenist 200 kilomeetri kaugusel kirdes, kärgatasid plahvatused. Platvorm hävis peaaegu täielikult. Sellel viibinud 232 inimesest õnnestus päästa vaid 62, kellest 20 olid saanud raskesti vigastada.

See juhtus kell 21.30. 12-tunnisest vahikorrast vabanenud naftatöölised olid õhtust söönud ja tegelesid oma asjadega. Kes mängis piljardit, kes luges, kes rääkis telefoni kaudu kodustega kaldal. Enamik valmistus magamaheitma.

Saabuva öövaikuse katkestas jube ulg: arvatakse, et välja tungis määratu surve all olnud gaas. Ulg kadus plahvatusemürasse. Kustus elekter, sest rivist langes välja keskmassinasaal — elektrigeneraatorid, juhtimispladid, avariiseadmed. Inimesed tormasid väljapääsu poole. Sel hetkel kärgatas teine plahvatus. Tulesammas paiskus umbes 200 meetri kõrgusele, platvorm — 34 000 tonni kaaluv teraskonstruktsioon — langes mitmeks tükiks ja varises merre. Tema jäänused muutusid tulelondiks. Enamik plahvatusel terveks jäänuid sattus tu-

27. märtsil 1980 läks 385 km kaugusel Norra rannikust 10-pallise tormi ajal ümber 10 000-tonnine puurtorn "Alexander Kielland". Hukkus 123 inimest. Fotol: "Alexander Kiellandi" purunenud tugijalg pukseeritakse Stavangeri.

"Piper Alpha" pärast tulekahju.

lelõksu. Ainus pääsemislootus oli vettehüppamine, kuigi meri on siin isegi suvel jäine. Hüpatagi oli õudne: tööliste ruumid asusid 40–60 meetri kõrgusel merepinnast. Pealegi ujutas platvormi ümbruse üle põlev nafta.

Inglise ajakirjandus märkis, et platvormil poldud ilmselt valmis erakorraliseks situatsiooniks. Ei jätkunud respiraatoreid ja isegi päästeveste, ehkki instruksiooni järgi peaksid kõik platvormil viibivad inimesed neid kogu aja kandma. Sai teatavaks, et pisut enne plahvatust oli platvormi administratsioonile ette kantud tugevast gaasilehast. Ometi ei võetud midagi ette.

Tulekahju vesikustutuse süsteem hakkas tööle, kuid see vaid halvendas asja, sest veejoad muutusid kuumuses silmapilk auruks, mis lisandus suitsule...

Kiiret ja tõhusat abi ei suutnud anda ka päästjad. Esimesena õnnetuskohale jõudnud kopteri piloot ei riskinud ligineda platvormile lähemale kui pool kilomeetrit. Päästjad läheduses viibinud valvelaevalt olid sunnitud minema appi... täispuhutavates kummipaates. Üks neist süttis ja koos päästjatega hukkus mitu inimest, keda neil oli õnnestunud veest välja tirida. SOS-signaali saanud mereväestaap käskis laevadel otsekohe merele väljuda ja osaleda päästmisoperatsioonides. Kuid esimesed laevad jõudsid katastroofikohale alles 9 tunni pärast, kui päästa polnud enam kedagi. Ka tulest jagusaamine osutus raskeks, tulekahju õnnestus kustutada alles 29. juulil.

Katastroofi põhjuste suhtes puudus esialgu üksmeel. Ühed olid veendunud, et selle kutsus esile nafta ja gaasi kontrollimatu väljapaiskumine maapõuest. Oma kolossaalse energiaga purustas ta torustiku, seejärel aga süütas kuuma segu. Teised kaldusid arvama, et plahvatuse võis põhjustada gaasi väljaimbumine metallide väsimise või torujuhtme läbiroostetamise tagajärjel. Võimalik, et nii

see juhtuski — esimene plahvatus kärgatas eluruumide all, kus paiknes gaasi vedeldamise seade. Pealegi oli avariisignalisatsiooni süsteem välja lülitatud. Kuidas ka ei olnud, kõik olid üksmeelsed ühes: platvormil "Piper Alpha" oli õnnetuseks eriline "soodumus", sest ta oli üks vanemaid Põhjamere Inglise naftamaardlais. See Šotimaa rannikust 192 kilomeetri kaugusel ankurdatud platvorm alustas tööd 1973. aastal. Päevas toodeti 167 000 barrelit naftat ja 200 meest töötasid 12-tunnises vahetuses.

Olgu öeldud, et esimesed naftaväljad avastati 1969. aastal, nafta tööstuslik tootmine algas 1975. aastal. Põhjameres paikneb umbes 2,5 protsenti maailmas uuritud naftavarudest. Sellest peaaegu veerand asub Suurbritannia ja kolmveerand Norra mandrilaval. Suurim naftaplatvorm on 1984. aastal valminud norralaste "Statfjord C". Merepõhjast 271 meetri kõrgusele ulatudes on ta umbes 50 meetrit kõrgem "Piper Alphast". Ainuüksi "Statfjordi" tööliste 278 voodikohaga hotell on 8-korruseline. Norra monstrumi tarvis kulutati viis korda rohkem terast kui Eiffeli torni ehitamiseks.

"Piper Alpha" katastroofile eelnenud suuremate avariide kaugeltki mitte täielik nimistu näeb välja järgmine.

1965. *British Petroleum* puurimisseadmel "Sea Gem" murdusid kaks tugijalga: hukkus 13 töötajat. Puurimislaeval *Tees-Port* toimus plahvatus: 3 hukkunut, 11 vigastatut.

1978. Tulekahju Norra platvormil "Statfjord": 23 hukkunut.

1983. Plahvatus Inglise platvormil "Delta": 12 vigastatut.

1985. Uppus naftakompanii *Phillips Petroleum* elamuplatvorm. 123 hukkunut.

Nii oli 1988. aastaks Põhjameres, kus töötas 300 platvormi ja elas umbes 20 000 naftatootjat, saanud surma vähemalt 300 inimest.

Elukardetav on ka puurimisplatvorme teenindava umbes 2000 tuukri töö. Nad peavad puhastama platvormide tugijalgu liivapritside abil merekarpidest, likvideerima roostekahjustusi ja kontrollima platvormide vajumist ning torujuhtmete olukorda. Seni on töökohustuste täitmisel hukkunud üle 200 tuukri.

Tšernobõli katastroof

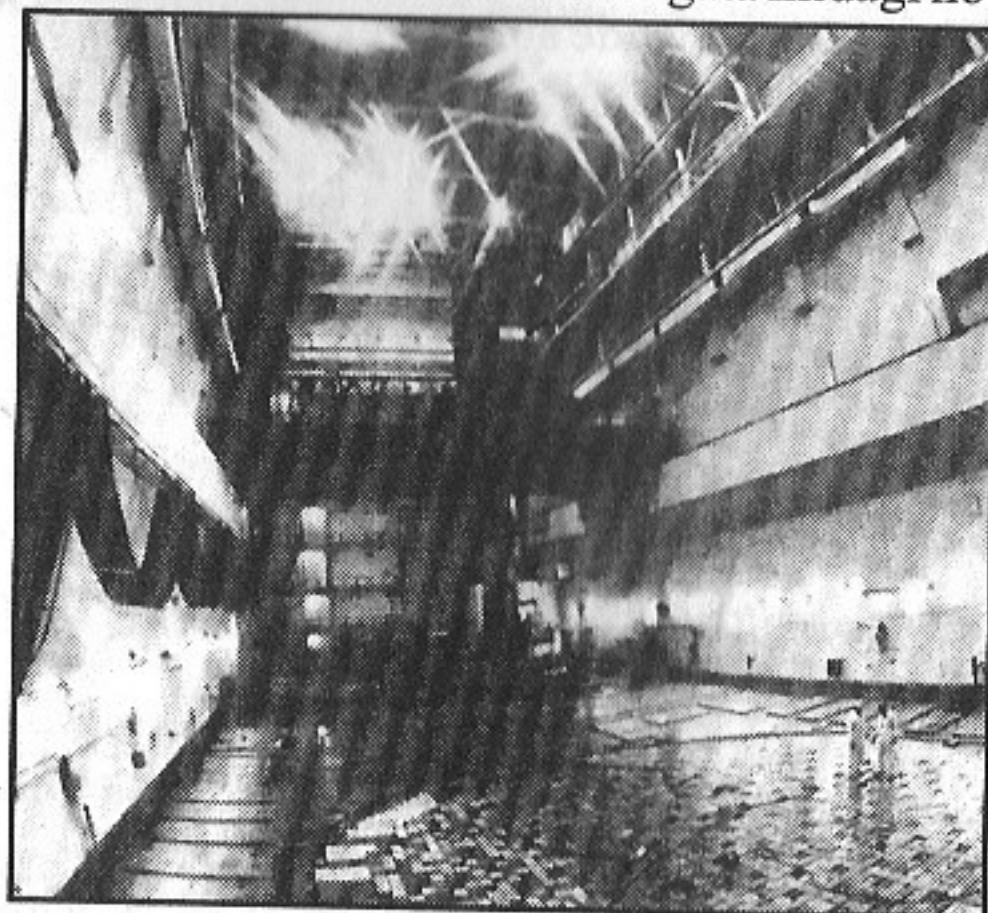
Inimese meeleorganid pole suutelised tajuma radioaktiivset kiirgust. Ka kaks päeva pärast Tšernobõli aatomielektrijaama avariid ei osanud 100 kilomeetri kaugusel asuva Kiievi elanikud ohtu karta.

Rootsi Forsmarki aatomielektrijaama töölised olid nõutud, kui nad 30. aprillil 1986 tahtsid läbi kontrollpääsla minna reaktorisaali, kuid pärast dosimeetrilist kontrolli ei saanud läbi. Nii reaktor kui ka keskus olid korras, ent kui mõõdeti elektrijaama kiirgust väljastpoolt, hakkasid Geigeri loendurid ägedalt praksuma. Selgus, et kõrge radioaktiivsus on pärit kusagilt mujalt. Aatomifüüsikud ja meteoroloogid arvestasid välja, et radioaktiivsus peab olema tulnud Kiievi ümbrusest.

1986. aastal saabus kevad varakult. Juba aprilli lõpus olid aiad õites ning Pripjati elanikud valmistusid maidemonstratsiooniks. Meteoroloogid ennustasid selleks päevaks ilusat ilma. Kuid rongkäik jäi ära.

25. aprilli öösel 1986 kell 1.23 ärkasid Pripjati elanikud kohutava müra peale, mis tuli aatomielektrijaamast. Inimesed tormasid tänavatele, nägid neljanda reaktoriploki kohal tulekuma ning mõistsid, et on juhtunud midagi kohutavat.

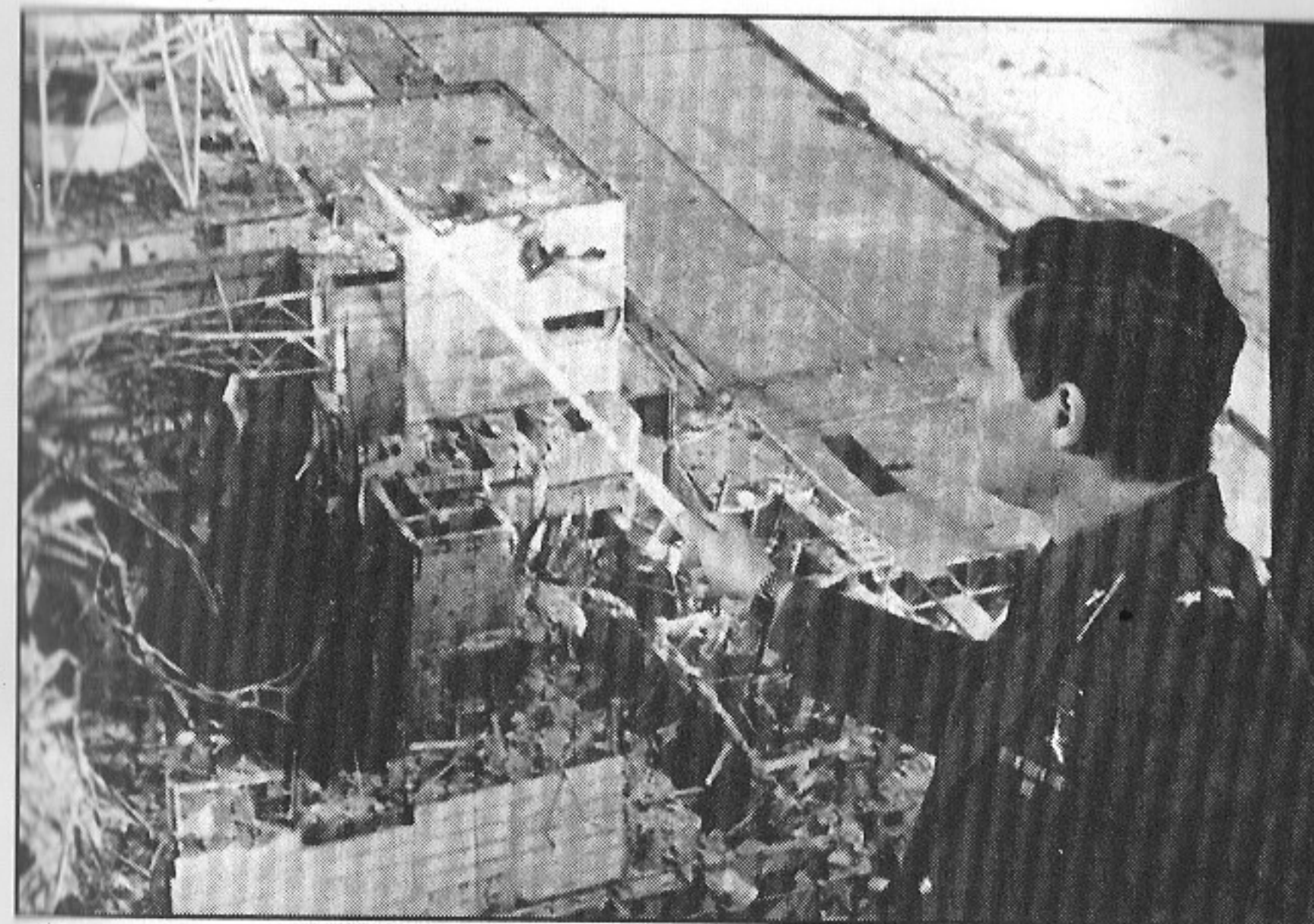
Esimestena tõttasid kahjutuld kustutama tuletorjused. Juba viie minuti pärast jõudis sõjaväestatud tuletorjegrupp elektrijaama masinasaali katusele, kus möllas tuli. Tuletorjemeeskondade tööd juhatanud major Leonid Teljatnikovi kirjutatud protokollis on öeldud: "Tuli lõõmas mitmes kohas. Me vaatasime neljanda ploki üle. Kesksaalis võis märgata midagi hõõgumas. Seal polnud peale reaktori

Vaade reaktorisaali enne avariid.

midagi, mis oleks võinud põleda, ja nii me arvasime, et punane kuma tuleb otse reaktorist. Ma helistasin keskusesse ning kirjeldasin olukorda, millest tuli Kiievit informeerida..."

Näiliselt harilik raport. Tegelikult aga teadsid tuletorjused väga hästi, millega neil tuleb riskeerida, sest nad olid juba kaua aega Tšernobõlis töötanud ning olid reaktorist lähtuvast ohust teadlikud. Tuletorjused saavad kleepusid kohutavas kuumuses üles-

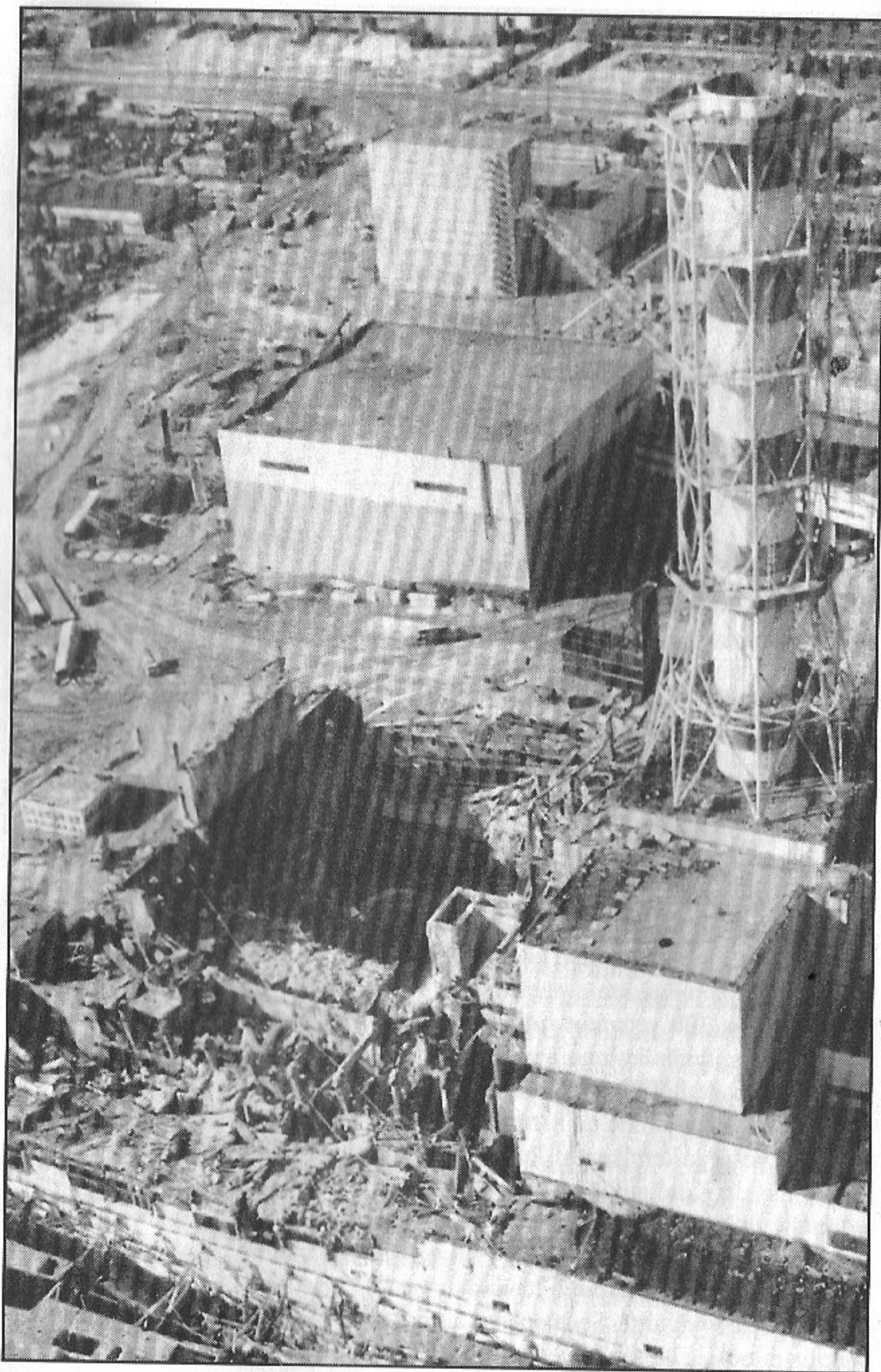

Pressikonverentsil informeeritakse ajakirjanikke toimunud katastroofist.

lanud bituumenisse, õhus lendlesid valgelt hõõguvad grafiiditükid. Kuid tulest ohtlikum oli radioaktiivne kiirgus. Kuigi tuletorjused šansid sellest põrgust eluga pääseda olid väga väikesed, ei lahkunud nad sündmuskohalt ning püüdsid oma jõududega toime tulla. Nendest tuletorjusedest surigi hiljem 31 meest kiiritustõppe.

Lõpuks saabusid abijõud Kiievist. Lahtine tuli õnnestus kiiresti kustutada, kuid reaktori sisemus lõõmas edasi, levitades surmavat kiirgust. Suure kiiruga alustati elanikkonna evakueerimist. Maa-ala 30 kilomeetri raadiuses aatomielektrijaama ümber kuulutati keelutsooniks. Selles piirkonnas oli kiirgus kõige tugevam. Juba mõne tunni pärast sõitis Kiievist välja kolonn, milles oli 1216 suurt bussi ja 300 veoautot sidevahendite ja remondibrigaadidega. 26. aprilli keskpäevaks jõudis kolonn avariipaika. Evakueeriti 135 000 inimest, kriisipiirkonda saadeti 6000 arsti, sanitari ja medõde.

Reaktori kustutamine on äärmiselt komplitseeritud ettevõtmine, sest selleks ei sobi ei vesi ega kemikaalid, kuna ülikõrge temperatuuri tõttu aurustuksid need silmapilkselt. Kuid antud olukorras oli esmatähtis radioaktiivse kiirguse kolle võimalikult kiiresti kontrolli alla saada. Paraku sedalaadi kogemused puudusid. Lõpuks otsustati reaktorit õhust "pommitada" liivakottidega. See polnud kerge ülesanne. Helikopterid pidid lendama reaktori kohale ning kiiresti alla heitma 200-kiloseid liivakotte. Seda operatsiooni tuli teha kõrge korstna läheduses, mis muutis pilootide ülesande veelgi keerulisemaks. 30 suurt helikopterit alustasid reaktori "pommitamist."

Tohutu plahvatus purustas reaktorisali katuse.

Esimesel päeval heideti alla 93 liivakotti, järgmisel päeval juba 186. 7. maiks oli reaktorile visatud 4000 tonni liiva, savi, boori, dolomiiti, paekivi ning tina. Radioaktiivse kiirguse tase aatomielektrejaama ümbruses langes märgatavalt. See oli esimene edu. Kuid hädahoht jäi püsima, sest reaktori süda — tema aktiivne tsoon — hõõgus endiselt.

Kaevurite brigaadid töötasid nii ööd kui päevad, et rajada 130 meetri pikkust tunnelit, mille kaudu pääseda reaktori alla. Sinna valati betoonplaat, et vältida põhjavee radioaktiivset saastumist. Nii põhjavee kui Pripjati jõe kaitseks ehitati 137 rajatist kogupikkusega üle 29 kilomeetri.

13. maiks oli suurim hädahoht möödunud. Ees seisis aga äärmiselt töömahukas ettevõtmine reaktori konserveerimiseks. Neljanda ploki katusel oli lubatud töötada täpselt üks minut ja kümme sekundit — minutiline viivitamine oleks tähendanud surma. Töökohale tuli minna joostes ja ettenähtud aja möödudes sealt ka joostes lahkuda. Pripjatis tuli tervel abiliste väel desaktiveerida üle 60 000 maja. Kogu linna territooriumil eemaldati pealmine, radioaktiivselt saastunud pinna-ekiht ja kaevati maasse. Maha tuli matta ka rohkem kui 2000 autotäit saastunud esemeid, mis korjati kokku majade rõdudelt.

Kuna reaktori kustutamine osutus võimatuks, otsustati ohukolle sulgeda betoonsarkofaagi. Kuid reaktori läheduses oli kiirgus veel nii kõrge, et tuli kasutada raadio teel juhitavaid seatinavooderdisega traktoreid. Töö ei seisnenud ainult betooni kuhjamises reaktorile. Tegemist oli komplitseeritud rajatisega, mis pidi võimaldama alalist kontrolli kahjustatud reaktori üle, eriti aga regulaarset temperatuuri mõõtmist aktiivses tsoonis.

Selleks et kiirgavat reaktorit isoleerida, tuli kõigepealt heita avariipaigale kiiremas korras tuhandeid tonne liiva, kive jm.

Sarkofaagi ehitamine kiirgava reaktori ümber oli komplitseeritud ettevõtmine.

Radioaktiivse saastumise tagajärgede likvideerimine oli tömahukas ja aeganõudev, kuid üks oli selge: need, kes tõttasid esimestena katastroofi paika, elasid oma viimast suve.

Üle riigipiiride kandunud radioaktiivne saast põhjustas palju pahandust ja oli pika järelmõjuga. Kuigi reaktorist lenduvatest radioaktiivsetest ainetest jõudis õhuvooludega Lääne-Euroopasse ainult tühine hulk, tuli näiteks Skandinaavias saata hädatapule 40 000 põhjapõtra, Loode-Inglismaal aga keelati lambakasvatajatel saata turule 30 000 lammast. Saksamaal künti mitmel pool juurviili maasse, lastel keelati õues mängida. Suurt segadust ja liialdatud hirmu põhjustasid ka kiirguseriski erinevad kriteeriumid eri riikides. Näiteks Suurbritannias ja Rootsis peetakse piima kasutamiskõlbmatuks, kui selles leiduva jood-131 radioaktiivsus on 2000 bekrelli. Poolas on vastav arv 1000, Ungaris 500, Austrias 370 ja Saksamaa LV Hessen liidumaal kõigest 20.

25.–29. augustini 1986 Viinis toimunud Rahvusvahelise Aatomienergiaagentuuri (IAEA) erinõupidamisel, kus arutati Tšernobõli katastroofi põhjusi ja tagajärgi, leiti, et kiirgusohutuse meetmed peavad olema kooskõlastatud.

1986. aasta lõpuks oli betoonsarkofaag valmis. 60 meetri kõrgune ehitis kaeti metallkatusega. Robert Gale, ameerika luuüdi siirdamise spetsialist, kes N. Liidus ravis Tšernobõlis kiiritada saanud tuletõrjujaid, arvas, et reaktori katastroofi tagajärjel võib aastate möödudes surra vähktõppe kuni 75 000 inimest, kusjuures pooled ohvritest saavad olema N. Liidus ning ülejäänud Lääne-Euroopas. USA teadlaste prof. John Gofmani ja prof. Karl Morgani prognoosid olid veelgi

süngemad: järgmise 70 aasta jooksul haigestub kiirgusest põhjustatud vähki miljon inimest, kellest umbes pool miljonit haiguse kätte surevad. Ametlikke prognoose hinnates ütles prof. Gofman, et valitsused vähendavad meelega radioaktiivsusega seotud ohtu, sest nad on huvitatud aatomielektrijaamade ehitamisest. Leidus ka neid, kes püüdsid selgitada, et Tšernobõli aatomielektrijaama avariil oli rumal juhus ning taoliste mõõtmatega katastroofi kordumine on üli-malt ebatõenäoline.

Kuid miks selline katastroof siis ikkagi toimus?

Õel vastu 26. aprilli korraldati Tšernobõli aatomielektrijaamas eksperiment, mille käigus taheti välja selgitada, kui kaua võib turbogeneraatorseade inertsil mõjul varustada elektrienergiaga ploki pumpasid ja muid seadmeid pärast seda, kui reaktorist enam auru ei tule. Eksperiment korraldati enne kolm aastat laitmatult töötanud ploki seiskamist plaaniliseks remondiks. Arvati, et elektrotehniline eksperiment ei saa kuidagi häirida reaktori enda ohutut talitlust. Tuumaohutusele pöörati vähe tähelepanu, eksperimentiks ei hangitud nõuetekohast luba. Reaktori automaatne seiskamissüsteem oli välja lülitatud, et see ei segaks operaatorite tegevust. Siit saigi tragöödia alguse, sest automaatika oleks reaktori tekkinud olukorras lihtsalt seisanud. Aga operaatorid talitasid vastupidi — neile oli tähtsam (ei tea miks?) teaduslik eksperiment tingimata läbi viia. Reaktori käitsijuhtimise eeskirjade jäme rikkumine tingis reaktori ülemineku väga väikesele, 200-kilovattisele soojusvõimsusele. Tšernobõli-tüüpi reaktoreid on kategooriliselt keelatud kasutada, kui soojusvõimsus on alla 700 kilovatti, sest nende töörežiim muutub siis ebapüsivaks ja ohtlikuks. Nii juhtuski. Käitsijuhtimisega ei saadud soojuskandja kulu ja jahutustingimusi vajalikul tasemel hoida.

Kell 1.23,30 hakkas auru intensiivselt juurde tulema ja võimsus kasvas järsult. Kümne sekundi pärast käskis ploki vahetusülem reaktori seisata, aga juba oli hilja. Töötsoonis olevaid ahelreaktsiooni aeglustama määratud varda ei jätkunud. Ülejäänuid ei saadud reaktori ülaosast nii kiiresti alla lasta. Selle tagajärjel suurenes soojusvõimsus ekspertide hilisema arvestuse kohaselt nelja sekundi jooksul normiga võrreldes sada korda. Kütusevardad purunesid, auru tulvas kiiresti juurde ja järgnes plahvatus.

Eraldunud tohutu energia nihutas paigast tuhandetonnise kaitsekaane, mis lõi maha kõik jahutuskanalid kummalgi pool reaktori aktiivset tsooni. Paarikolme sekundi pärast kärgatas teine plahvatus ja tulised reaktori tükid paiskusid purustatud hoonest välja. Seniajani pole selge, millist osa võis selles plahvatuses etendada vee aatomite lõhustumisel moodustunud vesinik. Reaktori purunemine võimaldas õhu juurdepääsu, mille tagajärjel süttis grafiit...

Seega ei olnud avariil põhjus objektiivne, vaid subjektiivne, see juhtus inimeste süü läbi. Lihtsamini öeldes oli operaatoritel liiga suur usk sellesse, et aatomi-reaktor kannatab välja eksploatatsioonieeskirjade mis tahes eiramise.

INIMLIK JULMUS

Miks inimene on julm?

Lugusid tapatalgutest, piinamistest, massilistest hukkamistest ja veristest kuritegudest on alati raske mõista. Kuidas ja mis asjaoludel võib inimene muutuda julmaks tapjaks? Usutavasti on inimene bioloogiliselt võrreldav röövloomaga — silmitsi tõelise või oletatava hädaohuga käitub inimene nagu rünnatav kiskja.

Kui üks rahvas tunnetab ohtu teise rahva poolt, võib puhkeda sõda. Kui aga oma rahva hulgas tundub mingi rühmitus ohtlikuks muutuvat, algab poliitiline, rassiline või usuline jälitamine. Ent millisesse kategooriasse lahterdada orjapidamine ja indiaanlaste jälitamine Ameerikas? Valge vähemus kurnas ja hävitas armutult põliselanikest enamust, keda vallutajad põlastasid ega pidanud vajalikuks inimväärselt kohelda. Kas mitte meis kõigis ei ole varjul verejanuline kiskja?

Ameerika bioloog prof. J. Diamond vastab sellele küsimusele jaatavalt. Tema arvates pole verejanu, rassism, sõjad, vägistamised ja genotsiid sugugi vääringu tulemus, vaid kuuluvad bioloogiliselt inimloomusesse. Mõned neist nähtustest on omased ka paljudele teistele loomaliikidele. Prof. Diamond on öelnud: "Mõrvade ajalugu on inimkonna ajaloost pikem. Impulsid tapmiseks oleme pärinud oma eellastelt. Ainus vahe on selles, et inimeste poolt sooritatud mõrvad on keerukamad." Ka sõjad olevat Diamondi sõnul loomariigis tavaline nähtus. "Peaaegu kõik loomaliigid, kellel on füüsilised eeldused oma liigikaaslaste tapmiseks, teevad seda." Sealjuures polevat tegemist mitte lihtsate, vaid lausa massitapmistega — seda eriti lõvide, huntide ja šimpanside seas. Prof. Diamondi kinnitust mööda on loomade tapatalgud täiesti võrreldavad inimühiskonna sõdadega. Siinkohal tahaksin juhtida lugeja tähelepanu käesoleva peatüki üldpealkirjale "Inimlik julmus", mis võib tekitada kaksipidi arvamust. Jaa, jutt on just nimelt inimesele (täpsemalt mehele) omasest julmusest, sest sellisteks koletuteks tegudeks, millest järgnevates peatükkides juttu tuleb, pole ükski teine elusolend võimeline.

Tihti peale võib ajalehtedest lugeda, et see ja see mõrv oli sooritatud ebainim-

liku julmusega. Omal ajal kirjutati Vietnami sõda käsitlevates ajaleheteadetes, et USA lennukid viisid läbi järjekordse barbaarse õhurünnaku. Kuid milline mõrv on inimlik heas mõttes või milline pommirünnak ei oleks barbaarne?! Mis puutub tapmisse, siis paralleelide tõmbamine loomariigiga või võrdlemine konkreetse loomaga on kantud rohkem emotsioonidest. Loomariigis kehtivad kindlad reeglid, inimese julmus pole aga millegagi võrreldav. Kui näiteks kiskjatel on seliliheitmine ja kõri paljastamine allaandmise märgiks, mis jahutab ründaja indu, siis inimese puhul on teisiti. Rünnatava abitus seisund ei peata ründaja hoogu, vaid vastupidi, suurendab kallale tungija agressiivsust. Ehkki paljud rahumeelsed koduperenaised või korralikud pereisad, nähes ajalehes järjekordse mõrvaloo kohal suurt pealkirja, hüüatavad: "Kui kohutav!", ostavad nad ometi ajalehe, et lugeda hingevärinal mõrva üksikasju. Suurte tapatalgute või massimõrvade kirjeldused võivad küll järele tekitada, kuid neid loetakse suure huviga. Omal ajal välja antud jubeda fotomaterjaliga illustreeritud raamat "SS tegutseb" on ammu muutunud bibliograafiliseks harulduseks...

Vägivallatsejad on alati uskunud, et nad järgivad õilsaid eesmärke. Inkvisiitorid üritasid keskajal teha lõppu nõidadele. Saksa fašistid hävitasid koonduslaagrites juute, uskudes tõemeeli, et nad vabastavad inimkonna ohtlikust ja mitteilisväärtuslikust rassist. Meie valgustatud XX sajandil ei taha religioosse tagapõhjaga relvastatud konfliktidele lõppu tulla. Usuline sallimatus on ka meie päevil nõudnud otsatu hulga ohvreid. Katoliiklased astuvad välja protestantide vastu, moslemid kristlaste vastu (või vastupidi) ning kõik konfliktides ja terrorismi aktides osalejad on siiralt veendunud, et võitlevad väärusuliste vastu. Kuigi religioossed õpetused jutlustavad halastust, külvavad usklikud inimesed sageli sallimatust ja vaenu.

Inimkonna järjepidev areng on kujundanud ja süvendanud mitmesuguseid iseloomujooni, tunnuseid ja omadusi — nii häid kui ka halbu. Kõige hea ja progressiivse kõrval on sajandite jooksul inimteadvust sageli vallanud ka madalad, pahatahtlikud, alatud, isegi kuritegelikud soovid ja tungid. Negatiivsed oma-

Loomariigis on seliliheitmine allaandmise märgiks, mille peale võitlus tavaliselt lõpeb. Inimene aga lööb ka maaslamajat. Ohvri vastuhakust loobumine või tema abitus seisund ei vähenda ründaja agressiivsust.

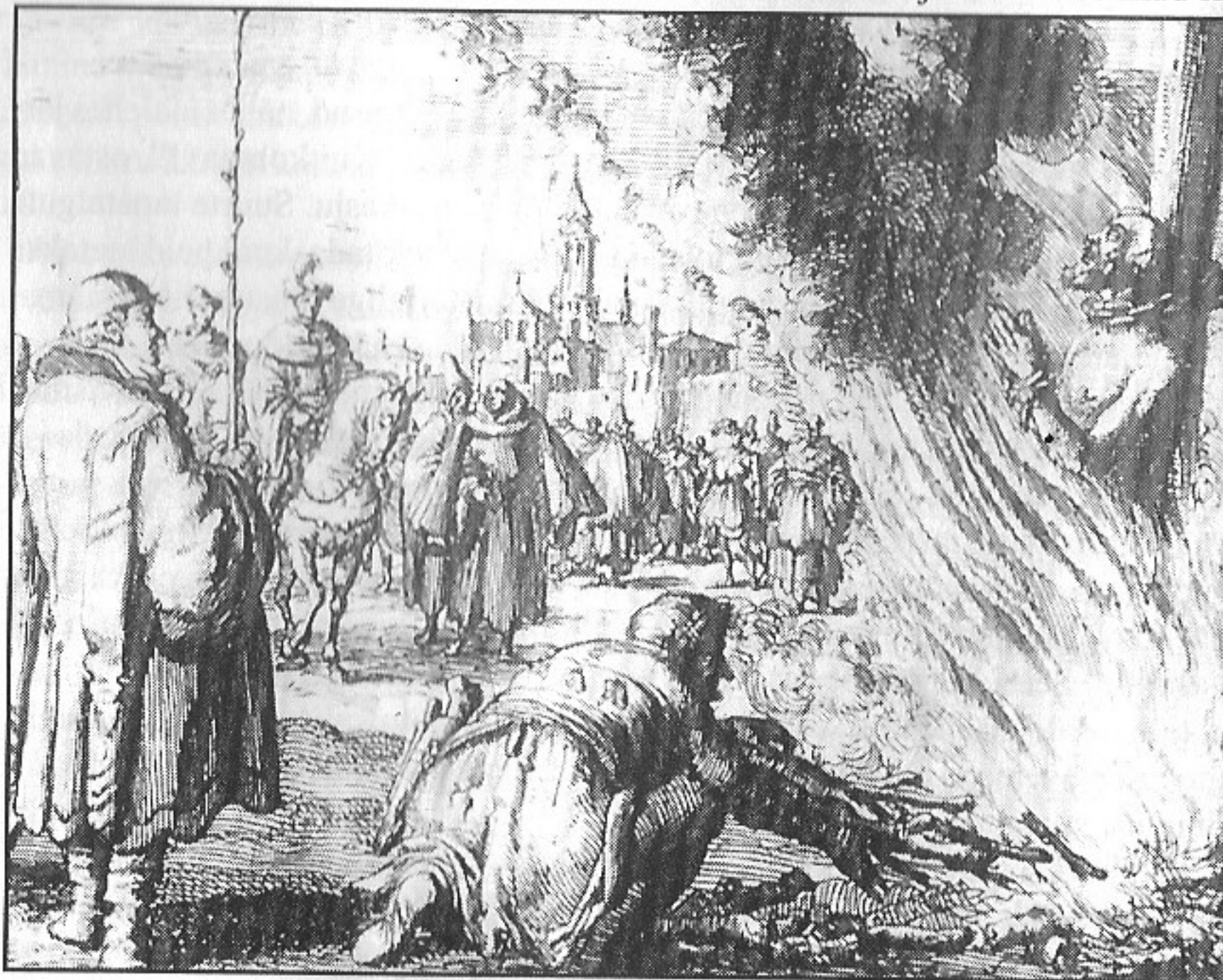
dused, iseloomujooned ja tunnused võivad aga teatud tingimustes, kus suurt osa mängib juhus, keskkonna mõjul võimenduda ning anda inimese tegevusele ja toimingutele kuritegeliku suuna.

Loomkatsed ning inimeste vaatlused on näidanud, et agressiivne-tige käitumine on kaasa sündinud. Eriti kehtib see põhjendamatute agressiivsusaktide ja seksuaalmõrvade kohta.

Õigusemõistmisega tegelevaid eksperte on juba ammu huvitanud küsimus, miks osal inimestel on kalduvusi vägivallategudele.

Aastaid tagasi murdsid Hollandi teadlased pead küsimuse kallal, miks ühest ja samast perekonnast pärit mehed kippusid vägivallatsema. Geneetik dr. Han Brunner Nijmegeni ülikoolist leidis 1994. aasta kevadel sellele küsimusele vastuse: need mehed olid oma agressiivsuse pärinud. Neil kõigil oli X-kromosoomis defektne monoamiini oksüdaasi A-geen — ensüüm, mis reguleerib serotoniini, noradrenaliini ja dopamiini taset organismis. Serotoniin mõjutab meeleolu ja tekitab õnnetunnet. Kui organism toodab liiga vähe serotoniini, siis võib inimene saata korda impulsiivseid vägivallaakte.

Noorte kurjategijate uurimisel on selgunud, et neil on süsivesiniku- ja lipiidiainevahetus põhjalikult rikutud, mõnda hormooni aga 5 korda normaalsest vähem. Kui tavaliselt põhjustavad meessuguhormoonide hälbed noorukitel agressiivsust, siis vanglasse sattunud noorukitel süvenevad seejuures naiselikud is-

Keskaegne julmus: ketseri elusalt põletamine tuleriidal.

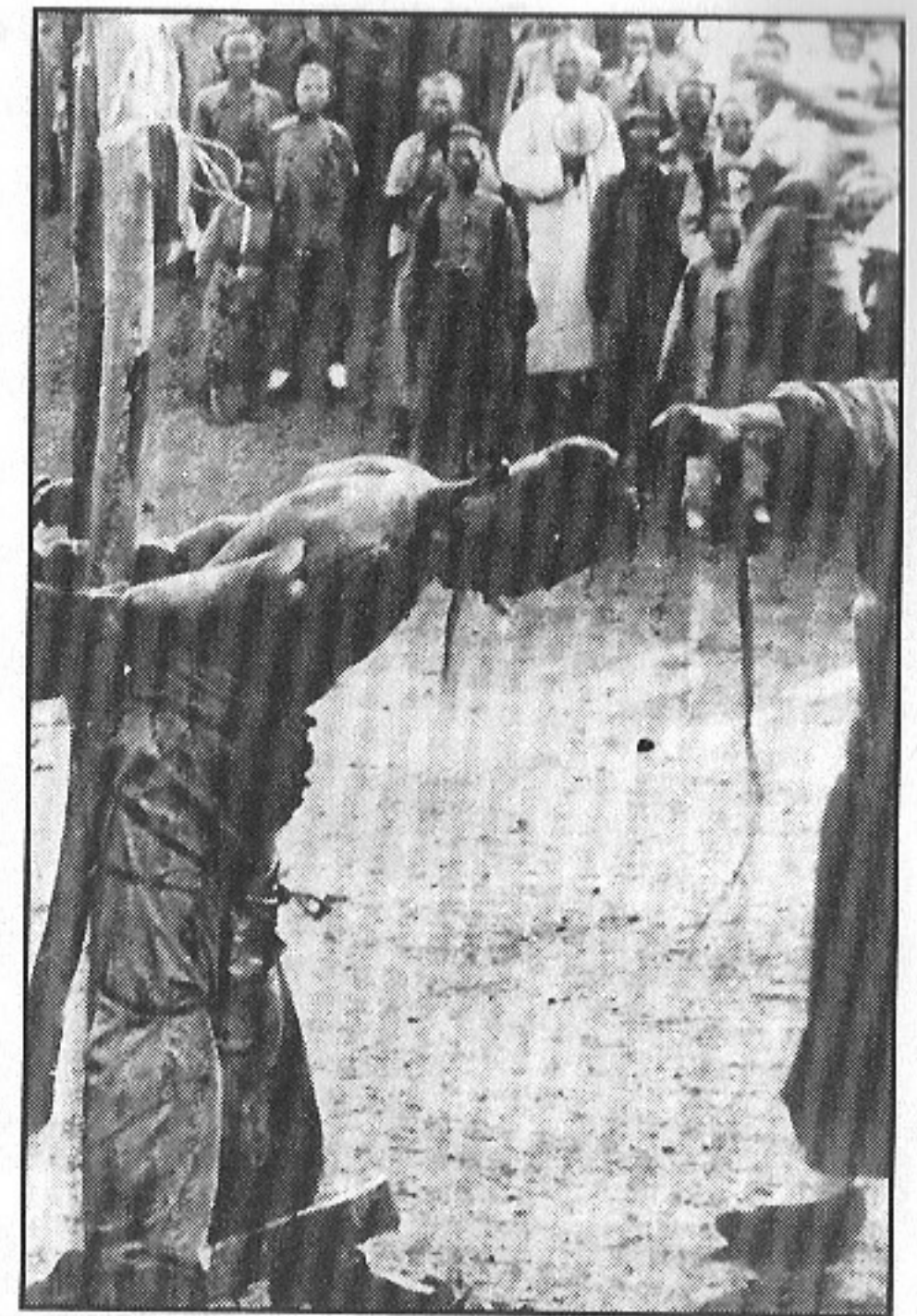
eloomujooned. Ja vastupidi — naissuguhormoonide üleküllus suurendab julmust! Teatavasti mõjutavad hormoonid psüühikat, kuid psüühilised kõrvalekalded on samuti paljuski geneetilised. Loomade käitumise tundmaõppimine võimaldab meil paremini mõista inimese süva-psühholoogiat.

Näiteid inimeses peituvast sadismist võiks tuua palju. Seoses Tartu tankitõrjekraavis toimunud sõjaaegse massimõrvaga kuulati 1960. aastatel Tartus peetud kohtuprotsessil üle laagri endist komandanti kapten Jüristet. Viimane seletas, et hukkamise päeval tungles Näituseväljaku väravate taga alati salkkond noori eesti mehi, vabatahtlikke, kes pakkusid end naiste ja laste mahalaskmisel abiks. Valik oli suur. Mingit tasu ei makstud, järelikult

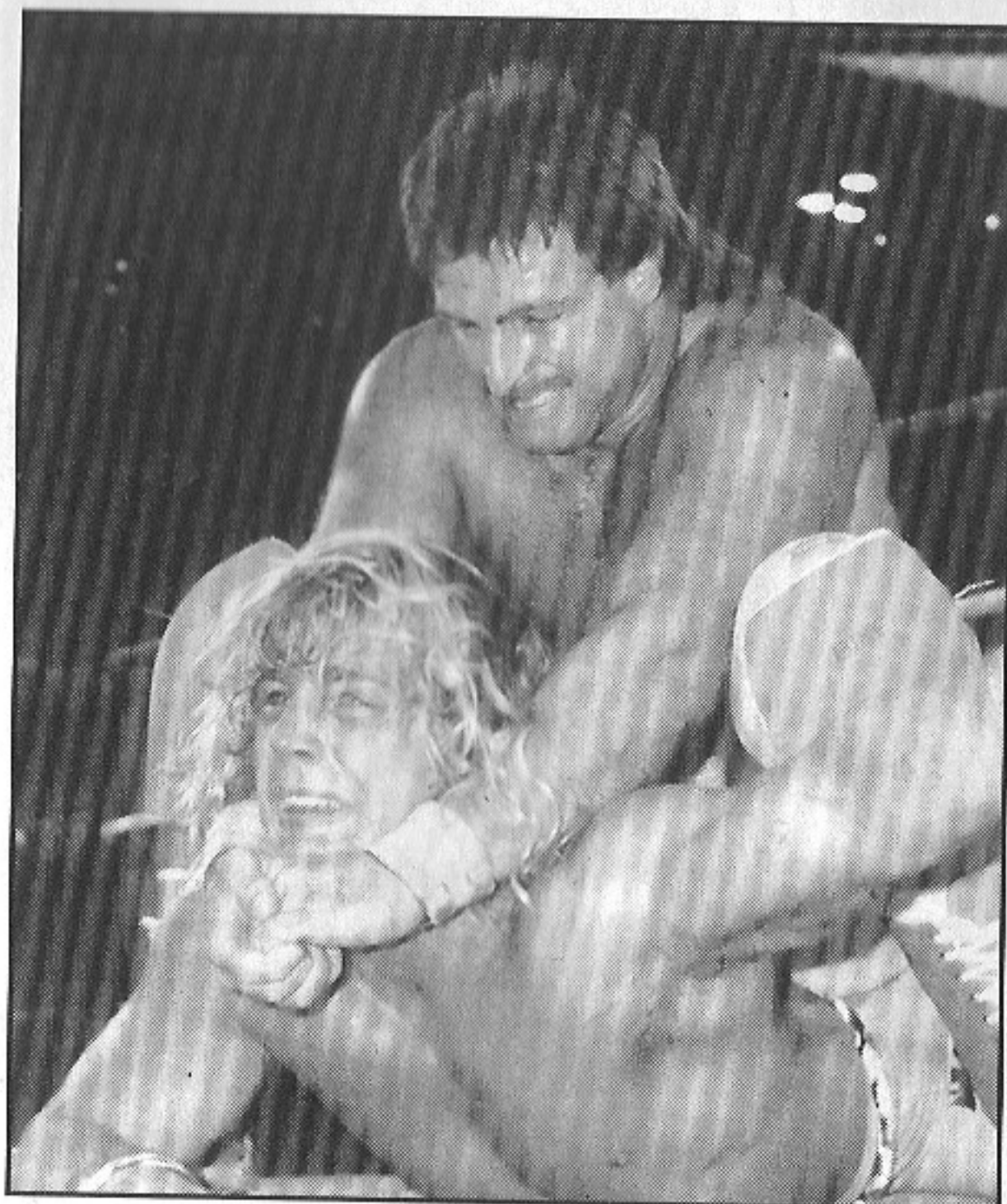
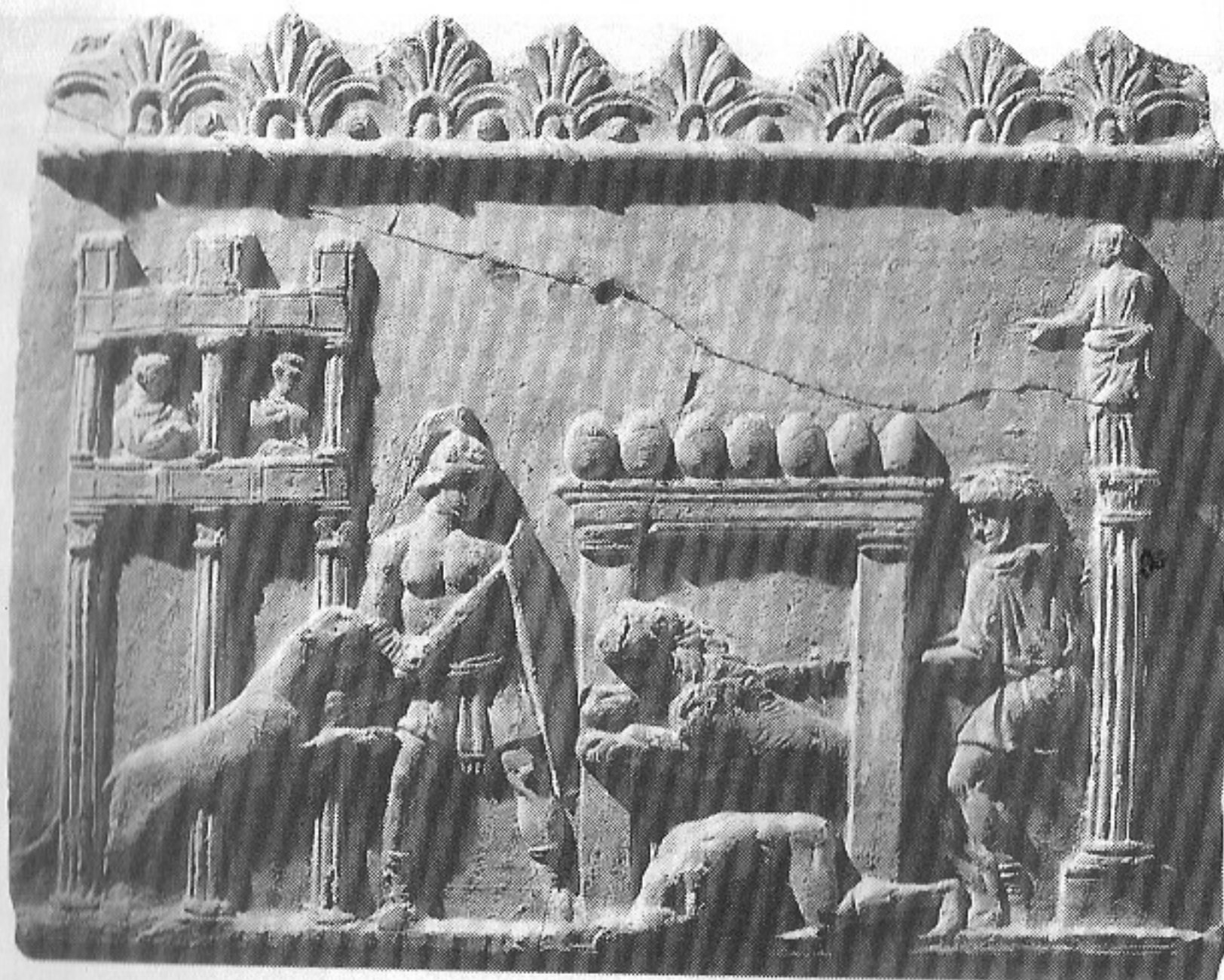
polnud vabatahtlikul ka materiaalsel motiivi (anti vaid sigarette). Vaevalt sai põhjuseks olla ka nn. klassivaen, sest ohvrid olid enamasti teistest riikidest Eestisse toodud juudid, mustlased jt. Mis ajendas siis inimesi vabatahtlikult tapmistest osalema? Ilmselt verejanu, sadism, võimalus joobuda tapmisest saadud erutusest. Et niisuguseid inimesi on ikka olnud, seda näitavad ka ajaloo õppetunnid, kõikvõimalikud revolutsioonid, pogrommid ja sõjad. Üldjuhul on inimene valmis täitma kuritegelikku käsku ka siis, kui tal on võimalus oma elu ohtu seadmata jätta selline käsk täitmata. Järgnevad näited aastaid tagasi sooritatud eksperimentidest on öeldu veenvaks kinnituseks.

Psühholoog Philipp Zimbardo "vanglaeksperiment" toimus 1970. aastal Stanfordini ülikoolis.

"Kuna ma olen patsifist ega ole agressiivne inimene, siis ei kujuta ma endale ette, et võiksin teist elusolendit vangis hoida või halvasti kohelda." Nii kirjutas enne eksperimendi algust oma päevikusse USA Stanfordini ülikooli intellektuaalne, psüühiliste häireteta, kuritegevusest ja narkomaaniast puutumata terve meesüliõpilane, kes oli andnud nõusoleku osaleda vanglaelu psühholoogilises uuringus. Konkursiga välja valitud 24 noormeest jagati loosiga "vangivalvuriteks" ja "vangideks". Katset juhtinud professor ei andnud "vangivalvuritele"

Idamaine julmus: ülestõusnute avalik hukkamine Hiinas 1900. aastal.

Verine ajaviide kau-
gest minevikust: gladi-
aatorid võitlemas lövi-
dega. Bareljeef I sajan-
dist.

Lavastatud vägivald
tänapäeval: wrestlingi
puhul on brutaalsus ai-
nult mängitud. Sellest
hoolimata elab publik
maruliselt kaasa.

erilisi instruktsioone. Ütles vaid, et nad peavad asjasse tõsiselt suhtuma, kindlustama korra ja "vangide" sõnakuulelikkuse. Juba kuuendal päeval (plaanis oli kaks nädalat) oli professor sunnitud "aja maha võtma". Suhted "vangivalvurite" ja "vangide" vahel olid äärmiselt pinevaks muutunud. Mõlemad osapooled olid tugevasti traumeeritud.

Katse esimesel päeval ei võtnud keegi uut rolli tõsiselt. Oli see ju pingelise õppetöö vahel väikese päevatasu (15 dollarit) eest kõigest "süütu mäng".

Ja ometi, juba järgmisel päeval oli asi mängust kaugel. "Vangid" tõstsid mäs-
su, "valvurid" surusid selle jõuga maha, algatajad pandi kartserisse.

"Vangid" tundsid ennast üksildaste ja alandatudena. Seevastu mõningad "vangivalvurid" hakkasid oma võimu mitte ainult nautima, vaid isegi kuritarvitama. Patsifistist noormees, kelle päevikukatkendit on eespool tsiteeritud, üritas "vangide" käsi ilmaasjata raudu panna ja paiskas viiendal päeval "vangile", kes keeldus söömast, taldriku viineritega näkku...

Stanley Milgrami katses seoti "õpilane" tooli külge kinni ja "õpetaja" võttis koha sisse elektrigeneraatori puldi taga. "Õpilase" ülesandeks oli igas seerias pähe õppida suur hulk paarideks ühendatud sõnu. Karistuseks oli aga elektrilöök. Seejuures pidi iga järgmise eksimuse puhul löök olema tugevam kui eelmine. Nõnda 15 voldist kuni 450 voldini...

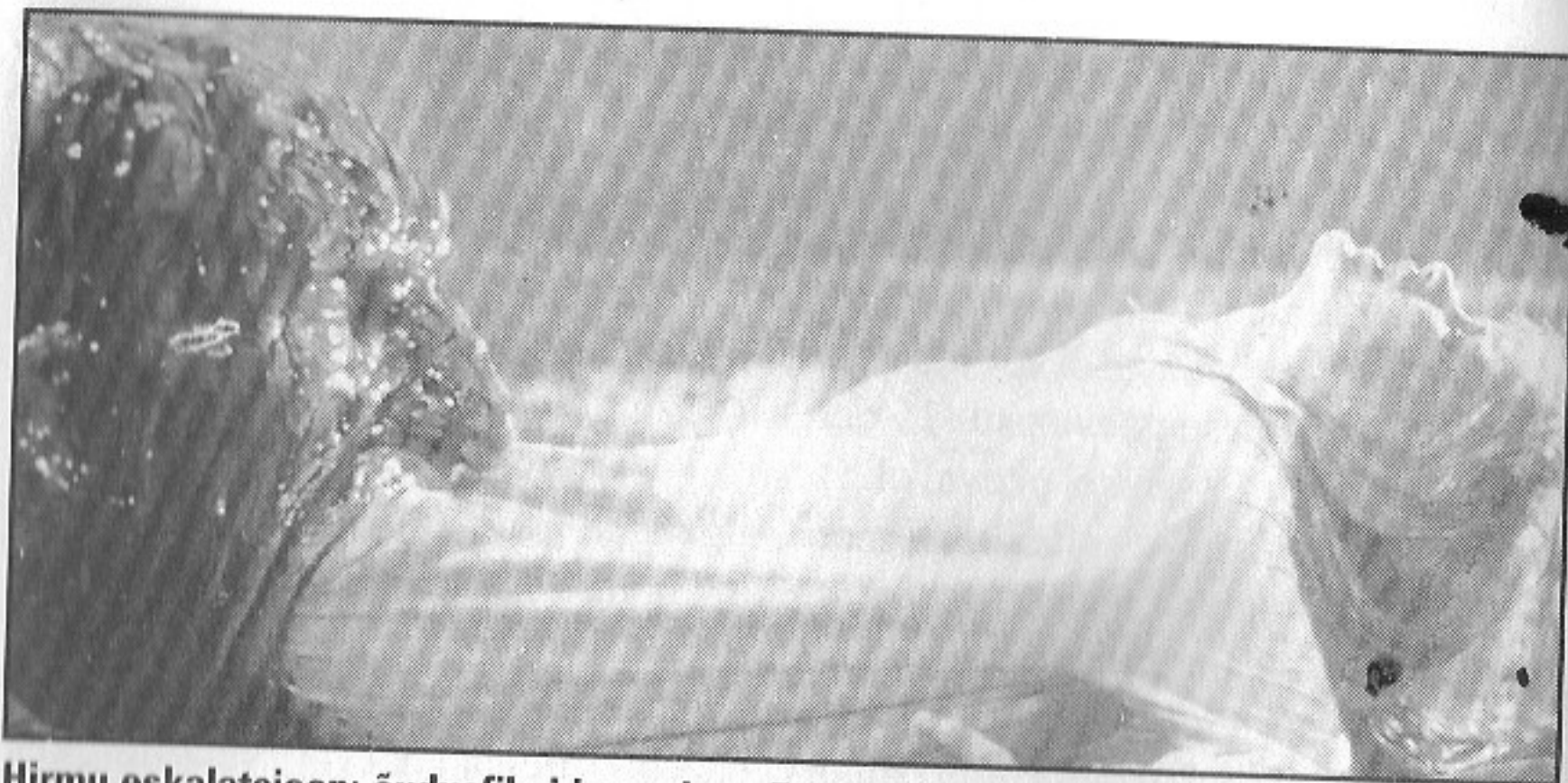
Loomulikult nägid "õpetajad", kuidas "õpilased" reageerisid järjest tugevaks muutuvale elektrilöögile. Kui 75 voldi juures eksija üksnes karjatas, 120 juures hakkas ägedalt protestima, siis 185 volti pani ta meeleheitlikult röökima ja nõudma, et elajalik katse kohe lõpetataks.

Ja ometi... järgides kuulekalt eksperimentaatori nõudmist (käsk on vanem kui meie!), jätkas enamik "õpetajaid" sadistlikku katseseeriat.

Sama katset korraldati mitmes erinevas ülikoolis pea üle terve maailma: Prince-

Tapmine teleekraanil: paljude ontlike kodanike igapäevane meelelahutus.

Hirmu eskalatsioon: õudusfilmi kanglane Freddy Krueger tüdrukut nosimas.

tonis, LAV-is, Austraalias. Münchenis oli katsealuste seas kuulekaid käsutäitjaid tervelt 85 protsenti! Isegi oma sõltumatuse poolest kuulsas Yale'i ülikoolis kuuletus eksperimentaatoritele ligemale 60 protsenti.

Huvitav on märkida, et kõik katse käigus küsitatud leidsid, et üksnes mõni patoloogiline tüüp (ja selliseid on inimeste seas 1–2 protsenti) on võimeline vajutama nupule, teades, et põhjustab sellega teisele 450-voldise elektrilöögi. Õnneks oli katse korraldatud nii, et "õpilane" tegelikult ei saanudki elektrilööki. Istudes nn. elektritoolis, pidi ta valu lihtsalt teesklema. Ja ega "õpetajat" julgustanud katse läbiviijagi olnud see, kellenä end esitles, vaid lihtsalt üks tavaline inimene, kes oli katse ajaks valge kitli selga tõmmanud.

Eelkirjeldatud katse näitab ilmekalt, kuidas täiesti normaalne, ilma paheliste kalduvusteta ja igakülgsest haritud inimene on ühel "ilusalt hetkel" valmis tegema seda, milleks ta iial ei oleks arvanud end suuteline olevat. Ununevad aastate kogemused, omaenda näiliselt kaljukindlad tõekspidamised, halastus. Tundub, et psühholoogilise surve abil saab enamikku inimesi sundida sooritama kui tahes julmi tegusid.

Timukas, täida oma kohus!

Õigusemõistmine on läbi aegade olnud julm. Veel XVIII sajandi algul olid näiteks Inglismaal igas kohas, alates väikesest külast kuni pealinnani, seatud üles võllad. Tollal öeldi Londoni kohta "The City of Gallowses" (võllaste linn). Kuni XIX sajandini kuulus Inglismaa nende riikide hulka, kus olid kõige range-
mad karistusemäärad. Kes üritas varastada küülikut, pani pihta suurema summa kui 40 šillingit ja 6 penni või võltsis dokumenti, mõisteti surma "kaelast poomise läbi, kuni ta on surnud". Kui Inglismaal oli tervelt 232 seaduserikkumist, mille eest oli ette nähtud kõrgeim karistusemäär, siis Prantsusmaal oli neid ainult kuus. Alles 1870. aastal tühistati Inglismaal keskaegsed seadused, mis nägid ette pea maharaiumist, neljaksraiumist või hukatava toimetamist võlla juurde hobuse järele lohistades.

Keskajal hukkasid surmamõistetu elukutselised timukad, kelle töökohustuste hulka kuulus ka piinamine, autodafee korraldamine, ihunuhtluse andmine või tulise rauaga häbimärgistamine. Timuka ülesanne oli "seaduse, jumaliku õigluse või rahva nimel" hukata surmamõistetu, kusjuures hukatava surm pidi olema aeglane ja piinarikas.

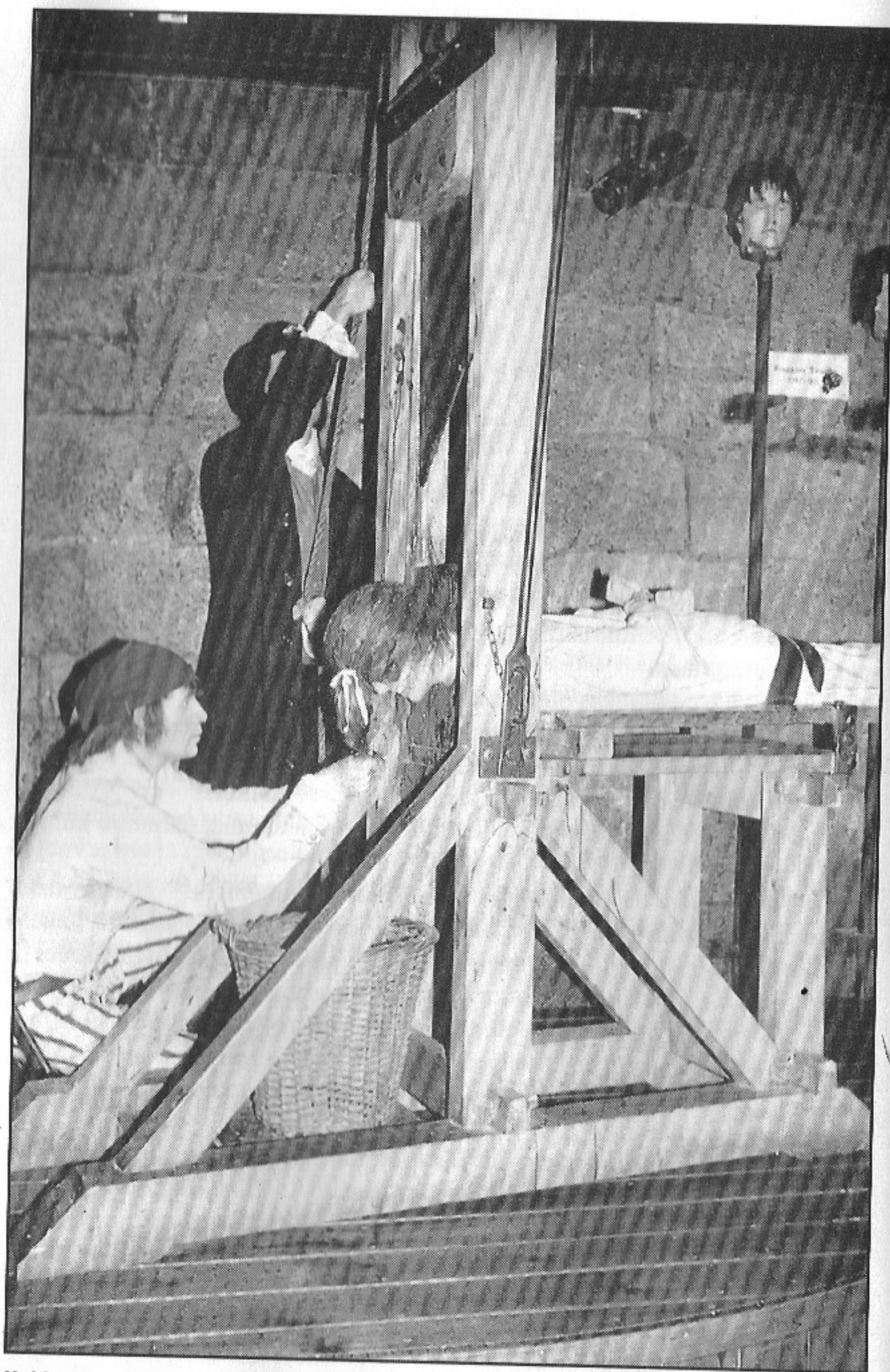
Läbi sajandite on timukas olnud lausa müstiline figuur. Keskaegsetes kultuurides oli timukas sageli preestri kohustes, ohverdades vangivõetud vaenlased võitjate jumalatele. Tihti sooritati neid protseduure erilise julmusega, mis nõudis muu hulgas ka inimese keha funktsioonide täpset tundmist. Veel XVIII sajandil olevat nii mõnigi timukas tundnud inimese anatoomiat paremini kui kirurg.

Vanas Lähis-Idas oli timukaamet sama hästi kui tundmatu. Näiteks vanad heebrealased loopisid abielurikkude või jumalateotaja kividega surnuks. Sageli valiti aga timukas loosiga — see tava kehtis ka paljudes germaani suguharudes.

Vanas Roomas ja Väike-Aasias kasutatud rafineeritud piinamisviisid ja piinarikkad hukkamised olid sageli seotud sadistidest valitsejate omavoliga ning täideviijateks olid orjad või jõhkarditest sõdurid, kelle jaoks oli inimese piinamine või hukkamine niisama iseenesestmõistetav kui hobuse saduldamine või majapidamistöõde tegemine.

Elukutselised timukad tegutsesid Vanas Hiinas, kus ülimalt valulised piinamisprotseduurid olid üksikasjaliselt kirja pandud. Hiina õigusemõistmise põhimõtte oli selline: süüdimõistetu peab võimalikult kaua teadvuse juures olema ning enne surma maksimaalselt kannatama. Samasugune suhtumine oli ka vanades islamimaades, kuid erinevalt õhtumaade timukatest olid kohtuotsuse täideviijad suure au sees.

Julmad ja sadistlikud on karistused islamimaades ka tänapäeval. Vargal löuakse maha käelaba, kuriteo kordamisel ka jalg. Napsitamise ja vahelejäät

Hukkamine. Rekonstruktsioon Londoni Dungeoni muuseumis.

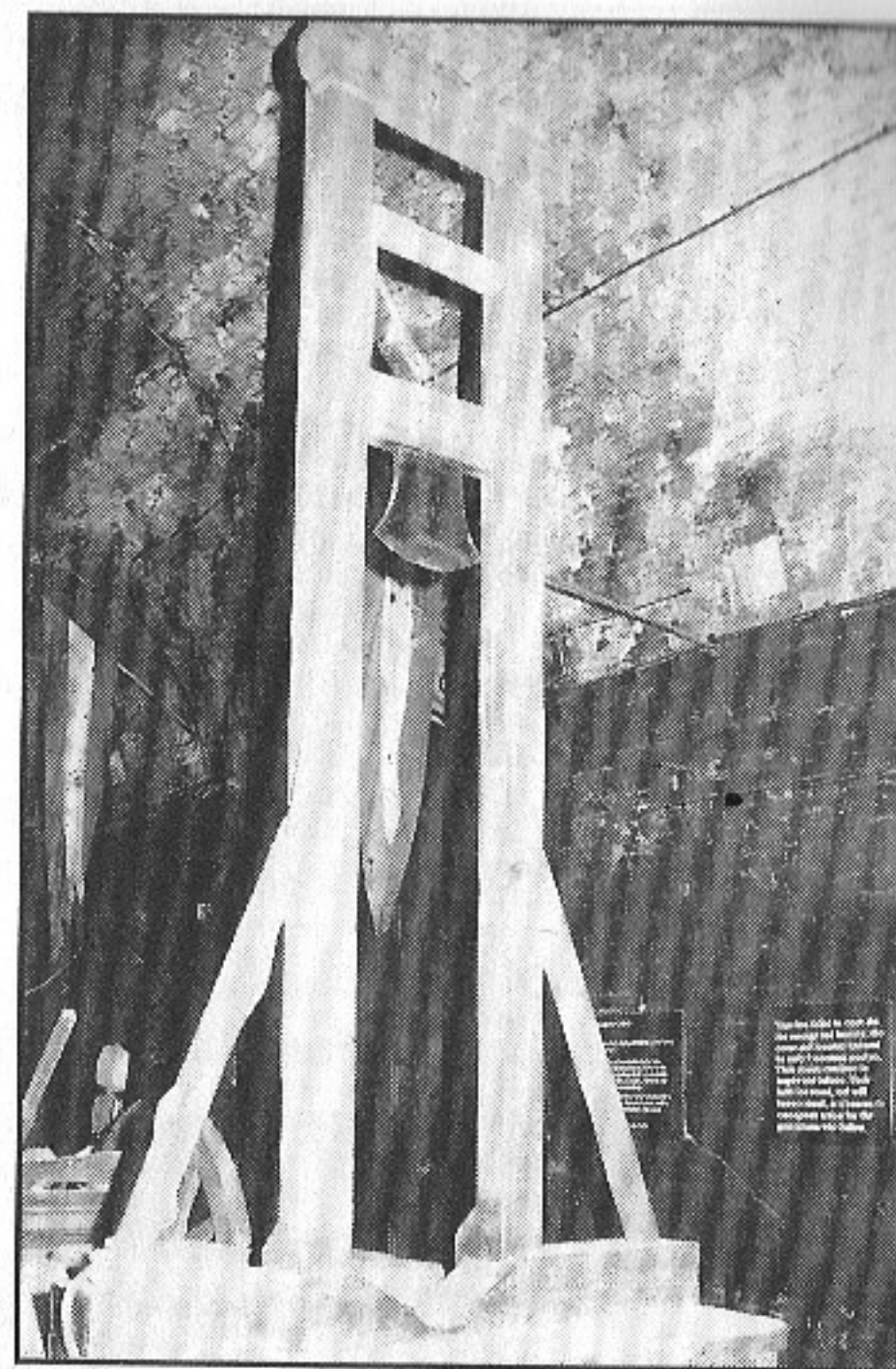
ootab ihunuhtlus. Abielurikkuja loobitakse kividega surnuks või tal löüakse pea maha. Spiioonidel torgatakse silmad välja, reeturitel lõigatakse keel ära. Iraagis aga loovutatakse pärast otsuse täideviimist hukatu surnukeha omastele, kes peavad kandma ka hukkamiskulud. Surmanuhtlus ootab neidki, kes laimavad usku või ko-raani — sealt siis ka moslemite püha viha raamatu "Saatanlikud võrsid" autori Salman Rushdie vastu. Need julmad seadused keh-tivad islamimaades muutumatul kujul juba pea 1300 aastat. Saudi Araabias hukatakse abielurikkuja avalikult. Pärast pea mahalöömist hüüavad pealtvaatajad traditsioo-nilise "Allah on suurim!". Kivide-ga surnukspildumist praktiseeri-takse tänapäeval veel Iraanis, Pa-kistanis, Araabia Ühendemiraa-tides, Jeemenis, Saudi Araabias ja Sudaanis. Pea maharaiumist mõõgaga aga Saudi Araabias ja Araabia Ühende-miraatides.

Kesk-Aasias ja Lähis-Idas tegutsenud timukad olid oma tähtsusest teadlikud. Pea kõik timukad oskasid oma "kliientide" arvel rikastuda. Korraliku tasu eest võis timukas piinamist ainult simuleerida või siis korraldada kiire ja valutu hukkamise.

Ühe Hiina timuka kohta on kirjutatud: "Ta pidi lööma pea maha röövlil, kelle vanemad olid talle hukkamispäeval suure summa maksnud, et ta lööks surmamõistetul kaela puhtalt läbi. Nii päästis timukas nende poja piinarikkast surmast..."

Vanas Dahomee kuningriigis olid timukateks naised, kes surmamõistetul pea nüri noaga maha nüsisid. Kuid ka nende hulgas leidis vastutulelikke ja äraoste-tavaid, kes ohvri piinu teravat nuga kasutades lühendasid.

Kui Aasias olid timukad austatud ja kardetud, siis õhtumaades oli suhtumine timukasse väga vastuoluline. Ühelt poolt muutusid piinamis- ja hukkamisviisid järjest mitmekülgsemaks ja julmemaks, vanglakaristused aga üha pikemaks, teisalt mõistis kirik hukka kõik need, kes määrisid oma käsi ligimese verega. Kuigi keskajal oli timukas üks tähtsamaid ühiskonnaliikmeid, põlati teda selle

Tapalava langekirvega. Londoni Dungeoni muuseum.

ametiga kaasnevate õuduste tõttu. Kuid leidis ka timukaid, kellele nende elukutsega seotud jubeused vastu hakkasid, nii et nad oma ameti maha panid. Nii loobus Frankfurdi timukas 1446. aastal oma tööst ning elas elu lõpuni eremiidina.

Juba XIII sajandi paiku oli timukas langenud ühiskondliku hierarhia alumisele pulgale ning teda võrdsustati surnumatjate, sulide ja mänguritega. Põlgus timuka vastu kandus üle ka tema suguvõsale. XVI sajandil peeti igasugust kontakti timukaga väärituks. Seepärast pidi timukas elama väljaspool linnamüüre, ja et ta ei puutuks kokku auväärsete linnakodanikega, tuli tal kanda erilist tunnusmärki. See kehtis ka tema naise ja laste kohta. Kuigi timukas oli õigusemõistmise teenistuses, polnud tal neid õigusi, mis teistel linnakodanikel. Samuti polnud timukal ega tema pereliikmetel lubatud kõrtsi või öömaja pidada. Kui aga timukal tuli tuju kõrtsi minna, siis pidi ta teistest eemal eraldi lauas istuma ning ka kirikus ei tohtinud ta viibida teiste koguduseliikmete hulgas.

Pildistatud sajandivahetusel Kuubal: hukkamine garrotil. Kaelarauda keeratakse käsitsi nii kaua koomale, kuni hukatav lämbub.

Ühiskondlik põlgus timuka elukutse vastu viis selleni, et see amet muutus aja jooksul päritavaks. Tegelikult ei jäänudki timuka poegadel muud üle, kui isa amet üle võtta, sest paljudel teistel aladel töötamine (näiteks arstina või kirurgina) oli neil keelatud.

Suhtumine timukasse hakkas muutuma alles XVIII sajandil, kui vähemalt timuka lapsed ja lapselapsed kuulutati "auväärseteks". Ka võis pensionile jäänud timukas omandada kodanikuõigused. Suure Prantsuse revolutsiooni ajal muutus timukas Prantsusmaal lugupeetud ühiskonnaliikmeks ning revolutsiooni vaenlaste hukkajat peeti patrioodiks. Kuna revolutsioonipäevil oli timukatel tööd küllaga (ainuüksi 10. juunist kuni 27. juulini 1794 saatis Revolutsioonitribunal giljotiini alla 1375 inimest), kippusid nad ahnitsema, nii et nende rahaahnus muutus lausa vanasõnaliseks.

Keskaegsed piinariistad Saksamaal Rothenburgi kriminalistikamuuseumis. Tagaplaanil on kidadega piinatool, seintel häbimaskid.

Nii mõnegi linna magistraat oli sunnitud nende põhjendatud ja põhjendamata nõudmised rahuldama.

1757. aastal määras Artoise' kuninglik volinik järgmised tariifid: "Pärast põhjalikku kaalumist otsustas kohus, et kehaliste karistuste läbiviimine tasustatakse järgmiselt: põletamine 54 liivrit, tuha laialipuistamine 6 liivrit, luude mürdmine 60 liivrit, rattale tõmbamine 15 liivrit, poomine 30 liivrit, häbipost 3 liivrit, piinamine 15 liivrit, piitsutamine ja häbimärgistamine 22 liivrit, huulte põletamine 6 liivrit, võlla püstitamine 6 liivrit." Eraldi tasustati vajaliku inventari muretsemine, samuti sulased ning reisikulud.

Sellest hoolimata kurtis Prantsusmaa kuulsaim timukas Henri Samson korduvalt oma suurte väljaminekute üle. 1792. aastal revolutsioonilisele direktoriumile saadetud kirjas ütleb ta: "Praegu praktiseeritav hukkamisviis suurendab väljaminekuid aastas kolmekordselt. Süüdimõistetute suur arv sunnib mind pidama suurt hulka abijõudu, et oma töökohustustega korralikult toime tulla. Et selle töö jaoks asjalikke inimesi leida, tuleb varasemast kaks korda rohkem maksta. Minu käsutuses on pidevalt 14 inimest, kellest 8 on abitöölised, peale selle veel kolm hobust, kolm kalessi ning kogu instrumentarium..."

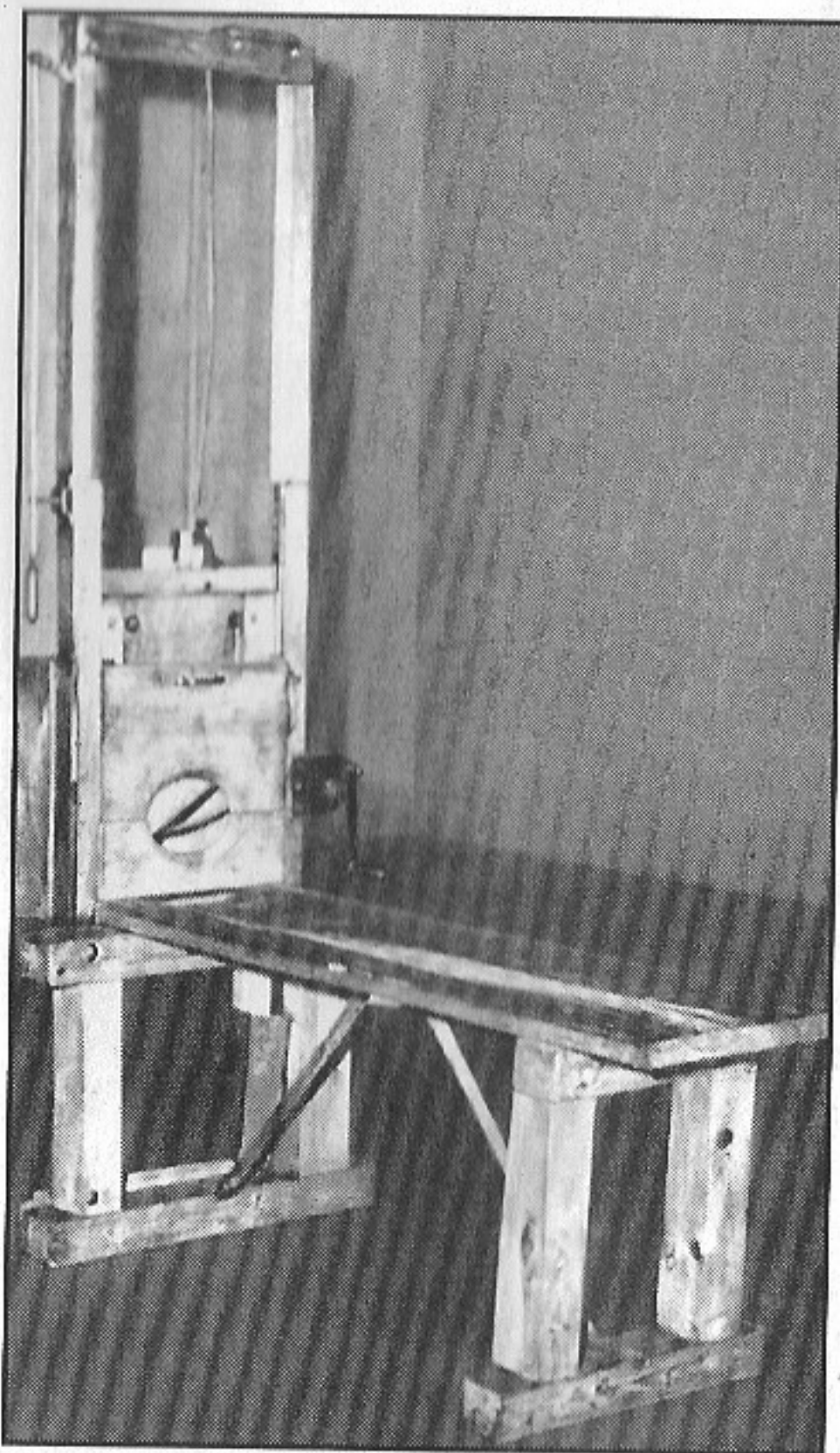
Kurtmisest hoolimata teenis Samson aastas tohutu summa — 17 000 liivrit.

Kuigi timukad olid mitme sajandi vältel paljudest kodanikuõigustest ilma jätetud, tehti neile siiski materiaalseid soodustusi. Neile anti riigi kulul tasuta eluase ning sageli ka rõivad. Peale selle äritsesid timukad laibaosadega, millele omistati maagilist mõju. Nii olevat poodu kolp olnud hinnatud vahend epilepsia ravimisel. Tõsi, seda jaburat ebausku levitasid toleaegsed tohtrid. Eriti tulus oli aga müüa laipu meditsiiniüliõpilastele. Nimelt olid igasugused eksperimendid

laipadega range karistuse ähvardusel keelatud, kuid eesrindlikud üliõpilased ja professorid leidsid sellest hoolimata võimalusi inimese anatoomia tundmaõppimiseks. Kuna muul teel laipu hankida ei olnud võimalik, tuli timukatega äri teha.

Pole ime, et timuka õudne amet on läbi aegade olnud seotud maagia ja salapärase müütidega. Nii usuti, et võlla all kasvab müütiline alraunijuurikas, mis hakkab idanema hukatava viimasest spontaanselt seemnepurskest. Nutikad timukad ei müünud mitte ainult neid müütilisi juurikaid (loomulikult purustatuna, et lihtsameelsed ostjad ei saaks aru, mis taimega on tegemist), vaid ka surmamõistetute juukseid, verd ning isegi rõivaid, mida "asjatundjad" kasutasid kõikvõimalikel maagilistel protseduuridel.

Kuid ka ohvritega tegid timukad head äri, müües hukatavale kalli raha eest

Tagasi keskaega. Fašistliku Saksamaa tähtsaim hukkamispaik asus Brandenburg vanglas. Ainuuks aastatel 1937–44 hukati seal 16 600 inimest.

morfiumi või belladonna miksituuri, et võimaldada talle kergemat surma või piinamise paremat talumist. Samuti oskasid timukad ära kasutada inimeste fetišistlike kalduvusi ning korraldasid raha eest oma instrumentariumi näitusi.

XVII ja XVIII sajandil tegutsenud timukad lasksid aga vaestel üliõpilastel koostada lendlehti, millel üksikasjaliselt kujutati pildis ja sõnas surmamõistetute kuritegusid ning tema hirmsat otsa. Nendel lehtedel (meie teatrikavade eelkäijatel?) oli suur minek aastalaatadel ja avalikel hukkamistel.

XVIII sajandist pärit va-segravüüridel ja teistel täiestel on timukat kujutatud üpris eba-realistlikult: viimase moe järgi rietatuna, puuderdatuna ning laitmatu soenguga. Tegelikult oli timukas oma ametikohustuste täitmisel rietatud punasesse või musta ning kandis sageli maski, et kohalviibijad teda ära ei tunneks ega saaks hiljem kätte maksta. Hilisema aja timukad

riietusid aga musta ülikonda ning meenutasid rohkem matuseametnikke.

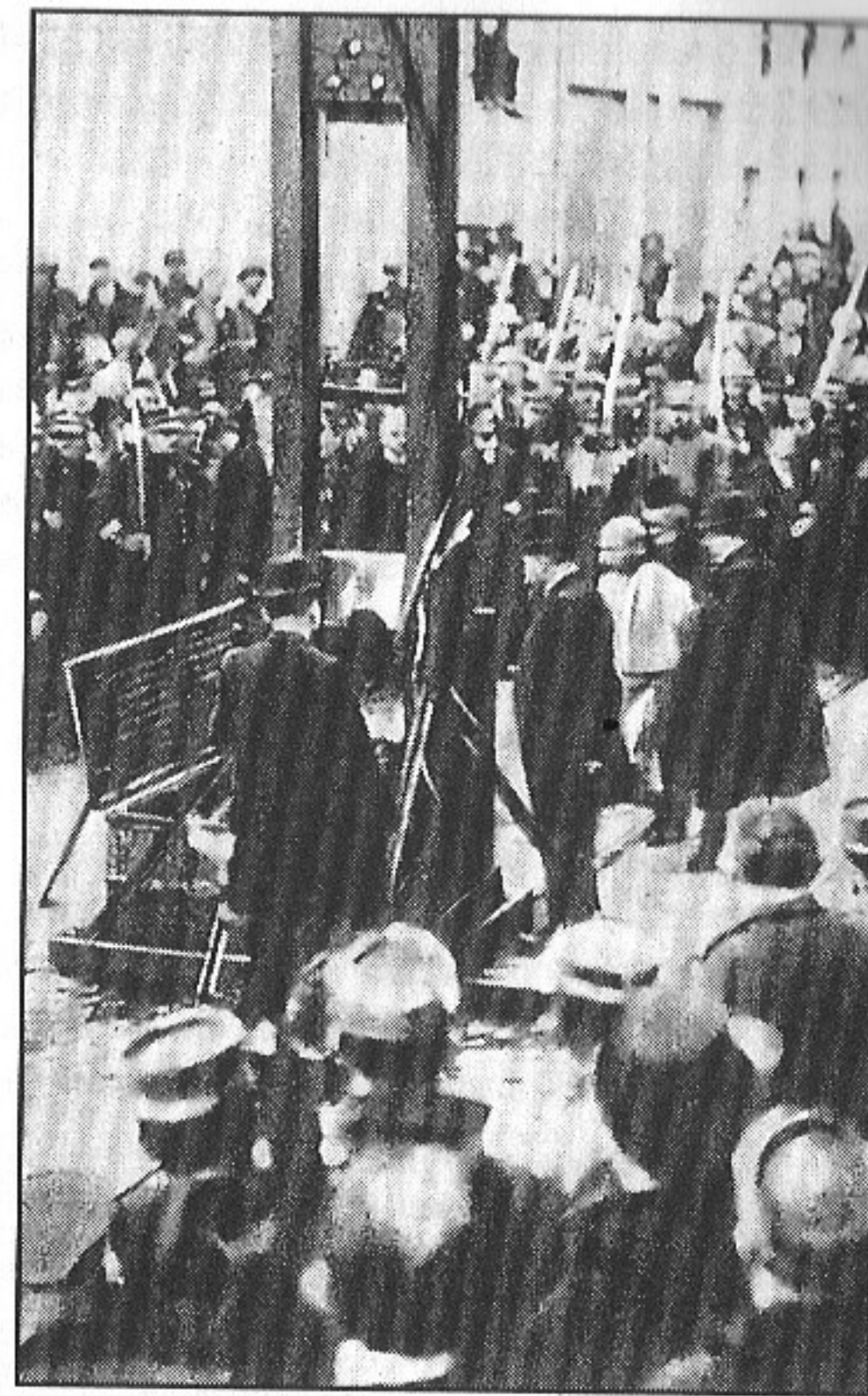
Kellest sai timukas ning kuidas selline amet omandati? Kas oli timukate puhul tegemist julmade ja sadistlike kalduvustega inimestega? Kas oli timukaks tundetu natuuriga jõhkard, kellele teise inimese kannatused korda ei läinud? Milline oli nende psüühika, kes tegid oma ligimeste tapmisest ja piinamisest lausa teaduse?

Kindlasti oli paljude timukate puhul tegemist sadistidega, kuid enamik selle kurva elukutse esindajaid suhtus oma töösse kiretu asjalikkusega.

Kui Euroopas oli timukaamet kuni XIX sajandini põhiliselt päritav, siis Hiina timukad võeti ametisse konkursi korras. Selleks et timukaks saada, tuli kohataotlejal näidata põhjaliku inimese anatoomia tundmist, sest ta pidi olema suuteline hukatavat enne tolle surma võimalikult kaua piinama. Kuid samas praktiseeriti ka hukkamisviise, mis nõudsid osavat kätt. Hiina timukas pidi oma ametialast osavust näitama avalikul hukkamisel, lüües püstiseisval surmamõistetul pea maha.

Euroopas pidi tulevane timukaõpilane harjutama aastaid isa käe all, enne kui linna magistraat andis talle loa iseseisvalt töötamiseks. Tulevaselt timukalt nõuti, et ta oskaks sooritada kindlakäeliselt kõiki hukkamisviise. Eriti kehtis see tapakirve ja mõõgaga hukkamise puhul. Mõõka kasutati ainult kõrgest soost isikute teise ilma saatmiseks. Kuid mitte iga timukas polnud küllalt osav mõõka käsitsema, nii et näiteks kuninganna Anne Boleyni, Inglise kuninga Henry VIII teise naise hukkamiseks tuli tellida timukas Prantsusmaalt.

Timuka osavusest hukkamisel sõltus tema karjäär. Vähiatki väärastust saatis pealtvaatajate pahameeletorm. Juhtus sedagi, et saamatult timukalt võeti kutseõigus. Juhindudes vanadest tavadest, kingiti surmamõistetule elu teatud tingimustel. Juhtus hukkamisel poomiskõis katkema või purunes tapalavale viiva reldi pulk, nähti selles jumalikku kohtuotsust, mis oli hukkamise vastu.

Giljotineerimine Prantsusmaal 1910. aasta paiku.

1803. aastal kinnitas Joseph Samuels Uus-Lõuna-Walesis Austraalias võlla all seistes, et ta on süütu, temale inkrimineeritud kuriteo olevat sooritanud hoopis üks teine mees. Kõis katkes kaks korda. Kolmandal korral aga venis kõis nii pikalt välja, et Samuelsi jalad puudutasid põrandat. Kuberner andis talle armu. Hiljem õnnestus tabada õige kurjategija, kes poodi samasse võllasse.

1895. aastal üritati Inglismaal Exeteri vanglas John Leed kolm korda üles puua. Kõigil kolmel korral ei avanenud tapalava luuk. Hiljem arvati, et luuk kii- lus kinni kõverdunud põrandalaudade tõttu, sest vangla kogukas pastor seisis hukatava lähedal. Pärast kolmandat ebaõnnestunud poomist asendati surma- nuhtlus eluaegse vanglakaristusega. Hiljem anti John Leele armu ja ta emigreer- us USA-sse, kus elas oma elu lõpuni 1933. aastani.

Ka võis surmamõistetule eluga pääseda, kui leidis naine, kes lubas võlla all, et abiellub temaga. Prantsuse õigusajaloolane Henri Estienne kirjeldab üht taolist juhtumit:

"Surmamõistetule seisis juba redelil, kui tema juurde juhatati keegi vaene lõbu- naine, kes ei olnud suutnud endale kuidagi meest leida. Naine lubas surmamõis- tetule, et päästab ta elu, kui mees oma hingeõnnistuse juures töötab, et võtab ta endale naiseks. Kui aga mees märkas, et naine lonkab, hüüdis ta timukale: "Las käia, täida oma kohus!"

See tugevasti retušeeritud foto on tehtud 3. augustil 1922 Versailles's. Giljotiini alla viiakse Henri Landru, kes abiellus ühtekokku 11 naisega ning mürgitas nad kõik juba pä- rast mesinädalaid. Laibad põletas mõrvar oma maamajas.

Halvasti käis selle timuka käsi, kes näitas hukkamisel üles saamatust. Nii kir- jeldab M. Braun oma raamatus "Šveitsi kuulsad kohtuprotsessid" mitme tule- surma mõistetud Berni munga piinarikast surma: "Kui tuli oli süüdatud, kandis tugev tuul leegid munkadest eemale ja ainult nende jalad hakkasid söestuma, mis pikendas tunduvalt hukatavate kannatusi. Raevunud pealtvaatajad karjusid timukale needusi. Timukas läks ohvrite valukarjeid ja juuresolijate sõimu kuu- lates endast välja ega osanud muud teha, kui tuliste tukkidega munki loopida, kuni nood surid. Timukas vallandati samal päeval..."

Kuigi kõrgest soost isikute peade mahalöömisel oli nõutav suur osavus, juhtus just siis kõiksugu äpardusi. Nii ei õnnestunud pead ühe hoobiga maha lüüa Mary Stuartil ja hiljem kuningas Charles I-l. Hertsog Monmouthi hukkamine kujunes aga tõeliseks lihunikutööks, nagu Maurice Soullie sellest oma Inglise ajaloo suurtest protsessidest pajatavas raamatus jutustab:

"Esimese löögiga timukas ainult vigastas hertsogit. Monmouth varises kok- ku, kuid tõstis siis pea ning vaatas timukas John Ketchile etteheitvalt otsa. Too lõi veel kolm korda, ilma et oleks suutnud pead krampides tõmblevast kehast eraldada. Pealtvaatajad karjusid metsikult ning kohkunud timukas viskas mõõga maha, hüüdes: "Ma ei suuda seda teha, mul ei jätku selle jaoks südant." Kohtunik hüüdis talle, et ta võtaks mõõga ja täidaks oma kohuse. Rahvahulk müratses, ähvardas tapalavale tungida ning timuka lõhki kiskuda. Lõpuks võttis timukas mõõga ning lõi veel kaks korda, kuid ei suutnud ikkagi pead keha kül- jest lahti lüüa. Lõpuks löikas ta selle noaga kaela küljest ära. Kui ta siis pead rah- vale näitas, lausudes traditsioonilise vormeli "Vaadake reeturi pead", tormasid pealtvaatajad talle kallale. Oli vaja rühma sõdurite abi, et teda rahva omakohtu käest päästa."

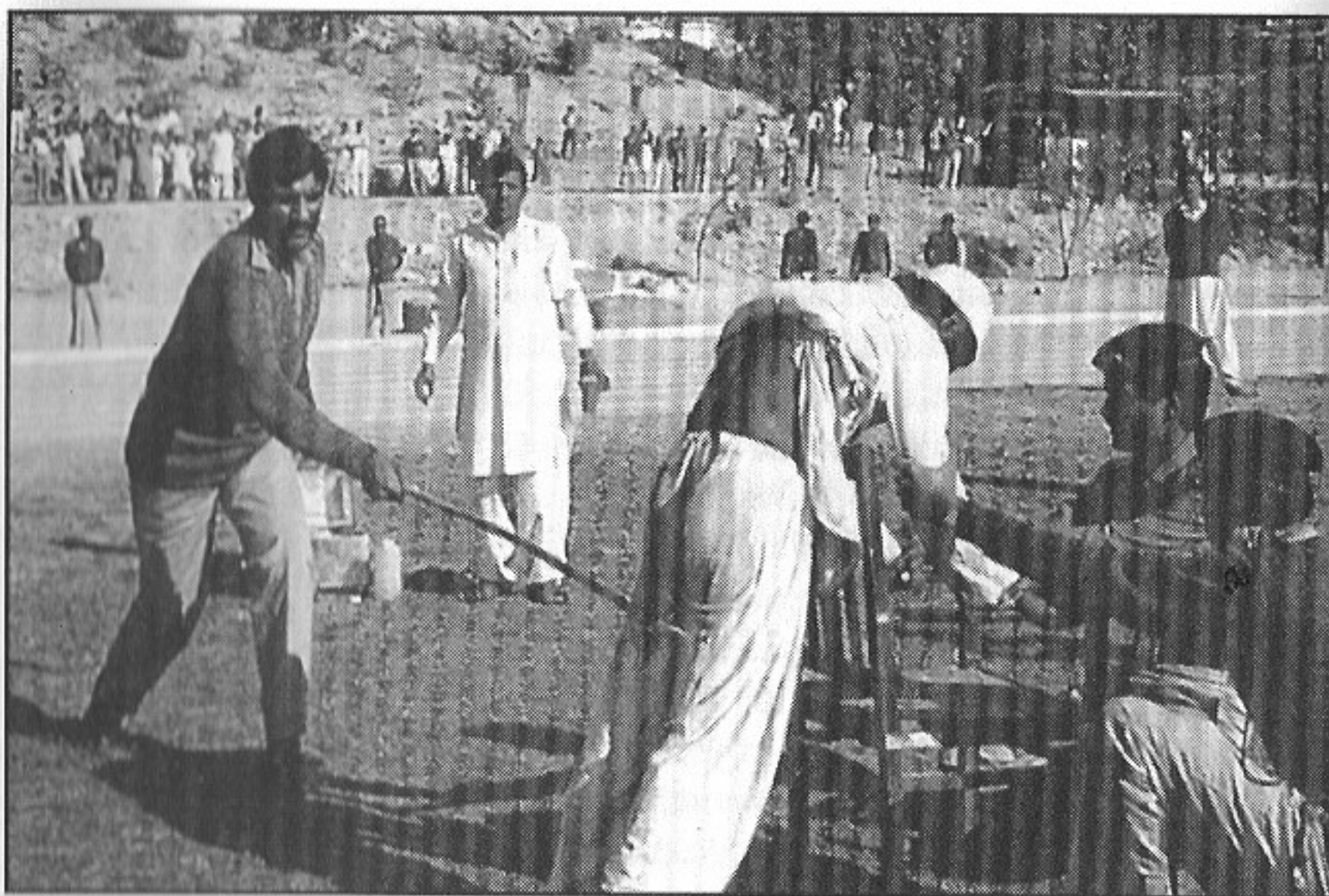
Pole kahtlust, et vanasti olid inimestel palju tugevamad närvid ning igasugune valu näis iseenesestmõistetavana elu juurde kuuluvat.

"Vastuolud elus olid teravamad ja värvikamad. Kerjused vigastasid oma lap- si, et need ärataksid kaaskodanikes rohkem kaastunnet. Maanteedel rändasid paljaste ja veriste ülakehadega flagellandid. Linnades ulatus mustus ja umbrohi põlvini. Võllakünkad ja hukkamisväljakud olid kõige armastatumad rah- valõbustuskohad ning avalike piinamiste või hukkamiste aegu valitses seal sa- masugune lõbus elevus nagu aastalaadalgi.

Tollal osati väärikalt surra — poomis- või rattasurma mõistetud teeröövlitele või mõrvaritele oli auasjaks näidata viimase võimaluseni oma meelekindlust. Redelit mööda võlla alla roniv röövel, kellel jätkus veel südikust nalja heita, tee- nis ära pealtvaatajate sümpaatia."

Nii kirjeldab ameerika ajaloolane W. Durant oma teoses "Inimkonna kultuuri ajalugu" XVI ja XVII sajandil valitsenud arusaamasid elust, vabast ja kannatus- test.

XIX sajandil keelustati paljudes maades ihunuhtlus ja piinamine või usaldati see vanglapersonali hooleks. Seega jäi timuka põhitööks vaid hukkamine. Kuid

Uimastikaupmehe avalik karistamine ihunuhtlusega Karatšis 1990. aastatel. Peksmist jätkatakse isegi siis, kui karistusala on teadvuse kaotanud.

nii mõnegi timuka juures hakkasid avalduma nekrofiilsed kalduvused. Kuulsa prantsuse timuka Deibler'i kohta räägiti, et ta oli lausa hull giljotineerimise järel. Mõnikord olevat ta istunud terve päev, kaabu peas ning mantel toolikorjul, oodates kohtuministri kutset hukkamisele. Deibler ise olevat küll väitnud, et ta täidab oma kohust ilma mingite emotsioonideta ning jälgib ainult seda, et hukkamine toimuks kõigi reeglite järgi.

Ajapikku kaotati avalikud hukkamised paljudes maades. Londonis toimus viimane avalik hukkamine 1867. aastal, USA-s Kentucky osariigis aga alles 1936. aastal.

Pärast seda, kui lõpetati avalikud hukkamised ning surmaotsuseid hakati täide viima vanglamüüride vahel, kaotas timukaamet paljugi oma markantsest mainest. Nii mõnegi timuka puhul jäi tema amet väljaspool vanglat teadmata. Tänapäeva USA-s toimetab hukkamist vanglapersonal, mitte elukutseline timukas. Sageli on elektritooli juhtimispuulil mitu nuppu, mida vajutavad üheaegselt mitu inimest, elektroonika määrab, milline nupp annab surmava elektrilöögi.

Seega lõppes timukate ja piinajate suur ajastu XIX sajandi alguses seoses piinamise ning avalike hukkamiste või koguni surmanuhtluse keelustamisega. Liechtenstein oli maailma esimene riik, kus juba 1798. aastal loobuti surmanuhtluse rakendamisest. Kuid meie sajandil eksisteerinud totalitaarsetes riikides jätkus tööd nii timukatele kui ka sadistlikele piinajatele.

Hullumeelne nõiajaht

"Siin, kallid lapsed, on kõik minu ülestunnistused, mille eest ma pean surema. Ja need pole midagi muud kui valed ja väljamõeldised, nii tõesti kui Jumal on olemas. Need tunnistused andsin ma, kuna kartsin piinamist, sest nad ei jäta enne järele, kui on vajaliku ülestunnistuse saanud." Sellise kirja kirjutas Bambergi linnapea 1628. aasta juulis oma tütrele. Kirjutamine valmistas talle suuri raskusi, sest ta käed olid piinapressi all tugevasti muljuda saanud. See oli tema viimane vangikongist saadetud kiri. Varsti pärast seda nõidumises süüdistatud linnapea hukati.

Bambergi linnapea oli üks neist paljudest tuhandetest, kes langes suure nõiajahi ohvriks. Ogar nõiajaht saavutas oma haripunkti XV ja XVI sajandil.

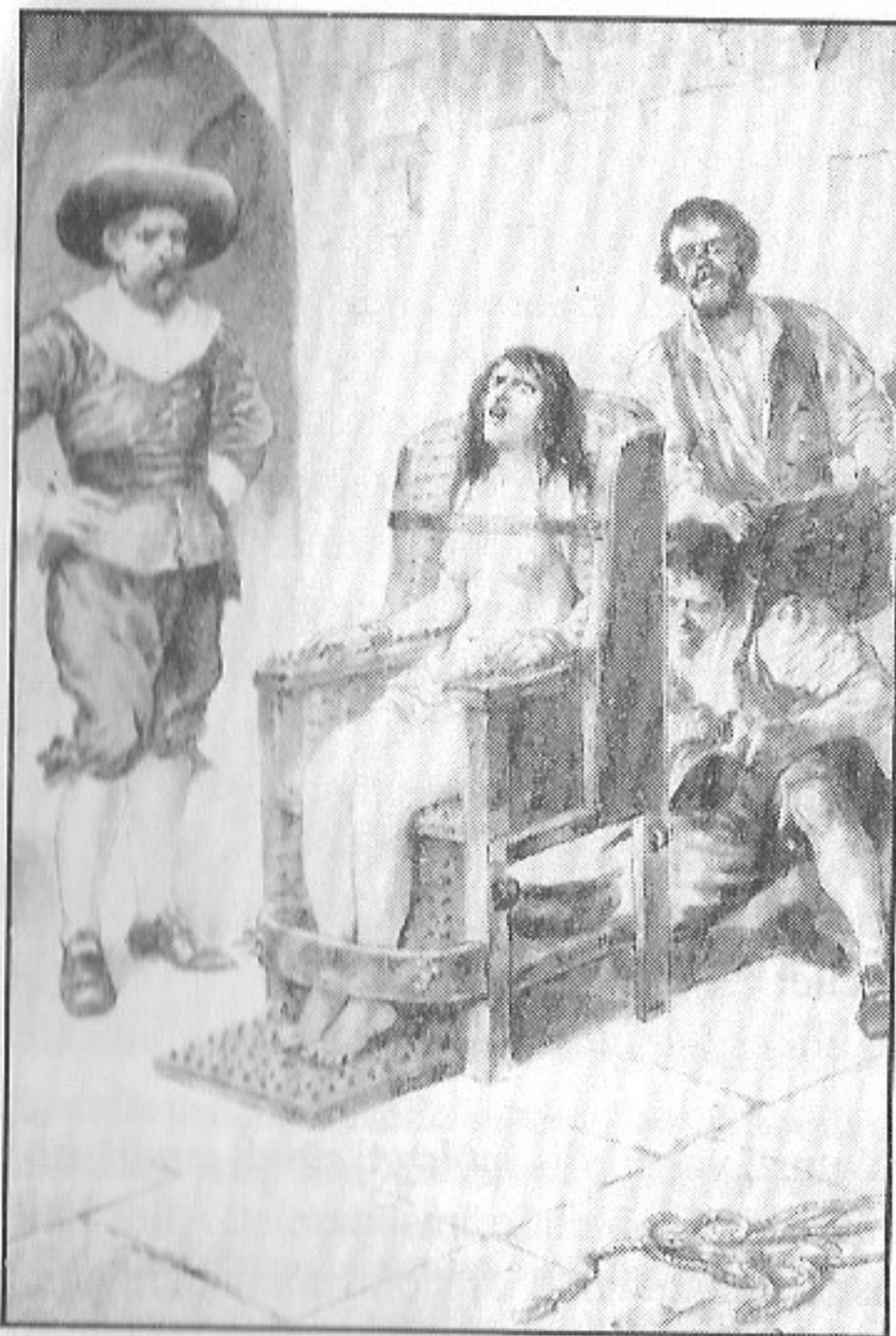
Kuni tolle ajani ei läinud nõidadeks peetud inimesed kellelegi korda. Juba enne meie ajaarvamist leidis neid, kellel olevat olnud üleloomulikud võimed. Keskajal Euroopas oli usk üleloomulikesse jõududesse niisama loomulik kui usk Jumalasse.

Kui võimud alustasid võitlust nõiakunsti vastu, siis mõisteti süüdi ainult mõned üksikud, kellele pandi pahaks inimeste või põldude ärasõnamist. Alles XIII sajandil muutis paavstlik albilaste vastu suunatud inkvisitsioon nõiajahi rahvusvaheliseks veriseks suuraktsiooniks. Tollel XIII sajandil olid paavsti õnnistusel albilaste vastu tegutsevad dominikaani mungad niivõrd edukad, et nad oleksid peagi töötuks jäänud, kui neid poleks suunatud võitlusesse nõidade vastu.

Mida siis nõidadele pahaks pandi?

Kirikutegelaste kinnitust mööda tegutsesid nõiad käsikäes saatanaga, et hävitada kristlust. Ettekujutuse nendest fabritseeritud kuritegudest annavad inkvisitsiooni protsessikroonikad 1335. aastast. Nimetatud aastal mõistis inkvisiitor Peter Gui Toulouse'is kohut mitme nõia üle, kes talle piinamisel "tunnistasid", et on sõlminud lepingu kuradiga ja lennanud sabatile, kus nad põrguvürsti austanud, too olnud tohutu soku kujuline ja nemad hooranud selle sokuga, söönud väikeste laste liha ning seganud inimeste ja loomade laibaosadest, poodute rõivastest ning mürktaimedest surmajooke. Kuigi süüdistatavad hiljem oma tunnistuse tagasi võtsid, ei pääsenud nad tuleriidast. Kuid olgu siinkohal öeldud, et tollal levinud jutud nõidadest ja deemonitest polnud siiski mitte ainult rahva fantaasia vili. Kindlasti oli süütult tuleriidale saadetute hulgas ka kuritahtlikke mürgisegajaid, kannibale ja maniakke. Pealegi ei osatud keskajal leida mingit ratsionaalset selgitust patoloogilisele tapahimule. Järgnev näide on markantsemäid omataoliste hulgas.

Lugu rüütel Sinihabemest on kindlasti paljudele lapsepõlvest teada. Sinihabeme prototüüp oli parun Gilles de Rais. Alkeemiat harrastanud de Rais tahtis saavutada surematust. Müstilistest eksperimentidest ei piisanud, parun vajab ka las-

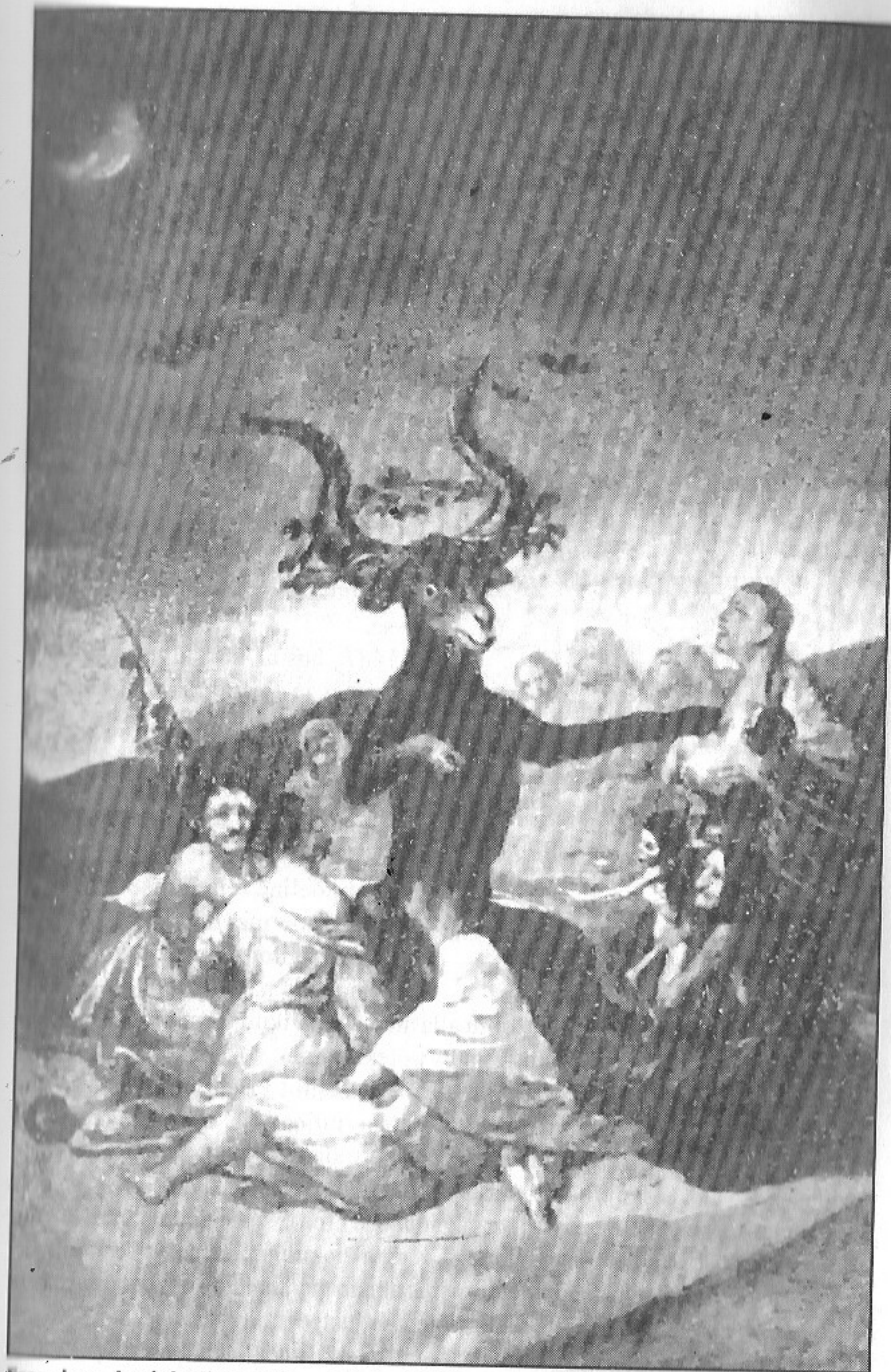
Nõidumises kahtlustatava naise piinamine metallist kidapingil. Soovitud ülestunnistuse kiiremaks kättesaamiseks kuumutati istet altpoolt.

kem kui 50 lapse (mõnede allikate järgi 140) tapmises. Parun de Rais mõisteti surma ning poodi 27. oktoobril 1440. Arusaadavalt kahtlesid paljud de Rais' kaasaegsed paruni süüis, sest nagu eespool öeldud, oli patoloogiline verejanu midagi niisugust, millele tollal ei osatud mingit seletust leida. Tänapäevaste teadmiste tasemel võime aga kindlalt öelda, et parun Rais oli seksuaalmõrvar. Kohtumõistjate silmis oli ta muidugi nõid ja saatana käsilane.

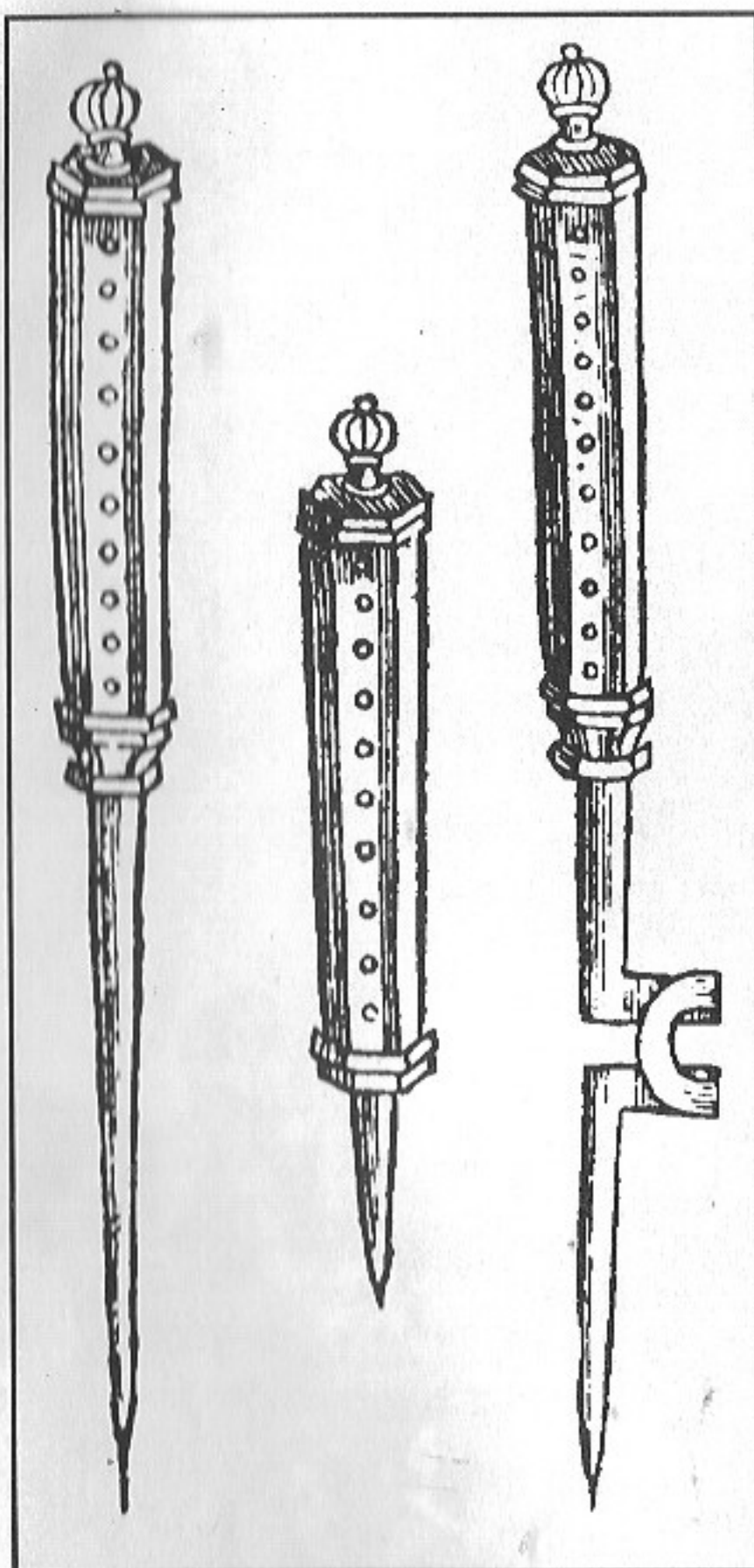
Vahel harva juhtus, et kaebealune mõisteti õigeks. Kuid peale mõne erandliku tobu, kes tahtis silma paista, oli nõidade puhul tegemist kas vaimuhaigete, vana- de ja veidrate inimestega või siis nendega, keda mõisteti valesti või kelle eluvii- sid tekitasid võõristust. Mõnikord aga vajati lihtsalt patuooinast, kelle kaela ajada mõni suur õnnetus, näiteks katk.

Süüdistamine nõiduses tähendas üldreeglina süüdistatava piinamist ja hukka- mist. Siinkohal tuleks rõhutada ühte olulist momenti: teoreetiliselt tohtis ainult avalik kohus langetada surmaotsuse. Kui inkvisiitorid andsid süüaluse üle ilma- likule kohtule, palusid nad, et karistamisel ei voolaks süüaluse veri ega seataks ohtu tema elu. See oli ainult kurikaval ettekääne, et keegi ei saaks midagi kiriku- le ette heita.

te verd. Ta palkas vanaeide Per- rinet Martini, kes meelitas lapsi ligi, paruni teenrid toppisid nad kotti ja kandsid lossi. Seal tappis Gilles de Rais, kellele verised katsed olid meeldima hakanud, oma ohvrid, raius nende laibad tükkideks ja kiskus sisikonnad välja. Nii kestis see kaheksa aas- tat (1432–40). Parun arvas, et tema kõrge seisus tagab talle jul- geoleku. Nantes'i peapiiskop, kelleni olid jõudnud teated neist kuritegudest, sai loa vangistada Gilles, samuti tema teenrid ja ni- metatud vanaeit. Mitmed teised kaasosalised jõudsid põgeneda. Algas üks kõigi aegade vapusta- vamaid kohtuprotsesse, nagu märkis kirjanik Georges Bataille oma Rais' biograafias. Viis nä- dalat kestnud kohtuprotsessi juhtis suurejooneliselt kirikuko- hus ja inkvisitsioon. Aadlikust seeriamõrvarit süüdistati roh-

Francisco José de Goya. Nõiasabat. (u. 1815)

Neid instrumente kasutasid nõiakütid nn. saatanamärkide leidmiseks.

et teda nõidumises süüdistatuna kohtu alla anda. Vajalikud ülestunnistused saadi piinamisega kätte. Mida ka süüdistatav poleks öelnud või ükskõik kuidas käitunud, süüdimõistva otsuse eest polnud pääsu. Jesuiit Friedrich Spee kirjutab oma 1631. aastal väljaantud traktaadis "Cautio criminalis": "Kui süüdistatav on lodevate elukommetega, tõendab see iseenesestmõistetavalt tema sidemeid saatanaga; kui ta aga eeskujulikult käitus ja vagaduse poolest silma paistis, siis on täiesti selge, et ta teeskles, et varjata vagadusega oma õiseid sapatil käike ja kõrvaldada kahtlustusi sidemeist saatanaga. Kui ta ülekuulamisel hirmu tunneb, on selge, et ta on süüdi, tema südametunnistus annab ta välja. Ent kui ta oma süütuses kindel olles rahulikult käitub, siis pole kahtlust, et ta on süüdi, sest, nagu arvavad kohtunikud, on nõidadele iseloomulik säilitada valetamisel jultunult rahu. Kui ta end temale esitatud süüdistuse vastu kaitseb ja ennast õigustab, an-

Üks varajasem näide riiklikul tasemel legaliseeritud piinamistest ja mõrvadest pärineb XIV sajandi algusest, kui Prantsuse kuningas Philippe IV esitas absurdsed süüdistused Templiordule, et selle rikkusi endale saada. Pärast lavastatud kohtuprotsessi mõisteti süüdi ordu suurmeister ja 54 rüütli ning nad põletati. 1459. aastal mõisteti Arrasis toimunud suurel protsessil süüdi palju vaeseid inimesi, keda süüdistati nõiduses ja ketserluses ning põletati tuhandete uudishimulike silme all.

XV sajandi viimastel aastakümnetel sai kiriklik nõiajaht, toetudes 1484. aastal paavst Innocentius III väljaantud nõiabullale, oma õige hoo sisse.

1487. aastal andsid inkvisiitorid Sprenger ja Institoris välja raamatu "Nõiahaamer", kurikuulsa nõidade hävitamise juhendi, milles antakse üksikasjalikke juhiseid nõidade hävitamiseks, samuti nõidade kuritegude detailseid kirjeldusi. See raamat on tõeline religioosse fanatismi ja nõmeduse monument.

Raamatu ilmunise aegu piisas kas või inimese halvast reputatsioonist,

nab see tunnistust tema süüst. Kui ta aga hirmus ja meeleheitel tema vastu tõestatud õudse laimu tõttu norgu vajub ja vaikib, on tegemist otsese tõendiga tema kuritegelikkusest... Kui õnnetu naine piinamise ajal talumatu valu pärast silmi pööratab, on see kohtunikule märgiks, et ta otsib silmadega oma saatanat; kui ta aga liikumatute silmadega pingule jääb, on see märgiks, et ta näeb oma saatanat ja vahib talle otsa. Kui ta leiab eneses jõudu kohutavat piinamist taluda, siis on tema saatan teda toetamas ja teda tuleb veel rängemini liistule võtta. Kui ta aga vastu ei pea ja piinamisel hinge heidab, tähendab see, et saatan ta tappis, et ta ei saaks midagi üles tunnistada ja saladust välja anda."

Mõnikord kasutati nõia väljaselgitamisel ka järgmist moodust: kahtlusalune viisati vette. Nõiad pidavat oskama vee peal ujuda, süütu aga vajuvat põhja. Kuna tolle aja inimesed üldiselt ujuda ei osanud, siis võib arvata, millise tulemuse selline proovimine andis. Lisaks eespool tsiteeritud kavalale traktaadile, mille alusel võis ükskõik keda süüdi tunnistada, oli protsessi tulemus juba ette teada, sest kaebealusel ei olnud kaitsjat ning ta ei saanud kunagi teada, kes tema vastu tunnistajana üles astusid.

Mida verejanulisem inkvisiitor oli, seda rohkem ohvreid kohtuprotsessid nõudsid. Trieri ümbruse 22 külas mõisteti kuue aasta jooksul surma 368 naist. XVII sajandi esimestel aastatel saatis Würzburgi piiskop tuleriidale 900 nõida ja lausujat, kelle hulgas oli isegi seitsmeaastasi lapsi. Bambergis tegutses sama edukalt tema onu, kes laskis hukata sadu mehi, naisi ja lapsi. XVII sajandil hakkas nõiajaht vaibuma. Hollandis lõpetati nõidade hukkamine 1610. aastal, kuid teistes maades kestis suur nõiajaht veel sajandi lõpuni. On teada, et näiteks Saksamaal hukati vähemalt 100 000 nõida. Viimased nõiaprotsessid toimusid 1728. aastal Berliinis ning 1775. aastal Kemptenis. Prantsusmaal ja Šotimaal hukati ühtekokku 10 000 nõida, Inglismaal 1000. Täpseid arve ei tea keegi. Osa ajaloolasi pakub välja 200 000 nõiajahi ohvrit, teised koguni miljonit.

Kuningas on surnud, elagu vabariik!

Poolteist tundi sõitis kinnine tõld relvastatud meeste spaleeri vahel mööda Pariisi tänavaid. Louis XV väljakul (praegu Place de la Concorde) tõld peatus. Valvurid lasksid tõllast välja pak-suvõitu isanda ja juhtisid ta mööda puust treppi üles tapalavale.

Nii algas 21. jaanuaril 1793 ühe draama viimane akt. 20-aastaselt troonile asunud Louis XVI ei äratanud rahva hulgas mingit sümpaatiat, kuigi ta üritas hiljem isegi mõningaid reforme läbi viia. Võib-olla oleks kuningas verise revolutsiooni üle elanud, kui ta poleks arvestanud igas asjas oma abikaasa nõuannetega.

Revolutsioon algas Bastille' vallutamisega 1789. aasta 14. juulil ja monarhia kukutati 10. augustil 1792. Kohus kuningas Louis XVI üle avas terve poliitiliste protsesside seeria.

1791. aasta juunis, pärast kuninga ebaõnnestunud põgenemiskatset, leiti tema juurest salajane kirjavahetus Austria valitsuse, emigrantide ja teiste revolutsiooni vaenlastega. Nüüd oli Robespierre'il kerge veenda rahvatri-bunali hääletama surmanuhtluse poolt.

15. jaanuaril 1793 alustas Konvent nimelist hääletamist. Küsimusele "Kas Louis XVI on süüdi?" vastas 719-st kohalolnud saadikust 683 jaatavalt. Ööl vastu 17. jaanuari, kui otsustati karistusviisi üle, oli 387 surmanuhtluse kohese täideviimise poolt, tingimisi surmanuhtluse või vanglakaristuse poolt oli 334 saadikut. Louis mõisteti surma 53 enamhäälega. Alles uute ägedate

Kuningas Louis XVI.

Marie-Antoinette.

vaidluste järel langetas Konvent 19. jaanuaril otsuse surmaotsus viivitamatult täide viia. 20. jaanuaril tehti kohtuotsus kuningale ametlikult teatavaks ja hukkamine toimus järgmisel päeval.

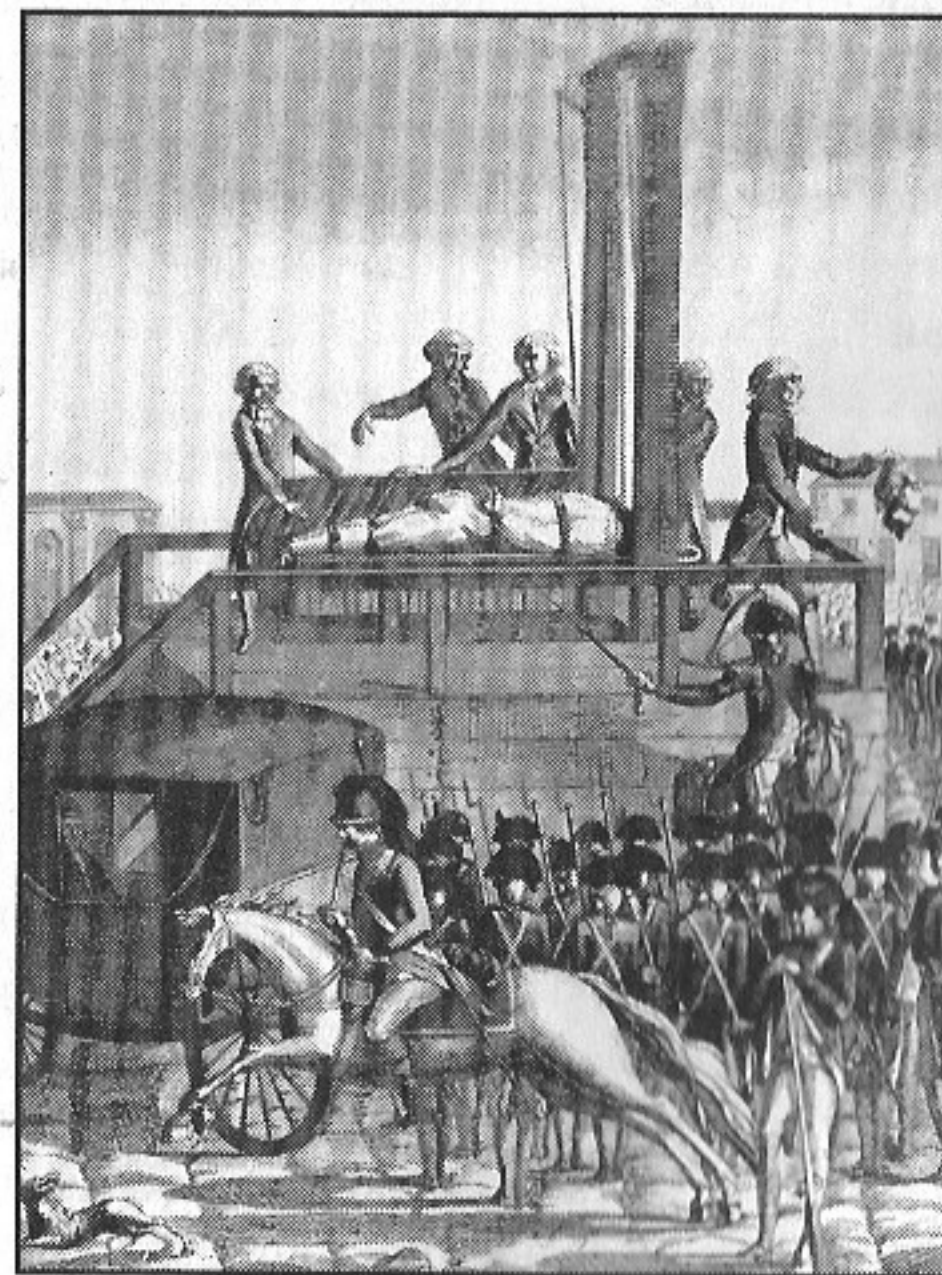
Tõusnud tapalavale, silmitses Louis giljotiini, astus siis paar sammu eemale ja pöördus rahva poole. Trummipõrin lakkas. Kuningas teatas, et ta on süütu ja sureb veendumusega, et mitte prantsuse rahvas pole tema surma soovinud, vaid tema isiklikud vaenlased. Ta andestab neile. Rohkem ei lasknud revolutsiooni-valvurid tal rääkida. Keegi isegi hüüdis: "Pole vaja teda kuulata, praegu pole aeg rääkimiseks!"

Trummid hakkasid uuesti põrisema. Kuningas astus giljotiini juurde ja heitis tera alla pikali. Langekirves lõhestas kaela, kuid kaelaalune nahk jäi läbi lõikamata. Nii pidi timukas keha raputama, et pea kere küljest lahti tuleks. Maharaiutud pead näidati rahvale. Sõdurid täristasid relvi ja rahvas juubeldas: "Elagu rahvas, elagu vabariik!"

Hukatu veri voolas giljotiini all olevasse tünni. Timukasulased pistsid sõrmed tünni ja maalisid lähedalseisjatele punaseid vuntse nina alla. Ka mõned naised nõudsid oma sõrmedele kuninga verd. Mehed määrisid verega oma mõõku. Kuninga riided rebiti väikesteks tükkideks ja jagati laiali. Peast kisti juuksesalku ja müüdi neid kalli raha eest. Lõpuks lõi rahvas tapalava ümber tantsu. Laip viidi tõllaga minema ja heideti sügavasse lubjaga täidetud auku. Samal ajal palvetas vanglas lesk Marie-Antoinette koos teiste perekonnaliikmetega kuninga hingeõnnistuse eest ning vannutas seitsmeaastase dofääni uueks Prantsuse kuningaks. Kuningannal endal tuli aga jagada oma mehe saatust.

25. septembril 1793 tegi jakobiinlik Konvent Revolutsioonitribunalile ülesandeks vaadata läbi endise kuninganna Marie-Antoinette'i süüasi. Kohus leidis, et kuninganna oli kõigi kontrrevolutsiooniliste vandenõude hing ja pidas interventidega reeturlikku kirjavahetust. Kuninganna eitas kohtus kõiki talle inkrimineeritavaid tegusid.

16. oktoobril 1793 mõisteti Marie-Antoinette surma ja hukati samal päeval.

Kuningas Louis XVI hukkamine giljotiinil. Timukas näitab rahvale kuninga pead.

Surm elektritoolil

Hukkamiseks kasutatava elektritooli leiutas ameerika arst dr. Alfons Rockwell. 1887. aasta märtsis esitas ta patenditaotluse "parandatud ja täiustatud hukkamisseadeldisele". Kolm aastat hiljem, 6. augustil 1890, hukati elektritoolil oma pruudi tapmise eest William Kemmler. Juba esimene surmamõistetu suri piinarikkalt. Kemmler seoti tooli külge, jalgade ning paljaksagetud kukla külge kinnitati elektroodid ning nägu kaeti musta maskiga. Direktor noogutas ja timukas pööras lüliti. Tervelt 50 sekundit väristas 2000 volti hukatava keha. Paus — 500 volti. Jälle 2000 volti — 15 pikka minutit. Üks hukkamise tunnistajatest meenutas hiljem: "Kinnikõidetud Kemmler viskles, ruum täitus kõrbenud liha lõhnaga. Hukatava surmaeelset karjet ei suuda ma kunagi unustada."

Järgneva saja aasta jooksul jättis elektritoolil elu rohkem kui 4000 inimest. Elektritoolil on surnud süüdlased ja süütu. Juba esimese hukkamise järel valandus kriitika: surm elektritoolil pole valutu, vaid sarnaneb rohkem piinamisega. Diskussioon polnud ka 100 aastat hiljem minetanud oma aktuaalsust.

4. mail 1990 kell 7.07 kohaliku aja järgi tegi timukas esimese lülituse. Sel momendil, kui 2000 volti raputas hukatavat Jesse Taferot, löid mehe pead katva kiivri alt välja mitmekümne sentimeetri pikkused leegid. Kaks minutit hiljem, pärast teist lülitust 43-aastane surmamõistetu hingas veel. Kuklast tõusis suitsu. Tafero suri alles kuue minuti pärast. Kui timukas eemaldas hukatu näolt maski, pudenes tolle särgile tuhka. Florida kuberner Bob Martinez, kes oli kaks politseinikku tapnud Tafero armuandmispalve tagasi lükanud, organiseeris nüüd uurimise. Tafero kaitsja Mark Olive nimetas taolist hukkamist piinamiseks. Mis siis Tafero hukkamisel juhtus?

Vastavalt Florida Starke'i vangla eeskirjadele asetatakse hukatava raseeritud kuklale soolalahuses immutatud švamm, millesse lastakse elektrivool. Selgus, et leegid tekkisid švammi süttimisest. Eelmine švamm oli pidanud vastu 21 hukkamist. 1979. aastal asendati vana švamm uuega — too oli aga teisest materjalist ning süttis.

Altmore'i vangla elektritooli ehitas 1926. aastal üks kinnipeetu. Ebameeldivad vahejuhtumid polnud haruldased ka selles vanglas.

22. aprillil 1983 istus elektritoolile John Louis Evans. "Pärast esimest elektrimpulssi tekkisid hukatava jala vastas oleva elektroodi kohal sädemed ja tuleleegid," on kirjast ühe tunnistaja protokollis. "Seejärel tuli elektrood kinnitusest lahti ja süttis põlema. Kiivri alt tuli sädemeid ja suitsu. Hukkamiskambris sisenesisid kaks arsti, kes tegid kindlaks, et hukatava süda veel lööb. Elektroodid kinnitati uuesti jala külge. Ruum täitus taas suitsu ja kõrbenud liha lõhnaga. Ning jälle pidid arstid konstateerima, et süda ikka veel töötab. Jättes tähele panemata Evansi advokaadi palve hukkamine katkestada, lülitati vool kolmandat

Nello "1927. aasta fotoks" tituleeritud ülesvõtte tegi üks ameerika reporter hetkel, kui 6000 volti läbistas hukatava Ruth Snyderi keha. 35-aastane Ruth Snyder oli 4. märtsil 1927. koos armukese Jud Grayga tapnud oma mehe. Mõlemad mõrtsukad mõisteti surma elektritoolil.

korda sisse. Kogu hukkamine kestis 14 minutit ja maha jäi söestunud laip.”

1989. aasta juulis tuli ka mustanahalise Horace F. Dunkinsi hukkamisel vool veel teist korda sisse lülitada. Nagu hiljem uurimiskomisjoni protokollis väideti, polevat esimesel korral voolu üldse sisse lülitatud — neeger olevat tõenäoliselt suurest hirmust teadvuse kaotanud.

13. juulil 1990, natuke aega pärast südaööd, nõudis Altmore'i elektritool oma 161. ohvri. Selleks oli 35-aastane neeger, kes 1976. aastal oli tapnud 21-aastase valge üliõpilase. Mees röövis neiu ja laskis ta hiljem maha. Tervelt 14 aastat ootas ta surmanuhtluse täideviimist. Kui kõik edasikaebamise ja armuandmise taotlemise võimalused olid ammendatud, tuli mõrvaril istuda elektritoolile. Esimene 1850-voldine elektriimpulss kestis 23 sekundit, siis järgnes teine 7 sekundit kestnud 900-voldine impulss ning lõpuks kolmas: 8 sekundit 1850-volti. Alles siis hukatav suri.

Seega pole äpardused hukkamisel haruldased, kuid mõned neist on olnud lausa kurioossed.

- Üleüldliku jõuga kaitses end 37-aastane mõrvar Daniel Thomas, kui teda taheti Starke'i vanglas elektritooli külge siduda. Surmamõistetut löi timukale ja laga kõhtu ja hammustas metsikult ümberolijaid. Madin elu ja surma peale kestis tervelt seitse minutit. Lõpuks õnnestus viiel timuka abilisel mees tooli külge siduda.
- Suure vaevaga suudeti maailma kõige paksem mõrvar, 29-aastane Martha Beck, suruda elektritooli käetugede vahele. Hukatava kerele tuli kihutada kuus elektrilaengut — alles siis see 280 naela raskune naine suri.
- USA Angola vanglas oli timuka käsi juba lülitil, kui 25-aastane mõrvar Jimmy Glass hakkas naerma: "Õigupoolest tahaksin ma parem kalale minna!"
- 17-aastane Willie Francis pidas hukkamisel elektrilöökidele vastu ja jäi ellu. 1947. aastal, aasta pärast ebaõnnestunud hukkamist, istus Francis uuesti Louisiana elektritoolil. Seekord nii kaua, kuni ta suri.

Modifitseeritud keskaeg elektritooli näol on ajale vastu pidanud ja koos temaga ka illusioon humaansusest ning valutust hukkamisest. Selline ettekujutus aitab ka praegusel ajal õigusemõistjatel vabaneda süümeepiinadest ja rahustab ameeriklaste südametunnistust.

USA-s kasutatakse hukkamiseks peale elektritooli veel gaasikambrit, mürgisüsti, mahalaskmist ja poomist. Igal juhul peaks surmamõistetut kiiresti ja valutult surema. Kuid alati see ei õnnestu. Just nende intsidentide pärast on absolutistid eriti kriitilised. Nende arvates asetab kohus end julmade mõrvaritega ühele pulgale. USA vanglates viibivad surmamõistetud peavad keskmiselt kaheksa aastat ootama, enne kui langetatakse lõplik otsus. Nii pikk venitamine surmanuhtluse täideviimisel on julm. Loodab ju surmamõistetut kõik need aastad, et talle antakse armu.

Aktsioon T 4

Naksa fašistid olid leidlikud eufemismide väljanuputajad. Nii tähendas *Sicherung der Kunstschatze* (kunstiteoste kaitsehoiustamine) kunstiteoste röövimist okupeeritud riikidest, *Sonderbehandlung* (erikohtlemine) ja *Endlösung* (lõpplahendus) juutide hävitamist. Ka mõistel *desinfizieren* (desinfitseerimine) oli veel teine, varjatud tähendus. Nimelt mõistsid asjasse pühendatud ametnikud desinfitseerimise all vaimuhaigete ja ravimatute haigete tapmist.

9. oktoobril 1939 hakati Hitleri kantseleis ette valmistama eutanaasia-programmi, mis oli kinnitatud juba sama aasta 1. septembril. Eutanaasia (halastussurm) kattevarjus hakati riiklikul tasemel organiseerima ravimatute haigete, invaliidide ja vaimuhaigete massimõrva. Aktsiooni T 4 (Berliinis Tiergartenstraße 4 asunud ametkonna järgi) läbiviimist juhatas *Reichsleiter* Philipp Bouhler. Vastutavateks isikuteks määrati veel Hitleri ihuarst prof. Karl Brandt, riigi tervishoiujuht dr. Leonardo Conti ja *Oberdienstleiter* Viktor Brack. Hiljem kasutati eutanaasiakogemustega tegelasi juutide hävitamisel.

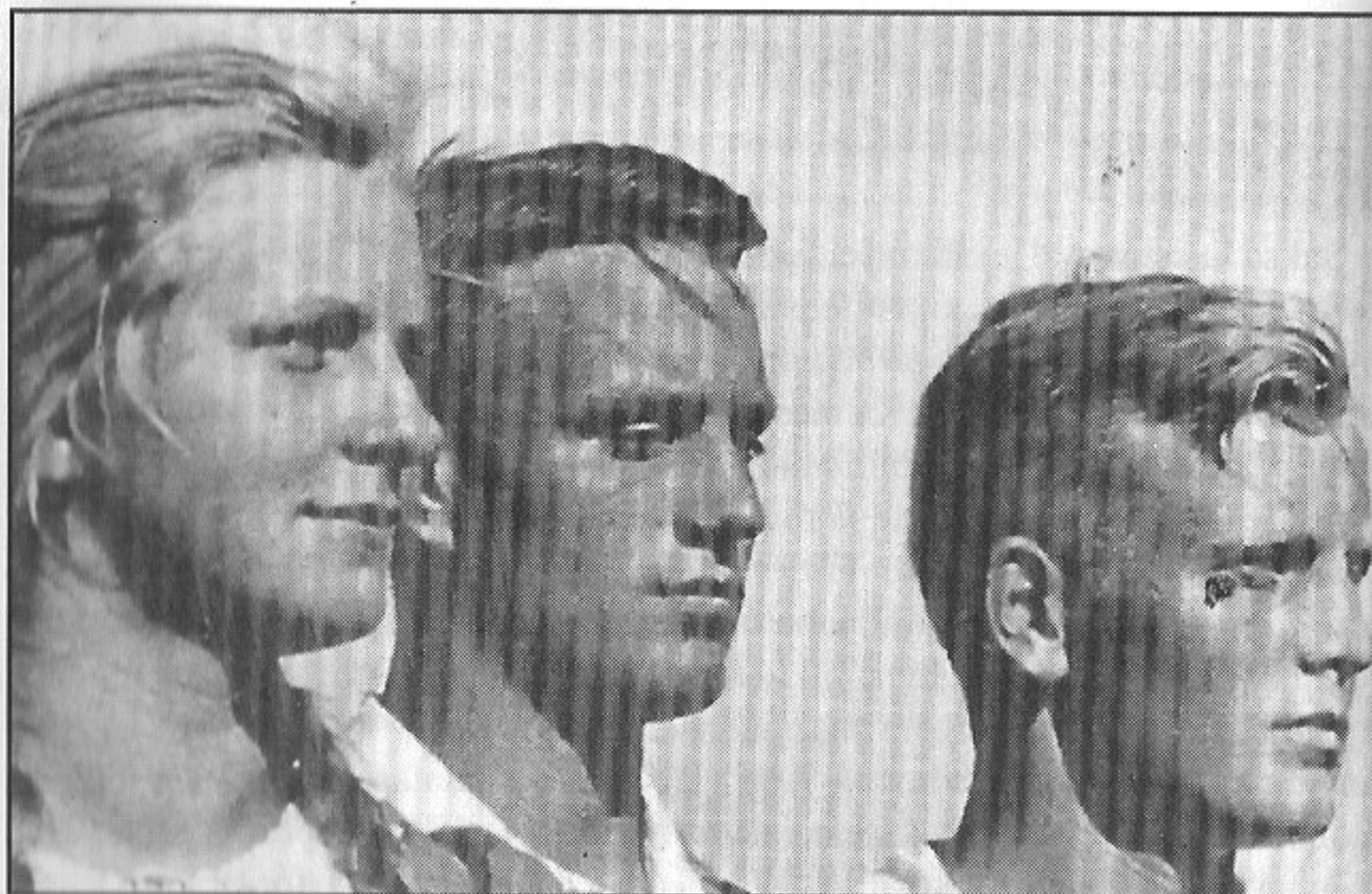
Ettenähtud 65 000 kuni 70 000 inimese tapmiseks asutati kolm variorganisatsiooni. Ohvreid pidi hakkama selekteerima *Reichi* tööamet. Siseministeeriumi kaudu saadeti kõigile ravi- ja hooldeasutustele küsitluslehed, milles paluti andmeid kõigi skisofreenikute, epilepsikute, süüfilisehaigete, nõdrameelsete ja ajukelme põletikku haigestunute kohta. Samuti sooviti andmeid isikute kohta, kes viibisid ravi-asutustes vähemalt viiendat aastat, olid kriminaalse minevikuga või ei kuulunud aaria rassi.

Saadud andmete põhjal otsustasid tööameti arstid inimeste elu ja surma üle. Suurte hallide bussidega transporditi väljapraagituid haiged raviasutustesse, kus pidi toimuma nende surmamine. Eutanaasiat viidi läbi Limburgi lähedal Hadamaris, Grafeneckis Württembergis, Pirna lähedal Sonnensteinis, Linzi lähedal Hartheimis, samuti Brandenburgis, Bernburgis ja Kaufbeurenis.

Lapsed pandi magama peamiselt tablettidega, täiskasvanud surmati gaasikambrites, tapeti

Eutanaasiaprogrammi väljatöötamisega tegelesid peale *Reichsleiter* Bouhleri ka Hitleri ihuarst prof. Brandt (paremal) ja dr. Conti (vasakul).

Aaria rassi tõupuhtad esindajad. Natsid lootsid radikaalsete meetmetega parandada sakslaste genofondi.

mürgisüstide, surmavate medikamentide või alatoitmisega. Laibad põletati ning urnid tuhaga anti omastele. Haiglale ja hooldeasutustele, kust haiged olid tapale viidud, teatati lühidalt: "Teie haiglast ületoodud patsiendid on kõik surnud." Omaksed said aga järgmise sisuga kirja:

"Meil on siiralt kahju Teile teatada, et ... (haige nimi), kelle me pidime seoses riigikaitsekomissari määrusega meie haiglasse paigutama, suri ... (kuupäev) täiesti ootamatult ajuturse tagajärjel. Raske vaimuhaiguse all kannatavale inimesele tähendab elu piina. Seega peate võtma tema surma kui kergendust. Kuna siinses asutuses on nakkusoht, korraldas politsei surnukeha tuhastamise. Palume teatada, millisele surnuaiale peaksime politsei abiga toimetama urni lahkunu põrmuga."

Natsliku Saksamaa tervishoiu märksõnad olid "rass" ja "rahvakeha". Nii tahtsid fašistlikud nimehed parandada rassi kunstliku valiku teel. Üheks esmaseks abinõuks sai mittetäisväärtuslike isikute steriliseerimine ja kastreerimine. Esimene kastratsiooniseadus anti fašistlikul Saksamaal välja juba 24. novembril 1933 (natsid olid võimule tulnud sama aasta jaanuaris). Selle seaduse alusel võis meest alates 21. eluaastast kastreerida:

1) kui talle oli vägivaldse sugulise vahekorra või lapsepilastamise eest mõistetud vähemalt kuuekuune vanglakaristus või kui ta oli sama kuriteo eest ka varem karistatud ning seega tunnistatud ohtlikuks seksuaalkurjategijaks;

2) kui talle oli kriminaalkuriteo eest mõistetud vähemalt aastane vanglakaristus ning pealegi tunnistatud ohtlikuks seksuaalkurjategijaks;

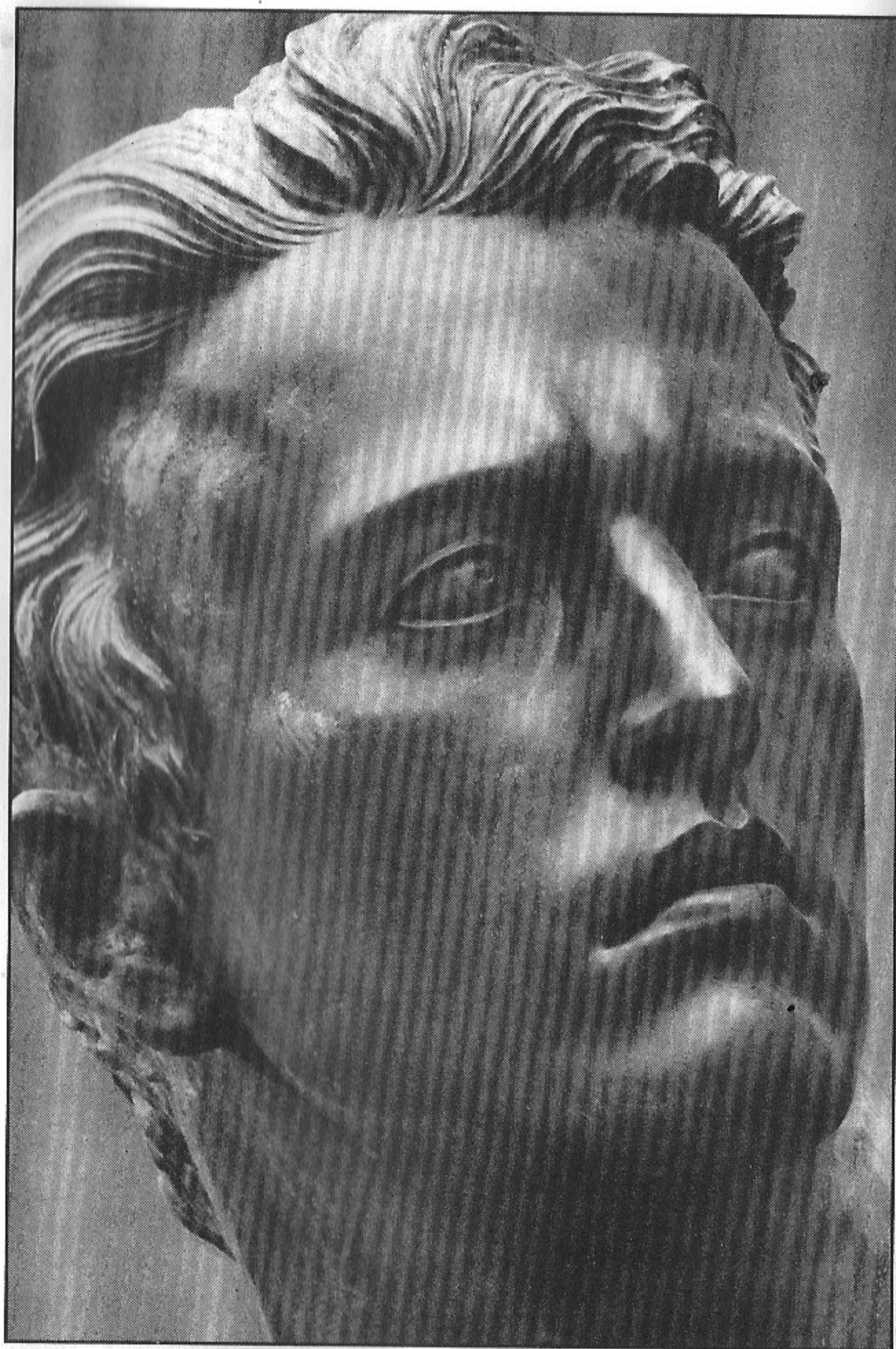
3) seksuaalmõrva eest.

Kurikuulus "pärilikult haigete järglaste vältimise seadus" (*Gesetz zur Verhütung erbkranken Nachwuchses*), mis võeti vastu 14. juulil 1933, jõustus 1934. aasta 1. jaanuaril. Seaduses oli pikk loetelu haigusi, mis võisid järglasele edasi kanduda. Näiteks ravimatu nõdrameelsus, skisofreenia, maniakaal-depressiivne psühhoos, päritud epilepsia, tantstõbi. Samuti polnud õigust järglasi soetada pimedana, kurdina või vigasena sündinud inimestel. Steriliseerimisele kuulusid ka kroonilised alkohoolikud. 23. novembril 1933 anti välja seadus, mille alusel võidi piirata soovimatuid abielusid või adaptsoone. Õige pea täiendati seadusandlust: 15. septembril 1935. aastal anti välja antisemiitlik riigikodanike seadus saksa vere ja au kaitsmise kohta (*Reichsbürger-Gesetz zum Schutz des deutschen Blutes und der deutschen Ehre*). Sama aasta 18. oktoobril lisati veel saksa rahva päriliku tervise kaitsmise seadus. Viimase alusel pidid abiellujad esitama tõendi rassipuhtuse ja tervisliku seisundi kohta.

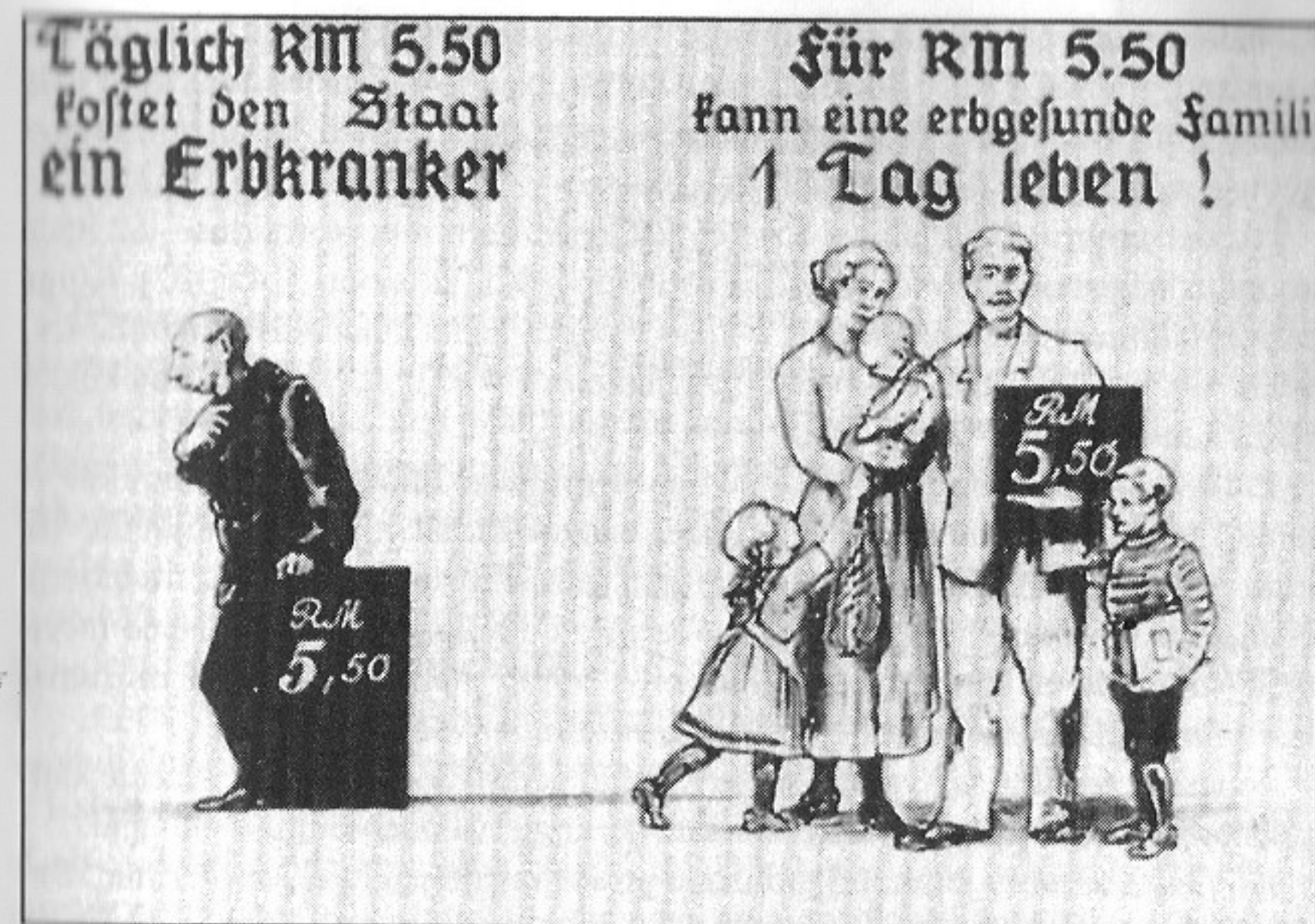
Nagu nüüd on selgunud, polnud natsid sugugi ainukesed rassiparandajad. Nende agaraid mõttekaaslasi leidis ka Euroopa demokraatlikemas ja liberaalseimas riigis Rootsis, kus üritati fašistlike meetodidega luua väärilist verd inimeste ühiskonda. Aastatel 1935–76 steriliseeriti Rootsis üle 60 000 naise. Seda olevat tehtud selleks, et sotsiaalselt allakäinud ja rassiliselt sobimatud naised ei saaks sünnitada järglasi. Kuid maailmasõdade vahel olnud ka Norras ja Taanis sterilisatsioonijuhtumeid, mille taust pole päris selge. Saksa natsid ületasid aga oma põhjamaiseid mõttekaaslasi steriliseerimiskampaania ulatuselt. Ainuüksi aastatel 1934–36 muudeti Saksamaal sunniviisil sigimatuks ligi 168 000 inimest. Oletatakse, et aastatel 1934–45 steriliseeriti Kolmandas Reichis umbes 2

Grafenecki eutanaasiaasutus, kus kuni 1940. aasta detsembrini surmati 9839 inimest.

Natsliku skulptori Arno Brekeri pronksskulptuur kujutab aaria rassist karmiilmelist noorukit, kes on iga hetk valmis täitma füüreri iga käsku. Aaria rassi müüt oli natsliku propaganda nurgakivi.

Pärilikult haigete vastane propagandaplakat. Tekst vasakul: "Pärilikult haige läheb päevas riigile maksma 5.50 marka." Tekst paremal: "5.50 margast jätkub pärilikult tervele perekonnale ühe päeva toiduks."

miljonit inimest. Fašistide rassivaenul polnud piire. Juba 1937. aasta kevadel hakati illegaalselt steriliseerima neid saksa lapsi, kelle üks vanem oli nn. värviline. Kuid need aaria rassi puhastamise abinõud ei olnud natside silmis veel piisavad. Raskesti haigeid inimesi peeti muidusööjateks, kes tervete arvel kulutavad sõjaolukorras niigi nappe reserve. Aktsioon T 4 oli vaid juudiküsimuse lõpplahenduse mõrvarlik avaakord.

1940. aasta juulis sai eutanaasiaprogrammist teada Saksa justiitsminister Franz Gürtner ja oli šokeeritud, kuid pärast vestlust Riigikantselei ülema Hans-Heinrich Lammersiga tegi näo, nagu ei teaks ta käimasolevast kampaaniast midagi. Meelemuutus oli seletatav sellega, et Lammersi sõnul olevat toimunud kõik füüreri korraldusel. Väljapraagitud inimeste tapmine võttis üha suurema ulatuse. Ainuüksi 1940. aastal pandi magama 35 224 inimest. 1941. aasta jaanuaris avatud Hadamari eutanaasiaasutuses saadeti teise ilma üle 10 000 inimest.

Hävitusasutused Brandenburgis ja Grafeneckis lõpetasid 1940. aasta lõpul tegevuse, kuna selleks ajaks olid kõik neis piirkondades elanud ja väljaselekteeritud isikud mõrvatud. Suurest salastatusest hoolimata jõudsid kuuldused massilisest eutanaasiast avalikkuse kõrvu. Pealegi äratas surmateate saanud sugulaste tähelepanu asjaolu, et kõik patsiendid surid varsti pärast teise haiglasse üleviimist. Alles pärast katoliku kiriku vaimulike tugevat protestikampaaniat peatati

mõneks ajaks tapmisaktsioon. Kui aga uskuda saksa allikaid, siis lõpetati eutanaasiaprogramm Adolf Hitleri isiklikul korraldusel 1941. aasta suvel, kuid seda jätkati mitteametlikult. Hiljem hakati tapma ka neid sõdureid, kellel olid sõjategevuse tagajärjel tekkinud psüühilised häired.

10. detsembril 1941 andis SS-*Reichsführer* Himmler korralduse hävitada koonduslaagrites viibivad haiged ja psühhopaadid (aktsioon "14 f 13"). Kõige rohkem inimesi tapeti aktsiooni "14 f 13" käigus Linzi lähedal Hartheimis, seal võeti elu umbes 30 000 inimeselt. Aktsiooni T 4 käigus surmati ühtekokku 70 273 inimest.

1943. aastal oli Himmler sunnitud oma korralduse tühistama. Loomulikult ei teinud ta seda humaansetel kaalutlustel, natsidel lihtsalt nappis tööjõudu. 16. juulil 1943 Adolf Hitlerile saadetud protestiläkituses kirjutas Württembergi evangeelse kiriku piiskop Theophil Wurm muu hulgas järgmist: "Need meetmed (mõeldud on eutanaasiaprogrammi — autori märkus) haavavad nii Jumalast inimestele antud õigust elule kui ka inimlikku väärikust."

Selles protestikirjas avaldus saksa kirikutegelaste kahekeelsus. Juutide kaitseks ei poetanud jumalasulased sõnakestki kogu natside võimuloleku ajal.

Kolmanda *Reichi* juhtkond taoliste protestiavaldustele ei reageerinud. Endiselt jätkati inimeste hävitamise üksikasjalike plaanide väljatöötamist. Pärast "lõplikku võitu" kavatseti hävitada Ida-Euroopas 31 miljonit inimest.

Avaldame siinkohal väljavõtte dokumendist, mis annab tunnistust saksa fašistide erakordsest kalkusest. Loomulikult ei unustanud kokkuhoidlikud natsid välja arvutada eutanaasiast saadavat materiaalselt tulu, mis on pennise täpsusega kirja pandud.

Kuni 1. septembrini 1941 desinfitseeriti 70 273 isikut. See arv, jagatuna aastatel 1940–41 tegutsenud asutuste vahel, annab järgmise tulemuse:

A = Grafeneck	9839	—	9839
B = Brandenburg	9772	—	9772
Be = Bernburg	—	8601	8601
C = Hartheim	9670	8599	18 269
D = Sonnenstein	5943	7777	13 720
E = Hadamar	—	10 072	10 072
A-E	35 224	35 049	70 273

Keskmine kulu 3.50 RM ühe haige kohta päevas. Järeldus:

- 1) kokkuhoid päevas 245 955,50 RM
- 2) kokkuhoid aastas 88 543 980 RM
- 3) 10 aastat kestva hoolduse korral 885 439 800,00 RM

Selline summa hoiti kokku seoses ajavahemikul 1940–41 läbiviidud 70 273 inimese desinfitseerimisega.

Häbi, mida ei pese maha ka tuhande aastaga

Massiteadvus vajab vaenlase kuju, kelle kaela saaks kõik patud ja hädad ajada, sest see rahuldab kaht tähtsat vajadust. Esiteks vabastab inimesed süütundest, teiseks pole vaja oma pead vaevata nähtuste ja probleemide olemuse ning põhjuste väljaselgitamisega. Süüdlase ehk vaenlase avastamine on täiesti jõukohane ka debiilikule. Vaenlasele tasakaaluks on vaja kedagi jumaldada. Saksamaal sai selleks Adolf Hitler, kelle eestvedamisel saksa rahvas hakkas võitlema vaenlaste — juutide vastu. Seega polnud Saksamaal riiklikuks ideoloogiaks muudetud antisemitism midagi muud kui vaenlase kuju loomise üks vorme. Tõsi, antisemitism fašistlikul Saksamaal võttis ekstreemsed vormid, kuid juudi-vaenulikkuse juured ulatuvad kahe aastatuhande taha.

Juba hellenistlikul ajajärgul levinud juudi-vaenulikkusel oli religioosne ja sotsiaalne taust. Juutidesse suhtuti kõikjal kui võõrastesse. Aja jooksul kaotasid hajutatult eri riikides elavad juudid omavahel sideme, ühise kõnekeele ja ühtse olmekultuuri. Kuid nad säilitasid oma usu judaismi, ja see hoidis ära rahvuse assimileerimise. Koos kristluse levikuga Rooma riigis hakkas kujunema ka spetsii-

1938. aasta aprill. Juudid on pandud puhastama Berliini tänavaid.

L a n d	Zahl
A. Altreich	131.800
Ostmark	43.700
Ostgebiete	420.000
Generalgouvernement	2.284.000
Bialystok	400.000
Protektorat Böhmen und Mähren	74.200
Estland - judenfrei -	
Lettland	3.500
Litauen	34.000
Belgien	45.000
Dänemark	5.600
Frankreich / Besetztes Gebiet	165.000
Unbesetztes Gebiet	700.000
Griechenland	69.600
Niederlande	160.800
Norwegen	1.300
B. Bulgarien	48.000
England	330.000
Finnland	2.300
Irland	4.000
Italien einschl. Sardinien	58.000
Albanien	200
Kroatien	40.000
Portugal	3.000
Rumänien einschl. Bessarabien	342.000
Schweden	8.000
Schweiz	18.000
Serbien	10.000
Slowakei	88.000
Spanien	6.000
Türkei (europ. Teil)	55.500
Ungarn	742.800
UdSSR	5.000.000
Ukraine	2.994.684
Weißrußland aus- schl. Bialystok	446.484
Zusammen: über	11.000.000

Lehekülg Wannsee konverentsi protokollist, mis nägi ette 11 miljoni juudi hävitamist. Nõupidamisel arutati otsesõnu võimalike massiliste hukkamiste viise, kuid lõpp-protokoll, mida kirjutati mitu korda ümber, jõudsid varjatud formuleeringud, mis sellest hoolimata paljastavad tähelepanelikule lugejale dokumendi kohutava sisu.

antisemiitidele ei läinud korda, mis keelt juudid räägivad või mis usku nad olid. Juut oli paha sellepärast, et ta oli juut. Neis nähti parasiite, nende kaela aeti majanduslikud raskused. Sellist meeleolu kasutasid osavasti ära natsionaalsotsialistid oma eesmärkide saavutamiseks. Natside juudivaenulikkus ületas ulatuselt ja mõjult kõik seni tuntud antisemitismi vormid.

1939. aastal elas umbes 20 Euroopa riigis 9 miljonit juuti, kellele oli määratud sõja puhkedes sattuda fašistliku Saksamaa hirmuvalitsuse alla. 1945. aastaks oli fašistide plaanipärase programmiga hävitatud peaaegu 6 miljonit juuti. Koos nendega hukkusid ka miljonid teistest rahvustest inimesed, eelkõige venelased, poolakad ja mustlased. Natslik ideoloogia kuulutas nimetatud rahvustest inimesed rassiliselt alaväärtuslikuks ning sellepärast tuli nad "välja lülitada", äärmisel juhul võisid nad sakslastest härrasrahvast orjadena teenida.

1945. aastaks oli Saksamaale orjatööle toodud üle 5 miljoni eurooplase. Tuhanded inimesed surid talumatute elamistingimuste, alatoitluse ja üle jõu käiva töö tagajärjel. Kuid mitte ühelegi teisele rahvale ei saanud osaks nii kohutav saatus kui juutidele. Hitleri võimuletulekul 1933. aastal olid tema propaganda nurkakiviks demagoogilised väited juutide süü kohta Saksamaa raskes majanduslikus olukorras. Natsijuhid nimetasid juute inimelajateks ja parasiitideks. Saksamaal algas juutide jälitamine. Kogu juudivastane kampaania kulges mitmes etapis.

1935. aasta septembris väljaantud "Nürnbergi seadused" jätsid Saksamaal elavad juudid ilma kodakondsusest ning keelasid sakslastega abiellumise. Samuti oli juutidel keelatud haakristilipu heiskamine. (15. septembril 1935 väljaantud lipuseadusega muudeti natside haakristilipp Saksa riigilipuks.)

1938. aastaks oli Saksa valitsus kümnetel tuhandetel juutidest arstidel, advokaatidel, ametnikel ja ajakirjanikel võtnud õiguse oma erialal töötada. Samal aastal sundvõõrandas valitsus juutide ärid, andis neile välja eriload ning heitis juudi lapsed koolidest välja. Diskrimineerivate seaduste kehtestamine jätkus ka 1939. aastal. Sel viisil loodeti kiirendada juutide väljarännet, et Saksamaa saaks

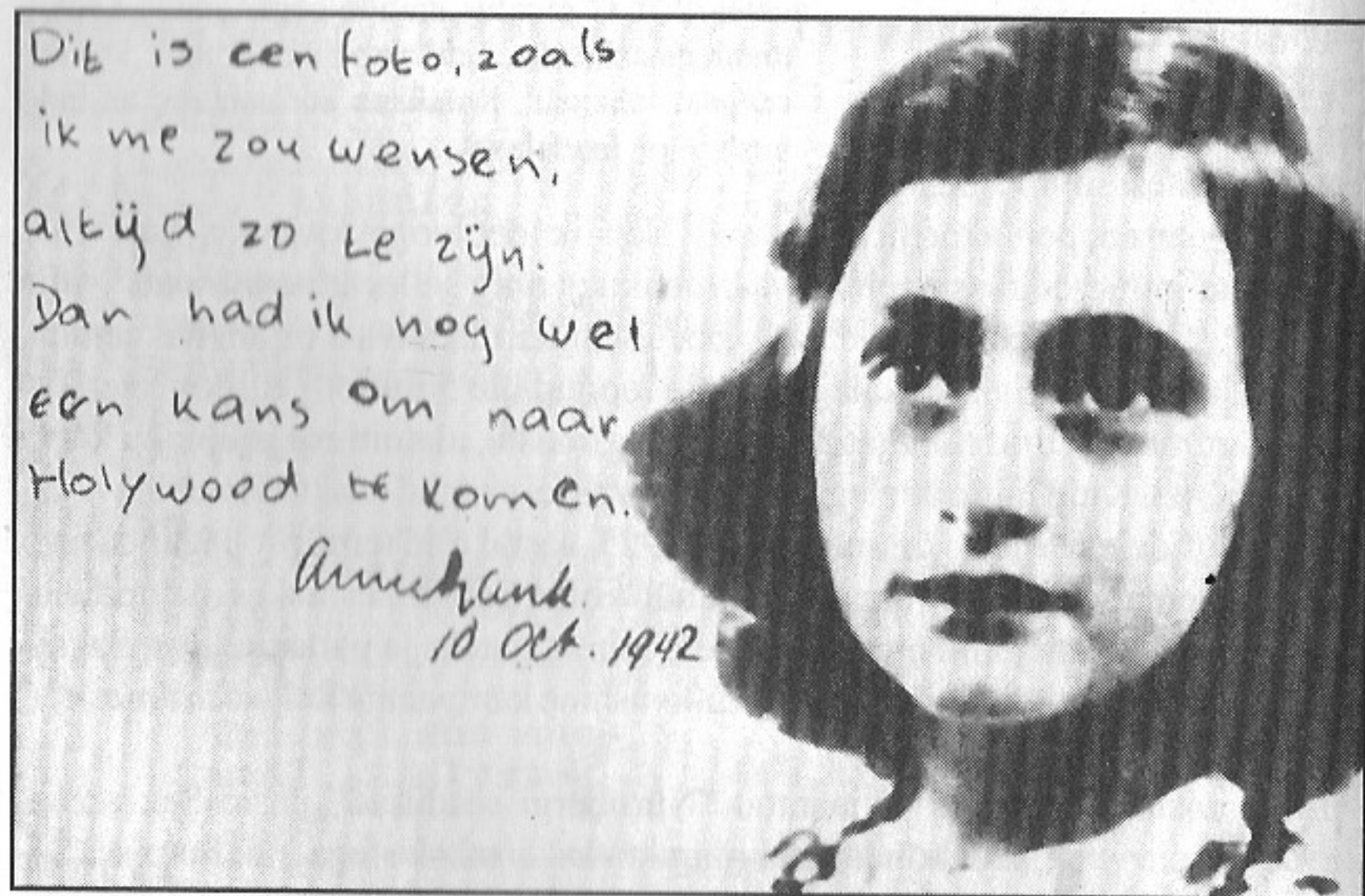
See väike tüdruk oli üks 2000-st 5–17aastasest juudi põgenikust, kes 2. detsembril 1938 Inglismaale Harwich'i jõudis. Pärast "kristallööd" 9. novembril 1938 muutus juutide põgenemine Saksamaalt massiliseks. Kindlalt pääsesid need, kes Euroopast lahkusid. Natslikes surmalaagrites hukkus miljon juudi last!

natside zargooni kasutades juudivabaks. Kui 1933. aastal elas Saksamaal umbes pool miljonit juuti, siis 1939. aasta jaanuaris oli neid jäänud 234 000. 1. oktoobril 1941, kui algas juutide deporteerimine koonduslaagritesse, elas Reichis 165 582 ja kolm aastat hiljem kõigest 14 475 juuti.

Juutide maalt lahkumine muudeti tulusaks äriks: kes jättis oma vara Reichile või kelle ostsid valuuta eest vabaks välismaal elavad sugulased, võis kiiresti ja takistamatult Saksamaalt lahkuda.

1939. aastal sõja puhkedes saadeti juudid, kes ei olnud jõudnud põgeneda, Buchenwaldi, Dachau ja Mauthauseni koonduslaagrisse. "Kõik, mis puudutas juudiküsimust, näis lahendatud olevat, välja arvatud juudid ise," kirjutas üks kirjanik. Kuid ka selle küsimuse lahendamiseks oli plaan olemas, tõsi, mitte Saksamaal, vaid mujal Euroopas, eelkõige aga Ida-Euroopas, kus Hitler kuulutas juudid ja bolševikud sakslaste surmavaenlasteks.

20. jaanuaril 1942 toimus Berliini lähedal Wannsee järve ääres asuvas villas nõupidamine, mis on ajaloo annalides tuntud Wannsee konverentsi nime all. Konverentsi juhatas Riikliku Julgeoleku Peameti juht Reinhard Heydrich. Arutati juutide hävitamise programmi, kuigi juutide mõrvamine käis sel ajal juba talle hooga. Ainuüksi N. Liidu okupeeritud territooriumil olid erikomandod

Anne Frank, kelle nimi sai tuntuks seoses tema päevikuga, on üks natside maniakaalse juudivihkamise ohvritest. Anneliese Marie Frank sündis 12. juunil 1929 juudi pankuri perekonnas Frankfurdis Maini ääres. 1933. a., pärast natside võimule tulekut emigreerus Anne perekond Hollandisse. Alates 1942. a. juulist varjas perekond ennast Amsterdamis ühe maja peidikus. 4. augustil 1944 avastas gestapo salakorteri. 1945. a. märtsis suri Anne Frank Bergen-Belseni koonduslaagris epideemiasse. Tema päevik on avaldatud paljudes keeltes, 1958. a. ka eesti keeles pealkirjaga "Anne Franki päevik".

Massimõrvari portree

SS-Hauptsturmführer Rudolf Höss oli kuni 9. novembrini 1943 Auschwitzi koonduslaagri komandant, siis viidi ta üle teisele tööle.

Höss sündis 25. novembril 1900 Baden-Badenis jumalakartlike katoliiklaste perekonnas. 1923. aastal anti ta poliitilise mõrva organiseerimises süüdistatuna koos Martin Bormanniga kohtu alla ning talle mõisteti kümneaastane vanglakaristus. 1928. aastal ta amnesteeriti ning 1934. aastal astus Höss SS-i. Juba samal aastal sai temast Dachau koonduslaagri plokifüürer. 1938. aastal viidi ta üle Sachsenhauseni koonduslaagrisse ja 1. mail 1940 määrati Auschwitzi koonduslaagri komandandiks. 1941. aasta suvel laskis ta Auschwitzi ehitada ümber hävituslaagriks, kus kuni 1945. aastani, mil Punaarmee laagri vabastas, mõrvati 2,5–4 miljonit inimest.

Höss ei olnud mingi patoloogiline sadist, vaid tavaline käsutäitja, kes muretses ainult selle pärast, et saadud ülesanded võimalikult hästi täita. Ta ei vaevanud oma pead ohvrite kannatustega ega esitanud endale eales küsimust, kas saadud korraldus on otstarbekas. Kogu tema mõttemaailm tiirles ainult pakiliste probleemide ümber: kuidas kinni pidada ajagraafikust, organiseerida vangide vedu, ühishaudade kaevamist ning gaasitamist. Höss oli üks vähestest natslikest sõjakurjategijatest, kes Nürnbergi protsessil ei eitanud ühtegi talle inkrimineeritavat kuritegu, vaid aitas kohtul koguni fakte täpsustada.

Rudolf Hössi kuulatakse üle Nürnbergi protsessil.

jõudnud tappa 370 000 juuti. Sakslastel olid täpsed andmed kõigis Euroopa riikides elavate juutide kohta. Selle konverentsi protokolljaks oli kurikuulus Adolf Eichmann. Muidugi ei kirjutatud protokollis midagi otse välja, kuid mõisteti nagu "loomulik vähendamine", "loomulik valik", "läbi kammima" või "vastavalt toimima" ei jättnud kahtlust, mida nende all tegelikult mõeldi. Natside suurim mure oli juutide kättesaamine veel okupeerimata territooriumidelt.

Itaalias elas 1938. aastal 57 000 juuti, kellest 23 000 rändas 1941. aastaks maalt välja. Pärast seda, kui Saksa väed okupeerisid 1943. aasta septembris Põhja-Itaalia, hakkasid sakslased, selle asemel et koondada kogu jõud liitlaste väge-

de vastu, juute püüdma. Kuid plaan jäi täitmata, deporteerida õnnestus 8560 juuti. Veelgi halvemini läks sakslastel Taanis. 1940. aastal elas seal 8000 juuti, kellest 1500 olid põgenikud. Kuna Taanis ei kehtinud okupatsioonirežiim, ei olnud seal jõus ka juudivaenulikud seadused. 1943. aasta augustis, kui sakslased jätsid Taani valitsuse võimust ilma, olukord muutus. Kuid veel enne, kui sakslased jõudsid alustada massilisi arreteerimisi, informeeris sakslane Georg Duckwitz taani vastupanuliikumist sakslaste plaanidest. Pretsedenditu päästmisaktsiooni-ga peideti 7900 inimest timukate eest ning toimetati hiljem laevaga Rootsi. Sakslastel õnnestus tappa ainult 116 Taanis elanud juuti. Võib arvata, et nii väike saak oli fašistidele rängaks löögiks! Ajapikku muutus juutide hävitamise aktsioon verejanuliseks, painajalikuks hulluseks.

Kuigi kurikuulus Wannsee konverents toimus 1942. aasta jaanuaris, alustati aktsiooni *Endlösung der Judenfrage* (juudiküsimuse lõpplahendus) juba 1941. aasta suvel. Poolast N. Liitu tungiva Saksa armee kannul liikus neli gestaapolastest ja SS-lastest koosnevat erikomandot. Iga komando oli jagatud allüksusteks, kelle ülesandeks oli 500 Vene juudi kokkuajamine. Siis viidi juudid linnast välja ja pandi iseendale hauda kaevama. Seejärel tapeti mehed, naised ja lapsed kuulipildujavalangu või granaatidega. Iga selline mõrvakomando oli võimeline nädalas viis aktsiooni läbi viima. Kokkuhoidlike sakslaste arvates kulutas aga see

Juute sunnitakse endale hauda kaevama. Eemal jälgivad tööd nende timukad.

meetod liiga palju padruneid ning seepärast võeti 1942. aasta kevadel kasutusse gaasiautod, mis muutsid fašistide tapatöö tunduvalt odavamaks. Samal ajal laskis impeeriumi julgeoleku peavalitsuse "juudi osakonna" juhataja Adolf Eichmann sunnitöölisel ehitada suuri gaasikambreid. Enamik neist rajati Poolas asuvatesse hävituslaagritesse, kuna seal moodustas juutide osakaal elanikkonnast umbes 10 protsenti.

Algul terroriseerisid sakslased Poola juute mõrvade ja deporteerimisega. 1940. aastal aga aeti juudid linnadesse rajatud getodesse, kus suri alatoitlusesse ja haigustesse pool miljonit inimest. 1941. aastal hakati getoelanikke transportima hävituslaagritesse. Üsna varsti hakati aga juute kogu okupeeritud Euroopa aladelt surmalaagritesse vedama. Tüki leivaga ja ümberasustamise lubadusega õnnestus sakslastel meelitada tuhandeid Poola juute vabatahtlikult kaubavagunitesse, mis toimetasid nad koonduslaagrisse otse gaasikambrite ja krematooriumide juurde. Vastuhakkajaid sunniti vägivalda kasutades "reisile" asuma. Miljonitel inimestel tuli ilma söömata ja antisanitaarsetes tingimustes päevade viisi teel olla. Juhtus sedagi, et laagrisse jõudnud rongis olid pooled juba surnud ja teine osa koomas. Paljud juudid saadeti Poolasse Oswiecimi (sks. Auschwitz) linna lähedal asuvasse suurimasse natside hävituslaagrisse. Kui valvurid vaguniuksed lahti tõmbasid, avanes saabujatele sünge vaade: sajad barakid, mida ümbritses okastraataed, näisid ulatuvat silmapiirini. Arvukates valvetornides hoidsid ümbruskonnal silma peal kuulipildujatega relvastatud SS-lased. "Vabrikute" hiiglaslikest tellisekorstnatest tõusis tuleleeki ning musta suitsu. Õhus

Josef Mengele, kes Himmleri ülesandel viis Auschwitzi hävituslaagris vangide kallal läbi sadistlikke eksperimente. Sõja lõpus põgenes Mengele Lõuna-Ameerikasse, kus ta 1979. a. suri.

Silt Buchenwaldi koonduslaagri väraval "Jedem das seine" ("Igaühele oma"), annab tunnistust SS-laste ülimast küünilisusest.

"Igaühele oma" — 22. mail 1946 poodi Praha Pankráci vanglas sõjakurjategija Karl Hermann Frank, kes oli 1943. aastast okupeeritud Tšehhoslovakkia riigiprotektori asetäitja ning peasüüdlane Böömi ja Määri juutide hävitamises.

oli tunda põlenud liha ja juuste lõhna. Hirmunud inimesed hüppasid vagunitest välja. Auschwitzi laagriarst Dr. Mengele selekteeris saabujad kahte gruppi. Esimesse füüsiliselt terved mehed ja naised, teise vanad, nõrgad ja haiged ning emad väikelastega. Esimesse gruppi pääsenutel tuli kokkuvajumiseni töötada, teine osa mõrvati otsekohe.

Elamistingimused laagris olid nii kohutavad, et esimese grupi vangid pidasid vastu ainult paar nädalat. Igas barakis oli kuni 1000 juuti ja ruumipuudusel tuli paljudel magada risti-rästi üksteise peal. Juba enne koitu ajasid valvurid nad kumminuiadega üles ning sundisid väljakule rivistuma. Elavad pidid oma surnud kaaslasti endi vahel püsti hoidma, sest eeskirja järgi tuli pead üle lugeda. Hommikused mõttetus loendused oli sadistidest laagripersonali põhiline vangide alandamise ja piinamise viis.

Tuhanded inimesed surid alatoitlusesse, kuid enamikku Auschwitzi saabunud ootas kiire surm. Inimesed saadeti gruppidega keldrikorrusele nn. duši- ja infektsiooniruumi. Seal pidid nad ennast täiesti alasti võtma. Seejärel suleti uksed ning lülitati valgus välja. Värskendava duši asemel langes ruumis olijaile kaela surmav mürgaas tsüklon B, mis tekkis laes asuvate avauste kaudu ruumi

Bergen-Belseni hävituslaagri ülevaatajad pärast arreteerimist.

valatud sinihappe kristallidest. Inimesed ei surnud otsekohe. Vahel kulus 20 minutit, mõnikord pool tundi, kuni kõik jäi vaikseks. Kui hiiglaslikud ventilaatorid olid mürgised aurud ruumist välja puhunud ja uksed avati, ulatusid laibamäed laeni — inimesed olid püüdnud gaasi eest üle teiste kõrgemale pääseda. Mõnikord oli ruum nii paksult inimesi täis tuubitud, et nad surid seistes. Siis vedas erikomando laibad krematooriumi. Muuseas, iga uue erikomando esmaseks ülesandeks oli hukatud eelkäijate laibad kõrvaldada. Iga nelja kuu tagant vahetati komandot ning eelmine lasti kuulipildujatest maha. Natsid ei vajanud elavaid tunnistajaid. Enne põletamist võtsid sakslased ohvritelt ära kõik väärtesemed (erikomando oli juba kõik riided ja jalatsid kokku korjanud). Laibad raseeriti, sest juukseid vajati madratsite täiteks või viitsütikuga pommide lõhkeseegu jaoks. Kõige lõpuks rebis kaheksaliikmeline meeskond surnutelt välja kuldhambad ja plommid. Kaksikud ja vigased juudid lasti eraldi maha või tapeti klooroformi süstiga. Vangidest arstid aga pidid laipu uurima ja otsima märke juudi rassi mandumise kohta. Väga tähtis oli selgusele jõuda, miks sünnivad mitmikud, et saksa emad võiksid kiiremini hakata uusi Saksa kolooniaid täisväärtuslike asukatega täitma.

Auschwitzis oli neli krematooriumi, igaühes 15 ahju. Nii kulus mitme tuhan-

de inimese hävitamiseks ja põletamiseks ainult mõni tund. Kui see põrgu 1944. aastal täistuuridel töötas, mõrvati iga päev keskmiselt 6000 Ungari juuti. Ühtekokku hukkus Auschwitzis erinevatel hinnangutel 2,5–4 miljonit inimest!

Paljudel meie kaasaegsetel on raske mõista, miks miljonid inimesed läksid kuulekalt surma nagu kariloomad tapamajja, ilma et oleksid teinud katsetki ennast päästa või vastu hakata. Kuid ka neile endile tundus selline barbaarsus võimalik. Auschwitzis ei tahtnud paljud juudid, kes päevast päeva nägid krematooriume suitsemas, oma meeli uskuda. Pikka aega allasurutud rahva ajalugu oli neile õpetanud, et sageli on ainult siis võimalik ellu jääda, kui käskijatele kuulekalt alluda.

Kuid niisama raskesti mõistetav kui juutide allaheitlikkus oli valvurite julmus. Juhtus sedagi, et mõni massimõrvur sai närvivapustuse, kuid enamik 3000 SS-valvurist suutis endas maha suruda inimliku halastuse. Paljud hävituslaagrite valvurid muutusid aja jooksul tõelisteks sadistideks. Auschwitzi laagris töötanud Irma Gresse peksis vange piitsaga, jalutuskepiga, saabastega või kummimuiaga vaeseomaks või laskis naljaviluks inimesi maha. Bergen-Belseni laagri komandant Josef Kramer ajas lapsi jalahoopidega gaasikambrisse või ässitas vangidele koeri kallale. Kui 1945. aastal Inglise väed Bergen-Belsenisse jõudsid, leidsid nad eest 40 000 kurnatud vangi. Laagris vedeles 13 000 matmata laipa ning järgneva kuue nädala jooksul suri veel palju inimesi.

11. aprillil 1945 jõudsid Ameerika väeosad Buchenwaldi koonduslaagrisse, kus oli veel elus 21 000 vangi. Koonduslaagri värava kohal on silt: "Arbeit macht frei" — "Töö teeb vabaks".

Ei ole midagi uut siin päikese all ja ei oska ka sakslased ühtegi uut ideoloogiat välja nuputada. Sellel 1991. aastal jäädvustatud fotol skandeerivad "aarialased": "Ärge ostke juutidelt!"

Mis mõte oli tsiviilelanike massilisel hävitamisel, kui see ei toonud võitu? Miks jätkasid natsid juutide hävitamist ka siis, kui Kolmanda *Reichi* sõjaline kaotus oli ilmselge? Võib oletada, et edukalt kulgevate "lõpplahenduse" aktsioonidega taheti kompenseerida sõjalist ebaedu. Ei eksi need, kes on nimeetanud Saksamaa alustatud Teist maailmasõda viimaseks suureks keskaegseks sõjaks.

2. augustil 1943 kinnitas okupeeritud Poola kindralkuberner Hans Frank natslike parteitegelaste vastuvõtul Krakovis: "Me alustasime siin kolmest ja poolest miljonist juudist. Praegu on neist järel vaid üksikud. Kõik teised emigreerusid, nagu me kunagi tulevikus ütleme..." Raske uskuda, kuid Saksamaa natslik juhtkond oli veendunud, et need massimõrvad õnnestub maha salata.

See XX sajandil toimunud tsiviilelanike tööstuslikult organiseeritud hävitamine on Saksamaa kustumatu häbiplekk või nagu eespool tsiteeritud Hans Frank Nürnbergi kohtuprotsessil ütles: "See on häbi, mida ei pese maha ka tuhande aastaga."

MÕRVAD, MIS TEGID AJALUGU

Atentaadi anatoomia

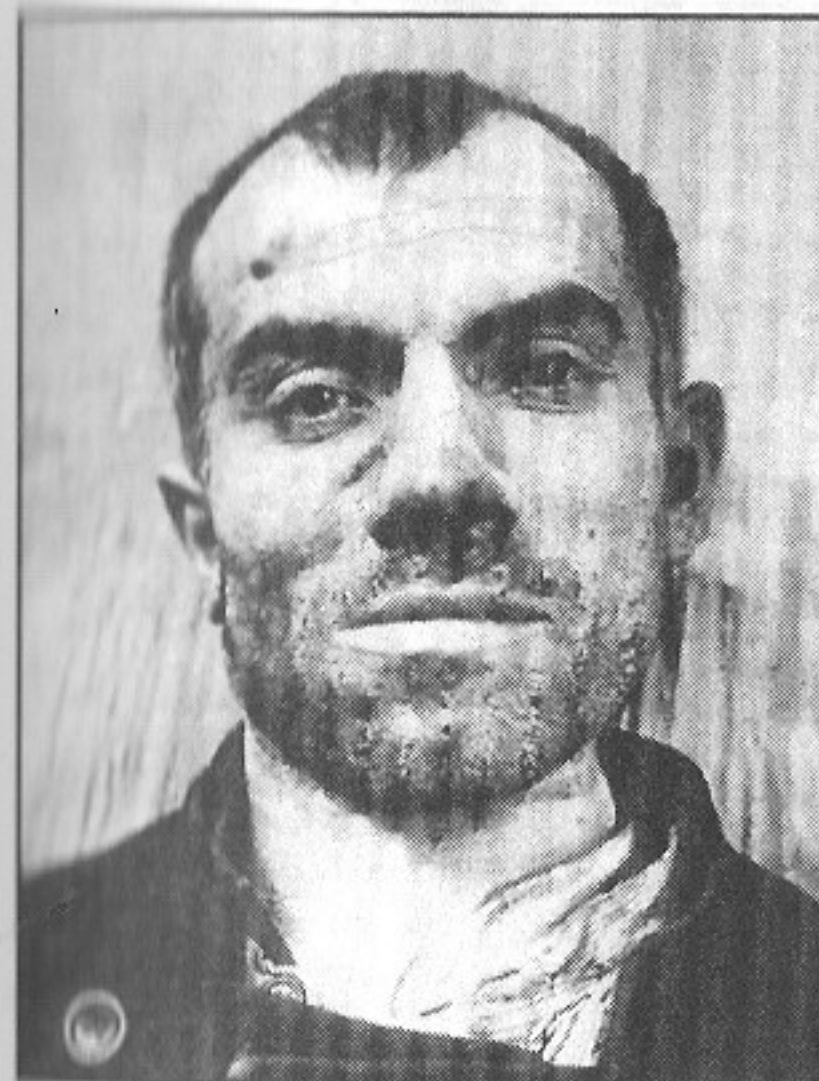
Läbi aegade on poliitilistel, religioossetel või muudel põhjustel tapetud tähtsaid isikuid. Antiikajal peeti türanni tapmist koguni auväärseks teoks.

514. aastal e. Kr. juhtisid kaks noort Ateena ülikut Harmodios ja Aristogeiton vandenõulaste gruppi, kes üritasid tappa türann Hippia (valitses 527–510) ja tema vennast kaasvalitsejat Hipparchost. Viimane sai surma, kuid Hippias pääses eluga ning vandenõulased hukati. Alkmaioniidide survele sundisid spartalased Hippia 510. aastal Ateenast lahkuma.

Vana keskaegne sõna *assassin*, mis inglise ja prantsuse keeles tähendab salamõrvarit, ka avaliku elu tegelase nurjatut tapjat, tuleneb araabiakeelsest sõnast *hashshashin*, millega tähistati 1090. aastal Pärsias Hasan ibn Sabbahi asutatud islami sekti. Edela-Aasia mägikindlustes elavad sekti suurmeistrid, kes kandisid tiitlit "vana mees mägedest", rändasid mõjukatesse islamimaadesse, kus hašišiuimas fanaatikud tapsid nende käsul moslemi väejuhte ja riigimehi. XIII sajandil hävitasid sissetunginud mongolid sekti, kuid nende kavalate poliitiliste salamõrvarite kuulsus jõudis pühalt maalt tagasipöörduvate ristirüütlite kaudu ka Euroopasse.

XV sajandi killustunud Itaalia väike- ja linnriikides (eriti Napolis) kuulusid intriigid ja mõrvad iseenesestmõistetavana seltsielu juurde ning Rooma lausa kiharas nii elukutselistest kui ka palgamõrtsukatest. Väga usinad mõrvarid olid Hispaaniast pärit itaalia aadlisuguvõsa Borgia liikmed paavst Aleksander VI (oli paavst 1492–1503) ja tema südametunnistusega poeg Romagna hertsog Cesare. Mõlemad püüdsid salamõrvade, äraostmistega jms. abil allutada Kesk-Itaaliat oma võimule. Noil aegadel ei peetud tõenäoliseks, et mõni kõrge Itaalia võimukandja oleks võinud surra ka loomulikkult surma.

Cesare edukatel salamõrvadel oli kaugeleulatuv mõju, sest need inspireerisid Niccolo Machiavellit kirjutama raamatut "Valitseja". Sellest sai laialt levinud

Valmuhaige anarhist Luigi Luccheni ja tema ohver Austria-Ungari keisrinna Elisabeth.

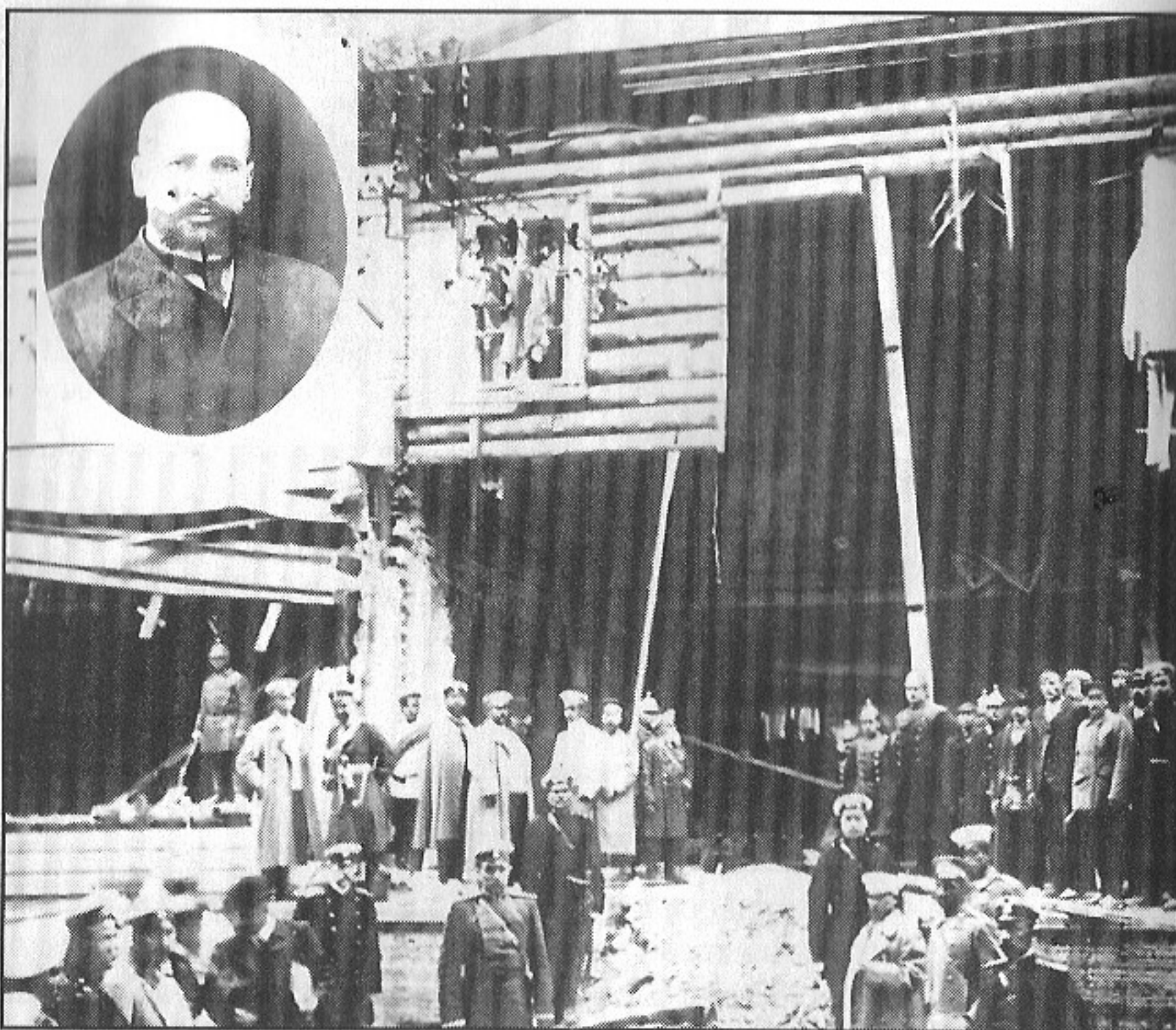
käsiraamat, mis õigustas reetmist ja mõrva kui võimule pääsemise vahendeid.

Varsti pärast Borgiate surma tõi reformatsioon Euroopas endaga kaasa uue poliitilise mõrva motiivi. 1589. aastal tapsid usufanaatikud Prantsuse kuninga Henri III ja 1610. aastal tema järglase Henri IV. Nii mõnelegi reformatsiooni vastasele näis protestandist monarhi tapmine jumalale meelepärase teona. See ettekujutus ajendas ilmselt Hispaania kuningat Felipe Teist avalikult kutsuma üles tapma oma vaenlast Oranje Willemit, kes hukkus 1584. aastal mõrtsuka kuuli läbi. XVII sajandil kaotasid nii mõnedki isevalitsejad elu hoopiski tapalaval. 1649. aastal hukati sõjakohtu otsusel Inglise kuningas Charles I. Järgmisel sajandil aga giljotineeriti Prantsuse kuningas Louis XVI.

XIX sajandil võtsid poliitilised vandenõulased sihikule Ida-Euroopa monarhid, lootuses sel viisil kukutada kehtivat korda. Austria-Ungari rahvusvähemuste rahulolematuse oma olukorraga kulmineerus troonipärija Franz Ferdinandi tapmisega, mis vallandas Esimese maailmasõja.

Praegusel ajal on monarhide asemel demokraatlikult valitud peaministrid ja presidendid, kuid sellest hoolimata leidub ikka ja jälle rahulolematuid kodanikke, kes riigipead türanniks pidades üritavad atentaadiga maailma paremaks muuta.

Üheainsa sajandi jooksul langes atentaadi ohvriks neli USA presidenti. 1865. aastal tappis näitleja John Wilkes Booth president Abraham Lincolni, et maksta kätte lõunaosariikide kaotuse eest kodusõjas. Järgneva poole sajandi jooksul

12. augustil 1906. aastal pääses Vene peaminister Stolõpin (ovaalsel pildil) esimesest atentaadist. Tema St. Peterburgi lähedal asuvas suvilas lõhkes võimas pomm, mis tappis 27 ja haavas 32 inimest. Plahvatuse hetkel oma kirjutuslaua taga istuval ja raudse rahu säilitanud Stolõpinile pritsis ainult tinti näkku.

Mihhail Bakunin, üks anarhistliku liikumise rajajaid.

poliitiliste atentaatide ohvriks langenutest olgu siinkohal mainitud eksilis elanud Stalini kritiseerija Lev Trotski ja India patsifist, peaaegu pühaku elu elanud Mahatma Gandhi.

Ajavahemikku aastatel 1865–1914 võiks nimetada poliitiliste mõrvade kuldajastuks. Peale eespool nimetatud persoonide langesid atentaatide ohvriks paljude teiste maade kuningad, peaminsitrid ja presidendid.

Poliitilise atentaadi tagamaad on ajaloolasi alati huvitanud. Kõik katsed luua mingit süsteemi poliitilistes atentaatides või koostada terroristi tüpoloogiat on olnud seotud suurte raskustega. Atentaate on sooritanud nii palgatud salamõrtsukad (tööandjate hulgas on olnud isegi paavste) kui ka poliitilistel või religioossetel motiividel tegutsenud fanaatikud. 1819. aastal tappis teoloogiaüliõpilane Carl-Ludwig Sand kirjanik August von Kotzebue. "Ainult tegu võib tuua värskendust meie unisesse ühiskonda," põhjendas tapja hiljem oma tegu.

Kas Mehmet Ali Agca, kes 1981. aastal tulistas paavst Johannes Paulus II, oli poliitiline vandenõulane, moslemist katoliiklastevihkaja või anarhist? See küsimus on tänaseni vastuseta.

Eriti aktiivselt tegutsesid anarhistid XIX sajandil Venemaal. Nad üritasid tervelt 20 korral tappa suhteliselt liberaalset tsaari Aleksander II. Lõpuks õnnestus "Narodnaja Volja" grupi liikmetel kahe nitroglütseriiniga täidetud granaadi abil eesmärgile jõuda. Plahvatusel sai surma ka anarhist ise. XX sajandi alguses olid vene anarhistid usinad pomme panema ja revolvrast tulistama. 1902. aastal tappis anarhistid Vene siseministri Dmitri Sipjagini, 1904. aastal uue siseministri Vjatšeslav Plehve ning 1905. aastal suurvürst Sergei Aleksandrovitši. 14. septembril 1911 tulistas ohranka agent Dmitri Bagarov Kiievis teatrietendusel Vene peaministrit Pjotr Stolõpinit (oli ühtlasi ka siseminister), kes suri neli päeva hiljem. Mõrvar poodi 24. septembril sõjakohtu otsuse põhjal. Kust on pärit anarhistlik liikumine?

Anarhismi (kreeka keeles *anarchos* — ilma valitsuseta, ilma riigipeata) üks rajajaid oli vene aadlik Mihhail Bakunin (1814–76), saksa filosoofi Hegeli õpilane. Oma poliitilise tegevuse eest saadeti Bakunin 1851. aastal Siberisse asumisele. 1861. aastal põgenes ta Inglismaale, kus 1864. aastal võttis osa I. Internatsionaali asutamisest, kuid Karl Marxi survele arvati 1872. aastal organisatsioonist välja. Anarhistide esimesi ohvreid oli Itaalia kuningas Umberto I, kelle Gaetano Bresci 29. juulil 1900 lahtises tõllas maha laskis.

Kuid anarhistlik liikumine leidis pooldajaid mitte ainult monarhistlikes Euroopa riikides, vaid ka USA-s. Kui vaimuhaige poolakas Leon Czolgosz tulistas 6. septembril 1901 Buffalos näituse avamisel president McKinleyt ja hiljem oma kirjalikus tunnistuses teatas, et ta on anarhia pooldaja, algas USA-s tõeline ajajaht anarhistidele.

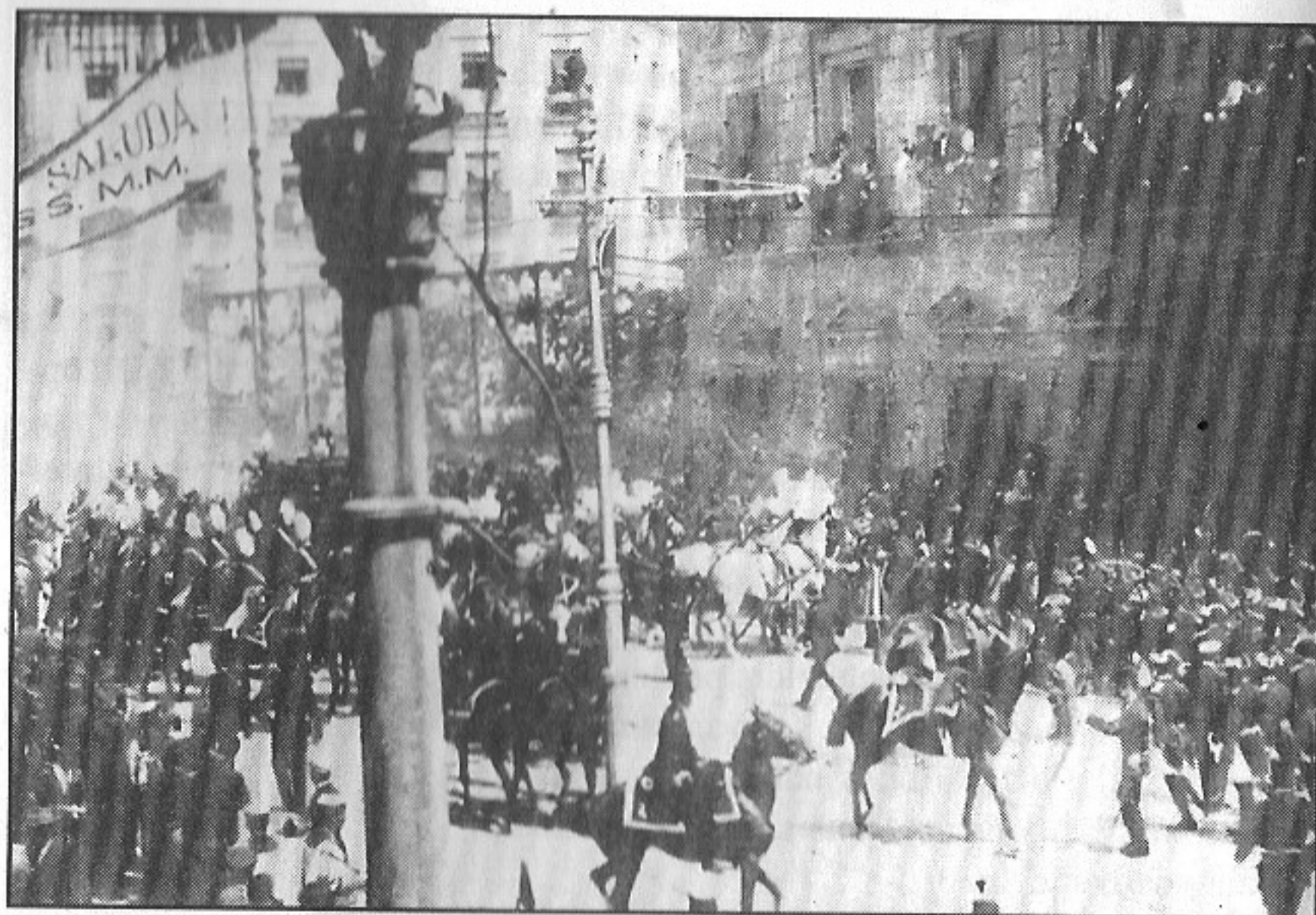
31. mail 1906. aastal liikus läbi Madridi 19-aastase Hispaania kuninga Alfonso XIII ja printsess Viktoria Eugenie von Battenbergi pulmarong. Äkki viskas keegi mees rõdult lillekimpu peidetud pommi noorpaari tõllale. Pommiplahva-

tus tappis kohapeal 15 pealtvaatajat, 70 sai raskesti vigastada. Nagu ime läbi pääses valitsejapaar vigastamatult. Pommiviskajast anarhist Mateo Moral pääses esialgu sündmuskohalt põgenema, kuid tabati 3. juunil külas Madridi lähedal. Arreteerimisel laskis ta maha oma kinnivõtja ja seejärel iseenda. Ka järgmine atentaat kroonitud peale pandi toime Pürenee poolsaarel.

1. veebruaril 1908 mõrvati Vabariikliku Partei toetajate poolt Portugali kuningas Carlos I ja kroonprints Felipe.

Ameerika atentaadiuurijat Franklin L. Fordi on huvitanud, kas poliitilise mõrva puhul pole mitte tegemist "surmavate tagajärgedega manifestatsiooniga". Ford on kirjutanud kapitaalse uurimuse "Poliitiline mõrv". Selles raamatus tõdeb autor (toetudes statistilistele andmetele), et üksikult tegutsejaid on olnud rohkem ja nad on sagedamini ka oma eesmärgi saavutanud. Fordi andmetel on XX sajandil atentaatide arv tunduvalt suurenenud.

Terve XIX sajandi kohta tuli Euroopas umbes 100 atentaati. Meie sajandi esimese 80 aasta jooksul on sooritatud umbes 700 poliitilist mõrva, neist pooled pärast 1950. aastat. Atentaatide sagenemine on otseses seoses paljude terroristlike organisatsioonidega. Itaalia Punased Brigaadid, Saksa RAF (Punase Armee Fraktsioon), IRA (Iiri Vabariiklik Armee) ning Palestiina Vabastusorganisatsioon muutsid poliitilise mõrva igapäevaseks televisiooniuudiseks. Fordi arvates suureneb poliitilise motiiviga tapmist arv alati siis, kui mingi autoritaarse režiimi hiilgeaeg hakkab läbi saama ja surve nõrgeneb. Samuti suureneb aten-

31. mail 1906 pääsevad Hispaania kuningas Alfonso XIII ja printsess Viktoria Eugenie von Battenberg oma pulmapäeval napilt atentaadist. Anarhisti visatud pomm tappis pulmatõlla hobused ja 15 pealtvaatajat.

taatide arv revolutsiooni järel, koloniallikke alt vabanenud riigis ja sõjajärgsel ajal. Näiteks toob Ford Weimari vabariigi aegse Saksamaa, kus aastatel 1919–22 sooritati poliitilistel motiividel 376 mõrva.

Ajaloolase Wolfgang Plati arvates on väärt kujutada atentaate ainult sensatsiooniliste, veriste ja kohutavate sündmustena. Ei ole õige kujutada tapjaid kas külmavereliste mõrvarite või õilishingedena ning nende ohvreid vooruse või kurjuse kehastuseks. Plat leiab, et atentaat on sotsiaalsete konfliktide või majanduslik-poliitiliste pingete ventiil.

Ajalooost võib tuua näiteks ainult mõne atentaadi, mille kohta nii kaasaegsed kui ka järeltulijad on andnud üksmeelselt positiivse hinnangu, kusjuures mõõdupuuk on olnud ikka kas headus või kurjus.

Ajaloolase Fordi sõnul on filosoofid leidnud, et viimase kahe ja poole tuhande aasta jooksul on ainukeseks arvestatavaks ühenduslülilik eetika ja poliitilise vägivalda vahel olnud türanni tapmine. Plat hindab positiivselt 20. juulil 1944 Hitlerile sooritatud atentaati, mille organiseeris grupp Saksa ohvitseride. Samuti ei mõista ta hukka Georg Elserit, kes üritas üksinda Hitlerit tappa. Peatume siinkohal pisut pikemalt Elseril ja tema ebaõnnestunud atentaadil. Kes oli Georg Elser, kelle nimi on kindlasti tundmatu ka paljudele eesti lugejatele?

Tisler Johann Georg Elser (1903–45) oli lihtne inimene, kes teadis fašistliku *Reichi* tegelikust olemusest niisama vähe kui miljonid tema kaasmaalased.

Kaasaegsete tunnistuste põhjal olnud Elser tavaline, sõbralik, tagasihoidlik ja silmapaistmatu inimene. Ja just see silmapaistmatu inimene otsustas tappa Führeri ajal, mil miljonid inimesed Saksamaal uskusid Hitlerisse kui geniaalsesse riigijuhti. 35 ööd kulus Elseril keeruka põrgumasina monteerimiseks ja selle paigaldamiseks Müncheni *Bürgerbräukelleri* õllesaali ühte sambasse. Pomm plahvatas 8. novembril 1939 kell 21.20, kolmteist minutit pärast seda, kui Hitler, kes pidas seekord ebatavaliselt lühikese kõne, oli saalist lahkunud. Üks oraator ja kuus natsi sai surma, 63 vigastada. Elser oli saalist lahkunud sama päeva varahommikul, olles viimast korda pommi mehhanismi kontrollinud. Keskpäeva paiku sõitis ta rongiga Konstanz, et siis üle piiri Šveitsi pageda. Ta oli piirist kõigest 30 meetri kaugusel, kui piirivalvur Waldemar Zipperer hüüdis talle: "Seis, kuhu te tahate minna?" Elser vahistati ja algul väitis ta, et oli tahtnud lihtsalt põgeneda. Zipperer toimetaskoos kolleeg Riegeriga piiririkkuja Elseri tollipunkti, kus koos kahe tolliametnikuga võeti ette pinnapealne ülekuulamine,

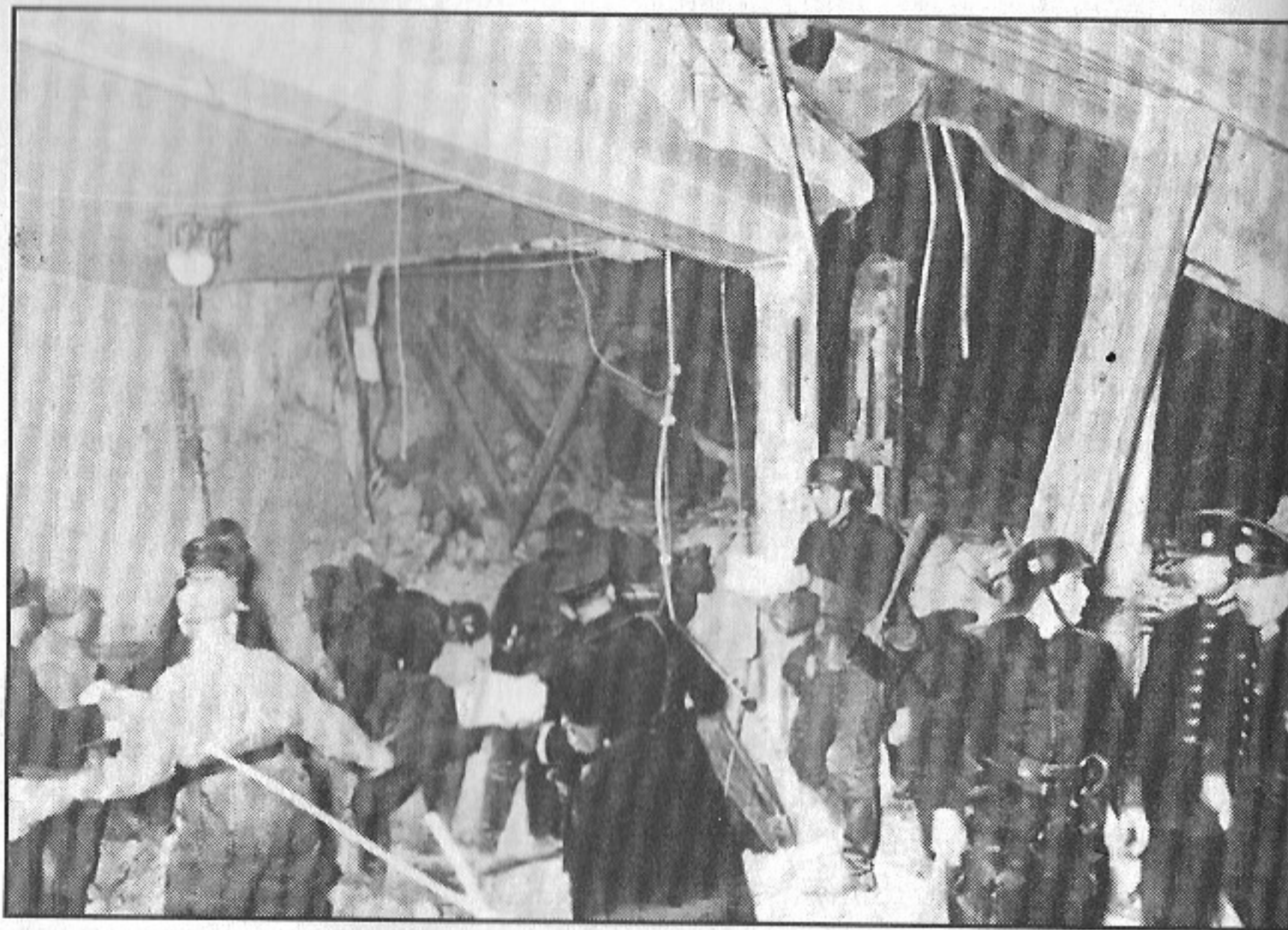

Georg Elser.

sest raadiost kostis parasjagu Hitleri kõne, mida ta pidas *Bürgerbräukelleris*. See oli kella 20.35 ja 21.20 vahel. Kuus päeva hiljem, 14. novembril tunnistas Elser, et tema oligi atentaadi korraldaja. Elserit ei antud tapmiskatses süüdistatuna kohtu alla, vaid saadeti "füüreri erivangina" Sachsenhauseni koonduslaagrisse. Aastavahetusel 1944/45 toimetati ta Dachau koonduslaagrisse ja 9. aprillil 1945 hukati kuklalasuga, ilma et tema üle oleks isegi kohut peetud.

Kas Elser oli hull või omapäratsev veidrik? Ta ei olnud hull, vaid lihtne korralik inimene. Ta nägi, kuidas tema juutidest naabrid minema viidi, ta nägi, kuidas pööbel võimule tuli, ta nägi omakasupüüdlikke kaasajooksjaid. Elser tundis, et midagi on korrast ära, midagi väga olulist. Ja nii otsustas ta kõrvaldada Hitleri kui kurjuse juure. Keegi pidi ju seda tegema. Vastupanuvõitlejana oli Elser traagiline kuju. Keegi ei võtnud teda tõsiselt. Isegi gestaapo otsis asjatult Elseri kaasosalisi, suutmata uskuda, et nii tagasihoidlik mehike tegutses üksinda. Kuid Elser on kahjuks tähtsusetu ka ajaloo silmis. Temale pole Saksamaal püstitatud ühtegi mälestussammast.

Pole vähimatki kahtlust, et Hitleri tapmine kõigest paar kuud pärast Teise maailmasõja puhkemist oleks oluliselt mõjutanud sündmuste edasist käiku. Ajaloolane Ford esitab küsimuse: kas atentaadil on mõtet, kas poliitiline mõrv suudab muuta ajaloo käiku? Ford ise kahtleb selles. Kas näitleja John Wilkes Booth, kes 14. aprillil 1865 tappis *Ford's Theatre* 7. loosis USA presidendi Abraham Lincolni, saavutas oma eesmärgi? Ilmselt mitte. Lincoln suri, kuid Washingtoni poliitika lõunaosariikide suhtes jätkus.

Müncheni *Bürgerbräukeller* pärast pommitentaati 8. novembril 1939.

9. novembril 1934 tappis 35-aastane kroaat Petrus Kalemán Marseille's riiklikul visiidil viihiva Jugoslaavia kuninga Aleksandar I. Koos temaga hukkus ka Prantsuse välisminister J. L. Barthou.

Kõige rängem tagajärg oli Sarajevo atentaadil. 19-aastane natsionalist Gavriilo Princip, kes tappis ertshertsog Franz Ferdinandi ja tema abikaasa, oli andnud pühaliku tõotuse, et selle vägivallaaktiga saavutab ta Bosnia iseseisvuse. Atentaadist sai aga hoopis ajend Esimese maailmasõja vallapäästmiseks Austria-Ungari poolt, keda kihutas tagant keiserlik Saksamaa. Princip ja tema kaasosaline Cabrinović surid vanglas, ilma et nad oleksid kunagi teada saanud, et nende sooritatud atentaat vallandas maailmasõja. Jugoslaavia kuningriigi moodustamine 1929. aastal ei toonud sellesse piirkonda rahu ega kõrvaldanud teravaid rahvuslike vastuolusid. 1934. aastal langes serblasest kuningas Aleksandar I kroaati korraldatud atentaadi ohvriks.

"Sellal, kui atentaadi toimepanija sihib oma ohvrit, on ta viimase oma mõttes juba ammu ajalooareenilt maha kandnud," kirjutab Plat, "kuid milline kassahastus haarab tapjat, kui ta pärast atentaati märkab, et sellel teol polnud soovitud tulemust."

Juba ammu on vaieldud selle üle, kui suur on üksikisiku osa ajaloos ning mil määral võiks atentaat muuta valitsuse poliitikat. Pole kahtlust, et näiteks mõne suurriigi praeguse presidendi tapmine ei tooks kaasa märkimisväärsed muudatusi nende riikide sise- ja välispoliitikas, küll aga siis, kui ühe inimese kätte on koondunud suur võim. Napoleoni ja Stalini või Hitleri tüüpi valitseja hävitab ar-

Selle läheda maa pealt tehtud fotoga poliitilisest mõrvast sai fotograaf Yasuki Nago 1961. aastal esimese välismaalasena Pulitzeri preemia. Fotol on jäädvustatud moment, mil mõrvar Otoyama Yamaguchi lööb lühikese mõõgaga kolmandat korda Jaapani opositsiooniliidrit Inejiro Asanumat. See oli esimene atentaat maailma ajaloos, mis sooritati teleülekanne ajal, kuid mitte viimane. Kuna tähtsaid avaliku elu tegelasi ja poliitikuid saadavad kõikjal ajakirjanike parved, on videofilmile jäädvustatud ka atentaat paavst Johannes Paulus II-le, Anvar Sadatile ja Iitzhak Rabinile ning need on otsekohe jõudnud kogu maailma televaatajate ette.

mutult oma poliitilised vastased ja ümbritseb end ustavate tallalakkujatega. Mida kauem türann valitseb, seda tugevamaks tema võim muutub. Vallandub omapärane ahelreaktsioon: türanni lähikondsed valivad oma ametkondadesse endale meelepäraseid ja ustavaid inimesi, kusjuures koha saamisel on määrav eelkõige kandidaadi lojaalsus. Nii oli see näiteks fašistlikul Saksamaal ja kommunistlikus N. Liidus.

Kui grupp Saksa ohvitseri organiseeris Hitleri-vastase vandenõu, siis oli neil kavas arreteerida ka Goebbels, Himmler ja veel terve rida end kõige rohkem kompromiteerinud natslikke tegelasi. Seega vallandab türanni tapmine vastupidise ahelreaktsiooni: võimust jäävad esmajärjekorras ilma need, kes olid türanni kõige ustavamad teenrid.

Teiseks, kas jõuaks keegi kokku arvata, kui palju inimesi määrati ametisse Stalini või Hitleri otsesel korraldusel või nende nõusolekul? Kui rääkida üksikisiku osast ajaloos, siis Hitleri ja Stalini puhul võib kindlalt öelda, et nende tegevusest ja otsustest olenes väga palju. Või meenutagem Napoleoni. Kas keegi teine tema asemel oleks võtnud ette sõjakäiku Venemaa vastu?

Ajaloos on tehtud atentaate ka ilma kindla sihita, ometi on neil olnud poliitilised tagajärjed.

Ühel 1878. aasta juunipäeval tulistas filoloogiadoktor Carl Nobiling Berliinis hotelli "Unter den Linden" aknast kalessis möödaskõitvat keisrit Wilhelm Esimest, kes sai raskesti haavata. Kolm nädalat enne seda intsidenti oli 81-aastaselt monarhi tulistanud plekksepp Max Hödel — õnneks kasutamiskõlbmatu relvaga. Mõlemad keisri elule kallalekippujad olid tõenäoliselt vaimuhaiged. Bismarck kasutas atentaati ära selleks, et anda hoop sotsiaaldemokraatidele. Sama aasta oktoobris andis raudne kantsler välja nn. sotsialistide seaduse, mis võimaldas tal tõhustada poliitilist võitlust sotsialistide vastu. Nii Nobilingi kui Hödeli puhul oli tegemist inimestega, kes ei tegutsenud mitte poliitilistel motiividel, vaid haiglaste sundmõtete ajal. Vaimuhaigete terroristide ohvriks on langenud teisiigi prominente.

1881. aastal sooritas vaimuhaige Charles J. Giteau "jumaliku akti", tappes USA presidendi James Garfieldi. 24. juunil 1894 tappis vaimuhaige itaalia terrorist Lyonis lahtises kalessis Prantsuse presidendi Marie François Sadi Carnot.

10. septembril 1898 tapeti Austria 61-aastane keisrinna Elisabeth, kellel polnud mingit poliitilist võimu. Mõrvar, 25-aastane vaimuhaige itaalia anarhist Luigi Luccheni, lõi tänaval viili keisrinna rinda. Algselt oli Luccheni kavatsenud tappa Orléansi hertsogit. Kui ta aga kohtas Genfi järve ääres oma õuedaami saatel jalutavat keisrinnat, mõtles Luccheni ümber ja otsustas, et tapab "selle".

6. septembril 1901. aastal tulistas vaimuhaige poola anarhist Leon Czolgosz Buffalos näitusel kaks lasku USA presidendi William McKinley pihta. President suri saadud haavadesse 14. septembril.

Kõige värskem näide vaimuhaigest püstolikangelasest on ameeriklane John

6. oktoobril 1981 avasid sõjaväeparaadist osa võtnud vandenõulased tribüünist möödu- des tule valitsuslooji suunas ning tapsid Egiptuse presidendi Anvar Sadati.

W. Hinckley, kes 30. märtsil 1981 tulistas Washingtonis hotelli "Hilton" ees tol- last USA presidenti Ronald Reaganit, haavates teda rinda. Veel kolm inimest said haavata. 25-aastane John Hinckley oli psühhiaatri kontrolli all ja tal puudus kindel tegevusala.

Hiljem selgus, et mees oli juhindunud filmist "Taxi River" kuulnud lausest: "Kui sa mind ei armasta, tapan ma presidendi." Hinckley püüdis atentaadiga mõju avaldada oma iidolile, filminäitlejale Jodie Fosterile. Hotellitoas, kus Hinckley enne atentaati peatus, leidis politsei mõned armastuskirjad näitlejale Fosterile, kellega Hinckley polnud ialgi kohtunud. Ühes kirjas olid järgmised read: "Ma tõestan oma armastust sinu vastu, sooritades ajaloolise teo." Psühho- paat Hinckley tunnistati süüdimatuks ja ta paigutati kinnisesse psühhiaatria- haiglasse.

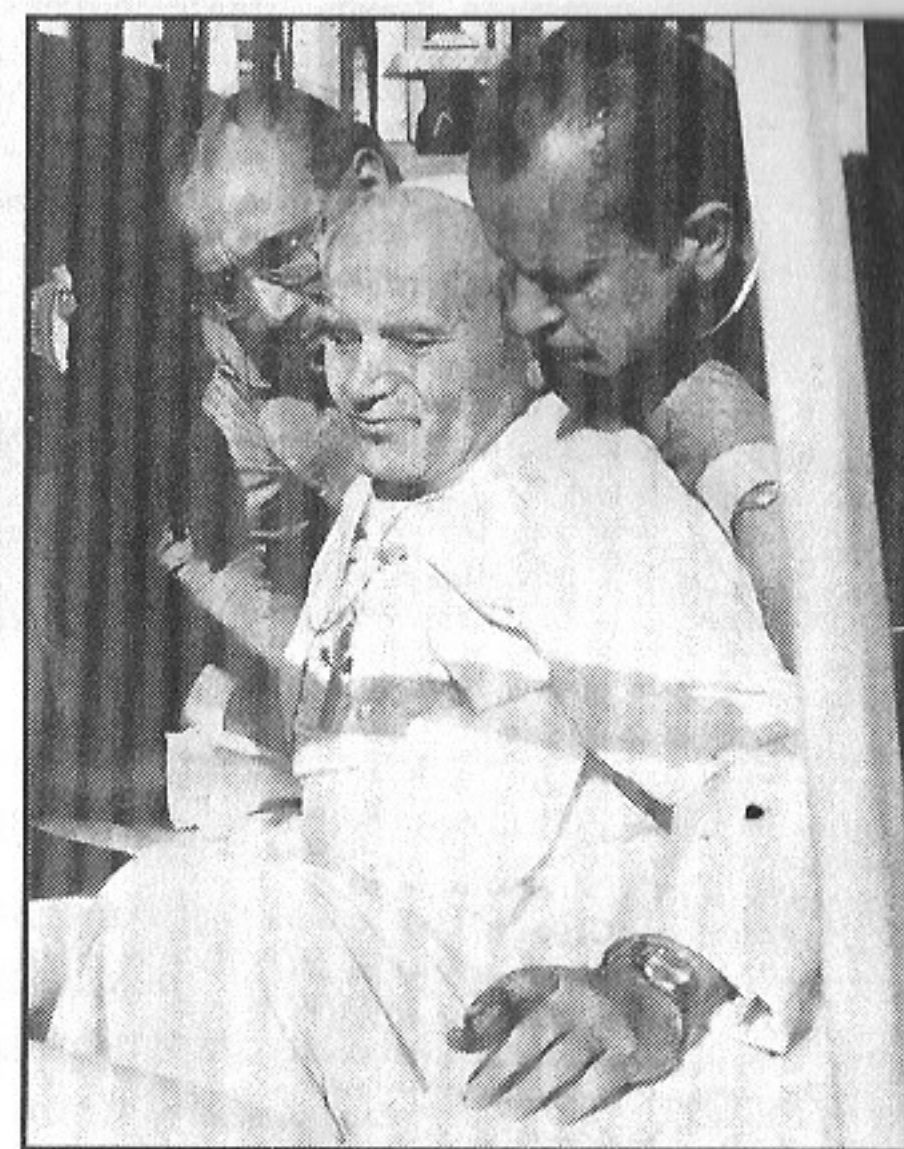
Iga kord, kui keegi poliitik langeb atentaadi ohvriks, tekib kahtlus teo toime- panija vaimses tervises ning küllalt sageli on piirid psühhopaadi, vaimuhaige ja atentaadi hoolikalt ettevalmistanud terroristi vahel üsna ähmased. Sageli on aga poliitiku tapmise motiiviks oletus, et ta tegutseb riigi kahjuks. See on noorte tu- lipeade (atentaadi sooritajad on üldreeglina noored mehed) põhimotiiv poliitiku elu kallale kippumisel. Kuid ükski pommipanija ega revolvrikangelane ei vaevu mõtlema selle üle, et ühel poliitikul pole ka parima tahtmise juures võimalik ri-

ki kommunistidele, juutidele või uskumatutele maha müüa. Seega juhinduvad kõikvõimalikud maail- maparandajad rohkem emotsiooni- dest kui poliitilise situatsiooni kai- nest analüüsist.

12. oktoobril 1960 tungis 17-aas- tane paremradikaalsesse Suur-Jaa- pani Patriootilisse Ühingusse kuu- tuv Otoya Yamaguchi poodiumile ja lõi lühikese mõõgaga mitu korda kõnet pidavat jaapani opositsiooni- lidrit Inejro Asanumat. Rünnak oli ebaõnnestunud, et lähedal seisvad ini- mesed ei jõudnud midagi teha atentaadi vältimiseks. Kui Yamaguchi kinni võeti, lamas Asanuma juba surnult põrandal. Ülekuulamisel põhjendas mõrvar oma tegu selle- ga, et Asanuma olevat tahtnud Jaa- panit kommunistidele müüa. Midagi rohkemat teada saada sei õnnestunud, sest sama aasta 2. novembril lõpetas Yamaguchi oma elu enesetapmisega.

XX sajandil on tugevasti kasvanud kalduvus probleeme jõuga lahendada ja maailma tapariistadega paremasse tulevikku juhtida.

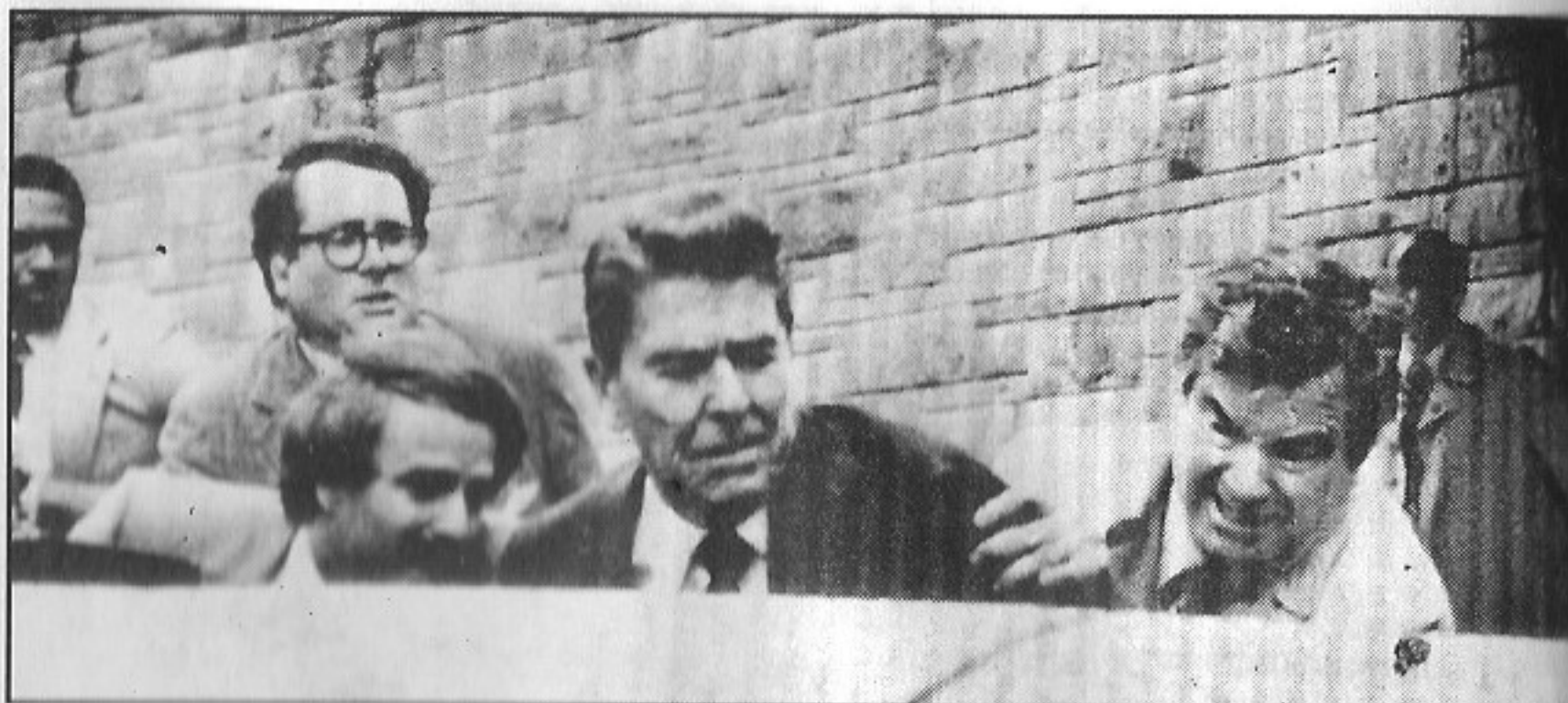
Tänapäeval tungib riik inimese elu kõigisse valdkondadesse (ega Lenin asja- tutt öelnud, et riik on vägivallaorgan), alates sünnitunnistuse väljaandmisest kuni haiguslehe, autojuhilubade ja surmatunnistuseni välja. Kõikvõimalikel

Haavatud paavst Johannes Paulus II pärast atentaati 13. mail 1981.

Paavst Johan- nes Paulus II an- destas teda haavanud 23- aastasele türk- lasele Mehmet Ali Agcale selle ranga süüteo.

30. märts 1981. Ihukaitsjad tõukavad kuulist tabatud president Reagani tema limusiini.

juhtudel segab riik end inimese ellu ja annab sel moel psüühiliselt ebakindlatele inimestele nende haiglates mõttemaailmas põhjust haududa kättemaksu poliitikutetele, kelles nad näevad kõigi hädade põhjust. Kui kerge on ühel skisofreenikul oma mõtet teoks teha, seda näitab järgmine juhtum.

3. oktoobril 1990 kogunesid mõlema Saksa riigi prominentsed tegelased aktusele Berliini kontserdisaali. Ootamatult ilmus kõnepulti keegi mees, kes hoidis käes plastikaatkotti. Kutsumata oräator hakkas rääkima teatud prantsuse veinide eelistest. Julgeolekutöötajad talutasid mehe minema. Hiljem selgus, et tegemist oli ühe endise Hamburgi juristiga, kes oli vaimuhaigena saadetud enneaegselt pensionile. Pole raske oletada, mis oleks võinud juhtuda siis, kui mehel oleks plastikaatkotis olnud pomm.

Vana kõnekäänd ütleb: Jumal kaitsku mind sõprade eest, vaenlastega tulema ise toime. Kuid vaimuhaigest terroristi eest ei ole keegi kaitstud.

Oranje Willem

18. märtsil 1582 lahkus Oranje prints Willem I, hüüdnimega Vaikija, oma Antwerpeni residentsi söögisaalist ning läks läbi rahvast täis eestost. Rahvasuunmast astus esile üks mees, tõmbas välja püstoli ning tulistas printsi suunas. Willemi suust purskus veri ja tema pitskrae süttis põlema. Mõrvar suri kohepeal valvurite mõõgahoopide läbi. Teenrid tassisid haavatud valitseja teise ruumi. Arstid tegid kindlaks, et kuul oli tunginud läbi põse ja suulae, kuid aju oli vigastamata. Nagu hiljem selgus, oli prints Willem langenud Hispaania kuninga Felipe II kättemaksu ohvriks. Seekord printsil vedas, kuid teine atentaat sai talle saatuslikuks.

Kaks aastat hiljem, kui Oranje prints langes Balthazar Gérard'i kuuli läbi, oli Felipe oma eesmärgi saavutanud. Willemi tapmisega oli ta murdnud mässu eestvedaja, kes tahtis Hispaaniat ilma jätta tema rikkaimast provintsist.

Willem sai Hispaania-vastase võitluse juhiks juhuse läbi. Ta sündis 24. aprillil 1533 ja kasvas üles lihtsas luteriusulise väikeaadliku perekonnas. Tema isa oli Nassau-Dillenburgi krahv. Kui Willem oli 11-aastane, päris ta oma onult Oranje vürstiriigi Lõuna-Prantsusmaal ning suure maavalduse Nassaus ja Hollandis. Üle õo oli temast saanud Euroopa rikkamaid vürste. Willemi uus seisus andis Karl V-le põhjuse tuua poiss Brüsseli õukonda, et kasvatada teda katoliiklikus vaimus. Kombekas, iseteadev ja riigimehelik Willem näis olevat lausa sündinud õukondlane. Kuid välise suhtlemisioskuse taga varjas ta oma tegelikke tundeid ja mõtteid, nii et hiljem sai ta endale hüüdnimeks "Vaikija". Ta oli tugeva sisemise õiglustundega mees, kes leidis, et tal lasub vastutus oma maa ja rahva eest.

XVI sajandil kuulus Hollandi koosseisu ka Belgia, Luksemburg ja osa Kirde-Prantsusmaast. Formaalselt kuulusid kõik need maad Burgundia hertsogile Karl V-le, kes oli ühtlasi Püha Rooma riigi keiser. Kuid tegelikult tuli tal võimu jagada provintside asevalitsejatega.

Willem Vaikija, Hollandi esimene asevalitseja.

1599. aastal määras Karli järglane Felipe II Willemi Hollandi põhjaprovintside, Zeelandi ja Utrecht asevalitsejaks. Üsna varsti sattus aga Willem iseendaga konflikti. Ta pidanuks olema Felipele lojaalne, kuid samas olid tal oma huvid ning kohustused rahva ees. Willem nägi, kuidas Felipe püüdis aadlikke võimust ilma jätta ning kärpida provintside õigusi ja privileege. Hispaania eeskujul tahtis Felipe luua katoliiklikku keskvalitsust, ehkki nendes maades elas palju protestante. 1599. aastal viis Felipe õukonna Hispaaniasse ning jättis Hollandisse asevalitsejaks Parma hertsoginna Margarete, kelle nõuandjatele, nende hulgas kardinal Granvelle'ile, oli tehtud ülesandeks viia ellu Felipe anastuspoliitikat. 1564. aastal sundisid kolm nimekat aadlikku — Oranje prints, krahv Egmont ja krahv Hoorn — Hispaania kuningat vihatud kardinali Granvelle'i tagasi kutsuma. Kuid neil ei õnnestunud ära hoida algavat protestantide tagakiusamist. Kalvinistlik rahvaliidumine katoliku kiriku ja Hispaania võimu vastu arenes 1566. aastaks Madalmaade kodanlikuks revolutsiooniks.

1566. aastal saatis Felipe Hollandisse Hispaania armee uue peahalduri, "raudse hertsogi" Alba juhtimisel. Brüsselis hakkas tegutsema hertsogi nõukogu (rahvasuus "verenõukogu"), kes karistas ketseid, areteeris sõnakuulmatuid aadlikke ning sundvõõrandas nende varandust. 1568. aastal laskis Alba hukata Hoorni ja Egmonti. Willem põgenes Saksamaale. Alba julm režiim ja rängad maksud põhjustasid hollandlaste ülestõusu. Rahvas nägi eksilis elavas Oranje printsis oma vabadusvõitluse juhti. Kuna ülestõusu keskuses Põhja-Hollandis

Uhke ja julm hertsog Alba, kelle Felipe II saatis 1566. aastal Hollandit alistama. Hertsogi loodud "verenõukogu" otsusel hukati tuhandeid hollandlasi.

valitses kalvinism, vahetas Willem usku, kuigi ta oli alati soovinud luua ühendatud Madalmaid, kus inimesed võiksid oma usku vabalt valida.

1572. aastal tungis Willem 20 000-mehelise armeeaga Hollandisse, kuid loodetud abi Prantsusmaalt jäi saabumata ning ülestõus suruti maha. Vahepeal olid hollandi piraadid vallutanud Brielle sadama ning põhjaprovintsid kutsusid Willemit kui asevalitsejat appi võitlema iseseisvuse eest. 1573. aastal kontrollisid printsi väed osa Friisimaast, Zeelandist ja umbes ühte kolmandikku Hollandist. Tervelt neli aastat juhtis ta põhjaprovintside võitlust iseseisvuse eest.

1576. aastal suri peahaldur ja hispaania sõdurid hakkasid lõunas

mässama. See asjaolu tuli Willemile tema iseseisvusvõitluses ainult kasuks. 17 Hollandi provintsi olid 16 valmis ühinema, ainult Luksemburg jäi hispaanlaste valdusse.

1577. aastal paistis, et uus peahaldur Don Juan on nõus Lõuna- ja Põhja-Hollandi ühinemisega ning võõraste vägede väljaviimisega, kuid siis tungis ta oma vägedega ootamatult Namuri ning Brüsselis algasid uued läbirääkimised. Religioossed erimeelsused tekitasid provintside vahel taas lahkumisi ning 1578. aastal tungis Parma hertsog, Don Juani järglane peahalduri ametikohal, 20 000-mehelise armeeaga kaheks lõhestatud Hollandisse. Hertsogi hiilgava võidu tagajärjel Gembloux' all langevad lõunaprovintsid taas Hispaania hirmu ja armu alla. 1579. aastal loodi Arrasi lepingu põhjal lõunainioon. Seepeale sõlmisid seitse kalvinistlikku põhjaprovintsi Utrecht üniooni. Religioossed vastuolud olid lõplikult lõhestanud Hollandi ühtsuse, kuid Willem jätkas jõupingutusi ühinemise nimel.

Hispaania kuningas Felipe II.

1580. aasta suveks oli Felipe jõudnud äratundmisele, et lihtsaim viis mässuliste alistamiseks on Hollandi juhtide kõrvaldamine. Mõrvaplaane oli ta juba varemgi haudunud, kuid nüüd hakkas ta oma plaanidest avalikult rääkima. Selleks et potentsiaalseid mõrvareid julgustada, pani Felipe Oranje printsi tapmise eest välja suure rahalise preemia (tapja hukkamise korral tema perekonnale), lubas tõsta mõrvari aadliseisusesse ning anda talle amnestia kõigi varasemate kuritegude eest.

Tasu veretöö eest oli kõrge, kuid see-eest oli ka risk väga suur. Olid ju tolleagssed tulirelvad ebatäpsed ning väikese laskeulatusega. Seega pidi mõrvar Willemit kas noaga lööma või läheda maa pealt püstolist tulistama. Mis tähendas seda, et tapja enda surm printsi ihukaitsjate käe läbi on sama hästi kui kindel. Sellised mõrvaähvardused kahjustasid Felipe mainet avalikkuse silmis ning va-

badustarmastava Willemi populaarsus hollandlaste seas ainult kasvas. 1580. aasta detsembris avaldas Willem kaitsekirja, milles ta õigustas oma mässumeelsust Felipe vastu, kes ei vääri oma alamate lojaalsust.

26. juulil 1581 kirjutasid generaalstaadid alla Ühendatud Provintside Vabariigi iseseisvusdeklaratsioonile ning löid seega maailma esimese kodanliku vabariigi.

1582. aastal andis üks portugali kaupmees oma kirjutajale Juan Jauréguy'le uue prantsuse ülikonna ning püstoli ja saatis ta Oranje printsi tapma. Kaupmehel oli kaval plaan saada endale atentaadi eest lubatud tasu. Kuigi mõrvari kuul vigastas raskesti Willemi nägu, ei olnud haav surmav. Tugevad sidemed peatasid verejooksu ning ta paranes.

Ehkki Willemi elule püüti veel mitmel korral lõppu teha, mõnda aega tapmiskatsed ebaõnnestusid. Kuid juulis 1584, kaks aastat pärast esimest atentaati, õnnestus katoliiklasest fanaatikul Balthazar Gérard'il prints surmata.

Lõuna-Prantsusmaal asuvas Dole'is oli Gérard kord lõonud noa puusse, et näidata, kuidas ta kavatseb Oranje printsi tappa. Üks juuresolijaist oli öelnud, et sellisest silmapaistmatust mehikesest nagu Gérard pole küll kuulsa vürsti tapjat.

Oranje printsi mõrvamine 10. juulil 1584. aastal.

1584. aasta mais saabus Gérard ilma relvata Delfti, kus prints võttis oma residentsis vastu abipalujaid. Gérard esitles end Guyoni nime all protestandina, kelle isa on langenud õiglase ürituse eest. Ta väitis, et tahab teenida Willemit kui protestantide suurimat juhti. Willem saatis ta kirjaga Anjou hertsogi juurde. Peagi pöördus Gérard tagasi ning hulkus päevade viisi Willemi residentsis ringi. Kui tal soovitati ära sõita, seletas Gérard, et tal ei ole raha. Prints andis talle 12 kuldnat reisirahaks. Selle raha eest ostis aga Gérard Willemi ihukaitsjatelt mingil ettekäändel kaks püstolit.

10. juulil 1584 veetis Willem ennelõunase aja Leeuwardeni linnapeaga, et riigiasjadest rääkida. Linnapea jäi ka lõunasöögile. Just sel hetkel, kui Willem koos linnapea ja nelja daamiga liikus söögisaali poole, trügis Gérard nende ette ning palus õõnsal häälel passi reisiks Lõuna-Prantsusmaale. Willem lubas selle eest hoolt kanda. Kui prints edasi läks, tegi Gérard kindlaks, millist teed mööda paleest põgeneda. Ta kandis juba oma riiete all korkvööd, mida võis vaja minna üle kanali ujumiseks. Seejärel liitus ta abipalujatega, kes ootasid trepi ja söögisaali vahelises koridoris. Lõpuks ometi tuli Willem välja. Ta oli just ühe vana põlvitava soldati pead puudutanud, kui Gérard tulistas. Kuul läbistas Willemi kopsu ja mao. Ta lõi kõikuma, kuid saavutas siis uuesti tasakaalu, tundes, et on surmavalt haavatud. "Jumal olgu mu hingele armuline, Jumal halasta sellele vaesele mehele," oigas ta. Siis varises ta trepil oma tallmeistri käte vahele ning suri.

Mõrtsukal õnnestus pääseda ainult aiämüürini, siis ta tabati. Gérard tunnistas end kohapeal süüdi ning ta hukati hiljem avalikult. Katoliiklaste silmis oli ta muidugi usumärter. Hispaania kuningas pidas oma sõna ja maksis Gérard'i perekonnale preemia. Ent mitte oma taskust, vaid raha pärines Willemi vanimalt pojalt, kes oli trellide taha pistetud.

Willemi surm röövis põhjaproovintsidelt mehe, kes oli neile näidanud, kuidas ühise ürituse nimel koostööd teha. Willemi teine poeg Moritz, parem sõjamees kui Willem, jätkas noore riigi tugevdamist, kuid tal puudusid riigimehe võimed ning isa sarm. Willemi surm oli hävitanud viimase lootuse võita lõunaproovintsid Hispaanialt tagasi ning luua Ühinenud Holland.

Lasud Sarajevos

Kui auto 28. juunil 1914 Sarajevos Franz-Josephi tänaval sõitu aeglustas, tõmbas keegi noor mees juuresolijate silme all revolvri välja ning tulistas kaks lasku. Austria ertshertsog Franz Ferdinand ja tema abikaasa vajusid autoistmel kokku. Mõne minuti pärast olid nad surnud ning kahe kuu pärast möllas Euroopas sõda.

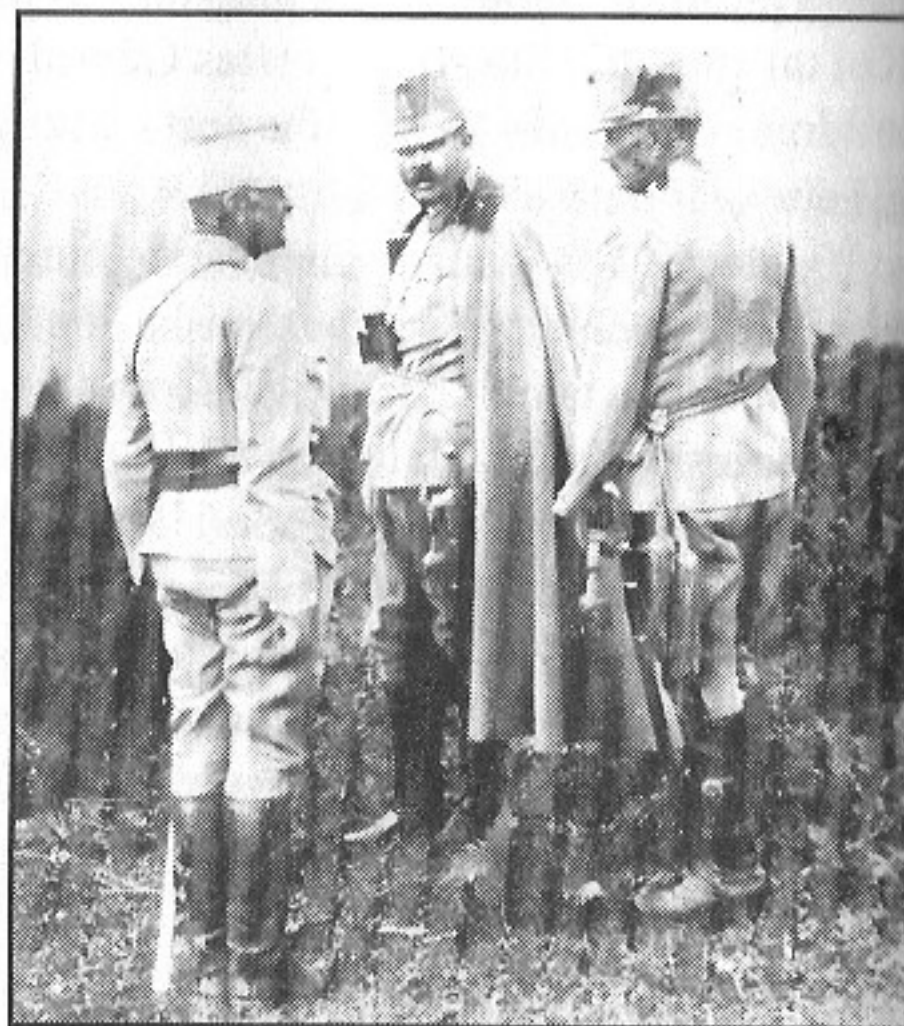
Ertshertsog Franz Ferdinand oli vananeva keisri Franz Joseph I troonipärija. 50-aastane Franz Ferdinand oli pahur ja ebasõbralik mees, kelle seltskonnas keegi enast hästi ei tundnud. Oma mitte just kõitva välimuse ja ebasümpaatse loomuse tõttu ei leidnud ta

ka sõpru. Franz Ferdinand oli paksuvõitu, turske härjakaela ja külmade hallide silmadega. Kikki keeratud vuntsid ainsult rõhutasid upsakat silmnägu. Juhtus harva, et ertshertsog naeratas. Aeg-ajalt tabasid teda raevuhood, mis tekitasid tema abikaasas suurt hirmu. Niisiis ei valmistanud Ferdinandile raskusi endale vaenlasi koguda, seda enam, et ta oli astunud üle Habsburgide rangest etiketist ja abiellunud naisega, kes ei pärinenud keisrikojast. Kuid tema suurimaks vaenlaseks lagunema kippuvas monarhias oli lõunaslaavi vähemus.

Tõsi, algselt oli troonipärijal liberaalne plaan luua kroaatidele, sloveenidele ja serblastele oma parlament, nagu see oli Ungaris, ning teha niiviisi keisririigist kolmikliitriik. Salajas aga uskus ta Habsburgide dünastia üleolekusse. Oma suhtumises läks Franz Ferdinand lõpuks nii kaugemale, et hakkas Ungarit ja slaavlasti põlgama. Tema viha Ungari vastu olevat alguse saanud sellest, et ühes Ungari ajalehes olevat möödunud sajandi 90. aastate keskel kirjutatud, et ta on suuremas haige. Teade ei olnud siiski pelgalt kuuldus, sest tegelikult oli troonipärija raskelt haigestunud tuberkuloosi.

Käesoleva sajandi algusaastatel Balkanil toimunud ülestõusud andsid tunnistust sellest, kui väga lõunaslaavlased vihkasid Viini keskvalitsust. Väga jahe vastuvõtt sai Franz Ferdinandile osaks, kui ta külastas sõltumatu Serbia piiri ääres asuvat Dubrovnikut.

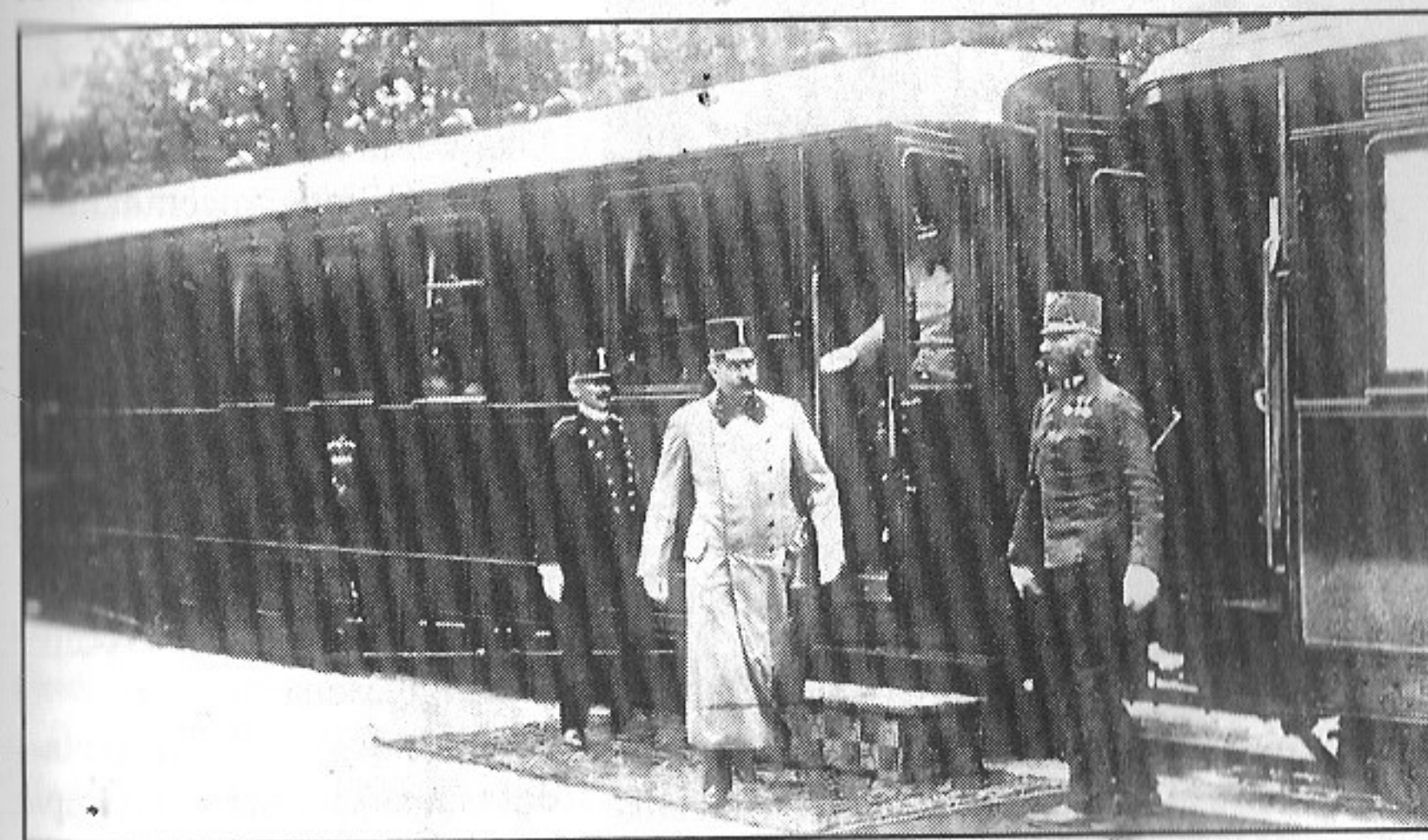
1906. aastal puhkes Bosnias ja Hertsegoviinas puudustkannatavate põllu- ja

Franz Ferdinand Bosnias 1914. aastal:

vabrikutööliste streik, mis distantseeris Franz Ferdinandi tema tulevastest slaavi alamatest veelgi. Troonipärija nägi ühiskonna demokratiseerimises ja vähemusrühvustele omavalitsuste andmises surmaohtu monarhiale. Seepärast loobus Franz Ferdinand demokratiseerimisplaanidest ja tegi pärast valitsusse pääsemist kõik selleks, et koondada kogu võim Viini. 1913. aastal sai Franz Ferdinand kõigi väeliikide peainspektoriks ning koos sellega võimu, mida ta vajab oma alistamisplaanide elluviimiseks. Franz Ferdinandi juhitud Habsburgide poliitika muutis monarhia vaenlasteks serblased, kes unistasid ühinemisest iseseisva Serbiaga. 1911. aasta paiku loodi igal pool riigis revolutsioonilisi salaliiduid, kes pidasid sidet väljaspool keisririiki elavate mõttekaaslastega. Üheks selliseks organisatsiooniks oli Serbias tegutsev šovinistlik "Must käsi" (*Crna Ruka*), kes seadis endale ülesandeks kõigi serblaste ühendamise. Organisatsiooni kuuluvad intellektuaalid tahtsid revolutsiooni laial alusel, teistel oli jällegi ainult üks eesmärk: kõrvaldada need, kes serblasi alla surusid, eelkõige aga Franz Ferdinand, Habsburgide troonipärija.

Üks serbia natsionalistidest oli intelligentne, väikest kasvu ja kõhetu Gavrilo Princip, pärit Lääne-Bosnia puruvaesest talupoja perekonnast. Kui Austria-Ungari 1908. aastal annekteeris juba varem osaliselt okupeeritud serblaste alad Bosnia ja Hertsegoviina, liitus Princip revolutsionääridega ning heideti sellepärast isegi koolist välja. 1914. aasta märtsis viibis Princip teisel pool piiri Serbia pealinnas Belgradis. Seal sai ta teada, et Franz Ferdinand kavatseb juunis külastada Bosnia provintsi pealinna Sarajevot. Sellest hetkest alates hakkas 19-aastane Princip ertshertsogi tapmist ette valmistama. Tema sõbrad Cabrinovic ja Grabec olid valmis kaasa lööma. Neljas kaaslane muretses kuus pommi ja neli revolvrit.

20. juuli 1914. Ertshertsog Franz Ferdinand on jõudnud Sarajevo raudteejaama.

Princip harjutas nädal aega ühes Belgradi kõrvalises pargis laskmist ning temast sai selle lühikese ajaga päris hea laskur.

Salateenistus ei soovitanud Franz Ferdinandil teha plaanitud reisi Sarajevosse Serbia kahe suure lahingu aastapäeval, millega tähistati Serbia vabadust. Ülbe ja enesekindel ertshertsog lõi kõigile hoiatustele käega, leides, et ta peab ilmtingimata sõitma. Oma demonstratiivse visiidiga Bosniasse ja selle pealinna tahtis troonipärija hoiatada naaberriigi Serbia sõjaõhutajaid, et keisririigi piirid on puutumatud. Pealegi andis selline reis võimaluse koos abikaasa hertsoginna Sophiega avalikkuse ees üles astuda. Eelkõige tahtis ta aga demonstreerida oma isiklikku autoriteeti. Samas oli ta ohust täiesti teadlik, ehkki naljatles selle üle.

Ametlik sõit läbi Sarajevo algas pühapäeval, 28. juunil. Kell kümme, kui keiserliku korteezi kuus autot sõitsid läbi linna, oli juba üsna palav. Raekotta tuli sõita mööda tänavat, mille umbes 300 meetri pikkusel lõigul varitsesid seitse vandenõust osavõtjat. Neil vedas: tänu Sarajevo politseiülemale ja provintsi sõjakubernerile omavahelisele rivaalitsemisele ei olnud sellel tänaval politseinike spaleeri.

Kell 10.10 ilmus nähtavale kolonn, mille teises lahtises autos uhkeldas säravas mundris ertshertsog, peas rohelise suletutiga kiiver. Tema kõrval istus valges kleidis Sophie, käes valged kindad, ning hoidis pea kohal valget päevavarju. Troonipärija auto sõitis esimestest terroristidest mööda: Mehmed Mehmedbasic lõi araks ning Vaso Cubrilovicil hakkas ertshertsoginnast kahju, nii et ta ei suutnud vajutada päästikule. Siis viskas Cabrinovic oma pommi, mis tabas auto

Kolm noort serblast, kellele organisatsioon "Must käsi" tegi ülesandeks tappa ertshertsog Franz Ferdinand ja tema abikaasa. Vasakult paremale: Milan Ciganovic, Nedjelko Cabrinovic ja Gavrilo Princip.

radiaatorit, veeres järgmise auto alla ja lõhkes. Keiserliku eskordi liikmed ja mõned pealtvaatajad said vigastada, kild kriimustas Sophie kaela. Üks sündmuse pealtnägijaid olevat hiljem meenutanud: "Pomm ei tabanud märki tänu Franz Ferdinandi külmaverelisele. Otse minu silme all heitis ta autosse lennutatud pommi tänavale." See väike legend näitab, et alati leidub neid, kes püüavad atentaadi ohvrit kujutada külmaverelise kangelasena.

Cabrinovic neelas kiirustades tsüaankaaliumi ning hüppas jökke. Kuid spontaanne oksehoog pärssis mürgi mõju

Ertshtersogi ja tema naise tapja Gavrilo Princip (märgitud noolega) võeti vahi alla sündmuspäigas.

ning politseinikud tirisid ta elusana kaldale. Kolonn tegi lühikese peatuse, et selgitada, mis oli juhtunud. Seejärel jätkas ertshertsog oma teekonda. Kooliõpilast vandenõulane Popovic ei võtnud midagi ette. Grabec ei söandanud heita pommi, mis oleks võinud haavata süütuid pealtvaatajaid. Princip aga ei tundnud õigenegselt troonipärija autot ära. Vähemalt esialgu oli ertshertsog Franz Ferdinandi tapmiskatse ebaõnnestunud.

Raekoja ees pidas linnapea tervituskõne. Siis muutis Franz Ferdinand protokoll, ja selle asemel, et sõita kava järgi mööda Franz-Josephi tänavat muuseumi juurde, otsustas ta külastada haavatud sõdurite hospidali. Sinna pääsemiseks tuli uuesti sõita mööda raekotta viivat tänavat, kust selleks ajaks oli rahvas juba laiali aetud. Kell 11.15 hakkas autokolonn liikuma, kuid kas reetmise või kellegi eksituse tõttu keerasid mõlemad esimesed autod Franz-Josephi tänavale. Sõjakuberner hõikas esimese auto juhile, et see peatuks ning sõidaks teise tänava kaudu. Tänavanurgal seisvas rahvahulgas oli ka just kohvikust väljunud Princip. Ta oli sel hetkel oma pidurdavas autos istuvast ohvrist kõigest kolme meetri kaugusel. Serblane tõmbas revolvri välja, üks politseinik tahtis tal kätt alla lüüa, kuid laskja kaasosaline virutas jalaga korralvurile vastu põlve.

Princip tulistas kaks korda: esimene kuul tabas troonipärijat kaela, teine tungis Sophie kõhtu. Mõlemad jäid hetkeks istuvasse asendisse, siis nõksatas auto ettepoole ning Sophie elutu keha kukkus vastu Franz Ferdinandi, kelle suust tuli verd. "Sopherl, Sopherl, ära sure!" sosistas ta. Adjutant krahv Franz Harrach

Verega määrdunud frontš, mida Franz Ferdinand kandis atentaadi ajal.

jaülem, korraldas meelega tagasihoidlikud matused. 83-aastaselt keiser Franz Joseph oli kahju ainult nõo orvuks jäänud lastest.

Näis, et atentaat on Austria-Ungari siseasi. Nii paistis see vaid esialgu. Viis vandenõulast mõisteti surma, ühele eluaegne vangistus ning üheksale erineva tähtajaga vanglakaristused. Just kahekümneks saanud Princip aga pääses surmanuhtlusest, sest ta oli perekonnaseisubüroo ametniku näpuvea tõttu kirjade järgi ikka veel 19-aastane ja seetõttu kõrgeima karistusemäära jaoks liiga noor. Princip mõisteti kahekümneks aastaks sunnitööle. Paraku olid aga politseinikud teda nii tugevasti peksnud, et tal tuli üks käsi amputeerida. 29. aprillil 1918 suri Princip Theresienstadtis kindluses tuberkuloosi.

Vahepeal kogus aga Sarajevos toimunud atentaat rahvusvahelist kõlapinda. Mõned päevad pärast saatustlikke laske saadi tunnistusi Serbia osavõtu kohta. Vandenõulaste sõnul toetasid neid keegi Serbia major ja Serbia raudteel töötav Austria ametnik. Nende relvad aga pärinesid Serbia armeest. Ametlikke tõendeid Serbia osaluse kohta siiski ei leitud.

Franz Ferdinandi tapmine oli tegelikult Austria-Ungari ja Saksamaa valitsevate ringkondade jaoks meelepärane tegu. Mõlemad suurriigid olid ammu Balkanit vallutada püüdnud. Nende riikide mõju Balkani majandusele oli juba küllalt tuntav. Saksamaa oli saanud kontsessiooni raudtee ehitamiseks läbi Balkani poolsaare kuni Bagdadini. Nüüd nägid Austria valitsus ja Saksa keiser toimunud

küsis troonipärijalt, kas ta on raskesti haavatud. "Pole midagi," vastas Ferdinand juba kustuval häälel...

Raskesti haige paavst Pius X kaotas Roomas Peetri kirikus palvetades ja atentaadi ohvritele hingerahu paludes teadvuse.

Saksa keiser Wilhelm II lahkus pärast teadet Sarajevos juhtunu kohta Kieli nädala üritustelt ja pöördus tagasi Berliini.

Nii kummaline kui see ka ei olnud, kuid teade ertshertsogi tapmise kohta võeti Viinis üllatavalt rahulikult vastu, seda enam, et paljud viinlased polnud teda kunagi oma silmaga näinud. Franz Ferdinandi surm ei tekitanud troonipretendentide hulgas peataolekut, vastupidi, keiserliku perekonna rivaalitsevad grupid tundsid salajas juhtunust isegi rõõmu ning vürst Albert Montenuovo, keiserlik ko-

suurepärasest ettekäändet mitte ainult Serbia alandamiseks, vaid kui iseseisva riigi hävitamiseks. Franz Joseph teatas oma liitlasele Saksa keisrile Wilhelm II-le, et ta on otsustanud Serbia isoleerida ja anda talle rahu ohustamise eest õppetund.

Franz Joseph teadis, millist riski see sõda tähendab. Austria-Ungari ja Saksamaa suhtusid Serbiasse kui Venemaa slaavi eelposti. Nüüd tehti panus lühikesele, lokaalsele ja võidukale sõjale, mis oleks kõrvaldanud Austria-Ungari impeeriumi lagunemisohu ja liitnud sõltumatuse poole pürgivad rahvad Habsburgide ümber. Kuid oli üks "aga". Serblastel olid oma slaavi vendade hulgas venelaste näol võimsad sõbrad. Sõda Serbiaga võis üle kasvada sõjaks Venemaaga. Venemaa potentsiaalseteks liitlasteks olid aga Suurbritannia, Prantsusmaa ja Itaalia. Neega oleksid Austria sõjalised aktsioonid ilma Saksamaa toetuseta olnud mõeldamatud.

Wilhelm II kinnitas Austria saadikule, et Austria-Ungari võib loota Saksamaa toetusele, juhul kui Venemaa peaks konflikti sekkuma. Nüüd esitas Austria 23. juulil Serbiale ultimaatumi, milles nõudis, et Serbia suruks maha Austria-vastase propaganda ja saadaks laiali organisatsiooni "Must käsi" ning teised taolised liikumised, mis võitlesid Serbias lõunaslaavlaste integreerumise eest. Edasi nõuti, et vallandataks Austria-vaenulikud ametnikud ning lubataks Austria riigiorganeil edaspidi osa võtta politsei- ja õigusaktsioonidest Serbia territooriumil. Tuleb öelda, et Saksa välisministeerium tutvus noodi tekstiga päev enne selle Belgradi saatmist, kuid ei võtnud midagi ette selle pehmendamiseks.

Austria andis vastamiseks aega 48 tundi. Viini arvestused rajanesid veendumusel, et Serbia ei võta vastu tingimusi, mis ohustaksid riigi rahvuslikku suveräänsust. 25. juulil kaks minutit pärast ettenähtud tähtaja möödumist anti üle Serbia vastus, mis sisaldas märkimisväärsed järeleandmisi. Ei nõustunud ainult ametnike vallandamisega Austria näpunäidete järgi ning Austria-Ungari politsei tegutsemisega riigis. Samal päeval teatas Venemaa, et ta ei luba rünnata Serbia suveräänsust.

Kuid asi oli juba niikaugel, et ka kõige järeleandlikum vas-

Nende päevade võtmefiguur: Saksa keiser Wilhelm II. 4. augustil 1914 ütleb Wilhelm II saadikute marulise aplausi saatel sõnad, mida ta lausub juba 1. augustil Berliini lossi rõdult: "Ma ei tunnusta enam mingeid parteisid, ma tunnustan ainult sakslasi."

tus poleks jahutanud Austria sõjakust. Austria saadik Belgradis oli oma kohvrid pakkinud veel enne Serbia vastuse kättesaamist. Olles vastuse läbi lugenud, ütles ta, et see on "ebarahuldav", ning sõitis kohe Viini.

Suurriikide valitsused oleksid kindlasti saanud veel midagi ette võtta sõja vältimiseks. 27. juulil palus Suurbritannia välisminister sir Edward Grey Saksa- maad ja Austriat hoiduda kuristikku sööstmast. Saksa riigikantsler von Bethmann Hollweg, andes Grey läkituse Franz Josephile edasi, moonutas ettekavatsetult selle sisu, et tuua esile Briti varjatud ähvardus võimaliku interventsiooni kohta.

28. juulil kuulutas Austria-Ungari Serbiale sõja ning Viinis valitses tõeline sõjaeufooria. Viimasel tunnil vahetasid Saksa keiser ja Vene tsaar noote, milles kutsuti teineteist üles sõja puhkemist vältima. Kuid sõjamasin oli juba liikvele läinud. 29. juulil pommitasid Austria-Ungari lennukid Belgradi. Venemaa kuulutas välja mobilisatsiooni. 31. juulil esitas Saksamaa ultimaatumi Venemaale ja Prantsusmaale. Saksa keiser nõudis Venemaalt mobilisatsioonikäsu tühistamist. Prantsusmaale esitati järelepärimine, kas ta jääb neutraalseks. Mõlemad riigid vastasid eitavalt: Venemaa ei tühistanud mobilisatsioonikäsku ja Prantsusmaa ei kavatsenud sõjategevuse puhkemise korral neutraalseks jääda. Kella kuue paiku õhtul teatasid ajalehtede eriväljaanded sõjaseisukorra kehtestamisest Saksamaal. Tohtu sõjavaimustus oli vallutanud pea kõik konfliktis osalevad Euroopa riigid. Kriitilised hääled ei pääsenud enam mõjule.

1. augustil kella seitsme paiku õhtul väljus Peterburi Saksa saatkonnast auto,

31. juulil 1914 loeb Saksa leitnant ühel Berliini tänaval ette teate sõjaseisukorra kehtestamise ja üldmobilisatsiooni väljakuulutamise kohta.

Lilledega ehitud noor sõdur läheb sõtta. "Jõuludeks olen ma tagasi!" ütleb ta hüvastijätsuks oma võluvale saatjale. Sõdurpoiss ei oska aimatagi, kui kaua see sõda tegelikult kestab.

milles istuv Saksa suursaadik krahv Pourtalis sõitis Vene välisministeeriumi ultimatumile vastust saama. Välisminister Sazonov vastas, et mobilisatsiooni tühistamine ei ole võimalik. Seepeale lausus saadik: "Minu ülesandeks on sel juhtumil teatada, et Tema Majesteet, minu kõrge isand, võtab väljakutse riigi nimel vastu." Samal päeval kuulutas ka Prantsusmaa välja mobilisatsiooni.

2. augustil vallutasid Saksa väed Luksemburgi. Saksamaa esitas Belgiale ultimatum, nõudes luba mõnede maa-alade okupeerimiseks. Samal ajal alustas Suurbritannia sõjalaevastiku mobilisatsiooni. Vene väed ületasid riigi idapiiri. Saksamaa sõlmis Türgiga salakokkuleppe, kuid ettevaatlik Türgi ei kiirustanud sõttaastumisega.

3. augustil kuulutas Saksamaa sõja Prantsusmaale. Belgia lükkas Saksa ultimatum tagasi, olles seega sõtta tõmmatud.

4. augustil esitas Suurbritannia Saksamaale ultimatum, nõudes Belgia neutraliteedi respektiivimist. Saanud eitava vastuse, kuulutas Suurbritannia samal päeval Saksamaale sõja. 5. augustil teatas USA oma neutraliteedist. 6. augustil oli Austria-Ungari ametlikult Venemaaga sõjajalal. 11. augustil kuulutas Prantsusmaa sõja Austria-Ungarile. Järgmisel päeval kuulutas Suurbritannia Austria-Ungarile sõja ja üsna varsti oli kogu Euroopa ning kõik ülemerekolooniad tõmmatud maailmasõtta.

Selles sõjas hukkus umbes 10 miljonit inimest. Esimese maailmasõja lõpp jättis Habsburgid võimust ilma ja viis Jugoslaavia moodustamiseni. Kesk-Euroopas tekkisid uued riigid, kus sakslased elasid vähemusrahvusena. See asjaolu andis hiljem Saksa natsionaalsotsialistidele ettekäände oma agressiivse vallutuspoliitika elluviimiseks ning lõi eeldused Teise maailmasõja puhkemiseks.

Lõks admiral Yamamotole

Pühapäeval, 7. detsembril 1941 valitses Washingtonis Valges Majas rahu ja vaikus. President Roosevelt tegeles oma margikoguga. Talle oli seltsiks tema lähedane sõber ja nõuandja Harry Hopkins. Kella 14 paiku helistati mereministeeriumist ja teatati: "Õhurünnak Pearl Harborile, härra president! Tegemist ei ole õppusega!"

"See ei saa tõsi olla!" hüüdis Roosevelt, kuid paraku vastas teade tõele.

Havai saarestikus Oahu saarel asuv Pearl Harbor oli USA Vaikse ookeani laevastiku peabaas. Seal paiknes rohkem kui pool kogu .

Ameerika Ühendriikide Vaikse ookeani laevastikust, ühtekokku 93 alust, nende hulgas kaheksa suurt lahingulaeva. Oahu lennuväljadel seisis 394 lennukit, millest paljud olid vananenud — võitlusvõimelisi lennumasinaid oli kõigest 143.

* * *

Kuni 1941. aasta detsembrini oli Jaapani laevastiku ülemjuhataja Isoroku Yamamoto väljaspool oma kodumaad samahästi kui tundmatu. Tema juhatuse all korraldatud kallaletung USA Vaikse ookeani laevastiku baasile Pearl Harborile 7. detsembril 1941 ei teinud mitte ainult tema nime tuntuks, vaid põhjustas ka USA sõttaastumise. Ootamatu ja ohvriterohke rünnak kutsus ameeriklastes esile sügava viha Yamamoto vastu ning kättemaksuhimu oli üks motiive, mis viisid kuusteist kuud hiljem admiralimõrvamiseni. See oli sõjaajaloos täiesti pretsedenditu juhtum.

Admiral Yamamoto sündis 1884. aastal samurai perekonnas. 1904. aastal lõpetas ta sõjaväeakadeemia ning teenis järgmisel aastal lahingulaeval *Nisshin*, mis võttis osa merelahingust Tsushima saarte lähedal. Selles merelahingus andis Jaapani noor sõjalaevastik hävitava löögi Kaug-Itta saadetud Vene Balti eskadriile. Lahingu tulemusena lõppes Vene-Jaapani sõda ning tõusva päikese maast sai maailma võimsamaid mereriike.

Järgmise 35 aasta jooksul järgnes Yamamotol üks ametialane tõus teisele, 1940. aastal sai temast admiral ning 1941. aasta augustis Jaapani sõjalaevastiku ülemjuhataja. Tollal sõdisid Jaapani väed juba neljandat aastat Hiinas ning olid vallutanud ka Prantsuse Indo-Hiina. See sõjakäik mõjutas järgnevaid sündmusi, mis pidid saama Yamamoto suurimaks triumfiks, kuid lõppesid hoopis tema hukkamisega. USA, Suurbritannia ja Holland reageerisid jaapanlaste sissetungile Prantsusmaa kolooniatesse Jaapani kontode külmutamise ja kaubandusembargo. Peatati naftasaaduste tarnimine, mida Jaapan hädasti vajab Hiina vastu peetavas sõjas. Selleks et naftale ligi pääseda, hakkasid jaapanlased ette valmistama tervet rida julgeid sõjalisi aktsioone. Nad tahtsid üheaegselt vallutada Hol-

Isoroku Yamamoto 1934. aastal. Jaapani laevastiku ülemjuhatajana kavandas ta rünnaku USA mereväebaasile Pearl Harborile.

lulu konsulaadis töötavad Jaapani salateenistuse agendid teatasid, et laevad viibivad pühapäeviti sadamas ning laevadel pole kunagi meeskonda täies koosseisus. Kuupaisteta pime öö ja teised ilmastikutingimused tegid 1941. aasta 7. detsembri pühapäeva hommiku rünnakuks eriti soodsaks. Jaapani eskaader oli juba 26. novembril Tankani lahest merele sõitnud. Et kindlustada operatsiooni salastatust, sõitsid sõjalaevad ümber Kuriilide. Kogu sõidu ajal ei antud eetrisse ühtegi radiogrammi, et oma asukohta mitte reeta. Vähe sellest, jaapanlased olid isegi nii kavalad, et need sõjalaevade radistid, kelle "käekirja" Ameerika luure suurepäraselt tundis, jätkasid tööd maal. Nad andsid edasi radiogramme nagu tavaliselt ning nii õnnestus eksitada USA Vaikse ookeani laevastiku raadioluuret.

Eskaader koosnes kahest lahingulaevast, kolmest ristlejast, kolmest allveelaevast, viiest kääbusallveelaevast ning kaheksast kiirekäigulisest tankerist. Enamiku laevade ülesanne oli kaitsta kuut lennukikandjat. Yamamoto kavatses korraldada baasile õhurünnaku, millest pidid osa võtma 135 hävituspommituslennukit, 40 torpeedokandjat, 104 pommituslennukit ning 81 hävituslennukit.

2. detsembril sai eskaadri juhataja admiral Nagumo telegrammi: "Vallutage Niitaka mägi!" See šifreeritud teade tähendas seda, et keiserlik sõjanõukogu oli andnud lõpliku nõusoleku operatsiooni läbiviimiseks.

7. detsembril kell 6.00 hommikul startisid 145 pommituslennukit ja 45 hävitajat (teistel andmetel 183 lennukit) lennukikandjalt, võtsid suuna lõunasse ning kadusid peagi horisondi taha. Honolulu raadiojaam oli Jaapani pilootidele ide-

landile kuuluvad naftarikkad Jaava ja Sumatra saared (Hollandi India) ning Briti koloonia Malaisial, mis oli tollal tina ja kautšuki eksportimisel esikohal.

Ent USA laevastik oli küllalt tugev ja asus liiga lähedal ning võis jaapanlaste plaanidele kergesti kriipsu peale tõmmata. Yamamoto nimetas USA laevastikku "mõõgaks, mille teravik on suunatud Jaapani kõrile". Kui seda mõõka ei õnnestu nüriks teha või kogu ni murda, võib rünnak Malaisiale või Hollandi Indiale ebaõnnestuda. Yamamoto nõudis äkkrünnaku korraldamist USA Vaikse ookeani laevastikule. Lõpuks andis sõjalaevastiku kindralstaap kõheldes nõusoleku.

Yamamoto kavatses anda hävitava löögi Oahu saarel asuvale USA Vaikse ookeani laevastiku baasile. Hono-

Vitseadmiral Yamamoto 1937. aastal arutamas Jaapani mereväe kättemaksumeetmeid Hiina vastu pärast seda, kui hiinlased olid ühe Jaapani dessanti juhtinud ohvitseri maha lasknud.

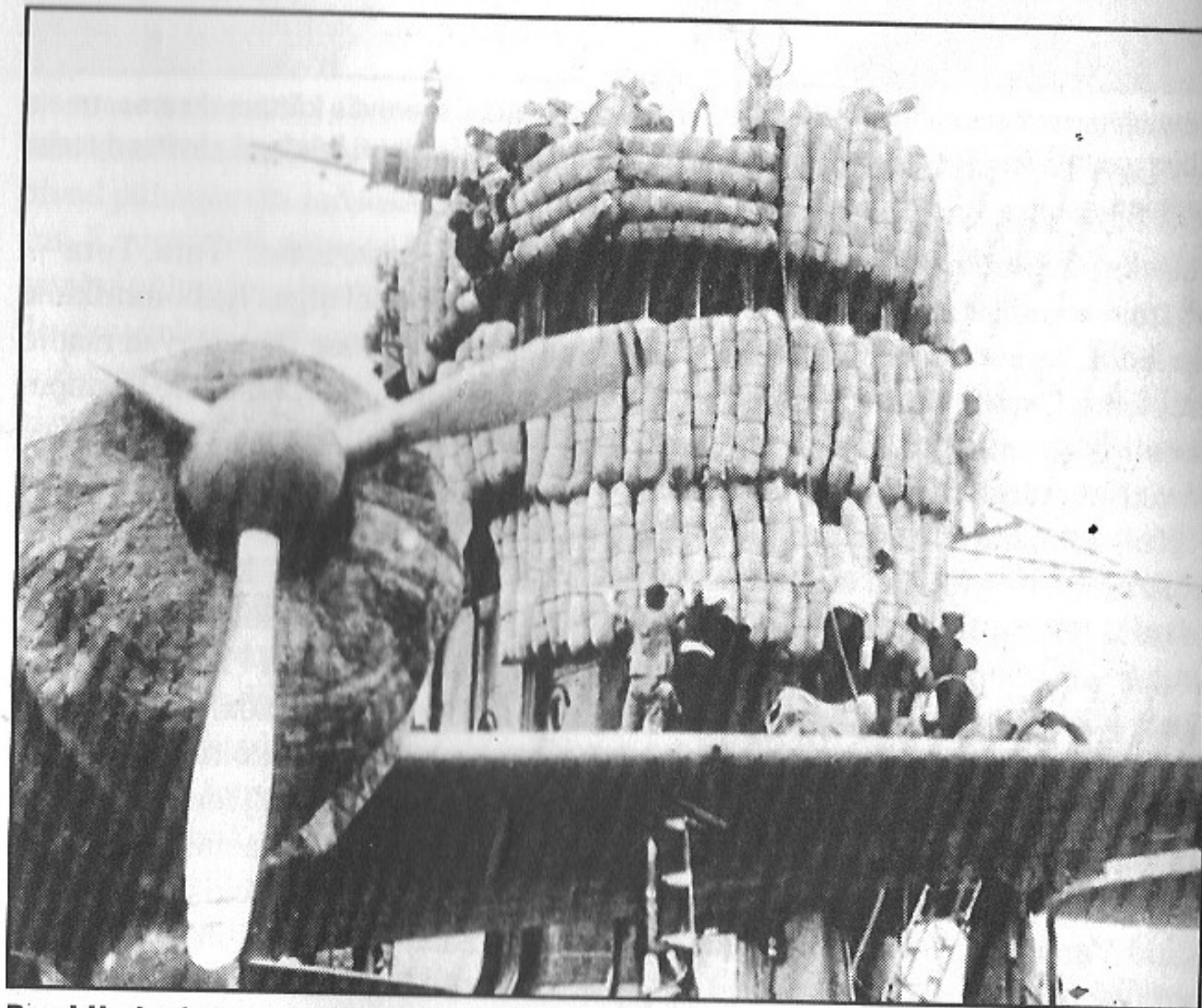
alaseks raadiomajakaks. Kell 7.53 andsid piloodid eetrisse teate: "Tora, Tora — üllatus on õnnestunud!" Kell 7.55, kui Ameerika laevadel algas igahommikune lipuheiskamine, ründasid neid Jaapani lennukid. Kell 8 said kõik laevad raadio teel teate Jaapani mereväe lennukite kallaletungi kohta. Ameeriklaste vastupanu oli nõrk, maskeerimata lennukid Oahu lennuväljadel aga kujutasid endast ideaalset märklauda.

Kell 7.15 startis teine grupp — 134 pommitajat ja 36 hävitajat. Kell 9.45 oli kõik möödas. Mõlema õhurünnaku tagajärjed olid kohutavad. Kolm torpeedot tabasid lahingulaeva *Oklahoma* ja ta läks ümber. Hävituslennukid tulistasid laevadelt vette hüpanud mehi. Põhja vajusid ka *California* ja *West Virginia*. *Maryland*, *Nevada*, *Pennsylvania* ja *Tennessee* said raskesti vigastada. Sellised olid lahingulaevade kaotused. Lisaks uputati veel kolm hävitajat ja kolm kergeristlejat said raskesti vigastada. Ametliku teate järgi hävitati lennuväljadel 349 lennukit, surma sai 2403 ja haavata 1178 ameeriklast. Jaapanlased kaotasid ainult 29 lennukit, ühe allveelaeva ja kõik kääbusallveelaevad. Hukkunuid oli alla saja. Kuid Yamamoto triumfi tumestas asjaolu, et sadamas ei olnud ühtegi USA lennukikandjat. Need olid avamerel ning pääsesid sel moel rünnakust. Jaapanlased tegid rünnakul veel ühe vea: nad jätsid puutumata tähtsad rünnakuobjektid — remonditöökojad, laod ja kütusehoidlad, mis sisaldasid 400 000 tonni kütust.

Neid varusid oleks olnud väga raske taastada, sest ameeriklased pidid kütusega varustama ennekõike Euroopa sõjatandrit. Tehnilise baasi korrasolek võimaldas aga jaapanlaste õhurünnaku tagajärjel vigastatud laevad kiiresti ära remontida.

USA-d pahandas kõige rohkem see, et rünnak toimus ilma eelneva ametliku sõjakuulutusega. Tegelikult olevat Jaapan lühikest aega enne rünnakut merealuse kaabli kaudu edastanud ultimaatumi Washingtoni, kuid dešifreerimisega tekkinud probleemi tõttu oli selle õigeaegne üleandmine hilineunud. Järgnevatel kuudel ameeriklaste viha Yamamoto vastu aina kasvas. Alates 1941. aasta detsembrist kuni 1942. aasta juunini saavutasid Yamamoto laevad ühe võidu teise järel. Yamamotol oli õigus, kui ta väitis, et edu võib loota ainult välkkiirete rünnakute korral.

1942. aasta juunis tahtis Yamamoto anda järjekordse löögi USA osaliselt taastatud Vaikse ookeani laevastikule. Admiral üritas vallutada Havai saarestikust läänes asuvaid Midway saari, et siis Ameerika lennukikandjad sisse piirata. Yamamotole sai saatuselikuks asjaolu, et USA vastuluurel õnnestus IBM-arvutite abil dešifreerida Jaapani sõjalaevastiku kood. Kui admirali laevad lähenesid loodest Midway saartele, ründasid neid USA lennukikandjalt startinud lennu-

Pearl Harbori ründava Jaapani eskaadri lipulaeval lennukikandjal Akagi varjestatakse komandotorni ameeriklaste võimaliku vasturünnaku puhuks.

Jaapani lennukilt pildistatud Pearl Harbor rünnaku alguses.

kid. Lahingute käigus kaotas Yamamoto 332 lennukit, ühe raskeristleja ja kõik neli lennukikandjat, mis olid osa võtnud ka Pearl Harbori ründamisest. Ameeriklased kaotasid ainult ühe lennukikandja, ühe hävitaja ja 150 lennukit.

4.–6. juunini 1942 Midway saarte lähedal toimunud merelahingud näitasid, et lennukikandjatest oli kujunemas tähtsaim meresõja pidamise vahend.

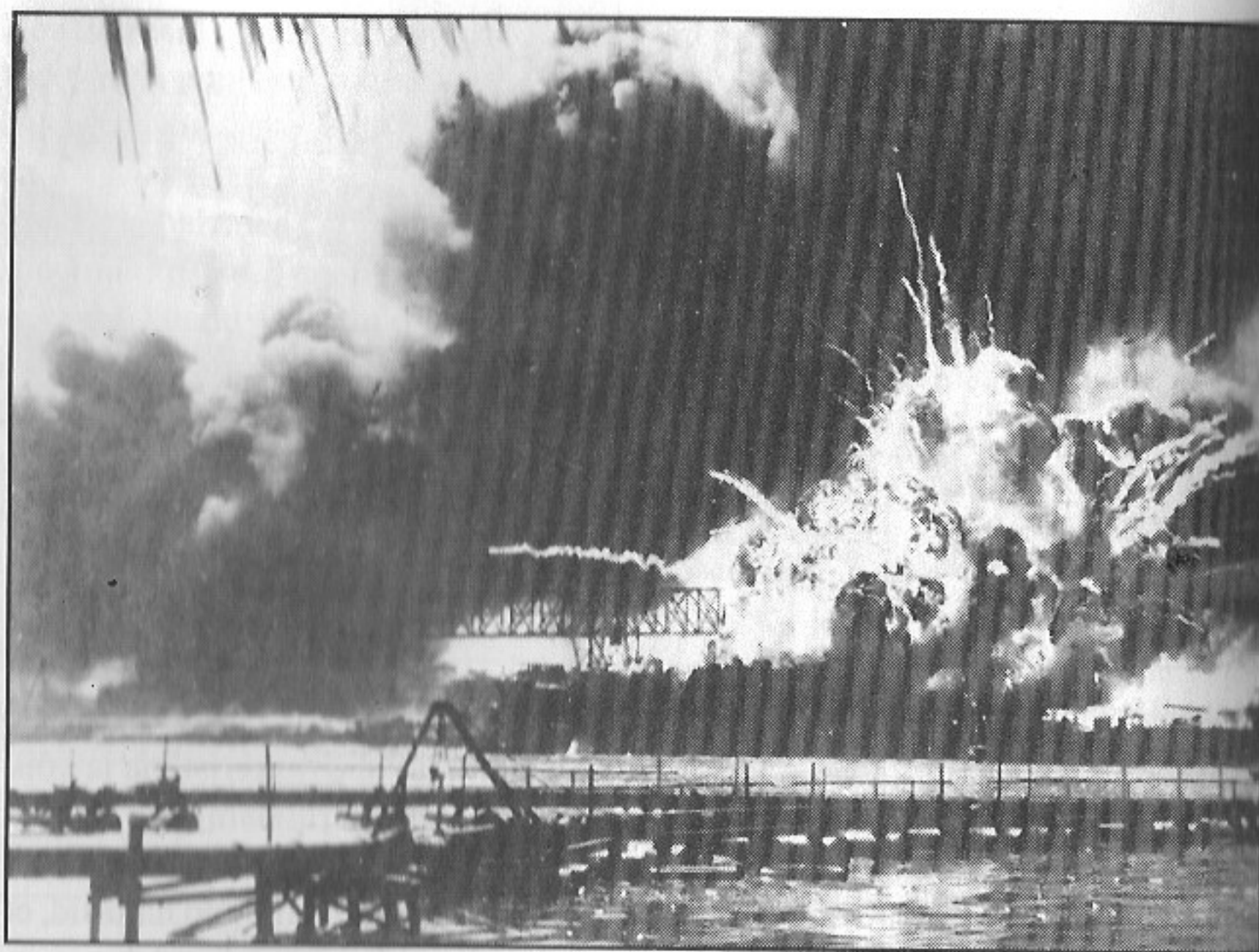
Jaapani merevägi ei toibunud sellest kaotusest enam kunagi. USA admiral Chester Nimitz nimetas lahingu tulemust hiljem "salateenistuse võiduks". Ameerika dešifreerijad olid ette valmistanud Yamamoto esimese suure kaotuse, varsti aga aitasid nad talt ka elu võtta.

Ka pärast merelahingut Midway saarte juures õnnestus jaapanlastel vallutada üks saar teise järel, kuni nad jõudsid peaaegu Austraaliani välja.

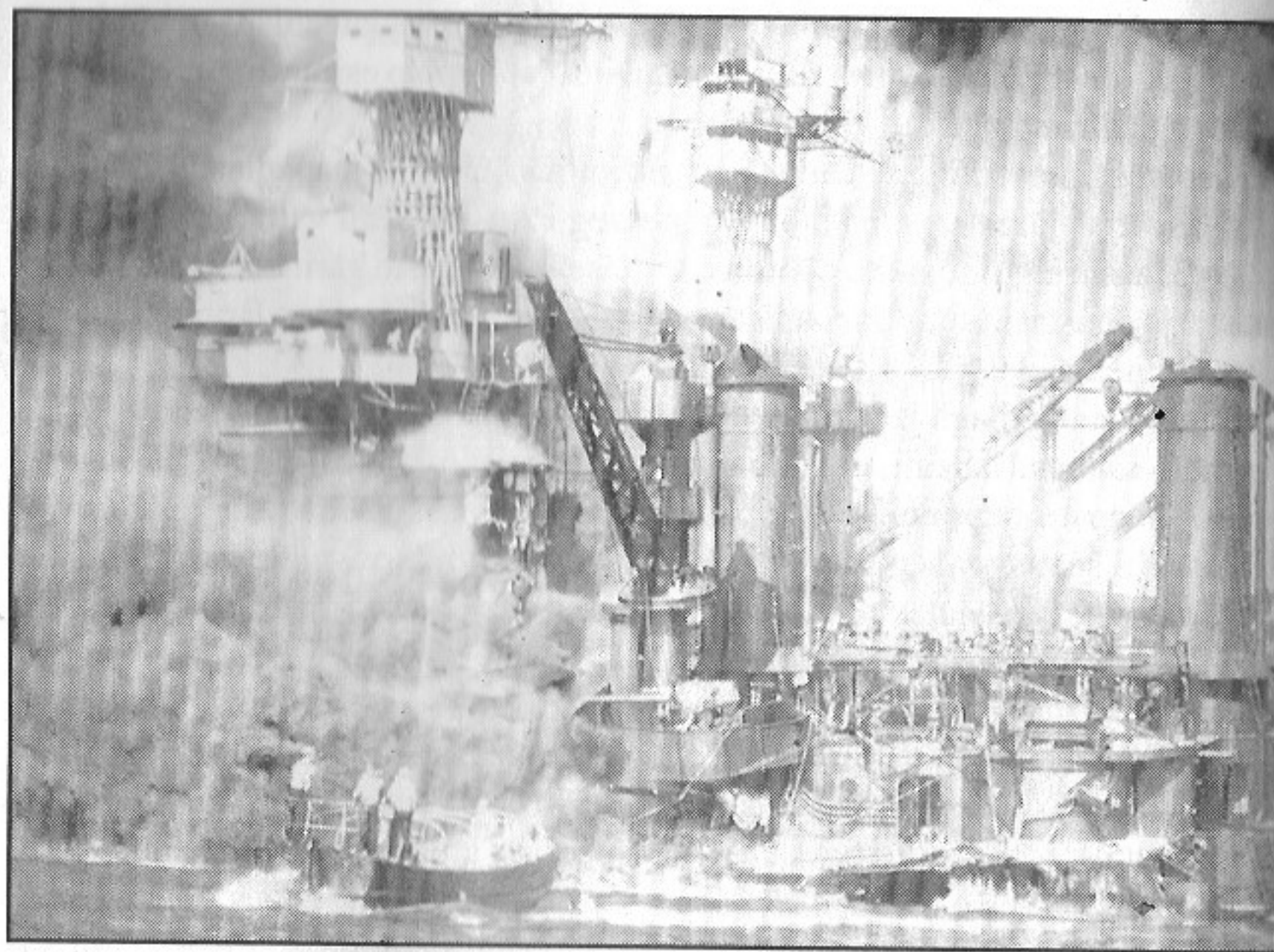
1943. aasta algul sõjaõnn pöördus. Liitlased purustasid garnisonid Saalomoni saartel ja ohustasid suurt Jaapani laevastiku baasi Rabaulis Uus-Britannia saarel Uus-Guineast idas.

Esialgu suutsid aga jaapanlased õhurünnakutega kallaletungi tõrjuda ja Yamamoto saabus Rabauli, et isiklikult operatsiooni juhtida. Ta otsustas inspekteerida Jaapani tugipunkte Uus-Britanniast kagus asuvatel Saalomoni saartel. 13. aprillil saatis tema peakorter radiogrammi saartel asuvatele garnisonidele. Dešifreeritud sõnum teatas admirali saabumisest viie päeva pärast, samuti andmed tema lennuki ja saatehävitajate kohta.

Radiogrammi püüdis kinni ja dešifreeris Havail asuv Ameerika raadiojaam. Otsekohe informeeriti Washingtoni kõrgeid sõjaväelasi ja anti ühtlasi ka nõu, mida edasi teha. Kas mitte ära kasutada ainukordset võimalust ja Yamamotot salakavalalt rünnata? Kättemaks Pearl Harbori eest ja Jaapani võimekaima admiralilikvideerimine olid piisavalt põhjendatud argumendid selle ettevõtmise kaasuks. Teisalt segas aga sõjaväelase kirjutamata aukodeks. Pealegi kartsid ameeriklased, et jaapanlased taipavad, et nende kood on dešifreeritud, ning

Plahvatab pommitabamuse saanud hävitaja *Shaw*.

7. detsember 1941. Esiplaanil põlev *West Virginia*, tagaplaanil *Tennessee*.

võtavad kasutusele vastuabinõusid. Washingtonis oldi siiski optimistlikud ning lahtuti sellest, et jaapanlased ajavad atentaadi niikuinii kohalike spioonide kaela. Usuti, et Yamamoto tapmise psühholoogiline efekt on palju suurem kui moraalsed hingepiinad sedalaadi mõrva pärast. Otsus oli langetatud.

14. aprilli varahommikul astus paraadmundris ja tseremoniaalselt samuraimööka kandev admiral Isoroku Yamamoto Rabaulis oma lennuki pardale. Kell kuus tõusis lennuk õhku ja võttis kursi kagusse, et kella kaheksa paiku jõuda umbes 530 kilomeetri kaugusel asuva Bougainville'i lennuväljale.

15 minutit enne Yamamoto väljalendu Rabaulist startisid 18 Ameerika Lightning-tüüpi lennukit Guadalcanali saarelt, mis asub umbes 1100 kilomeetri kaugusel Bougainville'ist lõunas. Lennati madalal mere kohal, et jääda märkamatuks Jaapani radaritele. Operatsiooni juhtiva USA õhujõudude kapteni Thomas Lanphieri meelest olid šansid minimaalsed. Vaikse ookeani avaruste kohal lennates tema skeptitsism aina süvenes ning ta kahtles, kas luure edastatud teate põhjal on üldse võimalik kahe lennukigrupi kohtumine ühes kindlas kohas ja ühel kindlal ajal.

Kuid just nii juhtuski. Shortlandi saarte kohal, vahetult enne Lõuna-Bougainville'i, ilmusid Jaapani lennukid nähtavale. Ameerika hävitajad ründasid kohe saatehävitajaid, Lanphier aga võttis sihikule Mitsubishi-pommitaja, milles istus Yamamoto.

"Ma lasksin pika valangu otse minu ees lendava pommitaja suunas. Lennuki parem mootor süttis põlema ning mõne hetke pärast oli kogu parem tiib leekides. Kui ma jõudsin pommitaja pardarelvade laskekaugusesse, murdus parem tiib ära ja pommitaja kukkus dzunglisse," meenutas Lanphier hiljem.

Jaapanlased tõid Yamamoto surnukeha lennuki rusude vahelt välja ja põletasid pidulikult. Jaapanlaste lein oli siiras. Admiral Koga, kellest sai uus ülemjuhataja, ütles täiesti õigustatult: "Oli ainult üks Yamamoto ja mitte keegi ei suuda teda asendada."

Yamamoto tapmisega maksid ameeriklased kätte Pearl Harbori eest ning andsid raske löögi Jaapani võitlusmoraalile. Võimalik, et vastase võimekaima juhi kõrvaldamisega kiirendasid jänkid ka lõpliku võidu saabumist.

Revolutsioon õgib oma lapsi

1940. aasta 21. augustil jõudis Stalin tööle nagu alati kella kaheistkümnepaiku päeval. Teretas Poskrebõševi, läks kabinetti, istus tugitooli ja nihutas harjumuslikult paberid lähemale. Abi ei hakanud nagu tavaliselt ette kandma jooksvatest asjadest, helistamistest, edasilükkamatutest nõupidamistest, vaid ulatas vaikides, mingi isemoodi muigega telegrammi: "Trotski on surmavalt haavatud, võimalik, et tapetud. Üksikasjad hiljem."

Kauaoodatud, aga kummatigi ootamatu teade. Vene revolutsiooni kahe väljapaistva juhi ligi kakskümmend aastat kestnud duell oli lõppenud.

Lev Trotski (kuni 1902. aastani Leiba Davõdovitš Bronštein) sündis 7. novembril 1879 Ukrainas mõisniku perekonnas. Juba Kiievis õppimise ajal lõi kontaktid revolutsionääridega ning saadeti selle eest 1900. aastal Siberisse asumisele. 1902. aastal õnnestus tal põgeneda ja Londonisse sõita, kus tutvus Leniniga. Pärast Venemaale tagasipöördumist osales aktiivselt revolutsioonilises liikumises. 26. oktoobril 1905 asutasid Peterburi trükitöölised esimese töölisnõukogu, mille esimeheks valiti Trotski. 2. novembril 1906 saadeti Trotski eluaegsele asumisele Siberisse, kuid tal õnnestus ka seekord põgeneda ja välismaale emigreeruda. 1916. aastal sõitis ta USA-sse, kust naasis 1917. aasta kevadel, liitus bolševikega ning temast sai Petrogradi Nõukogu esimees ja bolševistliku riigipöörde sõjaline juht. 1. veebruaril 1918 alustas Trotski Punaarmee formeerimist. 1918. aasta märtsis juhtis Trotski välisasjade rahvakomissarina Nõukogude delegatsiooni Brest-Litovski rahuläbirääkimistel. Tema juhtimisel võideti Kodusõda.

Lev Trotski oli osav intrigant, kuid salakaval Stalin suutis aja jooksul kõrvaldada kõik riivaalid ja kindlustada oma võimu.

1920. aasta veebruaris algasid Kroonlinnas meelevaldused, revolutsiooni tulemustes pettunud madrused nõudsid vabu valimisi ja olid bolševike partei leninliku tsentralismi vastu. Enamlaste valitsus tembeldas väljaastujad kontrateks ja 18. märtsil suruti ülestõus Trotski ja Mihhail Tuhhatševski juhtimisel maha.

1920. aasta veebruaris algasid Kroonlinnas meelevaldused, revolutsiooni tulemustes pettunud madrused nõudsid vabu valimisi ja olid bolševike partei leninliku tsentralismi vastu. Enamlaste valitsus tembeldas väljaastujad kontrateks ja 18. märtsil suruti ülestõus Trotski ja Mihhail Tuhhatševski juhtimisel maha.

Lev Trotski koos abikaasa Nataljaga 1940. aastal ühes Mexico restoranis.

Pärast Lenini surma 21. jaanuaril 1924 hakkas parteid juhtima troika — Jossif Stalin, Lev Kamenev ja Grigori Zinovjev. Rahvakomissaride nõukogu esimeheks sai Aleksei Rõkov. Kuid Stalin, kes oli 1922. aastast saadik partei Keskkomitee peasekretär, tahtis saada ainuvalitsejaks ning alustas armutut võitlust oma tugevaima konkurendi Trotski vastu. Juba jaanuaris ühel parteikonverentsil mõistis Stalin avalikult hukka Trotski, kes koos mitme teise juhtiva parteifunktsionääriga oli protesteerinud parteiaparaadi bürokratiseerimise vastu.

29. jaanuaril 1925 taandas Stalin Trotski sõjakomissari kohalt ning määras tema asemele Mihhail Frunze. Trotski kui revolutsioonikangelase oreool hakkas tuhmuma. Partei ja rahvusvahelise proletariaadi silmis sai temast ikka rohkem variser, politikaan ja kroonimata diktaator. Sundides parteile peale ühe diskussiooni teise järel, aitas Trotski tahtmatult, nii paradoksaalne kui see ka ei tundus, järjest rohkem tugevdada Stalini kui partei liidri autoriteeti. Salakaval Stalin avastas aegapidi kõik Trotski loomuse nõrgad kohad ja kasutas neid maksimaalse järjekindlusega. Ta sõna tõsisel mõttes hävitas Trotski sellega, et võttis appi Trotski varajase brošüüri "Meie poliitilised ülesanded", mis oli pühendatud menševik P. Axelrodile. Stalin luges võidutsevalt, saali kõmina saatel ette Trotski pühenduse "Kallile õpetajale Pavel Borissovitsš Axelrodile" ning soovis Trotskile head teed oma õpetaja juurde.

Trotski tundis, et see Stalini hävitav tiraad tähendab tema poliitilist lõppu. Nagu ta hiljem Mehhikos kirjutas, tundnud ta pärast Stalini kõnet lausa füüsiliselt oma pea kohal giljotiinitera. Ka partei oli tema vastu häälestatud, oldi väsinud tema intriigidest. Trotski veendus lõplikult, et Kodusõja lõpp oli tähendanud ka tema saatuse kulminatsiooni.

23. oktoobril 1927 heideti Trotski välja ÜK(b)P Keskkomiteest ja sama aasta detsembris toimunud ÜK(b)P XV kongressil astus ta viimast korda partei poliitilise tegelasena kõnetooli, kuid tema hoiatused ja kriitika ei leidnud Stalini suureks rõõmuks kongressist osavõtjate hulgas vastukaja. Trotski ja 76 tema poolehoidjat heideti parteist välja.

Ja siis tegi Trotski kõige suurema vea: Oktoobrirevolutsiooni kümnendal aastapäeval üritas ta korraldada oma pooldajate meeleavalduse. Miilits ajas trotskistide rühmad laiali. Mäng oli kaotatud.

10. jaanuaril 1928 saadeti Trotski välja Alma-Atasse. 18. jaanuaril 1929 saadeti Trotski N. Liidust välja ning 29. jaanuaril sõitis ta Türgisse, kus tal lubati viibida 1. maini. Ta palus asüüli Saksamaal, kuid 11. aprillil 1929 andis Saksa valitsus talle eitava vastuse. 1932. aastal võeti Trotski N. Liidu kodakondsus.

Trotskile tuleb au anda, ta ei murdunud Stalini diktatuuri ees. Kuid tema tragöödia ei lähtunud mitte niivõrd võitlusest stalinismiga kui Staliniga. Kibestunud nurjunud lennust võimupüramiidi kõige kõrgemasse tippu, asetas Trotski poliitiliste ja sotsiaalsete prioriteetide skaalal esiplaanile isiklikud huvid.

Sellal kui Stalin kindlustas oma ainuvõimu, rändas Trotski mööda maailma. Printsi saared Marmara meres, Prantsusmaa, Norra ja lõpuks Mehhiko olid tähisted väljasaadetud opositsionäärade liidri teekonnal. 1937. aastal siirdus Trotski Norrast Mehhikosse. Mehhiko Tööliste Konföderatsioon, Mehhiko Kommunistlik Partei ja selle liider Lombardo Toledano avaldasid raevukalt protesti Trotski Mehhikosse tuleku vastu, sest pagendatul oli sotsialismi vaenlase kuul-

Selle kirjutuslaua taga tapeti Trotski.

us. Trotskistlikud organisatsioonid hankisid Mehhiko võimude abiga pagulasele Coyocanile suure maja, mis muudeti iseliseks kindluseks. Hoonel olid rauaga ületöödud ukseid ja signaalsüsteem, kaitsesalgal aga kuulipildujad. Trotskit kaitsesid pidevalt vähemalt kümme politseinikku ja eri-agenti. Tal oli koguni soomusvest, mida võis kanda väljas liikudes. Oma varjupaigast tegi Trotski Nõukogude-vastaseid avaldusi ja andis intervjuusid, milles ennustas N. Liidu krahhi ja Stalini lõppu. Viimased kaks aastat pühendas Trotski täielikult oma endise kodumaa vastu suunatud ideoloogilisele sõjale. 1938. aastal asutasid välisriikides tegutsemist jätkanud trotskistlikud rühmad Pariisis IV Internatsionaali, mille eesmärk oli võidelda nii stalinismi kui ka fašismiga. Kuid nagu sündmuste käik näitas, ei olnud sellel liikumisel mingit poliitilist mõju, kuigi Trotski ennustas IV Internatsionaalile kindlat võitu.

Trotskile tehti kaks atentaati, viimane lõppes tema surmaga. Esimene oli 1940. aasta mais. Varahommikul võttis rühm politseivormis tundmatuid kaitsealga relvad ja ründas tuba, kus elas Trotski oma naise Natalja Sedova ja lapse-lapsega. Kuid abielupaar jõudis voodi taha nurka peitu pugeda. Mitukümmend kuuliauku leiti kohas, kus nad just olid viibinud. Iga järgmist elatud päeva hindasid nad kui saatuse kingitust. Nad teadsid, et neile peetakse jahti. Politseinik, kes saabus asja uurima, küsis: "Kas härra Trotski kahtlustab atentaadis kedagi konkreetselt?"

"Muidugi," vastas küsitud, "atentaadi autor on Jossif Stalin..."

Ometi oli mõrvar juba ammu üsna lähedal. 1939. aastal hakkas Jacques Mornard'i nime all Trotski juures käima hispaanlane Ramon del Rio Mercader. Mornard, kes tegeles filmiäri, oli äriringkondades tuntud veel Jacksoni nime all. Tema juhtimisel oli sooritatud ka esimene atentaat Trotskile. Mercader oli Trotski ühe sekretäri Silvia Agelofi sõber. Algul tutvus Mercader Trotski sõprade Alfred ja Margarita Rosmeriga. See tagas lõppude lõpuks ligipääsu hoolikalt kaitsstavale Trotskile, kellega ta maikuus isiklikult tutvus ning usalduse võitis.

Ükskord augusti keskpaiku palus Mercader Trotskil parandada tema artiklit

Mõrvatud Trotski.

Trotski haud.

likvideerida oma kõige aktiivsem oponent. Kuid palgamõrvaril õnnestus tappa Trotski ka ajaloo silmis. Trotski arvukad emigratsioonis kirjutatud Stalinit mardavad artiklid ja raamatud olid mõeldud N. Liidus elavatele lugejatele, kuid arusaadavalt need sinna ei jõudnud. Läänes lugesid Trotski raamatuid põhiliselt vasakpoolsed. Trotski nimi vajus kiiresti unustusehõlma. Kuid meil on põhjust teda meeles pidada: Trotski ennustus N. Liidu krahhi kohta on täide läinud, kuigi vaevalt ta mõtles krahhi all N. Liidu lagunemist.

mingisuguses pisiküsimuses. Trotski tegi mõned märkused. Teisipäeva õhtul, 20. augustil 1940 läks Mercader parandatud artikliga Trotski kabinetis ja palus teksti üle vaadata. Trotski oli ametis raamatu "Stalin" käsikirjaga. Sisenenud, pani Mercader, nagu ta hiljem tunnistas, mantli toolile, võttis märkamatuks selle alt alpinistikirve ja, sulgenud silmad, virutas sellega käsikirja lugevale Trotskile kogu jõust pähe. Ohver laskis kuuldavale hirmuäratava, läbilõikava kisa. Trotski agoonia kestis terve ööpäeva.

Ülekuulamistel ja hiljem kohtuprotsessil ei reetnud Mercader neid, kelle ülesandel ta oli tegutsenud, kuid kõik asjaolud rääkisid selle poolt, et ta pani atentaadi toime Stalini otsele korraldusel ning mõrva organiseeris Lavrenti Beria ametkond. Stalinil õnnestus

Viis sekundit, mis vapustasid maailma

John Fitzgerald Kennedy oli noorim USA president, kes asus oma ametikohale 43-aastasena. Kennedy poliitiline karjäär kulges õnnetähe all.

John Kennedy sündis 29. mail 1917 Brookline'is (Massachusettsi osariik) ühe päritolu katoliiklasest miljonäri perekonnas. 1940. aastal lõpetas Kennedy Harvardi ülikooli ning Teise maailmasõja ajal teenis torpeedokaatri.

Tema isa Joseph Kennedy oli aastatel 1937–40 suursaadikuks Londonis ja ka poeg Johni oli ta ette valmistanud poliitiku karjääriks. 1952. aastal sai John Kennedy senaatoriks. Inimestele imponeeris pikka kasvu, energilise, avala ja poisikeseliku silmnäoga armastusväärne katoliiklasest presidendikandidaat. Nad imetlesid tema ilusat naist Jacqueline'i ja nende armsaid lapsi.

Valijad teadsid, et Kennedyt oli Teise maailmasõja ajal autasustatud vaprust, kuid kõige rohkem plusspunkte kogus ta oma valimiseelse programmiga, milles lubas vähendada vaesust, võtta luubi alla rassilise diskrimineerimise ning vähendada pingeid suhetes N. Liiduga. Hoolimata oma isiku sarmist, valiti John Kennedy presidendiks USA ajaloo minimaalseima häälteenamusega. Kennedy sai 34 221 355 valijahäält ehk 49,7 protsenti ja tema vastaskandidaat Richard Nixon 34 109 398 ehk 49,6 protsenti.

Paljud ameeriklased umbusaldasid Kennedy noorust, rikkust ja väheseid kogemusi välispoliitikas. Nii oli tal vaenlasi juba esimesest ametisoleku päevast ning nende hulk aja jooksul aina suurenes. Suurema osa Kennedy esitatud reformiprojekte — kõigile ameeriklastele kodanikuõiguste andmise, maksureformi, haridusele ja sotsiaalhooldusele antava föderaalabi suurendamise — lükkas konservatiivse hoiakuga Kongress tagasi. Finantsthusadele ei meeldinud tema majandusreformid, teised jällegi olid vastu presidendi katsetele parandada neegrite olukorda. Neegerliikumise eestvedajad omakorda leidsid, et Kennedy kavandatud abinõud on ebapiisavad. Kennedy süüks aeti ka Kuuba emigrantide nurjunud, eelmise administratsiooni kavandatud invasioon Kuubasse 1961. aastal.

1962. aastal nõudis president N. Liidult, et see viiks Kuubast ära oma raketid.

John Kennedy valimisvõitluse ajal 1970 a.

Tekkis maailmasõja puhkemise oht. 1963. aastal lahendati kriis Kennedy ja Hruštšovi kokkuleppega, mis nägi ette kummagi riigi mõjusfääri respektiivimist.

Kui suhted N. Liiduga hakkasid normaliseeruma, nimetasid parempoolsed Kennedyt kommunistide sõbraks ja soosijaks.

Oma esimese ametis oldud aasta jooksul sai Kennedy 870 anonüümset ähvarduskirja. 170 mundris politseinikku valvasid Valge maja sissepääse, valgustasid läbi kõik postipakid ning hävitasid kingituseks saadetud kommikarbid neid lahti tegemata. Kümned julgeolekuagendid saatsid presidenti ihukaitsjatena tema ametireisidel. Jälgiti isegi roogade valmistamist.

1963. aasta novembris olid ihukaitsjad raske ülesande ees: president tahis reisis Texasesse. Selle osariigi Demokraatlik Partei oli jagunenud liberaalide, konservatiivide ja ultraparempoolsete gruppidesse. Kennedy uskus, et oma külaskäiguga suudab ta erimeelsusi tasandada ning kindlustada endale valijahääli, mida ta tungivalt vajas, et teda 1964. aastal tagasi valitaks. Kahepäevasel lennureisil kavatses Kennedy külastada Houstonit, Fort Worthi, Dallast ja Austinit. See oli ohtlik reis, sest mõrvaähvardusi tuli vasakult ja paremalt. Ühe miljoni elanikuga Dallases, mis oli ekstreemsete liikumiste taimelavaks, suhtuti vaenulikult katoliiklusesse. Dallase press avaldas presidendivastaseid kirjutusi. Tollal pandi Dallases aasta jooksul toime rohkem tapmisi kui terves Suurbritannias ning tulirelva võis osta niisama lihtsalt kui võileiba. Kunagi oli FBI šeff öelnud: "Kui keegi võtab tõepoolest pähe presidenti tulistada, siis ma arvan, et me ei suuda teda takistada." Kindlasti olid need sõnad meele ka presidenti saatvatel ihukaitsjatel. Presidendi Dallase-reisi ajal tegid tema julgeoleku eest vastutavad ametnikud rea möödalaskmisi, kuid suurim viga oli see, et ajalehes "Times Herald" avaldati presidendi marsruut linnas.

20. jaanuaril 1961. John F. Kennedy koos abikaasa Jacqueline'iga pärast ametisse vanutamise tseremooniat.

President Kennedy oma limusiinis mõni hetk enne atentaati.

Esimene päev San Antonios ja Houstonis möödus intsidentideta, õhtul lendasid Kennedyd Fort Worthi, kus nad ööbisid. Järgmiseks reisisihiks oli Dallas.

Kui president 22. novembri hommikul äratati, sadas väljas vihma. Kuna lend Fort Worthist Dallasesse kestis kõigest 13 minutit, võis suure tõenäosusega oletada, et ka seal sajab vihma. Sellisel juhul oleks presidendi lahtisele autole pandud peale pleksiklaasist katus. Pärast hommikusööki toimetas presidendi erilennumik *Air Force One* Kennedyd Dallasesse. Lennu ajal visandas Kennedy kõne, mille ta kavatses pidada Dallases lõunasöögi ajal. Teemadeks olid rahu, võrdõiguslikkus ja sotsiaalne õiglus. Samal ajal hakkas 24-aastane kooliõpikute lao tööline Lee Harvey Oswald tegema ettevalmistusi atentaadiks. Ta tõusis vara üles, pakkis oma lahtivõetud optilise sihikuga vintpüssi pruuni paberikotti ning

Esimene lask tabas Kennedyt kuklasse ning haavas Texase kubernerit.

Mõni hetk pärast saatuslikke laske: salateenistuse agent hüppab presidendi autosse, Jacqueline ulatab talle käe.

läks pool kvartalit jala oma kolleegi Wesley Frazieri koju. Frazier sõidutas Oswaldi oma autoga kooliõpikute laojuurde.

Vihmasadu lakkas veel enne, kui nad kohale jõudsid. Oswald sõitis liftiga laojuurde korrusele ja peitis seal oma relva ära. Keskpäeva paiku, kui ametnikud läksid lõunale, jäid ülemised korrused inimtühjaks. Oswald kiirustas tagasi kuuendale korrusele ja tegi hoone kagupoolse nurga juures asuva akna alla pappkastidest snaiperipesa, kust presidendi lähenemine ja möödaskäik olid oivaliselt jälgitavad. Ainult linna vanglast ja sellest hoonest oli nii hea vaade kolonni liikumisteele.

Kui presidendi korteezi saabumise aeg hakkas kätte jõudma, kogunesid Oswaldi kolleegid viiendale korrusele. Otse nende peade kohal kuuendal korrusel pani Oswald oma püssi kokku ning laadis selle nelja padrunit.

Presidendi erilennuk *Air Force One* maandus Dallase lennuväljale kell 11.38. Lennujaamahoone katus kihvas politseinikest, lennuväljal aga suruti tervitajad spetsiaalse barjääri taha. Julgeolekutöötajad hoidsid inimestel teraselt silma peal, kuigi enamik kohalolijast lehvitas presidendile sõbralikult. Grupp kooliõpilasi hoidis käes plakati tekstiga: "Me armastame Johni". Teine grupp aga jällegi sisistas vihaselt, siin-seal võis näha ka loosungeid "Sa oled reetur!".

Kennedy sirutas kartmatult kätt, tervitades barjääri taga tunglevaid inimesi, seejärel surusid ihukaitsjad ta autosse. Suur tumesinine lahtine "Lincoln" oli ilma pleksiklaasist katusega, sest ilm oli taas päikeseliseks muutunud.

Kell 11.55 hakkas kolonn mootorratturitest eskordi saatel liikuma. Esimeses autos istusid politsei- ja julgeolekuagendid. Umbes viis autopikkust tagapool järgnes presidendi "Lincoln". Eesistmel, autojuhi kõrval istus salateenistuse agent. Tema taga oleval kahel klappistmel oli aset võtnud Texase kuberner John B. Connally ja tema abikaasa Nellie. President Kennedy koos abikaasaga istus tagumisel istmel. Neli mootorratturit katsid autot külgedelt ja tagant. "Lincolni" järel sõitis salateenistuse limusiin ihukaitsjatega, kellest kaks seisis astmelaudadel. Kahe ja poole autopikkuse kaugusel järgnes lahtine limusiin asepresident Lyndon B. Johnsoni ja tema abikaasaga. Nende järel sõitis veel üks auto salateenistuse agentidega, järgnesid autod poliitikute, ajakirjanike ja fotograafidega.

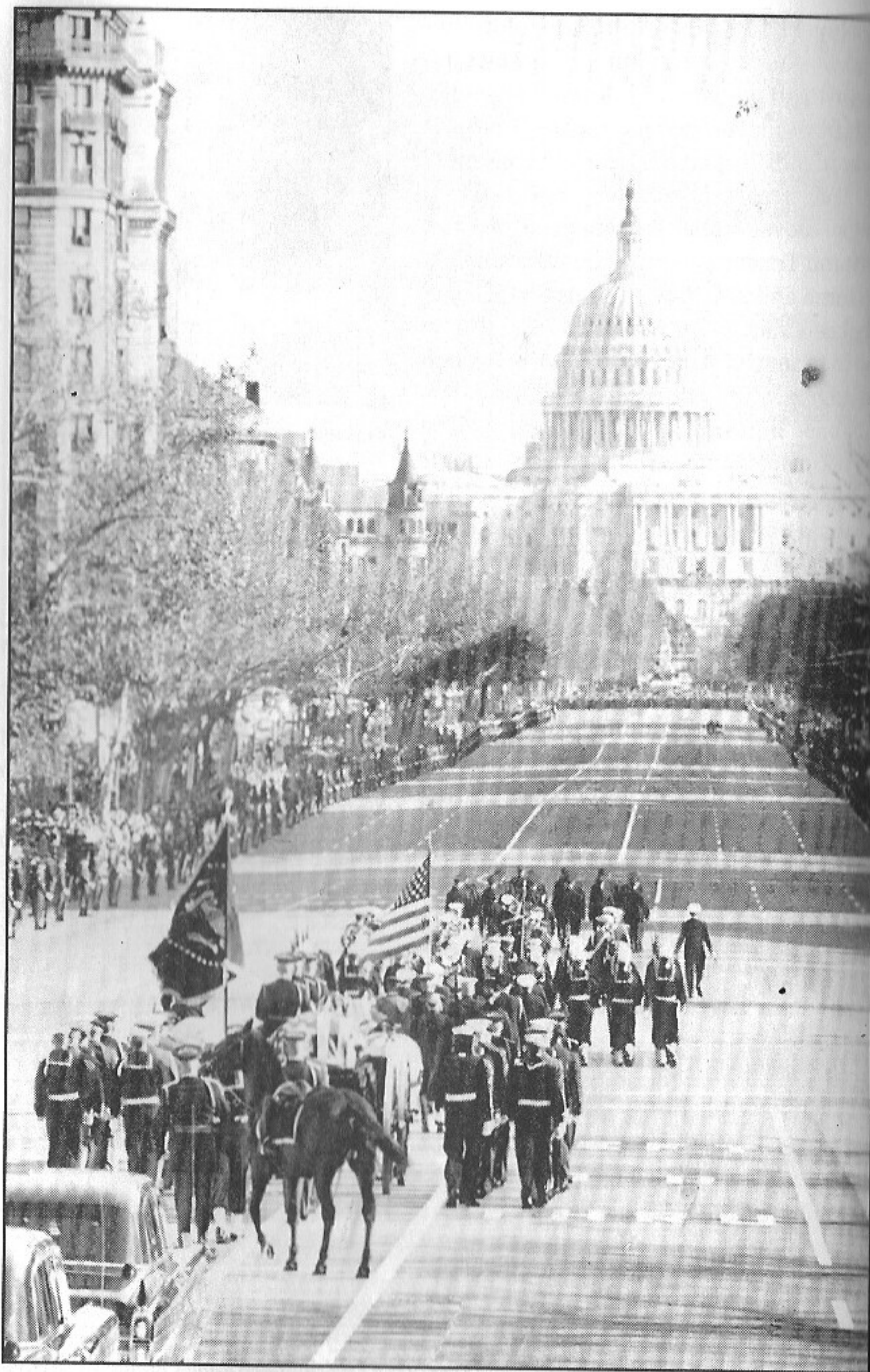
Korteez sõitis lõuna suunas linna keskuse poole. Ihukaitsjate meelehärmiks laskis president kahel korral auto kinni pidada. Esimesel korral kätles ta lapsi, teisel korral gruppi nunnasid. Alguses oli tee ääres uudistajaid hõredalt, kuid nende read tihenesid, kui kolonn hakkas lähenema kesklinnale. Akendest lehvitavad naeratavad büroötöötajad, rahvahulk üritas ennast pressida sõiduteele ja Kennedy autojuht pidi tunduvalt kiirust vähendama. Üks järelsõitva auto astmelaul seisevatest agentidest hüppas korduvalt maha, et presidendi abikaasat oma kehaga varjata.

Kennedy tapja Lee Harvey Oswald.

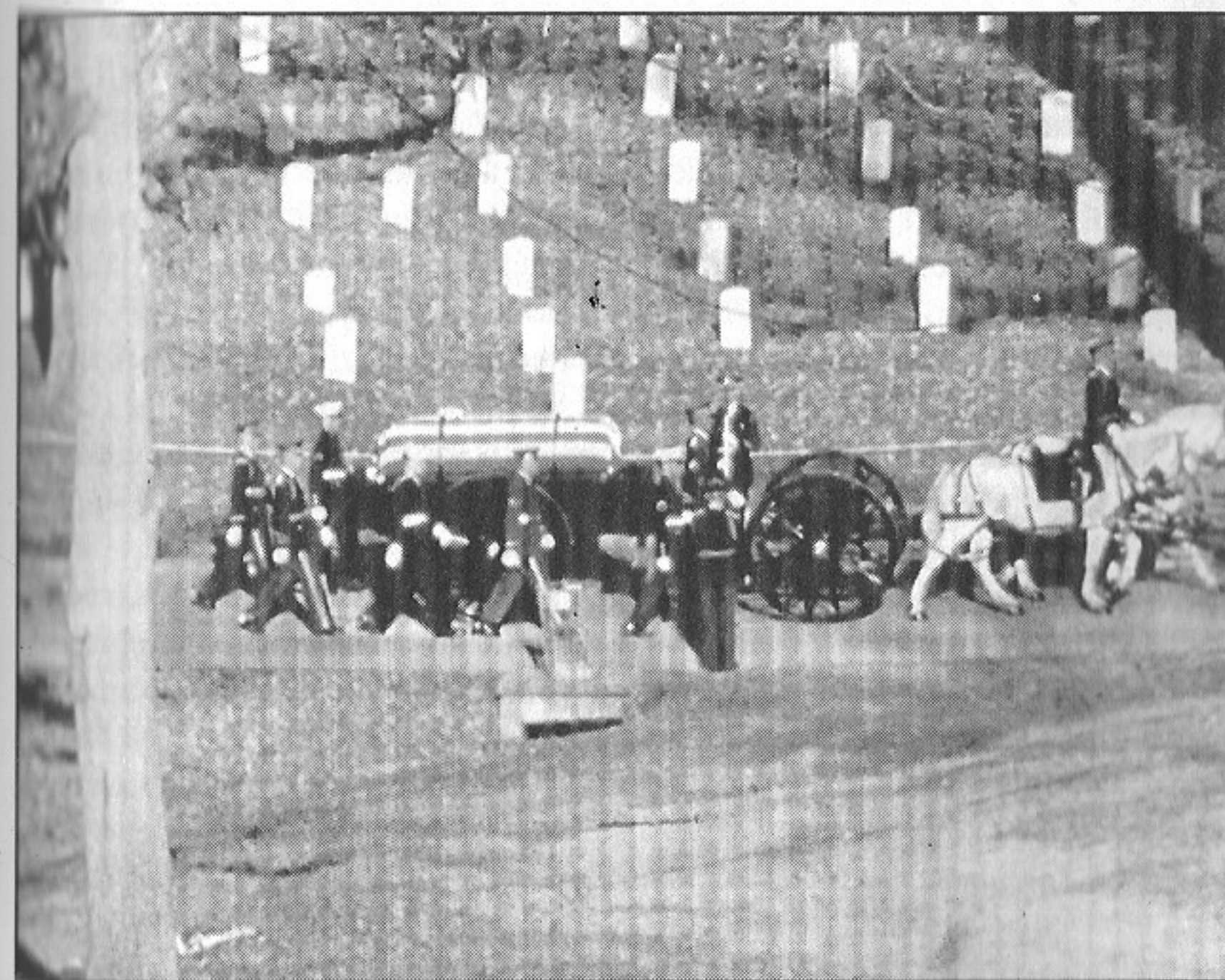
Jack Ruby laseb Oswaldi maha, kui teda tahetakse keldrigaraazi kaudu toimetada autosse, et sõidutada arreteeritu teise vanglasse.

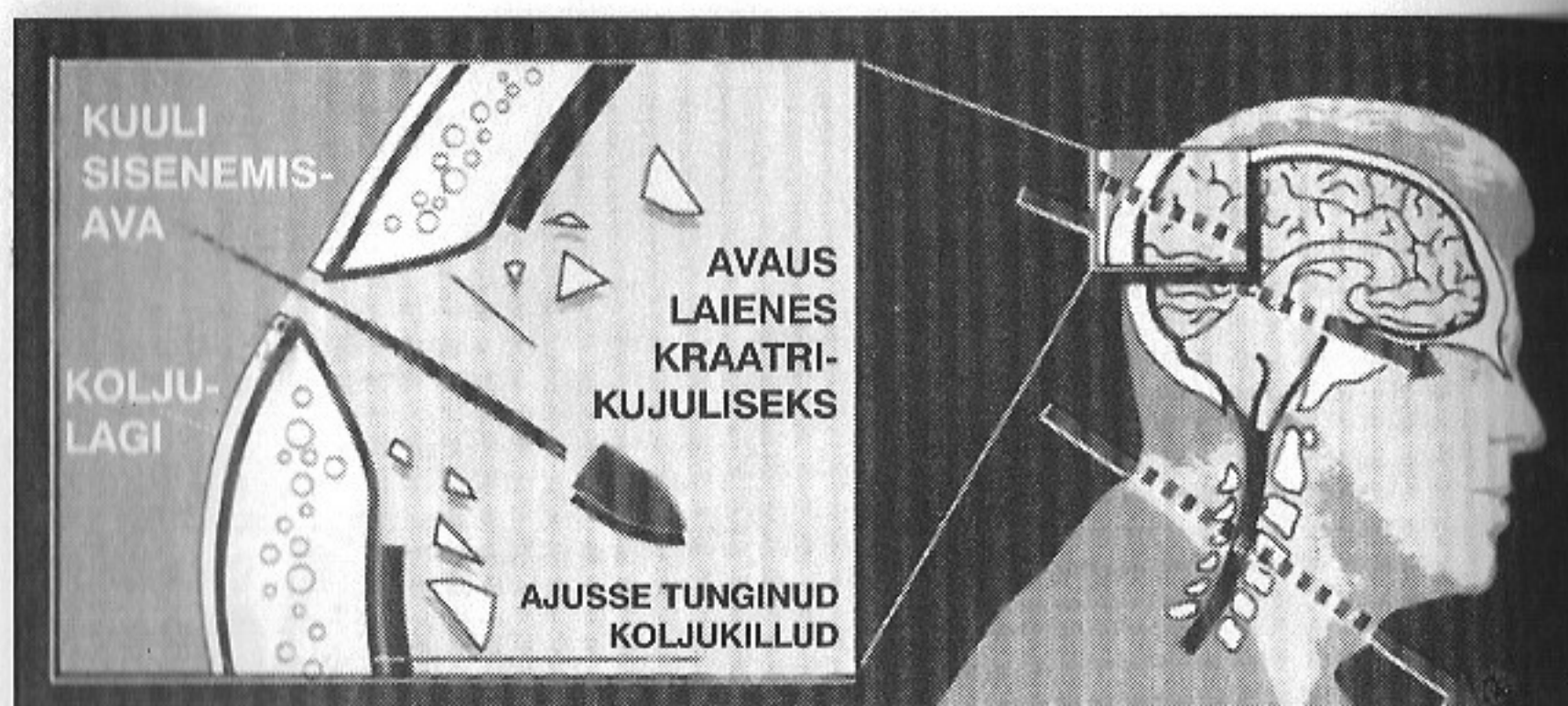
Matuserong presidendi põrmuga suundub Valgest Majast Kapitoolumi.

76. november 1963. Kennedy perekonnaliikmed matuserongkäigus. Vasakul vend Edward, keskel lesk Jacqueline ning paremal vend Robert.

Matuserongkäik on jõudnud Arlingtoni kalmistule.

Kennedy surmanud kahe kuuli trajektoolid.

Kell 12.21 jõudis korteez Dallase linnavanglani ning pöördus paremale Main Streetile, mis oli ehitud lippude ja jõulukaunistustega. Kõikjal plaksutati. Ebasõbralikuks peetud Dallases võeti presidenti sellel reisil kõige südamlikumalt vastu.

Main Streetilt sõitsid esimesed autod paremale Houston Streetile, seejärel vasakule Elm Streetile, enne kui nad pöördusid kaubanduskoja poole. Kui presidenti auto jõudis Houston Streetile, oli aplaus nii tugev, et Nellie Connally lausus: "Härra president, nüüd te küll ei või öelda, et Dallas teid ei armasta." Kennedy vastas muiates: "Ei, seda ei saa öelda." Sel hetkel möödus limusiin 18-kilomeetrise tunni kiirusega kooliõpikute laost. Kell oli 12.30. Äkki märkas presidenti autojuht, et ees raudteeviaduktil seisab rühm töölisi, kuigi julgeolekuagendid olid nõudnud, et seal kedagi ei oleks. Kuid tegelik hädahoht luuras hoopiski auto taga. Presidenti auto oli jõudnud juba Elm Streetile ning lähenes raudteeviaduktile.

Hetkel, mil president tõstis käe, et vastata rahvahulga tervitustele, kõlasid üksteise järel mitu lasku. Esimene, umbes 80 meetri kauguselt lastud 6,5-mm kuul tabas Kennedyt kuklasse, muljus paremat kopsu, tungis läbi hingetoru ning kõri kaudu väljudes rebis katki lipsusõlme. Oma lendu jätkates läbistas kuul kuuberner Connally selja, rinnakorvi, parema käerandme ja vasaku puusa.

Connally ei saanud esimese ehmatusega üldse aru, mis oli juhtunud. Kennedy haaras kõrist ning kähises. Hetk hiljem tabas teine kuul teda pähe ning rebis koljust tüki välja — autosse pritsis verd ning sinakasrohelist ajumassi. Jacqueline pöördus mehe poole, nägi tema nõutut pilku ja seda, kuidas ta käe lauba juurde tõstis. Siis vajus surmavalt haavatud president naise sülle. Kolmas lask läks kaugelt mööda. Jacqueline karjus: "Mu jumal, mida nad teevad? Mu jumal, nad tapsid Jacki, nad tapsid mu mehe!" Julgeolekuagent Clint ronis auto tagaosale, Jacqueline aitas ta masinasse ning ametnik surus naise istmele, kattes teda edasiste laskude ootuses oma kehaga. Seejärel suurendas auto järsult kiirust. Rahvas oli juhtunud vapustatud.

Parklandi Memoriaalhaiglas tegid arstid kõik, mis nende võimuses. Valvekirurg Carrico viis haavatu suu kaudu sisse toru, et puhastada hingamisteid. Vasaku jalga viidi kateeter Ringeri laktaadilahusega.

Selleks ajaks olid presidenti pupillid maksimaalselt suurenenud, nagu tume sinine, ta hingas juba surmakrampides, tema lõug tõmbles. Kirurg Perry tegi presidenti kõrisse haava alla lõike ja alustas trahheotoomiat. Samal ajal ühendati kõrisse viidud toru respiraatoriga. Kuid paraku osutus ajuvigastus surmavaks. Mingi aja registreerisid aparaadid veel ebakorrapärasest hingamisest ja südamegevusest, siis need lakkasid. Südamemassaaz ei andnud soovitud tulemusi. Kell 13 tunnistas peaneurokirurg Clark presidenti surnuks.

See atentaat vapustas kogu maailma. USA väed maailma eri paikades asuvate baasides seati lahingukorda. Wall Streetil kukkusid aktsiad, Broadwayl suleti teatrid. Kutsuti kokku ÜRO Peaassamblee istung ning isegi N. Liit katkestas telesaated, et toimunust teatada.

Vähepeal asus aga Dallase politsei mõrvarit otsima. Oswald oli laost küll põgenenud, kuid jätnud püssi maha. Üsna varsti said politseipatrullid raadio teel tema kirjelduse. Kell 13.15 peatas politseinik Tippit oma auto, et kontrollida kahtlase välimusega meest. Tundmatu tõmbas välja revolvri ning tappis politseiniku nelja lasuga. Keegi nägi mõrvarit põgenevat kinosse "Texas". Politseinikud järgnesid talle. Seekord tekkis Oswaldi püstolis tõrge ja ta vahistati, süüdistatuna kahe inimese tapmises. Kuid Oswaldil ei olnud jäänud kaua elada. Kaks päeva pärast Kennedy mõrvamist tahtsid kriminaalpolitsei ametnikud viia Oswaldi läbi keldrigaraazi autosse, et toimetada teda politseivanglast riigivanglasse. Uudishimulike hulgas oli ka ööklubi omanik, 52-aastane Jack Ruby. Kui Oswald lähemale jõudis, tõmbas Ruby välja revolvri ja laskis ta maha. Nii jäi Oswaldi roll ja atentaadi motiiv igaveseks välja selgitamata.

Avalikkus läks Kennedy ja Oswaldi surmast ärevile. Uus president Lyndon B. Johnson moodustas Kennedy tapmise asjaolude väljaselgitamiseks komisjoni, mille juhiks määrati ülemkohtunik Earl Warren. Mitte ühtegi teist sündmust USA ajaloos ei ole sellise põhjalikkusega dokumenteeritud. Pärast üheksa kuud kestnud tööd, 25 000 inimese ülekuulamist ning 26-kõitelise tõendusmaterjali kogumist tegi Warreni komisjon lõppjärelduse, et Oswald tegutses üksinda.

Kuid paljud olid veendunud, et Oswaldil oli kaasosalisi ning komisjoni ülesanne oli ainult atentaadi tegelike tagamaade mahavaikimine. Aja jooksul on president Kennedy atentaadi organiseerimises süüdistatud küll maffiat, CIA-d, venelasi ning paremäärmuslasi, kes olevat kasutanud Oswaldit vaid etturina. Isegi veel 70. aastatel spekuleerisid leidlikud reporterid näiliselt usutava tõendusmaterjaliga, mis olevat komisjonil kahe silma vahele jäänud või koguni maha saladud. Paraku osutavad aga kõik tõendid sellele, et Oswald tegutses tõepoolest üksinda. Kes oli Oswald?

Ta oli endasse sulgunud nohik, kelle elufilosoofia oli üsna segane. Kuigi ta oli juba 15-aastasena lugenud suure vaimustusega Marxi "Kapitali", ei saanud te-

mast sellepärast veel veendunud kommunisti. On väidetud, et ta oli paranoik. Igal juhul näib tema elukäik seda diagnoosi kinnitavat. Ta ei saanud millegagi hakkama, tema isiklikus elus järgnes üks nurjumine teisele.

Pärast üheksanda klassi lõpetamist lahkus Oswald koolist. Ta astus vabatahtlikult merejalaväkke ning sai snaiperi väljaõppe. Kolm mundrikandmise aastat kujunesid armetuks väiksemate üleastumiste reaks ja kaheks kohtuasjaks, mis lõppesid pärast Oswaldi katset põgeneda N. Liitu tema kui soovimatu isiku vallandamisega.

Hiljem saadeti ta aega teenima ühte USA õhujõudude baasi Jaapanis. Seal startisid Ameerika luurelennukid U-2 spionaazilendudele N. Liidu kohale.

1959. aastal sõitis Oswald Moskvasse ning pakkus venelastele temale teadaolevaid sõjasaladusi. Vastutasuks palus ta poliitilist varjupaika, mida talle keelduti andmast, kuna leiti, et Oswaldi asüüli taotlemise motiiv polnud piisavalt põhjendatud. KGB püüdis välja selgitada, kas Oswaldit oleks võimalik ära kasutada, kuid paraku osutus mees keskpäraseks ning ebahuvitavaks isikuna. Oswald ähvardas ennast tappa, kui tema asüülitootlust ei rahuldata. Siis otsustati tema avaldus vastu võtta ja teha nagu, nagu tegeldaks sellega. KGB tahtis lihtsalt näha, millega lugu lõpeb. Lõpuks otsustati Oswaldi avaldus rahuldada ning ta asus elama Minskisse. KGB ei kahelnud selles, et Oswald ei ole USA spioon, sest vaevalt et ükski luureorganisatsioon oleks spiooniks valinud nii rumala ja

Lee Harvey Oswald (paremal) oma sõpradega Minskis.

Näid FBI dokumente Kennedy mõrva kohta on seniajani keelatud avaldada.

piiratud mehe, nagu oli Oswald. Muidugi polnud välistatud, et spioon meelega mängib lolli, et vastast eksitada, kuid Oswaldi puhul oli see äärmiselt ebatõenäoline.

Minskis abiellus Oswald venelannaga. 1962. aasta juunis sõitsid mõlemad Texasesse. Oswald vahetas sageli töökohti, tema abielu jooksis karile. New Orleansis puutus ta kokku Kuubast pärit kommunistide ja nende vastastega, Mehhikos nõukogude salateenistusega, Dallases valgevenelastega. Tõenäoliselt mängis ta kahekordset mängu, mille ähmased eesmärgid on veel praegugi arutusobjektiks.

Välde, et Oswald tappis Kennedy N. Liidu ülesandel, näib absurdsena, sest presidendi surm poleks mingil juhul paralüseerinud Ameerika valitsusaparaadi tegevust. Johnson aga jätkas Kennedy kavandatud reforme. Johnsoni ametisoleku ajal hoogustus küll sõda Vietnamis, mis nõrgendas USA valitsust ning kahjustas selle mainet maailma avalikkuse silmis, kuid sündmuste sellist kulgu ei võinud Oswald mingil juhul ette näha.

Poliitiline mõrv — kahe teraga mõök

Mõni aasta pärast president Kennedy tapmist langesid atentaadi ohvriks tema vend senaator Robert Kennedy ja neegrite kodanikuõiguste eest võitleja Martin Luther King. Londoni "Times" avaldas kartust, et äärmuslased hakkavad taas oma eesmärkide saavutamiseks kasutama poliitilisi mõrvu. USA presidendid, tema venna ja Kingi tapmine juhtis miljonite inimeste tähelepanu asjaolule, millele nad ei olnud kunagi varem mõelnud — alalisele ohule, mis ähvardab avaliku elu tegelasi. Teatud mõttes oli "Timesi" kartus põhjendatud. 70. aastate lõpus kasvas poliitilise ja natsionalistliku taustaga mõrvade arv nii tugevasti, et ajakirjanikud hakkasid rääkima mõrvarite uuest ajastust.

Tekkisid uued sektid, kes olid valmis oma segaste eesmärkide nimel ükskõik keda maha lööma. Selles suhtes ei erinenud nad varasematest poliitilistest ekstremistidest, kuid mõned nende meetodid olid teistsugused. Uue tapmislaine tunnusmärkideks oli eri maade vasakäärmuslaste ja natsionalistlike grupeeringute koostöö, samuti üha sagedamad lennukiärändamised või inimeste pantvangiks võtmised. Kõiki neid terroristlikke aktsioone kasutati selleks, et saavutada trellide taha pistetud mõttekaaslaste vabastamist. Neil aastail pandi toime palju natsionalistliku motivatsiooniga poliitilisi mõrvu. Nii röövisid separatistid 1970. aastal Kanadas Quebecis tööminister Pierre Laporte'i ja tapsid ta.

Euroopas pakkusid sageli kõneainet baski, iiri ja lõunamoluki natsionalistide terroriaktid. Põhja-Hispaanias tapsid oma riiki nõudvad baskid korduvalt politseinikke ja ametnikke. 1973. aastal kaebasid nad ühe Madridi tänava alla tunneli ning panid seal lõhkema pommid, mis tappis Hispaania peaministri. 1975. aastal vallutasid Hollandis eksiilis elavad lõunamolukid Beilenis reisirongi ja tapsid kolm pantvangi. Nii tahtsid nad sundida Hollandi valitsust avaldama survet Indoneesiale, et see annaks Lõuna-Malukule autonoomia. Kuid see oli alles esimene lõunamolukide pantvangiaktatsioon Hollandis.

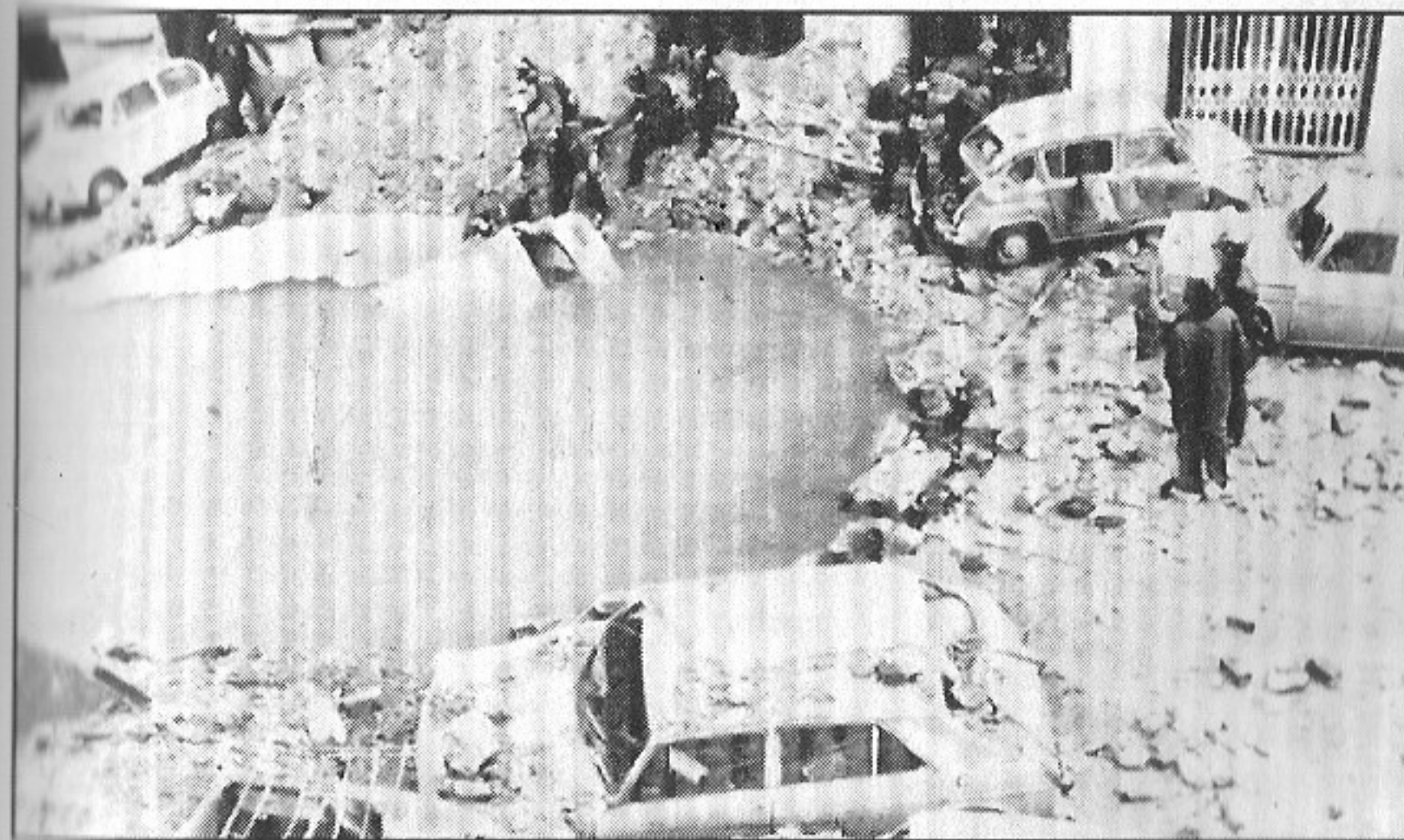
6. juuni 1968. Surmavalt haavatud Robert Kennedy pärast atentaati.

Kõige rohkem natsionalistlikke mõrvu pandi toime 60. aastatel Põhja-Iirimaa, Suurbritannia provintsis, mille katoliiklik vähemus tundis ennast juba pikemat aega allasurutuna. 1976. aastaks oli seal hukkunud tuhat inimest. Inglise sõduritele, kes saadeti Põhja-Iirimaaale korda looma, tungiti kallale või neid varustasid snaipeerid. Iiri Vabariigis aga tapsid terroristid Inglise suursaadiku.

Israelis ja teistes maades korraldasid kodumaata jäänud palestiinlased loendamatu arvu terroristlike akte. Ühe araablase kuul tappis senaator Robert Kennedy, kuna too olevat olnud Israeli sõber.

Praegusel ajal kuulub mõrv kogu maailmas poliitilisse argipäeva. Ladin-Ameerikas pole vasak- või paremäärmuslaste sooritatud mõrvu võimalik kokku lugeda. 1970. aastal tapsid terroristid Argentina endise presidendi Pedro Aramburu ja Saksa LV saadiku Guatemalas, kus parempoolsed sooritasid viieaastase terrorirežiimi ajal 8000 poliitilist mõrva. 1974. aastal hukkus Argentinas pea iga päev mõni inimene terroristide käe läbi.

Vahemeremaades, eriti aga Itaalias, kuulub poliitiline mõrv sajandivanuste traditsioonide hulka. 70. aastatel tegi endale nime Itaalia terroristlik rühmitus "Punased Brigaadid", kes tappis juriste, ajakirjanikke, vanglaametnikke ja poliitiliste jõudude esindajaid. "Punaste Brigaadide" prominentseim ohver oli endine Itaalia peaminister Aldo Moro. Ainuüksi aastatel 1977–79 pandi Itaalias toime 6639 terroriakti, kusjuures kolm neljandikku neist leidsid aset suurlinnas. Türgis "viljeles" terrorismi fašistlik organisatsioon "Hallid Hundid", kelle ohvrite arv ulatus 1980. aastaks 2500 inimeseni.

20. detsembril 1973 purustas võimas pommiplahvatus Hispaania peaministri Luis Carrero Blanco auto. Koos temaga hukkusid ka autojuht ja ihukaitsja. Sama aasta juunis oma ametikohale asunud Blancot peeti diktaator Franco paremaks käeks. Vastutuse terroriakti eest võttis endale baskide põrandaalune organisatsioon ETA.

16. märtsil 1978 röövisid terroristid Itaalia endise peaministri Aldo Moro, kes oli Kristlik-Demokraatliku Partei esimees. Kõik politsei otsingud jäid tulemusteta. 35 päeva pärast Moro röövimist esitasid terroristid ultimatum, nõudes vanglas istuvate mõttekaaslaste vabastamist. Kõik läbirääkimised Moro päästmiseks läksid luhta. Sama aasta 9. mail loiti Rooma kesklinnas ühe auto pagasiruumist seitsme kuulihaavaga Aldo Moro Jaip.

Kuid ka Kesk- ja Põhja-Euroopa ei ole pääsenud poliitilistest mõrvadest. Olgu siinkohal mainitud Saksamaal tegutsenud keskklassi hulgast pärit vasakpoolse orientatsiooniga Baader-Meinhofi bandet. 1977. aastal tapsid selle jõugu liikmed peaprokuröri Bubacki ja tööandjate esindaja Hans Martin Schleyeri.

1. märtsil 1986 tapeti Stockholmis revolvrilasuga Rootsi peaminister Olof Sven Palme. Tema tapmise motiiv on tänini teadmata.

Nii Itaalias kui Saksamaal on ekstremistid kasutanud poliitilisi mõrvu survevahendina valitsusele, et seeläbi kutsuda esile revolutsioon, purustada kapitalism ning rajada uus ühiskond.

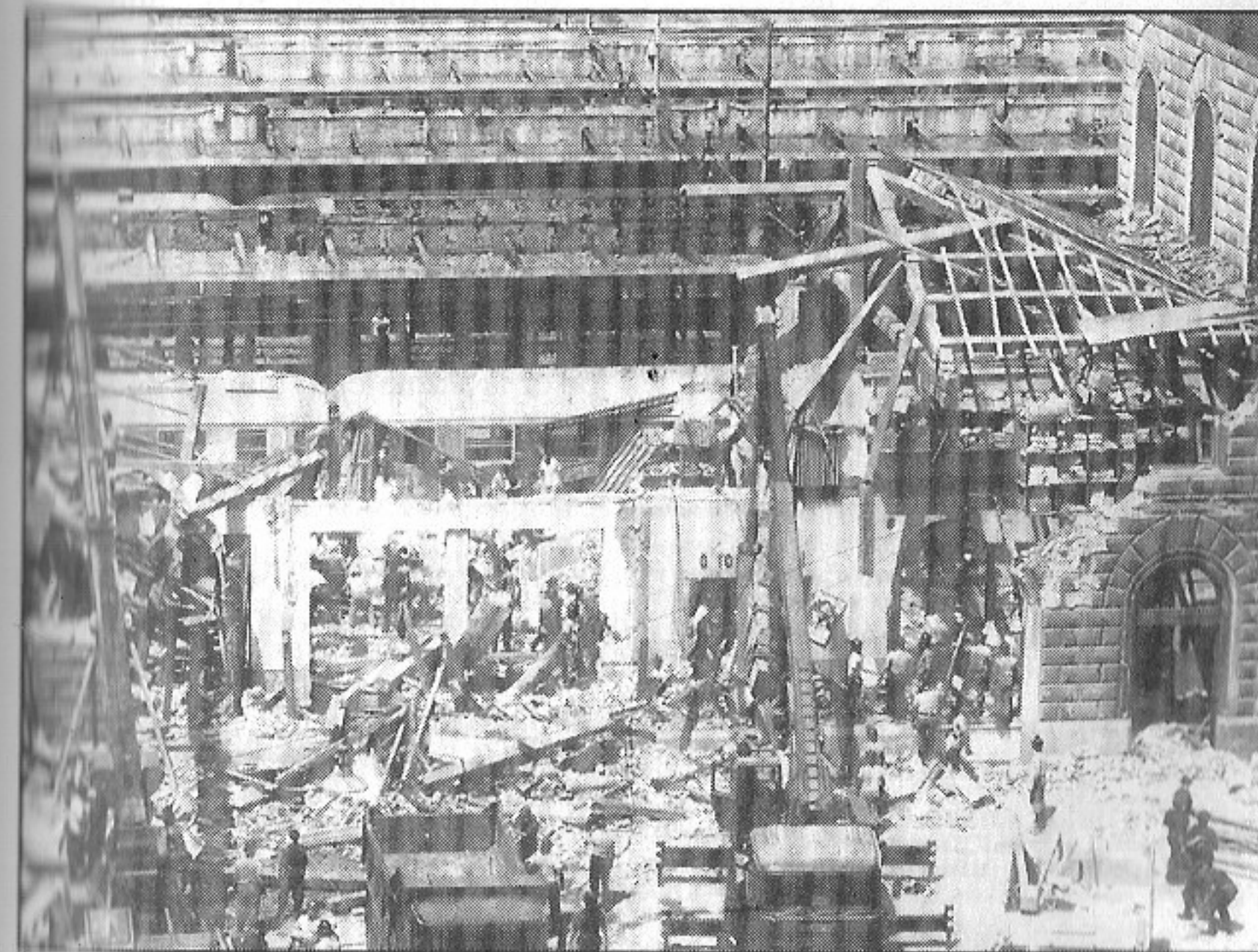
Võitlus terroristide vastu kaasaegsetes suurlinnades on politseile väga keerukaks ülesandeks. Hiigellinnades on kerge kaduda kähku kõigi nelja tuule poole. Viisavabadus paljude riikide vahel võimaldab aga kiiret maalt lahkumist. Itaalias on aga edukat võitlust terrorismi vastu raskendanud kolme politseiorganisatsiooni omavaheline rivaalitsemine.

Kuna avaliku elu tegelasi varitseb pidev kallaletungioht, on nad sunnitud kasutama kõikvõimalikke turvameetmeid. Nad on ümbritsetud kõrgeştitasustatud ihukaitsjatest ja nende elamud on alalise valve all nagu keskaegsed linnused. Prominentide autodel on erilised kummid, soomustatud põhi, kuulikiindel kere ja aknad. Kuid absoluutset julgeolekut ei ole võimalik garanteerida. Aldo Moro röövimise ajal Roomas tapsid "Punaste Brigaadide" liikmed viis politseinikku.

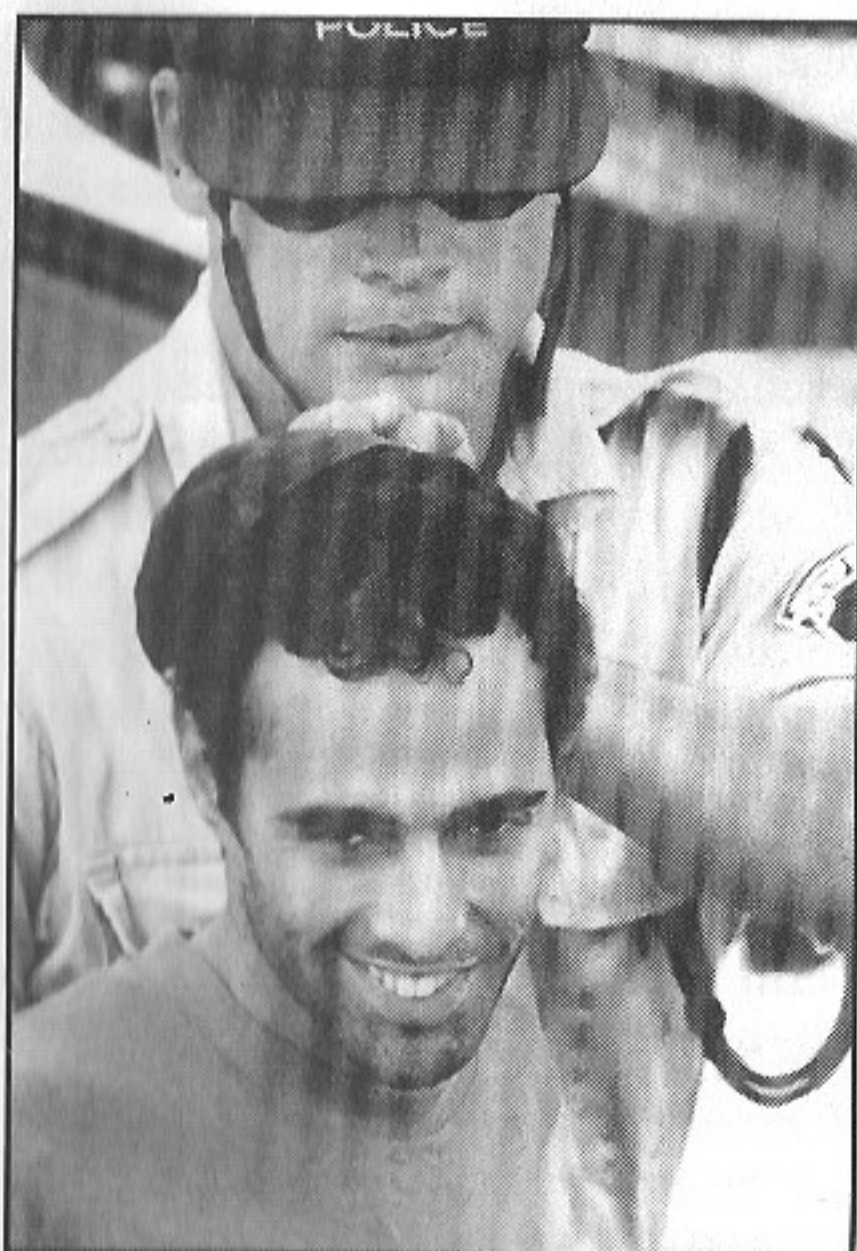
Kuid kas need mõrvad aitavad äärmuslasi oma eesmärgi saavutada? Caesari

tapjad igal juhul saavutasid oma tahtmise, kuid Oranje Willemi tapmine ei andnud Hispaaniale Hollandi provintse tagasi. Kennedy mõrvamine ei muutnud USA poliitikas midagi. Ertshertsog Franz Ferdinandi tapmine vallandas küll Esimese maailmasõja, kuid viis pärast sõda Jugoslaavia riigi moodustamiseni. Admiral Yamamoto surm aga andis ainult propagandistliku efekti.

Nendest kuuest mõrvast neli ei andnud seda tulemust, mida mõrvarid lootsid. Ka uuemal ajal ei ole selles suhtes midagi muutunud. Poliitiku tapmine ei tähenda veel seda, et oleks võimalik hävitada ideed, mida ta esindab. Sageli saab ohvriat kangelane ja tema järglane kutsub üles jätkama tööd tapetu seatud poliitiliste sihtide saavutamiseks. Poliitiline mõrv võib vaid siis oma eesmärgi saavutada, kui see kutsub esile sõja või revolutsiooni. Selliste situatsioonide kordumine tulevikus pole sugugi välistatud, sest paljudes maades kuristik rikaste ja vaeste vahel üha süveneb, kutsudes rahva elatustaseme jätkuva langemise korral esile üha kasvavat rahulolematust. Ei ole välistatud, et tulevikus võib poliitiliste mõrvade arv järsult kasvada, seda eriti arengumaades. Kui inimesed on sunnitud vegeteerima viletsuses, on neil täiesti ükskõik, kes peaministri või presidendi teise ilma saatis. Kas seda laadi prognoosid ka täide lähevad, näitab kaugem tulevik.

7. augustil 1980 kell 10.25 toimus Itaalias Bologna raudteejaamas kohutav pommiplohv, mis purustas täielikult hoone ühe tiiva. Hukkus 83 inimest, üle 200 sai raskesti haavata. Vastutuse atentaadi eest võttis endale neofašistlik organisatsioon "Relvastatud Revolutsioonilised Võitlusgrupid".

4. novembril 1995 tappis usufanaatikust juuratudeng Yigal Amir Tel Avivis kolme revolvrilasuga Iisraeli peaministri Itzhak Rabin. Fanatism on Amirile lausa näkku kirjutatud. Selliste maailmaparandajate ja rahvatasujate eest pole kaitstud ükski poliitik, sest usufanaatik ei kohku millegi ees tagasi.

juhul tuleks tema tapmist käsitleda kui auväärset tegu. Paraku on aga ühtede türann teiste silmis kangelane. Pealegi võib tema vägivaldne surm anda täiesti soovimatuid tagasilööke.

Kuid siinkohal ei saa mööda minna riiklikust terrorismist. Tõepoolest, kuidas teisiti nimetada aktsioone, mis viiakse läbi riigi vastu, kellele pole ametlikult sõda kuulutatud?

1981. aastal ründasid Iisraeli sõjalennukid Bagdadis asuvat Iraagi tuumauurimiskeskust ja Beiruti rahulikke kvartaleid. Hukkus sadu inimesi. Riikliku terrorismi esirinnas seisab USA, kes leiab, et tal on vääramatu õigus teisi maid karistada, paremal juhul hoiatada, manitseda või õpetada.

On olemas teooria, mille järgi poliitilised mõrvad on igivana rituaali rudiment. Paljud vanad rahvad valisid preesterkuninga üheks aastaks. Tähtaja möödudes tapsid nad oma kuninga ja valisid uue. Selle maagilise "asendusvalimisega" tahtsid päikese- ja aastaegadekummardajad endale kindlustada hea saagi. Nii võib kuulsate poliitikute mõrvareid käsitleda kui isehakanud preestreid, kes tapavad preesterkuninga, et järgmisele kohta luua. Kuid võimuesindaja tapmises nähakse ka freudistlike jooni, sest teatud mõttes võib juhtu võrrelda isaga, kelle auoriteeti tahetakse alateadlikult murda, et ise tema kohta hõivata.

Paljud inimesed, kelle hulgas on olnud isegi mitu lugupeetud filosoofi, aktsepteerivad türanni tapmist.

XIII sajandil elanud suur teoloog püha Thomas leidis, et türanni tapmine ühiskonna heaolu nimel on õigustatud. XVII sajandil nägi inglise filosoof John Locke türannis inimest, kes on oma alamatega sõjajalal — sellisel

SÕJAÕUDUSED

Ameerika Ühendriikide kodusõda

Ameerika Ühendriikide kodusõda (ka setsessioonisõda) oli ohvriterohkeim konflikt selle riigi ajaloos. Viieteistkümnest lõunaosariigist üksteist otsustasid lahku lüüa pärast seda, kui presidendiks sai orjust vastustav Vabariikliku Partei kandidaat Abraham Lincoln. 9. veebruaril 1861 moodustasid 11 osariiki konföderatsiooni, mille pealinnaks sai Richmond ja presidendiks J. Davis.

Kodusõjas osales abolitsionistlike kapitalistlike põhjaosariikide poolel 1,5 miljonit (teistel andmetel 2,7) ja separatistlike orjanduslike lõunaosariikide poolel 900 000 meest (teistel andmetel 1,1 miljonit). Sõja kestel peetud 2400 suuremas tulevahetuses ja lahingus kaotasid põhjaosariigid langenute ja haavatutena 364 500 ja lõunaosariiklastest mässajad 258 000 meest.

Sõjategevus algas 12. aprillil 1861, kui konföderatsiooni väed vallutasid Fort Sumteri. Kuna 23 põhjaosariiki olid majanduslikult tugevamad (nad andsid 75 protsenti USA tööstuse kogutoodangust), võinuks arvata, et nad saavutavad kiiresti võidu. Nii lihtsalt see siiski ei läinud, sest osariigid polnud sõjaks valmis. Mis puutub taktikasse ja relvastusse, siis selles mõttes oli Ameerika Ühendriikide kodusõda Esimese maailmasõja peaprooviks. Kodusõja kulg näitas, et ratsavile uljas rünnak, lähi- ja täägivõitlus olid oma aja ära elanud. Selles sõjas võeti kasutusele suur hulk uusi sõjapidamisvahendeid, mis nõudis täiesti uut lahingutaktikat.

Magasiniga püssidega varustatud jalaväelased võisid tapva tule avada umbes 400 meetri kauguselt — kaheksa korda kaugemalt, kui seda võimaldasid vanaaegsed ränikiviga musketid. Tagantlaetavad kahurid, mortiiirid, kuulipildujad, granaadid, raketid, miinid ja soomuslaevad — kõiki neid relvaliike täiendati ja kasutati ka XX sajandil toimunud sõdades. USA kodusõjas kasutati esimest korda sõja otstarbeks telegraafi ja raudteetransporti.

Kodusõja alguses olid ameeriklaste teadmised taktikast väga kesised, sõdurite ettevalmistus vilets. Terved rügemendid marssisid lahingusse, saanud vaid kahenädalase väljaõppe. 1862. aasta aprillis Shiloh' juures toimunud lahingu

Põhjaosariikide sõdur uhkeldavas poosis. Ta langes varsti pärast selle ülesvõtte tegemist.

burgi künkastel kindlustunud konföderatsiooni väegruppi. Kui põhjaosariikide paraadformeringus rügemendid hakkasid künkale tõusma, langes neid kahurikuulidest ja püssitulest niidetuna ridade viisi. Veerand tunniga hukkus 5000 rünnakule läinud meest 2000. Seejärel saadeti 4000 meest täägirünnakule. Neist 1700 langes, ülejäänutel õnnestus taganeda. Tänu moodsatele relvadele ja soodsatele positsioonidele olid Lõuna vägede kaotused kaks korda väiksemad kui Põhja vägede omad.

Samal aastal võttis föderalkongress vastu mässajate varanduse konfiskeerimise ja surmanuhtluse seaduse ning kuulutas lõunaosariikide neegerorjad alates 1. jaanuarist 1863 vabaks. Seepeale astus põhjaosariikide väkke umbes 190 000 neegersõdurit.

Nagu öeldud, olid paljud kodusõja lahingud küll ohvriterohked, kuid ei toonud edu kummalegi poolele.

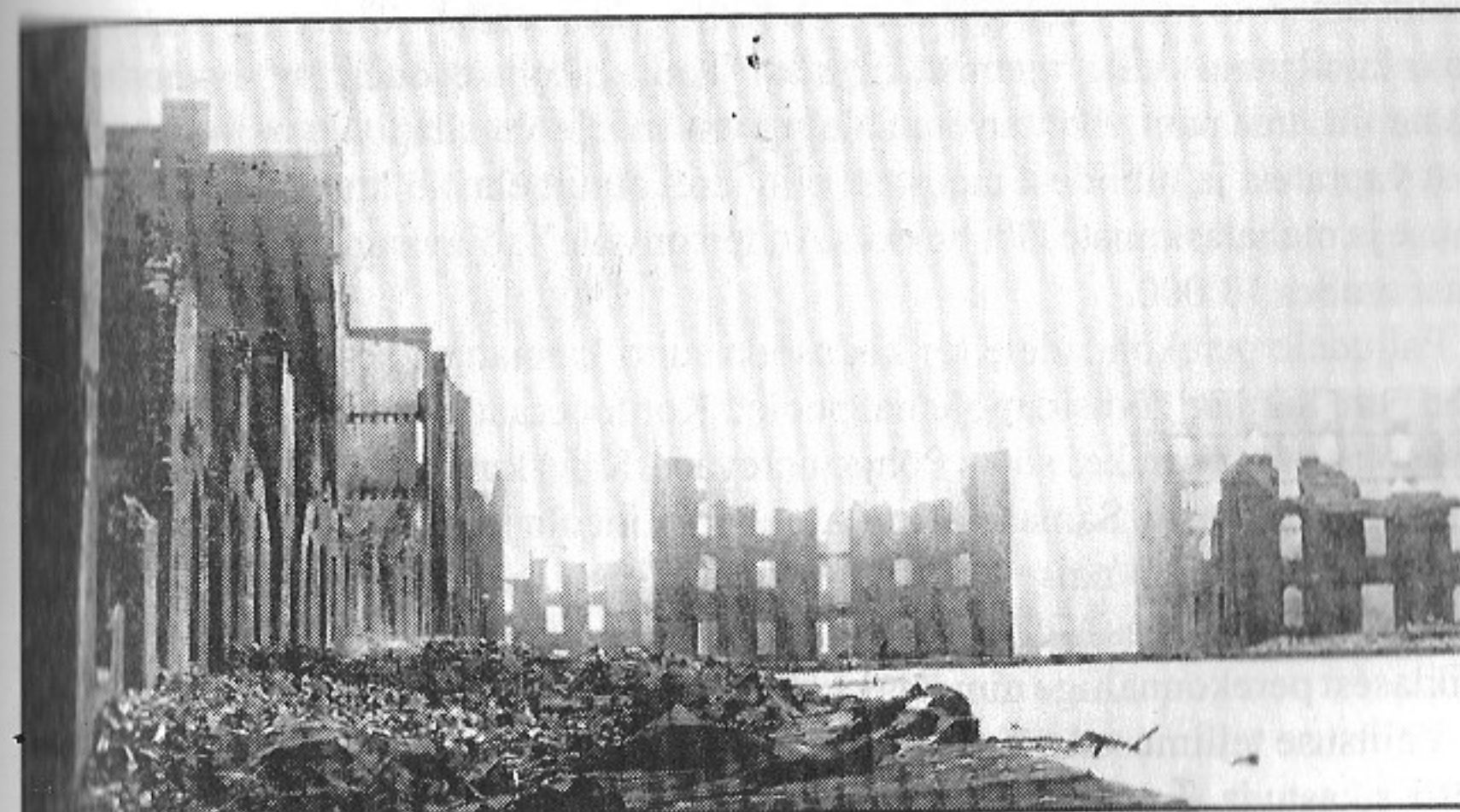
Alles 1. kuni 3. juulini 1863 toimunud Gettysburgi lahing tõi sõtta pöördet. Robert E. Lee väed sundisid kindral George G. Meade'i juhitud Põhja vägesid Pennsylvanias Gettysburgi lähedal taanduma Cemetery Ridge'i kolme kilomeetri pikkusele künkaahelikule. Pärast kaks päeva kestnud lahinguid otsustas

ajal tunnistas üks konföderatsiooni kindral, et ta pole eales ühtegi püssipauku kuulnud. Võiduka Põhja kindral Ulysses S. Grant meenutas, et ühel lahinguväljal oli nii palju hukkunuid, et ükskõik mis suunas tulles polnud võimalik palja maa peale astuda. Sellist ränka hinda tuli mässajatel maksta, kui nad tahtsid kaitsta "tagaust" Mississippi juurde. Kuid ohvriterohked lahingud jätkusid. Lahingusse Antietami all paiskas Põhja vägede kindral George B. McClellan väikestes gruppides 70 000 meest konföderatsiooni kindrali Robert E. Lee 40 000 mehe vastu. McClellan kaotas 12 500 meest. Kui ta palus pärast seda põhjaosariikide jaoks küsitavat võitu oma väele täiendust, andis president Lincoln kindralile hundipassi.

McClellani saamatus kahvatus aga kindral Ambrose E. Burnside'i "strateegia" kõrval. 13. detsembril 1862 ründas Burnside Fredericks-

burgi rünnata põhjaosariikide vägede tsentrit. Rohkem kui sada kahurit avasid tule sihtmärgile. Seejärel väljusid metsast kindral George E. Picketti 14 000 konföderaatide ning asusid rivikolonnis rünnakule. Kui nad jõudsid 700 meetri kaugusele vastase positsioonidest, avasid põhjaosariiklased kahuritule. Ründajate kolonni tekkisid kohe tühikud. Kui südikad konföderaadid jõudsid 200 meetri kaugusele vastasest, tõusid Põhja jalaväelased püsti ja avasid ägeda püssitule. Ründajate read hõrenesid märgatavalt. Sellest hoolimata õnnestus neil tungida künkale, kuid nad pidasid seal vastu ainult kakskümmend minutit. Tähtsate ja püssipärade tiheda rivi ees tuli neil taanduda. Pickett kaotas kaks brigadi kindralit, kaheksa koloneli ja kolm vanemleitnanti. Hiljem ta meenutas: "Ainult üks staabiohvitser ei saanud haavata." 14 000 rünnakule läinud sõdurist pöördus tagasi vaid 5000. Gettysburgi all kaotasid Lõuna väed 22 000 meest langenute ja haavatutena, Põhja omad umbes 4000 meest vähem. Kindral Lee kavatsus laiendada sõjategevust põhja oli nurjunud. 4. juulil vallutas U. S. Grant Vicksburgi. Konföderatsiooni jõud hakkas nõrgenema.

Põhjaosariigid kaotasid kodusõjas umbes 1 100 000 meest, kui aga juurde arvestada ka haigustesse surnud, siis tõuseb see arv 360 000-ni. Kõige rohkem ohvreid nõudsid tüüfus, düsenteeria, diarröa, rõuged, leetrid ja malaaria. Lõunaosariikide 258 000 hukkunust kaotas oma elu lahinguväljal ainult 94 000. Suurem osa ohvritest suri sõjavangis nakkushaigustesse. Peaaegu üks neljandik Lõuna sõduritest kaotas oma elu Põhja vangilaagrites. Tõenäoliselt oli Lõuna vägede kätte langenud põhjaosariikide sõdurite hulgas suremus veelgi suurem. Andersonville'i vangilaagris Georgia osariigis suri aastas kolm neljandikku vangidest. Kättemaksuhimuline konföderaatide kindral John H. Winder laskis laagri ehitada kuumade päikese alla, "et hävitada rohkem jänkiseid, kui see lahingus või-

Purustatud vabrikud Richmondi sadamas 1865. aastal. Linnaelanikud põletasid oma kodulinna maha, et see ei satuks põhjaosariiklaste kätte.

Kindral Pickett viis Gettysburgi all rünnakule 14 000 konföderaatide sõdurit. Selles sõja pöördepunktiks saanud lahingus kaotasid konföderaadid ühtekokku 22 000 sõdurit.

malik on". Ülemveltveebel Robert H. Kellog, kes saadeti sõjavangina laagrisse kaks kuud pärast selle rajamist, kirjutas: "Kui me kohale jõudsime, avanes meile vaatepilt, mis pani vere tarretama ning viis meeolelu allapoole nulli. Kunagistest vapratest ja tublidest meestest olid järel ainult elavad luukered." Alatoitumuse ja mahalaskmiste läbi hukkus Andersonville'i sõjavangilaagri 49 000 asukast umbes 13 000.

Paljudele perekondadele tõi kodusõda suuri kannatusi, sest sageli juhtus, et ühe pere liikmed sõdisid mõlemal poolel. Konföderaatide mereväe ülemjuhataja kaotas oma poja, kes sõdis Põhja mereväes. Kaks kindralmajorist venda sõdisid teineteise vastu. Samal ajal kui Abraham Lincoln juhtis põhjaosariikide võitlust, langesid tema naise kolm venda võitluses Lõuna eest. Kui kuul surmas Põhja kindrali James McPhersoni, kuulis tema pruut, kuidas üks tema lõunaosariiklasest perekonnaliige nimetas kindrali surma "fantastiliselt heaks uudiseks".

Valitsuse tellimused võimaldasid paljudel Põhja töösturitel ja ärimeestel kiiresti rikastuda. Levinud oli altkäemaksuandmine ja korruptsioon. Sageli oli suhkrukottides liiv, kohviubade asemel rukis või sai tellija mundrid, mis vihma käes laiali lagunesid. Teine olukord valitses Lõunas. Põhjaosariikide mereblo-

kaadi tõttu peaaegu lakkas lõunaosariikide varustamine meritsi ja sealse puuvilla turustamine. Suur puudus oli tööstuskaupadest, kohvist, vürtsidest ja alkoholist. Ühes meie päevini säilinud päevikus on 1864. aasta veebruaris tehtud sissekanne: "Ma pole rohkem kui aasta joonud teed või kohvi." Metallist tuli nii suur puudus, et vabrikandid lasksid valada kirikukellad kahuriteks ja aknaaagid lastemoonaks. Sõrmustest ja ehetest vermiti münte. Päevalehti trükiti pruunile pakkimispaperile või tapeedile. Suhkru aseainena kasutati melassi, kohvi asemel röstitud maisi.

Raudteede halva olukorra tõttu juhtus sageli inimohvritega rongiõnnetusi, millele ei jätkunud vaguneid, et lõunaosariike toiduainetega varustada. Sõja lõpus olid Lõuna mõned piirkonnad täielikult laostunud. Puudustkannatavad sõdurid hakkasid deserteerima, konföderatsiooni paberraha devalveerus kiiresti. Üks tünn jahu maksis 1000 dollarit, sületäis küttepuid talvel 5 dollarit.

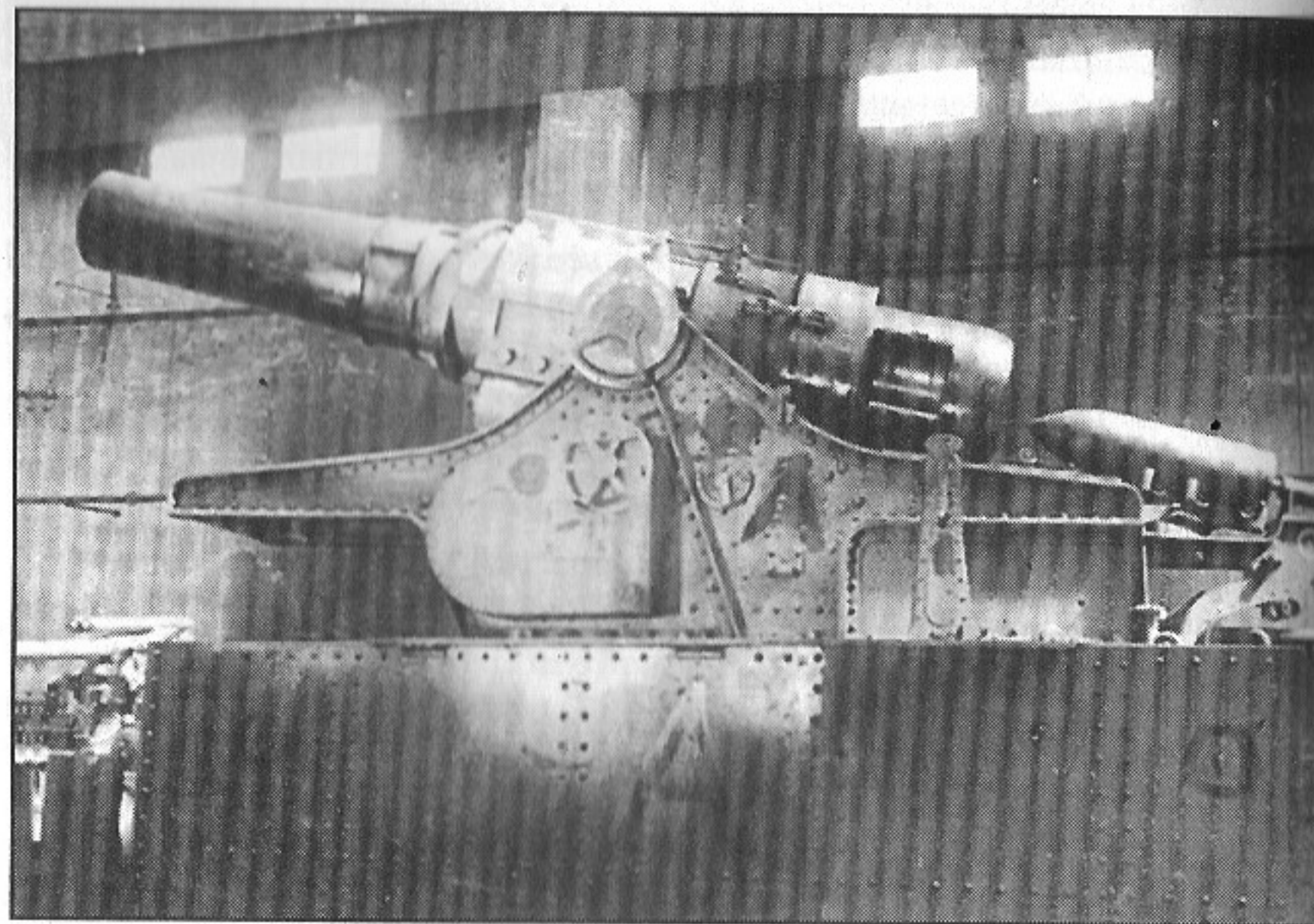
Kõige rohkem kannatas aga USA idaosa, kui kindral William Tecumseh Sherman vallutas 1.–2. septembril 1864 Atlanta ning alustas sealt läbi Georgia oma kuulsat "marssi mere äärde".

Oma 460 kilomeetri pikkusel teekonnal laastas Shermani 60 000-meheline armeepõlde, maju, linnu ja raudteejaamu 90 kilomeetri laiusel maa-alal. Kindralil polnud plaanis vaenlasega lahingusse astuda, Shermani ülesanne oli kahjustada maksimaalselt vastase majandust. 21. detsembril vallutas Sherman Savannah', 1. aprillil 1865 langes konföderatsiooni pealinn Richmond, 9. aprillil kapituleerus kindral Lee oma peajõududega Appomattox Court House'i all ning 26. aprillil alistus kindral J. E. Johnston viimaste väeriismetega. Ühendriigid säilitasid oma ühtsuse, orjatöö lõunaosariikides likvideeriti.

Meenutades oma rolli võidu saavutamisel, ütles Sherman sõjaakadeemia lõpetajatele esinedes: "Ma olen väsinud ja mul on sõjast kõrini. Sõjakuulsus pole midagi muud kui kahvatu vari. Ainult see, kes pole ise ühtegi lasku teinud või kuulnud haavatute oigeid, nõuab valjuhäälselt verevalamist, kättemaksu ja hävitamist. Sõda — see on põrgu."

Kurnav positsioonisõda Verduni all

1914. aasta septembri alguseks olid Saksa väed saavutanud suurt edu ja lähenesid Pariisile. Viimasel hetkel õnnestus Prantsuse väejuhatusel tugevdada rinde vasakut tiiba, teostada haardepealetung ning lüüa sakslased tagasi. Marne'i lahing (5.–12. sept.) nurjas Saksa sõjaplaani ning mõjutas oluliselt sõja edasist käiku. Pärast vastastikuseid ümberhaaramiskatseid rinde loodetiival mindi kogu 720 kilomeetri pikkusel läänerindel üle positsioonisõjale. Kaevikud ulatusid Belgiast kuni neutraalse Šveitsini. Okastraattõkked ja kuulipildujad muutisid jalaväelaste rünnakud massiliseks enesetapuks. 1915. aastal hukkusid tuhanded liitlaste jalaväelased ainult selle nimel, et vallutada mõni ruutkilomeeter sakslaste käes olevat maad. Saksa kindralstaabi ülem Erich von Falkenhayn (1861–1922) uskus, et sellise veresaunaga on võimalik sõda võita. Kuna sakslastel ei jätkunud jõudu üldpealetungi alustamiseks, pidi löök antama prantslaste peatoele — Verduni kindlusele. Falkenhayn tahtis Prantsusmaad sundida kindlust kaitses oma reserve ammendama. Verduni ajalooline tähtsus ja tema asukoht olid Falkenhayni meelest seda väärt, et Prantsusmaal poleks kahju mistahes ohvrast, et aga kindlust enda käes hoida. Kindral teadis, et Verduni kaitseb kolm suurt kindlustusvööndit Maasi jõe ääres paiknevatel metsaga kaetud kün-

Sakslaste Esimese maailmasõja ajal ehitatud 98-tonnine mortiiir "Paks Bertha" võis tulistada 820 kg kaaluva meetripikkuse mürsu 14,5 km kaugusele.

Esimese maailmasõja ajal kulutas ainuüksi Saksamaa mürskude, torpeedode, pommide, miinide ja granaatide valmistamiseks kuni 10 miljonit tonni metalli aastas. Selles sõjas tulistas Saksamaa välja 272 milj. mürsku, Venemaa 50 milj., Inglismaa 170 milj. ja Prantsusmaa 200 milj. Mürske kokku ei hoitud: inglased kulutasid 4-päevase võitluse jooksul Arrasi juures 1917. a. 10 miljonit mürsku, miljon mürsku tulistasid ameeriklased välja võitluses Saint Micheli juures kõigest nelja tunni jooksul ja Verduni kindluse all paisati raudtolmuks üle 3 miljoni tonni mürske!

gastel. Kindrali plaan oli lühinägelik, samuti ei osanud ta arvestada varasemate kogemustega läänerindel.

1916. aasta algul alustati pealetungi (koodnimetus "Kohus") ettevalmistamist. Sakslased koondasid sellesse rindelõiku tohutud väekontingendid ja hulgaliselt laskemoona. Päeval ja öösel toimetati kümnel spetsiaalselt selleks otstarbeks ehitatud raudteel kohale raskesuurtükke. Kõigest 13 kilomeetri pikkusele rindelõigule seati üles 858 kahurit, millest 576 olid raskesuurtükid. Suurrünnaku tarvis oli varutud 2,5 miljonit mürsku, millest suur osa olid täidetud mürkgaasiga. Õhust pidi operatsiooni katma 168 lennukit ja mitu õhulaeva.

Kogu operatsiooni hoiti suures saladuses. Sügavale maa alla ehitati betoon-tunnelid, mis pidid varjama rünnakule asuvaid sõdureid. Maa peal võis vaenlasele jääda mulje, et mingit suurt rünnakut pole oodata. Saksa lahingulennukid lendasid pidevalt rindejoone kohal, et Prantsuse õhuluure ei saaks avastada käimasolevaid ettevalmistusi suurrünnakuks.

Prantsuse luurepostid tegid aga geofonidega kindlaks, et vastane kaevab pingsalt maa-aluseid tunneleid. Ka sõjavangide ülekuulamine veenis Prantsuse vastuluuret, et sakslased valmistavad ette suurrünnaku Verdunile. Kahjuks ei

Õhuülesvõte Douaumont'i fordist 1916. a. veebruaris (üleval) ja pärast arvukaid rünnakuid sama aasta juunis (all).

võtnud Prantsuse armee ülemjuhataja Joseph Joffre neid hoiatusi tõsiselt ning käskis koguni tagandada Verduni komandandi, kes väitis, et kindlus on nõrgalt kaitsitud. Prantslastel oli alguses ainult 263 kahurit ning nende kolme divisjoni vastas seisis kuus sakslaste oma. Liiga hilja märkas Joffre hädasoitu. Üheksa päeva enne rünnakut saatis ta kaks divisjoni eesliinile.

21. veebruaril 1916 alustas Saksa 5. armee Maasi idakaldalt seniolematult tihedaks koondatud raskesuurtükiväe toetusel pealetungi. See oli kanonaad, millist enne pole kuulnud. 150-meetriste vahedega suurtükid tulistasid maksimaalse sagedusega. Prantslaste kaevikud külvasi üle mürsurahaga. Samal ajal tulistas hiiglaslik 16,8-tolline (420-mm) kahur "Paks Bertha" Prantsuse forte. Suur meresuurtükk tulistas oma mürske otse Verduni linnale, teine aga koos väli-suurtükkidega pommitas juurdepääsuteid. Ülejäänud suurtükid tulistasid šrapnellidega ning rohkem kui 500 miinipildujat heitsid metallitükkidega täidetud mine.

Kogu Prantsuse rinne vappus tihedates suitsupilvedes ja mullafontäänides, kui sakslased pommitasid, lastes tunnis välja 100 000 mürsku. Üheainsa päeva jooksul tulistati Verduni, Ornes'i ja Beaumont'i suunas 2 miljonit mürsku. Kogu maa oli üles küntud loendamatu test mürsulehtritest. Pärast kaheksa tundi kestnud turmtuld vaikisid Saksa kahurid ja rünnakule asus jalavägi, kasutades leegiheitjaid, mis tekitasid algul prantslastes suurt hirmu. Näis, et sakslaste võit Verduni all on kindel, kuid prantslased panid vapralt vastu.

23. veebruaril niitsid prantslaste kuulipildujad ründavaid Saksa jalaväelasi. Ise päeva nimetati Saksa lahinguteates "õuduste päevaks". Sama päeva õhtuks olid kaks Prantsuse divisjoni, milles oli ühtekokku 25 000 meest, kaotanud 16 000. Prantsuse rinne lõi vankuma. Järgmisel päeval ületasid sakslased prantslaste teise liini. Suurtükitulest kurnatud läbikülmunud alzeerlastest ja marokolastest abijõud löid rünnaku tagasi.

25. veebruaril vallutas käputäis Saksa sõdureid ainsagi lasuta võimsa Douaumont'i ford. Prantslased olid nagu halvatud, sakslased võisid iga hetk Verduni tungida. Linnas puhkes paanika. Verdunist väljaviivad teed olid põgenikest ummistunud. Kindral Henri Philippe Pétainil õnnestus paanikast jagu saada. Ta käskis avada suurtükitule Douaumont'ist põhja pool asuvate Saksa vägede pih-ta. Ta rajas ka nn. püha tee. Pioneerid hoidsid korras kitsa Bar-le-Duc'i viiva tee, mis sai Verduni ainsaks ühendusteeks tagalaga.

22. veebruarist kuni 7. märtsini 1916 toimetati selle tee kaudu 3900 veoautoga Verduni 190 000 sõdurit ja 25 000 tonni sõjavarustust. Veebruari lõpus sakslaste rünnakuhoog vaibus. 500 prantslaste raskesuurtükki tulistasid sakslaste positsioone. Sakslased hakkasid taganema. "Nagu nägemus põrgust," kirjutas saksa kunstnik Franz Marc koju saadetud kirjas. Järgmisel päeval ta hukkus.

Sõjateatri järgmine vaatus algas 6. märtsil, kui Saksa ülemjuhataja Erich von Falkenhayn andis korralduse alustada rünnakuid Maasi läänekalda küngastel asuvate kindluste vastu. Esialgu oli sakslastel edu, kuid kõrgendik Homme Mort

Kättemaks on magus! Teise maailmasõja ajal kulus sakslastel Prantsusmaa alistamiseks vaid paar kuud — õnnestus see, mida ei suudetud saavutada neli aastat kestnud Esimese maailmasõja ajal. Fotol: Saksa vägede paraad prantslaste püstitatud Verduni mälestussamba ees.

sakslased rünnakule asusid, hakkas vihmaseis, mis kestis 12 päeva. Läbimärjad sõdurid sumasid põlvini vees. Kaitsekraavid ja mürsulehtrid ei pakkunud enam mingisugust kaitset. Palju sõdureid uppus. Mais hukkus Verduni all 120 000 sakslast ja 133 000 prantslast. Olukord muutus veelgi raskemaks, kui sakslased alustasid uut rünnakut. Veel mais vallutasid sakslased tormijooksuga "Surnud mehe" ja kõrgendiku 304.

10 000 prantslast oli langenud sellest mürskudest ülesküntud kuumaastikul. Mai lõpus üritasid Prantsuse 5. divisjoni üksused Douaumont'i forti tagasi vallutada, kuid kandsid vaid raskeid kaotusi.

1. juunil 1916 algas Verduni piiramise uus faas. Viis Saksa divisjoni tulistasid endale tee linna vabaks. 2. juunil, pärast ägedaid lahinguid, vallutasid sakslased Vaux' ford, kust Verdunini jäi veel ainult neli kilomeetrit.

Kuid äkki sakslaste pealetung soikus. Suur vajadus elavjõu järele idarindel ei võimaldanud enam paisata Verduni alla reservvägesid. Verduni all sõdivad Saksa sõdurid olid sõjast väsinud ja demoraliseerunud. Prantslased olid aga tänu pidevalt saabuvatele abivägedele reipamad.

("Surnud mees") oli oma nime väärt. Iga kord, kui sakslased üritasid tungida kõrgendiku paljastele nõlvadele, sundis prantslaste suurtükituli nad taanduma. Märtsi lõpuks olid prantslased kaotanud Verduni all 89 000 meest, sakslased 81 607.

Võitlus läänekõrgendike pärast jätkus ka aprillis ja mais. 9. aprillil üritasid sakslased vallutada "Surnud meest" ja kõrgendikku 304. Seekord õnnestus neil jõuda "Surnud mehe" ühe madalama künkaharjani. Seepeale võtsid mõlema poole suurtükid künka turmtule alla ja selle tipp plahvatas nagu vulkaan. Üks kõrgendikul 304 võidelnud prantsuse kuulipildur kirjeldas tulevahetust kui "kohutavat ja lõppematut". Ta tundis, kuidas maa jalge all värises, ning nägi, kuidas plahvatused inimesi õhku paiskasid. Ka ilm näis kaasa aitavat, et olukord veelgi hullem oleks. Kohe, kui

24. juunil alustasid inglased Somme'i jõe ääres 40 kilomeetri laiusel rindelõigul pealetungi sakslaste vastu, et anda prantslastele Verdunis mahti hinge tõmmata.

Augustis kaotasid prantslased Verdunis 315 000 meest, sakslased 280 000. Uued Saksa ülemjuhatajad idarindel, Paul von Hindenburg ja Erich Ludendorff, ei tahtnud enam ammugi mõttetuks muutunud Verduni piiramist jätkata. 2. juunil olid venelased alustanud Galiitsias ja Volõõnias 300-kilomeetrisel rindelõigul pealetungi ning võtnud vangi 200 000 austerlast. Saksa väejuhatas oli sunnitud Verduni alt vägesid Somme'i rindele saatma, et vältida sealse rinde kokkuvõrsemist.

Sakslaste rünnakud Verduni all lakkasid ja lahinguväljadel muutus ebaharilikult vaikseks. Kuid oktoobris puhkesid lahingud taas. 24. oktoobril vallutasid prantslased tagasi Douaumont'i ford. 2. novembril jätsid sakslased maha Vaux' ford ja lasksid selle õhku.

15.–18. detsembrini toimunud pealetungi ajal õnnestus prantslastel sakslaste kaitse murda. Lahingutes Verduni pärast sai sakslastele osaks suurim kaotus pärast Marne'i lahingut 1914. aastal.

Aasta lõpuks olid prantslased päästnud Verduni ja Prantsusmaa sõjalise au. Kuid millise hinna eest! Prantslased olid kaotanud 364 000 meest. Saksamaa kaotas 26 000 meest vähem. Pool Verduni oli varemetes, üheksa küla oli ligi 29 miljoni mürsuga maatasa tehtud.

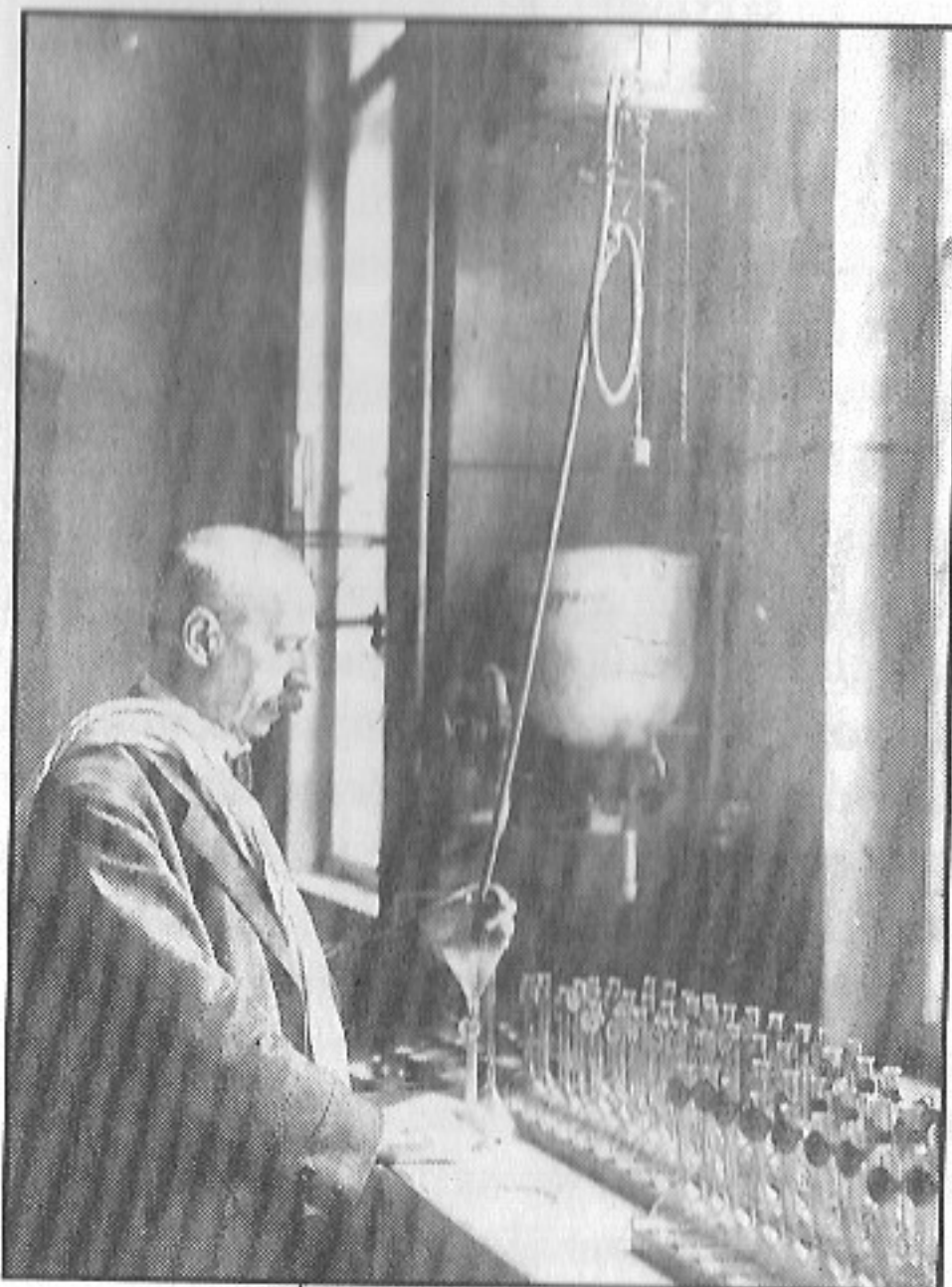
Liitlaste suur pealetungioperatsioon Somme'i jõe ääres nõudis tohutuid inimohvreid. Pärast viis kuud kestnud lahinguid õnnestus liitlasvägedel ränkade kaotuste hinnaga edasi liikuda kõigest 30 kilomeetrit ning hõivata ainult 180 km² suurune ala. Prantslased kaotasid surnutena, haavatutena või teadmata kadunudena peaaegu 200 000 meest, inglased 556 000 ja sakslased 500 000.

1916. aastal toimunud lahingud jätsid õhvrõõru arvu poolest varju kõik minevikus toimunud sõjad. Samas mõjusid need lahingud äärmiselt demoraliseerivalt kõigile neile, kellel õnnestus sellest põrgust eluga pääseda.

Hilisem Saksa riigikantsler Max von Baden on öelnud: "Meie, nii nagu me vaenlasedki, valasime ojadena oma parimate poegade verd, kuid ei meid ega neid viinud need lahingud sammu võrragi võidule lähemale."

Gaas! Gaas!

Mõte kasutada mürkaineid võitlusvahendina tekkis juba vanal ajal. Peloponnesose sõjas V sajandil e. Kr. sundisid spartalased vastast alla andma mürksuitsu abil, mis tekkis väävli, arseeni, pigi ja tõrva segu põlemisest. Keskajal tarviti suitsu losside vallutamisel: loss piirati sisse ja süüdati tuulepoolest küljest paksu suitsu andev aine, et lämmatada suitsuga lossi kaitsjaid. XIX sajandil tehti eriteadlaste poolt ettepanekuid mürskude täitmiseks ärritavate või mürgitavate ainetega, kuid need ideed ei leidnud rakendamist, sest arvati, et piisab külm- ja tulirelvadest. Haagi konverentsi otsusega 1907. aastast keelati mürkainete või mürgitatud relvade kasutamine sõjas. Sellest hoolimata võeti sõjagaas Esimeses maailmasõjas ulatuslikult kasutusele ning ta etendas võitlusvahendina teatud sõjaetapil küllaltki suurt osa. Initsiatiiv kuulus Saksamaale.

Professor Schrefeld töötamas oma Berliini laboratooriumis. Schrefeldi ja tema kolleegide teoreetilised tööd võimaldasid Saksamaal alustada mürkgaaside tööstuslikku tootmist.

* Kloori sissehingamine põhjustab lämbumist, hingamisteede rasket põletikku, kopsuturset ja surma. Analooiline toime on ka fosgeenil.

22. aprillil 1915 kasutati esmakordselt Läänerindel Belgia linna Ypres'i lähedal Inglise-Prantsuse vägede vastu kloori*. Sakslased seadsid üles 1600 suurt ja 41 130 väikest gaasiballooni. Soodsa tuule ajal ning pärast ettevalmistavat suur-tükituld avati balloonid üheaegselt ning tekitati kuue kilomeetri laiune gaasilaine, mis sisaldas 180 tonni kloori. Tuule kiirus oli 2–4 meetrit sekundis. Ilm oli jahe ja kuiv. Kuna liitlaste gaasikaitse oli ettevalmistamata, olid nende kaotused õige suured. Esimene rünnak mürkainetega tegi võitlusvõimetuks terve diviisi. Ligi 2500 sõdurit hukkus ning 15 000 langes rivist välja. Kuu aja pärast korraldati gaasirünnakut Idarindel Vene vägede vastu Poolas. 12 kilomeetri laiusel rindeosal lasti soodsa tuule ajal venelaste positi-

Pinnestatud Briti sõdurid pärast sakslaste gaasirünnakut.

oonide suunas 12 000 balloonist õhku üle 150 tonni mürgist gaasi. Ootamatu pealetung ja täielik kaitsetus mürgise gaasi vastu põhjustas ränki kaotusi. Sel ööl langes rivist välja terve diviis. Gaasidega mürgistatud eesliin, kaevikute ja käikude tihe labürint oli täis laipu ja surevaid inimesi. Siberi polgust, kus oli üle 3000 pikakasvulise, väljavalitud laskuri, jäi 20 minutit pärast gaasirünnakut järele 140 meest.

19. ja 20. oktoobril 1915 korraldati Reimsi lähedal gaasirünnak prantslaste vastu. Balloonidest lasti välja 500 kg kloori ja fosgeeni. Tuule kiirus oli 3 meetrit sekundis. Esimene gaasilaine lasti välja 19. oktoobril kell 7, teine 20. oktoobril kell 4 hommikul. Rivist langes välja 5096 Prantsuse sõdurit, kellest 815 suri.

1917. aastal kasutati massiliselt ipriiti*, sõja lõpul aga juba üle 50 mürkaine, millest 90 protsenti olid kloori derivaadid. Ainuüksi Inglise armees, mis oli oma suuruselt viiendal kohal sõdivate riikide hulgas, langes 1917. aasta juunist kuni 1918. aasta novembrini mürkainete kasutamise tagajärjel rivist välja üle 160 000 inimese.

Ühe Saksa gaasirünnaku ajal muutis tuul ootamatult suunda ja gaasimürgistuse said Saksa sõdurid. Pärast sellist kibedat kogemust hakkasid sakslased otsima mürkainetega ründamiseks teistsuguseid viise. Gaasi kasutati gaasimürskudes, mida lasti välja kas suurtükkidest või spetsiaalsetest gaasipildujatest. Nüüd ei sõltunud gaasirünnak enam tuule suunast nagu varem, kui gaas lasti välja bal-

* Nagu kloori, mõjub ipriit hävitavalt hingamisorganitele, kusjuures mõju ei avaldu kohe, vaid alles mõne aja pärast. Nii gaasina kui vedelikuna tekitab ipriit nahale sattudes raskesti paranevaid haavandeid.

loonidest. Sõja lõpupoole võeti veel kasutusele gaasipommid, mille kaal ulatus kuni ühe tonnini. Gaasipomm osutus ebatõhusaks relvaks, sest teoreetiliselt oli ühe ruutkilomeetri suuruse maa-ala gaasitamiseks vaja — nii et seal häviks igal elusolend — 18 tonni gaasipomme. Massilise gaasirünnaku korraldamine tolleleagsetelt lennukitelt oli aga üsna komplitseeritud. Pealegi sõltus rünnaku efektiivsus suuresti ka ilmastikutingimustest.

Sõjalised mürkained põhjustasid arvutuid ohvreid, kuid õige varsti võeti kasutusse gaasitorbik kui tõhus kaitsevahend.

Juba 1915. aasta juulis katsetas vene teadlane N. D. Zelinski gaasitorbikut, mille kaitsetoime põhines adsorptsiooninähtusel. Mürgistatud õhu sissehingamisel läbi gaasitorbiku puhastus õhk mürgistest segudest täielikult. Olgu siinkohal öeldud, et adsorptsiooninähtuse originaalne kasutamine leidis aset Inglismaal, kus sõe abil puhastati ventilaatoritega parlamendihoonesse puhutavat õhku. Esimese maailmasõja ajal leidis adsorptsiooninähtus erakordselt laia kasutamist võitluses sõjaliste mürkainetega, mille abil Saksamaa lootis oma vaenlastest jagu saada. Need lootused ei õigustanud end. Esimeses maailmasõjas korraldasid sakslased 500, Inglise eribrigaadid aga koguni 768 gaasirünnakut.

Pärast Esimest maailmasõda kirjutati 17. juunil 1925 Genfis alla protokollile, mis keelas lämmatavate ja mürgiste gaaside või bakterioloogiliste vahendite kasutamise sõjategevuses. Selle protokolliga ühines suurem osa riike.

Massimõrv Katõnis

13. aprillil 1943 teatas Saksa uudisteagentuur DNB (*Deutsche Nachrichten-Buro*) Berliinis, et *Wehrmachti* ametnikud on avastanud Katõnis (20 kilomeetri kaugusel Smolenskist) Poola ohvitseride ühishauad, mis on kaevatud 1940. aasta kevadel, seega enne, kui Saksa väed nimetatud piirkonna okupeerisid. DNB hinnangul oli Katõni maetud umbes 10 000 sõdurit, hiljem täpsustatud andmetel oli ühishaudades 4443 surnukeha. 30. aprilliks oli avatud seitse ühishauda, kust leiti 982 laipa. Kõik Poola sõjavangid olid tapetud kuklalasuga. Laipade taskust leitud märkmete, päevikute, saatmata kirjade jm. põhjal võis järeldada, et massimõrv oli toimunud 1940. aasta märtsis või aprillis.

Londonis asuv Poola eksiilvalitsus nõudis, et Poola ohvitseride mõrvamise asjaolude uurimiseks loodaks rahvusvaheline komisjon. Saksamaa oli varmalt nõus. Seepeale katkestas Moskva 26. aprillil diplomaatilised suhted Wladyslaw Eugeniusz Sikorski kabinetiga. Selle sammuga lootis Stalin suruda läbi oma ter-

Katõni metsas kaevatakse lahti ühishauda. Poola delegatsioon jälgib tunnistajatena okuhumatsiooni.

ritoriaalsed nõudmised. 1941. aasta suvel oli Stalin olude sunnil lubanud liitlastele, et loobub Ida-Poola annekteerimisest, kuid tegelikult polnud ta Poola arvel N. Liidu läände laiendamise ideed maha matnud. Diplomaatiliste suhete katkestamine Poola eksiilvalitsusega avardas Stalini mänguruumi. Seda enam, et ta lootis oma huvides ära kasutada Poola kommuniste, kes võimule pääsedes oleksid olnud meelsasti nõus tunnistama N. Liidu piiride nihkumist läände. 1939. aastal Nõukogude sõjavangi langenud 15 000 Poola sõdurit kadusid jäljetult. Poolas teati vaid, et vangid olid paigutatud laagritesse Kosselskis, Ostaškovos ja Starobelskis. Vangide edaspidise saatuse kohta puudus aga igasugune info. Moskvale esitatud järelepärimised jäid vastusetu.

3. detsembril 1941 kohtus Stalin Poola eksiilvalitsuse juhi Sikorskiga ja valetas talle, et Poola sõdurid olevat Mandzuuriasse põgenenud. Pikka aega üritas stalinlik valitsus Katõni massimõrva sakslaste kaela ajada, kasutades ära asjaolu, et Katõn jäi Saksa okupatsioonitsooni. Laipade uurimine aga näitas, et need vangid olid mõrvamispaika toodud Kosselskist ning lastud maha 1939. aastal valmistatud Saksa kuulidega. Ohvrite taskutest leitud viimased päevikumärkmed kandsid daatumit 9. aprill 1940. Just sel ajal oli likvideeritud Kosselski laager. Poola ohvitseride mõrvamise plaan töötati välja N. Liidu Siseasjade Rahvakomissariaadis. Ülejäänud Poola sõjavangide saatuse on senini teadmata, kuid on ülimalt tõenäoline, et ka nemad tapeti. Kohalikud elanikud tunnistasid Saksa võimudele, et 1940. aasta aprillis olid Katõni lähedal asunud Gnezdovo raudteijaama saabunud rongid Poola sõjavangidega. Jaamast veeti sõdurid autodega metsa, tagasi sõitsid aga tühjad autod.

Katõni massimõrva tegelike tagamaade avalikustamine mürgitas pikaks ajaks Poola ja N. Liidu suhted.

Alles 1987. aastal loodi Gorbatšovi ettepanekul massimõrva-asjaolude uurimiseks kahepoolne komisjon. 1990. aastal tunnistas N. Liidu valitsus lõpuks üles, et massimõrv pandi toime Stalini korraldusel, ning andis Poolale üle sellekohased salajased dokumendid.

Ühe linna häving

14. veebruaril 1945 nägid laagris ärganud inglise sõjavangid umbes 40 kilomeetri kaugusel kirdes asuva Dresdeni kohal ligi viie kilomeetri kõrgusele tõusvat tohutut suitsupilve. See hõljus linna kohal kolm päeva ja ka veel hiljem sadas laevast alla söestunud paberitükke. Elbe jõe orus aga sadas tahmast musta vihma. Seejärel kandus suitsupilv lõunasse Tšehhoslovakkia suunas. Üheainsa öö jooksul olid liitlaste lennukid muutnud Dresdeni kesklinna krematooriumiks. Mitte kunagi varem ei olnud ühe õhurünnaku ajal hukkunud nii palju inimesi. Enne, Dresden ei olnud esimene Saksa linn, mis Teise maailmasõja ajal sai lauspommitamise läbi rängalt kannatada.

1943. aasta juulis muutsid Inglise pommitajatelt heidetud süütepommid osa Hamburgist tõeliseks varemeväljaks. Arvukad tulekolded kuumutasid õhku, võimsad õhuvoolud sööstisid ülespoole. Asemele voolas külm õhk ja nii tekkis tuleorm — kunstlik leegitsev tornaado, milles valitses pörgukuumus. Üks pealtnägija meenutas: "Tohutu tuuletõmme rebis lapsed vanemate käest ja paiskas leekidesse. Inimesed, kes arvasid, et nad on õhurünnakust eluga pääsenud, kukkusid palavusest oimetuna maha ning surid sealsamas." Kivisüsi keldrites sattis ning varjendid muutusid surmavateks küpsetusahjudeks. Kui päästemeeskonnad lõpuks ühte varjendisse jõudsid, nägid nad, et kõik 250 seesolijat olid

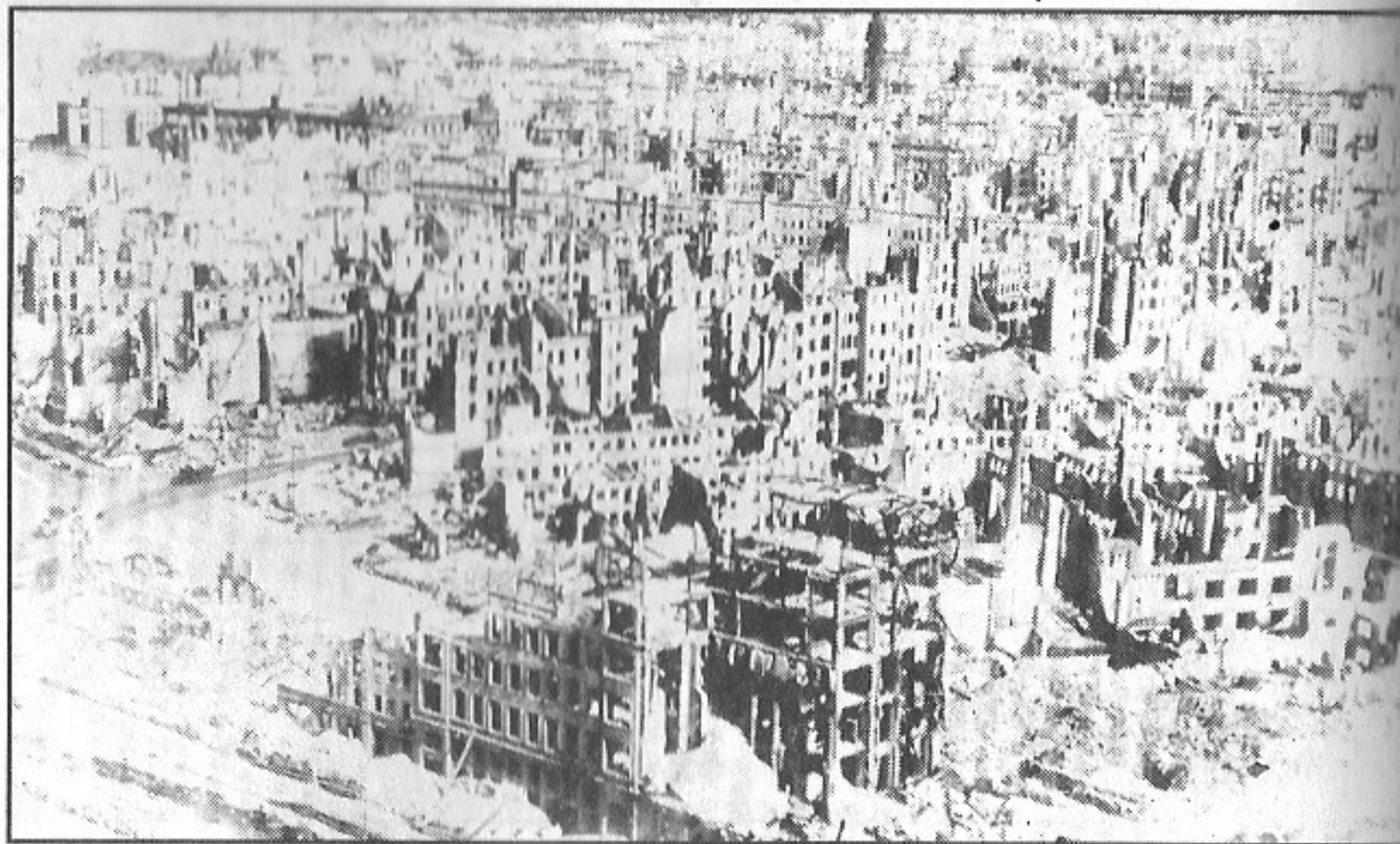
Dresdeni Postplatz enne sõda.

muutunud pehmeks halliks tuhaks. Neli tuletormist haaratud Hamburgi kvartalid kaotasid 16–38 protsenti oma elanikest. Hukkus ühtekokku 50 000 inimest. Üheteistkümmne päeva jooksul tapsid pommid Hamburgis sama palju inimesi, kui neid hukkus Inglismaal kogu sõja jooksul.

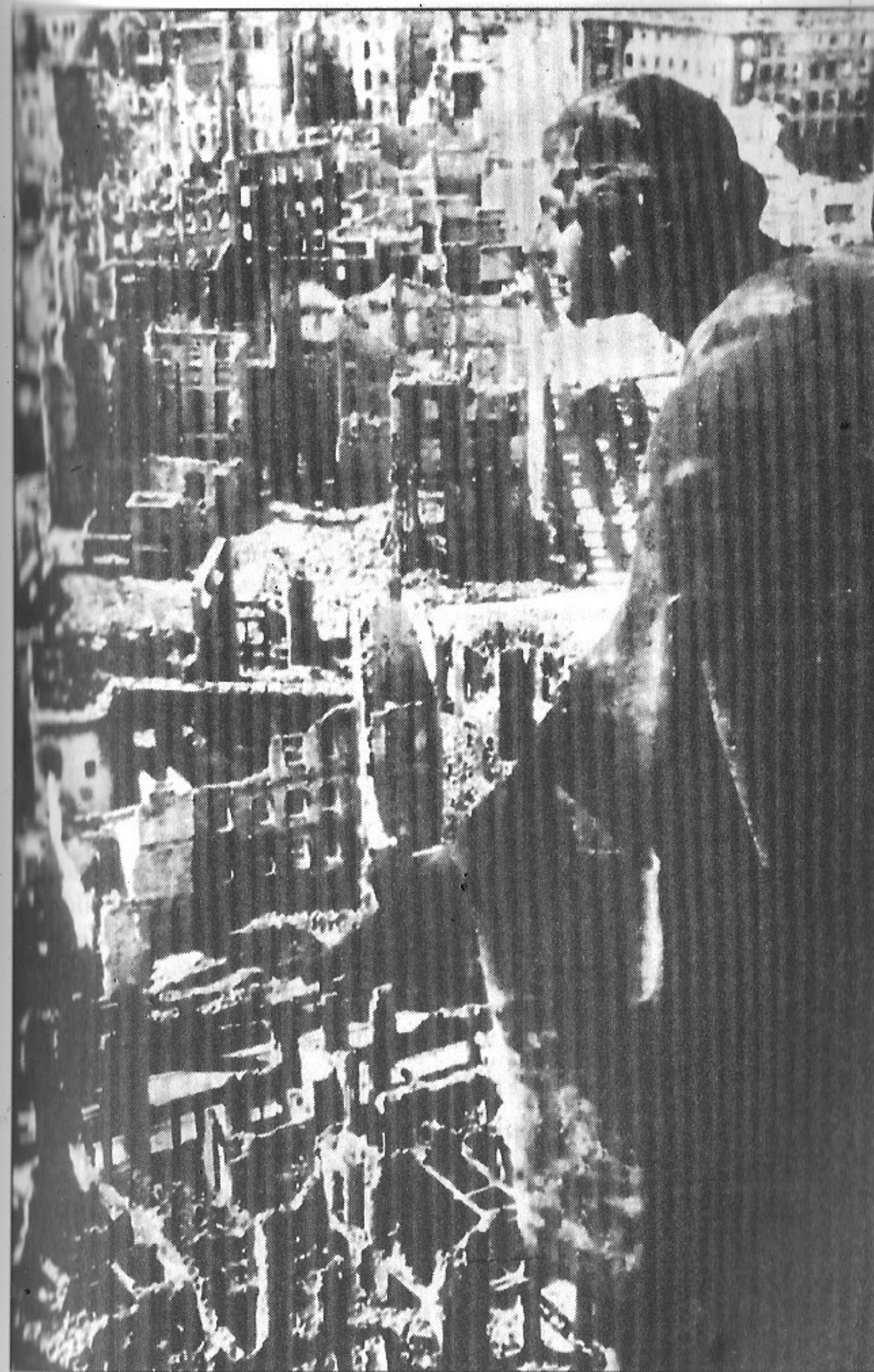
Järgnesid uued õhurünnakud ja uued tuletormid. 1943. aasta oktoobris hukkus Kasseli pommitamisel 8000 inimest. Augustis 1944 kaotasid Königsbergis oma vara 134 000 inimest. Septembris heideti Darmstadtile rohkem kui 250 000 süütepommi. Surma sai umbes 12 000 inimest. Tänavad olid kaetud söestunud laipadega. Samasugused õhurünnakud tuli üle elada Bremerhaveni, Braunschweigi ja Heilbronnini elanikel.

Liitlaste õhujõudude juhatajad õigustasid neid massimõrvu kui "jätkuvat Saksa tööstuse ja majanduse purustamist". See oli eesmärk, mille suhtes liitlaste riigipead olid Casablanca konverentsil kokku leppinud. Kuid Dresdeni pommitamisel olid hoopis teised eesmärgid.

Dresden, mida kutsuti Elbe-äärseks Firenzeks, oli Saksamaa kauneimaid linnu. 1945. aasta algul oli linna raudteejaamu ja vabrikuid pommitatud kahel korral. Et Dresden asus Inglise lennuväljadest kaugel, näis ta olevat õhurünnakute eest kaitstud ning seepärast evakueeriti sinna lapsi ohustatud linnadest. 1945. aasta veebruari algul hakkasid linna voorima läände tungivate Vene vägede eest põgenevad saksa naised ja lapsed. Dresdenis oli loendamatu arv laatsarette ja sidumispunkte, kus võeti vastu idarindel haavatasaanuid. Linna lähedal laagrites hoiti aga tuhandeid sunnitöölisi Belgiast, Prantsusmaalt ning teistest maadest, samuti tuhandeid vene, inglise ja ameerika sõjavange. 13. veebruaril 1945 elas Dresdenis väidetavalt 950 000 inimest, nende hulgas 250 000 põgenikku. (Elanike arvuks on pakutud ka 1,2 miljonit, kuid see on ilmne liialdus.)

Purustatud ja põlenud Dresden pärast Inglise ja USA õhurünnakut.

Kolm pommirünnakut muutsid Dresdeni süngeks varemeväljaks.

O. Luts "Kevad"

1953. a. suvel.

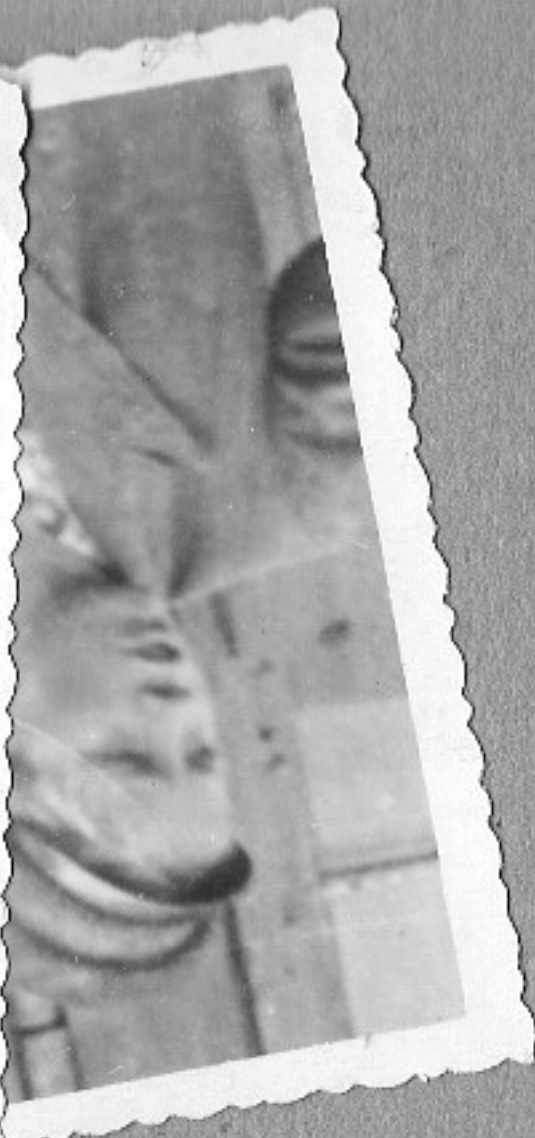
Kõster, Tõli, Tõnisson, Õp.
Smelik, Toots, Kii, Keskaps.

Kuskap.

Pull

Toots.

"Toots! Pingi' all räjä!"

räga!

Pistred on täies koos...

"Paul"

"Pu! Kälmi!"

"Teele, tääsiimä."

7. kl.

"Vigased / nuuaid"
1952/53.

Loel -
- Lee wa.

Wub

Sõit vähile Mustjõe. (1960)

5 all. (1960. a.)

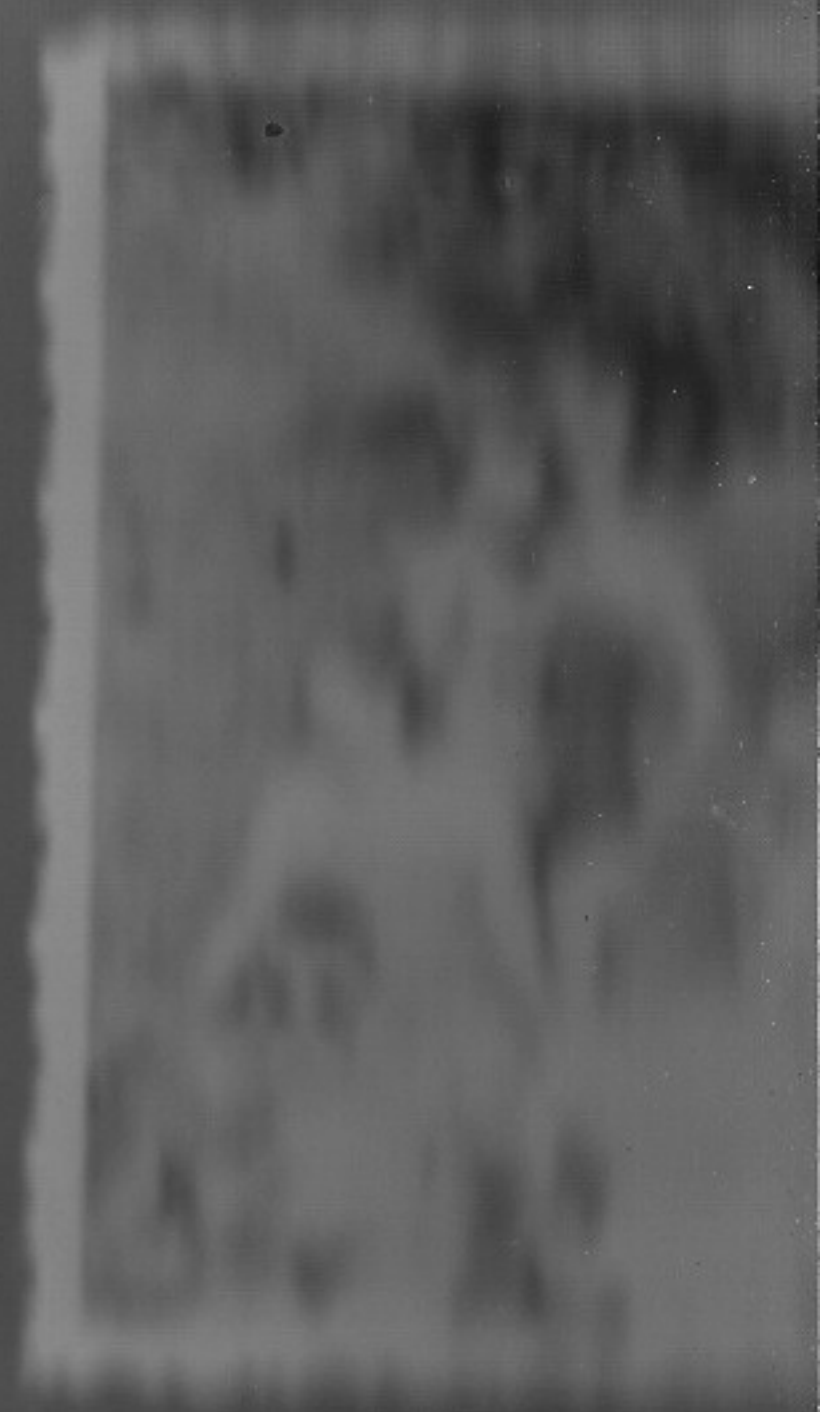

Nädalalõpp
Kehras.

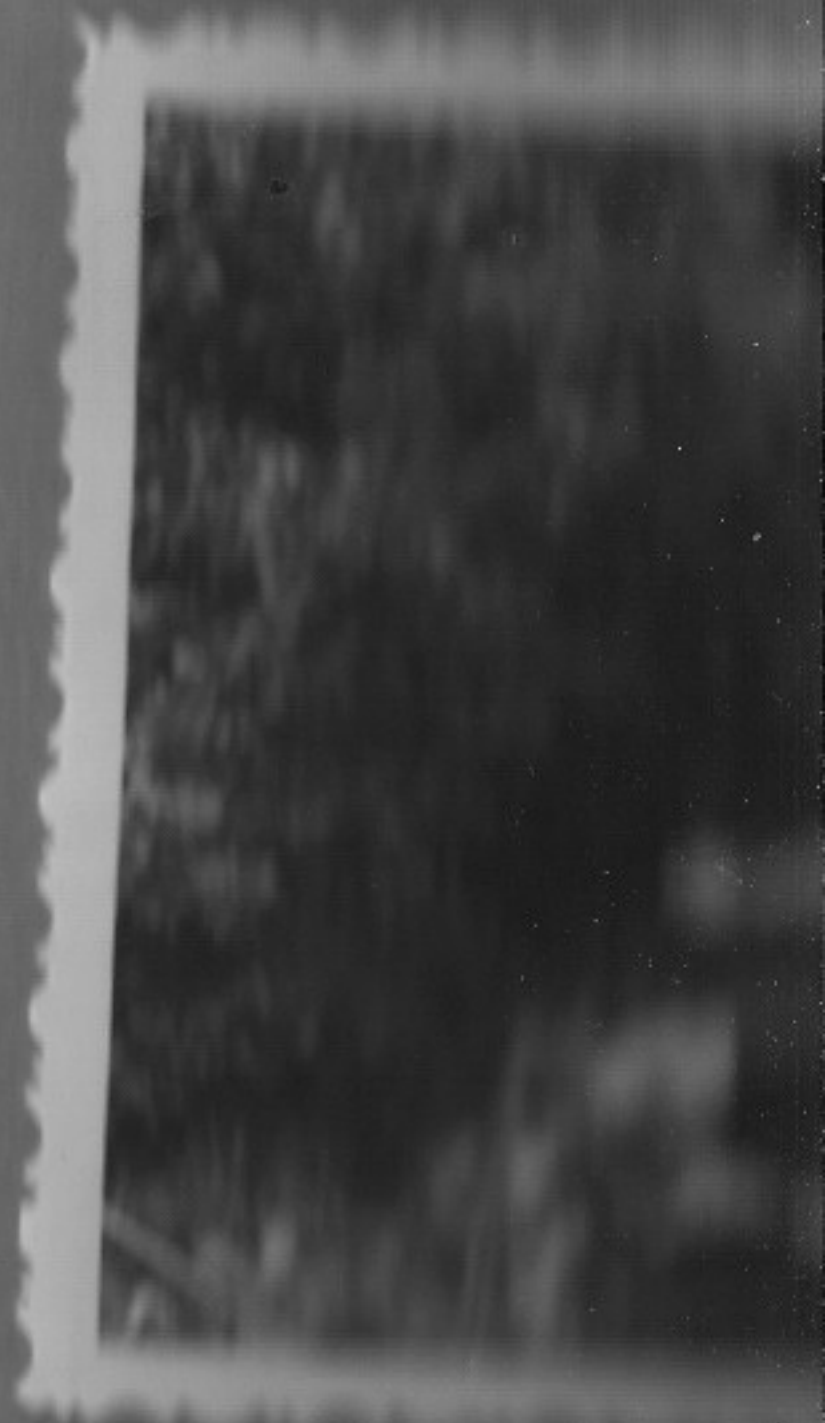

Dresdeni kesklinn pärast õhurünnakuid. Liitlaste õhurünnakute tagajärjel purustati linnast umbes 20 km². Rusude hulka hinnati 18 miljonile kuupmeetrile.

Inglased ja ameeriklased ootasid hetke, et anda linnale kolmekordne hoop. Esiteks taheti levitada elanikkonna hulgas paanikat, teiseks katkestada sõjapõgenike vool linna ning kolmandaks demonstreerida venelastele lääneliitlaste õhujõudude võimsust.

Oli just lund sadanud, kuid taevas oli selge, kui kella 21 paiku jõudsid esimese lainena linna kohale 244 inglise pommitajat. Sõjast väsinud linlased olid tuju tõstmiseks tähistanud vastlaid. Ooper, Zwinger, kõik kinod ja teatrid olid avatud. Äkki lahvasid taevas põlema punased "jõulupuud", mis valgustasid tänavaid. Möödus veel mitu minutit ja siis, markeerivate "jõulupuude" valgusel, tabas linna tõeline pommirahke. Suurte fugasspommide plahvatused rebisid katuseid käsitöölise majadelt, millest nii mõnigi oli ligi tuhat aastat vana. Süütepommid süütasid puumajad, mis põlesid nagu tõrvikud. Varsti olid leekides terved tänavad ja linnaosad. Poolteist tundi pärast esimest rünnakut saabusid 529 Lancasteri, et viia hävitustöö lõpule. Mõlema õhurünnaku ajal heideti linnale 650 000 süütepommi, koos fugasspommidega ühtekokku 2659 tonni. Pärast esimest rünnakut möllas linna keskosas tuleorm, mida teise laine piloodid märkasid juba 300 kilomeetri kauguselt. Ühe linna kohale jõudnud pommitaja piloot tundis palavust isegi kokpitis. Sellal kui teise laine pommitajad asusid tagasiteele Inglismaale, valmistusid 311 Ameerika B-17 tüüpi pommitajat, mida kutsuti lendavaks kindluseks, kolmandaks rünnakuks. Umbes 14 tundi pärast inglase esimest rünnakut heitsid lendavad kindlused Dresdenile 771 tonni pomme ning saatehävitajad niisid madallennult kuulipildujatulega inimesi. Teine ja kolmas

rünnak olid planeeritud sellise arvestusega, et need tabaksid varemete vahel töötavaid päästemeeskondi.

Kolme rünnaku tagajärjel tekkinud tulekahju oli suurim, mis eales inimese poolt süüdatud. Tuli võimutses Dresdeni varemetel tervelt seitse päeva. Purustatud oli 90 000 maja. On välja arvestatud, et iga elaniku kohta tuli 11 veoautot rüüsusid. Dresdeni hindamatud kunstiväärtused olid juba varem kindlasse kohta toimetatud, kuid rohkem kui 150 kunstiteost hävis veoautodel, kui neid taheti läbi linna transportida. Kuulsad ehitised nagu Zwinger, Semperi galerii, ning hulk kirikuid põlesid ära ja varisesid kokku. Keegi ei tea täpselt, kui palju inimesi hukkus, kuid tõenäoliselt oli neid üle 35 000, kuigi pakutakse ka mitu korda suuremaid arve. Raskesti haavata sai 2212 inimest ning kergesti vigastatud oli üle 13 000. Peavarjuta jäi 350 000 inimest.

Kõige rohkem inimesi hukkus tuleormis, mis puhkes umbes 45 minutit pärast esimest õhurünnakut ning haaras linnast enda alla 28 ruutkilomeetrit. Kui temperatuur tõusis üle 1000 kraadi, hakkasid tellised sulama. Kuumenenud õhk tõusis tohutu kiirusega ülespoole ning põhjustas uskumatult ägeda tuleormi, mis valju mürinaga edasi liikus. Puud paindusid nagu tuletikud või kisti koos juurtega maa seest välja. Veoautod paiskusid ümber. Põlevatest majadest tänavale tormanud inimesed kiskus tuleorm õhku ning nad kadusid leekidesse. Kuid ka nendel, kes olid keldrites varju otsinud, polnud pääsemislootust. Kui lõmmatav suits keldrisse tungis, rebisid inimesed naabermajadesse viivad varuväljapääsud lahti ning nii levis mürgine suits keldrist keldrisse.

Kõlistest maailmakuulsatest ehitistest nagu Zwinger, Hofkirche, Kreuzkirche ja Semperi galerii jäid järele ainult varemed.

Sajad süütepommid kukkusid pearaudteejaama klaasist katusele. Hoone maa-aluses pakiruumis varju otsinud 200 põgenikust põles 100 ära ja 500 suri suitsumürgitusse. Pommid hakkasid langema hetkel, mil rong põgenike lastega oli jaama saabunud. Paljud põgenikke abistanud noored naised hukkusid. Päästemeeskondadel jäi üle ainult surnukehad perroonile riita laduda. Sajad inimesed hukkusid näituseväljakul, kui põlev nafta *Wehrmachti* tsisternidest välja voolas. Et leekide käest pääseda, hüppasid paljud vanal turuväljakul asuvatesse tuleohjeveehoidlatesse. Kuna vesi oli 2,5 meetrit sügav ja järskudel seintel polnud mingeid tugesid, uppusid hädasolijad veel enne, kui tohutu kuumus jõudis vee aurustada. Pärast tulekahju leidsid päästemeeskonnad 200 inimest, kes istusid Seidnitzeri väljakul asuva madala tiigi kaldal. Nad kõik olid surnud.

Paljud inimesed surid võrdlemisi valutult hapnikupuudusesse või suitsumürgitusse, osa jällegi keesis ära, kui lõhkenud veevärgitorudest paiskus tulikuuma vesi keldritesse. Sõjavangid pandi hukkunuid kokku korjama. Paljusid polnud enam võimalik identifitseerida. Ühte keldrisse kukkunud pomm tappis 200 inimest, jättes neist järele vaid poole meetri sügavuse verest, luudest ja lihast koosneva tiigi. Algul veeti hukkunute surnukehad linnast välja ja maeti ühishaudadesse. Kuid see lõpmata vaevarikas töö kestis nädalaid. Lõpuks tuli lagunema hakkavad laibad põletada linnaväljakutel.

Teine maailmasõda tõi miljonitele inimestele uskumatuid kannatusi ja põhjustas loendamatu ohvrite. Kahtlemata oli Dresdeni purustamine selle sõja üks koletuslikumaid peatükke. Teist maailmasõda käsitlevates saksa allikates rõhutatakse Dresdenis hukkunute suurt arvu ja seda, et tol õöl tehti linnas maatas kolm korda suurem pindala kui Saksa õhurünnakute ajal Londonis kogu sõja jooksul. Loomulikult oli Dresdeni purustamine mõttetu, kuid just Saksamaal kiiputakse ikka ja jälle unustama, kes seda sõda alustas.

Kolmanda *Reichi* pealinn tulerõngas

Kui Berliin oli Euroopa süda

Teine maailmasõda oli lõppenud, sakslased olid üle elanud oma riigi ajaloo hirmsaima inflatsiooni. Majandus hakkas toibuma. Igaüks elas, nagu oskas. Kes praasis, kes rügas hommikust õhtuni tööd teha, kes kerjas. Hoolimata majanduse elavnemisest, polnud kusagil kuristik vaesuses elavate inimeste ja uusrikkaste laristajate vahel nii suur kui Berliinis. Thomas Manni poeg Klaus kirjutas: „Miljonid alatoidetud, korrumpeerunud, kuid lõbujanulised mehed ja naised tantsisid ringi dzässideliiriumis. Börs kõikus, ministrid vahetusid, Riigipäev pidas sõnasõda. Uue revüüteatri tüdrukud väntsutasid pitsides taguotsa. Tantsiti fokstrotti, tangot, vanaaegset valssi. Löödud, demoraliseerunud rahvas otsis unustust tantsus.“

Aasta 1929 oli hiljem kuldseteks kahekümnendateks nimetatud ajastu kõrgpunktiks. 1920. aastal anti välja seadus Berliini uue struktuuri kohta. Seega kuulus Suur-Berliin kaheksast linnast ja 27 maavaldusest ning 59 rajoonist, haarates enda alla 884 ruutkilomeetrit. Nii muutus Berliin pindalalt suuremaks kui London või Pariis ja oli 4,3 miljoni elanikuga suuruselt kolmas linn maailmas (pindalalt viies). Berliin muutus Saksa riigi tähtsaimaks äri-, pangandus- ja bör-

Unter den Lindeni ja Friedrichstrasse nurk 30. aastate lõpus.

Berliini peatänav Unter den Linden enne sõda.

sikeskuseks. Kuid samas oli pealinnas ka kõige rohkem käsitöölisi. Linnaelanikest moodustasid töölised 46 protsenti (üle ühe miljoni inimese), 600 000 olid ametnikud või teenistujad, 336 000 olid eraettevõtjad. 132 000 inimest töötas kodus (teenijad jne.). Seoses majanduskriisiga langesid maahinnad tugevasti. Ettenägelik linnavalitsus kasutas olukorda ära ja ostis 1929. aastal 80 miljoni marga eest 3705 hektarit maad ehitusreserviks, sest viimastel aastatel ehitatud korteritest ei piisanud kiiresti areneva linna jaoks. Berliin oli Euroopa kultuuri metropol. Mitte üheski teises linnas ei elanud nii palju Nobeli preemia laureaate. Haberlandstrasse 5 elas Albert Einstein, kes mõned aastad tagasi oli saanud oma relatiivsusteooriaga maailmakuulsaks. Vähenõudlik õpetlane, kes kunagi ei kandnud sokke, ilmus pidulikele vastuvõttudele smokingis ja nõõrsaabastes. Autogrammikutid lausa ründasid teda ja Einstein sai rohkem posti kui mõni kohtutäitur.

Spree ääres kees elu. See oli kirjanike, teatriinimeste ja ajakirjanike Ateena. Baari „Eden“ alalisteks küllastajateks olid Heinrich Mann ja Erich Maria Remarque. Sealsamas baaris kohtusid austria kirjanik ja teatrikriitik Alfred Polgar ja ungari näitekirjanik Ferenc Molnár („Mäng lossis“) tuntud näitlejatega. Bertolt Brecht külastas sageli restorani „Aschinger“, kus saiakesed olid tasuta. Ameerika kirjanik Thomas Wolfe nimetas Kurfürstendammi „Euroopa suurimaks kohvikuks“. Ainuüksi kolme lokaali ümbruses võis kohata kümneid kuulsusi. Seal veetsid aega kirjanik Hans Fallada, kunstnik George Grosz, ajakirjanik Kurt Tucholsky, näitleja Hans Albers ja kirjastaja Ernst Rowohlt. Muide, Rowohltil trükikojas Passaueri tänaval trükkis hilisem Saksa DV Ministrite Nõukogu esimees Willi Stoph omaniku loal lendlehti. Samal 1929. aastal panid töölised Friedrichstrasse 17/18 nurgale mälestustahvli, millel oli tekst: „Siin

oli aastatel 1837–1838 Karl Marx, teadusliku sotsialismi rajaja.“

Olgu märgitud, et 1931. aastal ilmus Berliinis 120 päevalehte ja üle tuhande ajakirja! Hitleri võimuletulekul 1933. aastal oli Berliinis 183 evangeelset ja 45 katoliku kirikut, 192 üldhaiglat, 19 vaimuhaiglat ning 38 sünnitushaiglat; 625 algkooli, 126 instituuti ja keskkooli, 10 kõrgkooli, 109 raamatukogu, 35 teatrit ning 363 kino.

Linna au ja hiilgus ei olnud siiski ilma plekkideta. Nii nagu New York Ameerikas, muutus Berliin kuritegevuse pealinnaks Euroopas. Kuritegelikud bandid moodustasid mitmesuguste spordiseltside nime all ning sarnanesid oma meetodite poolest maffiaga. Üks selline bande tegutses „Sõudeklubi“ nime all Wannsee järve ääres. Vahipostid andsid iga kord häiret, kui mõni politseipaat lähenes. Lõpuks võtsid seadusekaitsjad kavaluse appi. Nad maskeerisid end veesportlasteks, aerutasid kaheksalistes paatides klubi juurde ja vahistasid kümneid kurjategijaid.

Korralikud linnakodanikud otsisid närvikõdi nn. punaste laternate linnaosas, mis oli kuulsam kui Londoni Soho või Pariisi Place Pigalle. 1929. aastal tegutses seal üle 500 ööklubi, üle 300 revüüteatri ja kabaree. Linnas oli üle 5000 registreeritud lõbutüdraku. Alles hiljuti levima hakanud raadio kaudu kandus kõikjale USA-st imporditud dzäss.

Pärast natside võimuletulekut põgenes enamik intelligentsist välismaale või mõrvati. 1. septembril 1939. aastal algas Teine maailmasõda, mille lõppedes oli suur osa Berliinist purustatud ja kaheks jaotatud.

6. juuli 1940, Berliin. Fašistlik Saksamaa pühitseb võitu. Vihatud Prantsusmaa on põrmu paisatud. Juba kolmandat nädalat lehvib Eiffeli tornis haakristilipp. Vaimustusega tervitavad berliinlased läbi Brandenburgi värava marssivaid sõdurite kolonne. Tribüünil poseerib natslik juhtkond. Kaaslaste paksude selgade tagant upitab ennast esile propagandaminister dr. Goebbels — lõppude lõpuks on see ka tema päev! Pole teada, millest mõtleb nendel ülevatel tundidel dr. Goebbels, kuid kindlasti ei oska ta arvatagi, et just temast saab Berliini viimane komandant.

Veel ei teadnud võidujoovastuses berliinlased, mida tähendab õhuhäiresireeni läbilõikav ulgumine keset ööd kõige magusama une ajal. Sõda oli alles väga kaugel ja seostus pealinlastele rohkem ajalehefotode, raadioteadete ning kroonikafilmidega.

Tõsi, juba 22. juunil üritasid inglased linna pommitada, kuid tugev tõkettuli sundis Briti lennukuid heitma oma surmatoova laadungi Babelsbergile (Potsdami linnaosa).

Pühapäeval, 26. augustil 1940, pisut peale südaööd hakkasid Berliinis sireenid huilgama. 22. Inglise pommituslennukit lähenesid põhja poolt ning heitsid alla esimesed pommid, mis tabasid Berliini Teise maailmasõja ajal. Selle

õhurünnaku tagajärjel sai 11 inimest vigastada. Kuni 5. septembrini korraldasid inglased Berliinile seitse õhurünnakut. Pommitamine 29. augustil nõudis *Reichi* pealinna Kreuzbergi linnaosas ka esimesed inimesed.

Esiolgu olid pommitabamused berliinlastele sensatsiooniks ning nädalalõputi sõitsid tuhanded inimesed elektrirongiga varemeid ja pommilehtreid uudistama. Inglased hoolitsesid selle eest, et pealinlased ei peaks ennast väljasõitudega vaevama, vaid võiksid varemeid imetleda otse Berliini südalinnas.

11. septembril 1940 õnnestus Inglise pommitajatel jõuda Berliini kesklinna kohale. Esimesed pommid langesid Brandenburgi värava ja Riigipäevahoone ette. Põlema süttis ka USA saatkonna hoone, kannatada said Inseneride Maja ja Kunstide Akadeemia. Mitu otsetabamust sai St. Hedwigi haigla. Pärast õhuhäire lõppu keldritest väljunud berliinlastele avanes masendav vaatepilt: põlevad hooned, rusud, dekoratsioonidena püsti jäänud fassaadid. Kuid see oli alles algus.

21. septembril 1940 valmis Suurbritannia kuningliku lennuväe direktiiv talviseks õhusõjaks. Rünnakuobjektide nimekirjas oli Berliin viiendal kohal. Ööl vastu 24. septembrit ründasid linna 111 Briti pommituslennukit. 22 inimest sai surma, 83 haavata ja 781 jäi peavarjuta. Samal kuul sooritasid inglased veel kuus õhurünnakut.

5. oktoobril sai Briti kuninglik lennuvägi uue juhatuse. Õhujõudude marssalil

Totaalne militariseerimine Saksamaal: saksa perekond õppeõhuhäire ajal 1939. aasta kevadel.

Esiolgu on tegemist veel õppeõhuhäirega: lennundusministeeriumi ametnikud õppustel.

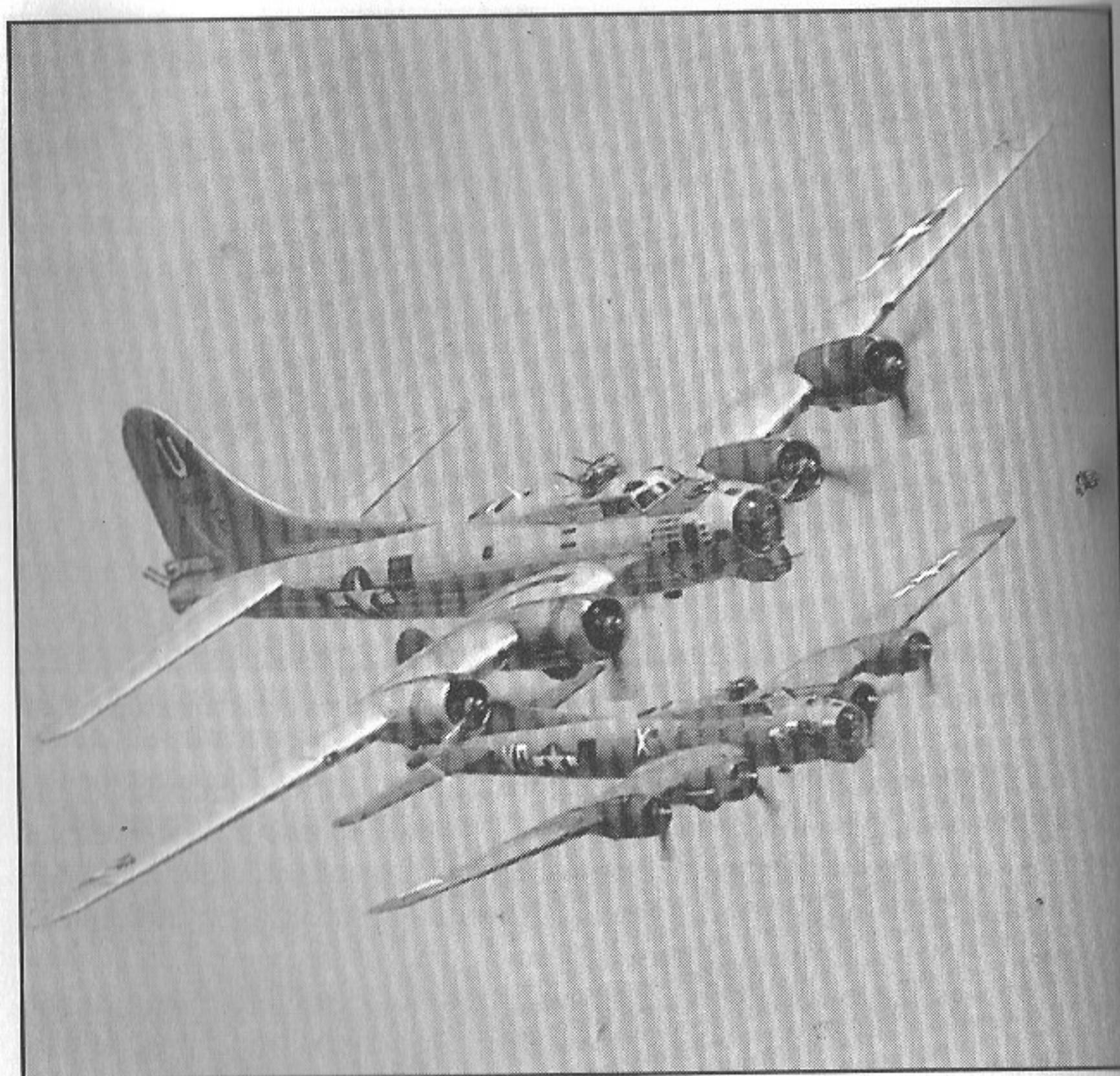
Peire'il oli õhusõja kohta oma kontseptsioon. Juba 7. oktoobri õhtul kell 22.15 anti *Reichi* pealinnas järjekordne õhuhäire. Seekordne rünnak kestis tervelt neli tundi. Alles kell kolm hommikul võisid kurnatud inimesed varjenditest lahkuda. Ametlik teade oli napp: 38 hukkunut, 71 haavatut — ent seda, et 1398 inimest olid oma kodu kaotanud, ei mainitud üldsegi.

15. oktoobril kella 23 paiku ründasid inglased taas. Tunni aja pärast olid pommitajad läinud ja berliinlased kindlad, et ülejäänud osa ööst möödub rahulikult. Kuid kell 1.20 äratasid sireenid vaevu uinuda jõudnud inimesed uuesti. Inglased hakkasid sellist ründeviisi nimetama topelrünnakuks. Seda korraliti juba 21. oktoobril, kuid eriliste tulemusteta. 1940. aasta viimane pommitamine oli 20. detsembril: õhuhäire algas kell 22.16 ja lõppes kella ühe paiku. Kell 4.43 huilgasid taas sireenid. Berliini õhutõrje oli muutunud aga märgatavalt efektiivsemaks ning ohvrite arv oli üllatavalt väike — 3 surnut ja 17 haavatut.

Pärast 20. detsembri pommitamist saabus pikem paus. Selleks ajaks olid inglased sooritanud Berliinile 36 õhurünnakut, mille ajal heideti linnale 400 tonni pomme ja 25 700 süütepommi. Hukkus 222 berliinlast, 428 sai haavata ning 9273 jäi peavarjuta. Suurimaid kaotusi põhjustasid fugasspommid (77,5 protsenti kõigist hukkunutest). Pommitabamused hävitasid või vigastasid 730 elumaja, 22 administratiivhoonet, 47 tööstusettevõtet ja 22 liiklussõlme. Kõige pikem õhurünnak Berliinile 1940. aastal kestis viis tundi ja kümme minutit!

1941. aasta 13. märtsil algasid jälle öised õudused. Ööl vastu 18. aprilli ründasid Berliini esmakordselt Inglise uued neljamootorilised pommitajad. Juuni alguseni sooritati Berliinile 11 rünnakut.

8. augustil, 21 minutit pärast südaööd, jõudsid Berliini kohale ka Saaremaalt

B-17 *Flying Fortress* (lendav kindlus, ülemisel fotol) ja B-24 *Liberator* (alumisel fotol) olid USA õhujõudude põhilised pommituslennukid Euroopa sõjatandril. B-17 oli robustne, tugeva relvastusega (10–13 kuulipildujat) ja heade lennuomadustega ning võis lennuvõime säilitada ka ainult ühe töötava mootoriga.

startinud 13 Nõukogude Il-4 tüüpi pommitajat. Nad heitsid oma surmatoova laadungi alla 7000 meetri kõrguselt ning pöördusid otsekohe tagasi, sest rünnakul oli rohkem propagandistlik eesmärk — koos pommidega langesid linnale ka tuhanded lendlehed. Need valmistasid dr. Goebbelsile suuremat peavalu kui pommid, sest natside kinnitust mööda oli kogu Nõukogude lennuvägi juba piiriks ja põrmuks tehtud...

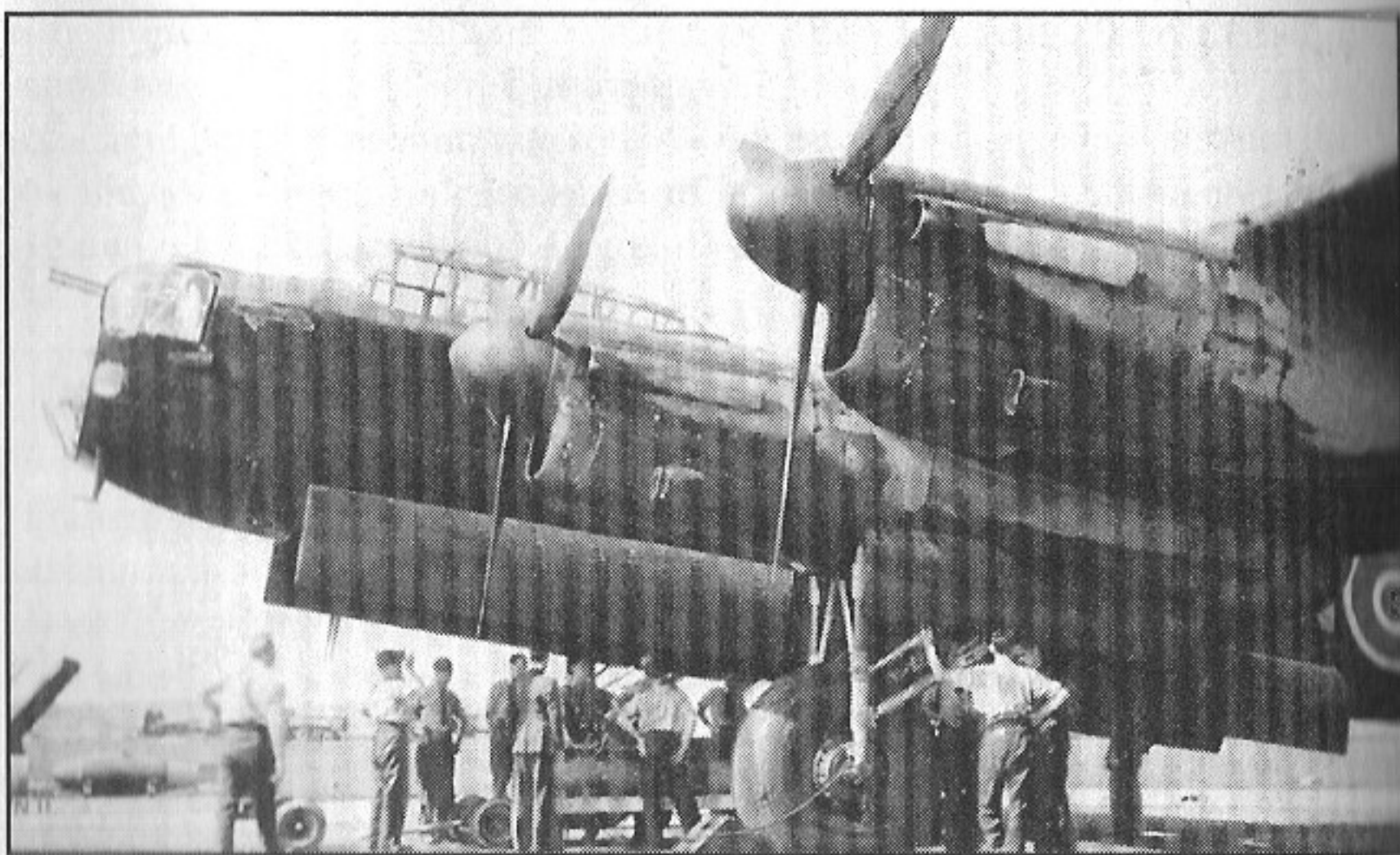
Õöl vastu 8. novembrit 1941 ründasid 400 Inglise pommituslennukit erinevaid sihtmärke Saksamaal. Neist 169 pommitasid Berliini ning heitsid linnale 143 tonni fugassomme ning 12 000 süütepommi. Saksa õhutõrje ja nn. ööhävitajad tulistasid 21 lennukit alla. Tol õöl kaotasid inglased ühtekokku 37 pommituslennukit. See oli liig! Inglise peaminister Churchill käskis pommirünnakud peatada. Peaaegu 14 kuud ei huilanud Berliinis enam õhuhäiresireenid. 1941. aasta lõpuks olid inglased korraldanud Berliinile 18 õhurünnakut, mille tagajärjel hukkus 226 inimest, 612 sai haavata ning 10 297 jäi peavarjuta.

16 kuud kestnud pommitamise tagajärjel oli purustatud või vigastatud 1169 elumaja, 24 administratiivhoonet, 29 tööstusettevõtet ning 32 liiklussõlme. Surma oli saanud 448 inimest, üle 1000 haavata ning 20 000 jäänud peavarjuta.

2. märtsil 1943 kasutati uut taktikat: efektiivsuse suurendamiseks heideti fugassomme koos süütepommidega. Tol õöl langesid linnale ka esimesed 1800-kilogrammised pommid, millest igaüks võis purustada suure elumaja. Üldse

Sõja viimastel kuudel kasutati lennukite vähesuse tõttu Berliini õhukaitseks põhiliselt õhutõrjesuurtükke, mis seati linnas üles juba 1941.–42. a.

Nelja mootoriga Lancaster oli *Royal Air Force*'i võimsaim pommituslennuk. Lancasteri maksimaalseks kiiruseks 3500 m kõrgusel oli 462 km/h, stardikaal 31 752 kg, lennukaugus 1600 km ja pommilaadung 5900 kg. Seda tüüpi lennukeid ehitati Inglismaal ja Kanaas ühtekokku 7366 eksemplari.

sooritati 1943. aastal *Reichi* pealinnale 67 rünnakut (56 korral olid ründajateks inglased).

24. augustil 1943 korraldas *Royal Air Force* Berliinile esimese suurrünnaku, millest võttis osa 625 lennukit; neist tulistasid sakslased alla 58. Lisaks pommitajadele pildusid inglased ka võltsitud toidukaarte, et tekitada kaost linna varustamisel. Nüüd andis Goebbels käsu evakueerida Berliinist kõik lapsed ja naised, kes polnud seotud töökohustusega.

Ööl vastu 22. novembrit ilmus kolmanda *Reichi* pealinna kohale 444 *Lancaster*-tüüpi pommitajat, rünnakud kordusid ka kahel järgneval ööl. Kolme suurrünnaku järel loeti kokku 3738 hukkunut, 574 teadmata kadunut ja 9907 raskelt haavatut. Berliini kesklinna polnud enam võimalik ära tunda, 8701 hoonet oli täielikult purustatud, 48 574 maja osaliselt kahjustatud, 417 665 berliinlast oli jäänud peavarjuta. Öine õhusõda Berliini kohal kestis 1944. aasta märtsini. Selleks ajaks oli purustusi igas linnaosas.

6. märtsil 1944 sooritas USA lennukivõim esimese rünnaku päise päeva ajal. Kell 12.47 hakkasid sireenid huilgama ja peagi järgnes tõeline pommirahed. Kuid ka õhutõrje ei maganud: 609 pommitajast tulistati alla 72, lisaks veel 12 saatehävitatat.

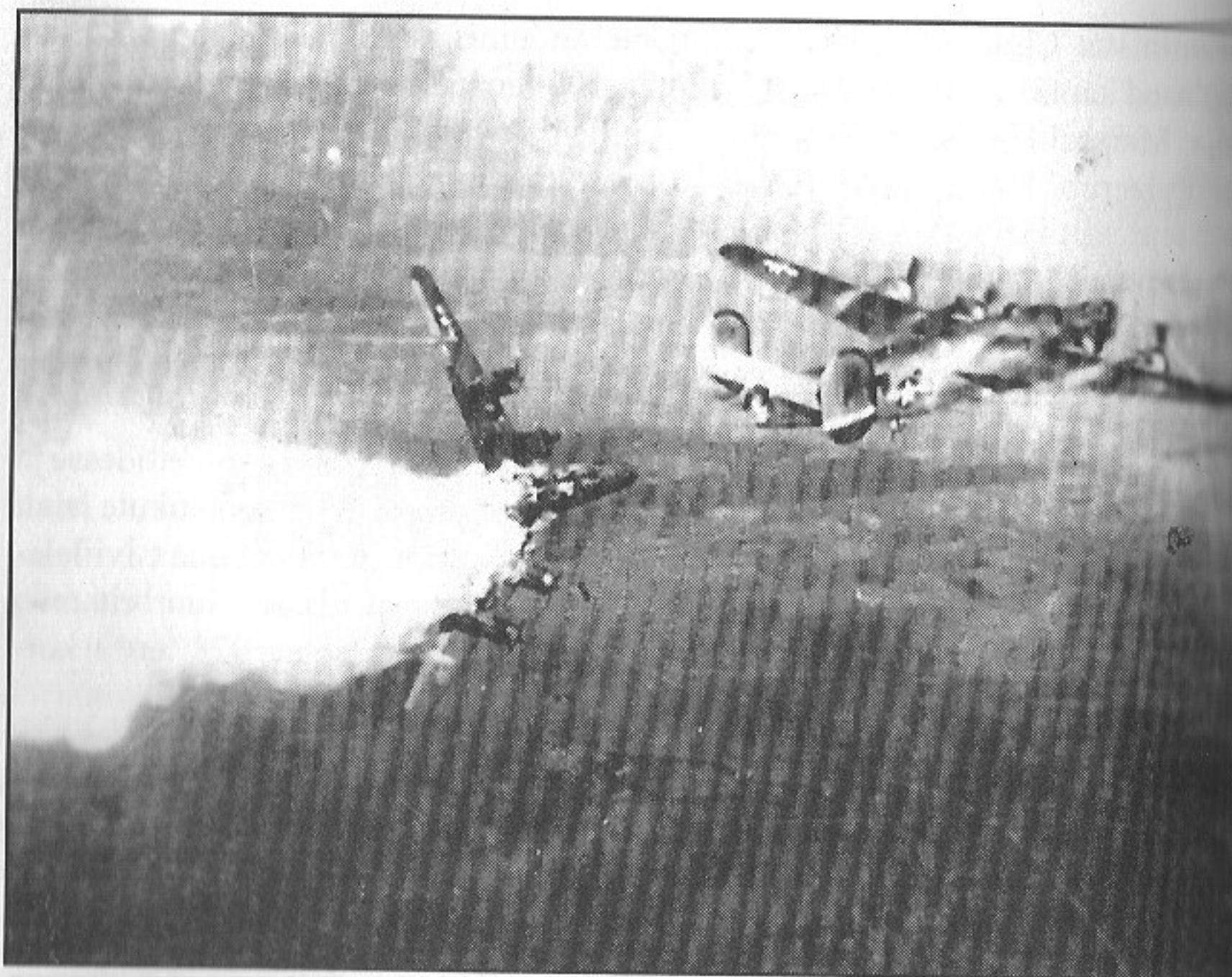
24. märtsil korraldasid 726 pommitajaga järjekordse suurrünnaku inglased. Sakslased tegid 73 pommitajat sõelapõhjaks, kaotades ise 14 hävitajat. Eelmisel ööl oli Briti lennukivõim Nürnbergi pommitamisel ilma jäänud 95 lennukist. Inglise lennukivõimarsal Arthur Harris käskis õhurünnakud lõpetada, olgugi et ta oli

peaminister Churchillile saadetud memorandumis isiklikult töötanud, et kui inglased kaotavadki suurrünnakutel 400–500 lennukit, siis sakslased kaotavad sõja. Marssal Harris oli veendunud, et hiljemalt 1944. aasta aprillis Saksamaa kapituleerub. Nüüd olid inglased 16 suurrünnaku tagajärjel kaotanud umbes 300 lennukit ja 3000 meest, kuid Saksamaa sõdis edasi. Olgugi et 9,5 ruutkilomeetrit Berliinist oli varemetes, sõjatoodang linnas ei vähenenud, vaid hoopis suurenes: veel 1945. aasta mai algul andis tervelt 54 protsenti Berliini ettevõtetest toodangut. Tegemist oli lääne õhusõja strateegide järjekordse valearvestusega.

Pärast Esimest maailmasõda sulgusid tööta jäänud kindralid kabinetidesse ja hakkasid välja nuputama võimaliku tulevikusõja skeemi. Sõjateoreetikute laialt levinud idee järgi pidi võidu saavutamise otsustavaks teguriks saama tsiviilelanikkonna terroriseerimine õhurünnakutega vaenlase tagalasse. Suurbritannia õhujõudude staabiülem lennukivõimarsal Trenchard esitas juba 1928. aastal kõrgemale väejuhatusele ja valitsusele memorandumid väitega, et elanikkond ei kannata massilisi õhurünnakuid välja ja sunnib oma valitsuse kapituleeruma. Kolmekümnendatel aastatel arendati kõnealust ideed edasi ja sõja ajal rakendasid seda õhusõjas mõlemad pooled, nii inglased kui sakslased. Aga nagu Teise maailmasõja käik näitas, hinnati tollase lennukivõime löögijõudu tublisti üle. Mis puutub väitesse, nagu suudaks elanikkond sundida oma valitsust kapituleeruma,

Berliin 3. veebruaril 1945, pärast USA lennukivõime korraldatud pommirünnakut. Sel päeval hävis pommirahed all 18 367 korterit, 61 728 eluaset sai kannatada ning 120 000 berliinlast jäi peavarjuta.

Õhusõjas Saksamaa kohal kaotasid USA õhujõud aastatel 1942–45 rohkem kui 18 000 pommituslennukit ja 79 265 meest. Fotol: Saksa õhutõrje poolt mürsutabamuse saanud B-24 puruneb õhus.

siis oli see ülimalt naiivne: sõdiva riigi valitsusele ei valmista rahva meelsuse kontrolli all hoidmine erilisi raskusi. Pealegi oskas Saksamaa natslik juhtkond lääneliitlaste õhurünnakuid oma vastupropagandas suurepäraselt ära kasutada.

Kõige tähelepanuväärsem oli siiski see, kuidas koos pommitamise ägenemisega Saksamaa sõjatoodang kasvas: 1943. aasta lõpul tootis Saksamaa 1000 tanki kuus, 1944. aasta novembris, kui liitlased olid juba astunud Saksamaa pinnale, oli tankitoodang tõusnud 1800 tankini kuus. 1945. aasta algul andis Ruhr iga päev 30 000 tonni valmistoodangut. Sõja viimase nelja kuuga saavutas enneolematu taseme lennukitoodang, võeti kasutusele mitu uut tüüpi lennukit, nende hulgas maailma esimene reaktiivhävitatja Me 262. 1945. aasta jaanuarist aprillini valmistati Saksamaal 7712 lennukit — kolm korda rohkem kui 1939. aastal!

Miks pommitasid lääneliitlased agaralt Saksa linnu, aga mitte suuri sõjatehaseid, ellinguid, martäänahje või elektrijaamu? Kaudse vastuse sellele küsimusele annavad järgmised arvud: Teises maailmasõjas langes Saksamaale 1,35 miljonit tonni pomme, neist 55,8 protsenti linnadele ja liiklussõlmedele, 9,3 protsenti keemiatööstusele, 1,8 protsenti lennukitööstusele, 30,5 protsenti sõjalistele tugipunktidele ja 2,6 protsenti muudele objektidele.

Briti sõjakabinet otsustas 14. veebruaril 1942, et tulevased õhurünnakud pea-

Brandenburgi värav enne ja peale sõda.

vad halvama vaenlase tsiviilelanikkonna ja tööstustöölise moraali. Seda ideed ellu viies mindi ühtlasi kergema vastupanu teed: tähtis oli, et rünnataval linnal oleks nõrk õhutõrje. Just sellepärast pommitati Berliini 1942. aastal nõnda harva. Oluliseks peeti ka tihedat hoonestust, kus süütepommide mõju oleks maksimaalne. Ööl vastu 31. maid 1942 ründasid Kölni 1046 Inglise pommitajat, tulemuseks olid suured kaotused tsiviilelanikkonna hulgas, varemetes majad ning samal ajal tühised purustused sõjalistes ettevõtetes. Arvati isegi seda, et seoses Saksa linnade intensiivse pommitamisega kaob vajadus avada teine rinne. "Mu-

gavat sõda" (*comfortable war*) pidi kroonima Berliini lauspommitamine.

Lääneliitlaste õhurünnakute kõrghooaeg oli 1945. aasta veebruaris ja märtsis. Veebruaris heidetud Inglise pommidest langes 54 protsenti linnadele, Ameerika omadest 84 protsenti. Seletus oli võrdlemisi lihtne. 4.–11. veebruarini 1945 toimus Jalta konverents, kus liitlased leppisid kokku oma tulevastes okupatsioonitsoonides Saksamaal. Arutelude objektiks polnud üksnes Saksamaa tulevik, seal käis tõeline maade ja rahvaste jagamine. Nimelt Jalta konverents oli stardipauk ka Moskvast redutavatele ja oma tundi ootavatele Ida-Euroopa kommunistidele, kes vastavalt Jalta sobingule loo loogilise järjena hiljem Ida-Euroopa riikides võimule tulid. Pärast Jalta konverentsi kontsentreerisid "ustavad" lääneliitlased oma õhurünnakud tulevastele Nõukogude okupatsioonitsoonidele. Agaralt pommitati ka neid sõjatööstuskeskusi, mille puhul polnud kahtlust, et need langevad venelaste kätte. Näiteks hävitasid 600 "lendavat kindlust" 15. märtsil pommirünnakuga täielikult firma "Auergesellschaft" uraani- ja tooriumitöötlemistehased Oranienburgis, sest oli ilmselge, et Nõukogude väed jõuavad sinna enne ameeriklasi. Lääneliitlaste õhujõudude valitud sihtmärgid ja nende pommitamise ajastatus ei jäta vähimatki kahtlust, et selline strateegia oli suunatud eelkõige N. Liidu vastu: USA ja Inglismaa eesmärk oli purustada fašistlik Saksamaa, kuid enne pidi viimane jõudma N. Liidu välja kurnata.

See oli ka peapõhjus, miks lääneliitlased teise rinde avamisega nii kaua venitasid. Alles 1944. aasta suvel, kui Saksamaa sõjaline kokkuvõrsemine oli üksnes aja küsimus, korraldasid lääneliitlased 6. juunil dessandi Normandiasse. Kogu sõja ajal Saksamaale langenud pommidest heideti tervelt 72 protsenti ajavahemikul 1. juulist 1944 kuni 1945. aasta mai alguseni.

Kuid pöördugem tagasi sõjaaegsesse Berliini. 3. veebruar 1945 oli laupäev. Sõjast väsinud berliinlased lootsid, et vähemalt pilves taevas kaitseb neid. Kuid ei — kell 10.39 kõlas häire ja linna tabas kogu sõjaaja kõige rängem õhurünnak. Berliin oli tulvil sõjapõgenikke, keldreid ega varjendeid ei jätkunud, kui 937 pommitajat 600 hävitaja saatel kell 11 linna kohale ilmusid. 50 minuti pärast oli 400 hektarit Berliinist rusuhunnik. Kuigi jänkid oletasid, et surmasaanud on kuni 25 000, oli nende hulk tegelikult palju väiksem: hukkus 2893 inimest, 729 jäi teadmata kadunuks ja 1205 sai vigastada. Ent õhusõda polnud berliinlaste jaoks ikka veel lõppenud.

18. märtsil pommitasid linna 1221 Ameerika lennukit, heites alla 3000 tonni pomme. Paljud tänavad polnud pärast seda enam sõidetavad, linnaliiklus oli täielikult halvatuks. Aga natslik juhtkond üritas moraali ja võitlusvaimu julma terroriga endiselt üleval hoida. Ööl vastu 25. märtsi korraldasid inglased oma viimase suurema pommirünnaku Berliinile.

Märtsis-aprillis korraldati Berliinile 61 õhurünnakut. Sõja algusest kuni 25. aprillini 1945 kõlas õhuhäire *Reichi* pealinnas umbes 400 korral! Viimase lauspommitamise korraldasid ameeriklased 28. märtsil 400 B-29 tüüpi pommituslennukiga ja viimase õhurünnaku ööl vastu 21. aprilli. Samal ööl alustas

Sõda on lõppenud. Berliinis valitses kirjeldamatu kaos, tänavad ja väljakud olid kaetud laupadega. Fotol: haavatud Saksa sõjavangid Unter den Lindenil.

Nõukogude lennuvägi operatsiooni "Saluut". 24. aprillil pommitasid sissepiiratud linna 1486, järgmisel päeval 563 Nõukogude lennukit. Need jäid ka viimaseks õhurünnakuteks Berliinile, edasise otsustasid tänavalahingud.

2. mail "tuhandeaastase" *Reichi* varemetes pealinn kapituleerus.

Õhusõda nõudis 28 000–29 000 berliinlase elu. Teadmata kadunuks jäänute arvu ei tea keegi. Pärast sadu õhurünnakuid oli linna 225 000 hoonest purustatud või rängalt kahjustatud üle 70 000 hoone. Teises maailmasõjas sai õhurünnakute läbi kannatada 131 Saksa linna, kus täielikult või osaliselt purustati 654 000 maja. Hävis üle 4 miljoni korteri, peavarjuta jäi 13,7 miljonit inimest, õhurünnakute tagajärjel hukkus 305 000 tsiviilisikut, 708 000 sai haavata.

Kui president Trumani nõunik Harry Hopkins lendas 25. mail 1945 üle varemetes Berliini, kirjutas ta nähtust vapustatuna oma päevikusse: "See on teine Kartaago!"

Riigikantselei viimased päevad

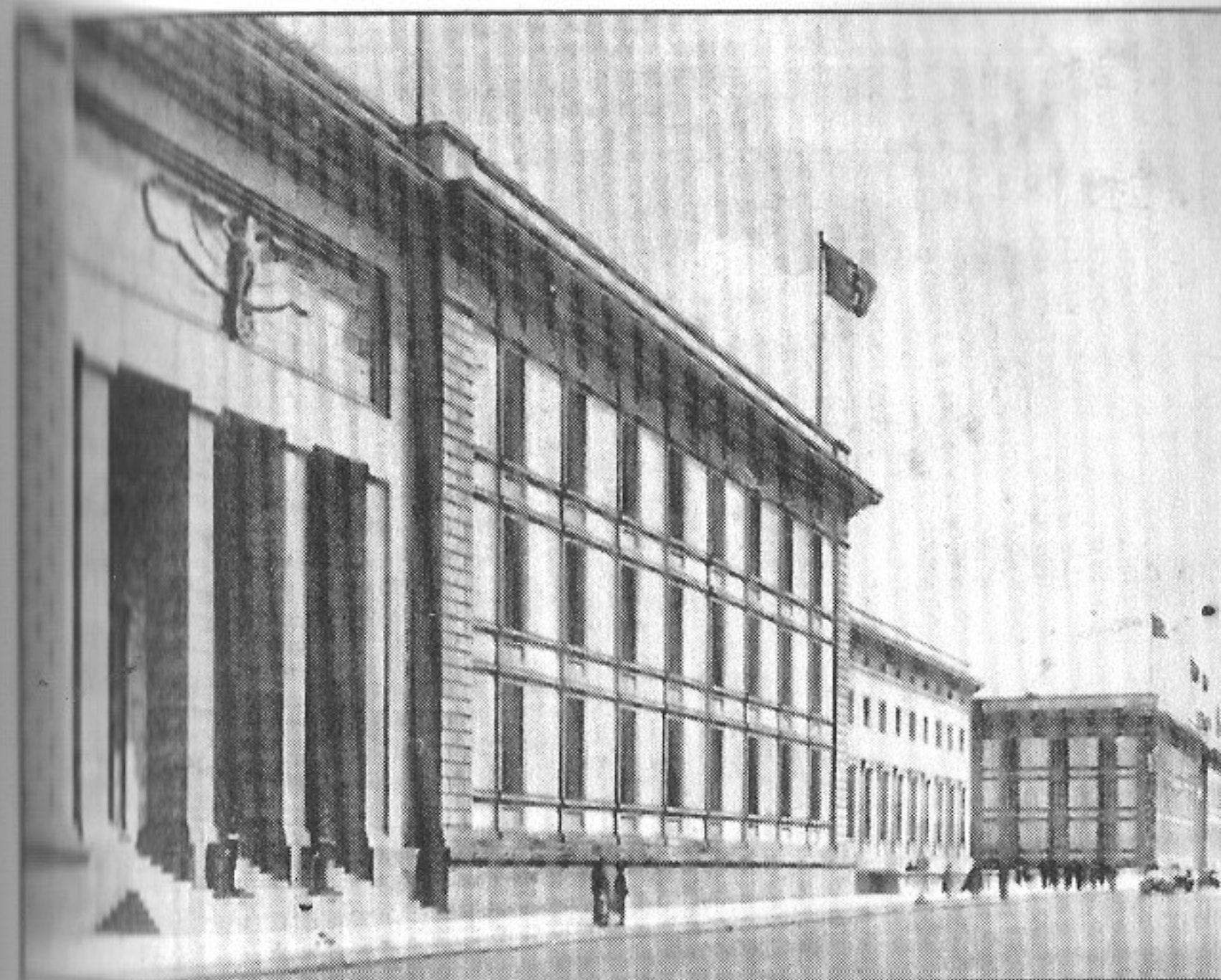
Teise maailmasõja eelõhtul valmis Berliini kesklinnas Voss-strassel, Brandenburgi värava lähedal Hermann-Göing-Strasse ja Wilhelmstrasse vahelisel maa-alal vana Riigikantselei kõrval uus Riigikantselei, mille ehitamiseks kulus kõigest üheksa kuud. Kolmekorruseline monumentaalne ehitus võttis enda alla terve kvartali. Külastajal tuli läbida 220 meetri pikkune tee, enne kui ta jõudis läbi süngevõitu siseõue uue Riigikantselei vastuvõtusaali, mille paraaduks kõrval seisisid kaks kreeka iluideaali järgi loodud noorukikuju "Partei" ja "Wehrmacht". Esimene hoidis käes tõrvikut, teine mõõka.

Uue Riigikantselei ruumides pandi maha tulevase sõja plaanid, siin otsustati rahvaste saatuse üle. Kõige muu kõrval pidi natslik juhtkond mõtlema ka enda tuleviku üle ja nii rajati lisaks juba olemasolevatele maa-alustele ruumidele füüsilise varjend, kuhu pääses Riigikantselei siseõuest ja vestibüülist.

16. jaanuaril 1945. aastal saabus füürer erirongiga Berliini, mis oli selleks ajaks muutunud rindelinnaks. Läheneva rinde tõttu oli füürer sunnitud oma senise Zossenis asunud peakorteri maha jätma. Liitlaste õhurünnakud muutsid ajajooksul uue Riigikantselei varemetehunnikuks. Pärast sõda tehti varemed lühikese aja jooksul Saksamaa valitsuse käsul maatas, Hitleri punker lasti osaliselt õhku ja sissepääs aeti kinni.

Vastuvõtusaal 1939. aasta jaanuaris valminud uues Riigikantseleis.

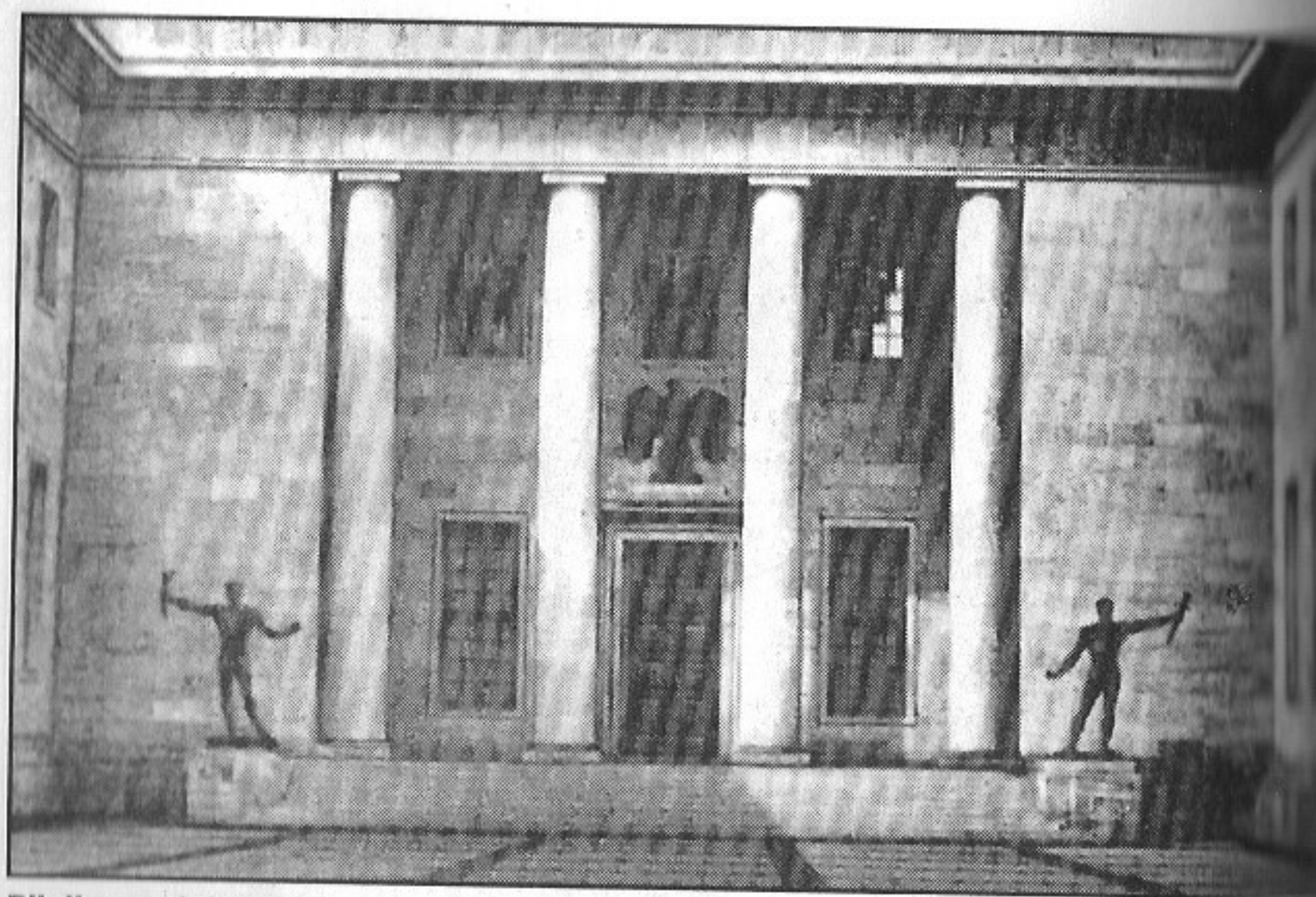

Uus Riigikantselei.

Hitler asus vana Riigikantselei alla rajatud suurde pommivarjendisse, kus viibis oma surmani. Mida kujutas Hitler endast füüsiliselt ja psüühiliselt viimase kolme ja poole kuu jooksul?

On säilinud rohkesti tunnistusi inimestelt, kes pääsesid tol perioodil Hitleri peakorterrisse. Nad kõik väidavad nagu ühest suust, et natsifüürerist oli saanud haige raskelt. 1945. aasta jaanuari lõpul Hitleri juurde audientsile tulnud kindral Guderian kirjutas: "Hitleril värises kogu vasak kehapool. Ta vedas jalgu raskelt ümber, tema liigutused olid muutunud aeglaseks. Kui ta tahtis istuda, nihutati ta tooli alla." Niisuguseid füüreri kirjeldusi võib leida kümnete kaupa. Nende seas loodi versioon, et Hitler olnud skisofreenik ja et viimase aasta või poolaasta jooksul olewat haigus ägenenud, nii et füürer läinud täiesti segaseks. Samuti arvatakse, et Hitleril oli Parkinsoni tõbi. Doktor Morrell kirjutas füürerile kümneid arstimeid, kuid patsiendi tervis ei paranenud.

1945. aasta kevadel, kui Saksamaa lõplik kaotus sõjas oli ainult aja küsimus, väitas Hitler reetmiskaania ja hirm vägivaldse surma ees. Sõja viimastel kuudel avaldas Hitler korduvalt kartust, et ta pistetakse puuri ja hakatakse ringi vedama mööda Saksa okupatsiooni alt vabanenud riikide pealinnu. Reetmiskompleksi süvenes kiiresti. Juba märtsis ütles Hitler oma sekretärile: "Ma ei saa ühelegi inimesele kindel olla, kõik reedavad mind. Ma olen sellest päris haige." Jutud tavalisest reetmisest kõlasid Hitleri punkris iga päev. Eva Braun olevat märat-

Riigikantselei siseõu.

senud ja karjunud teiste peale, et nad kõik on tänamatud sead, kes on oma füüri maha jätanud.

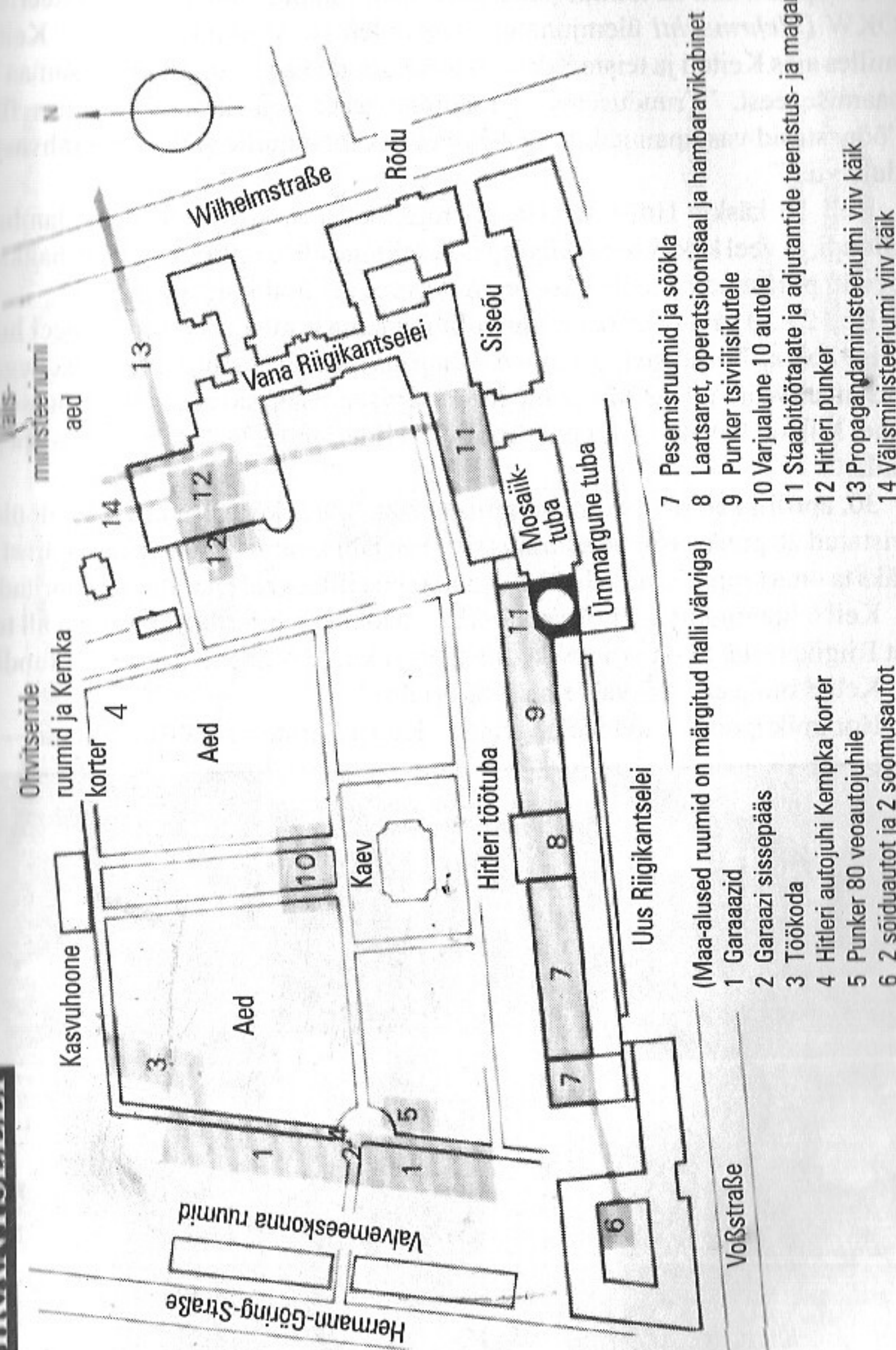
Sõja viimastel päevadel mängiti punkris maha armetu tragikomöödia — Saksa rahva juht oli otsustanud lahkuda siit ilmast abielumehena!

29. aprillil laskis Goebbels lekidest haaratud Berliini tänavatelt üles otsida ametniku, kellel oli õigus abielu registreerida. Sealjuures peeti kinni kõigist naisirituaalidest. Bormanni ja Goebbelsi kavatsuste kohaselt pidi see tseremoonia Hitlerit pidulikult meelestama, valmistama teda moraalselt ette veel üheks ülevaks ja teatraalseks etteasteks — "kangelaslikuks" lahkumiseks elust. Hämmitav selle viirastusliku laulatuse juures oli asjaosaliste palavikuline kiirustamine. Korraldajad ei mallanud oodata isegi hommikuni — abielu sõlmimine toimus hilisööl. Hitler ise oli pealtnägijate sõnul füüsiliselt ja moraalselt omadega täiesti läbi.

29. aprillil 1945 kell 1 öösel registreeris linnanõunik Walter Wagner füüreri abielu tema kauaaegse armukese, 23 aastat noorema Eva Brauniga. Tunnistajateks olid Bormann ja Goebbels. Pool kaks öösel toimus "pulmapidu", milles osalesid Goebbels koos abikaasaga, Hitleri sekretärid Christian ja Junge, kindralid Krebs ja Burgdorf, ooberst von Below, *Sturmabführer* Otto Günsche ja füüreri dieetkokk Manzaly. Tegelikult valitses peolauas matusemeeleolu.

Kell kaks hommikul, vahetult pärast "pidulikku sündmust", dikteeris värske abielumees Hitler sekretär Jungele kaks testamenti — ühe poliitilise, teise isikliku. Kell 4 hommikul kirjutasid poliitilisele testamendile tunnistajatena alla Goebbels, Bormann ja Krebs, von Below kinnitas oma allkirjaga füüreri isikliku testamendi.

RIIGIKANTSELEI

Seega oli Hitler kõik sillad oma selja taga põletanud — mõlemas testamendis oli selge sõnaga öeldud, et ta lahkub elust.

29. aprillil kell 12 toimus punkris viimane nõupidamine. Hitler dikteeris kirja OKW (*Wehrmachti* ülemjuhatus) staabiülemale kindralfeldmarssal Keitelile, milles ajas Keiteli ja teiste Saksa sõjaväejuhtide kaela kogu süü Saksamaa loota saamise eest. "Truudusetus ja reetmine terve sõja kestel," kirjutas füürer, "õõnestasid vastupanutahte. Sellepärast ei olnud mulle antud oma rahvast võidule viia."

Kell 16 käskis Hitler dr. Haasel mürgitada oma lemmikkoera, lambakoera Blondi, ja veel kaks koera. Siis jagas ta sekretärile mürgiampullid, hakkas pa bereid põletama ja andis käsu, et mitte keegi ei tohi magama heita.

Kell 22.30 sai Hitler teate Mussolini ja tema armukese Clara Petacci hukkamise kohta. Ta mõistis, et ainuke väljapääs on enesetapp ja ta peab sellega kiirustama. Võimalik, et Mussolini lõpp (partisanid lasksid ta maha ja riputasid sisse ühel Milano väljakul jalgupidi üles) viis Hitleri mõttele lasta oma laip ära põletada.

30. aprillil kell pool kolm hommikul läks füürer kõrvalruumi, kus oli üles rivistatud 20 punkriasukat, sammus rivi eest läbi ja surus igaühel kätt. Pärast seda läks ta oma tuppa. Kuid sel ööl ei sõandanud Hitler veel enesetappu sooritada.

Kell 6 hommikul andis *Brigadeführer* Mohnke Hitlerile nelja silma all teada, et Riigikantseleid on võimalik kaitsta veel kõige rohkem 20 kuni 24 tundi.

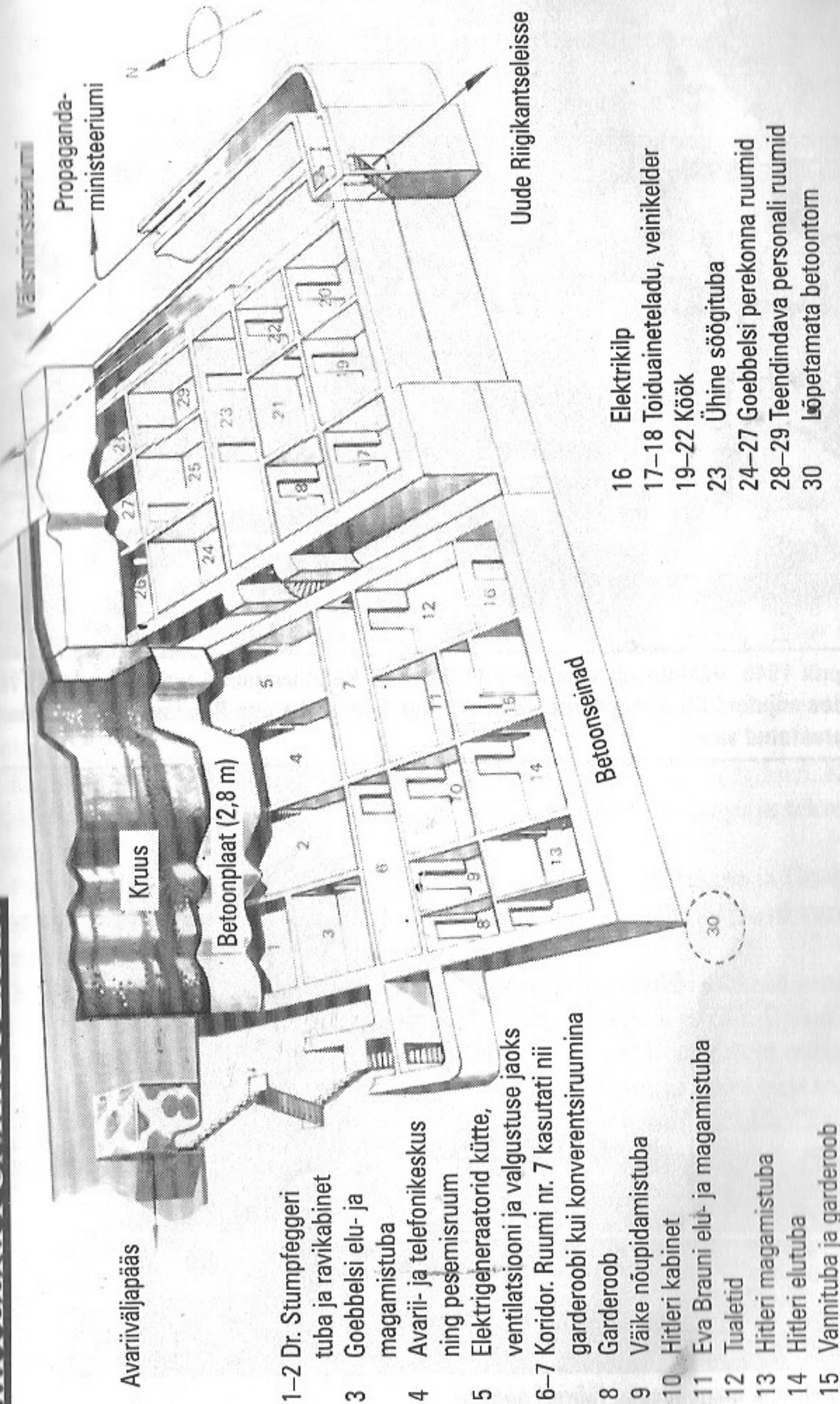
Kell 8 blokeeris SS-valve punkrikoridorid.

Hommikupoolik möödus nagu ikka. Kell 12 arutati sõjalist olukorda — vii-

Uus riigikantselei. 1 peasissepääs, 2 siseõu, 3 füüreri kabinet, 4 banketisaal, 5 sissepääs füüreri kabinetti, 6 vastuvõtutuba.

HITLERI PUNKRI PLAAN

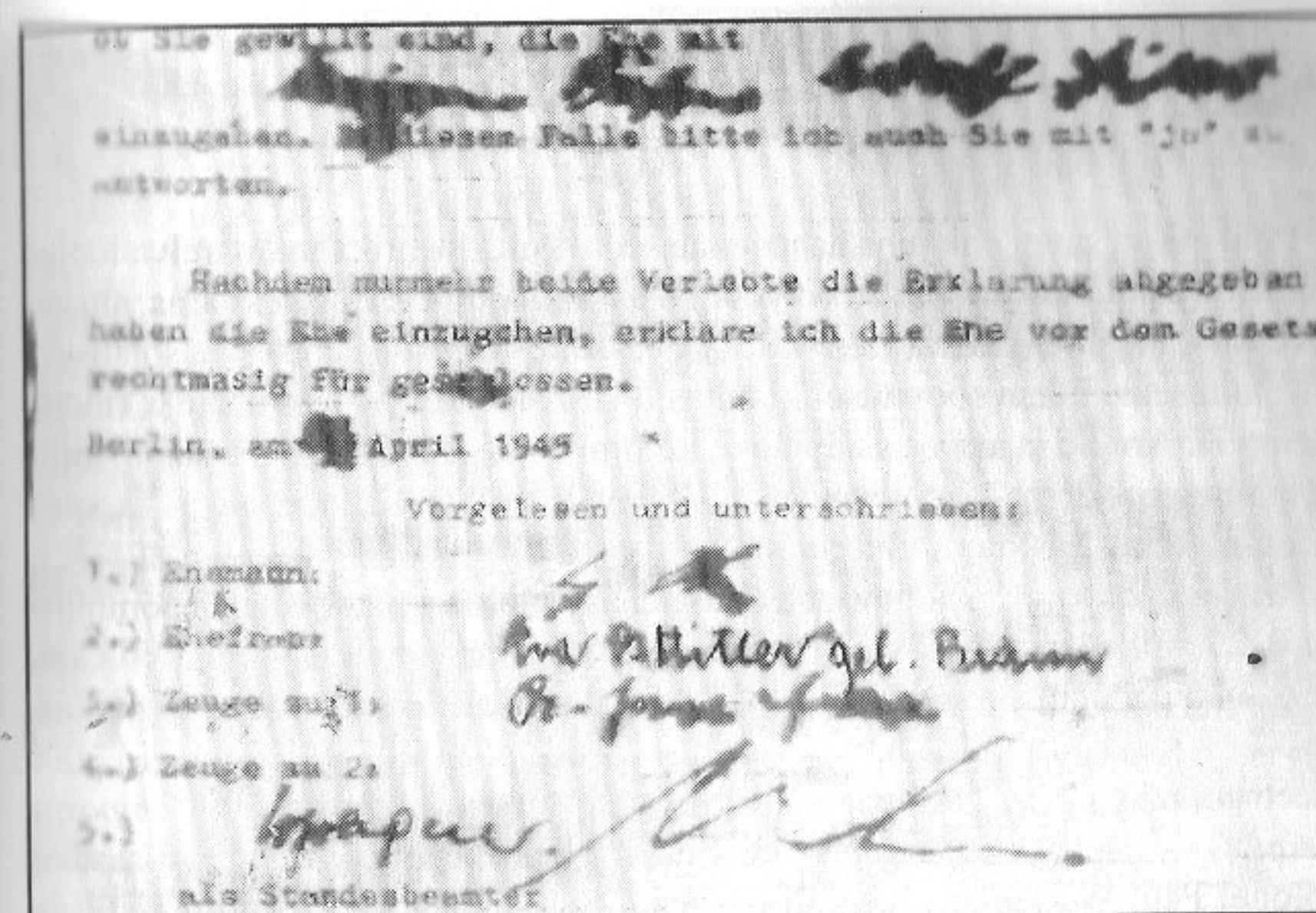

Aprill 1945. Väidetavalt viimane foto Hitlerist. Kõhmuvajunud Hitler (paremal) vaatab koos adjutant SS-Obergruppenführer Julius Schaubiga uue Riigikantselei õhurünnakul purustatud saali.

Eva Brauni magamisase füüreri punkris.

Väljavõte Hitleri 29. aprilli 1945. aasta abieluprotokollist. Eva Braun tahtis harjumusest oma vana perekonnanime kirjutada, kuid tõmbas siis "B" maha ja kirjutas "Hitler sünd. Braun".

mast korda füüreri osavõtul! Kell 14 sõi Hitler koos oma sekretäridega ja dieetkokaga lõunat.

Kell 15 jättis Hitler koridoris hüvasti Goebbelsi, Bormanni, Burgdorfi, Krebsi, Heweli, Naumanni, Vossi, Rattenhuberi, Högli, Günsche, Linge ja sekretäridega.

Pärast seda läks füürer koos Eva Brauniga oma tuppa. Bormann ja Goebbels jäid valvama ukse juurde kitsasse koridori. Bormann oli juba aegsasti varunud bensiinikanistrid füüreri surnukeha põletamiseks.

Kell 15.30 kõlas lask. Inimesed, kes tuppa sisenesid, nägid seal kaht surnukeha — Hitlerit, kes oli arvatavasti ennast ise maha lasknud, ja Eva Brauni, kes suri kaaliumtsüaniidimürgituse tagajärjel (tegelikult võttis ka füürer mürki).

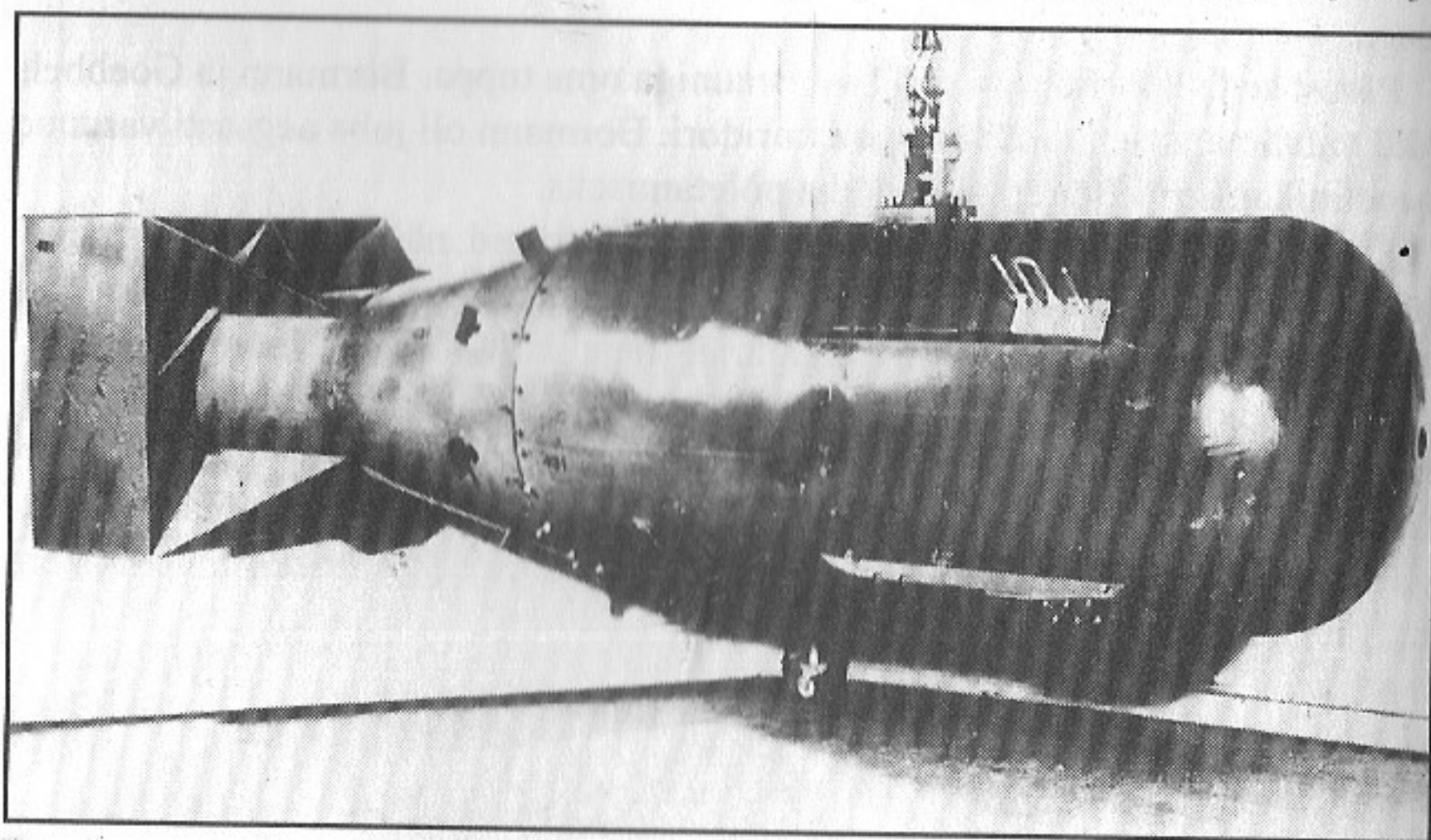
Esialgu hoidsid Goebbels ja Bormann Hitleri surma Saksa rahva eest saladuses. Alles 1. mail loeti Saksa raadio kaudu ette nekroloog, milles öeldi: "Peakorterist teatatakse, et täna pärastlõunal langes Saksamaa eest oma komandopunktis Riigikantseleis meie füürer Adolf Hitler, võideldes viimse hingetõmbeni bolševismi vastu."

Hiroshima häirekell

1944. aasta suvel ehk juba aasta enne seda, kui Ameerika tuumarelv loojad jõudsid veendumusele, et nad on võimelised aatomiplahvatust tekitama, alustas projekti üks juhte, kindral Leslie R. Groves, ettevalmistusi uue relva sõjaliseks kasutamiseks. Tema soovitusel kinnitasid USA lennuväe ülemjuhataja kindral Henry H. Arnold ja armee staabiülem kindral George C. Marshall plaani, mille koodnimeks sai "Hõbevaagen". Vastavalt sellele plaanile algas ka spetsiaalse lennuväesalga formeerimine.

Nebraska osariigis paiknevast lennukitehasest telliti 15 strateegilist pommitajat B-29, mille lastiruumi kuju oli muudetud. Et teha lennukid võimalikult kergeks, võeti neilt maha soomus ja kogu relvastus peale lennuki sabaosas paikneva paaris-raskekuulipilduja. Sellega tõusis nende pommitajate lennulagi 12 000 meetrini, mis muutis nad Jaapani hävitajatele kättesaamatuks. 509. *Composite Group* i — spetsiaalse lennuväe koondsalga komandöriks määrati 30-aastane kolonel Paul W. Tibbets, kes oli osalenud Saksamaale sooritatud massilistes õhurünnakutes ning olnud kindral Eisenhoweri isiklik piloot.

1944. aasta sügisel alustas Tibbets õppelende. Utah' osariigi Wandoveri lennuväljalt startinud pommitajad pidid 10 000 meetri kõrgusel pärast "pommiheitmist" sooritama järsu viraazi ning selle 40 sekundi jooksul, mil pomm maapinnani langeb, cemalduma plahvatuskohast vähemalt 13 kilomeetri kaugusele. Operatsiooniks "Hõbevaagen" valmistumise lõppetapil olid ette nähtud üksinda lendavate pommitajate lahingulennud fugasspommidega, mis oma kujult ja

Aatomipomm *Little Boy*.

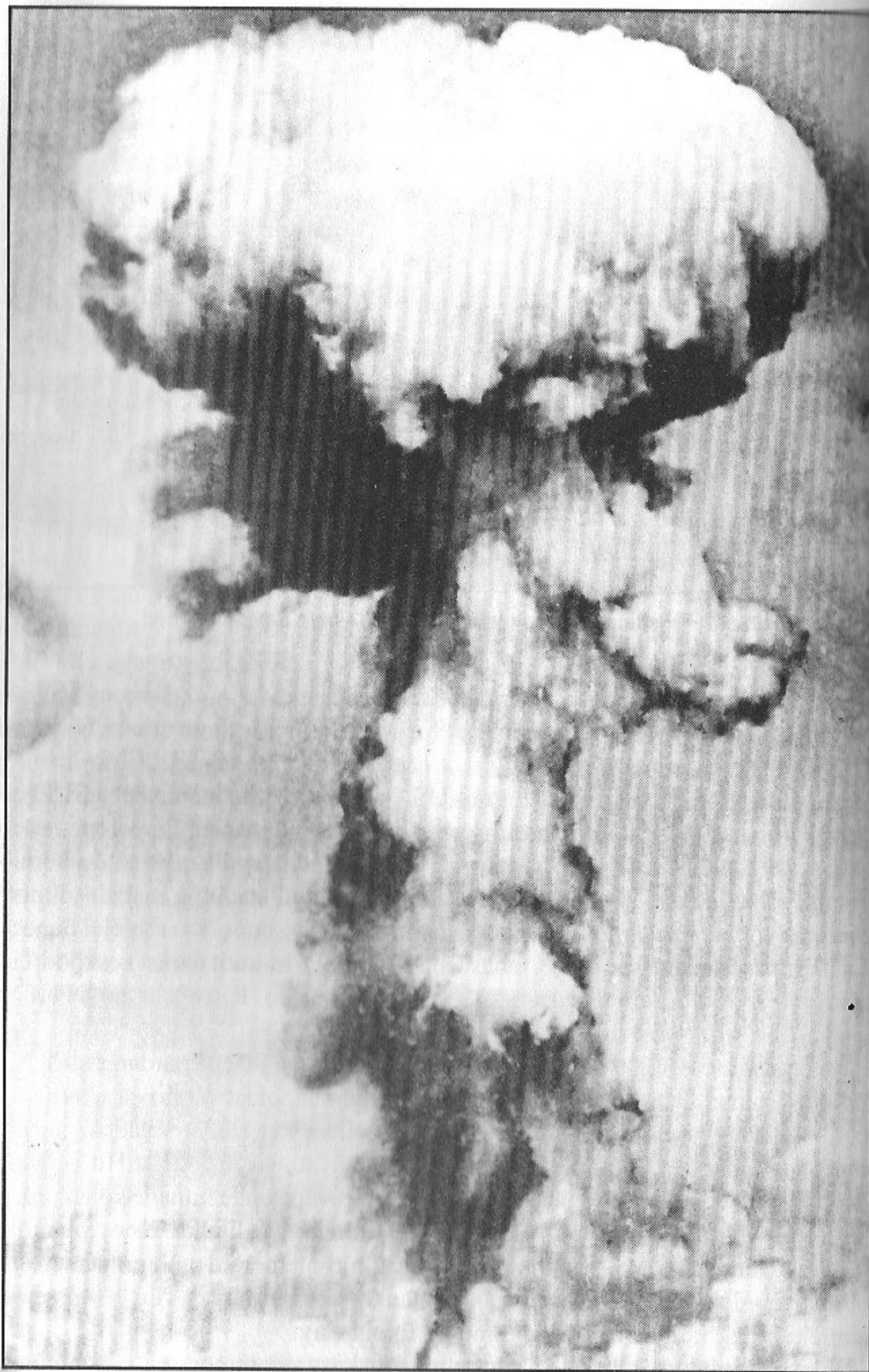
Nemad hävitasid Hiroshima. Pommituslennuki B-29 *Enola Gay* meeskond.

suuruselt sarnanesid aatomipommiga. 22. juulil heitis major Sweeny sellise pommi treeningu mõttes Kobe linnale. 9. augustil tuli tal muuta tuhaks Nagasaki.

16. juulil 1945 (samal päeval toimus USA-s Alamogordo lennuväebaasi lähedal maailma esimese aatomipommi katseplahvatus) väljus San Francisco mereväebaasist ristleja *Indianapolis*, mis pidi toimetama Jaapanile määratud aatomipommi lõhkelaengu Tiniani saarele. Pärast salastatud laadungi mahalaadimist Tinianis võttis *Indianapolis* taas kursi avamerele. Aga enne, kui ristlejal õnnestus järgmisse sadamasse jõuda, tabas teda 30. juulil 5 minutit pärast keskööd Tiniani ja Filipiinide vahel Jaapani allveelaeva torpeedo. Ristleja uppus. Pardal olnud 1196 inimesest suudeti päästa ainult 316.

5. augustil 1945 kutsuti 509. lennuväe koondsalga staapi pardanumbrit 82 kandva lennuki meeskond. Tibbets teatas, et operatsioonist võtab osa seitse lennukit. Üks neist on juba varem saadetud Iwo-jima saarele, et vajaduse korral asendada mõnd saatelennukit. Kolm B-29 lendavad ees, üks neist Hiroshima, teine Kokura ja kolmas Nagasaki suunas. Nad teevad nende linnade kohal ilma luuret ja peavad andma lõpliku soovitusel sihtmärgi valikuks. Koos pommi kandjaga lendab veel kaks lennukit, et heita alla konteinereid mõõteriistadega ja pildistada plahvatus tagajärgi. Lahingulennu eelõhtul laskis Tibbets maalida lennuki nr. 82 küljele oma ema nime — Enola Gay.

3,3 meetri pikkuse ning 4131 kilogrammi raskuse aatomipommi, hüüdnimega *Little Boy*, lennukisse toimetamiseks tuli kaevata spetsiaalne süvend, kust

6. august 1945. Aatomiseen Hiroshima kohal.

pomm siis lennuki pommiruumi tõsteti. Ohutuse mõttes otsustati pommi süttik lõplikult paika panna alles lennu ajal.

Kell 2.15 süttisid prozektorid, valgustades *Enola Gay*'d ja kahte saatelennukit. Reporteritel lubati meeskonnaliikmeid lennukite taustal filmida ning pil- distada.

6. augusti hommikul kell 2.45 alustab *Enola Gay* prozektorite valgusel pikka lahvõttu ning rebib end vaevaliselt maast lahti. Tema lennukaal on 52 tonni, 7 tonni lubatust rohkem, kusjuures B-29 pardal on kõigest üksainuke pomm.

Pärast õhkutõusmist liituvad temaga mõlemad saatelennukid. Kolonel Tib- beti juhib lennuki 1430 meetri kõrgusele. Kapten Parsons ja tema assistent leit- nant Jepson poevad pommiruumi, et süütemehhanismi juhtmeid õiges järjekor- ras ühendada. Kui nad kabiini tagasi tulevad, leemendavad nende näod higist. Pomm on nüüd lõhkevalmis. B-29 tõuseb 2800 meetri kõrgusele, lennukiirus on 315 miili tunnis. Tugev tuul raputab lennukit ning raskendab lendu. Aeg-ajalt kaotavad lennukid üksteist silmist. Heleda plekina paistab taevast Kuu, ookean all on pigem aimatav. Kella viie paiku hommikul jõuab lennuk Iwo-jima kohale. Tõuava päikese kiirtes tõuseb *Enola Gay* 9630 meetri kõrgusele.

* * *

Ärganud 1945. aasta 1. jaanuari hommikul, nägid Hiroshima elanikud oma linnas ebatavalist vaatepilti. Uue aasta esimene päev oli alanud lumesajuga. Linn ei mäletanud isegi Hiroshima vanimad elanikud. Leidus neid, kes pidasid seda halvaks endeks, sest valge on jaapanlaste leinavärv. 30. juunil langes mas- sillise pommirünnaku ohvriks läheduses asuv Kure linn. Tollal ei jõudnud Hiro- shima elanikud ära imestada, miks nende linna on säästetud õhurünnakutest. Kuni 1945. aasta augustini pommitasid ameeriklased rängalt Tokyot ja teisi suurlinnu, kuid Ota jõe deltas asuv Hiroshima oma sadama, sõjatehaste, suure raudteejaama ja kergete puumajadega jäi sõjaõudustest puutumata. Lihtsa- meelsed arvasid, et ameeriklased pidasid Hiroshimat liiga ilusaks, et seda hävi- tada, või nad ei tahtnud purustada linna, kust nii palju jaapanlasi oli Ühend- riikidesse emigreerunud. Oli ka neid, kes kinnitasid, et Hiroshimas elab keegi USA presidendi sugulastest.

Pessimistid aga sõandasid oletada, et ameeriklastel on varuks uus ja kohutav vahend Hiroshima hävitamiseks. 6. augusti hommikul selgus, et neil oli kahjuks õigus. Kell 7.09, kui kõrgele linna kohale ilmus üksainus B-29, anti õhuhäire. See oli major Eatherley lennuk, mis tegi ilmaluuret. Ühtlases lauspilvituses oli täpselt Hiroshima kohal kahekümnekilomeetrise diameetriga avaus. Eatherley saatis Tibbetsile raadiogrammi: "Pilvisus on kõigil kõrgustel alla kolme küm- nendiku. Pommitage esimest sihtmärki." Hiroshimale oli langetatud surmaot- sus. Kell 8.14 avanesid pommiruumiluugid, sihtur Thomas W. Ferebee vabastas kaitseriivi ja *Little Boy* sõöstis maapinna poole. Kohe, kui pomm lennukist eraldus, tegi B-29 155-kraadise pöörde paremale ja laskus kiiruse suurendami-

Hiroshima pärast aatomiplahvatust.

See raudbetoonmaja asus plahvatuse epitsentrist kõigest 200 m kaugusel, kuid maja seinad pidasid tohutule lööklainele üllatavalt hästi vastu. Hiljem maja varemed konserveeriti ning temast on saanud Hiroshima kurb sümbol.

tust, millele järgnes lööklaine koos kõuemürinat meenutava heliga. Seejärel tõusis taevasse tohutu suitsusammas, mille ülemine osa hakkas seenekujuliselt laienema. Tuhast ja suitsust mustavast pilvest hakkas sadama musta vihma.

390 000 elanikuga linn oli muutunud varemeväljaks. Kolme kilomeetri raadiuses plahvatuse epitsentrist polnud jäänud terveks ühtegi maja. 4,8 kilomeetri raadiuses oli aga 90 000 hoonest hävinud kaks kolmandikku.

Vahetult pärast plahvatust puhkesid linnas arvukad tulekahjud. Osa tulekoldeid tekkis valguskiirguse tagajärjel, osa purunenud sõeahjudest väljapais-

seks allapoole. Samal hetkel heideti saateleenukilt langevarjudega alla kolm konteinerit mõõteriistadega.

Täpselt kell 8.15 plahvatas langevarju abil laskunud aatomipomm 600 meetri kõrgusel. Erinevatel hinnangutel hukkus 75 000–100 000 inimest. Mitte kunagi varem polnud üks pomm surmanud korraga nii palju inimesi ja tekitanud nii suuri purustusi. Plahvatusel vabanes energia, mis oli ekvivalentne 20 000 tonni trotüüli plahvatusjõuga (1 g trotüüli on energeetiliselt ekvivalentne 1 kilokaloriga).

Ainult inimesed, kes viibisid plahvatuskohast väga kaugel, võisid näha, mis tegelikult juhtus. Kõigepealt nähti sinakasvalget valgussähva-

lunud leekidest. Plahvatuse epitsentris, kus temperatuur tõusis üle 4000°, olid nii kivi kui metall sulanud ning inimesed mustadeks tompudeks põlenud.

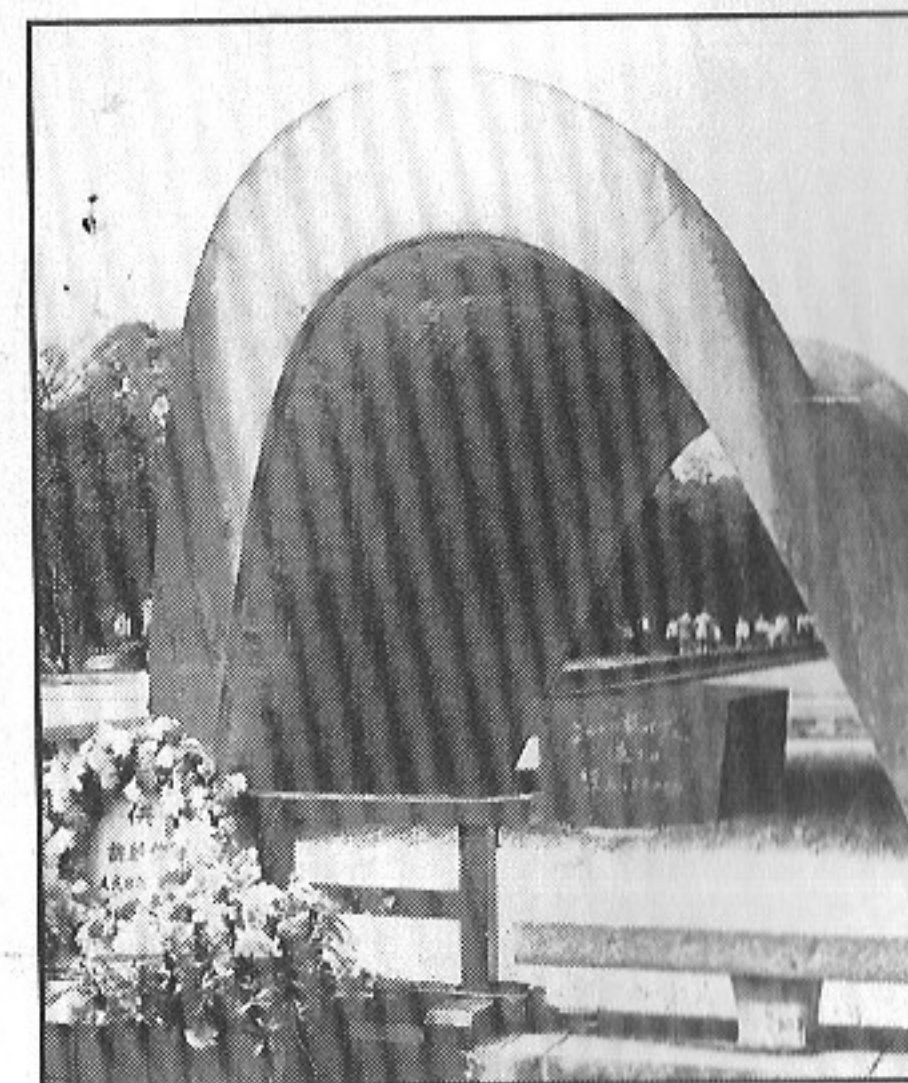
Oli kuulda ainult jõudu koguva tuletormi mühinat, muidu oli kõik vaikne. Tuhanded inimesed olid saanud surma plahvatusehetkel, hulk inimesi uppus, kuid nad leekide eest pääsu otsides jõkke hüppasid. Otsatu hulk inimesi aga eksles sihitult varemete vahel, teadmata, mida teha või kuhu minna. Paljudel linnaelanikel oli valguskiirgus põletanud rõivad räbalateks. Mõned plahvatuskeskme läheduses olnud inimestest pääsesid valguskiirguse ja lööklaine toimest ainult ihu sellele, et neile sadas kaela mulda ja tuhka. Kuid ka need, kes mingil põhjusel pääsesid vigastusteta, võisid olla määratud surmale, sest lisaks valguskiirgusele ja lööklainele oli pomm kiiritanud ümbruskonna nähtamatu, kuid surmava gammakiirgusega, mis võis tungida läbi kivi ja puu. Igaühte, kes viibis plahvatuskohale lähemal kui 2,2 kilomeetrit, ähvardas oht surra kiiritushaigusesse.

Ka linna saabunud päästemeeskonnad ei osanud ohtu karta ning said kiiritada radioaktiivse tolmu ja tuha läbi. Mõnikord kulus selleks minuteid, mõnikord aga nädalaid, enne kui avaldusid kiiritustõve tunnused.

Hakkasid levima kuuldused, et kolme aasta jooksul surevad kõik, kes olid plahvatuse hetkel linnas, ja et Hiroshimas ei hakka enam ükski puu kasvama ning kogu ümbruskond on elamiskõlbmatu vähemalt 75 aastat. Kuid varsti haljendas varemete vahel rohi ning tuhanded inimesed paranesid, kuigi vananesid enneaegselt, kannatasid potentsi vähenemise all või jäid nende kehadele armid. Alles aja jooksul selgus, et oht pole sugugi möödunud. Kuni 1948. aastani esines nende hulgas, kes olid viibinud plahvatuse epitsentrist kuni 2,2 kilomeetri kau-

gusel, leukeemiat 50 protsendi võrra rohkem kui enne. Sellesse haigusesse suri sadu inimesi. Alles 50. aastate algul hakkas leukeemiasse haigestumine vähenema. Kuid kopsu-, mao-, kilpnäärme-, muna- ja kõrivaikhaiguste esinemine ebaharilikult sageli. Naised, kes olid rasedad pommi plahvatamise ajal, tõid ilmale kas surnud, haigeid, vigaseid või vaimse alaarenguga lapsi. Aatomipommi plahvatuse järelmõju kestis aastaid. Kui 1945. aastal oli enne tuumaplahvatust vastsündinute hulgas väärarenguga lapsi 1 protsent, siis 1954. aastal 12 protsenti.

Kõigi üllatuseks ei sundinud Hiroshima hävitamine sõjast nõrges-

Tagasihoidlik mälestusmärk aatomipommi ohvritele Hiroshimas.

9. augustil 1945 heitsid ameeriklased teise aatomipommi Nagasakile.

latud Jaapanit kapituleeruma. Vajaliku mõjuta oli jäänud ka Tokyo pommitamine 9. märtsil 1945, mis oli kogu Teise maailmasõja rängim õhurünnak. Jaapani pealinna õise lauspommitamise tagajärjel hukkus leekides ja lämmatavas suitsus 83 800 inimest, 41 000 sai haavata ja miljon inimest jäi peavarjuta. Purustati 167 000 maja. Juunist augustini 1945 sooritasid ameeriklased 58 Jaapani linnale 60 õhurünnakut ning ning Toyama, Nazamu ja Fukui linnad tehti sõna otseses mõttes maatasa.

8. augustil kuulutas N. Liit Jaapanile sõja ja järgmisel päeval heitsid ameeriklased aatomipommi suurele tööstuslinnale Nagasakile. Seekord oli tegemist 3-tonnise plutooniumpommiga, hüüdnimega *Fat Man*.

Teine pommituslend ei kulgenud hoopiski nii libedasti kui esimene. Alates juba sellest, et "Paksukese" sütitut polnud võimalik enam lennu ajal kohale paigaldada, nagu seda oli tehtud *Little Boy* puhul. Jäi üle vaid oletada, mis juhtub pommiga, kui start peaks äparduma.

Kolm peamist lennukit pidid kütuse säästmiseks koonduma mitte Iwo-jima saare kohal, vaid juba päris Jaapani ranniku lähedal. Ookeani kohal lennates kaotati silmist major Hopkinsi B-29, mis pidi plahvatust pildistama. Swineyl oli aga keelatud raadiosaatjat kasutada. Tuli kulutada terve tund, kuni lõpuks kõik kolm pommitajat jälle koos olid.

Ilmastikuluure lennukid teatasid, et nii Kokura kui Nagasaki kohal on hea ilm. Kurss võeti esimesele sihtmärgile. Kuid lausa viimasel hetkel muutis tuul Lõuna-Jaapani kohal suunda. Pärast järjekordset pommirünnakut kattis põleva Yawata metallurgiakombinaadi kohalt kerkiv suitsulinik ootamatult kogu linna. Kuigi kolmel korral üritati sihtmärgini jõuda, polnud täpne pommiheitmine võimalik. Nii otsustatigi Nagasaki saatus. Ka selle linna kohal oli taevast pilvine, kuid pilvede vahelt paistsid lahe kontuurid, mille kaldal linn asus.

Kell 11.02 lõhkes *Fat Man* just ühe kiriku kohal, umbes kaks kilomeetrit sihkulevõetud punktist põhja pool.

Purustused ei olnud aga Nagasakis nii suured kui Hiroshimas, sest linna keskel asuvad küngad vähendasid nii valguskiirguse kui lööklaine mõju. Sellest hoolimata hävitas valguskiirgus ja lööklaine 55 000 majast 20 000. Surma sai 40 000 inimest, teist sama palju haavata. Kuid tõenäoliselt oli hukkunute arv veelgi suurem. 1000 meetri raadiuses plahvatuse epitsentrist söestusid kõik elusolendid, kes ei olnud jõudnud varjuda, plekk-katused mullitasid ja metallkarkassid ning -sambad väändusid või sulasid osaliselt üles. Kui esimesed päästemeeskonnad sündmuspaigale jõudsid, avanes neile õudne vaatepilt: kooliõues võimlemistunniks ülesrivistatud lapsed lamasid surnuna maas, söestunud reisijad istusid põlenud trammis. Mida lähemale jõuti plahvatuse keskmele, seda valjemaks muutusid haavatute oiged. Kuid päris tsentrumis valitses vaikus. Valguskiirgus oli tänavatele või majaseintele põletanud inimeste siluetid. Ellu jäid need, keda saatus soosis. Üks mees oli kummardunud madala kivimüüri taha, et umbrohtu kitkuda. Ta jäi ellu, kuid valguskiirgus tappis tema kõrval püs-

Hiroshima kell.

kaajalisele piinarikkale suremisele. Jaapan ei suutnud sellistele löökidele enam vastu pidada ning juba järgmisel päeval algasid rahuläbirääkimised USA-ga. Jaapani linnade aatomipommitamisel polnud sõjalist otstarvet, tegemist oli eelkõige külma sõja esimese operatsiooniga, mis oli suunatud N. Liidu vastu.

Igal aastal 6. augustil mälestatakse Hiroshimas ja Nagasakis tuumaplahvatuste ohvreid. Täpselt kell 8.15 lüüakse Hiroshima rahupargis kella. Lihtsal mälestusmärgil on kivisse raiutud sõnad: "Puhake rahus, see ei kordu enam kunagi."

ti seisnud abikaasa. Ellu jäid ka kõigest 300 meetri kaugusel plahvatuse epitsentrist majas viibinud inimesed, sest hoone kõrval asuv kungas kaitnes neid valguskiirguse eest ning summutas osaliselt lööklaine. Lausa ime läbi pääses plahvatuse hetkel ühe viiekorruselise maja katusel olnud puusepp, kes üritas mööda katust joosta pakku pääseda. Lööklaine paiskas ta kahekümne meetri kõrguselt alla ning mees sõna otseses mõttes lendas, maandudes vigastamatult maapinnale.

Kuid tuhandetel ellujäänutel polnud põhjust rõõmustamiseks, sest hiiliv surm — kiiritushaigus — määras paljud pi

KÜLMA SÕJA OHVRID

Saksamaa jagamine ja külma sõja algus

Teise maailmasõja lõppemine tõi endaga kaasa Saksamaa jagunemise kaheks riigiks. Idas langes üks neljandik endisest *Reichist* Poolale ja N. Liidule. Ülejäänud osa jagati lääneliitlaste vahel okupatsioonitsoonideks. Saksamaa idaosa saatuse küsimus oli kerkinud päevakorda juba 1941. aasta detsembris, kui Stalin ütles oma kabinetis Inglise välisministri Anthony Edenile, et ta ei kavatse loobuda vallutatud Poola idaosast. See tähendas seda, et Poolale tuli tema territooriumi kaotus korvata Saksamaa arvelt.

Kuidas see toimuma pidi, seda näitas Inglise peaminister Winston Churchill Teherani konverentsil 1943. aasta novembris. Ta võttis tikutoosist kolm tikku ja asetask need kõrvuti tuhmilt läikivale mahagonipuust lauale: vasak tikk kujutas Poola ja *Reichi* vana piiri, parem tikk vana Poola–Vene piiri ja keskmine nn. Curzoni liini, mille Briti välisminister Curzon 1920. aastal oli pakkunud Poola–Vene piiriks. "Need tuletikud tuleb läände nihutada," ütles Churchill, "et saaks reguleerida põhiküsimuse: Nõukogude läänepiiride kindlustamise." Seda öelnud, võttis ta parema tiku ja asetask selle keskele, seejärel nihutas ta kahte teist tikku vasakule, mis pidi tähendama seda, et N. Liidu läänepiir nihutati Curzoni joonele ja Poola läänepiiri Oderini. Churchill meenutas hiljem seda tikumängu mahagonilaual: "See meeldis Stalinile."

Kõrvuti taoliste piirinihutamise plaanidega haudusid liitlased veel teisigi Saksamaa tükeldamise variante. Juba 1942. aastal tegi USA president Roosevelt ettepaneku jagada Saksamaa mitmeks autonoomseks riigiks, nähes selles imerohket võimaliku uue Saksa ohu vastu. Esimene Saksamaa jagamine okupatsioonitsoonideks N. Liidu, USA ja Inglismaa vahel töötati välja Londonis 1943. aasta suvel ning kinnitati 1944. aastal N. Liidu ja USA poolt.

1945. aasta veebruaris Krimmis toimunud Jalta konverentsil otsustasid Churchill, Roosevelt ja Stalin jagada Euroopa ida ja lääne huvisfäärideks. Saksamaa otsustati jagada okupatsioonitsoonideks ja üks tükike pidi langema ka Prantsusmaale. Peale selle kinnitati Poola Oder-Neisse (Nysa) piir. Königsberg pidi

Suur kolmik Jossif Stalin, Franklin Roosevelt ja Winston Churchill poseerivad Tehorani kohtumisel fotograafidele.

antama N. Liidule. Jaltas täitus Vene tsaaride igipõline unistus: nihutada Venemaa piir Euroopa südamesse.

1. juunil 1945 okupeerisid Punaarmee väeosad Saksimaa, Mecklenburgi ja Tüüringi, mis oli eelnevalt liitlaste poolt vallutatud. Samal ajal andis Nõukogude pool lääneliitlastele üle neile määratud kolm Berliini sektorit. 5. juunil moodustasid võitjad Saksamaad haldava kontrollnõukogu. Berliini kui eristaatusega piirkonda hakati koos haldama. Juulikuu kuumadel päevadel kogunesid võitjad Potsdami. Kadunud Roosevelti oli välja vahetanud Harry Truman, Churchilli aga Clement Attlee, keda Churchill nimetas "lambaks lambanahas". Sellel konverentsil vaadati üle, korrigeeriti ja kinnitati need otsused, mida oli arutatud juba Jaltas, ainult et "suure kolmiku" toon oli jäisemaks muutunud — liiga erinevad olid ideaalid ja huvid.

"Stettinist Läänemere ääres kuni Triestini Aadria ääres on kontinendile langenud raudne eesriie," ütles Churchill 5. märtsil 1946 Fultonis peetud kõnes. Tema oligi see, kes võttis kasutusele mõiste "raudne eesriie" (*Iron Curtain*). Endine Briti peaminister lisas, et selle raudse eesriide taga rajab N. Liit politsei riike. Stalin reageeris kõnele sellega, et nimetas ajalehele "Pravda" antud intervjuus Churchilli sõjaõhutajaks ja võrdles teda Hitleriga.

Läänes hakkasid võitjad ehitama üles demokraatlikku ühiskonda, idas kehtestas Moskva kommunistliku diktatuuri. Sel eesmärgil ühendati 1946. aasta aprillis Nõukogude okupatsioonitsoonis SPD* ja KPD** ning loodi uus partei SED***. Vastupanu osutanud sotsiaaldemokraadid saadeti Nõukogude okupat-

sioonivõimude poolt endistesse koonduslaagritesse. Nendes laagrites peeti kinni 130 000 inimest, kellest umbes 20 000 kaotasid seal oma elu.

Kaks aastat pärast Teise maailmasõja lõppu oli külm sõda suurriikide vahel täies hoos. Endistest liitlastest olid saanud vaenlased. Ida ja lääne vahel puudus usaldus. Samal ajal, kui USA turgutas Lääne-Saksamaa majandust miljardite dollaritega, demonteeris N. Liit koos oma satelliitidega idaosas vabrikuid, tehes Ida-Saksamaa ülesehitamise raskeks ja vaevaliseks.

Võitjad üritasid anda "soovitusi" oma ühisele kontrollnõukogule, kuid ei suutnud põhimõttelistes küsimustes ühist keelt leida. 20. märtsil 1948 loobus N. Liit lõplikult kontrollnõukogus osalemisest. Saksamaa lõhenemise tempo kiirenes nüüd järsult.

20. juunil 1948 viidi kolmes läänetsoonis läbi rahareform. USA-s trükitud ja laevaga 23 000 kastis Saksamaale toimetatud Saksa margad pidid hakkama asendama väärtusetuks muutunud *Reichsmark*sid. N. Liit reageeris otsekohe ning sulges tsoonide piirid. Nüüd ei saanud enam isegi jalakäijad ületada Saksa sisepiiri. 23. juunil viisid venelased oma idatsoonis läbi rahareformi.

Pisut enne kella kahteist ööl vastu 24. juunit 1948 kustusid Lääne-Berliinis tuled: venelased olid välja lülitanud Zschornewitzi elektrijaama. Järgmisel hommikul võeti valve alla kõik Ida- ja Lääne-Saksamaa ning Ida- ja Lääne-Berliini vahele jäävad maanteed ja raudteed. Algas Nõukogude blokaad, mille mõte oli sundida Lääne-Berliini ühinema Ida-Berliiniga, et siis anda terve linn kommunistliku Ida-Saksa valitsuse kontrolli alla.

Winston Churchill, Harry Truman ja Jossif Stalin Potsdami konverentsil. 17. juulist 2. augustini 1945. a. Berliini lähedal Potsdamis Cecilienhofi lossis toimunud liitlaste kõrgetasemelisel konverentsil pandi paika sõjajärgse Saksamaa piirid. 1937. a. oli Saksamaa pindala 471 067 km², pärast sõda aga 356 678 km². Rohkem kui 16 miljonit sakslast, kes elasid Saksamaa idaosas aladel, mis liideti Poola või Tšehhoslovakkia või mis sattusid N. Liidu mõjusfääri, deporteeriti Saksamaale.

Berliini lapsed lehvitavad "rosinapommitajale". Ainuüksi 1948. a. juulis tegid Ameerika transpordilennukid Lääne-Berliini 13 250 lendu ja toimetasid linna 69 000 t toiduainoid ja sütt.

Blokaadi esimesel päeval jätkus Lääne-Berliinis toiduaineid ainult 36 päevaks. Olukord näis lootusetuna. Kuid USA kindrali Lucius D. Clay juhtimisel hakati linna varustama õhusilla kaudu. Saksamaa oli muutunud külma sõja peamiseks teatrilavaks. Venelased lõpetasid Lääne-Berliini blokaadi alles 1949. aasta mais. Selleks ajaks olid ameeriklased teinud Lääne-Berliini 132 738 ja inglased 63 260 lendu, toimetades sissepiiratud linna toiduaineid, kütust ja muud vajalikku. Transpordilennukitega toimunud õnnetustes hukkus 76 inimest.

N. Liidu jõuproov läänega oli selleks korra lõppenud. Venelaste katse sundida rahuajal ühe linna elanikke näljablokaadiga endale kuuletuma blameeris N. Liitu kogu maailma silmis.

Veel samal kuul, 23. mail 1949 asutati Saksamaa Liitvabariik ja 7. oktoobril Saksa Demokraatlik Vabariik. Kaks Saksa riiki olid külma sõja lapsed, kaks vaenulikku venda.

* SPD — *Sozialdemokratische Partei Deutschlands* (Saksamaa Sotsiaaldemokraatlik Partei).

** KPD — *Kommunistische Partei Deutschlands* (Saksamaa Kommunistlik Partei)

*** SED — *Sozialistische Einheitspartei Deutschlands* (Saksamaa Sotsialistlik Ühtsuspartei)

Berliini müür

Juba 30. juunil 1946 hakkas liitlaste kontrollnõukogu N. Liidu nõudmisel piirama inimeste liikumist lääne ja ida okupatsioonitsoonide vahel. 1948. aasta suvel, pärast Lääne-Saksamaa rahareformi hakkas Nõukogude sõjaväeline administratsioon Ida-Saksamaale reisida soovivatelt läänesakslastelt nõudma, et nad lauleksid sealsetelt võimudelt sissesõiduluba. Seega oli 1378 kilomeetri pikkune Saksa sisepiir suletud. Samal aastal anti Ida-Saksamaal välja esimene seadus, mis lubas ebaseaduslike piiriületajate vastu relva kasutada. 27. mail 1952 anda täiendati: "Isikud, kes püüavad ületada kontrollpiiri Saksa Demokraatliku Vabariigi suunas või Lääne-Saksamaa suunas, peab piirivalve kinni. Piirivalvurite korralduste mittetäitmisel kasutatakse tulirelva."

Sellest hoolimata lahkus 1961. aastaks Saksa Demokraatlikust Vabariigist 1,7 miljonit inimest. Peaaegu kõik nad põgenesid Berliini kaudu, sest veel ainult seal võisid sakslased vabalt liikuda ühest tsoonist teise. Selline põgenikehulk muutus SDV-le tõsiseks riiklikuks probleemiks. SDV partei- ja riigijuht Walter Ulbricht tundis ennast nurka surutuna. 29. märtsil 1961 tegi ta Varssavi pakti maade nõupidamisel ettepaneku see "kohutav probleem" lahendada ja Berliini piir sulgeda. Kuid tema ettepanekusse suhtuti skeptiliselt.

Helvastatud politseinikud kaitsevad müüriehitajaid võimalike provokatsioonide eest.

1961. aasta suvi. Bernauer Strasse 7 maja neljanda korruse aknast hüppavad inimesed alla, kus Lääne-Berliini politseinikud ja tuletõrjujad nad hüppelinaga kinni püüavad. Pereisa Willy Finder viskab parajasti alla hüppelinalle oma 4-aastase poja Michaeli. Ema Margarethe on juba õnnelikult alla jõudnud. Isa hüppas alla samal ajal, kui politseinikud püüdsid korteriust maha lõhkuda.

Sellest hoolimata laskis Ulbricht oma kasvandikul Erich Honeckeril hakata tegema ettevalmistusi piiri sulgemiseks. Veoautod okastraadikoormatega sõitsid Ida-Berliini eeslinnadesse. Operatsiooni tarvis oli Berliini koondatud 8200 politseinikku, 3700 rahvamalevlast, 12 000 meest ettevõtete võitlusgruppidest ja 4500 julgeolekutöötajat. Need ettevalmistused ei jäänud välismaalastel märkamata.

15. juunil 1961 toimunud pressikonverentsil küsiti Ulbrichtilt, kas ta kavatses ka Brandenburgi värava juurde riigipiiri luua. Ulbricht vastas: "Mitte kellelgi ei ole kavatsust müüri ehitada."

5. augustil kohtus Ulbricht Moskvas uuesti oma Varssavi pakti kolleegidega ning nõudis sektoripiiri sulgemist. See kord võeti tema ettepanek vastu. Piiri sulgemise operatsioon kavatseti läbi viia ööl vastu 13. augustit.

Piiri sulgemisest teadsid ainult 20 Honeckerile ustavat inimest, isegi rahvaarmee kõrged ohvitserid ei osanud midagi arvata, kui nad 12. augusti õhtul kutsuti sünnipäevaks maskeeritud pidulikule vastuvõtule. Alles vahetult enne keskööd avati kaardid ning kell 0.01 hakkasid sireenid huilgama kõigis SDV garnisonides. Alguses saamatult, kuid siis üha kindlama käega tõmbasid sõdurid ja politseinikud okastraattökeid üle sektoripiiri. Osa tänavaid suleti tankidega, metroorongid lõpetasid sõidud läänesektoritesse. Sõitjatel tuli rongidest väljuda ja oma raha tagasi vahetada. Sõdurid kiskusid üles tänavasillutist, hõivasid raudteejaamad ning patrullisid tänavatel ja väljakutel. Ida-Berliin oli suletud, kuid läänes ma-

See foto käis läbi kogu maailma pressi. 15. augustil 1961 hüppab 18-aastane allohvitser Konrad Schumann Bernauer Strassel üle okastraattökke vabadusse. Hiljem kommenteeris ta seda nii: "Ma ei tundnud ennast kangelasena ei tookord ega nüüd."

16. augustil 1961, kõigest kolm päeva pärast piiri sulgemist, koosnesid paljud piirirajajad ainult traataiast. Mõne päeva jooksul kasutas 1500 idaberlinlast juhust, et läände põgeneda.

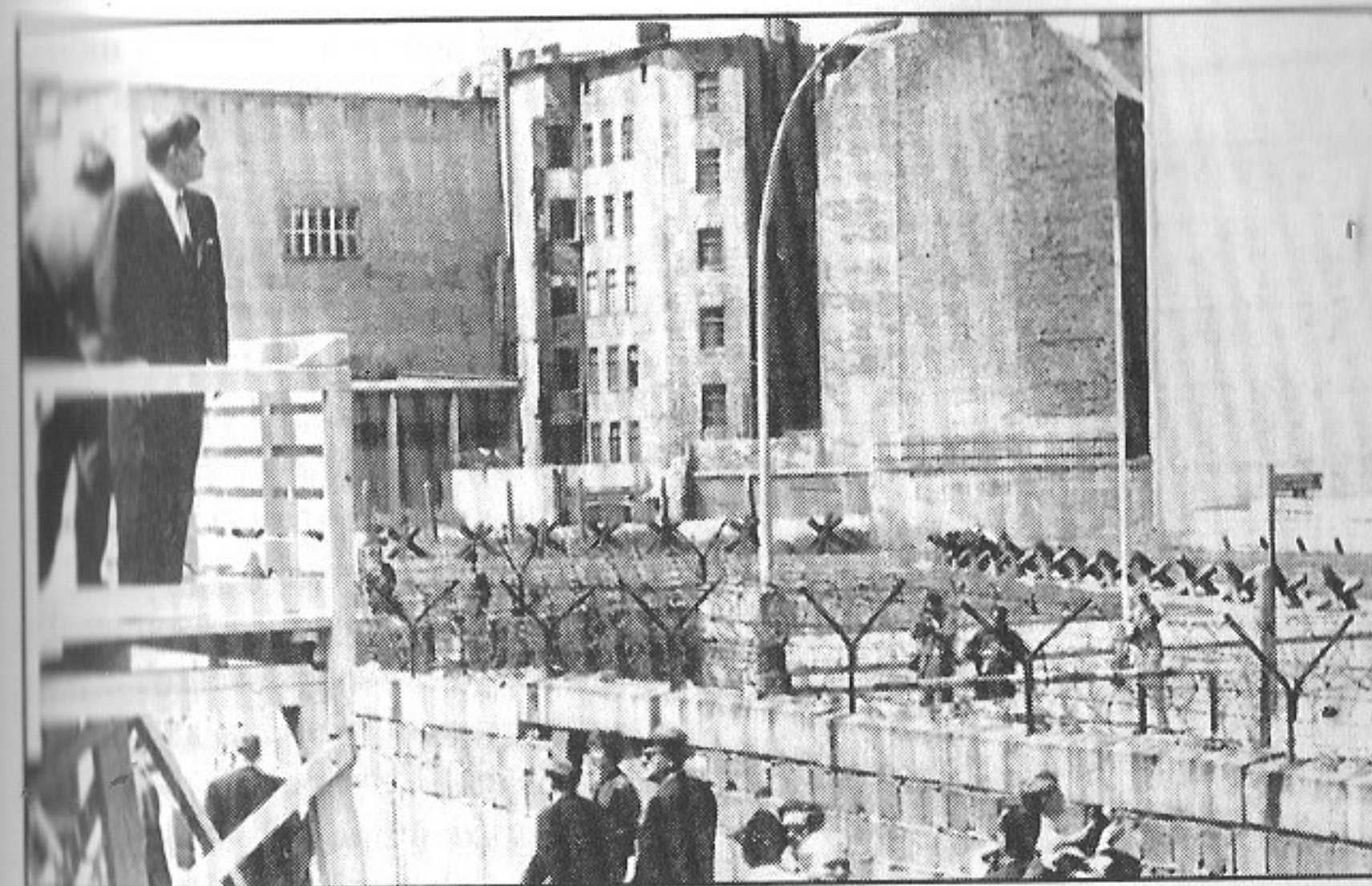
17. augustil 1962 haavati surmavalt USA sektori kontrollpunkti Checkpoint Charlie lähedal piiri ületavat Peter Fechterit. Arvatakse, et Saksa sisepiiril lasti piiriületamisel maha vähemalt 588 inimest.

nud oma elu Berliini pärast kaalule panna. Küll aga oli Berliinis ohvreid. Bernaueri tänaval, kus maja tagakülg jäi idatsooni, majaesine koos kõnniteega aga Lääne-Berliini, hüppasid inimesed paanikas aknast alla. Teisel pool võtsid neid hüppelinaga vastu Lääne-Berliini tuletõrjujad ja politseinikud.

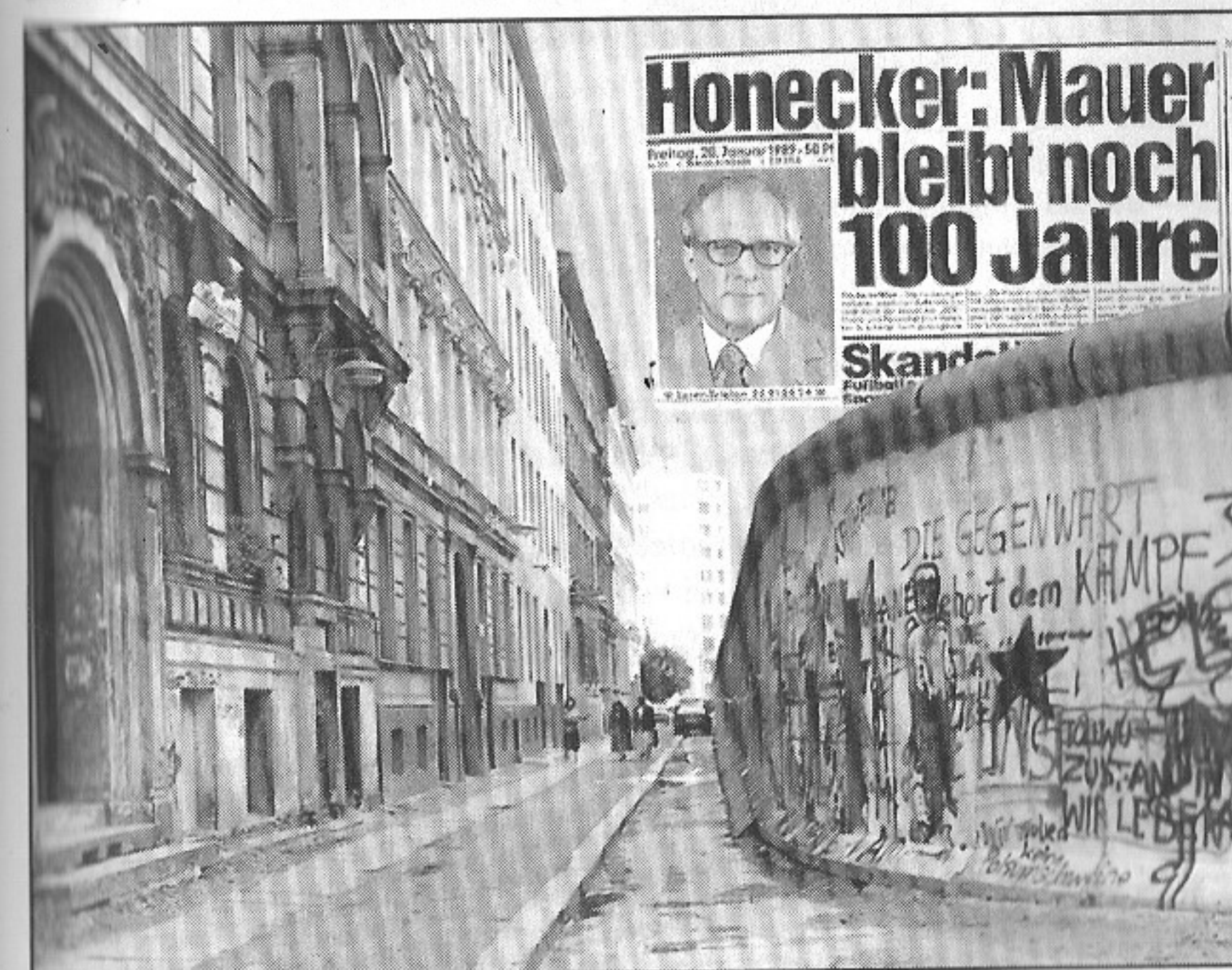
47-aastane Rudolf Urban oli esimene, kes hüppas tänavale ja sai raskesti vigastada. Ta suri 17. augustil haiglas. Dramaatilised sündmused pärast 13. augustit sundisid ka lääneriike lõpuks midagi ette võtma. 19. augustil saatis Kennedy viitsepresident Lyndon B. Johnsoni koos kindral Lucius D. Clayga Lääne-Berliini ja laskis linna läänesektoreid SLV-ga ühendavale maanteele välja panna 1500 sõjaväe politseinikku. Kolm päeva hiljem külastas ka liidukantsler Konrad Adenauer Berliini. SDV sõdurid alustasid aga müüri ehitamist ning piirivalvurid piiririkkujate kirebulevõtmist. Ainuüksi esimese aasta jooksul pärast piiri sulgemist tapeti põgenemiskatsel 30 inimest.

31. ohver oli Peter Fechter, kes üritas üle piiri pageda 17. augustil 1962. Ta oli jõudnud juba müürile, kui keegi naine hüüdis piirivalvuritele: "Tulistage ometi!" Peter Fechter sai eluohtlikult haavata. SDV piirivalvurid jätsid ta sündmuskohale ligi tunniks ajaks lamama, kuni ta verest tühjaks jooksis. Sajad inimesed, nende hulgas ka piiririkkuja ema, kuulsid Peteri hädakarjeid. 27 aastat hiljem, pärast 1989. aasta 9. novembri sündmusi ütles Peteri ema: "Sel päeval, kui mu

gasid inimesed rahulikult juhtunust midagi teadmata. Tol ööl Hannoveri lähedal viibinud Willy Brandt, tollane Lääne-Berliini linnapea ja SPD kantslerikandidaat, aeti kell viis hommikul üles. Ta lendas kohe Berliini. Brandenburgi värava lähedal jälgis ta, ees mustad prillid, kuidas teisel pool taoti maaske tankitõkkeid. Ükski kolmest lääne linnakomandandist ei protesteerinud ega saatnud välja isegi täiendavaid sõjaväe politseipatrulle. Lääne kindralid ei saanud oma valitsustelt ühtegi korraldust. Ei Washingtonis, Londonis, Pariisis ega Bonnis teatud, kuidas tuleks reageerida. Kuid ainult üks oli kindel: keegi ei riskeerinud sõjaga ega taht-

26. juuni 1963. USA president F. Kennedy heidab Friedrichstrasse piiripunkti Checkpoint Charlie juures asuvalt platvormilt pilgu Ida-Berliinile.

Vool 1989. aasta 20. jaanuari ajalehes "Neues Deutschland" kinnitas tollane SDV parteijuht Erich Honecker, et müür jääb püsima veel sajaks aastaks.

22. juunil 1990 tõsteti suurriikide välisministrite juuresolekul külma sõja üks sümboleid — Berliini piiripunkti Checkpoint Charlie pääsla — kraana abil autole.

kõrge müür. Kaitsekompleksi hulka kuulusid veel 295 vaatlustorni, 23 punkrit, 127,5 kilomeetrit kontakt- ja signaaltara. Tihed oli ka Saksa sisepiir: 1378-kilomeetrise piiril oli 1266,5 kilomeetri pikkune metallvarbadest tara, 1196,4 kilomeetrit piirist oli muudetud kahe metallvõrgust tara vahel asuvaks kümne meetri laiuseks siledaks rehitsetud julgeolekutsooniks. Piirile ehitati 595 punkrit ja 621 vaatlustorni. Ülihoolikas piir ei suutnud aga alla suruda inimeste leidlikkust. Nad põgenesid küll maad, küll merd mööda. 57 inimest põgenes piiri alla kaevatud tunneli kaudu, kaks venda aga omavalmistatud lennukiga. Keegi pole neid põgenikke täpselt kokku arvanud, kuid oletatakse, et üle Saksa sisepiiri põgenes Lääne-Saksamaale umbes 40 000 inimest.

10 315 päeva oli Berliin müüriaga kaheks jaotatud. 4. novembril 1989 toimus Ida-Berliinis kommunistliku valitsuse vastane meeleavaldus, millest võttis osa pool miljonit inimest. 7. novembril astus valitsus tagasi, järgmisel päeval ka SDV Poliitbüroo. 9. novembril avati piir vabaks liikluseks ja 3. novembril 1990 tähistati Riigipäevahoone juures suurejooneliselt Saksamaa taasühinemist.

poeg mõttetult surma sai, ma mõltsin, et see müür ja see piir ei saa jääda püsima.”

USA president Kennedy sai sellest mõrvast telefoni teel teada. 1963. aasta juunis tegi president visiidi Saksamaale. 26. juunil pidas ta Lääne-Berliinis Schönebergi raekoja ees oma ajaloolise kõne, mille lõpetas sõnadega: ”Müür demonstreerib kõige eba-meeldivamal kombel, et kommunistlik süsteem on kokku varisemas. Te elate kaitstud vabaduse saarel. Vabadus on jagamatu ja kui ka üks inimene on orjastatud, siis pole kõik vabad! Kõik vabad inimesed, ükskõik kus nad ka ei elaks, on Lääne-Berliini kodanikud ja sellegärast olen ma vaba mehena uhke, et võin öelda: *ich bin ein Berliner!*” (ma olen berliinlane).

Kuid Kennedy kõlavast retoorikast hoolimata jäi piir suletuks. Lõpuks sai Berliini 107 kilomeetri pikkune piirirajatis valmis. Sellest 60,8 kilomeetrit moodustas metallvõrgust tara, ülejäänud aga 3,5 kuni 4,5 m

Aatomivaimustus

Nad olid noored sõdurid, uhked oma kodumaale. Kuueteistkümne aasta jooksul (1945–62) saadeti neid noori ameeriklasi kas Nevada kõrbesse või Bikini atollile Vaikses ookeanis. Ühtekokku veerand miljonit sõdurit pidid viibima maapealse tuumakatsetuste ajal plahvatuse epitsentrist kaugusel, mis seadis ohtu nende elu ja tervise.

Neid julmi eksperimente oli USA sõjaväe juhtkonnale tarvis selleks, et uurida radioaktiivse kiirguse mõju inimese organismile.

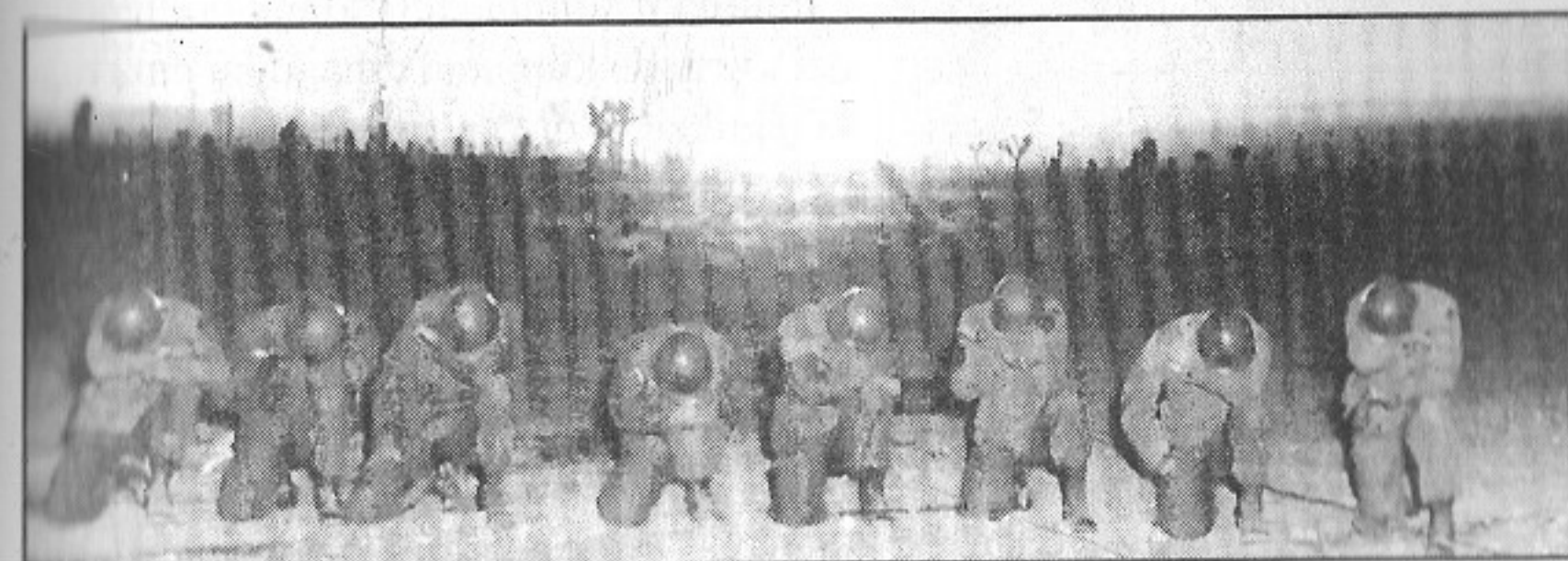
Kolonel Jim Dennis, kes võttis osa ühest sellisest katsetusest, meenutab: ”Pomm pandi plahvatama 20 meetri kõrguse torni otsas. Hoidsin käsi näo ees. Sellest hoolimata pimestas ere valgus mu silmi. Valjuhääldajate kaudu anti meile korraldus enast ümber pöörata ja aatomiseent vaadata. Nägin, et pool torni oli alles. Sain aru, et katsetus oli ebaõnnestunud.”

Kui plahvatuspilv hakkas hajuma, pidi Jim Dennis koos kahe saja sõduriga marssima kolme kilomeetri kaugusel asuvasse plahvatuse epitsentrisse. Mees-
tel polnud Geigeri loendureid ega kaitseriietust ja nad kõik said kiiritada.

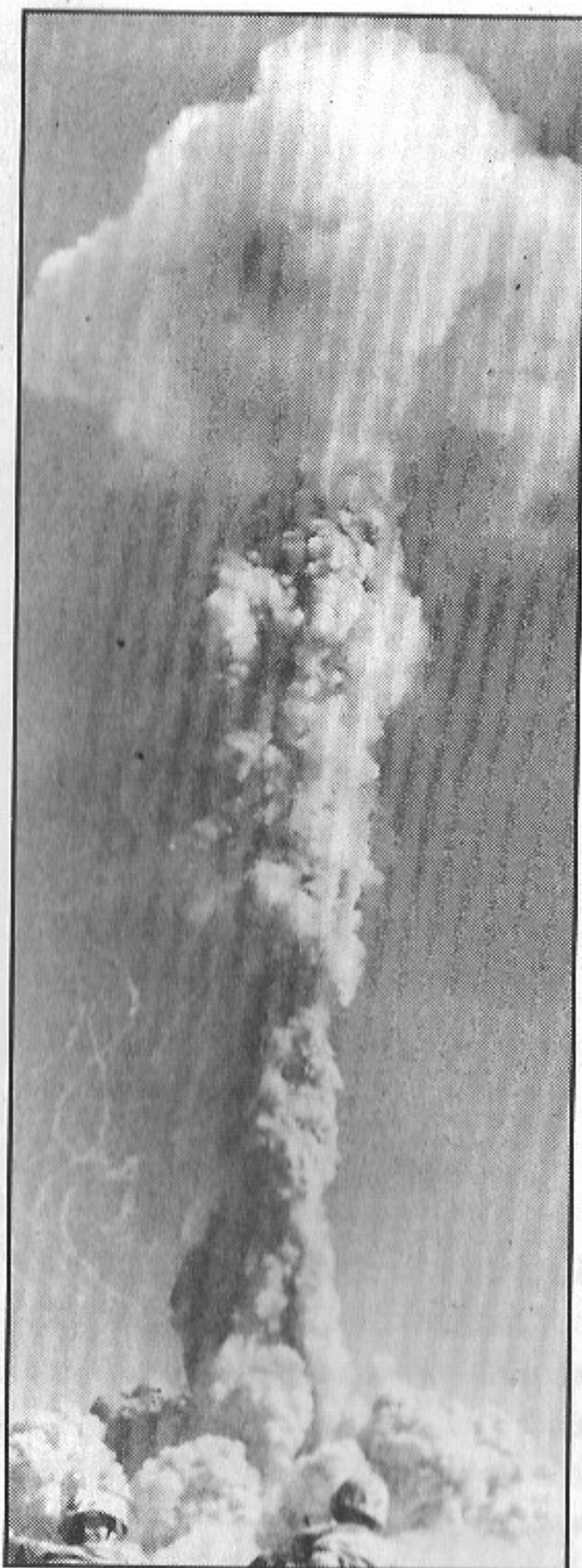
Alfredo Bautista võttis sõdurina osa tuumakatsetusest 1951. aastal. Kõigest

Manhattani projekti juht Robert Oppenheimer (vasakul) ja tollane USA Aatomienergia Komisjoni president David Lilienthal.

Katsejärelejäet Ameerika sõdurid ei oska aimatagi, milline kohutav hädaoht neid ähvardab. Foto on tehtud 1957. a. Nevada katsepolügoonil aatomipommi ”Smokey” plahvatuse ajal.

Manöövrid surmatsoonis. Pärast 1952. a. Nevadas korraldatud tuumaplahvatust sunniti sõdureid torma õpperünnakule plahvatuse episentrisse.

Iga viienda 1051-st USA-s korraldatud tuumaplahvatusest kuulutas USA valitsus salajaseks. Lõunamere saarte Bikini ja Eniwetoki (neil saartel korraldas USA tuumarelvakatseplahvatusi) elanikke ei informeeritud kunagi ohust, mis võis neid evakuatsioonist hoolimata tabada. Isegi veel 90. aastate keskel oli Marshalli saarte (Bikini ja Eniwetok kuuluvad sellesse saaregruppi) elanike hulgas suurim haigestumine kilpnäärme vähki ja Bikini atoll jääb elamiskõlb-

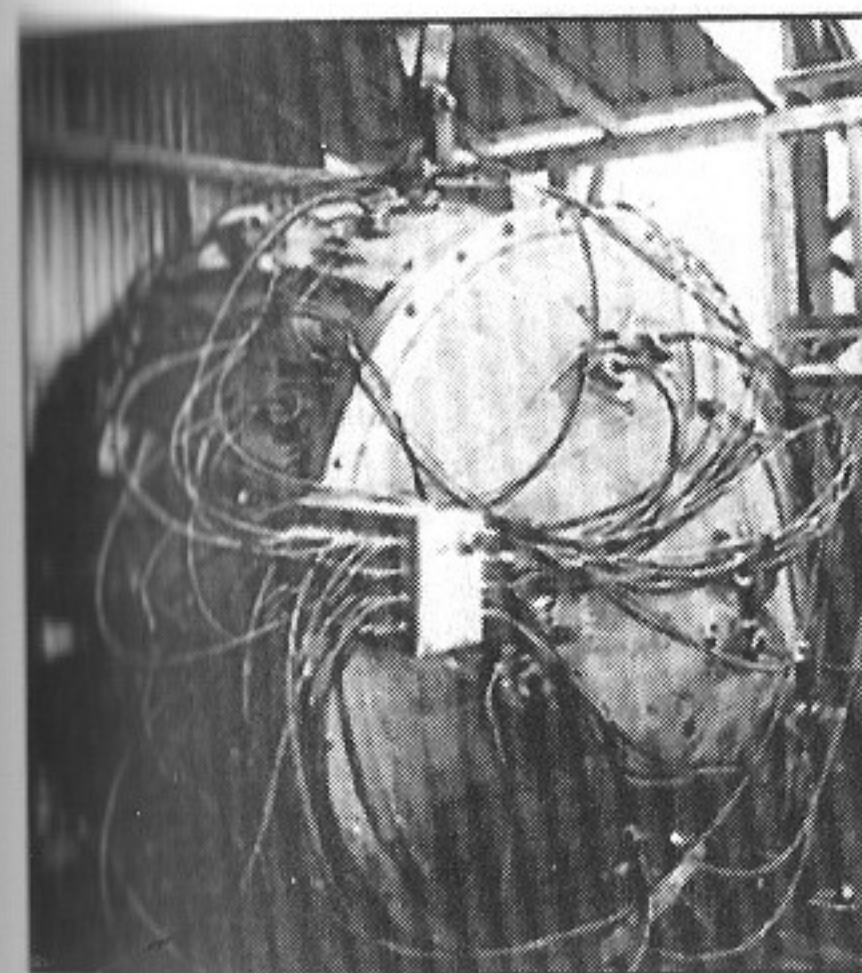
veerand tundi pärast plahvatust pidid sõdurid marssima plahvatuse keskmesse. Samal ajal olid ettevaatlikud teadlased varjul betoonpunkris.

Selliseid näiteid võiks tuua veelgi. Kegi ei tea täpselt, kui palju Ameerika sõdureid haigestus pärast tuumakatsetusi kiiritustõppe. Paljud haigestusid hiljem lüüvähki ja leukeemiasse või põdesid elu lõpuni mõnda muud kroonilist haigust.

8. aprillil 1955 oli USA kaitseministeerium sunnitud tunnistama, et mõned aatomikatsetustel osalenud sõdurid on saanud silmakahjustusi. Nende arvu ei nimetatud. Kõigest kaks päeva hiljem korraldati Nevada katsepolügoonil järjekordne tuumaplahvatus.

—Esimene aatomipomm lõhati USA-s New Mexico osariigi kõrbes Alamogordo polügoonil 16. juulil 1945. Paljud vaatljad, kes asusid plahvatuse keskmest kõigest 15 kilomeetri kaugusel, haigestusid hiljem vähki. Pärast aatomipommi heitmist Hiroshimale ja Nagasakile oli ameeriklastel enam kui piisavalt "materjali" uurimaks radioaktiivse kiirguse mõju inimesele. Kuid sellest oli teadmishimulistele eksperimentaatoritele vähe!

Selleks et uurida radioaktiivse kiirguse kahjulikku toimet, tuli tuumapolügoonidel kiiritada kümneid tuhandeid oma riigi kodanikke. Või veel! 1949. aastal Spokane'is (Oregoni osariik) sooritatud eksperimendi käigus lasti atmosfääri radioaktiivset gaasi, et testida selle mõju elanikkonnale.

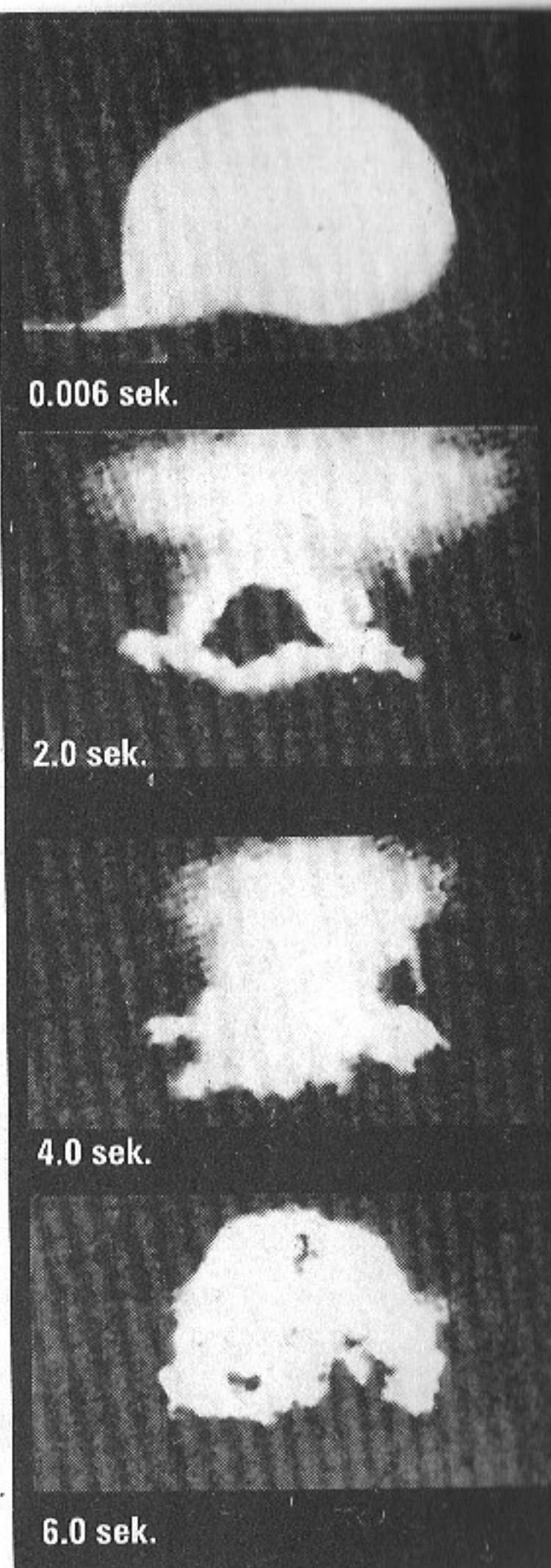

Maailma esimene aatomipomm, mis pandi plahvatama 16. juulil 1945 Alamogordo linna lähedal Nevada osariigis.

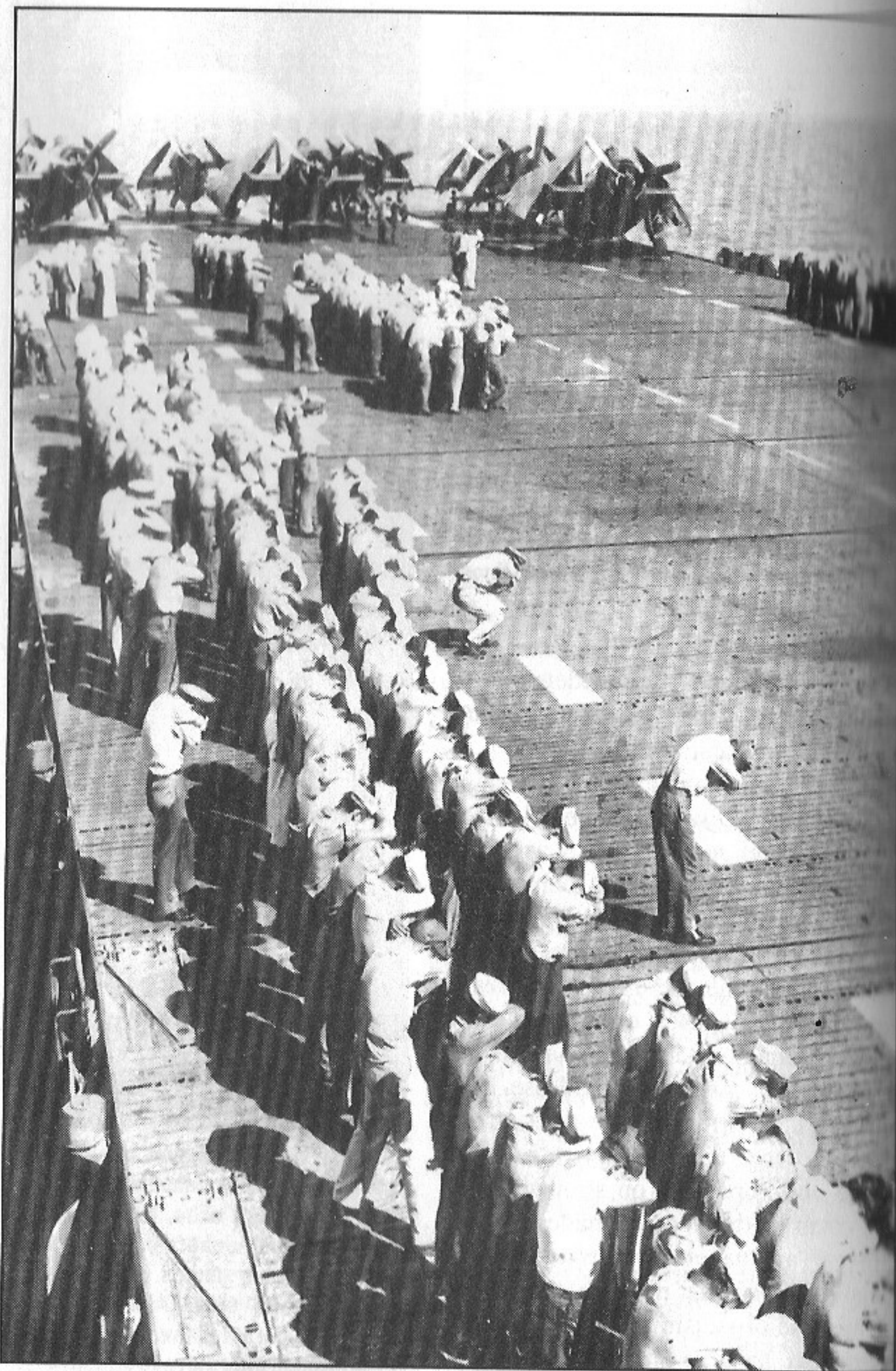
matuks paljudeks aastatuhandeteks.

Millist ohtu kujutavad endast maa-pealsed tuumakatsetused?

Pärast tuumaplahvatust saastub suur maa-ala radioaktiivsete ainetega ja tekib reaalne oht, et radioaktiivsed isotoobid võivad sattuda inimese või looma organismi. Veri kannab radioaktiivsed ained üle kogu organismi laiali ja need jäävad peatuma elunditesse ning kudedesse. Neospidist kiirgusest on inimesele kõige ohtlikumad beeta- ja gammaaktiivsed isotoobid, mis ladestuvad luudesse. Nende hulka kuuluvad strontsium-89, strontsium-90, tseerium-144 ja ütrium-91. Kõige ohtlikum neist on strontsium-90, mis võtab looduses osa samadest bioloogilistest ainevahetusprotsessidest nagu kaltsium. Seepärast neeldub strontsium-90 inimese organismis nagu kaltsiumgi. Teatavasti kasutab organism kaltsiumi luukudede loomiseks. Ka strontsium-90 ladestub luudes. Tema poolestusaeg on pikk (28,4 aastat). Ta jääb püsima pide-

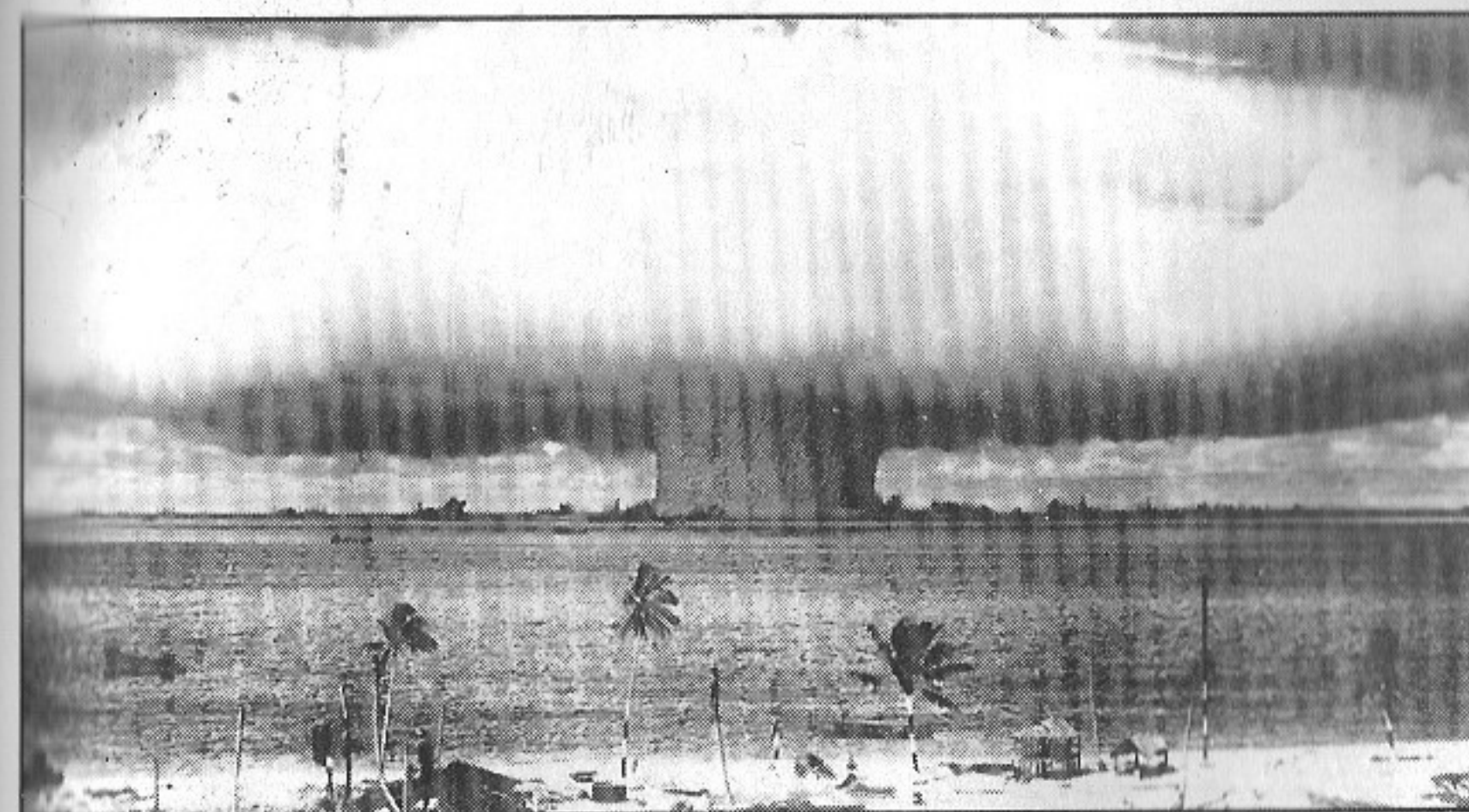
16. juuli 1945. Esimesed sekundid pärast aatomipommi plahvatust. Ülemisel fotol on selgesti näha, kuidas plahvatusel tekkinud tulekera puudutab maapinda — pomm lõhkes ju kõigest 30-meetrise torni otsas. Alumisel fotol: 6 sekundit pärast plahvatust. Tulekera on muutunud kobrutavaks suitsu- ja tolmutilveks ning hakkab kiiresti tõusma, tekitades aatomiplahvatusele iseloomuliku seenekuju.

1. juulil 1946 heitis pommituslennuk B-29 Bikini laguuni kohal alla aatomipommi võimsusega 20 000 kt. Pomm lõhkes õhus. USA lennukikandja *Saidor* meeskond pidi lennutekil katsetust jälgima.

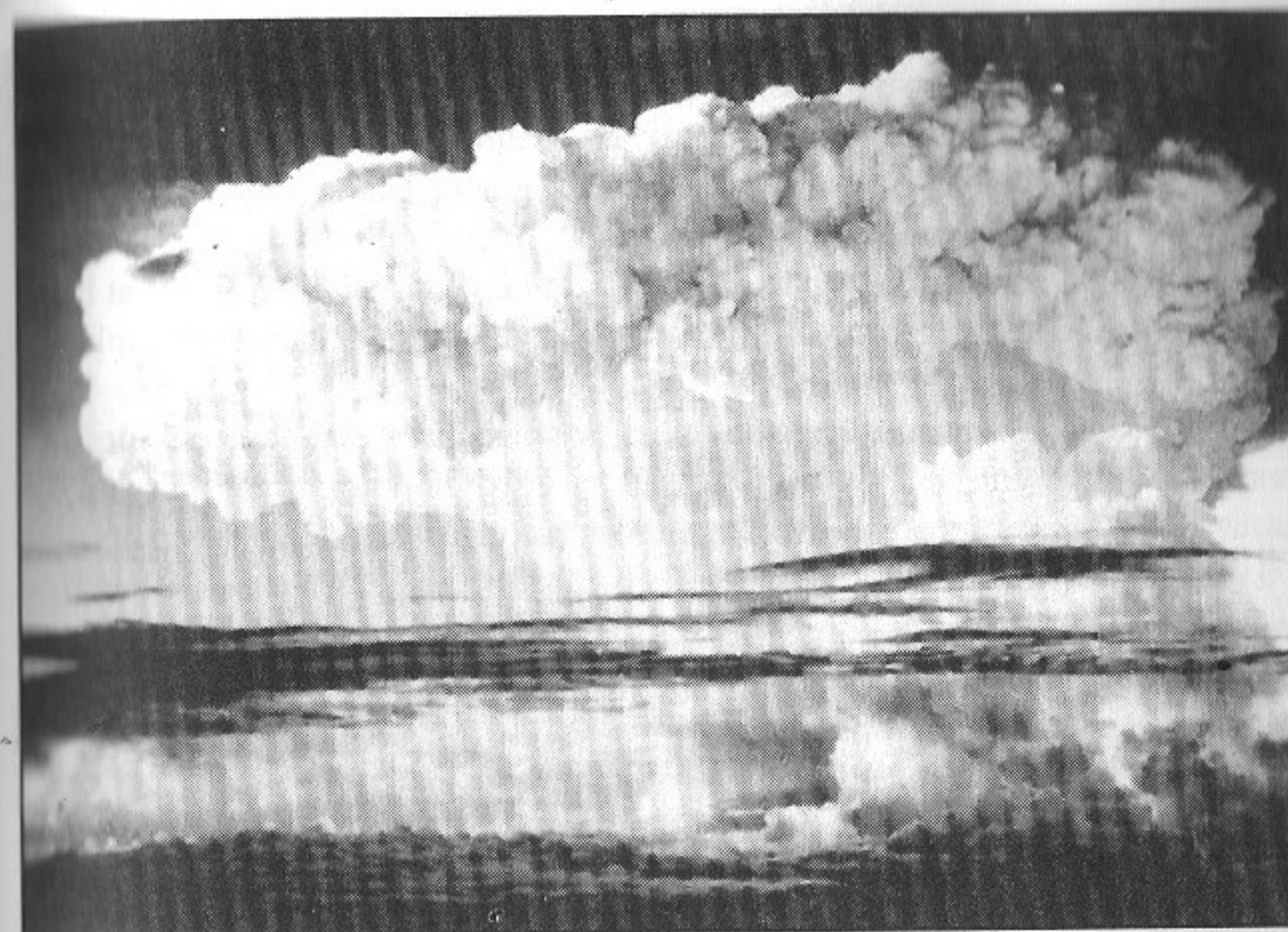
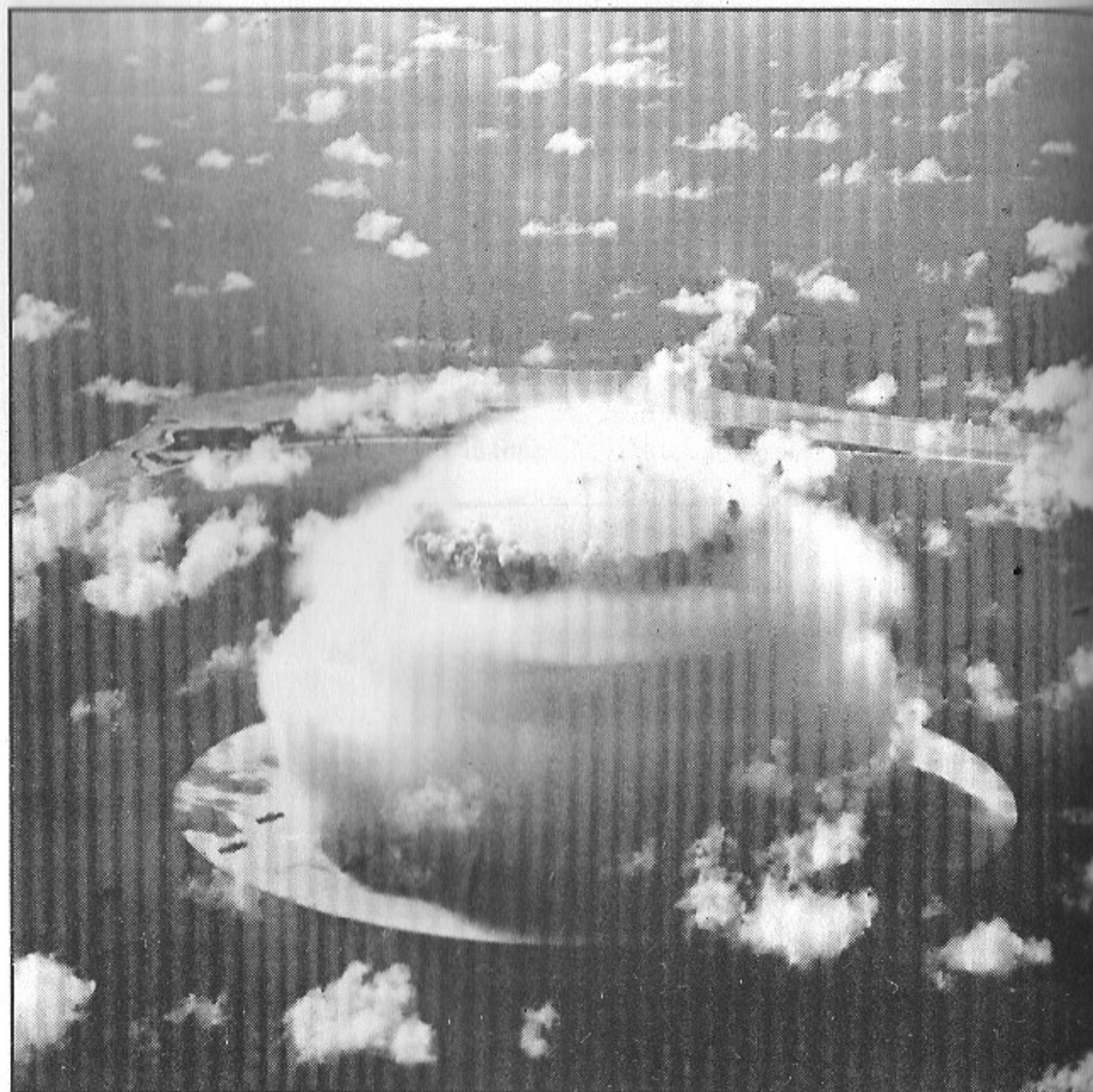
1. järjestikust võtet (teine võte lk. 228) aatomipommi veealusest katseplahvatuses koostimega "Baker" Bikini atoli laguunis 25. juulil 1946. a. Suur laev plahvatuskeskme läheduses on USA lennukikandja *Saratoga* (ülemisel fotol), mida kasutati märklaevana.

valt uuenevasse luukoesse, kiiritades inimese või looma luukudesid ja luu klastolluses sisalduvaid vereloomerakke kuni elu lõpuni. Strontsium-90 organismi sattumise tõenäosus vahetult pärast tuumaplahvatust on väike, sest strontsium-90 tekib põhiliselt krüptoon-90 lagunemisel. Strontsium-90 lülitub ainete üldisesse ringkäiku looduses ja satub kiiresti elusorganismidesse.

Kuni 1963. aastani panid tuumarelva omavad riigid toime 526 (!) tuumaplahvatust atmosfääris. Terve põlvkond kasvas üles kõrgendatud radiatsiooni tingimustes. Üks ameerika teadlane on välja arvestanud, et nende katsetuste tagajärjel suri radiatsioonist tingitud haigustesse vähemalt 5 miljonit inimest. Muidugi pole teada, kui tõene see arv on. Fakt on aga see, et neil aastatel suurenes paljudes maades järsult luuvähi ja leukeemia esinemissagedus. New Mexico osariigis esines vähki haigestumist kaks korda rohkem kui teistes USA osariikides. Paraku puuduvad meil andmed Mehhiko kohta. Nimelt korraldati Nevada kõrbes tuumakatsetusi ikka siis, kui puhus põhjatuul, mis kandis suurema osa radioaktiivsest saastast lõunasse — Mehhiko territooriumile.

Muuseas on alust arvata, et 1957. aasta augustis-oktoobris peaaegu kogu maa-

USA tuumakatsetus Marshalli saarestikus 1952. a.

ilma haaranud gripepideemia (pandeemia) tekkis aatomirelva katseplahvatuste neutronkiirguse mõjul ilmunud uute gripiviiruste vormide tagajärjel.

1. märtsil 1954 lõhkasid ameeriklased Bikini atollil maailma esimese vesinikupommi, teise 26. märtsil. Kolmas vesinikupomm lõhati 6. aprillil õhus Eniwetoki atollil lähedal. Nagu teada, levisid Bikini atollil piirkonnas toimepandud aatomiplahvatuse radioaktiivsed ained aastaga merevees üle 3,5 miljoni ruutkilomeetri! Alates 1954. aastast oli selge, et Vaikse ookeani kalad olid muutunud radioaktiivse saasta kandjateks. Radiomeetriselised uurimised näitasid, et

Vesinikupommi veealune katsetus Eniwetoki atollil 1954. a.

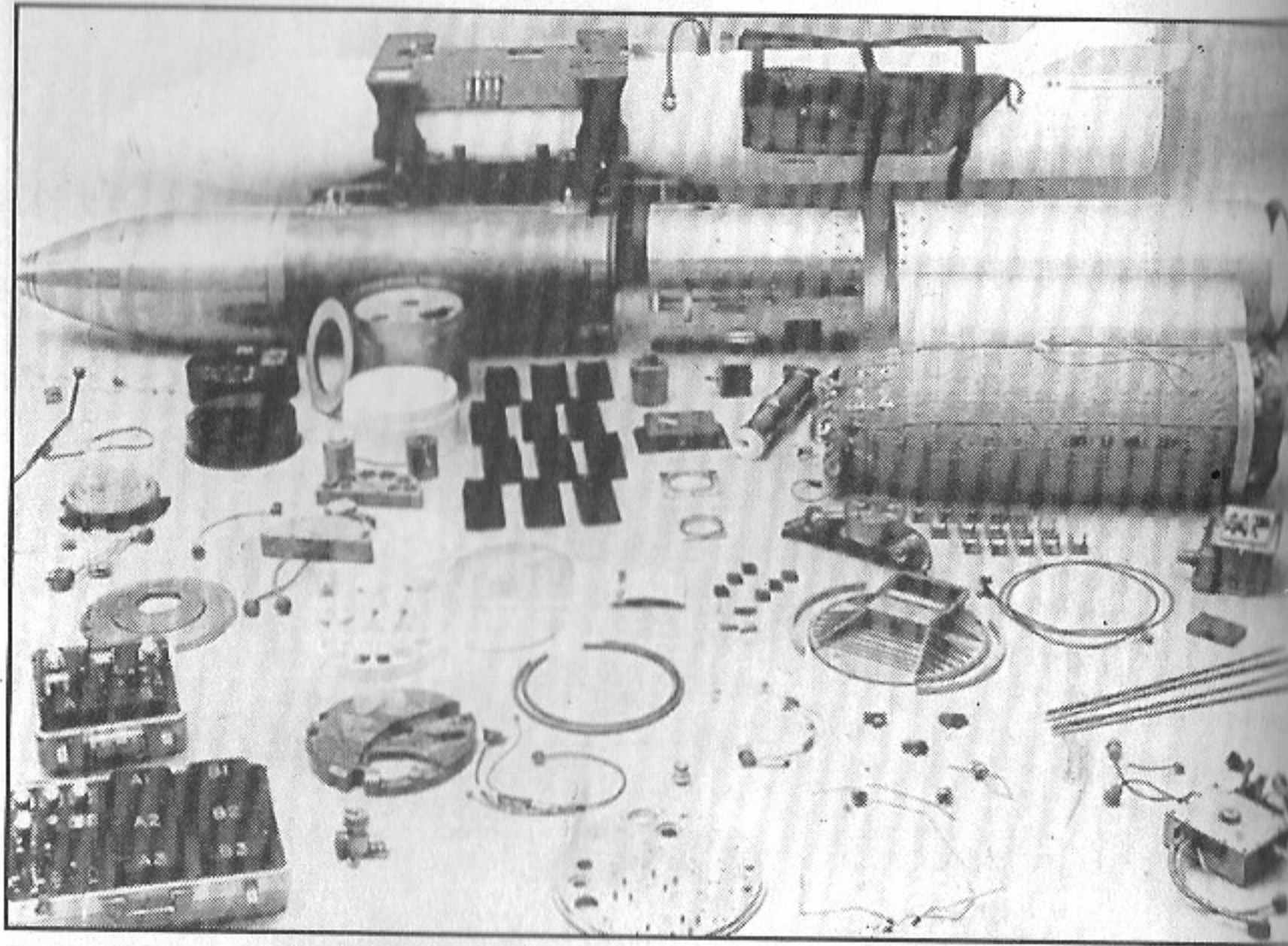
planktonorganismide radioaktiivsus oli 50 000 korda suurem kui neid ümbritseva merevee radioaktiivsus. See on seletatav asjaoluga, et radioaktiivsed ained esmajärjekorras strontsium-90, ladestuvad organismis.

Pärast tuumaplahvatust levivad radioaktiivsed ained äärmiselt ebatühtlaselt ja nende kontsentratsioon on paikkonniti väga erinev.

Võttis aega, enne kui põikpäised poliitikud taipasid, millist kohutavat hädahoitu kujutavad endast maa peal, atmosfääris ja vees toimepandud tuumaplahvatused.

1957. aasta juulis toimus Kanadas Nova Scotias, Pugwashi linnas sõltumatute teadlaste konverents, et arutada ohtu, mis ähvardab inimkonda aatomirelva katsetuste jätkamise korral. Konverentsi tööst võttis osa 25 väljapaistvat teadlast 10 suuremast riigist. Teadlaste konverents rõhutas eriti, et USA poolt läbiviidavad süstemaatilised aatomirelvakatsetused põhjustavad lähima kümne aasta jooksul üle 100 000 haigestumise luuvähki ja leukeemiasse ning niisama palju organismi raskeid pärilikke kahjustusi. N. Liit võitles visalt katseplahvatuste keelustamise eest, kuid samal ajal ei olnud ta ise patust puhas.

Ka N. Liit korraldas oma esimesed tuumaplahvatused riigi maismaaterriitoriumil, isegi Nõukogude esimene vesinikupomm lõhati ühel Kirde-Siberi polügoonil. Alles 1954. aastast alates hakati tuumakatsetusi korraldama Novaja Zemlja saarel. Katsetuste tagajärjel saastati hiiglasuured jääväljad radioak-

Ameerika aatomipomm B-83 (tagaplaanil) ja tema tähtsamad komponendid. Tuumalaengu kaalub ligi 1000 kg, kuid selle võimsust saab reguleerida kuni ühe megatonnini, mis ületab Hiroshimale heidetud aatomipommi plahvatusjõu ligi viiekümnekordselt.

Sello Mururoa atolli laguunis asuva torni kaudu lasti aatomipomm šahti põhja.

tiivsete ainetega. Lõunasse liikuv jää sulas ja ajapikku sattusid radioaktiivsed ained vette. Selle tagajärjel haigestusid kiiritustõppe isegi vaalad. Neil langesid välja kiusplaadid ja loomad surid nälga. Novaja Zemlja lähedal pandi toime ka veeluseid katsetusi. Maa all lõhati aga kuni 3,5-megatonnise võimsusega tuumalaenguid.

1954. aastal pandi Uurali tihedalt asustatud piirkonnas toime aatomikatsetus. Mingeid erilisi ettevaatusabinõusid tarvitusele ei võetud, ainult osa tsiviilelanikkonnast evakueeriti naaberküladesse. Kui lääne allikaid uskuda, siis 44 000 katsetusel osalenud sõdurist surid peaaegu kõik. Ümbruskonna elanikud said kiiritada. Vähi haigestumus suurenes üle 50 protsendi. Oli palju nurisünnitusi. Ühisalajane film sellest katsetusest lebas aastaid KGB seifis. Nüüdseks on katkendeid sellest filmist näidatud isegi Vene televisioonis.

Seoses aatomikatsetustega atmosfääris oli Tšuktši poolsaare põliselanike hulgas söögitoruvähi esinemissagedus aastaid maailma kõrgeim. Maksavähki esines kümme korda sagedamini kui mujal N. Liidus. Kohalikel elanikel avastati luu- ja sidekoe ning kilpnäärme pahaloomuliste kasvujate uusi vorme. Inimeste immuunsussüsteem oli sedavõrd nõrgenenud, et peaaegu kogu sealne elanikkond põdes tuberkuloosi. Pole kahtlust, et nende haiguste esinemissageduse selline suurenemine oli tingitud Novaja Zemljalt toimepandud tuumaplahvatustest. Me ei tea tänase päevani nende katsetuste tagajärgede tegelikku ulatust.

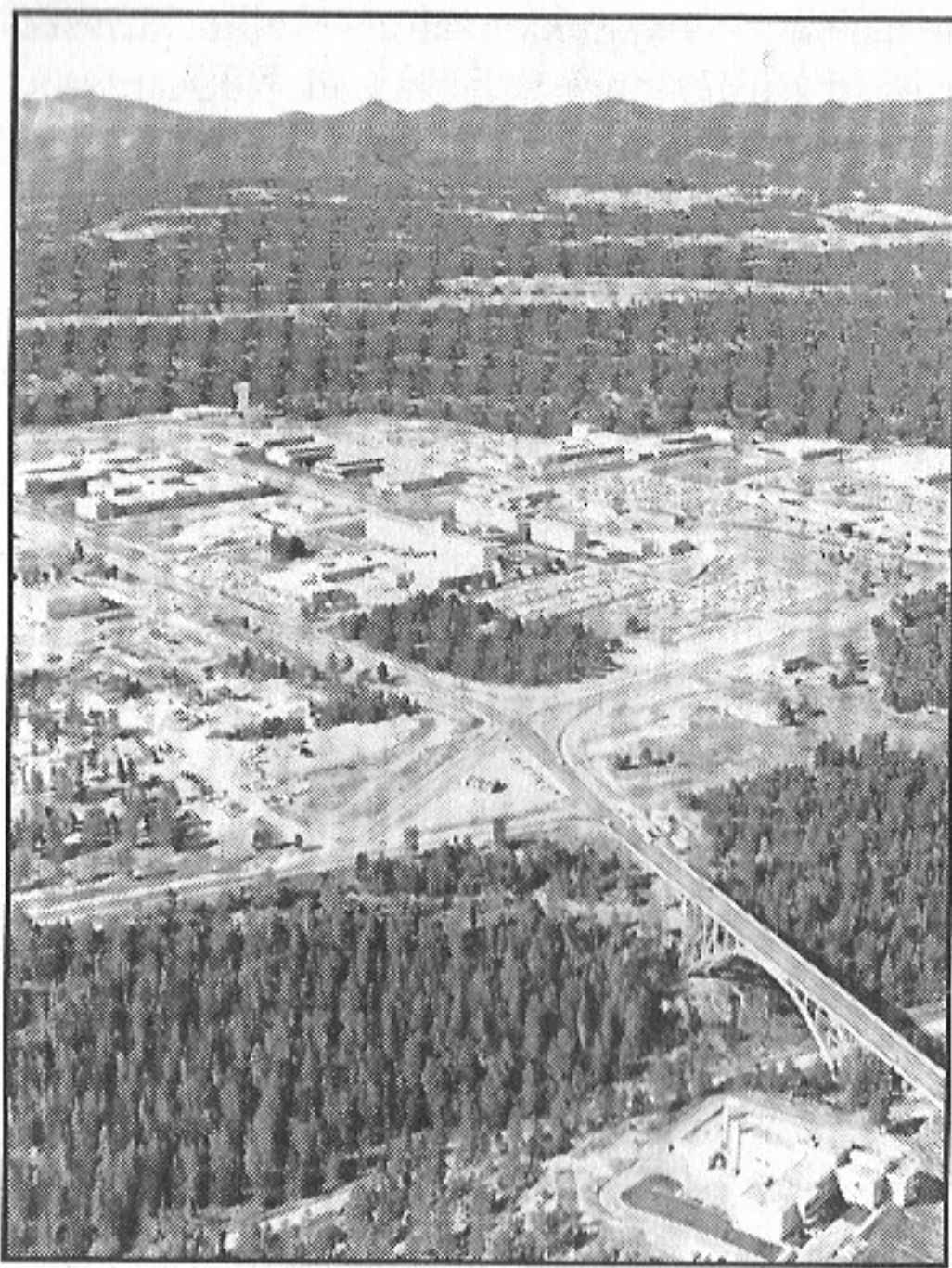
17. oktoobril 1961 ütles Nikita Hruštšov NLKP XXII kongressi avapäeval peetud aruandekõnes: "Kõige tipuks me tõenäoliselt paneme plahvatama vesinikupommi, mille võimsus on 50 miljonit tonni troötüüli." (Kiiduavaldused.) "Oleme rääkinud sellest, et meil on olemas pomm võimsusega 100 miljonit ton-

ni trotüüli. Ka see on õige. Kuid me ei hakka niisugust pommi lõhkama, sest isegi kui me tekitame plahvatuse mõnes kõige kaugemas paigas, ka siis võime sellega purustada omaenda aknad." (Tormilised kiiduavaldused.) "Sellepärast me esialgu hoidume selle pommi lõhkamisest. Kuid tekitades 50-miljonilise pommi plahvatuse, me katsetame sellega ühtlasi ka 100-miljonilise pommi plahvatuse tekitamise seadet..."

30. oktoobril 1961, "ajaloolise" XXII kongressi eelviimasel päeval pandigi Novaja Zemljal plahvatama kõigi aegade võimsaim vesinikupomm, mille võimsus oli 57 megatonni. Venelaste superpommi plahvatusel tekkinud radioaktiivsed ained saastasid suure osa põhjapoolkerast.

5. augustil 1963 kirjutasid N. Liit, Suurbritannia ja USA Moskvast alla lepingule, mis keelustas tuumakatsetused atmosfääris, kosmoses ja vee all. Lepinguga ei ühinenud Prantsusmaa.

Arusaadavatel põhjustel ei katsetanud prantslased tuumarelva oma riigi territooriumil. Oma esimese tuumaplahvatuse korraldas Prantsusmaa 13. veebruaril 1960 Alzeerias Sahara kõrbes. Jaapan, Sudaan ja Alzeeria eksiilvalitsus avaldasid tookord teravat protesti, nimetades katsetust "Prantsusmaa kuriteoks inimsuse vastu". Edaspidi viisid prantslased tuumakatsetusi läbi kaugel Vaiksel ookeanil, Mururoa ja Fangaufa atollil, kus aastatel 1966–74 sooritati 44 maa-alust tuumaplahvatust.

New Mexico osariigis Los Alamoses asuv USA tuumauurimiskeskus, kus loodi maailma esimesed aatomipommid.

President de Gaulle ei säästnud aega ega vaeva, et Prantsusmaa võiks asuda tuumariikide esiritta. 1962. aastal saadeti 18 000 sõdurit (nende hulgas 3000 võõrlegionäri) Tahitiile ette valmistama tuumapolügooni. 1966. aastaks oli aatomikoloonia valmis. Sama aasta 2. juulil pandi plahvatama tuumapomm, mis asus ühe atolli laguunis asuval parvel. Plahvatus imes laguuni veest tühjaks. Radioaktiivne vihm sadas maha läheduses asuvatele saartele. Kõik kohad olid täis surnud kalu. Lained uhtusid randa lõpnud koorikloomi. Prantslased olid edust väimustuses.

President de Gaulle ei säästnud aega ega vaeva, et Prantsusmaa võiks asuda tuumariikide esiritta. 1962. aastal saadeti 18 000 sõdurit (nende hulgas 3000 võõrlegionäri) Tahitiile ette valmistama tuumapolügooni. 1966. aastaks oli aatomikoloonia valmis. Sama aasta 2. juulil pandi plahvatama tuumapomm, mis asus ühe atolli laguunis asuval parvel. Plahvatus imes laguuni veest tühjaks. Radioaktiivne vihm sadas maha läheduses asuvatele saartele. Kõik kohad olid täis surnud kalu. Lained uhtusid randa lõpnud koorikloomi. Prantslased olid edust väimustuses.

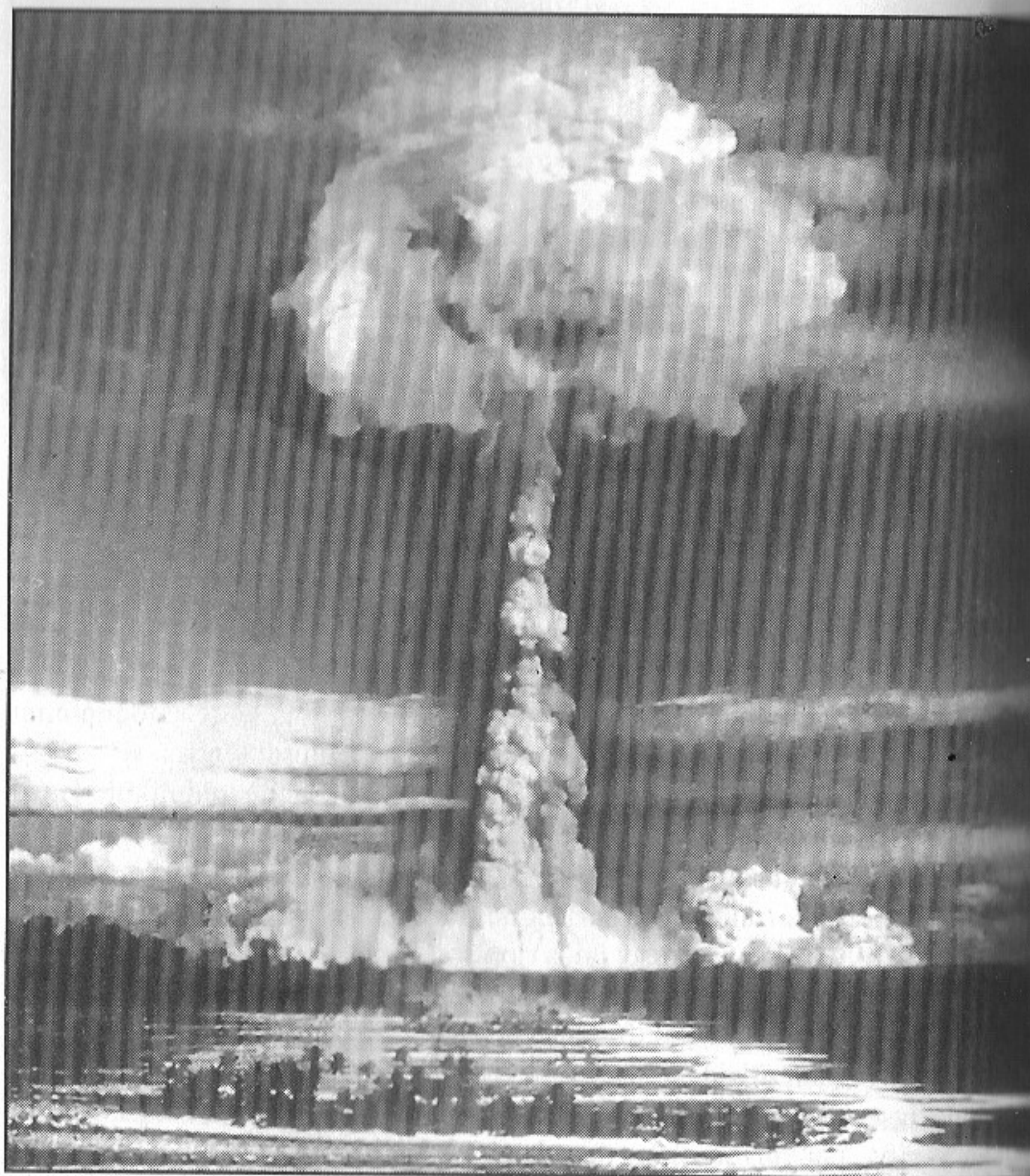

Pärast maa-alust tuumaplahvatust tekkinud 200-meetrise läbimõõduga kraater Nevada katsepolügoonil.

19. juulil heideti lennukilt 15 000 meetri kõrguselt alla teine aatomipomm, mis lõhkes Mururoa atollist napilt saja kilomeetri kaugusel lõunas.

10. septembril 1966 avas president Charles de Gaulle pidulikult katsepolügooni. Riigipea oli kohale sõitnud, et oma silmaga näha katseplahvatust. Kuigi tuul puhus ebasoovitavas suunas, ei tahtnud de Gaulle kauem oodata. Järgmisel päeval korraldatigi presidendile suurejooneline vaatamäng: Mururoa atolli kohal 600 meetri kõrgusel õhus rippuva aerostaadi külge kinnitatud 120-kilotonnine aatomipomm tegi päris ilusa kõmaka. President jälgis katsetust ühe sõjalaeva kaptenisillalt. Uus-Meremaa ja teiste Vaikse ookeani riikide radiatsiooni- ja aatomiaamade registreerisid radioaktiivse kiirguse järsu suurenemise. Tuul kandis radioaktiivse saasta Mururoast läände jäävatele Cooki saartele, rängalt saastusid ka Samoa, Tonga, Fidži ning teised saared. Järsult suurenes selles piirkonnas vähki haigestumine. Teiste riikide arvukad protestid jättis president de Gaulle tähele panemata — mängus oli ju Prantsusmaa võimsus! Alles 1974. aastal käs-

kis president Giscard d'Estaing lõpetada eluohtlikud tuumakatsetused atmosfääris. Nüüd valiti kahest pahest väiksem — maa-alused tuumakatsetused. Ühe aasta jooksul puuriti 27 kilomeetri pikkusel ja 13 kilomeetri laiusel Mururoa atolil 500-meetrise vahemaadega 46 puurauku. 1995. aastaks oli atolil sooritatud 156 maa-alust tuumaplahvatust, nii et praegu sarnaneb Mururoa atol Šveitsi juustuga. Katsetused toimusid 600–1000 meetri sügavusel. On kindlaid andmeid, et saare basaltalus on mitmes kohas mõranenud või sisse varisenud ja radioaktiivsed ained on merre pääsenud. Uusi puurauke polnud enam võimalik rajada ja alates 1980. aastast puuriti šahte otse laguuni põhja. Kõigi nende aastate jooksul on Prantsuse valitsusel tulnud ränka vaeva näha, et katsetustega seon-

Mururoa atolil demonstreeris Prantsusmaa oma võimu ja vägevust — õhus korraldatud aatomiplahvatus.

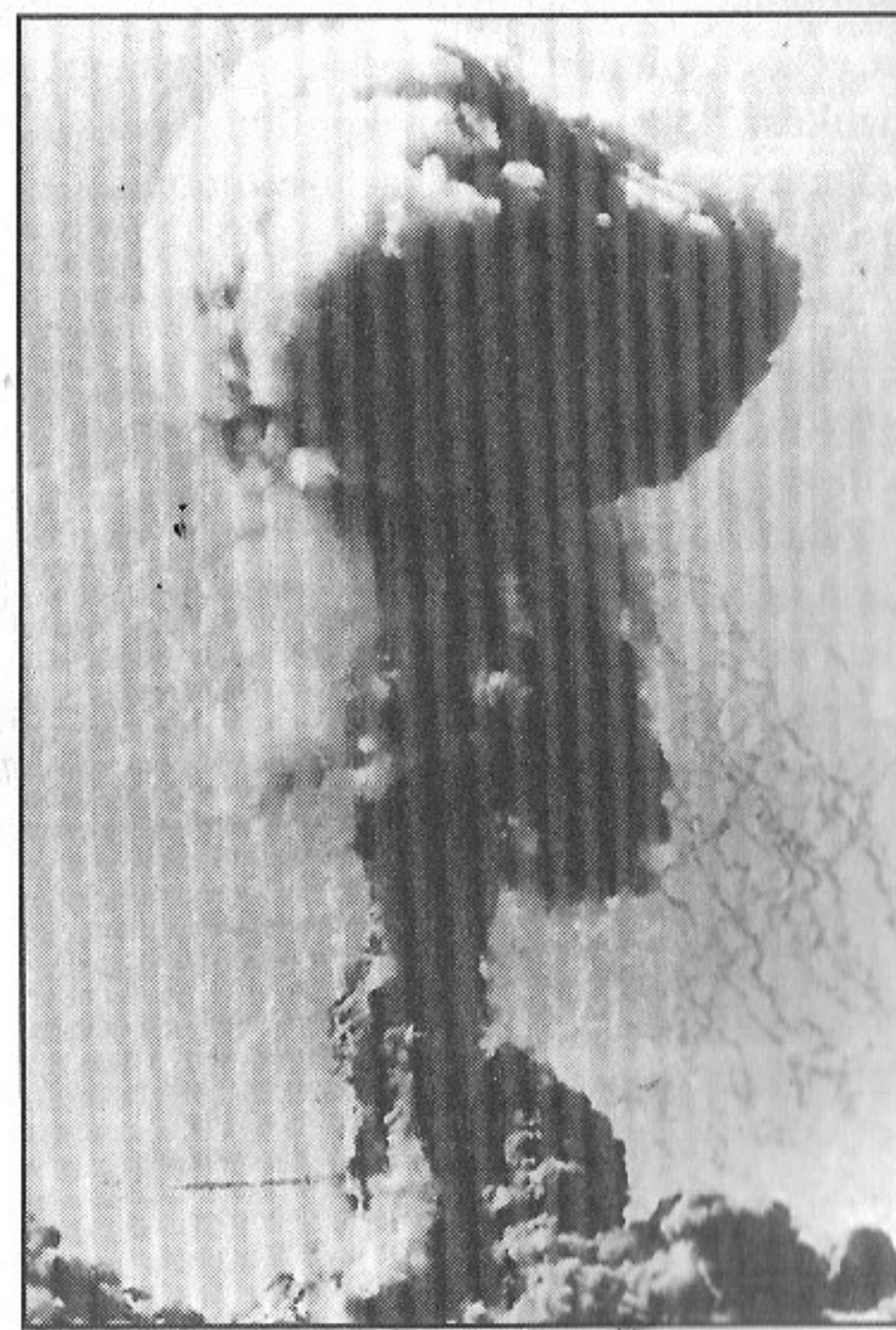
dav kuidagi avalikkuse ette ei jõuaks. Üksjagu peavalu on teinud ka saareriikide pidevad protestid.

Kuni 1991. aasta lõpuni olid USA, N. Liit, Prantsusmaa, Inglismaa ja Hiina korraldanud 1838 tuumakatsetust. See tähendab, et keskmiselt iga 9 päeva järel läbi viidi üks tuumalaeng. USA Luure Keskagentuuri andmetel on aga ka Lõuna-Aafrika Vabariik ja Pakistan teinud salaja Vaiksel ookeanil tuumakatsetusi.

Lõpuks leidsid tuumariigid, et maa-aluste katseplahvatuste võimsust tuleks piirata ja 31. märtsil 1976, pärast vaevarikkeid läbirääkimisi, sõlmisid USA ja N. Liit kokkuleppe, mille kohaselt maa-aluse tuumakatsetuse võimsus ei tohi ületada 150 kilotonni. Kuid ka tuumalaengu võimsuse piiramine ei aidanud vältida tõsiseid vahejuhtumeid. Statistika näitab, et iga kümnes maa-alune tuumaplahvatus äpardus — radioaktiivsed ained jõudsid maapinnale.

5. märtsil 1966 tungis Nevada polügoonil radioaktiivne pilv läbi kivimitekihi maapinnale. Suurenenud radioaktiivsust registreeriti isegi veel 3500 kilomeetri kaugusel. 1970. aastaks oli ainuüksi USA sooritanud 274 maa-alust tuumakatsetust. On andmeid, et 114 katsetusel tungisid radioaktiivsed gaasid atmosfääri. Vähemalt 31 juhul liikusid radioaktiivsed pilved üle USA territooriumi.

18. detsembril 1970 ei osatud öieti hinnata 300 meetri sügavusel toimunud katseplahvatuse võimsust. Kivimitekihi kokkuvarisemise tagajärjel pääsesid radioaktiivsed gaasid atmosfääri. Radioaktiivne pilv tõusis 3500 meetri kõrgusele. Üle 900 katsepolügoonil viibinud töölise said kiiritada. Aatomifüüsikud nimetavad seda tagantjärele USA Tšernobõliks. Pärast katseplahvatust Novaja Zemljal 2. augustil 1987 tungis puuraugu kaudu atmosfääri radioaktiivne gaasipilv. Tuul oli paraku ebasoodne ja nii kandusid radioaktiivsed laguproduktid üle Barentsi mere Skandinaavia poolsaare suunas. Norras ja Põhja-Rootsis mõõdeti viimase 15 aasta kõrgeim kiirguse tase.

Kuni 1963. aastani panid tuumarelvade omavad riigid toime 526 tuumaplahvatust atmosfääris.

Kindlasti on iga inimene endalt vähemalt kord küsinud, mis mõte on nendel arvukatel tuumakatsetustel. Tuumarelvade täiustamise seisukohalt on neil katsetustel siiski oma mõte. Hiroshimale ja Nagasakile heidetud esimestes Ameerika aatomipommides kaalus laeng ligi 30 kg, millest reageeris umbes 1 kg ehk 2–5% tuumalaengust. Nüüdisaegsetes pommides on see näitaja tõstetud 20 protsendini ja üle selle. Niisuguse tulemuseni on jõutud kriitilise massi vähendamise ja teiste täiustuste arvel. Püüde vähendada kriitilist massi on täiesti arusaadav — vastavalt sellele väheneb ka reaktsioonist osavõttev laengu osa ja ühtlasi ka aatomipommi hind. See oleks lühidalt asja tehniline külg. Peale selle oli ja on tuumarelvade võidurelvastumises oma kindel koht. 50.–60. aastate sõjahüsteeria, kommunismi- ja kapitalismihirm olid piisavad põhjused, miks suurriigid tuumakatsetusi jätkasid.

Tuumarelvade võib ilmselt lõpmatuseni täiustada. Praeguseks ajaks on asjad igatahes nii kaugel, et tuumarelvade kvantiteet korvab igal juhul kvaliteedi. Arvestades suurriikide valduses olevaid tuumarelvavarusid, ei ole enam oluline, kas tulevases tuumasõjas hävitatakse mingi suurlinn või sõjaline objekt ühe või kahe tuumaplahvatusega. Ammuilma on tõestatud, et pärast esimest kahepoolset tuumalööki saastub meie elukeskkond sellisel määral radioaktiivsete ainetega, et kogu inimühiskonna edasine eksistents muutub küsitavaks. Targutusi võimalikust "lokaalsest tuumakonfliktist" ei saa aga tõsiselt võtta.

Tuumarelvade ja tavarelvastuse tootmisel ja täiustamisel on aga ka märksa proosalisem tagapõhi: määravaks ei ole ühe või teise riigi kaitsestrateegia, vaid kõikvõimsate sõjalis-tööstuslike komplekside huvid. Relvade tootmine ei ole mitte ainult tulus, vaid see annab ühtlasi tööd sadadele tuhandetele inimestele. Sõjatööstuslik kompleks leiab aga alati piisavalt teid ja vahendeid, et saada kasulikke tellimusi.

Tohutu tuumaarsenal on nüüdisaegses maailmas tekitanud paradoksaalse olukorra. Tuumarelvade on kahtlemata äärmiselt ohtlik massihävitusrelv, kuid selle olemasolu sunnib suurriike ettevaatlikkusele.

Isegi veel siis, kui N. Liit oli juba tuumarelvamaanik, plaanitsesid ameeriklased tõsimeeli tuumarünnakut N. Liidule. Pole teada, kas peale jäi argus või kaine mõistus, kuid jätkid loobusid kommunistliku suurriigi ründamise plaanidest.

Kiirgav stepp

Alati, kui kütt Kodjajev nägi taevasse kerkivat aatomiseent, oli tal põhjust rõõmustamiseks. Pärast iga tuumaplahvatust Semipalatinski tuumapolügoonil muutusid metskitsed, hirved ja hundid lausa sõgedaks ning olid kergeks saagiks. Hamstreid ei olnud eakas kütt enam ammu näinud, ka luiged olid kadunud. Kui maa värises, teadis Kodjajev, et oma järgmisel jahikäigul satub ta kindlasti mõne maa-aluse tuumaplahvatuse tekitatud uue künka või kraatri otsa. Kütti hoiatati, et metsloomade liha ei tohi süüa, kuid lihtsameelne looduslaps ei hoolinud ei keeldudest ega ohust.

Semipalatinski lähedal Kainaris elava Kodjajevi poeg tuli ilmale puuetega. Pea iga teisel külalapsel oli mingi kehaline või vaimne defekt. 1992. aastaks oli 3500 külaelanikust 201 surnud vähki. Arenguhäiretega sündinud laste arv aina kasvas, vahetult pärast sündimist surnud laste arv aga kolmekordistus. Iga viies laps sündis 80. aastatel surnult. Jaapani arstid, kes külastasid Kainari, ütlesid oma kolleegidele: "Te ei tohi enam siin elada." 100 kilomeetri kaugusel naaberkülas avastati üliohtliku strontsium-90 jälgi. Talupoegade veres, uriinis ja väljaheidetes ületas strontsium-90 sisaldus loodusliku nivoo 120 korda. Külaelanikud kannatasid leukeemia, aneemia ja astma käes. 111-lt võttis elu vähk, 97 lõpetas elu enesetapuga, 2300 külaelanikust olid 1992. aastal elus ainult kõige tugevamad talupojad, kes suutsid kiiritustõvele vastu panna.

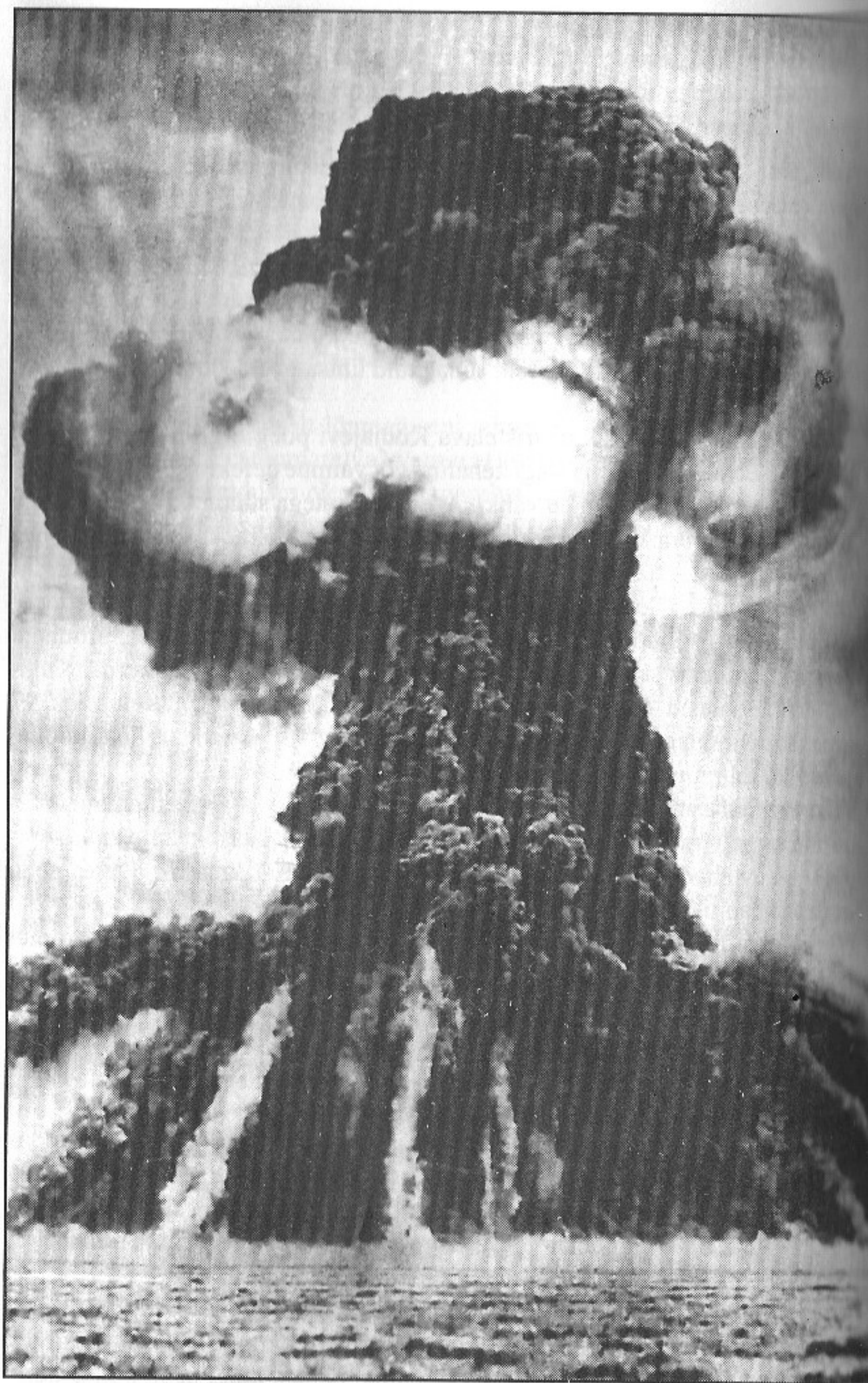
Küla lähedal asub puurauk nr. 918, kus pandi toime maa-alune tuumaplahvatuse. Puuraugust imbus gaase. Kord sõitis kraatri juurde maastikuauto kahe sõjaväelasega. Mehed mõõtsid dosimeetriga kiirguse taset kraatris. Pärast seda põgenesid nad nagu kurja vaimu poolt taga aetud.

Puuraugust nr. 1010 paiskus aga välja suur leek, mida käidi tervelt kolmel korral kustutama.

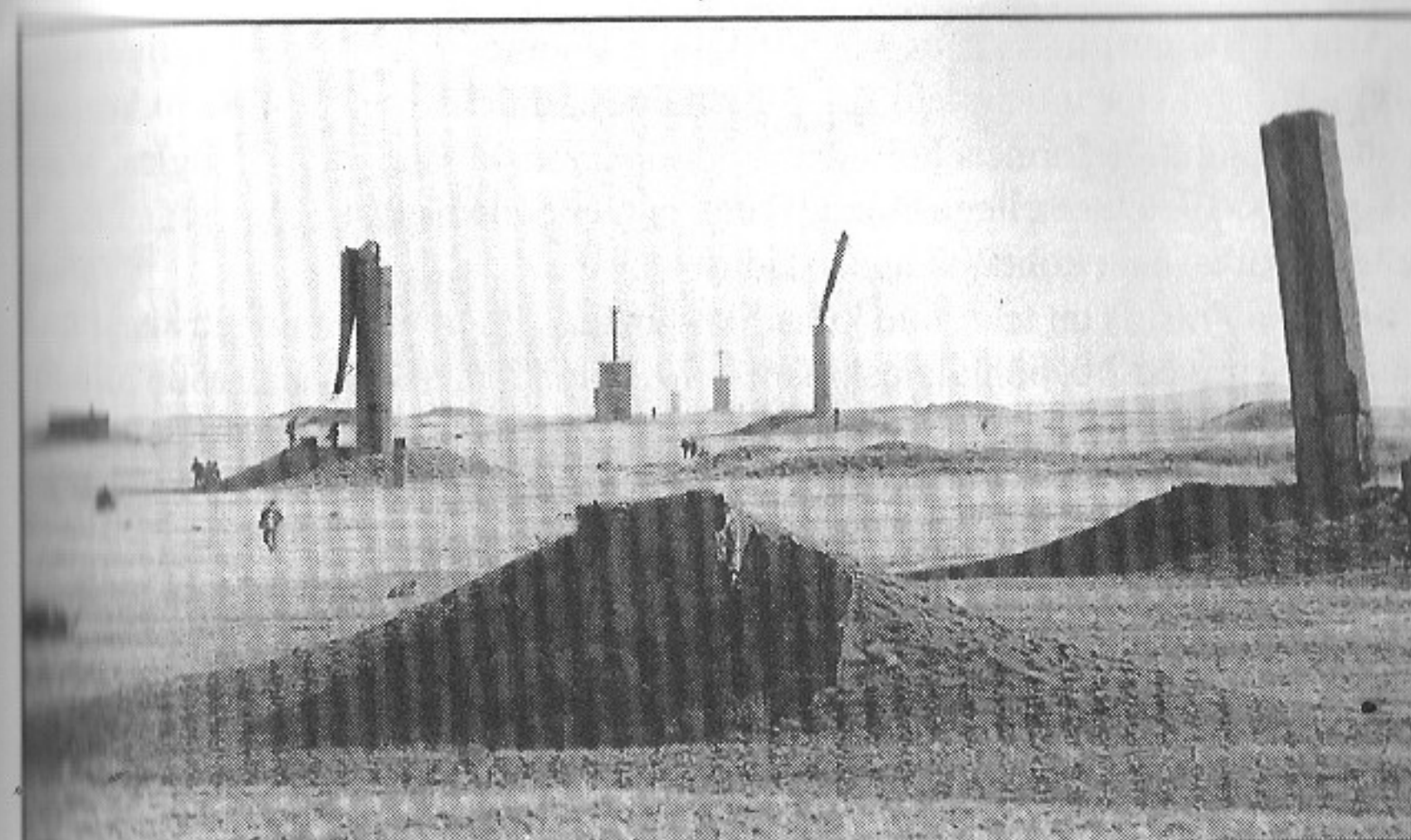
54-aastane Melgis Metov oli haige ja nõrk. 30 aastat pidi ta vaikima, kuid 1992. aastal julges ta rääkida sellest, mida tal sõdurina tuli läbi elada.

15 kilomeetri kaugusel tuumaplahvatuse epitsentrist jälgis Metov läbi mustade prillide katsetust. Valgus oli nii ere, et ta arvas, et kaotab nägemise. Hetk hiljem aga vaimustas teda taevasse kerkiv plahvatuspilv. Noormees nägi, kuidas valge-kollane tulekera muutus oranžiks, siis hõõguvpunaseks ning aina kasvades täitis terve horisondi. Kõrgusesse kerkis tohutu valge suitsupilv, mille ülaosa loitis punaselt. Maapinnalt tõusis nagu aegluubis paks suitsu- ja tolmusammas, tõusis pilvedest kõrgemale. Ja siis saabus vaikus...

Alles nüüd jõudis kohale lööklaine, surudes stepirohtu maadligi. Hoolimata sügisese külmast lõi näkku lõkketule palavus. Lööklaine raputas pikaliviskunud Metovit ja purustas lähedalasuva baraki aknad, kuigi need olid avatud. Poole tunni pärast ulatati talle ja ülejäänud eripioneerirühma nr. 52605 viieküm-

29. augustil 1949 pandi plahvatama esimene Nõukogude aatomipomm.

Hiin plahvatas esimene Nõukogude aatomipomm.

ne üheksale sõdurile kaitseriided ja kummisaapad. Veel anti neile gaasimaskid ja nad saadeti tuumaplahvatuse epitsentrisse. Mitu kuud enne plahvatust ehitati 20 000 sõdurit stepi neljakorruselisi maju ja paigutasid torustikke — ühesõnaga, lõid illusiooni linnast. Nüüd kolis eriti varem vahel, et mõõta hävitustöö tulemusi. Korjati kokku juba varem üles pandud dosimeetreid. Lõõmasid autod ja tankid. Majad olid kokku varisenud, lõhkenud torustikest purskus vesi. Metov ja tema kaaslased lähenesid põrgu epitsentrile. Neil tuli jõuda punkrissse, mille nad olid enne plahvatust mõõteriistu täis toppinud. Sõdurite riiete külge olid riputatud spetsiaalsed dosimeetrid, mille näitu neil endil polnud võimalik lugeda. Hiljem püüti Metovit veenda, et ta sai 41 päeva jooksul ainult 3,05 röntgenit!

Metovi ajateenistuse jooksul, aastatel 1961–62, pandi iga kahe nädala tagant toime maapealne tuumaplahvatus. Teadlased ja kindralid kiirustasid — käisid ja läbirääkimised aatomikatsetuste keelustamise kohta. 1963. aasta august oli kurb nii teadlastele kui ka sõjaväelastele — maapealsed tuumakatsetused keelustati. Ainult hiinlased ja prantslased jätkasid tuumakatsetusi atmosfääris. Veelased ja ameeriklased hakkasid korraldama maa-aluseid tuumaplahvatusi.

Semipalatinski polügoonil tõusis aatomiseen taevasse 166 korral, 343 tuumaplahvatust lõhati maa all. Kolmandik Kasahstanis korraldatud maa-aluseid tuumakatsetusi lõppesid äpardusega — radioaktiivsed gaasid tungisid läbi lõhede ja pragude atmosfääri ning saastained kandusid asustatud paikade kohale.

Mida lähemal polügoonile inimesed elasid, seda rohkem tuli ette enesetappe. 160 kilomeetri raadiuses ümber polügooni asuvates külates tuli 24 suitsiidijuhtu 100 000 elaniku kohta, lähemal kui 120 kilomeetrit 47 juhtu ja 40 kilomeetri kaugusel polügoonist juba 80.

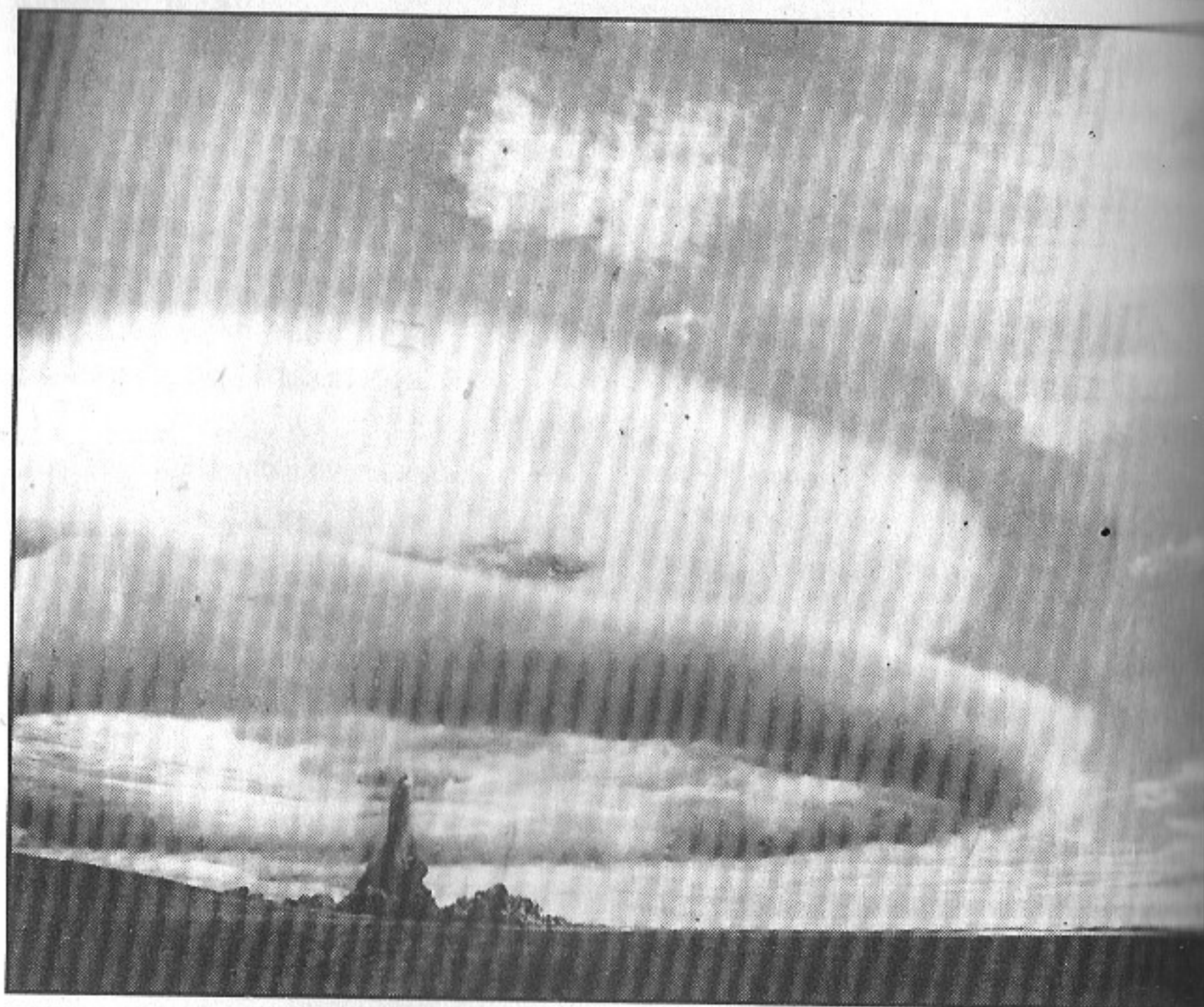
Arnold Steigeri maja asus kõigest kolme kilomeetri kaugusel polügoonist. Mitmel korral viis tuumaplahvatuse lööklaine majalt katuse. Külaelanikke uuriti alati põhjalikult. Inimesi hoiti päevi Semipalatinski salajases 4. haiglas. Medikud käisid dosimeetritega külates ringi ja mõõtsid kiirgust. Kogu tõe kiirguse tegeliku taseme kohta jäi aga saladuseks.

Semipalatinskis on tekkinud kunstlikud mäeahelikud ja sümmeetrilised ümmargused järved. 50. põhjalaiuskraadi ja 79. idapikkuskraadi vahel asub imeilus selge veega järv, millel on ilmetu nimi "1004". Järve läbimõõt on pool kilomeetrit, sügavus sada meetrit. Järveke sündis 15. jaanuaril 1965 kell 5.59 kohaliku aja järgi maa-aluse tuumaplahvatuse tagajärjel.

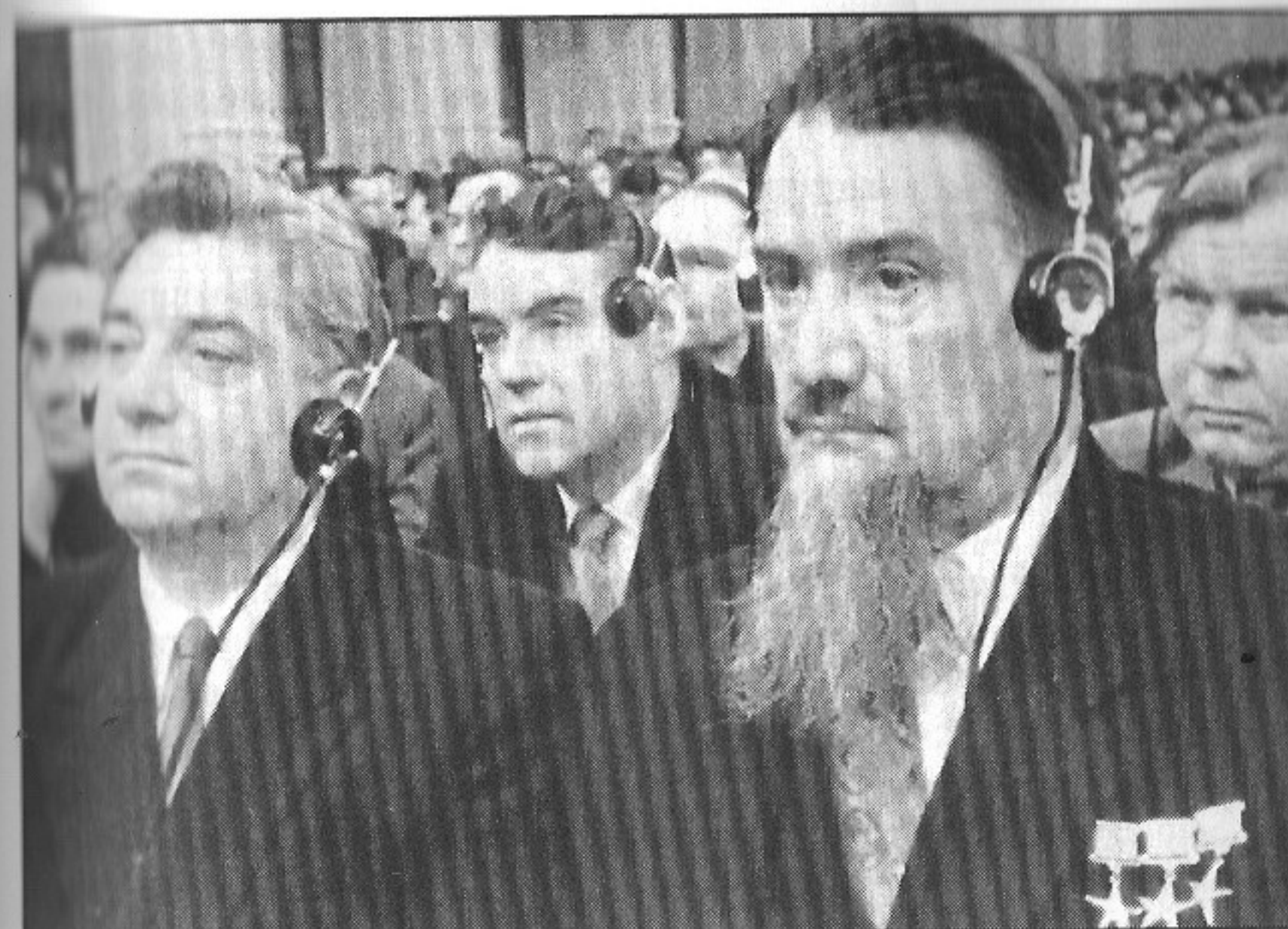
1965. aastal selgitasid nõukogude teadlased, et katse nr. 1004 puhul oli juhuslikult maapind mõranenud, nii et jood-131, tseesium-137 ja strontsium-90 pääsesid atmosfääri ning saastasid tohutu stepiala. Kiirgava järve "1004" vett kasutati põldude niisutamiseks ja kalakasvatuseks.

Tollal arvasid teadlased tõemeeli (ja mitte ainult N. Liidus), et kunstlikke järvi, sadamaid, kanaleid ja paisjärvi võib rajada tuumaplahvatusega, pruukimata karta radioaktiivse saastumise üliohtlikke tagajärgi.

Aastatel 1963–88 pandi Nõukogude Liidu erinevates piirkondades toime

1953. a. korraldati Semipalatinski polügoonil esimene Nõukogude vesinikupommi katseplahvatus.

Nõukogude aatomipommi projektijuht Kurtšatov 1958. a. Ülemnõukogu istungil. Pärast esimest Nõukogude tuumakatsetust 1949. a. kirjutas Kurtšatov siseminister Lavrenti Beriale: "Luure osutas Nõukogude tuumarelva loomisel hindamatu teene." Liitlaste tuumauuringute tulemusi välja nuhkides lühendas N. Liit oma aatomipommi loomiseks kuluvat aega kahe aasta võrra ning hoidis kokku vähemalt 250 miljonit rubla.

122 "rahuotstarbelist" maa-alust tuumaplahvatust — küll jõgede ümberjuhtimiseks, küll maa-aluste õõnsuste rajamiseks.

Rängad tagajärjed olid juba venelaste esimesel tuumakatsetusel.

29. augustil 1949 kell 7 hommikul pandi 38 meetri kõrguse torni otsas plahvatama esimene Nõukogude aatomipomm, mille võimsus oli umbes 20 kilotonni. Tuule kiirus ulatus 70 kilomeetrini tunnis. Madalal kõrgusel hajuv radioaktiivne pilv jõudis 90 minuti pärast lähima küalani. Ühtekokku sai kiiritada 70 000 inimest. Kiirguse tase oli kümme korda suurem, kui pärast avariid Tšernobõli aatomielektrejaama ümbruses. Järgnesid uued ja uued katseplahvatused. Salajases 4. haiglas uuriti aastate jooksul umbes 50 000 inimest, ilma et neid oleks pütatud ki ravida.

Semipalatinski ohvrite nimekiri on pikk. 90. aastate algul vajas 60 protsenti Semipalatinski lastest alalist ravi. Laste haigestumus selles linnas oli kolm korda kõrgem kui terves Kasahstanis. 70 protsendil naistest kulges sünnitamine komplikatsioonidega. Arstide tähelepanekud on näidanud, et kiiritada saanud inimesed vananevad kiiremini — loomulik vananemisprotsess algab neil kümme aastat varem.

Kurtšatovis, katsepolügooni baaslinnas, elas 1992. aastal 20 000 inimest. Lin-

na oli kontsentreerunud Kaitseministeeriumi ja Aatomienergiaministeeriumi hiiglaslik teadus- ja uurimiskeskus. Seal olid laborid loomkatsete jaoks, lennukiväli ja raudteejaam. Katsepolügoonil tegutses 31 sõjalis-tööstusliku kompleksi uurimis- ja konstrueerimisinstituuti ning 29 teiste teadusharude instituuti.

1957. aasta märtsis asutati 4. haigla, kelle ülesandeks oli uurida polügooni ümbruses elavate inimeste tervislikku seisundit ja jälgida Semipalatinski regiooni radioaktiivset situatsiooni. Hiljem püüdsid arstid rekonstrueerida radioaktiivset saastumist aastatel 1949–63. Paraku said kaastöötajad ainult ametlikku (s.t. ebapiisavat) informatsiooni. Polügoonile arste ei lubatud. Olukord muutus alles 1990. aastal, kuid selleks ajaks oli 20 protsenti tähtsamatest materjalidest, mis puudutasid inimeste tervisega seonduvat, salaja ära viidud. Aastatel 1963–64 koostati polügooni salajane kaart, millele kanti andmed kõigi maa pealsete aatomiplahvatuste radioaktiivse saastumise levikust. Hoolimata meedikute korduvatest nõudmistest, keelduti andmast kaarti nende käsutusse. Kaardi salastamise peapõhjuseks oli asjaolu, et 14 aasta jooksul olid radioaktiivsed ained saastanud maa-ala 500–600 kilomeetri raadiuses. Nende aastate jooksul said Semipalatinski (linn asub 150 kilomeetri kaugusel polügoonist) elanikud igal aastal 100–200 remmi (Tšernobõlis said inimesed kuni 25 remmi). Need,

20. juunil 1953, hoolimata Moskva korraldatud massilistest protestiaktisioonidest, hukati elektroolil ameerika kommunist Julius Rosenberg (fotol) ja tema abikaasa Ethel. Abielupaari süüdistati aatomispionaazis N. Liidu kasuks.

kes asusid plahvatuskohast 300 ja enam kilomeetri kaugusel, said 5–10 remmi.

1989. aastal pandi toime 18 maa-alust tuumaplahvatust võimsusega 20–150 kilotonni. Siis aga juhtus midagi niisugust, mis aitas oluliselt kaasa polügooni sulgemisele.

12. veebruaril 1989 pandi polügoonil toime järjekordne maa-alune tuumaplahvatus võimsusega rohkem kui 70 kilotonni. Moskva uudistesaaate "Vremja" teade oli tavapäraselt napisõnaline: "Semipalatinski polügoonil pandi toime maa-alune tuumakatsetus võimsusega 20 kuni 150 kilotonni. Radioaktiivsuse tase on normi piires."

Jah, kuid 20 ja 150 kilotonni vahe on tohutu. Võimalik, et ka see katsetus oleks kulgenud nii nagu kümned eelmised. Paraku

juhtus midagi ettenägematut. Pinnas maa-aluse õõnsuse kohal varises sisse ja kahe päeva vältel pääsesid radioaktiivsed gaasid atmosfääri. Nutikad teadlased olid valinud katsetuseks aja, mil tuul puhus asustamata alade suunas. Paraku jõudis tuul kahe päeva jooksul suunda muuta ja puistas radioaktiivse saasta 120 kilomeetri kaugusel Tšadanis paikneva sõjaväeosa kaela. Üldse kandus saast maa-alale, kus elas 30 000 inimest. Nüüd oli kuri karjas! Kasahhid aktiveerisid järsult oma protestiaktisioone venelaste tuumakatsetuste vastu.

12. aprillil 1989 plahvatas maa-aluses šahtis 50-kilotonnine tuumalaeng. See oli vene sõjardite vastus üha tugevnevatele nõudmistele Semipalatinski polügooni sulgemise kohta. Tuumakatsetus oli Moskva jõudemonstratsioon.

Venelased kavatsesid jätkata katseid 1993. aastani. 1990. aastal polnud veel üksi laeng plahvatanud, kui juba plaaniti järgmiseks aastaks üheksa plahvatust. Katseplahvatuste jätkamist põhjendati vajadusega täiustada tuumarelva, mis kippus ameeriklaste omast maha jääma. Veel kolm plahvatust ja siis võivat Semipalatinski polügooni jäädavalt sulgeda. Kommunistide läbikukkunud putš Moskvast kiirendas sündmuste käiku ka Kasahstanis.

29. augustil 1991 möödus 42 aastat esimesest aatomikatsetusest Semipalatinskis. Just sel päeval kirjutas Kasahstani president Nazarbajev alla polügooni sulgemise otsusele.

REVOLUTSIOONIST DIKTATUURINI

Ostetud revolutsioon

Kõigi suurte katastroofide, sõdade ja revolutsioonide puhul on saanud "hea kombeks" süüdistada juute. Oktoobrirevolutsioon Venemaal ei ole selles mõttes erand. Lenini võitluskaaslaste hulgas oli küll palju juute, kuid nad astusid bolševike pool tsaari vastu välja täiesti mõistetavatel põhjustel. Olid ju juudid tsaristlikul Venemaal allasurutud seisus: neile tehti takistusi kõrghariduse omandamisel, karjäär teatud riiklikel ja sõjaväelistel ametikohtadel oli aga täiesti välistatud. Arvukad mustasajaliste pogrommid ei saanud arusaadavalt tekitada juutides sooje tundeid tsaarivalitsuse vastu.

29. augustil 1897 toimus Baselis esimene sionistide kongress — esimene juudi rahva esindajate kokkutulek viimase 2000 aasta jooksul —, mis võttis vastu Iisraeli riigi taastamise programmi. Kuid kahjuks leidub neid, kes levitavad ka veel tänapäeval antisemiitlikku legendi, mille järgi olevat juudid sellel ajaloolisel kongressil sepsinud laiaulatusliku vandenõu ning otsustanud haarata Venemaal võim enda kätte. Muidugi, ükski müüt ei saa kunagi olla küllalt tobe, et ei leiduks sellesse uskujaid. Kuid jätkem antisemiitide heietused — need ei vääri tähelepanu. Bolševike revolutsiooni finantseerijaid tuleb otsida hoopiski Saksamaalt.

1990. aastate algul Moskva arhiividest leitud dokumendid tõestavad, et bolševike 1917. aasta Oktoobrirevolutsiooni finantseeriti Saksamaa riigikassa ja suurtööstuse rahadega.

Telegrammis nr. 551 teatas Saksa kõrgem sõjaväeline ülemjuhatus 21. aprillil 1917 välisministeeriumile Berliinis: "Lenin saab õnnelikult Venemaale. Ta töötab täielikult meie soovide kohaselt."

Kas Lenin, N. Liidu ja Kommunistliku Internatsionaali rajaja, tegutses tõesti Saksa palgasõdurina? Lenini poliitilised vastased on ikka ja jälle väitnud, et Lenini sõit erirongiga Šveitsist Venemaale 1917. aastal sai võimalikuks ainult tänu

koostööle Saksa ametkondadega. Need on need väited leidnud kinnitust. NLKP Keskkomitee Moskva arhiivi salajasest osakonnast leitud dokumendid signatuuriga 4-3-52 tõestavad, et ilma Saksa keisririigi tohutu rahalise toetuseta poleks Oktoobrirevolutsioon olnud võimalik. Pärast seda, kui kahel esimesel sõja-aastal ei õnnestunud otsustavat võitu saavutada, saatis keiser Wilhelm II 7. augustil 1916 valitsusele märgukirja, milles soovitas uut poliitilist orientatsiooni, mille järgi ühe vaenlasega tuli sõlmida separaatrahu, et saaks kogu armee paisata teiste vaenlaste vastu.

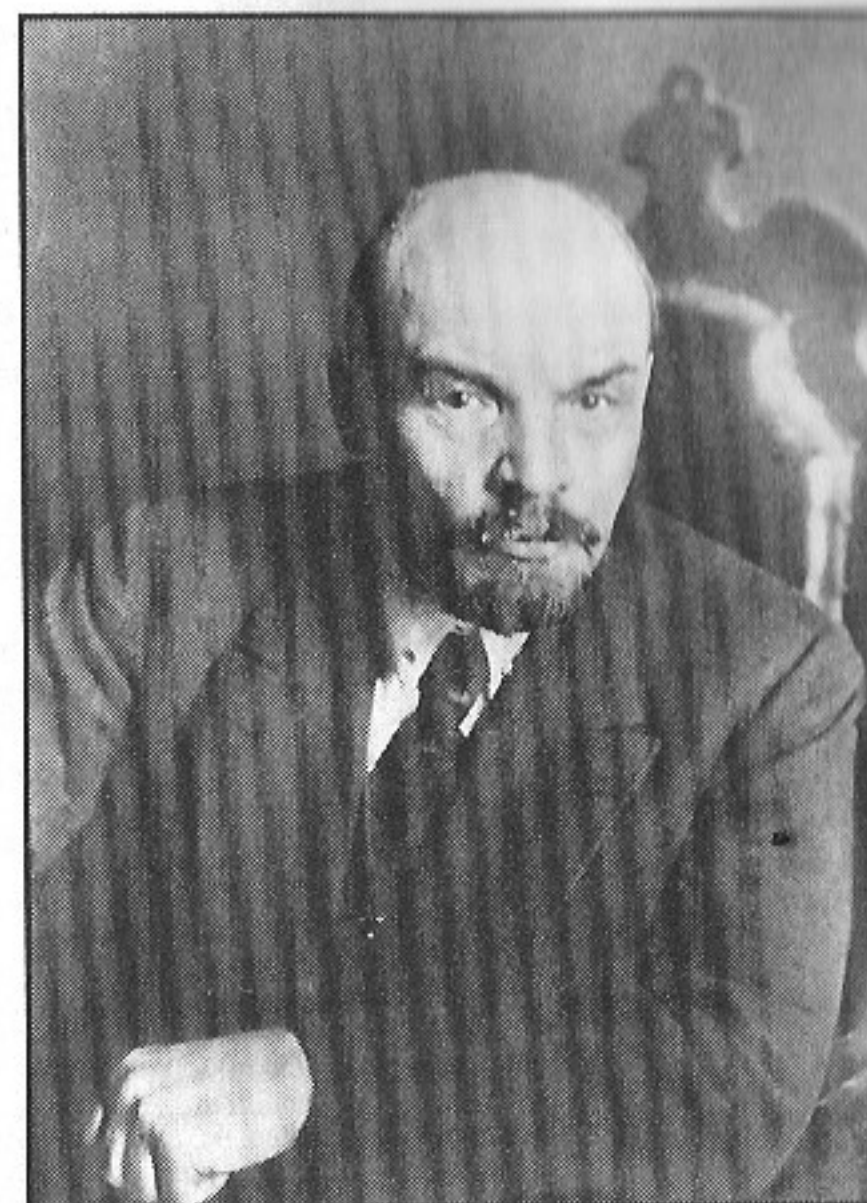
Kui Kerenski valitsus pärast 1917. aasta kodanlikku Veebruarirevolutsiooni, hoolimata tugevast diplomaatilisest survest, ei näidanud üles valmisolekut erirahu sõlmimiseks ja Saksamaa olukord seoses USA sõttaastumisega üsna kriitiliseks muutus, otsustati tegutseda teiste vahenditega. Saksalased toimetaski Lenini koos paari tosina kaasvõitlejaga Šveitsi eksilist Sankt Peterburgi. Manöövri eesmärgiks oli Kerenski kukutamine bolševike abil. Miks võttis Lenin selle sugugi mitte ohutu abipakkumise vastu?

Üks põhjusi oli kindlasti selles, et Zürichis olid Lenini tegutsemisvõimalused piiratud. Teiseks otsustas ta sakslaste abipakkumise ära kasutada, kuna antud olukorras oli see talle kasulik. Saksa saadik Bernis vabahärra Gisbert von Romberg teatas Berliini välisministeeriumi, et Lenin ja tema kaaskond ostsid kolmanda klassi sõidupiletid. "Nad arvavad, et kindlustavad end sel viisil Venemaal kompromiteerimise vastu," kirjutas saadik.

Revolutsionääride arvestus läks luhta. Kerenski valitsus alustas Lenini vastu uurimist riigireetmise pärast. Selle Leninile ebameeldiva uurimise lõpetas Oktoobrirevolutsioon.

Tollal oli Lenin vähemalt rahaliselt hästi kindlustatud. Raha pärines saksa allikatest. Seda fakti kinnitavad 1990. algusaastatel Moskva arhiivist, Kerenski arhiivist USA-s ja Saksa välisministeeriumi arhiividest leitud arvukad dokumendid.

Juba 1915. aasta varakevadel ja suvel eraldas Saksa rahandusministeerium kahes osas seitse miljonit marka "revolutsioonilise propaganda jaoks Venemaal". Sama aasta detsembris maksti Taanis elavale vene sotsialistile Aleksan-

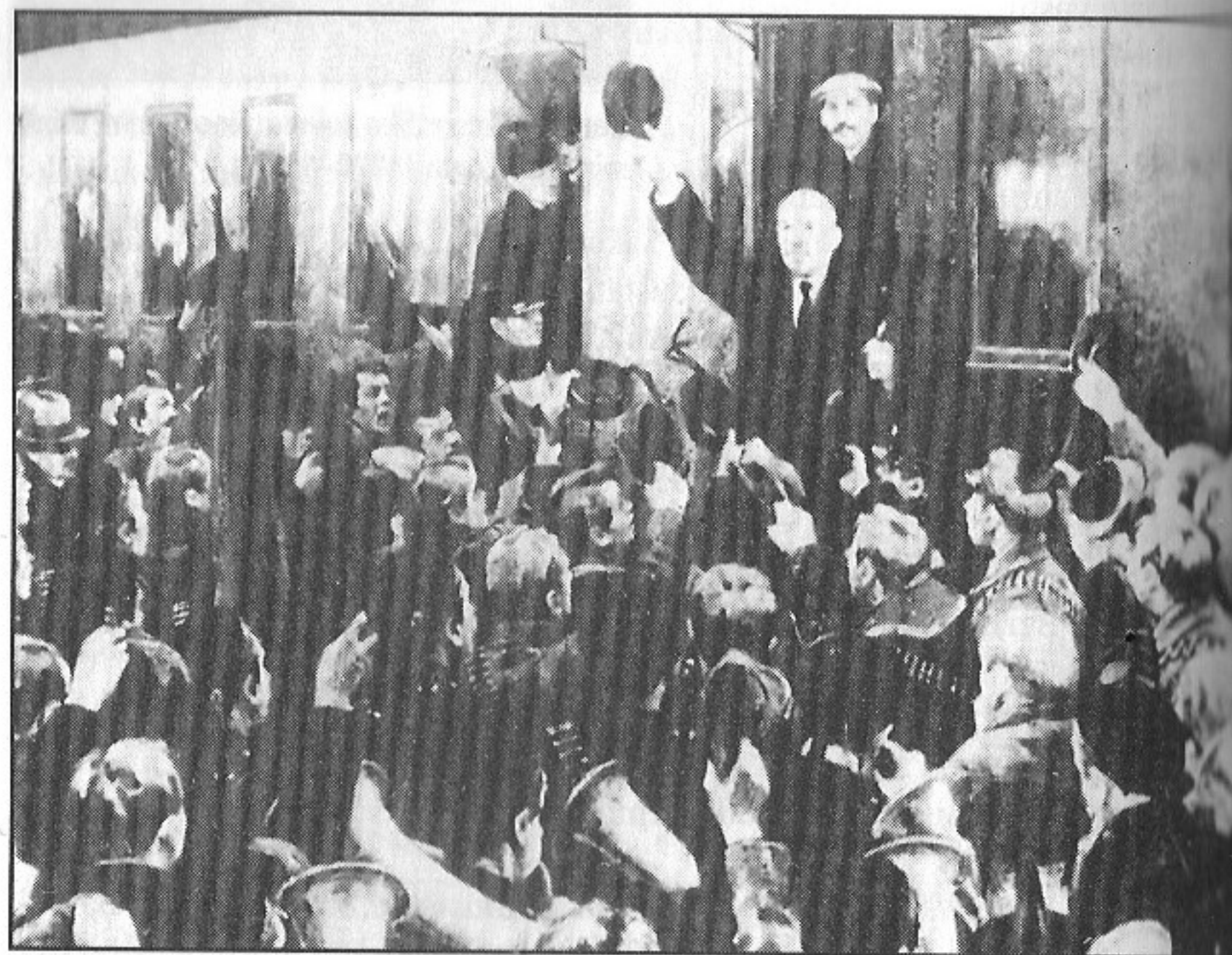

Vene bolševistliku revolutsiooni juht Vladimir Iljitš Lenin (1870–1924).

der Parvus-Helphandile Kopenhaageni Saksa saatkonna poolt samal eesmärgil miljon rubla sularahas. Oma panuse revolutsiooni andis ka Saksa tööstus. 1916. aasta oktoobris volitas Ruhri magnaat Emil Kirdorf Põhja-Reini rasketööstuse ülesandel kahte panka Stockholmis ja Saksa panka Šveitsis eraldama raha vene väljarändajatele, kes olid nõus vene sõjavangide hulgas ja Vene armees propagandat tegema. Pangad kandsid aeg-ajalt bolševike kontole üle suuri summasid. Ainuüksi revolutsioonilisel 1917. aastal maksti välja rohkem kui 15 miljonit marka. Raha oli ette nähtud revolutsioonipropagandaks, relvaostudeks ja Lenini ning Trotski isiklikeks vajadusteks. Nii kirjutas 18. juunil 1917 Kirdorfi volinik Svensson: "Diskontopangast on 315 000 marka härra Lenini jaoks Kroonlinna kontole üle kantud."

12. septembril teatas sama isik 207 000 marga ülekandmisest. Ei unustanud ka Trotskit, kellele Rootsis avati isegi arve. 9. novembril olid kontod tühjad. Keiserlik välisministeerium pöördus rahandusministri poole.

"Mul on au, teie ekstsellents, anda välisministeeriumile 15 miljoni marga suurune summa poliitilise propaganda jaoks Venemaal," vastas rahandusminister.

Lenini saabumine Petrogradi. (Tundmatu kunstniku maal.) Saksa välisministri Zimmermanni ja kantsler Hollwegi nõusolekul võimaldati Leninil koos kaaslastega sõita pitsooritud erivagunis Šveitsist takistamatult läbi Saksamaa. Saksa valitsus loosis, et vene bolševikel õnnestub sundida oma valitsust Saksamaaga rahu sõlmima. Lenin sõitis Stockholmi ja Soome kaudu Venemaale ning saabus 16. aprillil 1917 Petrogradi Soome vaksalisse, kus revolutsiooniliselt meelestatud rahvahulk ta vaimustusega vastu võttis.

Lenin: "Kui sotsialismi saab teostada alles siis, kui seda lubab rahvahulkade vaimne areng, siis ei näe me sotsialismi isegi mitte viiesaja aasta pärast." (Fotol: Lenin 1919. aastal Moskvas Punasel väljakul kõnet pidamas).

luba järgmisel päeval see summa kinnitati ja kanti üle.

8. jaanuaril 1918 teatas Berliini riigipanga direktor von Schantz Trotskile, et 50 miljonit rubla kullas on rahvakomissaride tarvis üle kantud. Üks kuldrubla võrdus tollal 1,25 margaga. Raha oli mõeldud Punaarmeele, kusjuures kaardiväelase päevapalgaks oli 12–16 rubla.

3. märtsil 1918 Brest-Litovskis sõlmitud separaatrahu läks keisrile maksma umbes sada miljonit marka.

11. juunil 1918 kanti üle veel 40 miljonit marka. Kõik need ülekanded teenisid üht ja sama eesmärki: toetada nõukogusid võitluses tsaarile ustavate väeosade vastu. Vastuseta jääb aga küsimus, kas viimane summa ka täies ulatuses välja maksti. Saksa saatkonna dokumendid kinnitavad ainult üheksa miljoni marga laekumist.

Ameerika diplomaat ja luuraja Edgar Sisson, kes viibis aastatel 1917–18 Venemaal, nühkis välja 70 dokumenti, mis tõestasid bolševike sidemeid Saksa väejuhatuse, suurtööstuse ja rahandusringkondadega. Tema järeldus: "Nendest dokumentidest nähtub, et praegune bolševike valitsus — Lenin, Trotski ja nende kaaslased — on Saksa agendid ja et bolševistliku revolutsiooni valmistas ette Saksa kindralstaap ning seda finantseeriti Saksa riigipanga ja teiste finantsinstitutsioonide kaudu."

Müüt juutide vandenõust varises kokku.

Diktaatoriks sündinud

Jossif Vissarionovitš Stalin sündis 18. detsembril 1878 — mitte 18. detsembril 1879, nagu see paljudes ametlikes allikates kirjas seisab. Oma vanust võltsis Stalin 1921. aastal partei küsitluslehel. Ilmselt tahtis ta ennast pisutki nooremaks valetada.

Stalini isa, kingsepp Vissarion Ivanovitš Džugašvili oli harimatu ja toores tüüp. Viis aastat pärast Soso (nii kutsuti Stalinit lapsepõlves) sündi jättis isa perekonna maha ning kolis Tbilisisse, kus ta töötas mõnda aega kingavabrikus ja elas puudust kannatades. Isa haigestus ning suri, kui Stalin oli alles 10-aastane. Stalini ema Jekaterina Georgijevna, sündinud Geladze, oli pärit talupojaperekonnast. Ema teenis elatist pesupesija ning õmblejana ning tal polnud aega pojaga tegelemiseks. Nii veetis Soso suurema osa ajast tänaval. Lapsena põdes Soso rüugeid, mis jätsid ta näole inetud armid. Hilisemates poliitaktides on Stalini üheks varjunimeks ka "Rõugearmiline".

Kaheteistkümnenda-aastane Soso vigastas ühel autoõnnetusel vasakut kätt, mis aja jooksul jäi paremast käest lühemaks ja nõrgemaks. Soso varjas hoolikalt oma osaliselt moondunud kätt, vältis teiste nähes riietumist ning pelgas arste. Ta suples vastumeelselt ning ei õppinudki ujuma.

Juba lapsepõlves paistis Stalin silma kangekaelsusega ja sooviga oma eakaaslastest üle olla. Ta luges palju. Oma väikese kasvu ja nõrga füüsilise tõttu tundis ta alatasa hirmu võimaliku kakluse korral kolki saada. Stalini varajases nooruses avaldusid tema kolm põhiomadust: endassesulgumine, tigidus ja kättemaksuhimu. Stalin vihkas kogu elu pikka kasvu ja füüsiliselt tugevaid mehi. Juba varakult haaras tema meeli soov kuulsaks saada. Kuna ta oli aga vaene, pealegi mittevenelane, siis olid tema võimalused tsaristlikul Venemaal läbi lüüa üsna kasiinad. Noorele Stalinile avaldasid tugevat muljet gruusia kirjaniku A. Kazbegi raamatud, eriti aga romaan "Isatapja", mis jutustab mägitalupoegade võitlusest oma vabaduse eest. Ühest romaani kangelasest, alistumatust Kobast sai Stalini-

Seminarist Stalin 1894. aastal.

le suur eeskuju. Koba oli hiljem Stalini esimene varjunimi. Kui Stalin sai kaheksa-aastaseks, pani ema ta Gori kirikukooli, mille nelja klassi lõpetamiseks kulus Staliniil kuus aastat. Tal oli koolis tõsiseid raskusi, sest suurem osa õppetööst toimus vene keeles. Stalin õppis päris hästi vene keeles kirjutama, kuid mitte kunagi vabalt rääkima. Ta rääkis vene keelt aeglaselt, vaikselt ning tugeva gruusia aktsendiga.

1894. aastal astus Stalin Tbilisi vaimuliku seminari. Tolleaegsetes koolides, eriti aga seminaris valitses obskurantism, silmakirjalikkus ning vastastikune muhkimine. Seminaris oli range kord ning peaaegu sõjaväeline distsipliin. Nii polegi midagi imestada, et sellistest õppeasutusest ei võrsunud mitte ainult tsarivõimade kuulekad teenrid, vaid ka revolutsionäärid. Seminar mõjutas Stalinit tugevasti ning arendas edasi neid omadusi, mis olid avaldunud juba tema varajases nooruses. Stalin muutus veelgi suuremaks sõnakeerutajaks, kavaldajaks ning toorutsejaks. Seminari ajast on pärit ka Stalini dogmatism ning igasuguse tolerantsuse puudumine teisitimõtlejate suhtes. Noorel Stalinil polnud ka huumorimeelt. "See oli kummaline grusiin," meenutasid seminarikaaslased hiljem. "Ta ei saanud üldse naljast aru ning reageeris needuste ja ähvardustega ka kõige süütumale naljale."

Seminaris õppides vaimustus Stalin marksismist ning ametliku versiooni järgi olevatki ta koolist välja heidetud keelatud kirjanduse lugemise eest ja sotsiaaldemokraatlikus ringis osalemise pärast.

Kuulsate poliitikute-diktaatorite, nende käsilaste, aga ka tavaliste kriminaalkurjategijate elulugudes on hämmastavalt palju ühist. Kui me tahame saada vastust küsimusele, kus on kurjuse lättes, siis peame alati kõigepealt tutvuma meid huvitava diktaatori või kurjategija lapsepõlvega. Skeem on lihtne: kõik julmused, olgu nad siis karmikäelised poliitikud, seksuaalmõrvarid või tavalised mõrtsukad, on üles kasvanud vaegperekonnas või siis peres, kus on domineerinud ema. Samuti on nad kõik kannatanud füüsilisest puudest või harimatusest tingitud alaväärsuskompleksi all. Paljude diktaatorite-memmepoegade puhul on tähelepanuväärne, et nad püüdsid kunsti teha. Nero laulis, Napoleon kirjutas esseid, Stalin ja Mussolini luuletasid, Hitler maalis, Göring luuletas ja maalis, Goebbels kirjutas romaane ja teatritükke...

Napoleon oli 15-aastane, kui ta isa suri, Hitler 14, Stalin 10. Hitleri ja Napoleoni isad olid sageli aastaid ära. Stalini isa jättis ema maha, kui poeg oli alles viieaastane. Napoleon lahutati isast üheksa-aastaselt.

Napoleon, Bismarck, Hindenburg, Wilhelm II, Stalin, Hitler, Aleksander Suur, Hannibal, Caesar, Caligula, Nero, Karl V, Felipe II, Louis XIV, Ivan Julm, Tälingis-khaan, Friedrich Suur, Robespierre, Mussolini, Franco, Himmler, Röhm, Eichmann, Höss, Heydrich, Mengele ja veel paljud teised nendetaolised massidega manipuleerijad — neis kõigis oli midagi ühist. Nad kasvasid üles ema tugeva mõju all, neil olid isikupäratud ja tahtejõuetud isad ning nad kõik tapsid n.-õ. võõraste kätega.

Need kaks fotot annavad mõtlemissainet nii müstikutele kui psühholoogidele. Ülemisel fotol: Hitleri neljanda klassi lõpupilt 1899. aastast. 10-aastane Hitler on viimases reas keskel. Alumisel fotol: Stalin neljanda klassi lõpetamisel (tagumises reas keskel).

Ülemäära tihe side emaga arendab poegades võimuahnust ja kalduvust vägivallale. Verejanuliste poliitikute elulugude põhjal võib öelda, et vägivalda ei tulva mitte mees, vaid mittemees.

Goebbels räägib oma päevikutes suure hellusega emast, kuid vihkamisega isast. SA (Sturmabteilung — rünnakrühm) juht, homoseksualist Röhm ütles oma ema kohta: "Minu ema on maailma parim naine ja ema. Noorima pojana ei oska ma tema kohta midagi rohkemat öelda." Auschwitzi koonduslaagri komandant Rudolf Höss kaotas oma isa, kui ta oli neljateistkümneaastane. Höss meenutas: "Ma ei mäleta, et isa kaotus oleks mulle midagi tähendanud... Kuid siiski andis isa surm minu elukäigule suuna, mida ta poleks soovinud." Selle formuleeringuga tabas Höss endalegi teadmata naelapea pihta.

Caesar oli viisteist aastat vana, kui tema tähtsusetu isa suri ja tugeva ema mõju sai valdavaks.

Saint Helena saarel pagenduses olles tunnistas Napoleon, et ta ei armastanud kedagi nii nagu oma ema. Memmepoegadest poliitikutele on omane julmus, kahekeelsus ja sõnamurdlikkus. Napoleon lubas, et Prantsusmaa saab elama rahu, kuid isehakanud keisri üks sõjakäik järgnes teisele. Rahuinglit ja rahvajuhti mängisid ka Hitler ja Stalin, keda tegelikult huvitas ainult omaenda võim.

Huvitav on lugeda memmepoegadest julmurite pävikuid. Himmleri ja teiste temataoliste päevikusissekannetel on sarnasust koduperenaise ülestähendustega. Kuid tühisemat pävikut kui Nikolai II oma annab ette kujutada...

Poliitikasse trüginud memmepojad ei suutnud vabaneda oma ema mõju alt ja kuna nad olid arglikud, otsustusvõimetud ja ebamehelikud, siis kompenseerisid nad oma isiksuse puudujäägid unistustega suurest võimust, massidele koha kättemõistamisest ja lunastusest. Mõned memmepojad jäidki õnneks vaid unistama. Friedrich Nietzsche oma üliinimese teooriaga on üks näide. Osa emajumaldavaid poegi üritas oma unistusi (õigemini oleks öelda luupaineid) ellu viia ja lõpetas väga kurvalt. Sellesse gruppi kuuluvad ka mõned kaasaegsed sektijuhid. Osal aga õnnestus pääseda riikide ja armeede etteotsa ja nad korraldasid (või lasid korraldada) suurejoonelisi tapatalguid.

Operatsioon "Nälg"

Mis juhtus 1932. aasta sügisest 1933. aasta suveni Ukrainas ja Volgamaal? Miks võeti talupoegadelt viimanegi viljatera? Miks sarnanes viljavarumiskampaania sõjaga omaenda rahva vastu? Kuidas võis juhtuda, et miljonid inimesed surid nälga, kui maad polnud tabanud põud?

Sellise näljahäda põhjustas stalinlik viljavarumispoliitika. 1932. aastal tegi Stalinile ja Molotovile muret asjaolu, et talupojad võisid vabalt liikuda ja elukohta vahetada. Oli vaja midagi välja mõelda, et talupoegi maal kinni hoida. Teada oli ka, et puudust kannatavad talupojad käisid öösiti põllul käärides ja viljapäid lõikamas, et saaks lastele putru keeta. Sellele sotsialistliku omandi riistamisele oli vaja lõpp teha.

7. augustil 1932 anti välja seadus, mille järgi põllult vilja varastamise eest ning ühiskondliku vara, kariloomade jms. röövimise eest nähti ette mahalaskmine koos kogu vara konfiskeerimisega, kergendavatel asjaoludel võis mahalaskmise asendada vähemalt 10-aastase vabadusekaotusega koos kogu vara konfiskeerimisega. Rahvas hakkas seda nimetama viie viljapea seaduseks. Viiest viljapeast piisas, et kohus võiks perekonnapeale surmanuhtluse määrata. Masinavärk hakkas tööle. 55 000 inimest mõisteti süüdi. Neist 2100 lasti maha. Viljavarumiskampaania muutus tõeliseks sõjaks talupoegade vastu.

1932. aasta sügisel langesid külad viljavarumisvolinike terrori alla. Ametlike dokumentide järgi varusid nad küll vilja, kuid tegelikult polnud see nii. Talupoegadelt võeti ära kõik: kartul, liha, kodulinnud. Stalin tegutses nagu ehtne väejuht sõja ajal, mil vaenlasele ei jäeta midagi. Ära võeti isegi soe toit potist.

1932. aasta talveks oli must murepiirkond hiiglasuureks laienenud: selle ülemine piir kulges Ukraina põhjarajoonide kaudu mustmullavööndi keskoblastitesse ning läbis Kurski ja Voronezi oblasti umbes keskpäigast. Voronezi oblasti põhjaosas, nii nagu ka Valgevenes, oli olukord küll raske, kuid lausa näljasurm seal ei ähvardanud. Näljaala hõlmas Voronezi oblasti lõunarajoonid, Pensa oblasti edelast kirdesse, kogu Kuibõševi oblasti, Uljanovski oblasti lõunaosa ja Baškiiria. Nälgis ka Orenburgi oblast ja sealt edasi itta kuni riigipiirini välja. Lõunas hõlmas surmaala Musta mere ranniku, Kaukasuse peaaheliku, Kaspia ranniku ja ulatus sealt edasi itta.

Nälg tappis inimesi füüsiliselt, aga ta murdis neid ka moraalselt. Arhiivis on säilinud dokument, millest saame teada, et nälja-aastal 1921 palus grupp kodanikke oblasti sõjakomissariaadilt ja täitevkomiteelt ametlikku luba tappa oma lapsi endale söögiks. Läks mööda pisut üle kümne aasta ja inimesesöömine muutus massiliseks.

Keskkomitee komisjonid tuiskasid mööda maad ringi. Põhja-Kaukaasiasse jõudis selline komisjon 1932. aasta oktoobri lõpus. Seda juhtis Kaganovitš. Ko-

1921. aastal näljapiirkonnast evakueeritud lapsed. Tollal sai maailm teada, et Venemaal on nälg. Kümme aastat hiljem käskis Stalin kõik salajas hoida.

misjoni koosseisu kuulusid Mikojan, Tšernov, Jagoda, Škirjatov, Kossarev ja teised. Komisjonile olid antud erakorralised volitused. Doni-äärses Rostovis kutsuti kokku kraikomitee büroo erakorraline istung.

Kolhoosnikele esitati ainult ultimaatumeid. Vili tuli kiires korras ära anda. Plaani täitmata jätmise puhul kanti staniitsa musta nimekirja. See tähendas surmaotsust. Musta nimekirja sattunutelt võeti ära kogu saak: nii toidu- kui seemnevili. Hiljem korraldati läbiotsimine: kõik söödav viidi ära. Suletati tarbijate kooperatiivi kauplused. Inimestel keelati staniitsast lahkuda. Sõjavägi piiras need rajoonid sisse.

Ligi 15 staniitsat tehti täiesti tühjaks. Inimesed veeti Siberisse, Uuralisse. Väevõimuga, loomavagunites. Poltavskaja staniitsa asemele kerkis hiljem Krasnoarmeiski linn. Nime sai ta selle järgi, et kevadel pandi tühjadesse taredesse elama demobiliseeritud punaarmeeelased. 1932. aasta talvel korraldas Stalin tšetšeenide, ingušside, karatšaide ja krimmitatarlaste tulevaste väljasaatmiste peaproovi.

Meeleheitele viidud kasakad haarasid relvad. Niinimetatud kulakute mässe saadeti maha suruma Punaarmee. NKVD endise kindrali A. Orlovi tunnistuse kohaselt keeldus üks lennueskadrill ülestõusnud kasakastaniitsade karistamisest osa võtmast. See saadeti otsekohe laiali ja pool isikkoosseisust lasti maha. OGPU piirivalveväe ülem Frinovski, kes vastutas ülestõusude mahasurumise ja karistusoperatsioonide läbiviimise eest, kandis Poliitbüroo istungil ette, et Põhja-Kaukaasia jõgedes ujuvad allavoolu sajad sõjaväelaste laibad. Seoses sellega toimiti ülestõusnutega erakordselt julmalt. Kümned tuhanded talupojad lasti

kohtuta maha, sajad tuhanded saadeti asumisele või veeti Siberi ja Kasahstani koonduslaagritesse.

Ukrainas tegutses komisjon eesotsas Molotoviga. Kogemusi oli küllaga ja talupoegi pitsitati nii, kuidas võimalik. Kehtestati trahvid viljaplaani täitmata jätmise eest. Volinikul polnud enam vaja improviseerida, talupoegade taresid võis toiduainetest tühjendada nüüd juba seaduslikul alusel. Kästi ära võtta ka külvijad ja söödavarud. Kohalikud võimud püüdsid Molotovi komisjoni korraldusi plaanilevendada.

Kohtadele saadeti Ukraina K(b)P Keskkomitee peasekretäri S. Kossiori allkirjaga instruktsioon, mis keelas ilma partei oblastikomitee loata külvivaru välja vedada. Moskvas aga leiti, et Ukrainas toimuv ei vasta nn. partei põhijoonetele. Kiire korras sõitis Kiievisse Kaganovitš teatega, et ÜK(b)P Keskkomitee on tühistanud Ukraina K(b)P Keskkomitee otsuse, sest see olevat nõrgestanud "meie positsioone võitluses vilja eest". Kaganovitši initsiatiivil kehtestati Ukrainas nagu Põhja-Kaukaasiaski mustade nimekirjade koostamise kord...

Hiljem olid paljud nõukogude inimesed veendunud, et Stalin ei teadnud midagi miljonite talupoegade hukkamisest. Vale! Nii Stalin kui tema lähikondlased teadsid näljast. Ja mitte ainult et teadsid, vaid viisid küla teadlikult vastu hukkamisele. See ei sündinud üleöö. Mõte talupoegade arveid õiendada oli Stalini peas idanenud tükk aega. 1928. aastal käis ta esmakordselt Siberis vilja välja pressimas. Tagasi tulles oli tal kuri veendumus, et talupoegi võib maha suruda ainult nende selgroogu murdes.

Millest oli Stalinil tekkinud selline pime viha talupoegade vastu? Kas mitte nendest teoreetilistest arutlustest, et talupoegade mass tekitab iga päev, iga tund stiihiliselt ja tohutult ulatuses kapitalismi. Võitluses kapitalismiga juhindus Stalin aga ainult ühest meetodist — hävitamisest.

Nälgivad kulakud Volgamaal. 1930. a. eksportis N. Liit 48,3 milj. tsentnerit teravilja, järgmisel aga koguni 51,8 milj. tsentnerit.

Kahaksa kuud järjest võimutses nälg, talupoegi halastamatult tappes. Niipea kui masinavärk käima läks, kaotas Stalin külas toimuva vastu huvi. Teated sõjast talupoegade vastu jõudsid küll Kremlisse, kuid Stalin ei teinud neid märkama. Ta ei tahtnudki neid märgata. Ent kirjanik M. Šolohhovi kirjale ei saanud ta reageerimata jätta. Stalin vastas lühidalt. Ta kutsus üles nägema puude taga metsa, see tähendab helget tulevikku.

Kõige kohutavam näljaepideemia algas 1933. aasta mais.

I üleliidulisel eesrindlike kolhoosnike kongressil 1933. aasta veebruaris lõi Stalin lihtsalt käega näljahäda tragöödiale, teatades, et "need raskused, mis teie ees seisavad, ei vääri isegi seda, et neist tõsiselt räägitaks. Igal juhul, võrreldes nende raskustega, mida töölised 10–15 aastat tagasi üle elasid, näivad teie raskused, seltsimehed kolhoosnikud, lapsemänguna".

Tõde näljaepideemia kohta ei varjanud Stalin mitte ainult oma kaasmaalaste eest. Takistati ka välismaale teadete saatmist. Välisajakirjanikel oli keelatud külastada rajooni, kus valitses nälg. Mõnel korrespondendil õnnestus siiski tõelisi materjale avaldada. Siis märkis solvunud Stalin ÜK(b)P Keskkomitee ja Keskkontrollkomisjoni ühispleenumil jaanuaris ärritunult, et osa välisajakirjanikke taipab "rahvaste majanduselust ja töötajate olukorrast sama palju kui näiteks Abessiinia keiser kõrgemast matemaatikast".

1933. aasta augustis käis näljast vaevatud Kiievis Prantsusmaa endine peaminister Édouard Herriot. Kõrge külalise auks korraldati uhkeid bankette ja vastuvõtte. Asulatesse, mida Herriot külastas, veeti toiduaineid, kohalikele elanikele jagati rõivaid. Ringsõidu lõppedes kinnitas Herriot, et kõik teated Ukraina näljahädast on suur vale ja natsliku propaganda väljamõeldis. Tema sõnad eksitasid tookord paljusid Lääne inimesi.

Vestluses Inglise peaministri Churchilliga Teherani konverentsil märkis Stalin, et kollektiviseerimise ajal tuli võidelda kümnete miljonite kulakute vastu, kellest enamik hävitati. Samal teemal vestles Stalin ka Rooseveltiga Jaltas, kurtis, et Ukrainas on tema olukord raske ja ebakindel. Mis nende sõnade taga peitus, sai teatavaks hiljem. Tuli välja, et näljaepideemiast oli Stalinile veel vähe. Järgmine samm pidi olema kõigi ukrainlaste ümberasustamine. Stalin kahetses hiljem veel hulka aega, et tal ei õnnestunudki oma plaane ellu viia.

1933. aasta suvel jõudis operatsioon "Nälg" lõpule. Erinevatel andmetel oli hukkunud neli kuni kümme miljonit inimest. Täpset arvu ei tea keegi.

Milovan Dzilas, kes Stalinit isiklikult tundis, kirjutas: "Tegelikult oli Stalin kolektis, kes järgis abstraktseid absoluutseid ideid, mis olid oma olemuselt utoopilised ja mille edukas elluviimine tähendas vägivalda, füüsilist ja vaimset hävitamist." Stalin ehitas hirmule rajatud ühiskonna, mille vundamendiks oli vägivald. Ent Stalin ei sooritanud genotsiidi uhkes üksinduses. Teda aitas, toetas ja tõi tagant terve süsteem. N. Liidu tragöödia seisnes selles, et kuriteod ja usk uue ühiskonna helgetesse ideaalidesse käisid käsikäes.

Mussolini tõus ja langus

Itaalia fašistliku partei asutaja ja juht Benito Amilcare Andrea Mussolini sündis 29. juulil 1883. aastal Varano di Costa külas. Mitu põlve Benito isapoolseid esivanemaid olid põlluharijad ja tema isa Alessandro küla sepp. Ema Rosa Malton oli jumalakartlik ja vaikne naine ning pidas õpetajaametit.

Benitol oli allumatu iseloom. Koolist visati ta pussiga kaklemise pärast mitu korda välja, kuid ta lõpetas siiski keskkooli ning 18-aastasena sai temast põhikooli õpetaja. Ent peagi võeti talt halva maine tõttu õpetamisõigus. Noorusaja katsumustes kujunes tema iseloom: egoism, tahtekindlus ja põikpäisus, milleta ükski diktaator läbi ei löö.

Kuna Mussolini elus mängisid suurt rolli naised, teemegi nüüd juttu tema suhetest õrnema sooga.

Juba noores eas tunnistas Mussolini, et riietab silmadega lahti iga naise. Noorusaastail kohtus ta naistega kõige sagedamini trepikodades, puude vilus või jõekaldal. 19-aastase Benito ellu jättis olulise jälje vene sotsialist Andzelika Babanova, kes oli temast neli aastat vanem. Huvitaval kombel katkestas naine temaga suhted, kuna kahtles õigusega Benito sotsialistlike vaadete siiruses.

Seejärel oli Benitol romaan abielunaisest korteriperenaise Luigiga. See oli vapustavalt armukade naine. Ta rebis oma armukese märkmikust välja lehed, millele olid ajalooõpikust välja kirjutatud tööks vajalikud naisenimed.

Muide, temalt sai Mussolini süüfilise, mille tõttu ta pidi peaaegu oma elule kää külge panema. Ta ei suutnudki end päris terveks ravida ning paljud seostasid tema sõjaaegseid möödalaskmisi ajukahjustusega. Mussolini iseloomus võis täheldada teisigi väljaravimata süüfilise tundemärke, nagu suurushullustus ning kõrgeenenud ärrituvus.

1909. aastal armus Mussolini Raquele Guidisse. Sotsialistina ei pooldanud Mussolini kiriklikku abielu ning pakkus vabaarmastust. See kutsus esile Raquele ema vihase protesti. Siis ütles Mussolini: "Näete seda revolvril, sinjoora? Selles on kuus padrunit. Kui teie tütar mind hülgab, saab üks temale, ülejäänud viis minule!" Pärast seda andis sinjoora oma õnnistuse. 17. jaanuaril 1910 panid noored ilma igasuguste formaalsusteta leivad ühte kappi ning asusid Via Meren-

14-aastane Benito Mussolini.

dal elama möbleeritud korterisse. Saanud peaministriks, oskas liiderdav *duce* võrgutada teda külastavaid daame oma ametiruumides, kusjuures ta ei võtnud maha pükse ega kingi. Üldse suhtus Mussolini naisesse kui naudinguvahendisse ning vahetas neid sageli, juhindudes tugevast maamehe maitsest: eelistas täidlast ning ei sallinud, et naine lõhnaõli kasutab. Talle ei meeldinud ka, et naine tema kõrval magab, sest kartis märkusi oma öösärgi kohta, ilma milleta ta uinuda ei suutnud.

Huumorimeele ja eneseirooniaga oli *ducel* raskusi. Väga ebauskliku inimesena kartis ta kohutavalt küürakaid ja vigaseid inimesi ning avatud vihmavarje. Ta joonistas oma punase Alfa-Romeo mootorikattele amulette ning ei läinud kusa-
gile ilma väikese Püha Antoniuse kujuta, mis pidi kaitsma haiguste eest. Eetri ja viiruki lõhn pani teda minestama. Ta pesi end ja vahetas särke harva. Ükskord solvas ta Hispaania kuningannat, ilmudes vastuvõtule ajamata habemega.

Kogu oma kõlvatuse juures austas *duce* tugevaid perekonna alustugesid. Tõsi küll, aeg-ajalt kolkis ta oma Raquelet ning ükskord läkitas lemmiktütre Edda pihta taldriku. Naine ei jäänud võlgu. Kord, kui Benito oli kõvasti auru all ja hakkas mööblit lõhkuma, hoiatas naine: "Kui sa veel kord sellises olekus koju tuled, tapan su!" *Duce* teadis, kellega tal on tegemist, ning jättis joomise maha. Oma armukestega ta nii ei tseremoonitsenud.

Viiimased üheksa eluaastat oli Mussolini armukeseks mustapäine iludus Claretta Petacci. Ilmselt oli see kõigist tema kiindumustest sügavaim. Ent vaatamata armastusele Clara vastu, oma perekonda ta ei hüljanud. Targa naisena ei esi-

28. oktoobril 1922, pärast kuulsat marssi Roomasse poseeris Benito Mussolini koos oma poolehoidjate ja kaasvõitlejatega Populo väljakul fotograafidele.

Mussolini armuke Claretta Petacci 1938. a.

vene emigrantidest revolutsioneeridega, kes avaldasid Mussolinile suurt mõju. Sotsialism sai Mussolinile sedavõrd omaseks, et ta hakkas endaga kaasas kandma Marxi pildiga medaljoni.

1904. aasta novembris oli Mussolini Itaalias tagasi. Saanud vene sotsialistidelt tõhusa väljaõppe, hakkas ta kodumaal sõnas ja kirjas propageerima sotsialismiideed. 1909. aastal asutas Mussolini oma kodumaakonnas Emilia Romagna Forli linnas ajalehe "La Lotta di Classi", millest kujunes klassivõitluse lipukandja. Ajapikku sai Mussolini tuntuks kogu Itaalias. 26-ndaks eluaastaks oli Mussolini kuus korda vanglas istunud, omandanud sotsialistliku kõnemehe kuulsuse, oli keskpärane, kuid produktiivne ajakirjanik, tuntud huligaan ja mõistagi itaalia fašistide liider. 1912. aastal sai Mussolinist ajalehe "L'Avanti!" peatoimetaja.

Esimeses maailmasõjas võitles Mussolini tavalise reamehena. 23. veebruaril 1917 sai ta granaadiheitja plahvatusel raskesti haavata ning demobiliseeriti. Sama aasta juunis asus ta taas tööle oma 1914. aasta novembris asutatud ajalehe "Il Popolo d'Italia" toimetajana.

23. märtsil 1919 asutas Mussolini pahempoolsete võimuhaaramistaotluste vastu võitlemiseks sõjaveteranide organisatsiooni *Fasci di Combattimento* (Võitlusliit), mis 7. novembril 1921 kuulutas end Rahvuslikuks Fašistlikuks Parteiks (*Partito Nazionale Fascista*). Mussolinist sai selle partei juht — *il duce*.

1922. aasta oktoobris nõuab Mussolini valitsuselt fašistide laskmist kabinetti ning lubab korraldada rünnaku Roomale, kui tema nõudmisi ei täideta.

tanud Clara mingeid pretensioone ning rahuldus talle ostetud luksuskorteriga. Ükskord ilmus nende armupessa *duce* seaduslik abikaasa, silmitses luksust, millega Mussolini oli oma armukese ümbritsenud, ja hoiatas sarkastiliselt, et ükskord kihutatakse ta Loreto väljakule — prostituutide kogunemispaika. Kuid tulgem tagasi Mussolini poliitilise karjääri juurde.

1902. aasta juunis sõitis Mussolini Šveitsi, kuhu jäi rohkem kui kaheks aastaks. Šveitsis töötas ta ühe veinikaupmehe juures jooksupoisina ning õhtuti külastas Lausanne'i ülikooli. Ta luges Marxi ja Engelsit ning kohtus

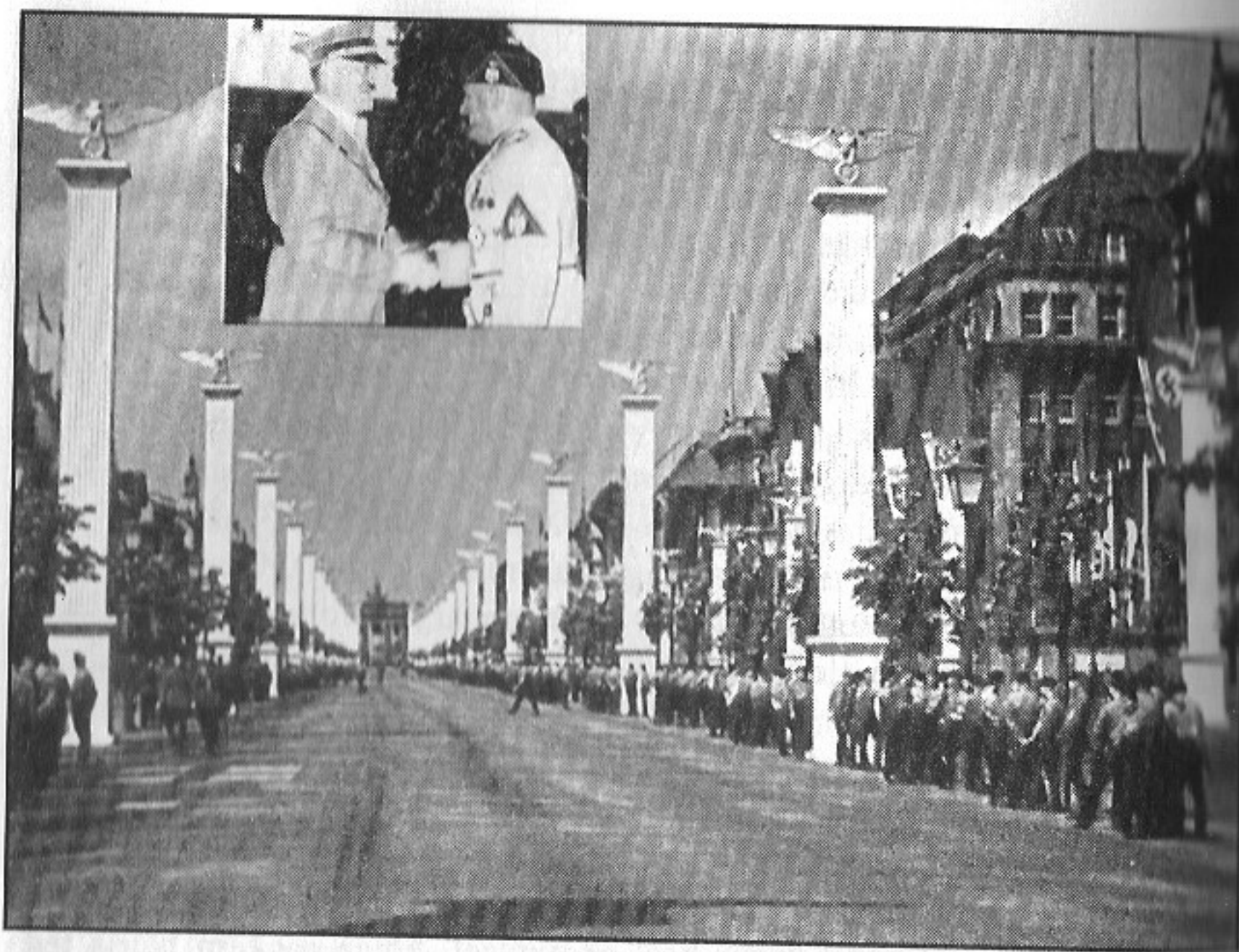
24. oktoobril mobiliseerib ta Napolis 40 000 mustsärklast ning korraldab otse valitsuse nuhkide silme all 27. oktoobril grandioosse vägede ülevaatusel. Samal õhtul annab ta mustsärklastele korralduse marssida Rooma. Kuningas Vittorio Emanuele III kõhkleb järgmisel päeval piiramis seisukorra väljakuulutamise dekreedile allakirjutamisega ja nii saab Mussolini olukorra peremeheks. Pärast valitsuse tagasiastumist teeb kuningas 29. oktoobril Mussolinile ülesandeks moodustada uus valitsus ning annab talle ka edaspidi vabad käed. Mussolini saabub rongiga Rooma, 30 kilomeetri kaugusel linnast ootavad tema banded aga endiselt rünnakukäsku. 30. oktoobril tuuakse mustsärklased erirongidega Rooma võiduparaadile. Järgmisel päeval esitleb Mussolini oma kabinetti. Peale peaministri ameti võtab ta endale ka sise- ja välisministri koha (3. jaanuaril 1926 hakkas juhtima ka sõja-, mere- ja lennundusministeeriumi). Oma poliitiliste vaadete kohta on *duce* öelnud: "Ma olen reaksionäär ja revolutsionäär vastavalt olukorrale." Paremini ei olegi võimalik tema maailmavaadet ja poliitilisi eesmäärke määratleda.

Mis sundis aga Mussolinit Hitleriga liituma? Eelkõige kindlasti ühine anti-kommunistlik ning imperialistlik ideoloogia. Esimesel kohtumisel Veneetsias 16. juunil 1934 ei leidnud diktaatorid veel ühist keelt, sest erinevused välispoliitilistes huvides, eriti Austria osas, olid liiga suured. Alles pärast sõda selgus, et Mussolini polnud Hitlerist kuigi heal arvamusel, kõige rohkem häiris teda Hitleri fanatism ning haiglaslik juudivaenulikkus.

23. oktoobril 1936 jõudsid Rooma ja Berliin siiski esimese koostöökokkuleppeni. Kõige tugevamat muljet avaldas Mussolinile aga tema esimene ametlik visiit Saksa-maale 1937. aasta septembris. Juhid külvasid teineteist üle komplimentide ja auavaldustega. Hitler autasustas Mussolinit spetsiaalselt temale määratud Saksa Kotka Teeneteordeni suurristiga ja kullatud parteimärgiga, mida NSDAP liikmetest kandis ainsana Hitler. Juhid pidasid teineteisele kiidukõnesid ning kinnitasid vastastikku ustavust. Mussolini saabumise päeval, 25. septembril 1937 oli Berliini peatänav Unter den Linden pidulikult kaunistatud. Kaks miljonit pealinlast moodustasid 15 kilo-

Mussolini: pilk alati suunatud kaugusse.

25. september 1937. Benito Mussolini visiidi puhuks on Berliini peatänav Unter den Linden pidulikult dekoreeritud.

meetri pikkuse spaleeri ning skandeerisid diktaatorite autokolonnile vahetpidamata: "Duce, duce, duce!" Loomulikult oli Mussolini liigutatud. Kruppi relvatehaste külastamine ning kohtumised Saksamaa sõjaväelise juhtkonnaga avaldasid talle samuti tugevat muljet, sest ta võis oma silmaga veenduda Saksamaa vägevuses.

29. septembril 1938. aastal toimus Münchenis legendaarne Saksamaa, Inglismaa, Prantsusmaa ja Itaalia riigipea kohtumine, mille algatajaks oli Mussolini. See oli ka *duce* viimane suurem edu välispoliitikas. Itaalias tituleeriti teda "rahukaitsjaks". Kohtumisest osavõtjad nõustusid sellega, et Sudeedimaa liidetakse Saksamaaga ja seal elavatel tšehhidel tuleb lahkuda.

"See, mis Münchenis toimus, on kolossaalne. See on bolševismi ja kommunismi lõpp Euroopas. See on Venemaa igasuguse mõju lõpp Euroopas," meenus Mussolini hiljem.

Müncheni sobing näitas selgelt, et lääne demokraatia ei olnud enam võimeline Hitlerile kohta kätte näitama, kogu Euroopa diplomaatia oli tasakaalust väljas ning sellest lõi kasu ainult füürer.

Pärast Teise maailmasõja puhkemist kohtus Mussolini Hitleriga esimest korda 18. märtsil 1940 Austria piiril asuvas Brenneri raudteejaamas. Füürer rääkis, Mussolini kuulas. *Duce* kinnitas oma lubadust Saksamaaga koos võidelda.

Pärast kummalise sõja lõppu, kui Saksa väed alustasid 10. mail 1940 peale-

ungi Prantsuse vägede vastu, uskus Mussolini välksõja edusse ning oli kindel, et 1940. aasta septembris-oktoobris on sõda Euroopas lõppenud. Mussolini selline enesekindlus nähtus sellestki, et ta käskis samal sügisel demobiliseerida 600 000 meest. See oli rumal viga, sest samal ajal otsustati rünnata Kreekat. Upsakas Mussolini võttis endale kogu vastutuse sõjaliste operatsioonide eest, see oli aga tema kõige suurem viga, sest ebaedu korral polnud tal võimalik kedagi patuolnaks teha.

Hitleri edu Euroopa sõjatandril tekitas Mussolinis vastupandamatut soovi samuti maid vallutada. Reaalsustaju minetanud Mussolini lootis aja jooksul vallutada Malta, Korsika, Tuneesia ja Djibouti, samuti teised Prantsuse ja Briti kolooniad Aafrikas, ja luua Hitlerist sõltumatu impeerium. Selline plaan näitas, et Mussolini nagu Hitlergi polnud võimeline hindama adekvaatselt oma riigi sõjalist võimsust. Itaalia polnud sõjaks valmis. Sellest hoolimata üritas *duce* 1940. aasta oktoobris vallutada Kreekat, et kinnitada kanda Balkanil. Armetu sõjakäik lõppes novembri alguses Itaalia vägede lüüasaamisega. Tõsi, mõningast edu saavutasid itaallased Aafrikas, kus õnnestus vallutada üksikud Inglise tugipunktid. Juba 1935. aasta märtsis oli Mussolini alustanud oma uhkeid vallutusretki, alistades Etioopia. Kuigi ühe armetu Aafrika riigi vallutamist ei saanud pidada teab mis vägiteoks, pakkus võit *ducele* siiski rahuldust ning andis talle julgust uute sõjaliste aktsioonide korraldamiseks.

Itaalia lipp ei lehvinud Etioopias kuigi kaua: juba 1941. aasta mais löid Inglise väed itaallased Etioopiast välja.

1939. aasta aprillis vallutasid Itaalia väed veel Albaania, kuid sellega oli Itaa-

Benito Mussolini, Adolf Hitler ja Itaalia kuningas Emanuele III Saksa riigikantsleri auks korraldatud paraadil 1938. a. aprillis.

10. juuni 1940. Mussolini teatab rahvale, et on kuulutatud sõda Prantsusmaale ja Inglismaale.

füürerit sõlmima N. Liiduga separaatrahu, et oma seljatagust kindlustades valmistuda tõrjuma lääneliitlaste võimalikku invasiooni. Hitler oli aga kindel, et sõjakäik idas kujuneb edukaks.

13. mail kapituleerusid Saksa väed Aafrikas. Nüüd oli liitlastele tee Sitsiiliasse avatud. Mussolini unistus luua Aafrikas Itaalia koloonia läks maksma 13 748 itaallase elu. *Duce* ei kavatsenud veel alla vanduda, kuid pärast seda, kui liitlased hõivasid Sitsiilia ja valmistusid tungima Pürenee poolsaarele, oli Mussolini tund lõõnud.

25. juulil 1943 tagandas Itaalia kuningas Emanuele III Mussolini peaministri kohalt. Kuningas ei lasknud tal isegi rääkida, öeldes vaid: "Mul on kahju, kuid teist lahendust ei olnud." Sama päeva pärastlõunal võeti Mussolini Villa Savoias vahi alla.

Hitleri korraldusel alustati operatsiooni "Unternehmen Eiche" (operatsioon Tamm), et leida ja vabastada arreteeritud Mussolini. *Duce* vabastamine tehti ülesandeks kurikuulsale SS-*Hauptsturmführer* Otto Skorzenyle. Jagades vajaliku informatsiooni eest heldelt võltsitud Inglise naelu, õnnestus sakslastel *duce* jälile saada. Natsid said teada, et kukutatud diktaatorit hoitakse Maddalena saarel.

26. augustil võttis Skorzeny ette luurelennu saare kohal, kuid kukkus koos lennukiga merre. Ta õngitseti välja ning samal päeval vallutas ta viie kiirkaatri ja saja mehe abil saarekese. Kuid Mussolini oli selleks ajaks saarelt ära viidud. Tuli jätkata *duce* otsinguid.

3. septembril kirjutas kindral Giuseppe Castellano alla Itaalia kapitulatsioonile

lia oma teiste maade anastamise võimalused ammendanud. 11. detsembril 1941 kuulutas Saksamaa USA-le sõja, sama tegi ka Itaalia. Astudes vaenujalale maailma võimsaima riigiga, olid mõlemad diktaatorid oma surmaotsusele alla kirjutanud.

Täites liitlaskohustusi, saatis Mussolini Saksa-Vene rindele 60 000 meest, 1942. aastal suurendati väe kontingenti 200 000 meheni. Mussolini uskus ikka veel siiralt võidusse Sakslaste ebaedu Aafrikas 1942. aasta suvel rikkus aga *duce* tuju ja sama aasta 1. detsembril soovitas ta Hitleril lõpetada sõjakäik N. Liidu vastu.

7. aprillil 1943. aastal kohtus Mussolini Salzburgi lähedal Klessheimi lossis Hitleriga ja püüdis veenda

aktile. Kuigi Mussolini võimule upitamine oli enam kui küsitav, lootis Hitler veel Mussolinit ära kasutada.

12. septembril vabastas Skorzeny juhitud langevarjurite üksus mägihotellis "Campo Imperatore" interneeritud Mussolini. Kukutatud diktaator tahtis, et ta viidaks Rocca delle Caminate kindlusesse Romagnas, kuid Hitleril olid temaga teised plaanid ja vabastatud Mussolini toimetati lennukiga Viini. Järgmisel päeval kohtus Mussolini Müncheni hotellis "Vier Jahreszeiten" oma naise Raquele, laste ja lastelastega. Päev hiljem lendas ta Hitleri peakorterisse Rastenburgi, kus tal seisis ees tõsine jutuaajamine füüreriga.

18. septembril moodustas Mussolini Saksa okupatsioonitsooni jäävas Salos Itaalia Sotsiaalse Vabariigi (*Repubblica Sociale Italiana*). See oli kukutatud diktaatori viimane katse ühitada oma unelmad, soovid ja sundmõtted. Kuid Põhja-Itaalias tegutsenud partisanid alustasid võitlust nii Saksa okupatsiooni kui ka Mussolini varivabariigi vastu.

1. detsembril tuli Mussolini veel kord Hitlerile vastu ning andis korralduse tema võimu all olevas piirkonnas elavad juudid koonduslaagritesse deporteerida.

20. juulil 1944, kõigest mõni tund pärast Hitlerile korraldatud atentaati, kohtus Mussolini viimast korda füüreriga. Mõlema diktaatori langemine oli ainult aja küsimus.

25. aprillil 1945 kohtus Mussolini Milanos kardinal Schusteri vahendusel

Benito Mussolini pärast vabastamist koos Otto Skorzenyga (vasakul).

Kuulsusetu lõpp: 28. aprillil 1945 riputasid partisanid Mussolini ja tema armukese laibad koos nendega hukatud kahe parteijuhi surnukehadega Milanos Loreto väljakul ühe bensiinitankla juures jalgupidi üles.

Rahvusliku Vabastuskomitee (*Liberazione Nazionale*) esindajatega ning mõistis, et tal ei ole enam mingit lootust eluga pääseda. Partisanide esindajad nõudsid, et *duce* alistuks tingimusteta kahe tunni jooksul. Mussolini sai kindral Grazianilt teada, et Saksamaa kapitulatsioon on päevade küsimus. Sama päeva õhtul lahkus Mussolini Milanost ning sõitis Comosse, kuhu ta jäi 27. aprilli koiduni, mil kahest veoautost koosnev väike kolonn Saksa sõdurite eskordi saatel alustas liikumist Šveitsi piiri suunas. Kuid olude lähemal uurimisel selgus, et Šveitsi põgeneda on võimatu. Nüüd liitus kolonniga 200 meest Saksa õhutõrjekompaniist. Nende jõududega loodeti tungida Saksa sõjaväe juurde Merani. Kuid sama päeva hommikul pidasid kolonni kinni kommunistidest partisanid. Mussolini oli küll selga tõmmanud saksa sõjaväemantli ning pugunud ühe veoautokasti nurka, kuid ta tunti kohe ära. Mussolini toimetati väiksesse Dongo külla. Milanost saabus sinna ka vastupanuliikumise emissar Walter Audisio ning võttis vangistatud *duce* kohalikelt partisanidelt üle. 28. aprilli keskpäevaks oli kõik lõppenud. Mussolini ja talle järgnenud armuke Claretta Petacci lasti maha. Sama päeva õhtul kell 23 riputati mõlema laibad koos nendega Dongos hukatud kahe parteijuhi surnukehadega Milanos Loreto väljakul ühe bensiinitankla juures jalgupidi üles.

Viimase öö olid Benito ja Clara veetnud koos talumajas. Kuigi partisanid olid nõus Clara vabaks laskma, ei jätnud ta armastatud Mussolinit maha. Ja kui legendi uskuda, siis kattis ta laskude kõlades *duce* oma kehaga.

Hitler kui läbikukkunud kunstnik

Saksa propagandaminister dr. Goebbels ütles kord kõnepuldist järgmised sõnad: "Führer armastab kunstnikke, kuna ta ise on kunstnik." Otse kõnepuldi vastas esimeses reas istus Hitler ise, temast paremal ja vasakul natslikud tuusad. Kõnekaafilmile on jäädvustatud Goebbelsi kiidukõne. Hitler ja kunstnik?

Kogu oma elu vihkas Hitler haritlasi. Raamatus "Mein Kampf" ütles ta, et pedagoogid on "ahvid ja puupead, kelle ainus eesmärk on meie pea täis toppida ja teha meist samasugused õpetatud ahvid, nagu nad ise on". Sellised vaated ei olnud omased mitte ainult Hitlerile. Fašistliku ladviku lugupidamatus vaimse töö tegijate, eriti ühiskonnateadlaste vastu tulenes tõsiasjast, et kolmanda *Reichi* spetsialistid olid harimatud tõusikud. Üheski teises Euroopa riigis polnud nii madala haridustasemega valitsust. Kuid nüüd lähemalt Hitleri lapsepõlvest ja tema "kunstnikuteest".

Adolf Hitler sündis 20. aprillil 1889 Austrias Braunaus. Kust on pärit perekonnanimi Hitler? Adolf Hitleri isa Alois Schickelgruberi lapsendas tema ema Maria Anna abikaasa Georg Hiedler. Hitleri isa Alois Schickelgruber võttis endale pärast oma kasuisa ja kasuema surma perekonnanimeks Hitler. Tänapäev pole aga täit selgust selles, mis asjaoludel sai nimest Hiedler Hitler.

Alois Hitler oli jõhker mees, ta pidas ära kolm naist, tehes nende elu lausa põrguks. Kui isa juhtus kodus olema, sai poeg Adolf alati kolki. Kolmandaks naisena võttis Alois oma nõbu, kauaaegse majapidajanna, kellega tal olid suhted juba siis, kui tema teine naine veel elas. Adolfi ema Klara Hitler oli oma mehest

15 aastat noorem. Tema ümber oli ainult vägivald ja surm. Esimesed kolm last surid, siis sündis Adolf, kellele ema pühendas kogu oma hoolet. Isa kadus ja ilmus jälle välja, peksis ja valitses. Ema aga värises nagu haavaleht.

Hitleri varajasest lapsepõlvest on vähe teada. Fakt on aga see, et tulevane "geniaalne" Saksa rahva juht jäi juba esimeses klassis istuma, saades mitterahuldava matemaatikas ja loodusloos. Aastatel 1902–03 oli ta klassis ainukesena koolimaksust vabasta-

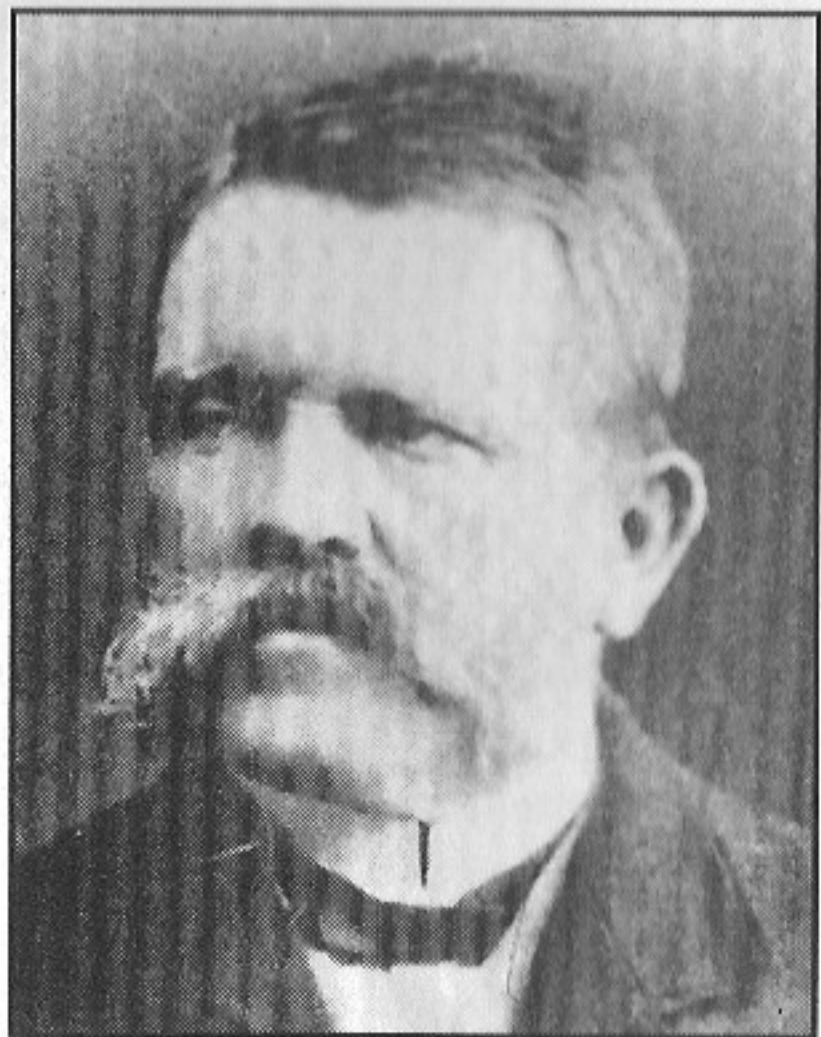
Väike Adolf.

tud — asjaolu, mis viitab tema perekonna rahalistele raskustele. Millisena on Hitler meelde jäänud oma õpetajatele?

Adolfi prantsuse keele õpetaja dr. Huemer meenutas oma endist õpilast järgmiselt: "Ta oli kahtlemata andekas, kuigi ühekülgse. Ta ei valitsenud end, oli tõrges, isekas, oma õigust tagaajav, äkiline ja näis, et tal oli väga raske kohaneda koolis kehtiva korraga." Peale selle olevat Adolf nõudnud oma kaasõpilastelt tingimusteta kuuletumist, talle meeldis olla juhirollis ning teda vaimustasid Karl May indiaanijutud. Kirjanik Mayle võlgneski Adolf oma esimesed teadmised geograafiast. 1943. aastal näitas ta Linzis uhkusega oma saatjatele hotelli "Roter Krebs", kus tema jumaldatud kirjanik oli 1901. aastal elanud.

Hitleri ema Klara.

Hitleri isa Alois Schickelgruber.

Juba poisikesena unistas Adolf kunstniku või arhitekti elukutse. Selle asemel et teha kooliülesandeid, maalida ta igal vabal minutil akvarelle, joonistas inimesi või visandas monumente. Ema imetles poja pilte ning kaitses isa ees Adolfit. Isa pidas aga joonistamist tühiseks ajaraiskamiseks ja ta andis pojale õhtuti kere peale.

Noor Hitler ei pingutanud vähimalgi määral, et koolis edasi jõuda, ja nii pidi ema sageli kooli tulema, et õpetajate kaebusi kuulata. Oma raamatus "Mein Kampf" selgitab Hitler, et ta ei pingutanud koolis meelega, et mitte hiljem ametnikuks hakata.

Tollal valitses Linzi reaalkoolis üsna elav poliitiline atmosfäär, sest klerikaalid ja Habsburgide austajad astusid koos vaba- ja saksameelsete kaasõpilaste vastu välja. Hitler kuulus saksameelsete gruppi.

Seoses jätkuvalt halva õppeedukusega pidi Hitler 1904. aastal reaalkoolist lahkuma. Ema ei vandunud alla ja saatis oma võsu läheduses asuva Steyri reaalkooli. Steyris hakkas Hitler elama kasuvanemate pool. 15-aastaselt Adolf oli väga raske emast lahkuda. Samal aastal läks ta Linzi toomkirikus leeri. Tema kirikuõpetaja ütles hiljem: "Oma arvukate leerilaste hulgas pole mul ol-

nud nii pahurat ja paa-

danud põikpead kui Adolf." Noormees ei tundnud mingit rõõmu leeriks kinnitunud palveraamatust, ka kallid sõit kahehobusekaalssiga ei vaimustanud teda. Õpetaja: "Mulle jäi mulje, et kogu leeriskäimine oli talle vastumeelne."

Kolme mitterahuldavaga — saksa keeles, matemaatikas ja stenograafias — jäi Adolf ka seekord klassikursust kordama. Edasistest õpingupiinadest päästis Hitleri kopsuhaigus. Nüüd võis ta kooli pooleli jätta ja minna tagasi koju armastatud ema juurde. Järgmisel suvel nautis Adolf ema hellitusi ning laskis igal hommikul endale voodisse tuua suure tassitäie sooja piima. Ta loge-

les niisama ega suhelnud isegi oma sugulastega. Koduarst on hiljem möönnud, et Hitleri "raske kopsuhaigus" oli kõvasti ülepakutud, sest tema oli ravinud tal ainult külmetust ja mandlipõletikku.

Pärast isa surma oli 16-aastane Hitler ainuke meeshing perekonnas ning ta käitus nii, nagu oleks ta pärit kes teab kui jõukast kodust. Tal oli oma tuba ja kabinet, ülejäänud kolm pereliiget pidid jagama ühte tuba ja kööki.

Pärast koolist lahkumist elas Hitler üle kahe aasta jõude — tegeles veidi maalimisega, oli kohaliku teatri alaline külastaja, luuletas ja võttis isegi klaveritunde. Sel ajal olevat noor Hitler olnud peaaegu elegantne: ta kandnud musta laia äärega kaabut ja musti glasseekindaid, käinud ringi musta jalutuskepiga, mida kaunistanud elevandiluust nupp, seljas olnud tal must ülikond, talvel aga kandnud Hitler musta siidvoodriga palitut. Nii olevat ta näinud välja nagu üliõpilane. Ehkki Linzis polnud ülikooli, püüdsid kõigist kihtidest pärit noored matkida üliõpilaslikku riietust ja kombeid.

Hitleri esimene biograaf saksa ajaloolane Konrad Heiden märgib, et Hitleri kohta võis tollal öelda, et ta oli hellitatud kodanlasepojuke. Töösse, mida tehti elatise hankimiseks, suhtus ta põlgusega.

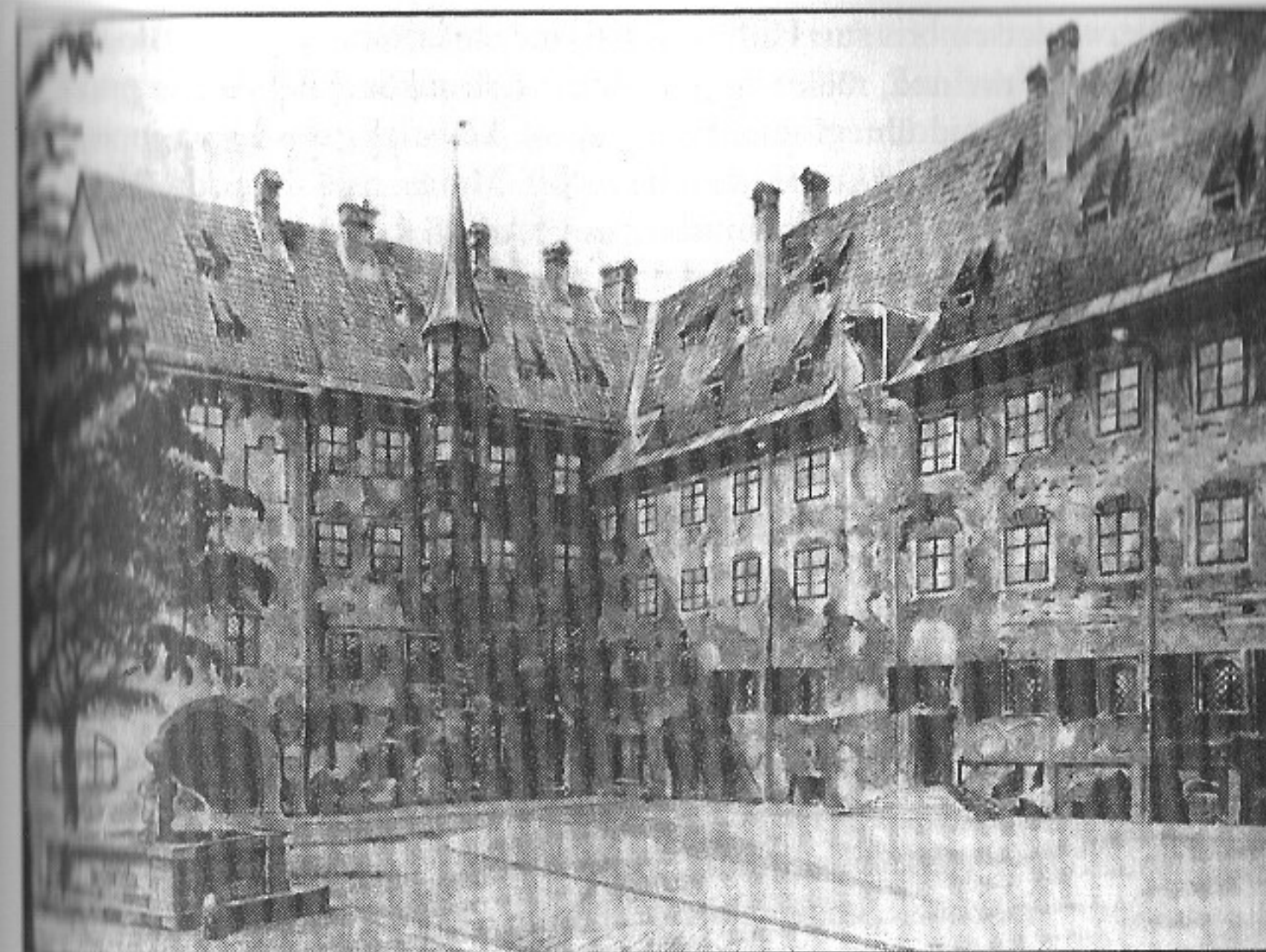
Hitleri tollaste tuttavate sõnade järgi lahkus ta Linzi provintsilinnast erilise kahetsuseta. Selle linnaga ei sidunud teda miski — ei sõbrad ega armastatud

Selles majas Braunaus Austrias sündis 20. aprillil 1889 Adolf Hitler.

A. Hitler. Karlskirche Viinis. Pliats ja vesivärv.

A. Hitler. Vana siseõu Münchenis (1914).

tegevus, mida tal polnudki. Tema ainus sõber varases nooruses oli Kubizeki-nimeline sadulsepa poeg. Kubizeki mälestustest selgub, et Hitleri jaoks oli tal suur väärtus — ta oskas tulevase füüreri sõnatulva vaikselt ära kuulata. Monoloogide armastas Hitler pidada juba siis. Vastuvaidlemist ta ei sallinud.

1906. aastal sõitis Hitler esmakordselt Viini. See linn avaldas talle sügavat muljet. 1907. aastal, kui tulevane füürer oli saanud 18-aastaseks ja saanud kätte oma isa pärandusest, asus ta alaliseks Viini elama. Ta kavatses seal astuda Kujutava Kunsti Akadeemiasse. Paks joonistusmapp, mille ta Linzist kaasa tõi, paisis talle tulevase edu pandina. Koos 111 teise kandidaadiga asus ta eksameid tegema. 33 kandidaati kukkusid läbi juba proovijoonistustega, Hitler oli aga nende hulgas, keda lubati eksamile. Oma geniaalsuses kaljukindel, ei mõelnud ta hetkekski, et ta võiks läbi kukkuda.

Kuid teda tabas ränk pettumus. Ta kukkus eksamil läbi! Viini Kujutava Kunsti Akadeemia 1907. aasta eksamilehel on kirjutatud: "Allpool nimetatud härrad tegid eksamijoonistuse mitterahuldava tulemusega või neid ei lubatud üldse eksamitele... Adolf Hitler, Braunau Inni ääres, sünd. 20. aprillil 1889. a., sakslane. Vähe kipsijoonistusi. Eksamijoonistus mitterahuldav." Hitler lahkus tulvihasena akadeemiast ja kandis kogu elu viha professorite peale, keda ta edaspidi nimetas ainult vähikuteks.

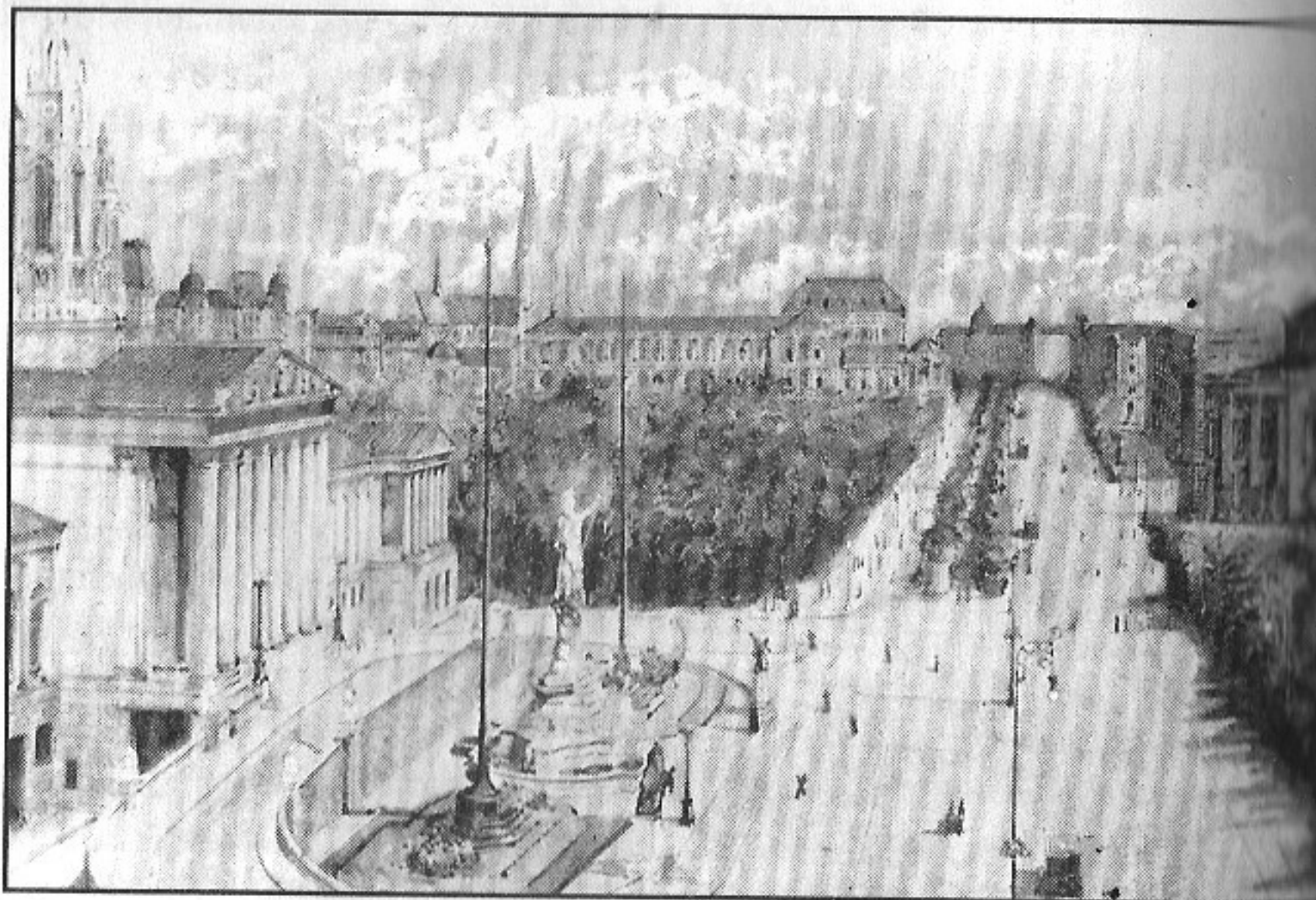
Tõsi küll, akadeemia rektor soovitas Hitleril asuda õppima arhitektuurikooli. Ent kui Hitler sinna läks, nõuti talt küpsustunnistust, mida tal polnudki olemas.

1907. aasta detsembris suri Hitleri 47-aastane ema rinnavähki. Dr. Bloch, kes oli teda edutult ravinud, rääkis hiljem, et oma aastakümnetepikkuse praktika juures pole ta näinud ühtegi teist noort meest, kes oleks ema haa juures nii südantlõhestavalt nutnud kui 18-aastane Adolf. Muide, asjaolu, et dr. Bloch oli rahvuselt juut, võis olla üheks põhjuseks, miks Adolfist sai aja jooksul fanaatiline juudivihkaja. Emasse arutult kiindunud Adolf ei olnud võimeline andestama juudist arstile, et see ei suutnud ta ema elu päästa.

Matnud ema, elas Hitler kuni 1908. aasta veebruarini sugulaste juures ja sõitis siis tagasi Austria pealinna, kus elas 1913. aastani.

Kuid just Viinis sai ta tunda puudust ja teda hakkas taas jälitama ebaõnn. Mis oli selle põhjuseks? Hitleri biograafide järgi piisas saadud pärandusest, et ära elada. Muidugi ei jätkunud sellest rahast kuigi kauaks, kuid selle abiga oli võimalik jalad alla saada — kas mingi amet ära õppida või töökoht leida. Ent Hitler ei tahtnud seda teed minna. Esimesel poolaastal üüris ta koos oma sõbra Kubizekiga möbleeritud toa ja elas nagu härra: külastas teatreid ja magas lõunani. 1908. aasta septembris püüdis ta uuesti akadeemiasse pääseda, kuid teda ei lubatud isegi eksamitele.

Tulevane füürer käis aeglaselt, kuid kindlalt põhja: raha oli tal järjest vähem, möbleeritud numbritoad, kus ta elas, ikka armetumad ja kulunumad. Viimaks magas ta pargipingil ja silla all. 1909. aasta sügis leidis tulevase füüreri Viini eeslinnas Meidlingis ühes kodutute varjupaigas. Aasta lõpul oli ta juba teises öömajas — "Meeste vaestemajas" Doonau kaldal Meldemanni tänaval. Seal elas ta 1913. aastani. Alguses elatas Hitler end juhuslikest sissetulekutest: ta ko-

A. Hitler. Viin — vaade parlamendihoonele ja Ringstrassele.

ostas lund, kloppis puhtaks vaipu või kandis Läänevaksalis kohvreid. Viini aja-ajagu lõpul leidis Hitler endale prestiizikama töö. Ta hakkas joonistama müügiks pilte, millel kujutati Viini kuulsaid arhitektuurimälestisi. Oma toodangut äris ta vanakraamikaupmeestele, pildiraamatumüüjatele ja mööblitiseritele, kes tolle aja Viini moe kohaselt katsid odavate diivanite ja tugitoolide seljatasid kirjude piltidega. Ka joonistas Hitler reklaamplakateid. Nii näiteks kaandas ta plakati "Higistamisvastane pulber "Teddy"" ja plakati "Ostke küün-laid!", millel oli kujutatud Püha Nikolaus, kes hoiab käes värvilisi küün-laid. Ja lõpuks plakati, millel näeme seebitükkide hunnikut St. Stephani toomkiriku laual. Seda odavat kraami müüis Hitler kellegi Hanischi abiga. Kuid õige varsti kaebas ta Hanischi kohtusse, süüdistades teda oma raha omastamises. Kohtus selgus, et Hanisch elas võõra passiga, mille eest ta pandi nädalaks vangi. Pärast ärikaaslasest lahkulöömist müüis Hitler oma pilte iseseisvalt.

24-aastasena lahkus Hitler Viinist. Siitpeale sai tema elukohaks München. Bajerl pealinnas üüris Hitler endale möbleeritud toa vaeste linnaosas. Nagu Viiniski, joonistas ta reklaame ja kuulutusi, müüis Müncheni vaadetega pilte. Teda tollal tundnud inimeste seletuste järgi veetis tulevane füürer kogu vaba aja kohvikutes ja õllesaalides, neelas ahnelt ajalehti, tegi suuri sõnu poliitikast ning läks marru iga kord, kui kõne alla tulid marksistid, kapitalistid või juudid. Minusid tulevikuplaane Hitleril ei olnud. Kahekümne nelja aastaseks oli ta ilma elukutseta, ilma hariduseta, ilma moraali- ja põhimõteteta. Esimese maailmasõja ajal teenis Hitler sidemehena ja kapralist kõrgema aukraadini ta ei jõudnudki. Sõja lõppedes Hitler enam kunstiga ei tegelenud, vaid hakkas 1919. aastal *Reichswehr*i ülesandel nuuskuriks, et nuhkida kommunistlikke nõukogusid pooldavate allohvitseride ja reameeste järel. Sama aasta septembris astus Hitler Saksa töölispartei liikmeks ning 3. oktoobril esines esmakordselt kõnega "Hofbräuhauskelleris". Algas Hitleri pikk ja vaevarikas tõus Saksa rahva ebajumalaks.

Füürer ja naised

1906. aasta varakevadel armus 17-aastane Adolf Hitler esimest korda. Kuid kahjuks ei märganud temast kaks aastat vanem, heast perekonnast pärit ilus Stefanie midagi Adolphi kirest, sest tagasihoidlik noormees imetles teda ainult eemalt, siis kui neiu koos emaga jalutas. Hitleri sõbra sõnul armastas ta neidu ilma et too oleks sellest midagi teadnud. Adolf nägi mõtetes Stefanieta oma naisena, kellega ta elab koos majas, mida ümbritseb oivaline park. Kui Hitler ronis Viini, kirjutas ta oma armastatule anonüümse hüvastijätukirja, milles palus ennast oodata. Ta tuleb tagasi ja abiellub temaga. Stefanie oli täiesti nõutu ega osanud ära arvata, kes teda nii väga austab. Alles palju aastaid hiljem, kui Stefanie oli juba ammu abielus, sai ta teada, kes tema tuline austaja oli.

Alates 1924. aastast, kui Hitler sai tuntuks kogu Saksamaal, väitis suurem osa temaga kohtunud välismaa ajakirjanikke, et füürer on suguvõimetu. Teine osa sulerüütled arutas aga lõputult Hitleri kõikvõimalikke, sageli vaid arvatavaid armulugusid. Füüreri kui don Juani võitude nimekirja sattus rohkesti nimesid, nagu näiteks Hitleri autojuhi õde Henny Haug, aadlisoost Erna Hanfstengl, Suvi Lintower, endine nunn Eleonore Bauer, inglise fašistide juhi Oswald Mosley naiseõde leedi Midford, Sigrid von Lafferdt jt.

Muide, oli ka neid korrespondente, kes arvasid, et Hitleri komme ilmuda avalikkuse ette ilusate naiste seltskonnas oli seletatav tema püüdega varjata oma puuet. Sel versioonil oli kahtlemata mõningane alus. Igal juhul oli imelik, et Hitler

Hitler ja Geli Raubal 1929. aastal.

Nur silmapilk lihtsale saksa naisele — mõned spontaansed tantsusammud füüreriga!

leri nooruses ei etendanud naised tema elus mingit osa. Kuidas ka ajakirjanikud püüdsid leida kas või ainsatki naist, kes minevikus oluiks seotud Hitleriga, korraldada see neil ei läinud. Meenutagem, et kahekümnendate aastate lõpul oli Hitler juba ligi neljakümne.

Ajaloolane Joachim Fest kirjutab oma fundamentaalses uurimuses "Hitleri biograafia": "Mõned seigad räägivad selle poolt, et natsionaalsotsialistliku maailmavaate teatud lõikude kummaliselt tugev fluidum tuleneb Hitleri mahasurutud seksuaalsusest, mis ei saanud avalduda tavapärases kodanlikus keskkonnas." Teisal märgib Fest (muide, mitte ainsana), et Hitleri korraldatud kihu-

tuskoosolekud peaaegu imiteerisid kireparoksüsmi, ja toob ära antifašistliku saksa kirjaniku René Schickele huvitavad sõnad, et natsifüüreri ohjeldamatul huligaanitsevad kõned "sihtisid seksuaalmõrvade poole".

Hitlerite perekond ei hoidnud omavahel kokku. Ka Adolf Hitler suhtus äärmiselt külmalt oma sugulastesse. Ta ei teinud tegemist isegi mitte oma lihase õe Paula ja poolvend Aloisiga. Hitleri vanemate abielu oli olnud lähedane verepi lastusele. Hitleri ema Clara seitsmest lapsest surid neli varajases lapsepõlves, viies oli nõdrameelne ja kuues täielik idioot, keda kunagi võõrastele ei näidatud. Hitler kartis alati, et temagi veri võib olla "rikutud". Kogu elu jooksul lasi ta aeg ajalt oma verd analüüsida, veendumaks, et kõik on korras.

Ainuke sugulane, keda Hitler tunnustas, oli poolõde Angela Hitler, melu nime järgi Angela Raubal. Pärast seda, kui Hitlerist sai Baieris mõjukas isik, kutsus ta lehestunud Angela 1928. aastal enda juurde ja tegi ta oma majapidajaks. Angela Raubal juhtis poissmehest Hitleri majapidamist Münchenis, hiljem pärast tema võimuletulekut mängis aga perenaist Baieri Alpides Berchtesgadenis asuvas füüreri Berghofi residentsis. Angela tütreaga, kelle nimi oli samuti Angela (kutsuti Geliks), oli Hitleril kahekümnendate aastate lõpus romaan.

Paistis, et Hitleri armusuhe õetütar Geli Raubaliga pidi kummutama kuulujutt tema seksuaalhülvetest. Kuid ka see armulugu oli eriskummaline. 1929. aasta septembris saabus 21-aastane brünett Geli Münchenisse oma majapidajana ema juurde. Kõik, kes Gelit tundsid, pidasid laulmist õppivat neiu väga

Hitleri pompöössed üritused peaaegu imiteerisid seksuaalse kire paroksüsmi. Fotol: Hitler avab natside paraadi Augsburgis (1933. aasta november).

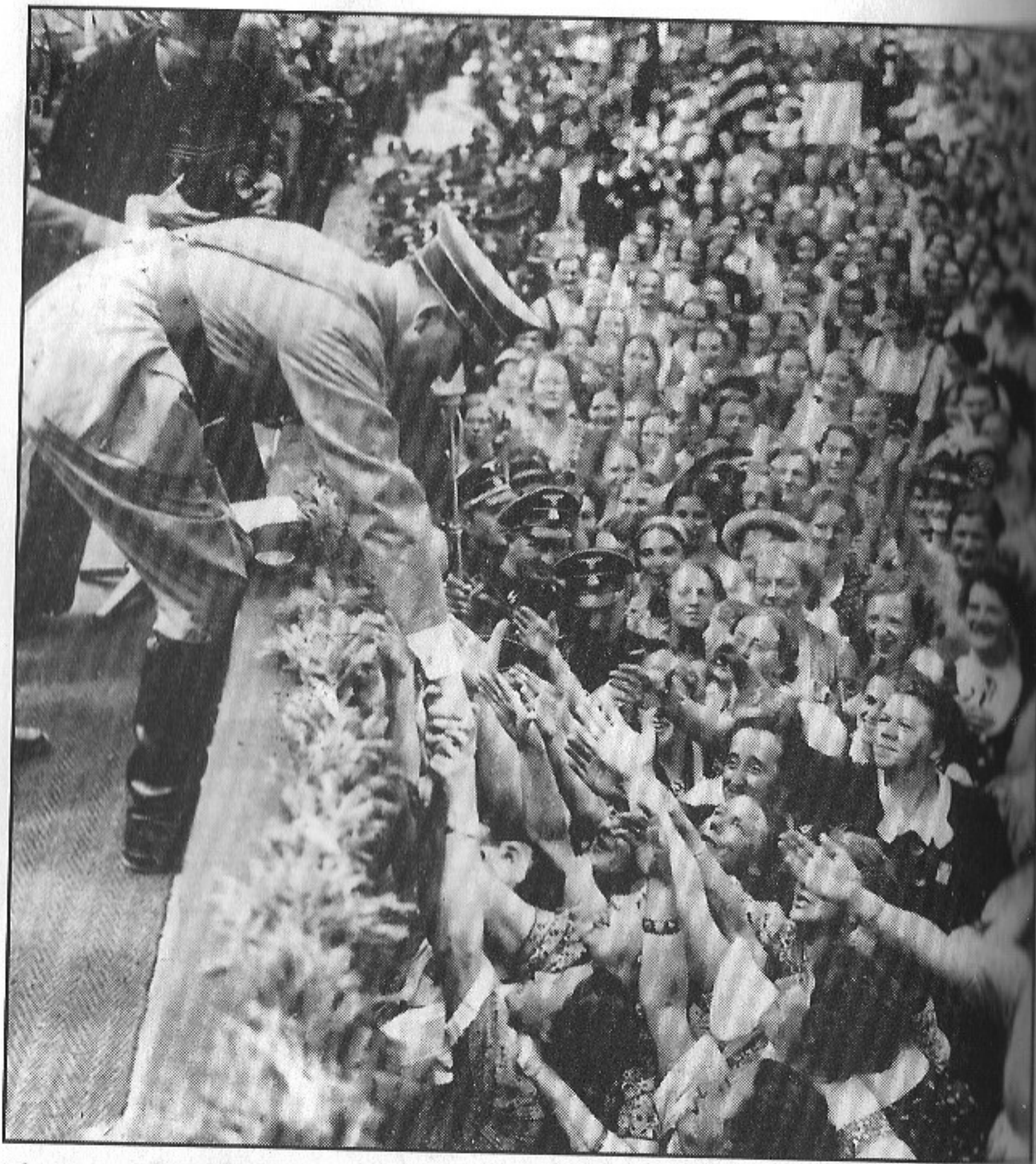
Valmetoitlane Hitler kartuleid koorimas.

elusõõmsaks ja tasakaalukaks. 40-aastane "onu Adolf" hakkas peagi Geli hoolikajaks ja kaitsjaks. Ta andis õetütrelle toa oma magamistoa kõrval ja paigutas hiljem tema ukse juurde valvemeeskonna, muutes Geli tegelikult vangiks. Neiu oli sellisest tähelepanust meelitatud ja peagi sai neist armastajapaar. Hitler võttis Geli kaasa kõikjale, isegi natside ametlikele koosolekutele. Kui Württembergi *Gauleiter* Munder nõudis, et Hitler kas abielluks oma õetütrega või siis lakaks temaga avalikkuse ette ilmumast, heitis Hitler Munderi jalamaid parteist välja.

Geli silmad avanesid siiski üsna varsti. Ta tunnistas nutta halisedes oma sõbrannadele: "Minu onu on lihtsalt kohutav. Te ei usuks ilmaski, mida ta mind tegema sunnib." Geli oli meeleheitel, aga tagasiteed enam polnud. Kaks aastat pidi ta taluma Hitleri perversseid armumänge. Tegemaks Hitlerile tagasi oma kannatusi, võrgutas Geli kõigepealt füüreri isikliku autojuhi Emil Morice'i (kelle armukade Hitler selle peale vallandas), hiljem oli aga üksteise järel vahetorras kõikide ihukaitsjatega, kes valvasid neiu magamistuba. Vähe sellest, Geli õritas astuda intiimsuhetesse pea iga noore mehega, keda ta kohtas.

Avalikkusele jäi siiski mulje, et Hitler abiellub oma õetütrega. Kuid 18. septembril 1931 leiti Geli Raubal oma toast surnuna. NSDAP-s tehti teatavaks, et ta oli teinud oma elule lõpu laulueksamil läbikukkumise pärast. Seda teadet ei võtnud tõena isegi kõige kergeusklikumad natsid.

Geli Raubali surma kohta on mitu versiooni. Tõenäoliselt lõpetas ta elu Hitleri

Meeletus ekstaasis saksa naised sööstavad füüreri väljasirutatud käe poole — täpselt nagu kaasaegsed teismelised plikad viskavad popmuusika kontsertidel näppu oma iidolitele!

ohjeldamatute "armumängude" pärast. Raubal olevat maha jätnud kirja, mis sattus Hitleri lähedase sõbra paater Stempfle kätte. Kuid Stempfle ei pidanud vajalikul määral suud ja koristati ära 1934. aastal. Teise versiooni järgi tapeti Raubal Himmleri korraldusel, sest neiu "teadis liiga palju". Ja lõpuks kolmas versioon: Hitler ise tappis äkkvihas oma õetütre. Üks Baieri uurija alustas mõrvaasja, kuid seda ei viidud lõpule. Veel oletatakse, et Geli tapeti tema suhete pärast kellegi noore juudi kunstnikuga. Oli kuidas oli, kuid pärast Geli surma hakkas Hitler päevapealt taimetoitlaseks. Ameerika psühhiaatri prof. R. Masteri arvates muudavad inimesed, kellel on olnud keelatud suhe perekonnaliikmega, pärast partneri surma "häbist keelatud vahekorra pärast" oma toitumistavasid,

saateks hakkavad taimetoitlaseks. Geli maeti Viini ja Hitleri käsul ei tohtinud kadunu toas midagi muuta.

Pärast Geli surma oli Hitler lohutamatu. Tema kuuldes oli Geli meenutamine keelatud. Füürer ise ei suutnud õetütrest rääkides pisaraid tagasi hoida. Geli surmale järgnenud nädala jooksul ei söönud ega maganud Hitler peaaegu üldse. Ta veetis mitu kuud sügavas depressioonis. Et Hitler üritas koguni oma elule lõppu teha, jälgisid arstid teda pikka aega hoolikalt ja lähedased võtsid salaja ära mõlemad "Walther" tüüpi püstolid, mida Hitler alati kaasas kandis.

Otto Strasser, Hitleri peamisi opponente NSDAP-s, jäi oma memuaarides kindlaks Geli Raubali mõrvamise versioonile. Tõendina esitas ta järgneva episoodi: 1936. aastal otsis ajalehe "Österreichische Post" toimetaja Strasseri üles Pariisis ja andis talle üle kellegi paater Palsti kirja, milles oli öeldud: "Mina pidasin Angela Raubali matusetalituse. Väideti, et ta lõpetas elu enesetapuga. Ma ei oleks iialgi lubanud enesetapjat pühitsetud mulda matta. Faktist, et matsin kirikliku tava kohaselt, võite teha järelduse, mida ma ise ei tohi Teile teatavaks teha, kuna olen töötanud vaikida."

Nüüd ei ole enam ammugi võimalik tuvastada Raubali surma tõelist põhjust. Selge on vaid üks: Geli otsene või kaudne mõrvar oli Hitler. Kuid armastatu saladuslik surm ei takistanud teda kogu elu tegemast nägu, nagu leinaks ta korvamatut kaotust.

Hitler paistis maailmale edu, võimu ja jõu kehastusena. Naistele avaldas ta

Hitleri kauaaegne salaarmuke Eva Braun.

Adolf Hitler ja Eva Braun koos tundmatu tüdrukuga. Nii mõnegi sensatsioonimaailmas raamatu autor on väitnud, et fotol on füüreri ja tema salaarmukese laps.

hämmastavat mõju. Noored neiud hüppasid Hitleri auto rataste ette, et ainult oma ebajumalat lähedalt näha. Filmikroonika on jäädvustanud hullunud naiste ekstaasi, kes sööstavad Saksamaa esimese mehe väljasirutatud käe poole. Hitleri kantselei oli üle ujutatud armunud naiste kirjadega. Paljud anusid ühtainsat kohtumist, et sünnitada Hitleri poeg! Kogu Saksamaa soovis südamest, et Hitler abielluks, et tal oleks perekond ja pärija. Lähedased viisid füüreri kokku kõige veetlevamate iludustega, kaunitarid lasksid käiku kõik oma oskused... Ent tulutult. Samas pole Saksamaal 30. aastatel levinud kuulujutud füüreri homoseksuaalsusest leidnud mingit kinnitust.

Hitler magas alati üksinda lukus ukse taga. Kell 11 hommikul pidi teener uksele koputama, selle avama ning asetama sõnadega "Tere päevast, minu füürer, teil on aeg tõusta!" ukse kõrval asuvale toolile paki ajalehtede ja tähtsate telegrammidega. Keegi ei näinud Hitlerit kunagi paljalt — ta riietus alati omaette.

Füüreri intiimelu oli range saladuskatte all. Alles pärast sõda hakkasid uurijad suure vaevaga koguma dokumente, kirju, märkmeid ja mälestusi, mis võinuksid heita valgust Saksamaad ja kogu maailma vapustanud inimese iseloomule. Nad otsisid Hitleri intiim- ja seksuaalelust tema fantasmagooriliste ideede ja otsuste sügavamaid põhjusi ja seda mitte alusetult. Kuid nende leiud olid nigelad.

Impulsiivse neurasteenikuna sisendas Hitler endale teatava käitumismaneeri ja seda ka naiste suhtes. Hitler veetles naisi vaevata, kuid lipsas nende käest ikka

ja jälle ära. Ta vajas üksnes nende entusiasmi, jumaldamist, naise biovõlja energiat — tänapäeval võime öelda, et Hitler oli energiavampiir.

Peaaegu kõik Hitleri intiimsuhted tema austajannadega lõppesid viimastele traagiliselt. Ühel Hitleri esimestest armukestest — medõde Grete Schmidtil — lõikas armukade abikaasa kõri läbi. Hitleri õetütar Geli Raubal — füüreri suurim armastus, kellest eespool juttu oli — lasti või laskis ennast maha. Hitlerile tsenaatiliselt andunud inglise aristokraat Unity Walkyrie Mitford tulistas endale 1. septembril 1939 kuuli pähe. Füürer laskis oma haavatud austaja toimetada erirongiga Šveitsi, kus Mitford elas veel üheksa aastat voodihaigena ja peaaegu teadvusele tulemata. Hitleri armuke, saksa kolmanda järgu kinotäht Renate Müller (kes muide oli tüüpiline sinisilmne aaria kaunitar) hüppas 1937. aasta oktoobris oma korteri aknast alla (võimalik, et Renate viskasid alla gestaapo agendid, kui said teada, et tal oli tekkinud juudist armuke). Suzy Liptower poos end pärast Hitleriga veedetud ööd üles. Maria Reiter üritas samuti enesetappu, kuid jäi ellu. Ja viimaks Eva Braun, kes püüdis kaks korda edutult oma elu lõpetada, läks Hitlerile mehele ainult selleks, et füüreri abikaasana oma nimi ajalukku jäädvustada.

Milles oli Hitleri "hukatusliku" mõju põhjus? Eelkõige tema mehelikus mitte-äärväärtuslikkuses. "Minu onu on koletis," rääkis Geli Raubal. "Ta käskis mul lahti riietuda, heitis ise põrandale pikali, mina aga pidin kükitama tema näo kohale, et ta saaks lähemalt uurida mu anatoomiat. ... Seejuures erutus ta väga ja soovis, et ma tema peale urineeriksin." Alles siis sai Hitler seksuaalse rahulduse. Loomulikult ei tundnud vaene naine taolisest protseduurist mingit naudingut.

Eva Braun jutustas Otto Skorzenyle, et Hitler riietas ta värisevate kätega lahti, pildistas teda, käskis tal alasti akrobaatilisi harjutusi teha, aga samuti nõudis, et Eva teda lööks ja alandaks. Pärast selliseid "armuõid" jooksis vaene kaunitar salamahti kunstnik Rudolf Kepleri juurde, kes enne Evaga magamist joonistas teda alasti. Pärast taipas ta, kui ohtlik see võib olla, ja põletas pildid ära, kuid oli juba hilja. Kuulu järgi laskis Hitler Kepleri oma käega voodis maha.

Filminäitlejanna Renate Müller jutustas pärast Hitleriga koos veedetud ööd, kuidas füürer lahti riietus, põrandale heitis, enda tühisust sajatas, mööda põrandat roomas ja enda peale ühe süüdistuse teise järel paiskas. Ta nõudis, et Renate talle peksa annaks, aga see suutis sundida ennast üksnes teda jalaga lööma. Kuid sellestki vähesest sattus Hitler vaimustusse, erutus üha enam ja rahuldus ennast lõpuks ise. Pole ime, et Renate soetas endale teovõimelise armukese ja maksis selle eest eluga.

Hitler oli julm, pika vihaga, haavuv ja saatanlikult armukade. Näiteks jälgis ta kiivalt oma arvukaid stenografiste ja sekretäre — keda valiti iluduste seast — ega lubanud neil flirtida isegi mitte oma ihukaitsjatega.

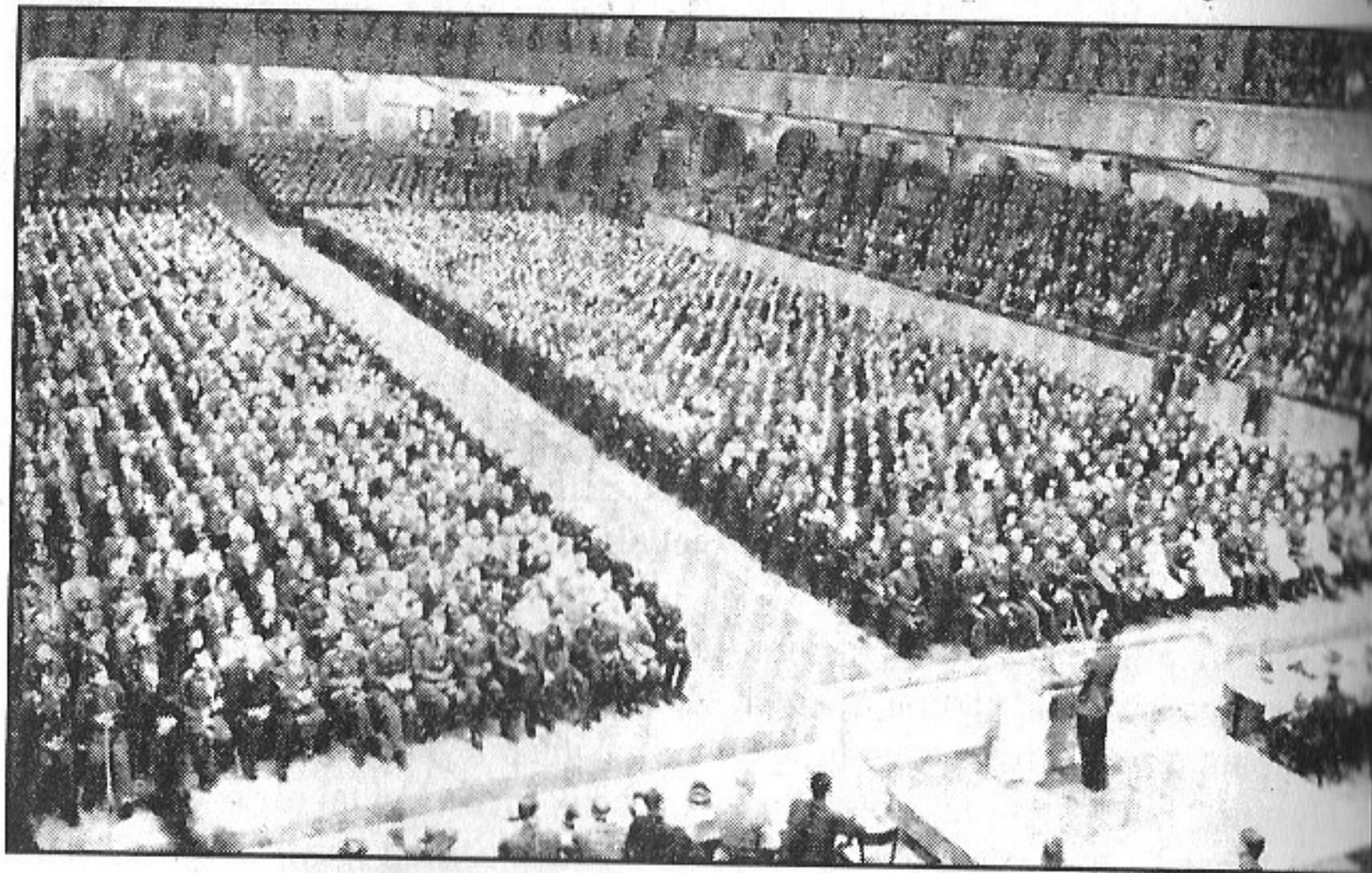
Huvitav, kui Hitler oleks olnud täisväärtuslik mees, kui tal oleks olnud perekond, lapsed... Kas siis oleks XX sajandi ajalugu võinud teisiti kulgeda?

Dr. Goebbelsi kümme küsimust

18. veebruar 1943. Berliini Spordipalee on rahvast tulvil. Seekord on saali kaunistuseks üksainus loosung: "Totaler Krieg — kürzester Krieg" (Totaalne sõda — lühim sõda). Heledad prozektorikiired valgustavad presiidiumi, haakristiga lippe ja standarte. Kohe algab natside järjekordne propagandaetendus, milles mängib ainult üks näitleja — dr. Joseph Goebbels. Too poliitiline mängu mõistab väga hästi, et pärast Stalingradi lahingut on sõda sama hästi kui kaotanud. Või veel! Juba 1941. aasta augustis, kui fašistlik armee ei olnud veel tunda saanud kaotuse kibedust, näris Goebbelsi hinge nurjumise eelaimus, mis avaldus ka tema päevikumärkmetes.

"Kuuldused on meie igapäevane leib," kirjutas see õel demon oma päevikusse sõja algul. Nüüd polnud enam muud üle jäänud, kui jätkata nii rahva kui enda petmist. Oma tavapärasel kõlaval ning selgel häälel kannab Goebbels hiirvaiksele saalile ette "ilustamata pilti olukorrast". Hoiatab õhtumaade kultuuri allakäigu eest ning seletab, et bolševismi eest päästavad vaid radikaalsed abinõud. Kirjeldanud pikalt ja laialt rasket olukorda, tulevikuväljavaateid ja lootusi, asub Goebbels asja juurde ning esitab äärmise fanatismi viidud rahvahulgale kümme küsimust:

"Esiteks. Inglased väidavad, et saksa rahvas on kaotanud usu võidusse. Ma küsin teilt: kas te usute koos füüreri ja meiega saksa rahva lõplikku ja totaalsesse võitu? Ma küsin teilt: kas te olete valmis järgnema füürerile läbi tule ja vee ning

18. veebruar 1943. Goebbels kuulutab Berliini Spordipalees välja totaalse sõja.

olema valmis ka kõige raskemateks isiklikeks katsumusteks?

Teiseks: inglased väidavad, et saksa rahvas on võitlusest väsinud. Ma küsin teilt: kas te olete valmis koos füüreri ja Wehrmachtiiga kodumaa faalanksina võitlema seda võitlust meeletu otsustavusega, laskmata ennast eksitada mis tahes saatuselöökidest, kuni võit on meil käes?

Kolmandaks: inglased väidavad, et saksa rahvas ei taha enam töötada sõja heaks, mida talt nõuab valitsus. Ma küsin teilt: kas olete teie ja kas on saksa rahvas valmis, kui füürer seda käsib, kümme, kaksteist ja kui vaja ka neliteist või kuusteist tundi päevas töötama, et anda kõik võidu heaks?

Neljandaks: inglased väidavad, et saksa rahvas on valitsuse totaalsete sõjaliste meetmete vastu. Et rahvas ei taha totaalselt sõda, vaid kapitulatsiooni. Ma küsin teilt: kas te tahate totaalselt sõda? Kas te tahate seda, kui vaja, veelgi totaalsemalt ja radikaalsemalt, kui me senini üldse oleme suutnud ette kujutada?"

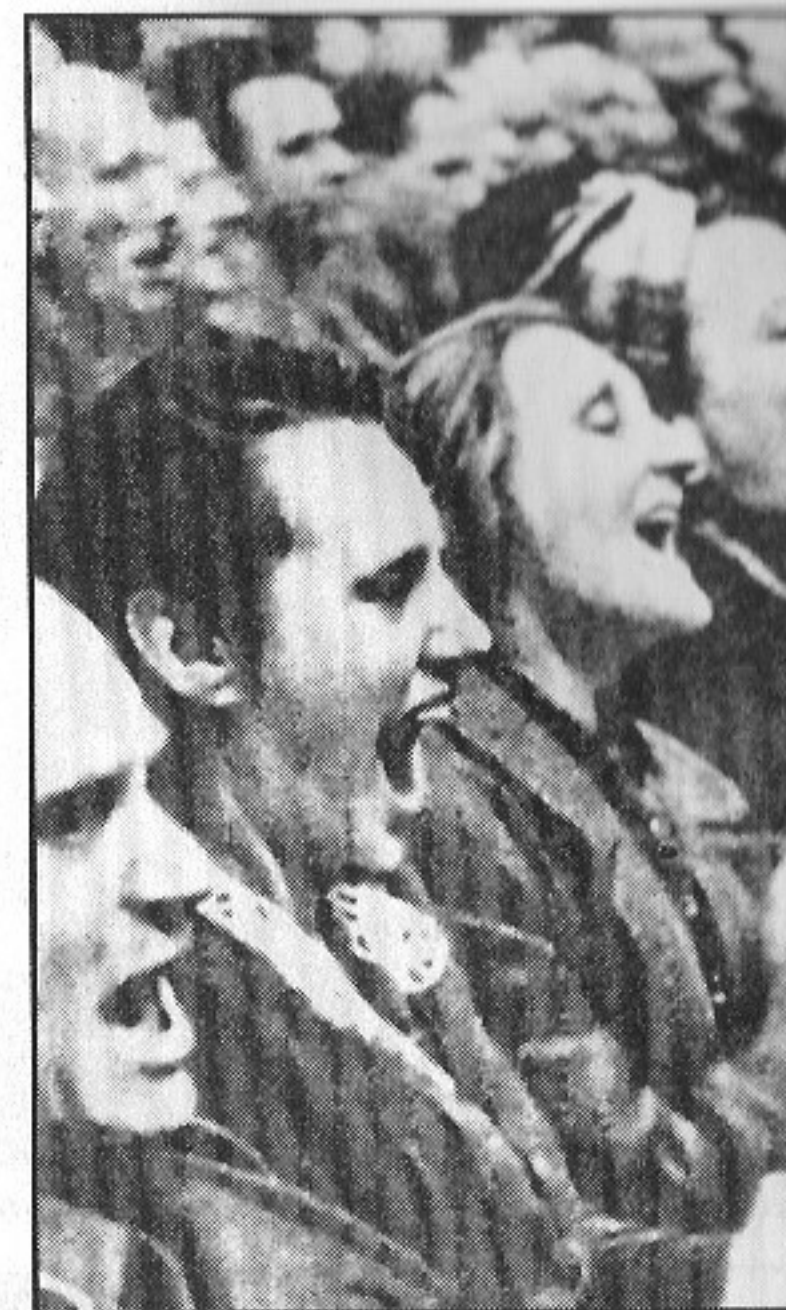
Igale küsimusele vastas äärmise fanatismi viidud rahvahulk hüsteerilise "jaaga".

Olejäänud küsimused puudutasid rahva valmisolekut tööks ja solidaarsuseks nii õnnes kui õnnetuses, nii vaesuses kui rikkuses. Tervelt pool tundi andis Saksa raadio edasi massi juubeldamist.

Hiljem märkis Goebbels küüniliselt: "Idiotismi tund. Oleksin ma neile õelnud, et hüpake "Columbuse" kolmandalt korruselt alla, oleksid nad seda ka teinud."

Sellise küünilise mõtteavaldusega võis lagedale tulla ainult inimene, kes on teadlik oma võimust masside üle ja seda halastamatult ära kasutab. Kes oli dr. Goebbels, kes Hitleri propagandaministrina ise kunagi relva kätte ei võtnud, kuid mõrvas sõnadega ning ässitas rahva kohutavatele kuritegudele?

Joseph Goebbels sündis 29. oktoobril 1897 Rheydtis raamatupidaja kolmanda pojana. Tema isa oli ennast suure vaevaga üles töötanud. Soovides oma lastele ainult parimat, pani ta Josephi gümnaasiumi ning võttis talle klaveritunde. Joseph Goebbels lõpetas gümnaasiumi aasta parima õpilasena ja jätkas erinevates ülikoolides germanistika õppimist. Ta teenis elatist järeleaitamistundidega ning unistas elust kirjanikuna ja maailmaparandajana. Ta kirjutas romaani, pannes

"Idiotismi tund," ütles Goebbels hiljem nende kohta, kes talle maruliselt aplodeerisid.

Gauleiter dr. Goebbels oma Berliini büroos 1929. a.

1931. a. detsember. Õnnelik abielupaar: Magda ja Joseph Goebbels. Nende taga tunnistaja Hitler.

SA löömamehed Berliinis 1931. a. Goebbelsi sõnul oli nende ülesanne kommunistidel ja juutidel "nina üles lüüa".

selle kangelase Michaeli suhu sõnad: "Miks lõi Jumal ta selliseks, et inimesed teda põlgavad ja pilkavad?" Sellega mõtles Goebbels iseennast, sest ta kannatas pidevast päeva lõputute hingepiinade käes.

Alates neljandast eluaastast jäi ta vigaseks. Parema sääre luumurdipõletiku tagajärjel jala kasv aeglustus. Kogu oma elu pidi ta kandma ortopeedilist jalatsit. Nallal kui teised poisid mängisid jalgpalli, sõitsid jalgrattaga või läksid tüdrukutega tantsima, oli Joseph sunnitud kõrvaltvaatajaks jääma. Ta vandus kättemaksu. Tema jaoks oli kõige alandavam see, kui ta Esimese maailmasõja puhkedes tahtis koos klassikaaslastega isamaa eest võidelda ja arstlik komisjon ta välja praakis. "Nüüd olen ma õppinud loobuma," kirjutas Goebbels öhtul päevikusse, "ja tundma ääretut põlgust inimeste vastu."

See on võtmelause kogu tema edasise elu mõistmiseks. Goebbelsi kehaline defekt muutis ta terava keelega kättemaksuhimuliseks julmuriks, kes ei allistunud ei oma vastaseid ega isegi sõpru. Ta oli umbusklik ning tundis kahjurõõmsat naudingut masside endale allutamise eest. Oma maagilise mõjutamisoskuse avastas ta täiesti juhuslikult, esinedes ühingu "Rahvuslik-sotsiaalne blokk" koosviibimistel. Uue liikmena saavutas Goebbels kohe edu ning see valmistas tema rusutud hinge suurt rõõmu. Tõsi, alguses kuulajad küll naersid väikese kõhna mehikese üle, kuid peagi kuulasid nad teda hinge kinni pidades. Goebbelsi omapärane, selge ja kõlav hääl, tema täpsed ja teravad formuleeringud poliitiliste vastaste aadressil ning salvavad naljatused muutsid ta kiiresti iga parteikoosoleku magnetiks. "Ma muutun halvimat sorti demagoogiks," kirjutas ta ühel öhtul oma päevikusse.

Noored on alati kõigele vastuvõtlikud, kahjuks ka ideoloogilisele propagandale. Natsliku organisatsiooni *Jungvolk* kokkutulek 1934. a.

Münchenis kuulis Hitler suure kõnemehe talendiga "väikesest doktorist" ja kutsus ta endale külla.

8. aprillil 1926 saatis Hitler Goebbelsile Münchени pearaudteejaama vastu oma isikliku Mercedesi. Pärast esimest kohtumist Hitleriga kirjutas Goebbels päevikusse: "Ta on geenius. Jumaliku saatuse tööriist. Ma seisan värisedes tema ees."

Hitler nimetas Goebbelsi NSDAP Berliini ja Brandenburgi *Gauleiteriks*.

1926. aasta novembri algul saabus *Gauleiter* dr. Joseph Goebbels Berliini ja leidis ulualuse abielupaar Steigerite pool. Võluvast kõrteriperenaisest sai varsti

Ajal, mil Goebbels lubas oma kõnedes saksa rahvale helget tulevikku, ei unustanud ta hoolitseda oma heaolu eest olevikus. Goebbelsi riigi kulul ehitatud villa Berliini lähedal Schwanenwerderis.

"väikese doktori" kui innustunud võitleja suur austaja. Uue *Gauleiteri* käsutus- se ei antud mitte ainult igati ontlik poissmehekorter, vaid ta võis vabalt liikuda ka pererahva ruumides. Kõige rohkem vaimustas Goebbelsit Steigerite salongis asuv suur kolme poolega peegel, mille ees ta hakkas miimikat ja zeste harjutama. See polnud tühipaljas tembutamine — kätteharjutatud poose kasutas Goebbels oma hilisematel esinemistel.

Goebbelsi NSDAP *Gauleiteriks* määramisega algas natside "võitlus Berliini pärast". Kuid esialgu oli tulevik veel väga tume — tõeline võimuvõitlus seisis alles ees. Pärast vanglakaristust 1923. aasta putši eest oli Hitleril avalik esinemine paljudes Saksa linnades keelatud. Kuid mitte Goebbelsil. Kuna ta oli Berliini tundmatu, oli esmatähtis äratada tähelepanu. Kõige paremini sobis selleks propaganda ja terror kui propagandavahend (hiljem juba propaganda ja *Gestapo*). Esialgu kuulusid Goebbelsi võimuvõitluse põhiarsenali kõned, kõned ja veel kord kõned, mis vaheldusid pidulike suurürituste ning SA löögirühmade reibaste ja kurjakuulutavate marssidega. Tähelepanu köitmiseks provotseeriti ka kaklusi.

Esimene peaproov toimus 1927. aasta veebruaris "Pharussäleni" lokaalis, kommunistide kihutuskooosolekute meelispaigas. Goebbels saabus kohale logiseva autoga. Kõik sujus plaanipäraselt. Kui punased püüdsid Goebbelsi kõnet katkestada, läks mölluks. Kakluses sai vigastada 83 kommunisti ja tosin natsi. Goebbels oli tulemusega rahul.

"Berliin vajab sensatsiooni nagu kala vett," kirjutas Goebbels oma päevikus, "see linn elab sensatsioonist ja mis tahes poliitiline propaganda jookseb liiva, kui sellega ei arvestata." Järgmisel päeval teatasid lokaalis toimunud kaklusest kõik Berliini ajalehed esimesel leheküljel.

"Nüüd meid tuntakse linnas," juubeldas Goebbels. Saada iga hinna eest tuntuks — see oli fašistide loosung noll päevil. Küll hiljem jõuab kaklusi ja intsidente sobivas valguses näidata!

20. märtsil 1927 korraldasid

Kõnemees ja demagoog Goebbels: "Sotsiaaldemokraatia, marksism ja vabamüürlus orinevad üksteisest ainult nüansside poolest."

2. märts 1933. Goebbels peab Berliini Spordipalees kõnet.

700 SA meest Berliinis esimese marsi, mis lõppes sellega, et mitmes kesklinna kohvikus peksti läbi külastajad, kellel oli juudi väljanägemine. Võttis aega mis võttis, kuid natside tuntus hakkas kasvama. Samal ajal suurenes Saksamaal töötute hulk. Hoolimata fašistide aktiivsest kihutustööst ei vaibunud ajakirjanduses tangedad rünnakud natsionaalsotsialistliku liikumise vastu. Veel polnud natsidel võimalik kõigi poliitiliste vastastega arveid õiendada või suud kinni panna nendel, kes kuulutasid, et Hitler tähendab sõda.

Kui natside partei sai 20. mail 1928 valimistel 2,6 protsenti häältest ning nad said kohad Riigipäevas, kuulutas Goebbels uljalt: "Me tuleme vaenlastena! Nagu hunt tungib lambakarja keskele, nii tuleme meie!" Goebbelsist sai Hitleri mõtete ruupor, tema lõi deviisi "Üks rahvas, üks riik, üks juht".

Tänu täheks agara toetamise eest tegi Hitler Goebbelsi alguses NSDAP riigi-propaganda juhiks ja pärast võimuletulekut 1933. aasta jaanuaris riigipropaganda ministriks.

13. märtsil 1933 nimetati 35-aastane Goebbels, Hitleri kabineti noorim liige, ametlikult haridus- ja propagandaministriks. Saksamaal algas kõigi avalike institutsioonide totaalne tasalülitamine. Lühikese ajaga sai Goebbelsist natside raadio-, kino- ja ajakirjandusimpeeriumi ainuvalitseja, kes ei tegelnud mitte ainult oma ministeeriumi juhtimisega, vaid vorpis ka artikleid ning pidas paatoslikke kõnesid. Saksa naised olid propagandaministri lausa vaimustuses. Nad jumaldasid seda väikest kasvu lonkurit nagu filmitähte ning unustasid tema ässituskõnesid kuulates sootuks, et ta kihutab surma nende mehi, poegi, vendi ja isasid.

Kõnemehena oli Goebbels kuldsuu ja kasuist. Musta valgeks rääkimisel oli ta ületamatu, jättes varju isegi Hitleri. Pealegi oli Goebbels see mees, kes silus ära nii mõnegi Hitleri apsu või laitis sõja ajal maha füüreri plaanitsetavaid ettevõtteid.

Propagandaplakat "Kogu Saksamaal kuulab füüreri rahvavastuvõtjaga". Selleks et füüreri sõnad jõuaksid kõikjale, laskis Goebbels 1933. a. valmistada odava "rahvavastuvõtja", mille sakslased ristisid "Goebbelsi koonuks" (Goebbelsschnauze) või ka "väikeseks Goebbelsiks" (der kleine Goebbels). 28 Saksa raadiotehast tootsid seda raadiot ja sama skeemi järgi. Raadio maksis 76 marka. 1938. a. tuli müügil veel väike vastuvõtja, mis maksis kõigest 35 marka.

Hommikust õhtuni võisid sakslased kuulata raadiost dr. Goebbelsi ühtesid ja samu lööklauseid nagu "Sina ise ei ole midagi, sinu rahvas on kõik", "Juudid on meie õnnetus" või "Üks rahvas, üks riik, üks juht!"

misi, mis oleksid natside niigi kõikuvale reputatsioonile varju heitnud. Kuid juhtus, et Goebbels eksis. Nii ei tahtnud ta ekraanile lubada Leni Riefenstahli Hitleri tellimusel vändatud propaganda filmi "Tahte võit". Kuid just see film sai suure menu osaliseks nii Saksamaal kui ka välismaal.

Mitte miski ei iseloomustanud Goebbelsit paremini kui tema kõned. Igas Goebbelsi kõnest lausa õhkus viha ja põlgust teisitimõtlejate vastu ning halvasti varjatud irooniat kuulajaskonna aadressil. Sealjuures ei puudunud propaganda ministri jutus selgus, konkreetsus ja isegi oma loogika — tõsi küll, küüniku loogika. Samas on kõigis kõnedes midagi ühist: korduvad mõttearendused, ammuntud võrdlused.

"Tõeline sotsialism ei tähenda kõigi võrdsust, vaid igaühe vajaduste rahuldamist," kuulutas Goebbels. Või: "...Kui eelmise Riigipäeva ajal istungite raadiolekanded olid keelatud, siis oli see nende asi. Meie ei näe selles mingit ohtu," kelkis Goebbels demokraatiaga.

Joseph Goebbels ja tema jumaldatud füürer.

Sellel mõjuvõimsal natsil oli ka üks inimlik nõrkus — naised. "Naised panevad mul vere keema," kirjutas ta päevikusse. "Ma torman ringi nagu näljane hunt ja samal ajal olen uje nagu laps. Minu suhetes naistega valitseb needus."

Kuna talle allus ka filmitööstus, sai ta oma suure huvi tõttu noorte näitlejannade vastu hüüdnimeks "Babelsbergi sokk" (Babelsbergis asusid UFA stuudiod). Goebbelsi naine Magda sünnitas talle kuus last. Ajakirjanduses tituleeriti propagandaministri perekonda näitlejaperekonnaks. Kuid afäär 22-aastase fiminäitlejanna Lida Baarovaga tõi Goebbelsile paksu pahandust ja mingiks ajaks kaotas ta isegi Hitleri soosingu, mida püüdis siis jälle usina tööga tagasi võita. Ent too maneerlik eputaja ning osav sõnaseadja unustas ühe lihtsa tõe: heaga ei lõpeta see, kes ise oma valesid usub. Isegi veel siis, kui venelased olid juba Berliini tunginud, lubas ta rahvale võitu.

1945. aastal 21. aprilli hommikul korraldas propagandaministeerium viimase pressikonverentsi. See toimus Goebbelsi maja kinosaalis Hermann Göringi nimelisel tänaval. Ilmus Goebbels ja hakkas valju häälega kõnet pidama. Paarkümmend propagandaministeeriumi ametnikku kuulasid vaikides kõhetu mehikese hüsteerilist sõnavalingut. Lõpetanud oma esinemise, teatas Goebbels kahjurõõmsalt kohalolijatele: "Teil kõigil lõigatakse kõrid läbi, sest te olite minuga!"

23. aprillil 1945 ilmus Goebbelsi juhiva häälekandja, ajalehe "Angriff" (Rünnak) viimane number, milles teatati, et ümberpiiratud Berliinile lähenevad kõikjalt Wehrmachi üksused ja võit on lähedal.

Päev varem kutsus Hitler Goebbelsi koos perekonnaga oma punkrisse ega lasknud teda enam enda juurest minema. Goebbelsit kutsuti Hitleri truuks koeraks. Füüreri kaaslaste iga uus reetmine noil tormilistel aprillipäevadel nihutas Goebbelsit astme võrra lähemale tema pühale eesmärgile — saada "teiseks meheks" riigis. Ja lõpuks ometi! 30. aprillil, siis kui Punaarmee võitlejad juba Riigipäevahoones olid, andis Hitler Goebbelsile üle kokkuvariseva Saksamaa riigikantsleri ameti. Goebbels võttis kõrge koha vastu, et siis 1. mail koos naisega vabasturma minna. Enne seda mürgitas abikaasa Magda lapsed, pannes nad unerohuga magama.

Pole tänini teada, kas Goebbels võttis mürki või laskis ennast maha. "Meie, sakslased, ei oska võib-olla elada," kirjutas ta juba 1932. aastal, "aga surra — seda oskame me suurepäraselt!"

Dr. Joseph Goebbels: "Sõda on elujaatamise kõige aktiivsem vorm."

Rahvaülestõus Ungaris

NLKP XX kongressi viimasel päeval, 25. veebruaril 1956 pidas peasekretär Nikita Hruštšov oma ajaloolise salajase kõne, milles mõistis hukka Stalini isikukultuse. Stalini diktatuuri hukkamõistmine julgustas ka poolakaid ja ungarlasi meelt avaldama kehtiva kommunistliku režiimi vastu.

Ungari ülestõus ja Suessi kriis on omavahel seotud, sest sellal, kui kogu maailma tähelepanu oli suunatud Suessi kriisi lahendamisele, võis N. Liit asuda "sotsialismi kaitsmisele" Ungaris. Sündmustele Ungaris eelnes aga streikivate tööliste meeleavalduse verine mahasurumine Poolas.

1956. aasta suvel hakkasid streikima Poznani veduritehase "Stalin" töölised, protesteerides ülemäära kõrgete töönormide vastu. 28. juuni hommikul liikusid tööliste kolonnid kesklinna, nendega liitusid teiste tehaste töölised. Streikijad muutusid üha agressiivsemaks. Teel võeti miilitsapostidelt relvad, murti sisse miilitsa relvalattu ning vallutati prokuratuuri hoone. Samuti võeti enda valdusesse vangla ning vabastati kõik vangid. Olukord muutus kriitiliseks aga siis, kui meeleavaldajad lähenesid julgeoleku peakorterile.

Poola kommunistlik valitsus saatis streikijate vastu sõjaväe ja tankid. Tulevahetuses sai 53 meeleavaldajat surma ja üle 300 haavata. Sündmused Poolas sundisid Ungari opositsiooni oma tegevust aktiveerima.

21. oktoobril 1956, kui avalikkuse survele valiti Poolas Wladislaw Gomułka Keskkomitee liikmeks ja Poola Tööpartei esimeseks sekretäriks, algasid Budapestis üliõpilaste meeleavaldused. Iga päevaga muutusid miitingud osavõturohkemaks, üha valjuhäälselt kõlas protest kommunistliku partei vastu. Teravalt kritiseeriti suhteid N. Liiduga. Avalikkus nõudis Nõukogude vägede väljavii-

Ungarlased olid esimesed, kes sõandasid relv käes, astuda ja Moskva ülemvõimu vastu.

23. oktoobril 1956 tõmmati Budapestis Stalini kuju aluselt maha.

Kättemaks. Pärast Budapesti KP hoone vallutamist aeti hoonet valvanud julgeolekuteenistuse AVO noored ohvitserid tänavale ja lasti maha.

31. oktoobril 1956 lahkusid Nõukogude väed Budapestist, sest Ungari armee solidariseerus ülestõusnutega. Tänavatel lamasid tuhanded lubjaga ülepuistatud laibad. Kõikjal põletati eelmise diktaatori Mátyás Rákosi portreesid.

mist, tugevamat orientatsiooni läände, tsensuuri kaotamist, poliitiliste vangide vabastamist, vabasid valimisi, mitmeparteisüsteemi, vabu ülikooli ning selliste stalinistide nagu Mátyás Rákosi võimult kõrvaldamist. Samuti nõuti põllumajandusreformi ning punast viisnurka kandva Ungari lipu kõrvaldamist.

23. oktoobri õhtul toimus Budapestis Bemi väljakul võimas meelevallandus, millest võttis osa 100 000 inimest. Meeleolu oli ülev: loeti luuletusi vabadusest. Kõige lõpuks tõmmati veoauto abil aluselt maha seitsme meetri kõrgune Stalini kuju. Väike grupp demonstrante suundus aga raadiomaja poole, et anda eetrisse miitingul esitatud nõudmised. Kuid üliõpilaste nõudmiste asemel kõlas valjuhäälditest partei esimehe Ernő Gerő hääl, mis ähvardas meelevallandajaid ning toonitas, kui tähtis on sõprus N. Liiduga. Vihale aetud rahvahulk üritas vallutada raadiomaja, mida valvas 500 Ungari julgeolekumeest. Politseinikud avasid tule, üks naine sai surma. Seda hetke ja Gerő provokatsioonilist kõnet võib pidada Ungari rahvaülestõusu alguseks. Ungari armee sõdurid hakkasid vennastuma ülestõusnutega ning neile oma relvi loovutama. Nii said ülestõusnud oma käsutusse isegi tankid. Vabastati eluks ajaks vanglasse mõistetud antikommunistist kardinal Mindszenty (pärast ülestõusu mahasurumist pandi ta jälle trellide taha).

Samal ööl saabusid Budapesti Nõukogude tankid. Valitsus kuulutas välja sõjaseisukorra ning teatas raadio kaudu, et tankid on tulnud ainult selleks, et

korda taastada. Ülestõusnud hakkasid Vene tanke süütepudelitega loopima.

24. oktoobri hommikul astus 33-aastane peaminister, veendunud stalinist András Hegedús tagasi ja Imre Nagy nimetati uueks peaministriks. Nagy valiti esimest korda peaministriks 1953. aastal, kuid 1955. aastal tagandati kõigilt partei- ja ametikohtadelt oma "pehme liini" pärast.

Järgmisel päeval avasid Nõukogude tankid ja Ungari julgeoleku AVO töötajad demonstrantide pihta tule. Gerő asemel nimetati uueks peasekretäriks János Kádár. Gerő ja endine peaminister Hegedús põgenesid venelaste juurde.

Kuid rahva mässuvaim ei taha vaibuda. Kogu Ungaris moodustatakse revolutsiooninõukogusid, kes läkitavad oma saadikuid pealinna. Järgmisel päeval kutsuvad töölised rahvast üles üldstreigile.

26. oktoobriks on valitsus kaotanud olukorra üle igasuguse kontrolli. Osa Ungari armeest ooberst Pál Maléteri juhtimisel ühineb ülestõusnutega. 27. oktoobril asub Imre Nagy ülestõusu juhtima ning teatab 28. oktoobril rahvale, et ta on saanud N. Liidult kinnituse: kõik Nõukogude väed viiakse lühikese aja jooksul Ungarist välja.

29. oktoobril hakkavad venelased Budapestist tanke välja viima. Nagy saadab laiali julgeolekuteenistuse AVO. Haiglatel on tegemist, et ära mahutada 15 000 haavatut. Kogu riiki on haaranud üldstreik. Liiguvad kuuldused, et N. Liit on Ungari piirile koondanud täiendavaid vägesid.

31. oktoobril algab relvarahu, venelased tõmbavad oma väed tagasi.

1. novembril avaldab Nagy rahulolematust seoses Nõukogude vägede aeglase väljaviimisega. Ta teatab, et Ungari astub Varssavi lepingu osaliste riikide ühendusest välja, kuulutab Ungari neutraalseks riigiks ning palub ÜRO-lt abi selle neutraalsuse kaitsmiseks.

3. novembril määratakse Maléter Ungari kaitseministriks. Alustatakse läbirääkimisi Nõukogude sõjaväelastega vägede väljaviimise asjus. Kesköö paiku arreteerivad venelased Maléterit.

4. novembri hommikul kell 4 ründasid Budapesti mitmest suunast 1000 Nõu-

Nõukogude tankid Budapesti tänavatel Moskva ülemvõimu kaitsmas.

Raev on halb nõuandja. Ülestõusnud on lintšinud punaarmeeelase.

kogude tanki, mida katsid õhust pommituslennukid. Kell 5.20 teatas Nagy raadio kaudu rahvale Vene vägede kallaletungist. Varsti pidi Ungari armee tunnistama vaenlase üleolekut. Venelastel õnnestus kiiresti hõivata kõik tähtsamad sõlmpunktid. Juba enne lõunat vallutasid nad Budapesti Raadio, mis jõudis anda eetrisse viimase läänele mõeldud abipalve: "Meie aeg on napp. Faktid on teada. Aidake Ungarit, aidake Ungari rahvast, töölisi, talupoegi, haritlasi. Appi! Appi! Appi!" Samal hommikul annab ühel teisel lainepikkusel endast elumärki János Kádár. Ta teatab, et on moodustanud talupoegadest ja töolistest valitsuse, kes on kogu rahva huvides kutsunud appi N. Liidu, et hävitada reaktsiooni kurjad jõud ning taastada kord.

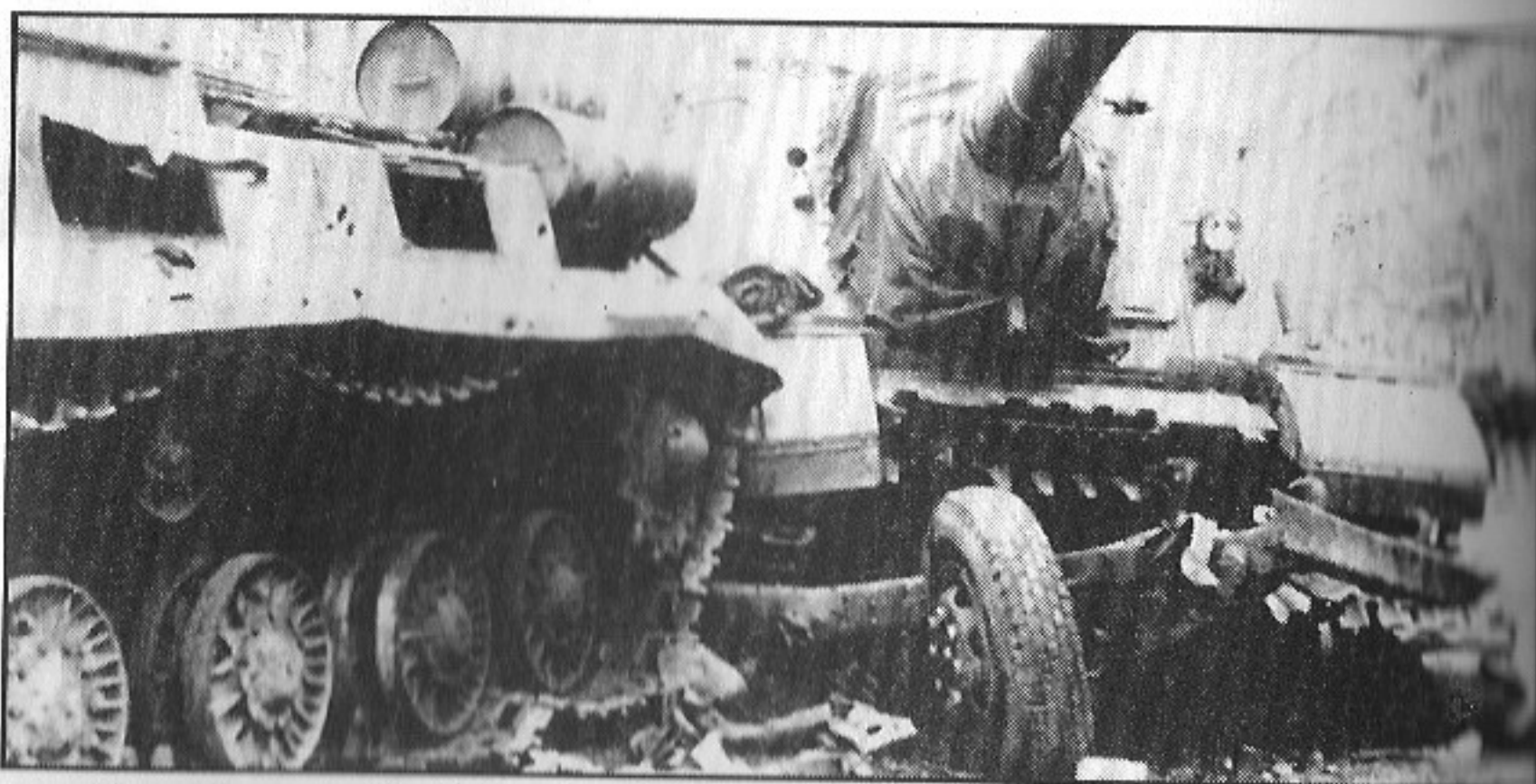
Seoses lootusetu vastupanuga Vene tankidele algab massiline põgenemine Austriasse. Kuigi USA president Dwight Eisenhower avaldas N. Liidule teravat protesti, ei muutnud see midagi. Kremlis mõisteti väga hästi, et läänes ei juleta iialgi sõnadest kaugemale minna. Nii oli see tookord, nii oli see Praha kevade lämmatamisel ning ka N. Liidu lagunemise aegu. 4.–11. oktoobrini toimusid Budapestis ülestõusnute ja Nõukogude vägede vahel ägedad lahingud. Kuigi venelastel oli viiekordne ülekaal, kandsid nad elavjõus ränki kaotusi. 11. novembriks oli selge, et ülestõus on maha surutud. János Kádár jäi aga võimule kuni 25. maini 1988, mil ta ise tagasi astus.

Imre Nagy põgenes Jugoslaavia saatkonda. 22. novembril, pärast seda, kui Kádár oli lubanud garanteerida tema puutumatus, lahkus Nagy saatkonnast, kuid arreteeriti. Tema saatust jäi mitmeks aastaks saladuseks.

Nagu hiljem selgus, viidi Nagy N. Liitu ja toodi 1958. aastal tagasi Ungarisse, kus tema üle korraldati salajane kohtuprotsess. 16. juunil 1958 Nagy ja endine kaitseminister Maléter hukati, süüdistatuna riigireetmises.

Ülestõus on maha surutud, tuhanded langenud.

Ungari pealinna elanike käes olnud relvadega oleks suudetud Nõukogude armeele ka tõhusamat vastupanu osutada, kui ülestõus poleks kulgenud nii stiihiliselt.

Ungari ülestõusu ajal hukkus umbes 2000 inimest, 20 000 ungarlasele mõisteti ülestõusus osalemise eest pikaajaline vanglakaristus. 200 000 ungarlast põgenes Austriasse. Ülestõusu kõige tähtsam tulemus oli see, et järgnevas 33 aastaks jäi Ungari teiste sotsialistlike riikide hulgas kõige "kapitalistlikumaks" ning kindlustas endale teatud sisepoliitilise vabaduse. Ülestõusujärgsetel aastatel üritas Ungari valitsus ettevaatlikult liberaliseerida ühiskonda ja majandust. Idabloki maade hulgas saavutas Ungari erilise staatuse ning kõrgeima elatustaseme. Paljud sotsmaade kodanikud unistasid Ungari-reisist. Ungaris oli lubatud väikeettevõtlus ning turumajandusele pöörati tunduvalt rohkem tähelepanu kui teistes sotsialistlikes riikides. Paraku hakati 70. aastate lõpus piirama ettevõtete tegutsemisvabadust ning plaanimajandust taas peale suruma.

23. oktoobril 1989, rahvaülestõusu 33. aastapäeval, kuulutas Ungari peaminister Mátyás Szűrös Budapesti parlamendihõone rõdult välja Ungari Vabariigi. See, et nimevahetusel sai rahvavabariigist vabariik, tähendab ühtlasi, et Ungari ütles lahti oma kommunistlikust minevikust. Ungarist sai mitmeparteiline demokraatlik riik.

Ungari 1956. aasta ülestõus oli määratud nurjumisele, sest rahva soovid ja nõudmised olid liiga radikaalsed, Imre Nagy valitsus poleks suutnud neile vastu tulla. N. Liidu poolt okupeeritud või tema mõju all olevates riikides toimunud väljaastumistest oli Ungari ülestõus julgeim. Rahvaülestõus Ida-Berliinis 1953. aasta juunis lõppes kohe, kui tänavatele ilmus tosin Nõukogude tanki. Ungarlased aga astusid kartmatult võitlusse Vene ülemvõimu vastu ning taandusid alles ülekaalukate jõudude survele. Ent hiljem oleksid ungarlased nagu mälu kaotanud. Ülestõusule järgnenud repressioonid tekitasid inimestes apaatsuse, rahvas leppis olukorraga ning kihutas kommunistid võimult minema alles siis, kui N. Liidu lagunemine oli vaid aja küsimus. Ja siis lõpuks koitis päev, mil vihatud Nõukogude armee lahkus Ungarist — jäädavalt!

Relvastatud riigipööre Tšiilis

4. septembril 1970 Tšiilis toimunud presidendivalimistel sai pahempoolsete parteide bloki, Rahvaühitsuse kandidaat Salvador Allende Gossens 36,6 protsenti häältest. Kuna ükski kandidaat ei saanud absoluutset häälteenamust, pidi presidendiks saaja otsustama Rahvuskongress. 16. oktoobril kiitis Rahvuskongressi saadikutekoda 94 häälega 16 erapooletuks jäädes heaks Rahvaühitsuse bloki ja Kristlik-Demokraatliku Partei ühise konstitutsioonireformi projekti.

24. oktoobril 1970 kinnitas Rahvuskongress oma mõlema koja ühisel istungil 4. septembri presidendivalimiste tulemused: vabariigi presidendiks 1970.–76. aastal sai Rahvaühitsuse bloki kandidaat Salvador Allende. Seega oli Allende maailma esimene demokraatlikult valitud sotsialistist riigipea. Allende programmiks oli sotsialism ja vabadus. Samuti pidas ta vajalikuks tähtsamate tööstusettevõtete riigistamist.

Riigi vaesemad elanikud lootsid, et sotsialistist president teeb palju nende olukorra parandamiseks. Tõsi, Allende valitsusel õnnestuski viia läbi haridusreform, stabiliseerida põhiliste toiduainete hinnad ning parandada paljude tööliste ja maata talupoegade olukorda. Oma tegevusega kogus ta aga rikaste, suurmaomanike ja jõuka keskklassi hulgas palju vaenlasi. Jõukas kodanlus kartis oma elatusaseme halvenemist ning hakkas organiseerima arvukaid streike. Polnud vähimatki kahtlust, et Allende kukutamine on vaid aja küsimus. Teada oli ka see, et USA ei luba Lõuna-Ameerikas mingit sotsialistlikku eksperimenti ning asub riigipöörasid toetama. Nii ka juhtus.

Reedel, 29. juunil 1973 elas Tšiili üle kõige dramaatilisemad minutid alates päevast, mil seal tuli võimule rahvavalitsus. Allende vastased astusid esmakordselt relvaga rahvavõimu vastu. Mäss õnnestus küll samal päeval maha suruda. Viis päeva hiljem reorganiseeris Allende oma valitsuse, kuid oli selge, et valitsusvastased ei kavatse alla anda. Järgnenud transpordiettevõtete streik halvas kogu riigi ja parempoolne opositsioon nõudis Allende tagasiastumist. Kuna president keeldus,

Salvador Allende oli maailma esimene demokraatlikult valitud sotsialistist riigipea.

Viimane ülesvõte automaadiga relvastatud Tšiili presidendist Salvador Allendest oma kaastöötajate keskel.

keeris kolm ründelennukit. Pärast pommitamist algas presidendilossi piiramine. Samal ajal kõlas relvastatud jõudude raadiojaamast hääl, mis luges ette mässulise hunta avaldust. Mässajate lennukid pommitasid taas Allende residentsi. See oli omamoodi märguandeks: sõdurid tungisid paleesse, lõhkudes kõik oma teel.

Kehtestati komandanditund. "Kõik jäägu oma kohtadele!" kordasid sõjaväepatrullid, raadio- ja televisioonidiktorid — massinformatsioonivahendid olid kiiresti sattunud putšistide kätte. President Salvador Allende sai surma põleva palees tulevahetuse ajal. Tema surmaga lõppes ka sotsialismi ehitamine Tšiili mudeli järgi.

Võimule tulnud Augusto Pinochet ei osanud peale diktatuuri mingit muud valitsemisvormi välja mõelda. Hunta moodustatud 15-liikmelises kabinetis oli 13 sõjaväelast. Hunta saatis laiali kongressi, keelas algul marksistlikud, seejärel ka kodanlikud parteid. Pressi üle seati sisse karm tsensuur. Seejärel algas poliitiliste vastaste jälitamine. Putši ajal hukkunud inimeste arvu hinnatakse 5000-le. Santiago Rahvusstaadion muudeti suureks koonduslaagriks. Välismaiste vaatlejate ilmselt liialdatud hinnangul tapeti hunta võimuloleku esimese aasta jooksul ilma kohtu ja juurdluseta umbes 30 000 Tšiili kodanikku. Sellise terrori abil lootis hunta luua kindlusetuse ja hirmu õhkkonna.

Hunta laskis talle mitte meelepäraseid raamatuid avalikult tänaval põletada ning Allende pooldajate tabamise eest pandi välja pearaha. Teisitimõtlejate jälil-

alustasid vandenõulased kelle eesotsas oli kindral Augusto Pinochet, pealetungi Allendele saigi saatustlikuks asjaolu, et sõjavägi oli tema vastu.

11. septembril 1973 puhkes Valparaíso sõjalaevastiku mäss. Ladina-Ameerikas on saanud lausa traditsiooniks, et mässu detonaatoriks on nimelt laevastik. Kolme väeliigi esindajatest koosnev hunta esitas Allendele ultimatum, milles nõuti, et ta astuks keskpäevaks tagasi. President keeldus ja kutsus rahvast üles koonduma läheneva mässuohu ees. Kohe presidendi kõne algul summutas ta hääle reaktiivmotorite müra. Palee peale pi-

iramine kestis veel palju aastaid pärast riigipööret. Muudagi ei saa öelda, et hunta valitsemise esimestel aastatel poleks "majanduslikku edu" saavutatud. Ainuüksi kahe esimese võimuloleku aasta jooksul kasvas inflatsioon keskmiselt 370–400 protsenti, 1974. aastal mõnel kuul 600 ja isegi 900 protsenti. Kahe aasta jooksul devalveeris hunta eskuudra 57 korda ja kehtestas siis uue rahaühiku peeso. Kahe aastaga kasvasid jaehinnad 4303,3 protsenti ja elukallidus tervikuna 250 protsenti. Hunta nägi ettevõtete erastamises majanduselu aktiveerimise imevahendit, kuid totaalse diktatuuri tingimustes ei andnud see soovitud tulemusi. Kuigi hunta avas ukseid väliskapitalile, jäi Tšiili majandus kiratsema kogu hunta võimuloleku ajaks.

11. septembril 1980 toimunud rahvahääletusel oli 69,14 protsenti valijatest Pinocheti konstitutsiooniparanduste poolt, mis kindlustasid kindralile võimu veel kaheksaks aastaks. Esimesed vabad valimised toimusid alles 14. detsembril 1989. Kristlik demokraat Patricio Aylwin kogus 55,2 protsenti häältest ja võttis võimu kindral Augusto Pinochetilt üle.

Tšiili hunta ninamees Augusto Pinochet Ugarte valitses diktaatorina 16 aastat. Selle aja jooksul tapeti tuhandeid rezümi vastaseid ning arreteeriti ja piinati kümneid tuhandeid inimesi.

Pariisi "kallid sugulased"

Neil Aafrika meestel, kellest nüüd juttu tuleb, ei olnud aristokraatlikku sugupuud, kuid seda suurem himu saada vägevals valitsejaks või veel parem — kroonitud monarhiks. Paraku kukkus Euroopa kuningakodade tavade ja etiketi jäljendamine musta mandri isehakanud keisritel-diktaatoritel välja totra veiderdamisena, rääkimata lugematutest kannatustest, mida nad tõid oma maa elanikele. Nii David Dacko kui ka Jean Bedel Bokassa upitati võimule Pariisi otsesel kaasabil. Vähe sellest, imperaator Bokassat kutsuti Prantsuse pealinnas "kalliks sugulaseks". Miks ta siis kallid ei olnud, Pariis lootis ju Bokassa kaasabil säilitada Aafrikas oma neokolonialistlikke huvisid.

Kesk-Aafrika Vabariik iseseisvus 1960. aastal. Riigi esimese presidendid David Dacko kukutas tema onu, 23 aastat Prantsuse armees teeninud Jean Bedel Bokassa. Tulnud 1965. aastal võimule, muutis ta rahva elu painajalikuks unenäoks: arestid-läbiotsimised, peksumised ja tapmised said igapäevaseks ajaks. Bokassa, kelle suureks eeskujuks oli Napoleon, andis lõpuks teda piinanud kiusatusele järele, nimetas 1976. aastal vabariigi keisririigiks ning kaks aastat hiljem laskis end kroonida keisriks.

1977. aasta suvel said mitu tuntud Prantsuse ja Saksamaa LV firmat ebatavalise tellimuse. Kiiresti nõuti 5000 briljandiga kaunistatud keisritrooni, 22 tonni roosat šampanjat, 150 tonni veini, 6 eriotstarbelist "Mercedest" hinnaga 60 000 dollarit tükk, 44 tavalist "Mercedest" ja palju muud. Suured transpordilennukid toimetasid selle kõik Kesk-Aafrika Keisririiki, kus käisid täie hooga ettevalmistused Bokassa troonile asumiseks. Tulevase majesteedi korraldusel valmistati istuvat kotkast kujutav kaks tonni kaaluv kullast troon. Parimad Pariisi rätsepad õmblesid leopardinahast punase voodriga kroonimisrüü, mis oli Napoleoni kroonimismantli täpne koopia. Bokassa jälgis, et ka kõik teised detailid oleksid täpselt nii seatud, nagu need Napoleoni aegu olid.

4. detsembril 1978 kroonis Bokassa ennast keisriks ja oma naise keisrinnaks.

Ühele peole oli kutsutud Rooma paavst, presidendid ja peaministrid — kokku kaks tuhat peovõõrast.

Kiiruga asuti looma uut dünastiat. Bokassa sugulased said printside ja printesside tiitlid, tema lemmiknaine nimetati keisrinna Katariinaks (!) ja kolmekümnest seaduslikust järeltulijast valiti välja alaealine troonipärija. Tsereemonia sai pompoosne ja läks maksma 20 miljonit dollarit — ligi neljandiku riigi eelarvest. Värskeltküpsetatud keisri tuju oli aga mõnevõrra rikutud: ei tulnud Rooma paavsti, et uut monarhi isiklikult salvida, ja paljud külalised isegi ei vabanud küllakutsele.

Ja nagu ühele tõelisele diktaatorile kohane, kehtestas Bokassa riigis ennenägematu terrori.

1979. aasta jaanuaris tulid õpilased Bangui tänavaile, et protestida keisrinna profiiliga kaunistatud koolivormi kandmise vastu. Bokassa käskis politseinikele koolilapsi õpetada. Demonstrante laiali ajavad korralvõimurid avasid noorte pihviku tule. Barbaarse arveteõiendamise tagajärjel sai surma 13 alaealist, 60 sai raskesti haavata, umbes 200 koolilast heideti pärast demonstratsiooni Ngaragwa vanglasse. Paljud neist ei pääsenudki vanglamüüride vahelt välja. Nende saatus on üks eksmonarhi salapolitsei saladusi. 17 koolilast olevat imperaator ise oma käega surnuks peksnud.

Nellega oli keisri mängimisel lõpp. Nüüd mõisteti ka Pariisis, et "kallis sugulane" on liiale läinud. Nagu hiljem selgus, töötati Pariisis välja riigipöörde plaan. 20. septembril "Aafrika Napoleon" kukutati ja ta põgenes koos oma naiste ja lastega välismaale. Pariisist toodi Prantsuse langevarjurite saatel kohale Kesk-Aafrika Vabariigi ekspresident David Dacko ning pandi riigipeaks.

1980. aasta detsembris mõisteti Bokassa tagaselja surma süüdistatuna riigi vara riisumises, tapmistes ja vägistamistes. 1979. aastast alates elas ta Prantsusmaal, kus ei reageerinud Kesk-Aafrika Vabariigi nõudmistele anda surmamõistetud Bokassa välja.

Üllatuslikult ning ootamatult sõitis Bokassa 23. oktoobril 1986 Brüsselisse ja Rooma kaudu Banguisse, kaasa üks naistest ja viis last. Lennukist väljumisel tunti ta ära ja pisteti trellide taha.

Pariisi "kallis sugulane" keiser Bokassa 1979. aastal.

Kohtuprotsessi algul ja surmaotsuse langetamise eel püüdsid Bokassat aga rasti päästa need ringkonnad Prantsusmaal, kes diktaatori valitsemise aastal pääsesid kontrollimatult ligi Kesk-Aafrika Keisririigi loodusrikkustele. Endise režiimi peavarahoidja B. Kanda ütles kohtus, et ta isiklikult viis iga nädal Bokassale mitukümmend tuhat dollarit, mille Bokassa kandis üle oma arvele Euroopa pankades. Kõik see oli riigi raha, ütles Kanda. Ta teatas samuti, et Kesk-Aafrika Keisririigile rahvusvahelise valuutafondi poolt antud 700 miljoni dollari suuruse laenu omastas samuti Bokassa. "1977. aastal, oma kroonimistseremoonia eel sundis Bokassa mind tooma talle riigikassast briljandid, mis ta seejärel saatis edasi Pariisi, kus kohalikud juveliirid neist hiilgava krooni valmistasid. Kokku eraldati Bokassa kroonimistseremooniaks riigi kassast 200 miljoni dollarit," tunnistas Kanda. Endise varahoidja tunnistusel "kogus" Bokassa kallihinnalisi luksuseesemeid, mille eest ta ise ei tasunud, vaid laskis seda teha Kesk-Aafrika Keisririigi pankadel. Diktaatori voodi, mille samuti valmistasid eritellimusel prantsuse meistrid, läks maksma 13 miljonit dollarit. Kanda kinnitas, et pärast kukutamist moodustas imperaatori varandus üksnes Kesk-Aafrika Vabariigis rohkem kui miljard dollarit. Bokassa ja tema sugulaste nimele oli Šveitsi pankadesse pandud astronoomilised summad.

Kohtumaterjalid kujutavad ilmekalt riigis valitsenud olukorda neil aastatel, kui seda valitses "keiser" Bokassa. Valitseja kärtis oma rahvast niivõrd, et ei usaldanud isegi armeed. Sõduritele ja ohvitseridele ei antud aastate viisi lahingumooni ja igivanadelt vintpüssidelt, millega väed olid relvastatud, võeti lukud ning täägid. Moodsaid relvi hoiti imperaatori residentsis ning neid sai kasutada ainult tema isiklik kaardivägi.

Protsessis osalenud Prantsuse advokaadid Francis Spiner ja François Gibaud, kes Bokassat kaitsesid, kuulutasid pärast Pariisi naasmist, et "kõik, kes teavad Bokassat kui eeskujulikku liidrit, peavad toetama meie nõudmist korraldada kordusprotsess".

12. juunil 1987 määrati diktaatorile surmanuhtlus, kuid Bokassa kaitseinglite pingutused ei jooksnu tühja. Juba järgmisel päeval pärast kohtuprotsessi lõppemist ütles Kesk-Aafrika Vabariigi president André Kolingba, et surmaotsuse täideviimine on edasi lükatud ajaks, "mis on vajalik Bokassa apellatsiooni läbi vaatamiseks". 29. veebruaril 1988 asendas Kolingba Bokassale mõistetud surmanuhtluse eluaegse vanglakaristusega.

* * *

Pariisi "kallist sugulasest" Bokassast ei jäänud palju maha Uganda president Idi Amin, kes samuti haudus mõtet end keisriks kuulutada, kuid kes ei jõudnud oma plaani teostada. Amin tuli võimule sõjaväelise riigipöördega 25. jaanuaril 1971. Uganda president Milton Obote viibis sel ajal Singapuris konverentsil. Amin saatis parlamendi laiali ning keelas poliitiliste parteide tegutsemise riigis. Idi Amin ehtis end ise kõikvõimalike tiitlite ja medalitega. Ligi kahe meetri

pikkune ja kahesaja kilogrammi raske (suurmees sõna otseses mõttes) *self-made-man* Amin võttis endale "eluaegse presidendi" tiitli ning nimetas end veel feldmarssaliks, rahvusvahelise õiguse doktoriks ja "Briti impeeriumi võitjaks". Kogu oma valitsemisaja jooksul ei kirjutanud "doktor" Amin ühtegi paberit sel lihtsal põhjusel, et ta ei osanud kirjutada. Seevastu igasugused kruvid ja läikivad metallesemad kutusid Aminis esile kirjeldamatu vaime. Nii oli tal terve kogu kalteid fotoaparaate, ilma et ta oleks teadnud, mis nendega teha tuleb. Kord nägi ta oma ihuarsti käes neljavärvilist pastapliiatsit, palus selle endale kinkida ning mängis siis tundi-de viisi andunult tolle imelise kirjutusvahendiga.

Amini suurusehullustus ja muud veidrused harmoneerusid tema julmuse ja poliitilise naiivsusega ning keegi ei võinud ialgi ette teada, millega ta võib hakata saada. Oma valitsemisajal lasi ta hukata kümneid tuhandeid inimesi.

1979. aasta aprillis kukutasid Uganda Rahvusliku Vabastusarmee võitlussalgad Amini verise režiimi.

Samal aastal jäi võimust ilma veel üks diktaator — Ekvatoriaal-Guinea president Francisco Macias Nguema. Saanud 1968. aastal presidendiks, ei rahuldunud too endine Hispaania koloniaaladministratsiooni ametnik nii tagasihoidliku tiitliga. 1972. aastal kuulutas ta end "eluaegseks presidendiks". Sellele tiitlile järgnesid aja jooksul teised: "hariduse, teaduse ja kultuuri suurmeister", "kordumatu ime" jne. — ühtekokku nelikümmend viis aunimetust. Suurusehullustuse rekord! Üks riigi loosungitest kõlas nii: "Jumal lõi Ekvatoriaal-Guinea talle Maciasele". Hiljem asendati see väheütlev loosung teisega: "Ei ole teist jumalat Maciasel kõrval". Sellal, kui riigi majandus seisis pankroti äärel, maksis isehakanud "jumal" endale riigikassast igal aastal 2,5 miljonit naela palka. Ekvatoriaal-Guinead täielikult laastada Maciasel ei õnnestunud. 1979. aastal ta kukutati ja temast sai esimene riigipea, kes hukati genotsiidi pärast.

"Rahvusvahelise õiguse doktor ja Briti impeeriumi võitja" Idi Amin.

Mälestusmärk suurushullustusele

Elevandiluuranniku (ametliku nimega Côte d'Ivoire'i Vabariik) president Félix Houphouët-Boigny ei tulnud võimule verise riigipöördega, ta ei korraldanud pogromme ega võtnud ette sõjakäike naaberriikide vastu. Kuid ta pidas ennast üleval nagu diktaator ning tahtis iga hinna eest teostada vähem või rohkem veidraid ideesid, mille mõte ei olnud võib-olla talle endalegi päris selge. Houphouët-Boigny sai presidendiks 1960. aastal ning valitses nii riiki kui ka riigikassat.

Poisikesena oli Houph (nagu paljud teda kutsusid) kodukülas Yamoussoukros tunnistajaks oma raskesti haige venna ootamatule paranemisele. Arenenud tänumeelega Félix lubas Mariale ja Rooma paavstile, et ehitab Aafrikasse samasuguse Püha Peetri katedraali nagu Roomas.

Presidendi soovil ja riigi rahaga kerkis keset suurt soist lagendikku asuvasse Yamoussoukrosse maailma luksuslikem basiilika. Kui Euroopa suurte pühakodade püstitamiseks kulus sageli mitu inimpõlve, siis Aafrika Püha Peetri kirik ehitati valmis kolme aastaga. Basiilika kupli läbimõõt on kolm korda suurem kui Londoni St. Pauli katedraalil. Altari pronksist baldahhiin on üheksakorruselise maja kõrgune. Kirikuesisele väljakule viib spetsiaalselt paavsti külaskäigu puhuks ehitatud marmorplaatidega kaetud triumfitee, mille tarvis toimetati Itaaliast kohale 120 000 ruutmeetrit marmorplaate.

Pühakojas on 7000 istekohta ning seisma mahub veel 11 000 inimest. Täisma ja annab aga oodata, sest väikelinnas Yamoussoukros on kõigest 30 000 elaniku, kellest ainult 4000 on katoliiklased.

Basiilika ehitamise mõte tuli Boignyle 1987. aastal, kui ta kutsus juhtiva inseneri Pierre Cabrelli enda juurde ja rääkis talle, et järgmisena tahab ta lasta ehitada kiriku. "Ma olin väga üllatunud," ütles Cabrelli ajalehele "The Times" antud intervjuus. "Kes vajab tänapäeval veel basiilikat? Siis tundsin ma huvi ehitise valmimise tähtaja vastu. President ütles, et paavst tuleb Aafrikasse iga nelja aasta tagant ning viimane visiit oli aasta tagasi. Nii võivat ma ise välja arvestada, kui palju mul aega on."

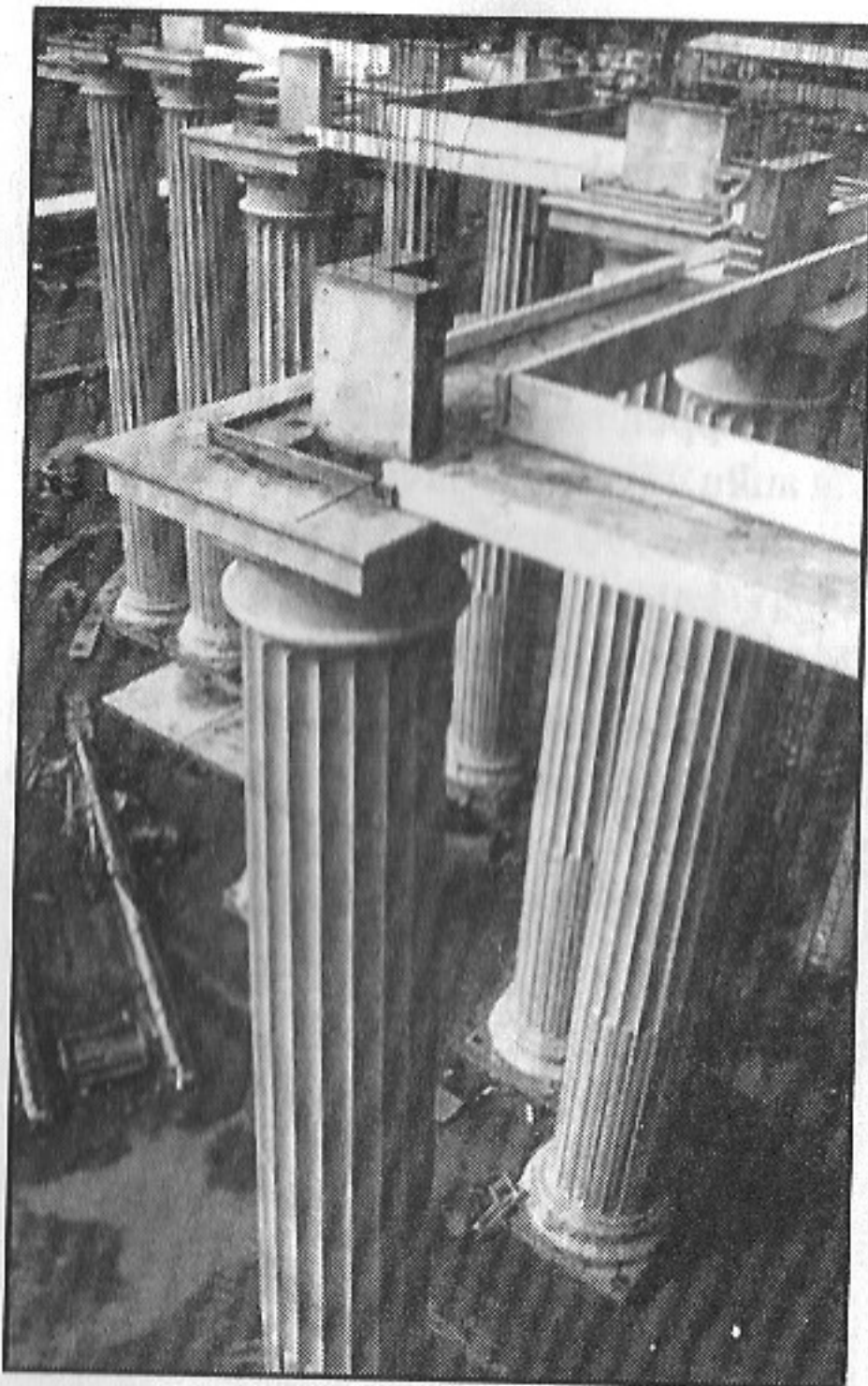
Elevandiluuranniku president Houphouët-Boigny.

juhtivad insenerid saabusid välismaalt, ehitustöölised valiti aga kohalikest. Nood olid koguni väga uhked. Kui neilt küsiti, kas sellise hiigelsuure pühakodade ehitamine nii vaeses riigis nagu Elevandiluurannik pole hullumeelsus, vastas üks tööline: "Kas Roomas polnud nälgivaid inimesi, kui ehitati Püha Peetri kirik? Kui Inglismaal hakati pärast suurt tulekahju ehitama St. Pauli katedraali, kas seal siis polnud vaeseid ja kodutuid?"

Yamoussoukro basiilika uhkus on tema kuppel, mille kattesse on kunstipäraselt puuritud 29 miljonit helisummutavat auku, nii et kui paavst Johannes Paulus II pühakoja sisseõnnistamisel 10. septembril 1990 sosistas pealtari ees oma "Dominus vobiscum" (Issand olgu teiega), kõlas kaja vastu läbi terve kiriku. Kõige hinnalisemad on aga 24 mosaiikakent, kogupindalaga 7800 ruutmeetrit. Prantsuse meistrid on akendel kujutanud Mariat ja pühakute imetegusid, kasutades selleks üle 4000 erineva värvitooni. Kõik pühakud on valgenahalised, kuid on ka üks erand: Kristuse jalge ees põlvitab mustanahaline pühak, kelle iseloomulikud näojooned reedavad, et kujutatud on Félix Houphouët-Boignyd ennast. "Kõigevägevama jaoks ei koonerdata," ütles jumalakartlik president. Veel

Yamoussoukro elanikud on ainukesed inimesed maailmas, kes võisid oma silmaga näha hiigelsuure pühakodade valmimist kõigest kolme aasta jooksul. St. Pauli katedraali Londonis ehitati 35 aastat, Püha Peetri katedraali Roomas 106 ja Pariisi Jumalaema kirikut ligi 200 aastat.

272 korintose, dooria ja joonia stiilis sammast on kuni 30 meetri kõrgused. Aja ning raha kokkuhoidmiseks valati sambad betoonist. Ka teised basiilika elemendid valmistati kaasaegset tehnoloogiat ja materjale kasutades.

katedraali. (Öösiti valgustasid basiilika tohutut kuplit 1810 tuhandevatist projektorit.)

Vaesele Aafrika riigile oli seda basiilikat kõige vähem vaja. Veel mõni aasta varem oli Elevandiluurannik olnud jõukas riik, kuid pärast kohvi ja kakao hindade langemist hakkasid vähenema ka elanike sissetulekud. Maa lõunaosas on vihmametsad maha raiutud, põhjas aga kimbutab põud banaaniistandusi. Kõigest sellest ei tahtnud president midagi teada, tema pühendus täielikult suurejoonelistele projektide teostamisele.

Nii otsustas ta 1984. aastal viia pealinn Abidjanist üle oma kodukülla Yamoussoukrosse. Pealinnu on poliitilis-strateegilistel põhjustel ennegi üle viidud. Meenutagem kas või Moskva pealinnaks kuulutamist pärast bolševike revolutsiooni või jällegi Türgit, kus pealinnaks tehti provintsikeskus Ankara.

Kuid piisas ainult presidendi tahtest, et Abidjanist 240 kilomeetrit põhja pool asuvat kolkaküla linnaks muuta. Seal oli Boingy sündinud, seal tundis ta ennast

vähem hoidis ta kokku paavstiajaks. Et Tema Pühadus end viimast ajal Yamoussoukros hästi tunneks, rajati basiilika ümber 130 hektari suurune park, mida 80 aednikku kuuma kliima tõttu vahetpidamata kastma pidid. Pargi lõpus asub uhke palee — paavsti Aafrika residents, mis on mõeldud Tema Pühadusele öömajaks. Palees on paavstil tarvis 20-toaline sviit, 40 apartamenti vaimulikule saatjaskonnale ning ujumisbassein.

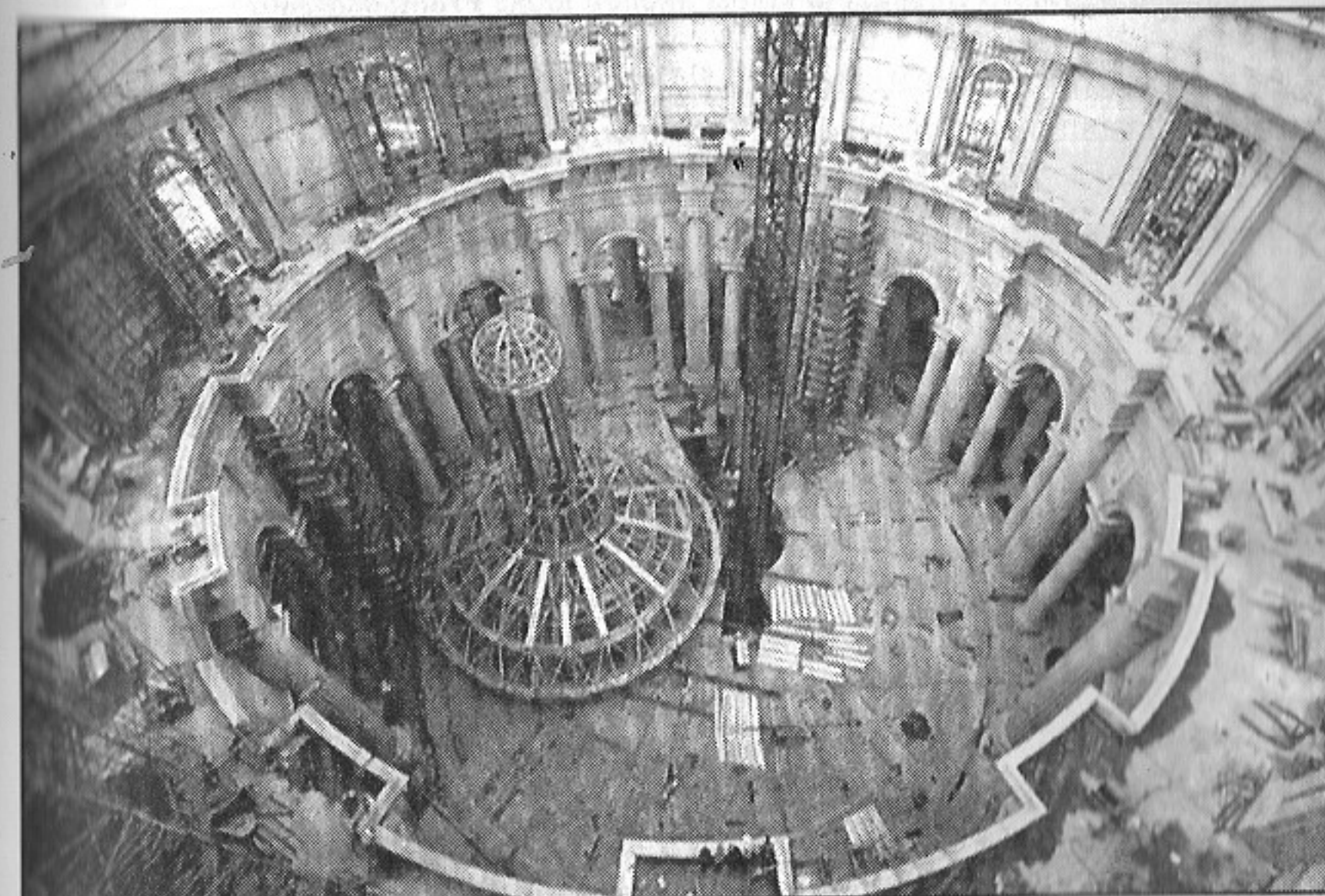
Kui paavst Johannes Paulus II 1990. aasta jaanuaris-veebruaries külastas Lääne-Aafrikat, jättis ta Elevandiluuranniku vahele. Vaevast oli paavst jõudnud tagasi Rooma, kui Elevandiluuranniku endises pealinnas Abidjanis puhkesid rahutused. Levitati lendlehti: "Purustage Yamoussoukro basiilika!" Vahepeajandi veristeks rahutusteks andis presidendi korraldus vahendada ülikooli ühiselamute ja haiglate varustamist vee ning elektriga — ikka selleks, et president saaks öösiti valgustada oma

kodus ning seal tahtis ta ka surra — mausoleum selleks puhuks oli juba aegsasti valmis ehitatud.

Yamoussoukro meenutab vaimudelinna. 14-korruseline 600 voodikohaga luksushotell on inimtühi. Kogu linn koosneb kümnekonnast uhkest ehitisest, linnaelanikud ise elavad aga tagasihoidlikes hüttides.

Lennuvälja stardirada on kolm kilomeetrit pikk ja seda pikendati presidendi isiklikul korraldusel, et tollase Prantsuse presidendi Giscard d'Estaing'i Concordi saaks pealinnalennuväljale maanduda. Tollal oli lennuväli tühi. Linn elas ainult siis, kui sinna saabus mõni tähtis külaline. Siis vurasid lennuväljalt mööda inimtühje teid kesklinna poole autode kolonnid. Moodsas neljakorruselises raekojas, kus on uhke saal tuhandele külalisele, oli linnapeal kuldne külalisteraamat sissekandeks valmis. Siis avanesid ka muidu inimtühja presidendipalee pargiväravad. Pargist avaneb ilus vaade kuue kilomeetri kaugusel asuvalle kullatud fassaadiga "Partei majale". Loomulikult on ka see tühi. 1000-kohalises istungitesaalis töötasid ööd kui päevad kliimaseadmed, kuid parteibossid tulid sinna kokku ainult iga paari aasta tagant. "Partei majast" vähem kui kilomeetri kaugusel valmis uhke marmorfassaadiga hoone, kus pidi esialgse plaani järgi hakatama uurima Lääne-Aafrika ajalugu. Kuna aga naaberriigid viisakalt ära ütlesid, tuli selles hiigelhoones hakata tegelema ainult ühe riigi — Elevandiluuranniku — ajaloo uurimisega.

Tühi on ka elegantne saatkondade kvartal. Linnas on kaks ülikooli, mida kahestaks iga Euroopa riik. Tehnikaülikoolis on moodsaimad laboratooriumid, arvutustehnika, trükikoda, telestuudio. Kompleksi kuulub veel staadion, bas-

Kupli ülaosa monteerimine.

Maailma suurim basiilika, ehitatud aastatel 1987–89. Kõrgus 158,5 m, pikkus 192,5 m. Basiilika ehitamisel kasutati põhiliselt betonelemente. Graniiti toodi Hispaaniast, metalli Belgiast, marmorit Itaaliast ja klaasi akende jaoks Prantsusmaalt.

sein, jalgpalliväljak, amfiteater ja ühiselamud. Sellistes luksuslikes tingimustes õppis 90. aastate algul ainult 700 üliõpilast.

Omal ajal ei jõudnud Prantsuse ekspresident Charles de Gaulle oma memuaarides Houphouët-Boigny riigimehetarkust küllalt kiita.

Félix Houphouët-Boigny sündis 18. oktoobril 1905, õppis aastatel 1919–25 meditsiini ning töötas aastatel 1925–39 arstina. Ta elas kümme aastat Pariisis ja presidendina diskuteeris ta paljude maailma juhtivate poliitikutega. Félix Houphouët-Boigny suri 7. detsembril 1993.

Kui arvestada seda, et ta suutis aastakümneid võimul püsida, siis oli tõesti tegemist osava ja nutika poliitikuga. Kuid idee rajada utoopiline pealinn? Ei, tegemist polnud hulluga, vaid väga vana mehega, kellele uus pealinn oli lihtsalt mängukanniks ja hiigelbasiilika rajamine soov oma nime jäädvustada. Kui juba 1983. aastal heideti presidendile ette riigi raha raiskamist tarbetu linna rajamiseks, vastas Houphouët-Boigny uhkelt, et mitte riik, vaid tema isiklikult finantseerib uue pealinna rajamist ning lisas: "Te ei tohi unustada, et ma olen kullas sündinud."

Selline on õpetlik lugu sellest, mis võib juhtuda siis, kui üks mees liiga kauaks võimule jääb.

Vabaduse asemel vorsti

Ungari rahvaülestõusu verisest mahasurumisest oli möödunud kõigest kaheksat aastat, kui üks sotsialistlik riik taas üritas Moskva võimu alt vabaneda.

1968. aasta kevadel algas Tšehhoslovakkias demokratiseerimisprotsess, mis sai ajalukku läinud Praha kevade nime all.

8. jaanuaril 1968 asus stalinistist partei- ja riigijuhi Antonin Nowotny asemele reformimeelne Alexander Dubček, kes tahtis luua Moskvast sõltumatut sotsialistlikku riiki. Üksteise järel vahetati välja Stalini-aegseid parteifunktsionääre, asemele valiti reformimeelsed parteilased. Kuid kaadrimuudatustest palju olulisemad olid uute poliitikute mõtteavaldused, plaanid ja tulevikunägemused. 1968. aasta aprilli alguses avaldatud Tšehhoslovakkia KP tegevusprogramm nägi ette avaliku elu demokratiseerimist. Peale selle pidi Rahvuskogule antama kõik võimused, mis on igal demokraatlikul parlamendil, ning edaspidi taheti vältida sellist võimu koondumist ühe isikute grupi kätte, nagu see oli juhtunud pärast Teist maailmasõda. Majanduse vallas nägi programm ette ulatuslikku koostööd kapitalistlike riikidega. Varssavi lepingu osaliste riikide unifitseeritud ajakirjanduse kritiseeriti teravalt Tšehhoslovakkias toimuvat. Kõige suuremat rahutust tunti muidugi Moskvast, kus ei piirdutud ainult Praha manitsemisega. Pärast Aleksei Kossõgini üllatuslikku ravikuuri Tšehhoslovakkias viis Moskva 31. mail 1968 sinna kavandatavate "manöövrite" tarvis täiendavad väeüksused.

Ka juunis jätkus Tšehhoslovakkias demokratiseerimisprotsess täie hooga, hoolimata Varssavi lepingu osaliste riikide ähvardustest. 25. juunil võttis Rah-

Tšehhide pealemaalitud haakristiga põlev Nõukogude tank Praha kesklinnas 21. augustil 1968.

Vihased tšehhid loopisid tanke kivide ja süütepudelitega.

vuskogu vastu rehabiliteerimisseaduse, mis nägi ette rahalise hüvituse maksmist 1948. aastal võimule tulnud kommunistide korraldatud poliitiliste protsesside ohvritele. Suurt tähelepanu äratas 27. juunil vastuvõetud "2000 sõna manifest", millele kirjutasi alla 70 tuntud kunstnikku, teadlast ja sportlast. Üleskutses nõuti demokratiseerimisprotsessi jätkamist. Tšehhoslovakkia kommunistliku partei presiidium aktsepteeris manifesti koostajate õilsaid kavatsusi, kuid hoiatas samas, et sündmuste forsseerimine võib ohustada riigi senist poliitikat.

Järgmisel kuul üritas Tšehhoslovakkia valitsus demokratiseerimisprotsessi kontrolli all hoida ja samal ajal tulla toime Varssavi lepinguosaliste riikide üha suureneva survega ning katsega sekkuda riigi siseasjadesse. Parteijuht Alexander Dubcek mõistis väga hästi, mida NLKP peasekretär Leonid Breznev silmas pidas, kui ta 3. juulil 1968 Kremli toimunud Nõukogude–Ungari sõpruskohtumisel rääkis vajadusest säilitada sotsialistlikku sõprusühendust.

Viis Varssavi pakti riiki saatsid Prahasse ühisavalduse, milles väljendasid sügavat muret sündmuste pärast Tšehhoslovakkias.

14. ja 15. juulil kohtusid Prahas Varssavi lepingu osaliste riikide juhtivad partei- ja riigitegelased, et arutada kujunenud olukorda ning kavandada vastabinõusid. Tšehhoslovakkia valitsus mõistis väga hästi, mida tähendab nende

hoiatustega mitteamvestamine. Juuli lõpus sõitis Dubcek Ciernasse, kus tal olid N. Liidu esindajatega "sõbralikud vahepoolsed jutuajamised" kujunenud olukorraga seonduvates küsimustes.

Õul vastu 20. augustit viisid N. Liit, Poola, Ungari, Bulgaaria ja SDV ootamatult oma väed Tšehhoslovakkiasse. See oli ühiskonna demokratiseerimise eksperiment ka Tšehhoslovakkias läbi kukkunud. Interventide armee suurus on pakutud erinevatel hinnangutel 100 000 kuni 600 000 meest. "Praha kevade" lämmatamist juhtis N. Liidu kaitseministri asetäitja Ivan Pavlovski. Tšehhid ei avaldanud mingit vastupanu. Ainuke suurem tulevahetus puhkes siis, kui Nõukogude väeüksus üritas vallutada Praha raadio hoonet. 30 inimest sai surma ja üle 300 haavata. Interventsiooni käigus hukkus umbes 50 tšehhi. Informatsiooni toimuva kohta said tšehhid salajaste raadiosaatjate vahendusel, mis ajavahemikul 21. augustist kuni 28. augustini informeerisid olukorrast elanikkonda. Tšehhoslovakkia KP juhtkond kogunes 22. augustil ühte salastatud paikade erakorralisele istungile ning nõudis interventide maalt lahkumist 24 tunni jooksul. Samas valiti uus partei keskkomitee, kuhu kuulusid eranditult reformimeelsed parteilased. Kõlavatest sõnadest aga kaugemale ei jõutud. Keskkomitee esindajad sõitsid Moskvasse, et seal 23.–26. augustini toimunud läbirääkimistel "suurele vennale" kuulutada, sest N. Liit lubas väed välja viia ainult tingimusel, kui olukord Tšehhoslovakkias normaliseerub.

29. augustil lõpetasid salajased saatejaamad oma töö ning järgmisel päeval taastas valitsus pressitsensuuri. 31. augustil tuli Tšehhoslovakkia KP Keskkomitee kokku, et valida kõigile osapooltele (eelkõige muidugi Moskvale) vastuvõetav juhtkond. "Vorsti vabaduse asemel" — nii nimetasid tšehhid "Praha kevadele" järgnenud perioodi. Kommunistid jäid Tšehhoslovakkias võimule veel tervelt 21 aastaks.

24. novembril 1989, pärast Prahas toimunud valitsusevastase meelavalduse julma mahasurumist, astus Tšehhoslovakkia KP juhtkond üldsuse survele täies koosseisus tagasi. Sama aasta 29. detsembril valiti opositsionäärast kirjanik Václav Havel Tšehhoslovakkia presidendiks.

Pärast Praha kevade lämmatamist pidi uljas vene tants pingeid maha võtma.

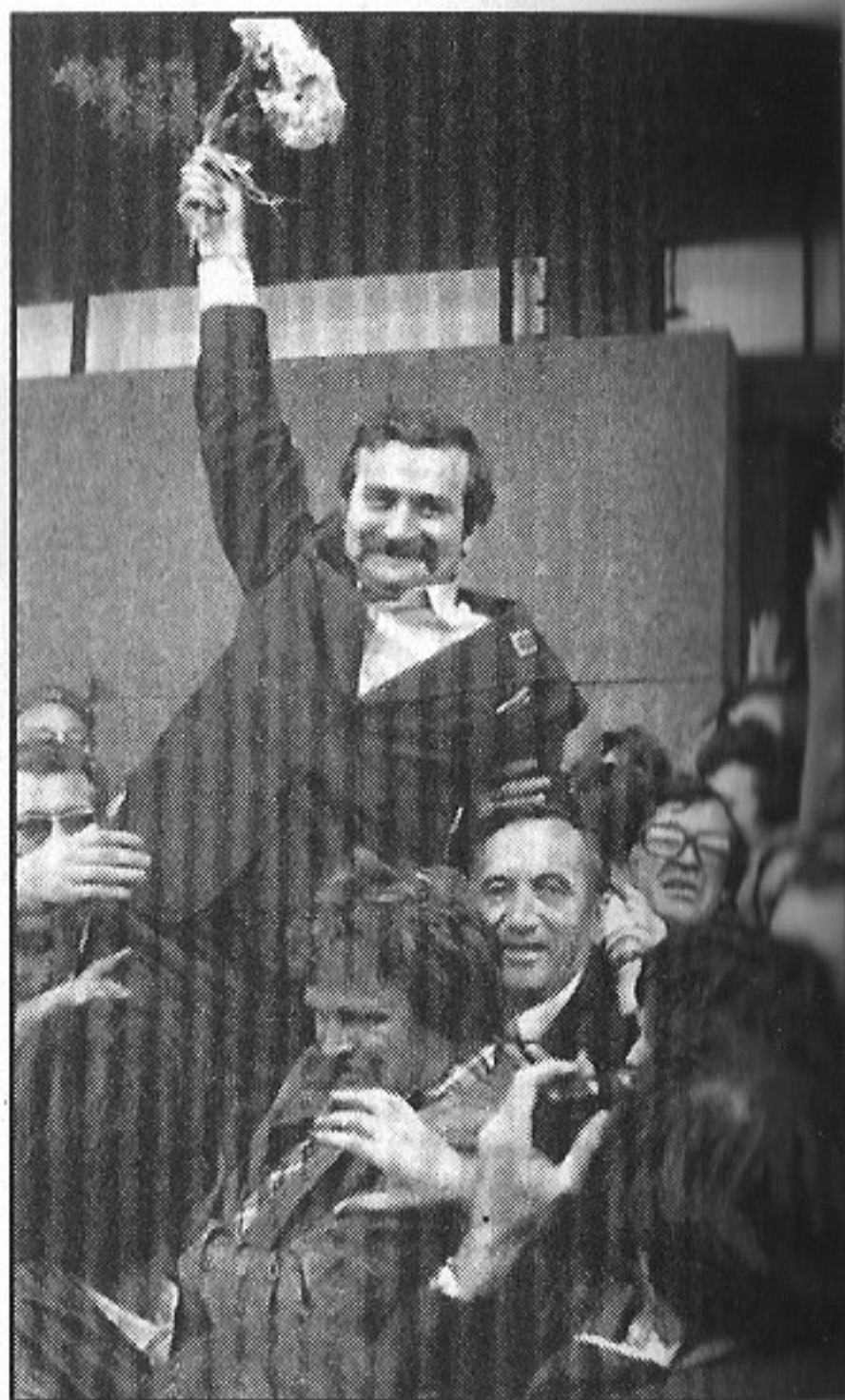
Praha kevad Poola moodi

Praha kevade lämmitamiseks järgnenud kaheteistkümne aasta jooksul oli sisepoliitiline olukord Varssavi lepingu osalistes riikides stabiilne. Näis, et mitte miski ei ohusta sotsialistlike riikide näiliselt vääramatut ühtsust.

1980. aasta sügisel asutati Poola sadamalinnas Gdanskis sõltumatu ametiühing *Solidarność* (Solidaarsus), mille juhiks sai 33-aastane elektrik Lech Walesa. Ajaloo iroonia on selles, et Poola kommunistliku valitsuse suhtes ülikriitliselt meelestatud ametiühing hakkas tegutsema Lenini-nimelises ettevõttes. Solidaarsus ähvardas murda kommunistliku partei monopoli. Võitluses kommunistliku partei diktatuuri vastu sai Solidaarsus endale arvestatava liitlase, sest Poola mõjuvõimas katoliku kirik asus otsekohe uue ametiühingu poolele, kuigi kutsus selle juhte üles vaoshoitusele. Kindlasti mõjutas sündmuste käiku ka asjaolu, et 1978. aasta oktoobris oli valitud uueks paavstiks Poola kardinal Karol Wojtyła, kes asus kohe ametiaja alguses "sotsialismivastasele positsioonile".

Kriisi põhjustas tollase juhtkonna läbimõtlema krediitpoliitika Läänega. Valitsus tahtis lühikese ajaga tõsta Poola majanduse kvalitatiivselt uuele tasemele. Lääneriikidest hangitud tehnoloogia efektiivne kasutamine sellises laisavõitu sotsialistlikus riigis nagu Poola oli aga enam kui küsitav. 1980. aasta suvel oli Poola sattunud tohututesse võlgadesse (1980. aasta lõpuks ainuüksi kapitalistlikele riikidele 23 miljardit dollarit).

Solidaarsuse organiseeritud streigid halvendasid olukorda veelgi. Kriisist ülesaamist takistasid ka Solidaarsuse juhtide pidevad nõudmised tõsta töötajate palku, ehkki oli hästi teada, et suurepevatel sissetulekut ei ole teenuste ja kau-

17. septembril 1980 valiti Lech Walesa uue sõltumatu ametiühingu Solidaarsus esimeheks. Algas üheksa aastat kestnud võitlus kommunistliku valitsuse vastu.

la näol piisavat katet. Süvenes inflatsioon ja turu tasakaalustamine muutus üha raskemaks ülesandeks.

80. aastate alguses sattus Poola suurtesse majanduslikesse raskustesse, riiki mineerisid veelgi arvukad Solidaarsuse organiseeritud streigid. Sisepoliitiline olukord teravnes iga kuuga ja 1981. aasta novembris polnud enam mingit kahtlust, et N. Liit üritab päästa sotsialismi Poolas Ungari stsenaariumi järgi. Kuid Poola valitsusjuht jõudis ette.

1981. aasta 13. detsembri südaööl kuulutas PÜTP Keskkomitee esimene sekretär, Poola RV Ministrite Nõukogu esimees armeekindral Wojciech Jaruzelski kogu riigi territooriumil välja sõjaseisukorra ning moodustas Rahvusliku Päästmise Sõjaväenõukogu. Kell 6 hommikul esines Jaruzelski raadios vastava-saulise avaldusega. Selle sammuga oli Moskval trump käest löödud ning nii suudeti vältida Ungari ja Tšehhoslovakkia traagiliste sündmuste kordumist. Pii-ri äärde koondatud Nõukogude väed ei tunginud Poolasse.

Poola juhtkond keelustas Solidaarsuse tegevuse ning Lech Walesa pandi ko-duaresti. Kui Ungari ja Tšehhoslovakkia sündmustele oli USA reageerinud väga leigelt, siis seekord tegi president Ronald Reagan terava avalduse N. Liidu aadressil, kuulutades Moskva vastutavaks sõjaseisukorra väljakuulutamise eest Poolas. President kavandas ka mitu N. Liidu vastast majanduslikku sanktsiooni. Alalhoidlikud Lääne-Euroopa riigid sanktsioonidega ei ühinenud. Näis, et ka seekord suudeti toonase N. Liidu pressil keelt kasutades anda tagurlastele otsus-tav löök. Moskvast hingati kindlasti kergendatult: selleks korra oli sotsialistlik sõprusühendus päästetud. Kuid see mulje oli näiline. Solidaarsus läks põranda alla ja jätkas kommunistliku režiimi alustugede õõnestamist.

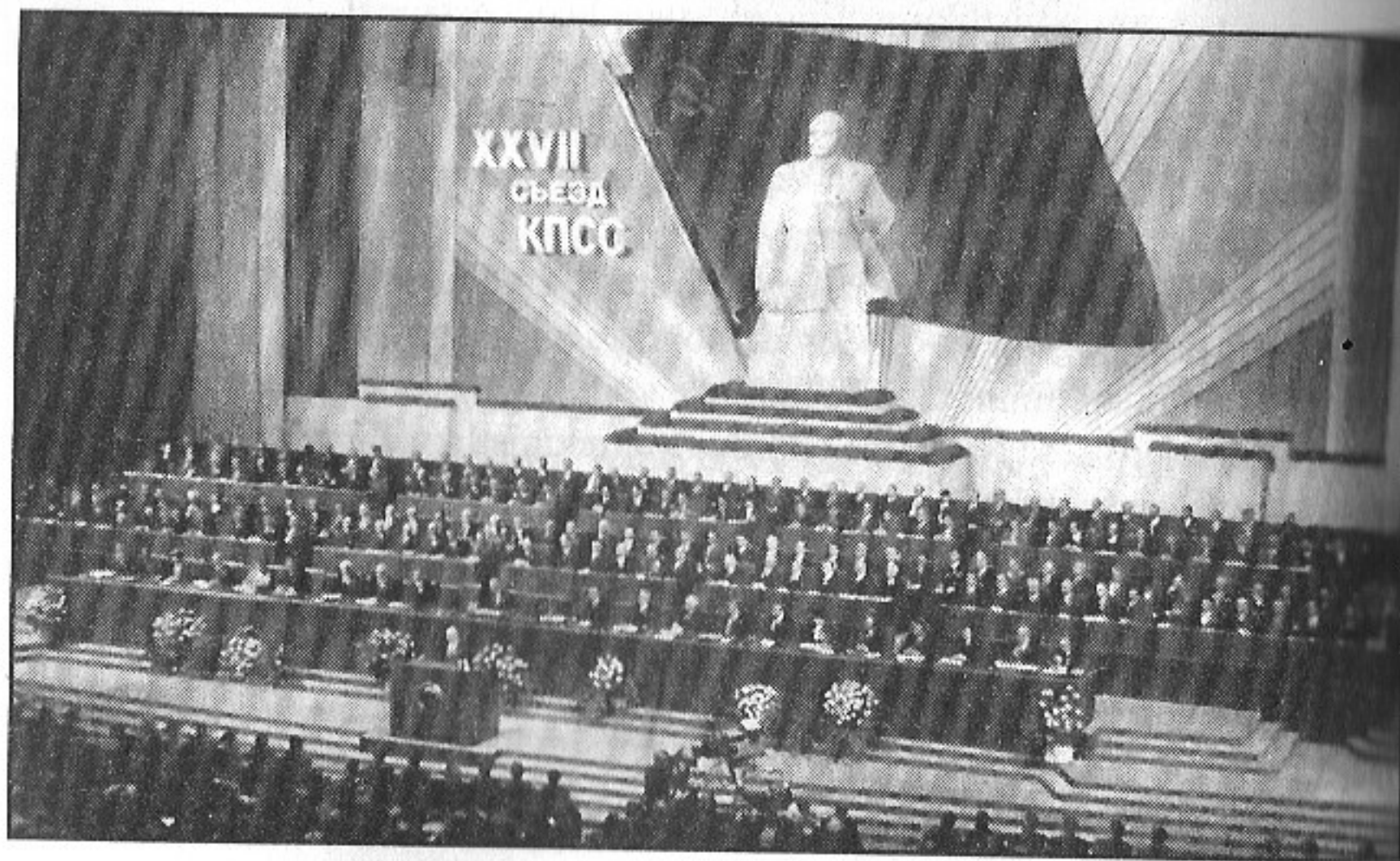
Alles 5. aprillil 1989, pärast kaks kuud kestnud ümarlauakõnelusi opositsioo-ni esindajatega, andis Poola valitsus opositsionääridele õiguse riigiasjades kaa-sa rääkida. 17. aprillil tühistas aga Varssavi ringkonnakohus Solidaarsuse tegut-semiskeelu.

1985. aasta 11. märtsil NLKP Keskkomitee esimeheks valitud Mihhail Gor-batšov alustas hoogsalt N. Liidus demokratiseerimisprotsessi ning nõrgestas sellega tahtmatult kommunistlike parteide võimu Varssavi lepingu osalistes riikides. Uutmisprotsess N. Liidus pöördus kommunistliku partei enda vastu ning soodustas nii otseselt kui kaudselt mitte ainult Varssavi lepingu osaliste riikide ühenduse, vaid ka N. Liidu lagunemist.

Nõukogude Liidu viimased päevad

N. Liidu kiire lagunemine 1991. aastal oli kõigile välismaistele vaatlejatele ja isegi luureagentuuride bossidele ootamatu. Sündmuste prognoosimisel eksisid paljud, nende hulgas ka edumeelne nõukogude ajaloo professor Juri Afanaajev, kes 23. augustil 1988 Tallinna Linnahallis rahvakoosolekul esinedes pani eestlastele südamele, et need suveräänsust nõudes liiga kaugele ei läheks, sest N. Liidust lahkulöömine tähendavat "väga palju verd".

Seoses sellega huvitab lugejat kindlasti küsimus, miks toimus N. Liidu lagunemine suhteliselt veretult ja miks Moskva ei kasutanud oma sõjalist võimust liitriigi kooshoidmiseks. Ühest vastust pole, sest kõik need aktsioonid, mida Moskva võttis ette ühes või teises liiduvabariigis, olid poolikud abinõud. Oluliselt mõjutas sündmuste käiku Boriss Jeltsini valimine Vene Föderatsiooni presidendiks 1991. aasta juunis. Jeltsin ei suutnud Mihhail Gorbatsšovile andestada, et see tahtis teda kui oma peamist oponenti kõrvale tõrjuda (11. novembril 1987 degradeeris Gorbatsšov Jeltsini Moskva esimese parteisekretäri kohalt ehitusministri asetäitjaks), ja ta tegi kõik selleks, et peasekretärile kaikaid kodaratesse loopida. Nende kahe mehe omavaheline rivaalitsemine kiirendas N. Liidu lagunemist ning eriti 1991. aasta augustisündmuste ajal kallutas vaekausi Jeltsini kasuks, sest tema oli see, kes sõandas vanameelsetest riigipöörjatele julgelt vastu hakata.

25. veebruarist 6. märtsini 1986 Moskvast toimunud NLKP XXVII kongress tõi N. Liidu ühiskonda uusi tuuli, kuid laskis aimata, et demokratiseerimisprotsess võib kontrolli alt väljuda ja ohustada kommunistide võimumonopoli.

1991. aasta 13. jaanuari hilisõhtune Jeltsini välkvisiit Tallinnasse aitas kindlasti vältida Vilniuse telemaja juures toimunud veriste sündmuste kordumist Tallinnas. Tõsiselt mõisteti ka Moskva kõrgemates võimukoridorides, et jõu abil pole enam võimalik N. Liidus demokraatlikku liikumist maha suruda ja keskvalitsuse kõikumajanduslikud positsioonid kindlustada.

Ei vaja tõestamist, et N. Liit võis eksisteerida ainult Kommunistliku Partei diktatuuri tingimustes. Oma loomult oli Nõukogude käsumajandus sõjamajandus, mis kunstlikult piiras tarbimist ning oli orienteeritud eelkõige riigi sõjalise võimsuse suurendamisele.

Lenini-Marxi õpetus muudeti poliitiliseks usutunnistuseks, mida tsiteeriti sõõgi alla ja sõõgi peale. Igasuguses eraalgatuses nähti kohutavat hädaohtu Lenini õpetusele ja riigi julgeolekule. Piisas aga 80. aastate lõpul erasektorile teatud tegutsemisvabaduse andmisest, kui N. Liidu käsumajandus varises kokku nagu kaardimajake. Ühtäkki muutus kõik defitsiidiks. Otsatud järjekorrad, talongid elementarsetele laiatarbekaupadele ja toiduainetele ning galopeeriv inflatsioon meenutasid pigem sõja- kui rahuaega.

Enam polnud selles kaoses võimalik ajada süüd rahvusvahelise imperialismi salaseptsuste ja sotsialismi vaenlaste kaela. Riigi juhtkonna manipuleerimine kulunud loosungitega rahva vääramatust ühtsusest ja koondumisest tihedate riidadena palavalt armastatud partei ümber ei päästnud enam midagi. Eraalgatuse vaim oli pudelist välja lastud ning Gorbatsšovi alustatud ühiskonna demokratiseerimisprotsess ainult kiirendas liitriigi lagunemist.

Perestroikaga kaasnenud sõnavabadus tõi avalikkuse ette NLKP uskumatult räpase ja kuritegeliku ajaloo, purustas kõik tõsimeelsete kommunistide ideaalid. Oli selge, et ennast üdini kompromiteerinud partei ei jää vabade valimiste korral enam mingil juhul võimule.

Separatistlik liikumine liiduvabariikides soodustas aga kogu idabloki lagunemist.

Asjaolu, et 1986. aasta veebruaris toimunud NLKP XXVII kongressil kerkis uskumatu teravusega päevakorraale rahvusküsimus, näitas, et on vaid aja küsi-

Kommunismi ehitamine vene moodi: sunnitöölised Siberis 1937. aastal.

23. august 1987. Molotovi-Ribbentropi lepingu 48. aastapäev. Miiting Hirvopargis. MRP-AEG (Molotovi-Ribbentropi pakti avalikustamise Eesti grupp) sõandas tol mälestusväärsel miitingul seada kahtluse alla Eesti vabatahtliku N. Liidu koosseisu astumise, samal ajal kui mitmed tuntud Eesti ajaloolased, ajakirjanikud ja paljud teised avaliku elu tegelased jätkasid makirjalikku vassimist.

Vasakul: kõneleb Lagle Parek.

mus, mil liiduvabariigid hakkavad endale suuremat suveräänsust nõudma ning lõpuks Venemaast koguni lahku löövad. Edasised sündmused kulgesid rohkem isevoolu teed. Moskvast nagu tehti midagi selleks, et liitu koos hoida, kuid samas hoiduti radikaalsetest meetmetest, et liiduvabariikides iseseisvusliikumist lämmatada. Need jõud, kes olid huvitatud N. Liidu säilitamisest iga hinna eest, jäid sõna otseses mõttes ajale jalgu. N. Liidu juhtkond magas maha kõik soodsad hetked liidulepingu uuendamiseks liiduvabariikidele vastuvõetavatel tingimustel. Pealegi tahtis Gorbatšov, et lepingu uuendamine oleks olnud vabatahtlik. See aga tähendas omakorda, et liiduvabariik võis valida ka täieliku iseseisvuse.

Kõige tugevamad lahkulöömise meeleolud valitsesid Balti liiduvabariikides. Nende suurimaks poliitiliseks trumbiks võitluses iseseisvuse eest oli kurikuulus Molotovi-Ribbentropi lepingu salajane lisaprotokoll, mille alusel kolm Balti riiki 1940. aasta suvel N. Liidu poolt okupeeriti. Lepingu originaalteksti puudumine ei muutnud midagi — 1940. aasta suve sündmuste käik näitas veenvalt, et Saksamaa ja N. Liidu vahel pidi eksisteerima salajane kokkulepe. Nüüd me tea-

me, et salajase lisaprotokolli originaal on alles ja seda hoitakse tänini ühes Moskva arhiivis.

Nähes, mis suunas tuuled puhuvad, hakkasid kaasajooksjad massiliselt parteist välja astuma. NLKP ainuvõim lõi vankuma ja tema paljukiidetud autoriteet sulas nagu kevadine lumi.

Võitluses liiduvabariikide iseseisvuse eest sai oluliseks teetähiseks 16. novembril 1988 Eesti NSV Ülemnõukogu poolt vastuvõetud deklaratsioon Eesti NSV suveräänsusest. Edasine meenutas pingpongimängu. Eesti ja ka mõned teised liiduvabariigid võtsid vastu otsuseid, mis polnud kooskõlas N. Liidu seadustega. Moskva tühistas liiduvabariikide otsused, mis olid vastuolus keskvalitsemisega, vabariigid kuulutasid aga kehtetuks Moskva otsused ja seadused või lihtsalt ignoreerisid neid. Balti riigid liikusid samm-sammult täielikule iseseisvusele.

1989. aasta 23. veebruari hilisõhtul langetati Tallinnas Toompeal ENSV lipp ja järgmise päeva koidikul heisati tohutu rahvahulga juuresolekul Pika Hermannitippu sinimustvalge lipp. Sama aasta 12. novembril võttis ENSV Ülemnõukogu vastu otsuse ajaloolis-õiguslikust hinnangust Eestis 1940. aastal toimunud sündmuste kohta, mille tähtsaimaks punktiks oli Riigivolikogu 1940. aasta 22. juuli otsuse "Deklaratsioon Eesti astumise puhul Nõukogude Sotsialistlike Vabariikide Liitu" õigustühiseks kuulutamine, kuna see ei olnud eesti rahva vaba taht avaldus.

24. veebruar 1988 Tallinnas Võidu väljakul. Uskumatu, kuid selline miiting toimus pere- stroika kolmandal aastal. Venekeelsed loosungid tervitavad sõprust N. Liidu rahvaste vahel.

14. märts 1990. Venelastest meeleavaldajad on veendunud, et Eesti on ja jääb nõukogu-
de vabariigiks.

5. juuni 1990. Vene internatsionalistid Tallinna Linnahalli juures ühtsust nõudmas.

Venelaste arvestus, et interliikumise asutamisega saavutavad nad suuremat Moskva toetust, ei õigustanud ennast. Muidugi oleks keskvoim võinud vene elanikkonna kaitsmise ettekäändel saata Balti vabariikidesse sõjaväe korda looma, kuid seda ei tehtud. Pole teada, millistel kaalutlustel. Balti riikides elavad vene-
lased olid valdavalt Moskva-meelsed. Küll hakkas aga interliikumine venelaste hulgas kaotama populaarsust sedamööda, kuidas poed tasapisi täitusid välismaiste kaupadega.

19. jaanuaril 1989 ründasid Moskva siseministeeriumi eriuksused Riia valitsushoonet. Viis inimest sai surma ja kümme haavata. Järgmisel päeval Moskvast toimunud miitingul nõudsid meeleavaldajad koguni Gorbatšovi tagasiastumist.

Julge, kuid pisut ennatliku sammu tegi Leedu, kui ta esimese liiduvabariigina kuulutas 11. märtsil 1990 välja iseseisvuse. Moskva alustas küll Leedu vastu majandusblokaadi, kuid ei sõandanud isepäist Balti vabariiki sõjaväega verre uputada.

Gorbatšov manööverdas, kord kui demokraat, kord kui paadunud stalinist, kord kui poliitik, kellel puudub selge programm. Tema heitlikku, kohati vastuolulist tegutsemist võib mõista, sest liiga radikaalseid uuendusi läbi viies oleksid vanameelsed ta lihtsalt võimult kõrvaldanud. Gorbatšovi suurim viga oli aga selles, et ta ei kasutanud võimalust koondada enda ümber edumeelseid inimesi ning vabastas vanameelsetele kergekäeliselt järele andes ametist uutmisel aktiivselt osalenud poliitikuid. Peasekretäri olukorda komplitseeris ka veel asjaolu, et teda kritiseerisid teravalt nii need, kes nõudsid reformide forsseerimist kui ka vanameelsed kommunistid. Pärast veriseid sündmusi Vilniuses ja Riias oli Gorbatšovil väga raske esineda edumeelse demokraadina. Relvajõu kasutamist Baltikumis mõisteti teravalt hukka nii N. Liidus kui ka välismaal.

14. märtsil 1990 laskis Gorbatšov ennast valida N. Liidu esimeseks presidendiks. Kuigi ta tegi suuri pingutusi NLKP prestiiži päästmiseks, ei võetud tema üldsõnalisi heietusi enam tõsiselt.

1990.–91. aasta talvel saavutas majanduskriis oma haripunkti. Majanduse tõulise allakäigu tingimustes oli riigi juhtkonnal väga raske veenda rahvast inim-
nõuga sotsialismi võimalikkuses.

27. juunil 1991 võttis Ukraina Ülemnõukogu vastu otsuse jätta liidulepingu projekt ratifitseerimata ja mitte saata Moskvasse oma esindajaid. See päev oli Ukrainale pöördeline. Esmakordselt nõukogude võimu aastail ilmutas Ukraina iseseisvumispüüdu. Separatistlikud meeleolud hakkasid tugevnema kõigis liiduvabariikides.

23. juulil 1991 toimus Moskva lähedal Novo-Ogarjovos Gorbatšovi eesistumisel Vene Föderatsiooni vabariikide, Ukraina, Usbekistani, Gruusia ja Aserbaidžani kõrgete ametiisikute kohtumine. Tollane N. Liidu Ülemnõukogu esimees Anatoli Lukjanov leidis, et teiste vabariikide juhid mõistavad, et N. Liit on hädavajalik ja vältimatu ning turg teeb varem või hiljem oma töö ja liidulepinguga ühinevad ka kõik teised vabariigid. Muidugi ei olnud Gorbatšov ja Lukja-

Mälestusväärne 15. mai 1990. Venelased Toompeal sotsialismi kaitseks korraldatud miitingul. All: internatsionalistid Toompea lossi ründamas.

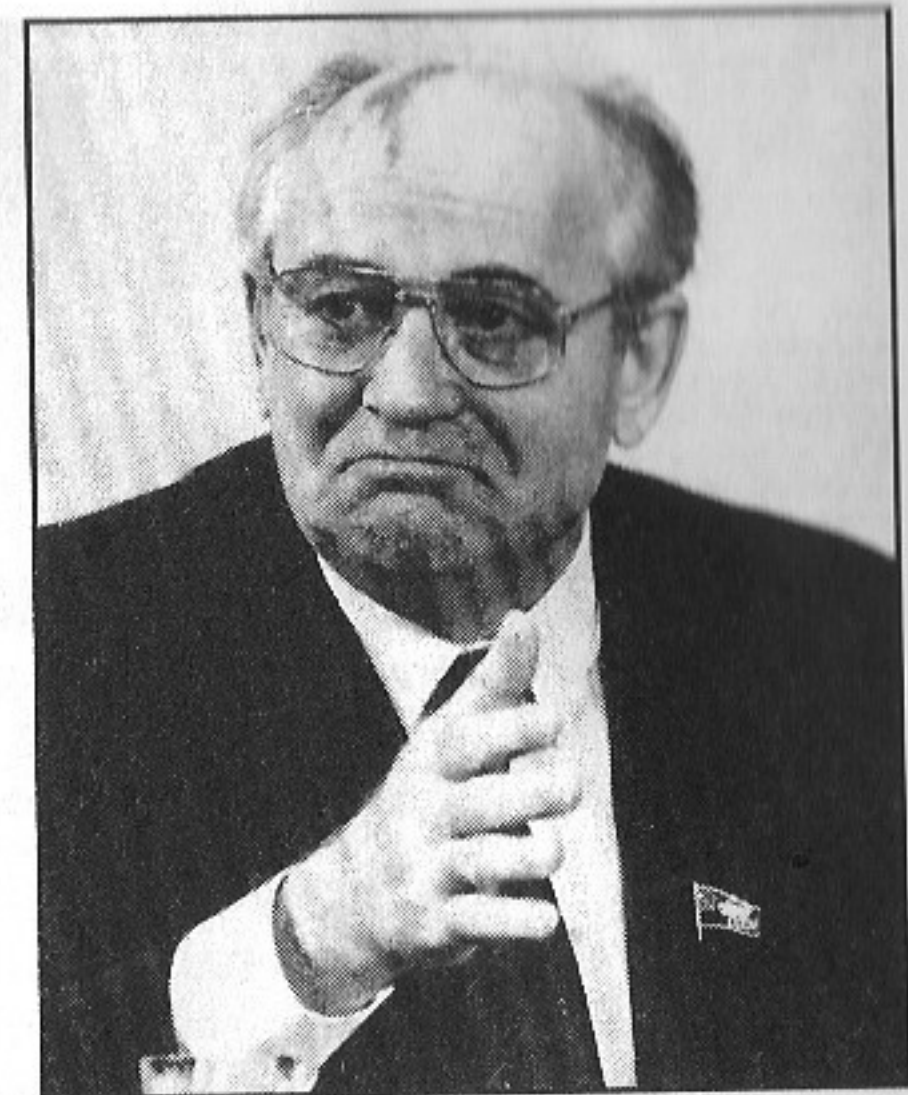

nov ainukesed, kes lootsid N. Liitu päästa.

30. augustil pidid esimestena liidulepingule alla kirjutama Vene Föderatsiooni, Kasahstani ja Usbekistani täievolilised delegatsioonid. Moskvast oletati, et 3. septembril sõlmivad liidulepinguga Valgevene ja Tadžikistan. Gorbatšov kutsus liidulepinguga ühinemisest keeldujad, Eesti, Läti, Leedu, Moldova, Gruusia ja Armeenia esindajad 21. augustiks Moskvasse. Oletatakse, et Gorbatšov tahtis neile selgeks teha, mis neid ootab, kui nad ei loobu iseseisvumõtetest.

Kuid just neil pingelistel päevadel mõttis Gorbatšov oma Krimmi residentsi puhkama. Ilmselt selleks, et keegi ei saaks hiljem toimunud sündmuse seostada tema nimega. Gorbatšov pidi Moskvasse tagasi lendama 18. augustil, ent siis võtsid sündmused ootamatu pöörde.

19. augusti varahommikul loeti raadios ja televisioonis ette Riikliku Erakorralise Seisukorra Komitee läkitus. Komiteesse kuulusid N. Liidu presidendi ja Kaitsenõukogu esimehe esimene asetäitja O. Baklanov, N. Liidu siseminister B. Pugo, N. Liidu Talurahvaliidu esimees V. Starodubtsev, N. Liidu julgeoleku komitee esimees V. Krjutškov, N. Liidu Riiklike Ettevõtete, Tööstus-, Ehitus-, Transpordi ja Sideobjektide Assotsiatsiooni president A. Tizjakov, N. Liidu peaminister V. Pavlov, N. Liidu kaitseminister D. Jazov. N. Liidu presidendi kohusetäitjaks oli määratud N. Liidu asepresident Gennadi Janajev.

Keegi ei tea tänaseni, mida Gorbatšov tegelikult mõtles või tahtis. Võimalik, et sündmuste käik teda ennastki üllatas.

13. jaanuaril 1991 Vilniuse tele torni juures. Kuigi impeeriumimeelsed jõud püüdsid N. Liitu päästa, oli rong juba läinud.

Esmaspäeval, 19. augustil 1991 andsid riigipöörjad oma esimese ja viimase pressikonverentsi. Vasakult V. Starodubtsev, B. Pugo, G. Janajev ja O. Baklanov. Puudub V. Pavlov, kes ei olnud tugeva joobe tõttu võimeline kohale tulema.

Erakorraline seisukord pidi kehtima 27. augustini, mil pidi kokku tulema N. Liidu Ülemnõukogu erakorraline istungjärg. Gorbatsšov oli mässajate sõnul haigestunud, kuid tegelikult oli ta Krimmis koduarestis kui üks riigipöörde võimlikest kaasteadjatest.

Kuigi mässajad olid Moskvasse saatnud tankikolonnid, läks võimuhaaramine luhta. 6 tanki ja 15 soomukit läksid üle Jeltsini poole ning asusid Venemaa Ülemnõukogu hoonet kaitsma. Muidugi ei oleks nendest sõjamasinatest piisanud hästiorganiseeritud rünnaku tagasilöömiseks, kuid demokraatlikult meelestatud moskvalastele andsid need vähesedki ületulijad julgust vanameelsete mässukatsele vastu panna. 21. augusti südaööl läks Jeltsini poole üle ka Tuula

1991. aasta 19. augusti hommikul esines Boriss Jeltsin Vene Föderatsiooni Ülemnõukogu hoone ees kõnega, milles mõistis riigipöörde teravalt hukka ning kutsus rahvast ülestõusule.

22. augusti öösel 1991 saabus mässuliste poolt tagandatud Gorbatsšov oma Krimmi residentist tagasi Moskvasse. Tema kui poliitiku karjäär oli lõpusirgele jõudnud.

ühedessantdiviis. 19. augusti ennelõunal oli Jeltsin esinenud Vene Föderatsiooni Ülemnõukogu hoone ees kõnega, milles mõistis riigipöörde teravalt hukka ning kutsus rahvast ülestõusule. Tegelikuses ei muutunud riigipööre nii hoogsaks, kui selle autorid kavandasid — ja seda kõigist ettevalmistustest hoolimata. Armee oli lõhenenud ja riigi paljudes paikades keelduti riigipöörjate korraldusi täitmast.

Hiljem saadi teada, et riigipöörde päevil tuli Pihkva automaattelfonijaamade tehasesse kiirtellimus Moskvast: toota 250 000 paari käeraudu. On andmeid, et vanameelsed valmistused massilisteks vahistamiseks eriti Balti vabariikides. Riigipöörjad rajasid oma arvestuse sellele, et kuuletuma harjunud nõukogude inimestele ei tule mõttesegi vastu hakata ja kõik läheb kavandatud stsenaariumi järgi. Kuid juba järgmisel päeval oli selge, et vanad head ajad ei tule enam ialgi tagasi. 20. augusti õhtuks oli Moskvast Venemaa Ülemnõukogu ette kogunenud umbes 50 000 inimest, kes hakkasid püstitama barrikaade. Samal päeval toimus Leningradis Paleeväljakul võimas meeleavaldus, milles osales umbes 700 000 inimest. Leningradi komandandile kindralpolkovnik Viktor Samsonovile oli antud korraldus viia 19. augusti keskööks Leningradi tänavatele tankid ja soomukid, kuid kindral keeldus. Tõrkujaid oli teisigi. 19. augusti öösel kell 3 andis julgeoleku komitee 7. valitsuse erigrupi "Alfa" juht kindralmajor Viktor Karpuhhin oma alluvatele korralduse vallutada Boriss Jeltsini residents Valge Maja (nii nimetati Ülemnõukogu hoonet). "Alfa" aga keeldus käsku täitmast. Tänu lojaalsetele Vene sõjaväejuhtidele õnnestus vältida verevalamist ka Eestis.

20. augustil toimus Tallinnas Vabaduse väljakul Rahvarinde korraldatud võimas meeleavaldus, millest osavõtjad nõudsid iseseisvuse väljakuulutamist Pihkvast pealinna saabunud armeeüksused jäid kasarmutesse tänu Tallinna garnisoni ülema viitseadmiral Juri Belovi karmile käsule. Õhutõrjediivi komandör kindralleitnant Zijautin Abdurahmanov ei lubanud kasutada Eesti õhurüümi ning takistas rohkem kui ööpäeva jooksul diviisi põhijõudude saabumist Tallinnasse.

Sündmused Eestis näitasid, et iseseisvuslased ei tegutsenud sugugi koordineeritult, neil jäi sageli puudu võimest sündmuste kulgu ette näha ning vastavalt olukorrale kiirelt ja operatiivselt tegutseda. Küll aga jätkus energiat omavaheliseks jagelemiseks riigipiruka pärast. Samas saadeti korda suur hulk populistlike rumalusi. Mis mõte oli Moskvas toimunud riigipöörde ajal Toompäi kindlustamisel betoonplokkidega? Oli äärmiselt vastutustundetu kutsuda relvitu rahvast üles tähtsaid objekte kaitsma. Eesti valitsuse käsutuses oli olnud pool aastat, et muuta teletorn (rääkimata tähtsamatest valitsusasutustest) rünnaku kindlaks. Üht-teist ju tehti, kuid rohkem loodeti ehku peale.

Kriitilistel augustipäevadel olid iseseisvumise vastu nii vene saadikud kui ka Eesti Komitee tegelased, tõsi küll, erinevatel motiividel. Radikaalid nõudsid, et kõigepealt tuleb taastada põhiseaduslikud riigivõimuorganid ning alles seejärel taotleda neile rahvusvahelist tunnustust. Kuid aeg kiirustas kõiki osapooli kompromissile. Lõpuks suutis Eesti Vabariigi Ülemnõukogu leida rahvusradi-

23. august 1991. Tallinnas EKP hoone ees asunud Lenini kuju saadetakse viimsele töökonnale ajaloo prügikasti.

kaalidega ühise keele, kasutas õiget hetke ning kuulutas 20. augusti hilisõhtul välja iseseisvuse. Eesti taasiseseisvumise poolt hääletasid kõik saalis viibivad eestlastest saadikud.

Mässajate ind rauges iga tunniga. Juba 20. augustil astusid Jazov ja Krjutškov tagasi. 21. augusti öösel üritas KGB tankikolonn rünnata Valget Maja, kolm tsiviiltsükli sai surma. Maja vallutada siiski ei sõandatud, sest see oleks nõudnud tuhutuid inimohvreid. Keegi ei tahtnud sellist vastutust enda peale võtta.

Järgmisel päeval andsid vanameelsetest mässulised Moskvas alla. Kui 22. augustil mindi arreteerima üht mässuliste juhti, endist siseministrit Boriss Pugot, laakis see end väidetavasti maha. (Võimalik, et ta tapeti.)

23. augustil kella 16 paiku astus Gorbatšov Venemaa Ülemnõukogu ette. Jeltsin ütles talle, et 20. augustil kirjutati alla seadusele, millega kogu Venemaa territooriumil asuv omand kuulub Venemaa jurisdiktsiooni alla. Täpselt kell 17.15 ütles Jeltsin: "Lõdvestuseks lubage, et ma kirjutan praegu alla seadusele Venemaa Kommunistliku Partei tegevuse peatamise kohta." Kõik saalis viibijad tõusid püsti ja tormiline aplaus ei lõppenud enne, kui Jeltsin teatas: "Aitab küll, kirjutasin juba alla."

Kõnepuldis seisnud Gorbatšovil ei jäänud muud üle kui pomiseda: "See on viga." Jeltsin ütles selle peale, et otsus VKP tegevuse peatamise kohta kehtib vaid seni, kuni on lõpule viidud VKP kuritegelikkuse uurimine, pealegi pole kommunistlik partei registreeritud.

Järgmisel päeval astus Gorbatšov NLKP peasekretäri kohalt tagasi. Nii õnnestus Jeltsinil Gorbatšovile mitmekordselt kätte maksta oma alandava tagandamise eest 1987. aasta novembris. Samal päeval heisati Kremlis hoonele, kus töötas Jeltsin, Vene trikoloor.

Venemaa tunnustas Eesti iseseisvust 21. augustil ja kolm päeva hiljem kirjutas Vene Föderatsiooni president Boriss Jeltsin alla Eesti riiklikku iseseisvust tunnustavale seadlusele. Samal päeval kuulutas iseseisvuse välja Ukraina.

31. augustil iseseisvusid Kõrgõzstan ja Usbekistan. 6. septembril tunnustas Balti riikide iseseisvust N. Liidu Riiginõukogu.

Kuigi Ukraina oli kuulutanud välja iseseisvuse, korraldati 1. detsembril referendum. 85 protsenti valijatest tahtis näha oma kodumaad iseseisva riigina. Sellega oli N. Liidu saatus otsustatud. Ilma Ukrainata ei ole ei Vene impeeriumi ega N. Liitu.

Pühapäeval, 8. detsembril kohtusid Belovezjes Valgevene valitsuse residentide "Visuli" kolme slaavi riigi juhid. Kui N. Liit tekkis püssirohusuitsus ja bolševike hurraahüüete saatel, siis liitriik lagunes viinaaurudes. Just nimelt viina lauas võtsid Venemaa president Boriss Jeltsin, Ukraina president Leonid Kravtšuk ja Valgevene Ülemnõukogu Presiidiumi esimees Stanislav Šuškevitš vastu sellekohase otsuse. Kolm juhti kirjutasid alla lepingule, mille kohaselt need kolm vabariiki moodustasid Sõltumatute Vabariikide Ühenduse, ja teatasid, et N. Liit kui rahvusvahelise õiguse subjekt ja geopoliitiline reaalsus enam ei ek-

Vene väed lahkuvad Baltikumist. Autokasti portel on käsitsi maalitud loosung "Me tuleme tagasi!" Sõdur autokastis teeb kuraasika zesti.

sisteeri. 12. detsembril kuulutas Venemaa Ülemnõukogu 1922. aasta otsuse N. Liidu moodustamise kohta õigustühiseks.

21. detsembril kohtusid Alma-Atas 11 endise liiduvabariigi juhid, panid aluse Sõltumatute Riikide Ühendusele (SRÜ), kuulutasid N. Liidu laialisaadetuks ning selle presidendi Gorbatšovi ametist tagandatuks.

25. detsembril kell 19 teatas N. Liidu esimene ja viimane president Mihhail Gorbatšov televisioonis esinedes oma tagasiastumisest. Kell 19.35 tõusid Kremli paikneva N. Liidu presidendi residentsi katusele Valentin Kuzmin ja Vladimir Arhipkin, langetasid üle 70 aasta Kremli kohal lehvinud punalipu ja heiskasid Venemaa trikoloori. 26. detsembril alustas Gorbatšovi kabinetis tööd Venemaa president Boriss Jeltsin.

Samal päeval lõpetas oma tegevuse ka N. Liidu Ülemnõukogu vabariikide nõukogu. Viimase dokumendina võttis vabariikide nõukogu vastu deklaratsiooni, mis puudutas N. Liidu eksistentsi lõppu. Vabariikide nõukogu juhataja Anuarbek Alimzanov tõdes, et sotsialismi ülesehitamise katse on täielikult läbi kukkunud. "Selgus, et ajaloo etappidest on võimatu üle hüppata — me oleme tagasi jõudnud kapitalismi juurde," ütles Alimzanov.

NSV Liit — kurjuse impeerium, nagu väljendas tabavalt väljapaistev anti-kommunist USA president Ronald Reagan — lakkas olemast.

MAJANDUSLIKUD KATAKLÜSMID

Võit ja kaotus

Enamik inimesi unistab kiirest rikastumisest, olgu siis õnneliku juhuse, loterii peavõidu või geniaalse äriidee teostamise läbi. Soovunelmaks on ühel hoobil vabaneda tööandja sõltuvusest ja vaevarikkast ning rutiinsest tööst. Loteriid, mänguautomaadid, arvukad õnnemängud ja spekulatiivsed äritehingud ehk börsimängud on kiire rikastumise võimalusi tunduvalt avardanud. Mõnigi kord on suured rahvahulgad nakatunud spekulatsioonipalavikku. Igaüks tahab aktiivset osta ja müüa, et aga kiiresti kasumit saada. Hinnad kruvitakse üles, kuni kogu afäär seebimullina lõhkeb. Rikkaks saab see, kes õigel ajal kasumi oma taskusse pistab, kes aga kaua mõtleb või jääb ootama aktsiate hinna veelgi suuremat tõusu, võib kaotada kogu oma varanduse. Kurv küll, kuid osaliselt rajaneb paljude riikide majandus kahtlastel õnnemängudel. Juhtub sedagi, et oma majandusproгноosides eksivad terved valitsused ja nende kõrgestiharitud nõunikud ning riigi majandus variseb kokku. Valitsused püüavad selliseid hävitavaid tagasilööke ennetada, kuid paraku on kriisid õige mitmepalgelised ning vahel on neid väga raske prognoosida.

Tööstuslikust revolutsioonist alates võib tööturgu kujutada graafikuna, mille järsud tõusud ja langused on tingitud suurest sündivusest, töövõtjate põhjendamatult suurtest palganõudmistest või siis valitsuste totaalsetest möödalaskmistest majanduse planeerimisel. Majanduse madalseisud toovad alati kaasa elatusetaseme languse, vahel aga miljonite inimeste täieliku laostumise ja vaesuse, millest väljatulekuks kulub aastaid.

1969. aastal lõi pressis laineid *Poseidoni*-nimeline kaevandusettevõte, kes oli rajanud Lääne-Austraalia kõrbesse niklikaevanduse. Nõudmine nikli kui rooste-
tevaba metalli olulise koostisosa järele oli maailmaturul nii suur, et ühe tonni nikli eest võis saada 7000 Inglise naela, kuigi ametlik hind oli 985 naela.

Austraalia börsil algas metsik jaht *Poseidoni* aktsiatele ja nende hind tõusis

ühe nädala jooksul 0,25 naelalt 10 naelale. Kuigi majandusajakirjanikud manitsesid ettevaatlikkusele, ei jätnud börsihaid enne järele, kui veel väheste saadaval olevate aktsiate hind oli aasta lõpuks tõusnud 95 naelale. "Imeaktsia" saavutas 11. veebruaril 1970. aastal 123 naelaga oma kõrgeima kursi. Nii nagu teiste analoogiliste afääride korral, liikusid seekordki jutud majaabilistest ja koristajatest, kes olid ostnud 25 naela eest 100 aktsiat, mille väärtus tõusis viie kuuga 12 300 naelani. Kukkumine oli pikaldane ja valulik. 1970. aasta märtsis oli aktsia väärtus veel 66 naela, vähenes maikuuks aga poole võrra ning langes järgneva aasta lõpuks 6 naelale. *Poseidon* läks pankrotti ning firma ostis ära *Shale Oil*, kuid 1978. aastal viisid raskused kaevandamisel ning niklihinna kukkumine *Poseidonile* kuulunud kaevanduse sulgemiseni. Tõsi, firma aktsiad ei ole veel päris väärtusetuks muutunud, sest niklit seal leidub ja seda võiks kaevandada, kuid "mitte lähemas tulevikus". Kõik need, kes tollal ei osanud õigel ajal oma aktsiatest lahti saada, jäid rahast ilma.

Poseidoni tõus ja langus on klassikaline näide äpardunud spekulatsioonist, kuid raha kaotamiseks on teisigi võimalusi. Sõdades, suurte näljahädade või epideemiade ajal ei jää oma varandusest ilma ainult üksikud eraisikud, vaid terved rahvad. Kuid on ka näiliselt varjatud põhjusi. Näiteks rahanappusest tingitud stagnatsioon. Ja nii paradoksaalne kui see ka ei ole, võib ka liiga palju raha põhjustada majanduslikku langust.

XVI sajandil voolas Ameerikast Hispaaniasse uskumatu kogus rikkusi, mis tõi endaga kaasa inflatsiooni. See omakorda tõrjus rahvusvaheliselt turult välja hispaania kaubad. Kuningas Felipe II oli 1575. aastal omadega pankrotis, mis kordus ka 1596. aastal. Ameerika rikkused ruineerisid Hispaania.

Võlgadega koormatud kuningad on üritanud oma rikkusi tagasi saada raha devalveerimisega, kuid sedalaadi ettevõtmised on alati lõppenud katastroofiga.

Nii Prantsuse kuningas Philippe IV Ilus kui ka Inglise kuningas Henry VIII ruineerisid oma hinnapoliitikaga majanduse. Hindade tõustes vähenes äritegevus, laostusid väikekaupmehed ning suurenes drastiliselt kerjuste arv. Kuid ega Philippe Ilus sellepärast veel hätta jäänud. Finantsolukorra parandamiseks pagenas kuningas 1306. aastal juudid ja konfiskeeris nende varanduse, 1312. aastal aga hävitas Templiordu ning sundvõõrandas nendegi varanduse. Ei tea, kelle kuningas veel oleks paljaks röövinnud, kui ta ise poleks 1314. aastal looja karja läinud...

Üks elu kuldreegleid kõlab nii: ära usalda kunagi ühtegi kroonitud pead! Rikkad ja mõjuvõimsad Firenze pankurid laenasid raha nii talupoegadele kui ka paavstidele ja kuningatele. Juhtivad pangad *Bardi* ja *Peruzzi* tegid rumalasti, kui laenasid Inglise kuningale Edward III-le suuri summasid. 1343. aastal pidi kuningas tunnistama oma maksujõuetust, võlgnedes pankuritele 1 400 000 kuldfloriini, mis võrdus Inglise kuningakoja viie aasta sissetulekuga. Kuninga suured võlad põhjustasid arvukaid pankrotte ning kutsusid Euroopa finantskeskustes esile paanika.

Kui kuninga pankrott võis laostada mõne pankuri, siis kuningas Edwardi teine temp ruineeris terve regiooni majanduse. Flandria kalevivalmistamise keskused Brugge, Gent ja Ypres ostsid puuvilla Inglismaalt. Edward kehtestas aga puuvillatöödile embargo. Poole sajandi jooksul muutus Ypres vaeseks linnaks, mille manufaktuurid andsid veel vaid 15 protsenti varasemast toodangust. Kuid just sel ajal töötas keegi Arrasi kangur välja vaibakudumise tehnoloogia, tänu millele tema sajad vaesunud kolleegid jälle tööd leidsid. Sellised tõusud ja langused olid tingitud poliitika, kaubanduse ja tööstuse omavahelisest seotusest. Tänapäeval võib sama täheldada naftahinna kõikumiste puhul.

Praegused börsid said alguse 400 aastat tagasi loodud laevaühingutest. Mitu väikekaupmeest jagasid omavahel laeva ja laadungi kulud ning hiljem ka tulud. Aja jooksul hakati selliste "riskiühingute" osamakse — peamiselt Amsterdamis ja Londonis — sularaha eest müüma teatud vahendusbüroodes. Inimeste kalduvus õnnemängust osa võtta viis selleni, et hakati spekulerima põhiliste kaubartikutega nagu teravili, vürtsid ja vaalatraan, mille pakkumine oli ebakindel, kuid nõudlus püsiv. Varsti hakati spekulerima kõikvõimalike ühingute osamaksudega. Tolleaegsetel ühingutel olid juba siis kujunenud välja kaasaegse börsi põhiomadused, eelkõige aga riskiga seotud võimalus üleöö pururikkaks saada või täielikult laostuda.

Hollandi tulbipalavik, millest järgmises peatükis juttu tuleb, oli esimene *Poseidoni* aktsiate stiilis suur börsispekulatsioon.

Tulbipalavik Hollandis

1636. aastal müüdi Hollandis üksainuke tulbisibul uskumatu hinna — 4600 floriini, uue tõlla ja paari õunikhalli hobuse eest. Võrdluseks: üks lammas maksis tollal 10 floriini. Tegemist oli tulbipalavikuga. Kõiki, vürstist kuni kojameheni, haaras spekulatsioonijoobumus.

Tollal Lääne-Euroopas veel peaaegu tundmatu lille nimetus on tuletatud pärsiakeelsest sõnast *toliban* (turban). Tulbi kodumaaks peetakse Kesk-Aasiat. Läänes on ta levinud Vahemerele, idas Hiina ja Jaapanini. Pärslased armastasid tulpe juba kauges minevikus. Umbes aastal 1000 levisid tulbid türklaste aladele ja XVI sajandil kasvasid türklased juba mitmeid sorte. Konstantinoopoliist toodi tulbisibulaid Viini ja sealt edasi Leydenisse, mis sai Hollandi tulbikasvatuse keskuseks. Osa tulpe sattus 1559. aastal Veneetsia kaudu Augsburgi, kus neid kasvasid jõukad ärimehed ja pankurid. Pandi tähele, et Hollandis kasvasid tulbid paremini kui Augsburgis, õied olid seal suuremad ja ilusamad. Kuna Hollandi mereline kliima ja viljakas muld olid tulpide kasvuks soodsad, hakati seal tegelema aedsortide aretamisega.

Hollandi lillekasvatavad õppisid tulpide aretamisel kiiresti arvestama nende looduslike eeldusi. Tulbid olid sellal kirjuõielised ning sorti hinnati värvirikuse ja kirevuse järgi.

1623. aastal maksis üks sibul veel praegugi kultiveeritavast sordist "Semper Augustus" 1000, kaks aastat hiljem aga juba 3000 floriini. Selle hinnalise tulbi õis oli valge põhitooniga, sarlakpunaste triipudega ning sinaka alaosa-ga. 1624. aastal oli seda sorti ainult 12 sibulat, millest igaüks maksis 1200 floriini. Järgmisel aastal pakuti selle sordi kahe sibula eest 3000 floriini, kuid omanik kõhkles müümast. Ühtäkki hakkasid inimesed taipama, et tulpidega võib head raha teha. Vörsik oli intressiks, samal ajal kui kapital jäi puutumata. Pealegi sai tulpe kasvatada ka väike-

Kaks kuulsat hollandi tulpi "Admiral Liefkins" ja "Viceroy d'Orange".

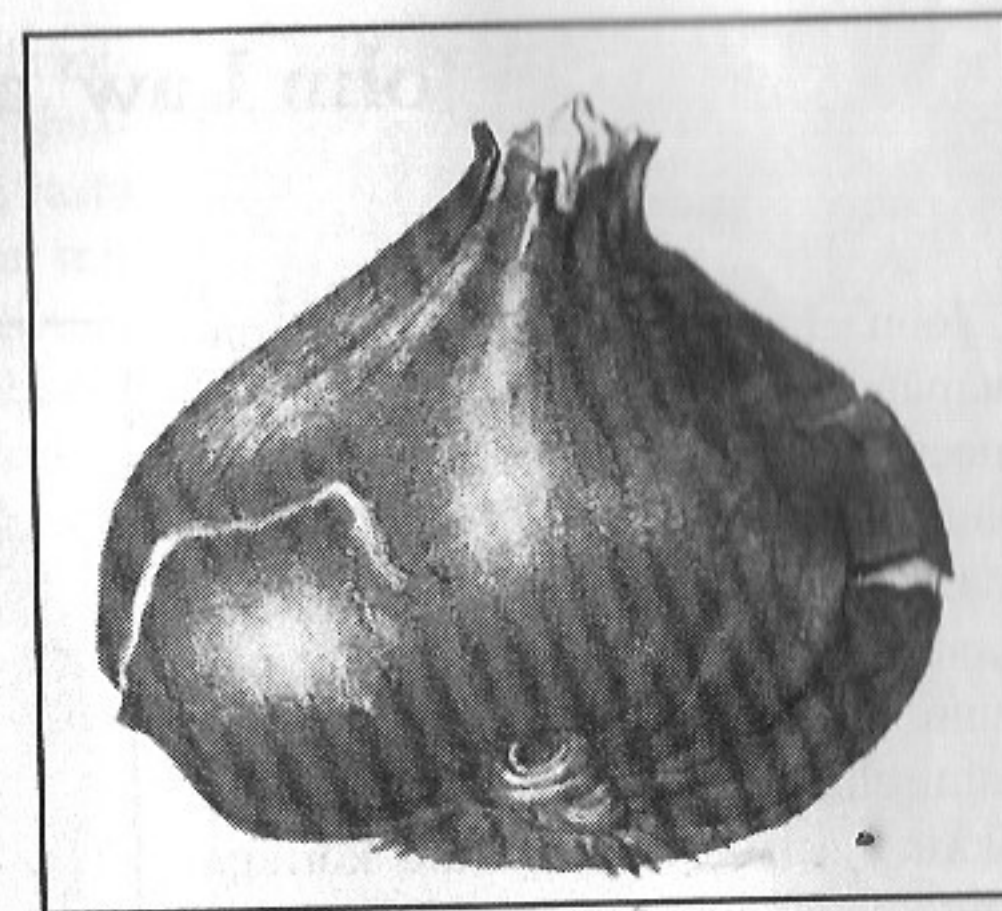
sa aias. Sibulaid maha panna või seemneid külvata oskas igaüks ning õnne korral võis saada ebatavaliselt ilusate ja väärtuslike tulpide omanikuks.

Tulbispekulatsioon saavutas oma haripunkti 1634. aastal. Asutati klubisid ning võõraste majades peeti tulbioksjone. Varsti läks asi nii kaugele, et okajonil ei olnud vaja tulbisibulaid ette näidata ja nendega äritati aastaringelt. Tulbipalavik haaras mitte ainult kaupmehi, vaid ka ülejäänud ühiskonnakihte — aadlikke,

madruseid, talupoegi, pottseppi, pesunaisi —, kes kõik püüdsid tulpidega kiiresti rikastuda. Nii mõnigi vaene sai mõne kuuga rikkaks, ostis endale maja, tõlla ja hobused ning riietus viimase moe järgi.

Tulbisibulaid, mida varem müüdi tükiviisi või tosinate kaupa, hakati müüma kaalu järgi. Sibulaid kaaluti kullakaaludel, nagu oleks tegemist vääris kividega. Näiteks üks nael "Switzeri" sibulaid maksis 1637. aastal 1500 floriini. Ühe "Viceroy" sibula eest pakuti vahetuseks 2 vankritäit nisu, 4 vankritäit heina, 4 nuumoinast, 8 nuumsiga, 12 lammast, 2 vaati veini, 4 vaati õlut, 2 vaati võid, 1000 naela juustu, 1 voodikomplekt, 1 ülikond ja hõbekarikas — kokku 2500 floriini väärtuses.

Tulbipalavikule tuli lõpp 1637. aasta veebruaris, kui kõik tahtsid äkki müüa, mitte enam osta. Müüjad ei tulnud langebate hindade tõttu enam oma võlgadega toime. Kohtud pidid korrigeerima otsatu hulga hagidega. Inimesed nõudsid vastakuti võlgu sisse ning kohtunikud olid otsuste tegemisel suurtes raskustes. Lõpuks nõustusid paljud kergeusklikud äritsejad 5–10 protsendiga ja suurest tulust võisid nad veel ainult und näha. Tulbipalavik tegi vähesed pururikkaks, väga paljud aga vaeseks. Nii kurvalt lõppes esimene ühte maad haaranud spekulatsioon.

Spekulatsioon tulbisibulatega haaras tervet Hollandit.

John Law' afäär

John Law, Šotimaalt pärit õnnemängija ja ärakaranud mõrvar, oli mees, kes päästis Prantsusmaa finantsraskustest pärast Louis XIV surma, kui riik oli pankroti lävel. Law' finantssüsteem, milles oli tähtis osa suure hulga paberraha ringlusse paiskamisel, näis endas varjavat igavese rikkuse saladust. Kõik said korraga suure varanduse omanikuks. Aadlikud võisid nüüd kinni maksta oma esivanemate kergemeelselt tehtud võlad.

John Law sündis Edinburgh'is ning läks noore mehega Londonisse, kus tema matemaatiku võimed talle õnnemängus edu tõid. Kui ta ühe oma rivaali duellil tappis, mõisteti ta surma. Talle anti küll armu, kuid pisteti peagi uuesti trellide taha. Siis aga õnnestus Law'l oma valvurid uimastada ning Londoni Towerist põgeneda. Järgmised 20 aastat rändas ta Euroopas ringi, elatas ennast ja oma naist õnnemängudest ning õppis tundma panganduse riikaid. Ta oli oma aja edukamaid õnnemängijaid ning kandis sageli kaasas 100 000 kuldliivrit, mis oli üsna ohtlik ja ebamugav. Tema oligi see, kes võttis tarvitusele tänini kasiinodes kasutatavad zetonid. Samal ajal töötas ta rahvuslike väeringute stabiliseerimise plaani üksikasjade kallal. 1715. aastal viibis Law Pariisis ning leidis, et aeg on küps.

Prantsuse kuninga Louis XIV sõjad olid riigikassa tühjaks teinud, riigivõlg ulatus 3,5 miljardi kuldliivriini ning maksukoorem oli tohutu. Mitu provintsi keeldusid makse tasumast, suured rahasummad olid Prantsusmaalt välja viidud ning kogu riigis nappis sularaha. Law tutvustas oma majandusteooriat Orléans'i hertsogile, kes oli Louis XV regent. "Raha on riigile sama, mis veri inimese organismile," rääkis Law, "ilma vereta ei saa me elada ja ilma rahata ei saa me kaubitseda. Ringlus on mõlemale vajalik." Law veenis regenti selles, et pole tähtsust raha liigil, mida inimene kasutab, ja kuna paber on kergem kui kuld, on paberraha kasutamine hõlpsam ning peaks kauplemist soodustama. Kuigi Law' teooria oli asjalik, ei tulnud ta selle peale, et paberraha hulk peab vastama panga kullavarule. Ta ei tahtnud uskuda, et pankadele algab tormijooks, ning esimeste

John Law (1671–1729), šotlasest rahandustegelane ja spekulant. Ta asutas omise Prantsuse panga ning kontrollis lõpuks kogu Prantsusmaa rahandust. Tema impeerium varises kokku, kuna ta andis välja liiga palju paberraha.

aastate edu näis tema teooria paikapidavust kinnitavat. Pangad olid kohustatud tema rahatähti kuld müntide vastu vahetama ja nimelt selle kursiga, mis kehtis paberrahaks vahetamise päeval.

Law' geniaalne idee muutis paberraha varsti palju populaarsemaks kui pidevalt väärtust kaotavad mündid. Ajapikku tõrjus paberraha mündid täielikult välja. Hoiused voolasid Law' pank ja nagu ta oli ennustanud, hakkas kaubandus õitsema. Lühikese aja jooksul sai pangast Banque Royale ning Law omandas tulusa monopoli tubaka- ja laevaehituse üle, samuti õiguse võtta makse. Järgmisena asutas Law Mississippi alamjooksu (17. sajandi lõpust kuni 1763. aastani kuulus see piirkond prantslastele) arendamise ühingu, mis hakkas pidama monopoolset kaubavahetust India, Hiina ja Aafrikaga. Law' ettevõtmiste tohut edu lausa pimestas avalikkust ning paljud tahtsid tema ettevõtete aktsionäriks saada. Regent ja teised aadlikud olid aga endale nii palju aktsiaid ahnitsenud, et vabamüügile jõudis ainult tühine osa. Aktsiate hinnad kruviti üles ja tänav, mille ääres börs asus, kihaski hommikust õhtuni palavikuliselt sagivatest spekulantidest. Teener, kelle peremees oli saatnud müüma 250 aktsiat hinnaga 8000 liivrit, avastas kohale jõudes, et ühe aktsia hind oli tõusnud 1000 liivriks. Kaval teener pistis vahetuse 500 000 liivrit oma taskusse. Üürid Law' büroo lähedal olid nii kõrgele tõusnud, et kui anekdootimaigulist lugu uskuda, siis olevat üks küürakas oma küüru spekulantidele kirjutamispuldiks kõrge tasu eest välja üürinud. Tuli ette sedagi, et nii mõnigi Law' büroo ees ootaja rüsinas surnuks muljuti.

1720. aasta jaanuaris oli 500-liivrise aktsia hind tõusnud 18 000 liivriks! Nüüd hakkasid ettevaatlikumad investorid oma aktsiaid müüma. Nende hulgas oli ka prints de Conti, regendi sugulane ja Law' vaenlane. Ta müüs oma tohutu aktsiakoguse maha ning vahetas saadud paberraha kullaks, mille ära vedamiseks läks vaja kolme vankrit. Usaldus aktsiate vastu lõi kõikuma, hinnad hakkasid kiiresti langema ning nüüd algas trügimine aktsiate müümiseks, nagu varem oli olnud nende ostmise puhul. Paanikasse sattunud spekulandid tahtsid Law' aktsiatest lahti saada ja raha kullaks vahetada, kuid Prantsusmaal polnud nii palju kuld münte. Kaubandust tabas kollaps. Law üritas oma kokkuvarisevat finantsimpeeriumi päästa, kuid see ei õnnestunud.

Madam Law, kes saatis oma meest läbi tule ja vee ning jäi talle truuks nii õnnes kui õnnetuses.

Pettus Lõunamere kompanii aktsiatega

Firma pakub võitluseks türklaste vastu neljakandilisi kahurimürske... Firma impordib suuri isaeesleid Hispaaniast, et parandada Inglise hobueeslite tõugu... Firma valmistab põõgitõrudest võid... Sellised absurdsed projektid on vaid murdosa arvukatest pakkumistest, mida 1720. aasta kuumal suvel rahaahnetele äritsejatele ette söödeti. Tõllad ummistasid tänavad Change Alley ümber, kus börsimaaklerid oma äri ajasid. Kõik tahtsid osta aktsiaid, ükskõik milliseid. Hinnad kasvasid pidevalt ja kes õigel ajal ostis, võis rikkaks saada.

Selle enneolematu ja hullumeelse buumi algatas Lõunamere kompanii, mis oli asutatud juba kaheksa aastat tagasi. 1719. aastal puhus kompaniile uuesti elu sisse keegi kingsepa poeg John Blount, kellest oli saanud Londonis rikas kaupmees. Kui Blount kuulis valitsuse toetusest Pariisis tegutsevale Mississippi ühingule, otsustas ta Londonis sama operatsiooni korrata, ainult veelgi suuremas ulatuses. Lõunamere kompanii ei tahtnud ei vähemat ega rohkemat kui üle võtta kogu Briti valitsuse riigivõla, mis oli lõputus sõjas Prantsusmaaga tõusnud 51 miljoni naelsterlingini.

Julge plaan seisnes selles, et panna valitsuse võlausaldajad vahetama riigi väärtpaberid Lõunamere kompanii aktsiate vastu. Blount alustas sellest, et andis pistist kuninga kahele sakslannast armukesele ning teatud ministritele, et oma

Stseen Londoni börsil Change Alley'l 1700. aasta paiku. Spekulatsioonipalavik haaras nii paljusid inimesi, et šarlatanid teenisid isegi olematute aktsiaseltsidega terveid varandusi.

Dividendide saal South Sea House' 1810. aastal. Samas hoones tegutses aferistlik Lõunamere kompanii.

ettepanekuid parlamendis läbi suruda. Varakantsler lord Aislabie sai 27 000 naelsterlingit.

Blount koos mõne valitud sõbraga hakkas ettevaatlikult levitama kuulujutte hiiglaslikest kulla- ja hõbedaleiukohtadest Lõuna-Ameerikas. Lõunamere aktsiad, mille alghind oli 100 naela, maksid 1. jaanuaril 1720 juba 128 naela, veebruaris 184 ja märtsis 280 naela. 14. aprillil avasid Lõunamere kompanii direktorid avaliku 2 miljoni aktsia eeltellimise, 20 protsenti aktsiate väärtusest tuli maksta sularahas. Suur osa riiklikest väärtpaberitest vahetati aktsiate vastu ning nõudmine oli nii suur, et kahe nädala pärast lasti välja lisapartii, kusjuures ühe aktsia eest pakuti 300 naela. Ostjad kaklesid aktsiate pärast ning varsti tõusis ühe aktsia hind 500 naelani.

Ajaloolane lord Erleigh kirjutas: "Oleks väärid pidada idioodiks kõiki neid, kes laskisid ennast tollal ahvatleda muinasjutulistest projektidest. Osa sahkerdajatest olid hullumeelsed ainult piltlikus tähenduses. Kõik lootsid väärtusetute aktsiatega manipuleerides vaheltkasu saada. Enamalt jaolt ostjate lootused täitusid, sest olukorras, kus kõik üritasid aktsiaid osta, oli eelis neil, kellel oli aktsiaid müüa."

24. juunil 1720 tõusis aktsiate väärtus 1050 naelani — see oli lagi. Lord Aislabies sai altkäemaksuks 27 000 naela, kuid ta oskas salaja aktsiaid kokku osta ning neid edasi müües teenis tagatipuks 794 481 naela kasumit! Ka teised prominentsed tegelased lõikasid suurt vaheltkasu. Walesi prints, hilisem kuningas George II, teenis näiteks 40 000 naela. Isegi lord Castelmaine'i uksehoidja oskas teenida 4000 naela.

Juulis leidis Blount, et aeg on küps kogu aktsiapakist lahti saada. Seda tuli teha salaja, et hinda viimse hetkeni kõrgel hoida.

Kompanii astus korraga välja oma kolme konkurendi vastu, kes olid nähtavalt valesid nõudmisi kehtivaks pidanud. Kõik kolm konkurenti lendasid vastu taevast ning nende aktsionärid kaotasid mitu miljonit naela. Samal ajal aga lõhkes direktorite suureks imestuseks Lõunamere afäär nagu seebimull. Lõhkes selle pärast, et need inimesed, kes olid kaotanud oma raha teiste kompaniide juures, olid sunnitud Lõunamere kompanii aktsiad maha müüma. Kui hinnad hakkasid kukkuma, püüdsid need, kes olid aktsiaid ostnud kõrge hinnaga, neist kiiresti lahti saada. Tulemuseks oli paanika ning turu üleujutamine väärtusetuks muutunud aktsiatega, mida keegi enam osta ei tahtnud. Portreemaalija sir Godfrey Kneller kaotas kogu oma elu jooksul kogutud varanduse. Haamri alla läksid pangad, lossid ja juveelitöökojad. Pankrotistunud aktsionärid lõikasid endal kõri läbi ning palju inimesi läks hulluks, nii et erahooldekodud ei suutnud neid enam mahutada. Pettur-kompanii direktorid ja lord Aislabie heideti Toweri kindlusvanglasse ning hiljem konfiskeeriti kogu nende vara. Ainult kuningas George I kahe armukesega ei võetud midagi ette. See kutsus esile avalikkuse suure pahameele.

"Libud on meid laostanud," kirjutas üks ajakirjanik, "ja mis veel halvem kaks inetut rasvahane." (Kuningas George I hindas kõrgelt küpseid vormikaid daame.)

Majanduslik krahh oli kohutav. Valitsus päästis Lõunamere kompanii riismed, kuid täiendavalt väljalastud väärtpaberid olid kaotanud poole oma väärtusest. Uus peaminister Robert Walpole pidi kõvasti pingutama, et taastada riigi rahanduslik prestiiž, ning kulus veel palju aastaid, enne kui inglaste usaldus börsi vastu taastus.

Kui liiter piima maksis 340 miljardit marka

1923. aasta sügisel saavutas hüperinflatsioon Saksamaal oma haripunkti. Võimetuna pidid inimesed vaatama, kuidas raha nende sõrmede vahel väärtusetuks muutus. Kui 1914. aastal võis sakslane osta 1 marga eest tosin kanamuna, siis 1923. aasta suvel maksis üks muna 5000 marka, sama aasta novembris aga 80 miljardit marka. Hinnad saavutasid 1923. aasta novembris lausa astronoomilise taseme. Üks tuletikk maksis 900 miljonit marka, kilogramm leiba 680 miljardit marka (sama aasta oktoobris "ainult" 580 miljardit marka), kilo loomaliha 1,6 biljonit, liiter piima 340 miljardit ja meesteülikond 90 biljonit marka. Kuidas võis selline hullumeelne olukord tekkida?

Selle ajaloos enneolematu hüperinflatsiooni peapõhjuseks oli Saksamaa riigivõla järsk kasv. Tööstuse ümberkorraldamine sõjaaja vajadustelt rahuaja oludele paiskas majanduselu täiesti segamini. Liitlaste nõutud tohutud reparatsioonid käisid Saksamaale üle jõu ning igasugune lootus nendega toime tulla kadus, kui prantslased ja belglased okupeerisid 1923. aasta jaanuaris Ruhri ettekäändel, et Saksamaa ei maksa reparatsioone korrektselt. Töötuid oli tollal küll vähe, kuid deviisid muutusid varsti väga kalliks. Hinnad, mis olid sõja lõpust saadik pidevalt tõusnud, hakkasid järsult kasvama. Maksudest ei piisanud, et selles kaoses ots otsaga kokku tulla. Hinnakarussell hakkas pöörase hooga keerlema. Ettevõtjad maksid tööliste palka iga päev, et nad jõuaksid endale midagi osta, sest juba järgmisel päeval oli raha väärtus tunduvalt langenud. Üha kiiremini hakkasid töötama rahatrükkimismasinaid. Kuid ka sellest ei piisanud. Riigipank

Võljärjekord 1923. aastal. Ohjeldamatu hüperinflatsiooni tõttu töötasid paljud kauplused kahjumiga.

1923. aastal valitses Saksamaal majanduslik kaos. Plakatile on kirjutatud:
"Seoses kivisöe puudumisega palutakse patsiente vastuvõttosa kütmiseks igal visiidil üks brikett kaasa võtta.

Dr. Wagner

laskis käibele üha suurema nominaalväärtusega kupüüre. 1922. aasta algul ilmus 10 000-margane, 1923. aasta veebruaris aga esimene miljoniline rahatäht, sama aasta septembri alguses lasti käibele miljardiline paberraha, mille väärtus vastas umbes 200 kuldmargale — seitse nädalat hiljem oli selle kupüüri väärtus ainult 35 penni! Kõige suurem rahatäht oli väärtusega 100 biljonit marka — 1 ja 14 nulli! Sellest summast piisas, et osta näiteks 1200 kanamuna.

Kuna inflatsioon oli kiirem kui uute rahatähtede trükkimine, nappis pidevalt maksevahendeid. Enam kui 30 paberivabrikut spetsialiseerusid ainult rahapaberi valmistamisele. 132 eratrukikoda pidid Riigipangale appi tulema, et lasta välja tohututes kogustes kiiresti väärtust kaotavat paberraha. 1923. aasta sügisel töötas 1700 trükipressi kolmes vahetuses, kuid raha ikkagi ei jätkunud. Et olukorda kuidagi leevendada, hakkasid linnad, maakonnad, ettevõtted, pangad, tööstus- ja kaubanduskojad hädaraha välja andma.

Kuigi 17. juulil 1922 oli antud välja seadus, mis keelas igasuguse hädaraha valmistamise, jäi see seadus paberile, sest hädaraha trükkimine käis täie hooga edasi. Riigipank oli kaotanud olukorra üle igasuguse kontrolli.

Aastatel 1916–22 valmistasid 4000 institutsiooni umbes 30 000 liiki paberhädaraha. Rahavajadus aga kasvas järsult. 1922. aasta detsembri lõpuks oli käibel 32,9 miljardit marka! 1923. aastal trükiti 10 miljardit paberraha nominaalväärtusega 3877 triljonit marka! Värvika pildi tollest ajast annab juhtum tuhandemargasega. 15. detsembril 1922 trükitud rahatäht muutus nii kiiresti väärtusetuks, et ringlusesse jõudis ta diagonaalse ületrükiga "üks miljard marka". Veelgi kiiremini langes aga Saksa marga väärtus teiste valuutade suhtes. 1923. aasta juunis vastas ühele dollarile 100 000, juulis 200 000 ja augustis 5 000 000 marka. 23. oktoobril, marga lõpliku kokkuvarisemise päeval, võis ühe dollari vastu

saada pangas 40 ja mustal turul 60 miljardit marka. Berliini oskustöölise päevapalk oli 3 biljonit marka.

Välismaiste spekulantide ja ülesostjate jaoks oli aeg ülimalt soodne. Võileivahinna eest osteti Saksamaal kokku aktsiaid, kinnisvara, kaupu ja tooteid. Saksamaal valitses kirjeldamatu kaos, enneolematu viletsus ja nälg. Inflatsioonist tingitud majanduslikud raskused jaotusid ebaühtlaselt, mis põhjustas palju paksu verd. Marga kukkumine tabas valusalt pensionäre ja keskklassi, kellele maksti väärtuseta markadega. Jõuka mehe elukindlustussumma sulas inflatsioonis nii kiiresti, et ta võis selle eest veel vaid pool pätsi leiba osta. Nelja lapsega politseiametniku lese kolme kuu pensionist piisas kolme toosi tuletikkude ostmiseks. Pensionärid, õpetajad ja arstid olid eriti raskes olukorras ning nad pidid oma isiklikke asju toiduainete vastu vahetama. Inimesed andsid ära oma riided, mööbli, ehted ja väärtasjad. Kellel enam midagi anda polnud, pidi nälgima.

Vabrikandid seeyastu teenisid inflatsiooni pealt, samuti talupojad, kelle toodangut hädasti vajati. Nad müüsid põllumajandustooteid soolase hinnaga ning

Pangakunded rahakorvidega järjekorras.

Saksa paberraha 1923. aastast nimiväärtusega kaks biljonit marka.

Tänapäeval on midagi niisugust raske ette kujutada: rahatäht 1923. aastast, nimiväärtusega viis biljonit marka, mis vastas töölise keskmisele nädalapalgale.

ostsid vaesunud inimestelt odavalt kokku väärtesemeid.

Kõige paremas olukorras olid need, kes pääsesid valuutale ligi. Müncheni hotelliportjeed, kes said jootraha välisvaluutas, võisid endale lubada kohta ooperiteatri loozis. Keegi naiskook sai kingituseks ühe dollari. See oli tollal selline varandus, et ta pidi palkama advokaadi, kes nõustas selle tohutu summa kasutamist. Majanduslik olukord oli nii absurdne, et sedalaadi lood olid üpris sagedased. Mees, kellel oli taskus 5000 marka, läks kohvikusse, et tassike kohvi juua. Kui ta tunni aja pärast lahkuda tahtis, oli tassitäie hind tõusnud juba 8000 margale.

Populaarseim anekdoot oli lugu kahest naisest, kes tassisid rahaga täidetud pesukorvi. Nad panid korvi hetkeks maha, et puhata. Kui nad taas ümber pöörduisid, nägid nad, et raha oli alles, korv aga läinud.

Saksa inflatsioonigaegsed postmargid. Keskmise mark on teist korda suurema numbriga üle trükitud.

Just need rasked kahekümnendate algusaastad andsid hiljem natsidele trumbid kätte. 9. novembril 1923 tegi Hitler Münchenis esimese ebaõnnestunud mässukatse. Kolmekümnendate aastate majanduskriisi aegu olid inimesed valmis ühinema "pruuni liikumisega", kuna neil oli hästi meeles läbielatud inflatsioonihüüd. Pealegi on rahvale alati hästi peale läinud äärmuslike liikumiste forte fortissimo.

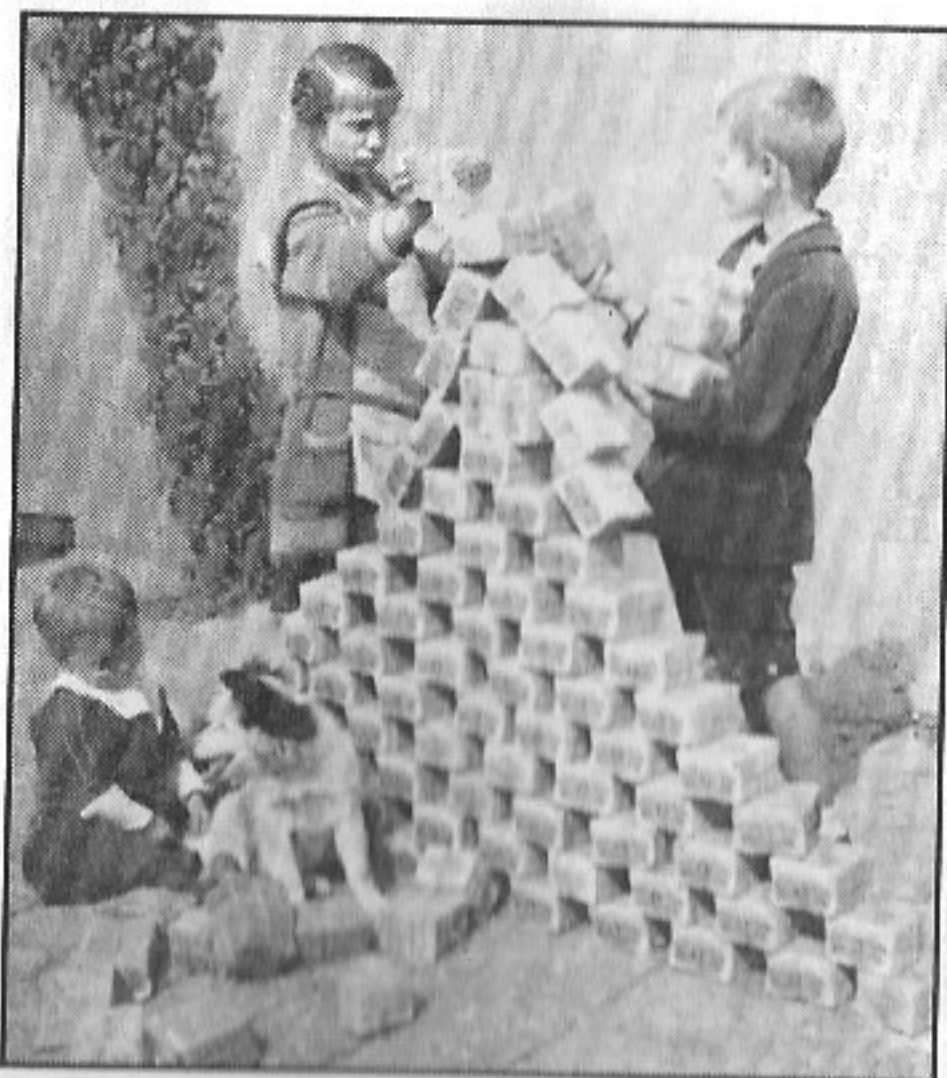
Kuigi inflatsiooni ohjeldamiseks tehti konkreetseid plaane juba 1923. aasta suvel, kulus tõelise rahareformini veel mitu kuud.

13. novembril 1923 andis kantsler Gustav Stresemann välja seaduse üleminekumarga, nn. Rentenmarki käibeleelamiseks. 15. novembril lasti esimesed uued rahatähed käibele. Vana mark jäi esialgu veel kasutusele. Kuigi 20. novembril kehtestati rentenmarga ametlikuks vahetuskursiks üks biljon vana marka ja USA dollari kursiks 4,2 biljonit marka, maksti novembri viimasel nädalal muustal turul dollari eest kuni 12 biljonit marka.

Inflatsioon hakkas aeglustuma. See saavutati tänu õige mitmele drastilisele abinõule. Riigi majandusliku kokkuvarisemise vältimiseks kasutati meetodit, mida John Law soovitas juba 200 aastat tagasi. Kuna rentenmargal puudus kulakate, kuulutas Saksa Rentenbank maavaldused, loodusrikkused, tööstus-

Kodutud ootavad järjekorras luba varjupaika öömajale pääsemiseks. Inflatsioon tabas eriti valusalt vanureid ja vaeseid.

Veel 1924. aastal mängisid saksa lapsed inflatsioonigaegsete rahapakkidega.

hüperinflatsioon vapustas Saksamaa majandust alusteni. Toimus varade totaalne ümberjaotamine. Kaost rahanduses kasutasid ära osavad spekulandid. Kes veel mõni kuu tagasi oli tundmatu tegelane, võis osavalt asju ajades õige pea jalad alla saada. Saksa majanduse "õitseng" ei kestnud aga kaua.

25. oktoobril (kuulus Must reede) 1929. aastal alanud ülemaailmse majanduskriisi tagajärjed Saksamaal olid kohutavad. Mõne aastaga langes tootmine ligi poole võrra, pea iga teine tööline kaotas töö.

Pärast pangakriisi 1931. aastal hakkas natside partei populaarsus järsult kasvama (1928. aasta valimistel said natsid kõigest 2,6 protsenti häältest!). Kui 1930. aastal said natsid riigipäeva valimistel 6 406 400 häält, siis 31. juulil 1932 toimunud valimistel juba 13 745 781 häält!

Võiks öelda nii: Hitler tuli võimule majanduskriisi harjal. On selge, et kui majanduslik olukord poleks nii vilets olnud, poleks keegi riskinud Hitlerit võimule upitada. Hitleril õnnestus aga mõne aasta jooksul tööpuudust järsult vähendada ja seda eelkõige tänu sõjatööstuse forsseerimisele...

Pärast Teist maailmasõda tuli sakslastel üle elada teine inflatsioon sel sajandil, kuid too ei osutunud enam nii katastroofiliseks kui eelmine. 1923. aasta hüperinflatsiooni kordumine on aga tänapäeval välistatud juba sel põhjusel, et Saksa Liidupank ei tohi riigile krediiti anda. Mis puutub aga üldse paberraha ajalukku, siis on see ainult üks suur majanduslike vapustuste jada.

tevõtted ja maavarad 3,2 miljardi rentenmarga väärtuses uue raha tagatiseks. *Rentenbank* tohtis välja anda ainult 2,4 miljardi rentenmarka kupüürides.

1924. aastal taastus Saksa marga stabiilsus, kuid vaesunud keskklass oli kaotanud usu Weimari demokraatlikku valitsusse. Galopeeriva inflatsiooni ohjeldamine ei saanud võimalikuks mitte ainult tänu kantsler Stresemanni ponnistustele, talle oli nõu ja jõuga abiks ka Saksa Riigipanga president finantszonglöörr Hjalmar Schacht, kelle karjäär lõppes Nürnbergi protsessil, kus ta aga õigeks mõisteti.

Esimese maailmasõja järgne

Keeluseadus USA-s

Mitte alati ei anna eluvõõrad seadusetehtajad endale aru, et pole mõtet välja kuulutada seadusi, mis kas üldse ei toimi või mille täitmist pole võimalik tagada. Nii on täiesti asjatu keelata alkoholsete jookide tarbimist maades, kus sel alal on pikaajalised traditsioonid ja võimalused kõikvõimalike tervist kahjustavate surrogaatide valmistamiseks.

29. oktoobril 1920 anti USA-s välja prohibitsiooniseadus, mis keelas rohkem kui 0,5-protsendilise alkoholisisaldusega alkoholsete jookide valmistamise, müümise ja tarbimise. See naisõiguslaste eestvedamisel valminud seadus sai senatis 287 poolt- ja 100 vastuhäält. Otsekohe hakati tühjendama õllepruulikodades õlleankruid ja ladudes viskivaate ning rotid võisid end purju juua suurlinnade kanalisatsiooni valatud veinist ja viskist.

USA president Woodrow Wilson, kes kahtles sellise seaduse otstarbekuses, nimetas keeluseadust "napsiideeks" ning avaldas kartust, et prohibitsioon annab piiramatud võimalused illegaalsele alkoholiärile ning soodustab järsult kuritegevuse kasvu. Nii ka juhtus.

Eluvõõras seadus avas kriminaalsetele bandedele uue tegevusvälja. Keelatud jookide valmistamine ja turustamine soodustas sündikaatide ning kartellide tekkimist, aja jooksul arenesid need võimsateks gangsteriimpeeriumideks, mis avaldasid äraostetavate ametnike ja poliitikute kaudu võimuorganitele tugevat poliitilist survet. Banded sõdisid omavahel mõjupiirkondade pärast. Eelkõige Chicagos toimusid rivaalitsevate mafioosode vahel illegaalsete kõrtside, õnnemängupaikade ja salalõbumajade pärast arvukad verised arveteõiendamised. Erinevatel hinnangutel hukkus aastatel 1920–33 keeluseadusest tingitud kuritegude tagajärjel üle 45 000 inimese. 1927. aasta aprillis tegi Washington teatavaks, et alates keeluseaduse kehtestamisest on USA-s tapetud 49 ametnikku, konfiskeeritud 24 018 sõiduauto ja 839 laeva koguväärtuses 62 miljonit dollarit ning 5,5 miljonit gallonit alkoholi. Arreteeriti üle 300 000 inimese. Kõik need

Selle avara mantli varjus toodi Kanadast USA-sse rummi. Salakaubavedaja reite külge oli kinnitatud kaks metallist anumat.

Napsisõpradele kohutav vaatepilt: järelvaatajate valvsa silma all tühjendatakse konfiskeeritud veini- ja konjakivaate otse rentslisse.

Kaks politseinikku poseerivad New Yorgis konfiskeeritud samagonniaparaadi kõrval. Kogu USA-s olid politseiametnikel käed tööd täis, et illegaalseid destilleerimistöökohtasid välja nuhkida ja nende sisseseadet demonteerida.

aktisioonid jäid tulutuks: põrandaalusele alkoholiärile ei tahtnud lõppu tulla.

Kui USA Kongress otsustas lõpuks 5. detsembril 1933. aastal keeluseaduse tühistada, tehti seda eelkõige majanduslikel põhjustel. Olgu märgitud, et 1933. aasta jaanuaris oli riigis umbes 15 miljonit töötut. Majanduskriisist vapustatud riik vajab hädasti alkoholimüügi maksustamisest saadavat tulu.

13 aastat kehtinud keeluseaduse põhjustas otseselt organiseeritud kuritegevuse kasvu riigis. Keskne figuur Chicago allmaailmas oli Alfonso Capone (hüüdnimega Al). 1920. aastal asus ta New Yorgist Chicagosse. Napollasena oli ta siiski maffiaperekondade silmis autsaider ja temast sai esialgu John Torrio bande lihtliige. Pärast viimase põgenemist asus aga Capone jõugu etteotsa ning valitses peaaegu kogu Chicago allmaailma. Hakkaja Capone tõusis aja jooksul prostitutsiooniäri, mängupõrgute, salaviinavabrikute ja -kõrtside pidamisest ning katuse pakkumisest saadud tuluga USA üheks rikkaimaks meheks. Tema bande varandust hinnati 100 miljonile dollarile. 1931. aastal tabati 32-aastane Capone ning anti kohtu alla. Kohus ei suutnud tõestada Capone osalust tema bande sooritatud kuritegudes ja arvukates mõrvades ning seepärast esitati gangsteribossile süüdistus maksude maksimisest kõrvalehiilimises. Kohus mõistis Caponele 50 000 dollarit trahvi ja 11 aastat vanglakaristust. Raske haiguse tõttu aga vabastati Capone 1939. aastal Alcatrazi vanglast. Viimased eluaastad veetis kuulus gangsteriboss tagasitõmbunult oma majas Miamis, kus ta 1947 suri. Kuid tema aktiivse tegutsemise aastatel jõudis organiseeritud kuritegevus USA-s sügavalt juurduda ja võitlus maffia vastu käib tänase päevani vahelduva eduga.

Häda õpetab: kes keeluseaduse ajal raamatuga ringi käis, ei olnud veel suur kirjandushuviline. Fotol kujutatud daam demonstreerib raamatut paljuütleva pealkirjaga "The four swallows" ("Neli lonksu"), millesse on peidetud neli pudelikest keelatud joogipoolisega.

Gangsteriboss Al Capone.

Suur börsikrahh

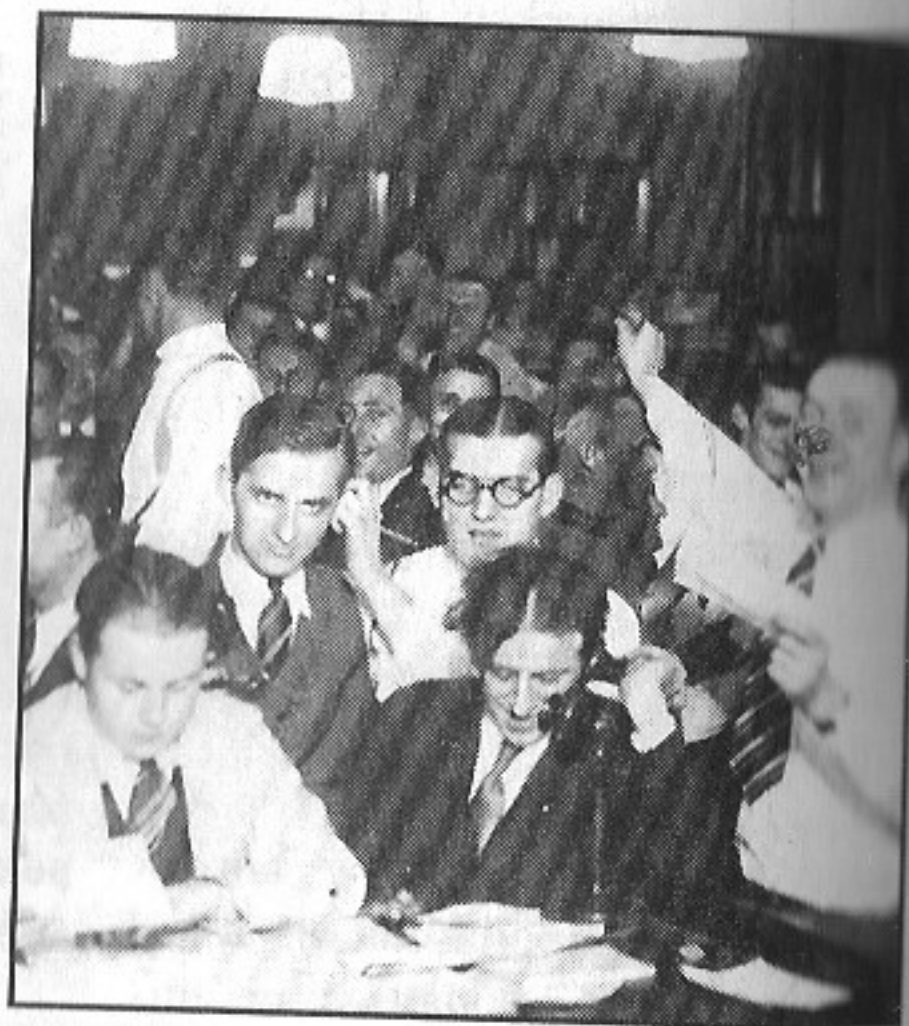
"Aktsiate hinnad on stabiliseerunud," konstateeris 15. oktoobril 1929 Yale'i ülikooli majandusteadlane professor Irving Fisher. Täpselt kaks nädalat hiljem, teisipäeval 29. oktoobril varises New Yorgi börs mürinal kokku, mis avaldas tagasiulatuvat mõju kogu maailma börsidele.

Juba mitu kuud enne börsikrahi olid mõned asjatundjad hoiatanud, et president Coolidge'i ajal alanud seninägematu buum ei saa igavesti kesta. Kuid nii arvasid ainult üksikud pessimistid. Alates 1927. aasta varakevadest olid aktsiate hinnad üha kõrgemale tõusnud. Miks pidigi see protsess äkki peatuma?

Tegelikult algasid head aastad tunduvalt varem. Juba 1923. aastal oli heaolu muutunud paljude ameeriklaste jaoks tõelisuseks. Tõsi, näiteks nisukasvatavad ei rikastunud, küll aga kokkuostjad. Tootmine läks tõusuteed, raha jätkus ning aktsiakursid aina kerkisid. Kuid 20. aastatel ei piisanud enam tohututest kapitalimahutustest kiirelt arenevasse USA majandusse, et rahuldada väikeste ja suurte investeerijate inimlikku ahnust. Kõik uskusid, et New Yorgi Wall Streetil kasvab raha nagu nagu umbrohi aasal.

Aktsiaid võis tollal osta ka võlgu. See tähendas seda, et ostja maksis maaklerile ainult väikse osa aktsiate hinnast sularahas ning ülejäänu kaeti pangalaenuga. Kuid võla katteks võis ostja anda vaikival kokkuleppel ka teisi tagatisi. Niikauni kui hinnad jätkasid tõusu, maaklerid pretensioone ei esitanud. Ostjad pidid laenuosa eest intresse maksma, kuid aktsiate väärtuse kasvust nende katteks piisas. Aktsiaid osteti tagatisega ja müüdi vaheltkasuga edasi, kusjuures oli ükskõik, milliste aktsiatega oli tegemist. Tõusid nii *General Motorsi*, *Radio*, *United States Steeli* kui ka *Woolworthi* aktsiad. Paraku on nii, et seni kuni spekulatiivne aktsiate kokkuostmine nende väärtust suurendab, ei vaeva inimesed oma pead sellise tõusu tegelike põhjuste üle. Tähtis polnud see, mida kokku osteti, peamine oli, et aktsiaid sai vaheltkasuga edasi müüa — mõnikord koguni tohutu kasumiga.

Ajalehe "New York Times" andmetel tõusis 1927. aastal 25 tööstusaktsia

Börsihaid arvutasid krahhi eelnenud nädalatel hilise ööni kokku võite ja kaotusi.

keskmise väärtus 181-lt 245-le, ühe aasta pärast aga koguni 331-le punktile. 1920. aastate keskel olid maaklerid innukalt rääkinud võimalusest vahendada 5 miljonit aktsiat päevas. 1927. aasta novembris ei olnud 5-miljonilise käibega päevad enam mingiks harulduseks. Detsembris hakkas olukord turul halvenema. *Radio* aktsiad, mis olid kevadel tõusnud 150-lt 400-le, kukkusid äkki 296-le. Kuid siis olukord turul stabiliseerus ning algas uus tõus.

Järgmine raputus tuli 1929. aasta märtsis. Aktsiate kursi langemine kahandas tagatistega finantseeritavaid tagatissummasid. Tuhanded ostjad olid ebameeldivalt üllatunud, kui nad hakkasid saama börsimaakleritelt telegramme, milles nõuti rohkem tagatist. Maaklerid müüsid ära nende aktsiad, kes ei suutnud maksta sularahas. Aktsiaturule oli see puhttehniline küsimus, kuid ostjale võis see kujuneda isklikuks katastroofiks.

Charles E. Mitchell oli see mees, kes olevat pidurdanud aktsiate langemist. Mitchell oli võimsa *National City* panga esimees. Ta teatas, et tema pank on valmis laenama 20 miljonit dollarit, et vältida ohtlikku kriisi rahaturul. Suurspekulant Mitchellil oli põhjendatud huvi buumi jätkumise vastu ning tema avaldus elavdas turgu. (Viis aastat hiljem Mitchell arreteeriti ja mõisteti süüdi maksu-
pettuse pärast.)

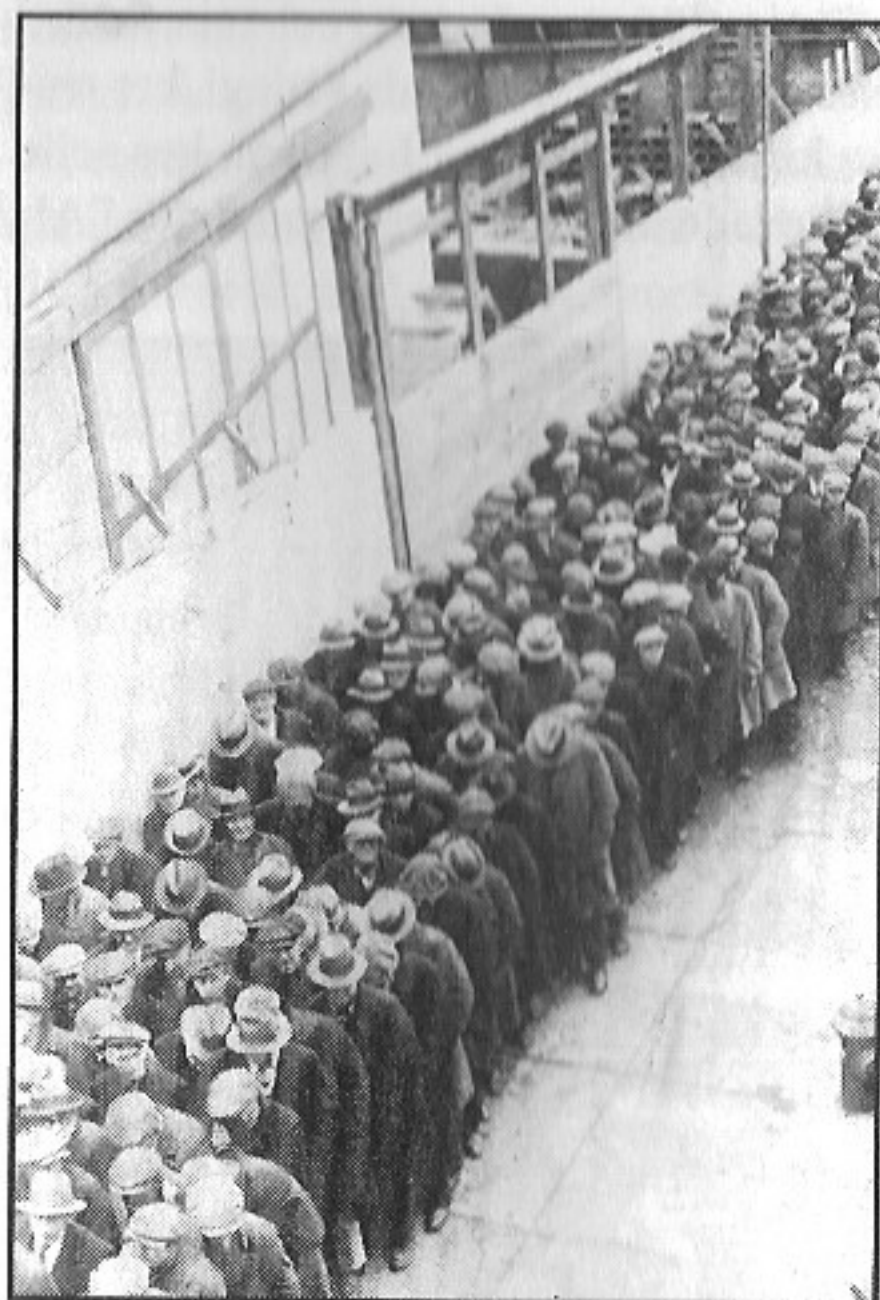
1929. aasta hullumeelsel suvel minetasid paljud sahkerdajad igasuguse ettevaatuse, kui aktsiate väärtus tõusis kõrgusele, millest keegi polnud julgenud isegi unistada. Mai lõpust augusti lõpuni tõusis aktsiate väärtus veel saja punkti võrra. Tolle suve börsispekulantide kunst seisnes selles, et tunda kedagi, kes teadis, millal ja mida kokku osta. Ameerika kirjanik Frederick L. Allen, kes selle börsikrahi ise läbi elas, kirjeldas nende päevade üldist meeleolu raamatus "Alles eile":

Murelik rahvamass New Yorgi börsihoone ees Wall Streeti krahhi ajal.

See noor mees kaotas 1929. aastal börsikrahi tõttu kogu raha ning püüab nüüd oma autot 100 dollari eest maha müüa.

New Yorgi töötud suure depressiooni ajal linna öömaja järjekorras.

"Rikka mehe autojuht teritas sõidu ajal kõrvu, et vajalikku uudist kõrvust mitte mööda lasta. Ta oli 20-protsendise tagatise vastu ostnud 50 *Bethlehem Steeli* aktsiat. Börsimaakleri büroo aknapesija tegi tööpauusi, et jälgida kursimuutust, sest ta tahtis oma suure vaevaga teenitud säästud paigutada *Simmoni* aktsiatesse. Hästiinformeeritud ajakirjanik Edwin Lefèvre jutustas ühe maakleri teenrist, kes oli börsil teeninud peaaegu veerand miljonit dollarit, ja medõest, kes teenis 3000 dollarit ainuüksi sellega, et sai tänuhankelt patsientidelt asjalikke näpunäiteid."

3. septembril 1929 saavutas aktsiatega spekulatsioon haripunkti. Indeks olid järgmised: *New York Times* 469, *United States Steel* 262, *Anaconda Copper* 131, *Radio* 505.

Mis põhjustas aga järgneva usalduskriisi, pole tänaseni päris selge. Turg ei varisenud kohe kokku. Järgneva seitse nädala jooksul aktsiad tõusid ja langesid, ilma et oleks olnud mingit märki lähenevast kriisist. Aktsiate püsivalt kõrge väärtuse põhjal tegi prof. Fisher oma ajaloolise avalduse, lisades: "Ma oletan, et aktsiate väärtus tõuseb lähematel kuudel veelgi."

Esmaspäeval, 21. oktoobril müüdi üle 6 miljoni aktsia ja juba tekkisid alarmeerivad "lühised". Teisipäeval hakkas vähenes, kuid suurenes jälle kolmapäeval.

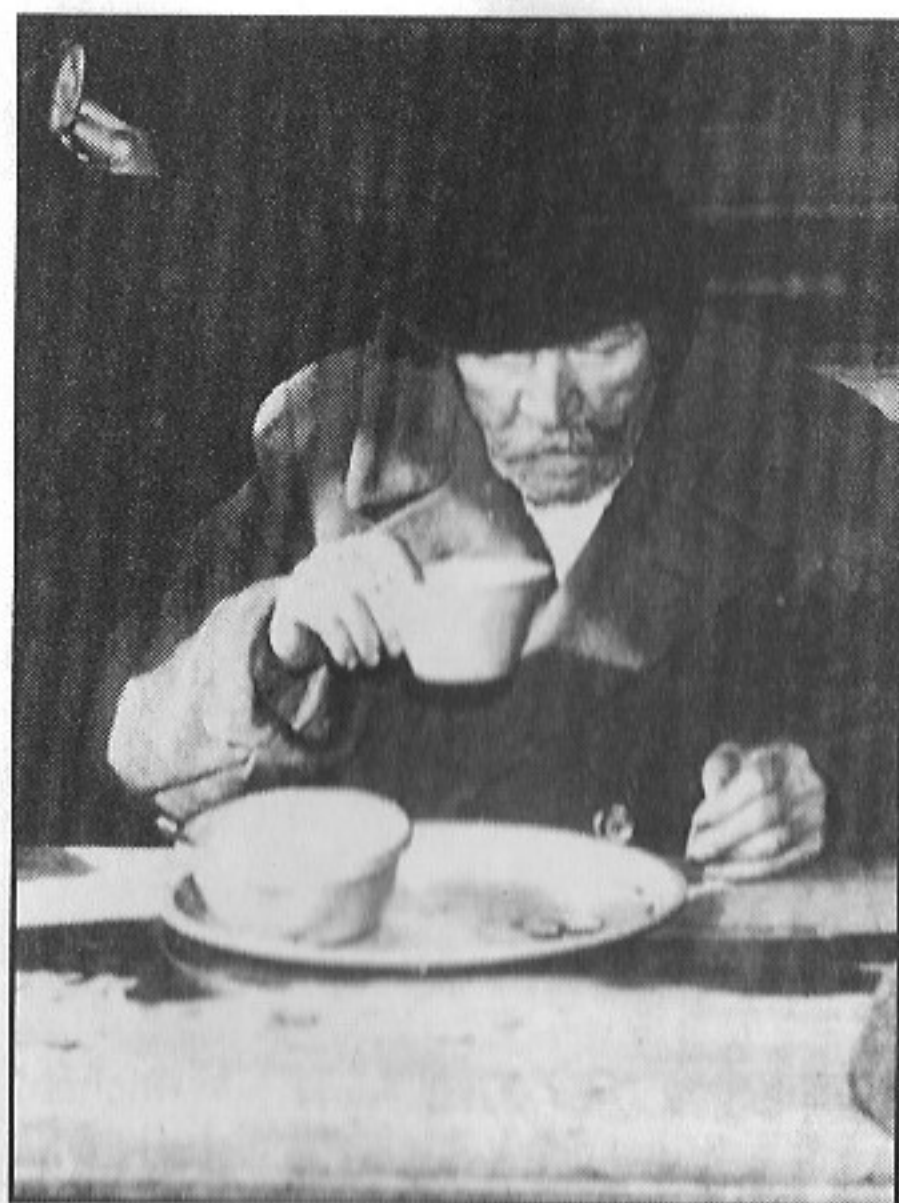
24. oktoober oli "must neljapäev": vahetult pärast börsi avamist müüdi suured aktsiapaketid, kurss langes järsult. Tegemist ei olnud paanikast haaratud müüjatega, vaid õnnetute investeerijatega, kes olid oma krediidid ammendanud. Samal ajal, kui need, kes olid sunnitud oma aktsiad maha müüma, veel "piiri pidasid", püüdsid paanikasse sattunud ärihaid oma aktsiatest lahti saada. Aktsiate kursid langesid üha kiiremini. Kõrge kursiga aktsiate püramiid, mille alust õõnestasid laenuga ostjad, varises kokku. Kella 11 paiku hommikul kihasid börsihallid äritsejatest, kes tahtsid oma aktsiaid müüa. Tänavalt kostis aga seal tungleva rahvamassi karjumist. See oli spekulatsioonituru surmakarje.

Nli uskumatuna kui see ka ei kõla, kuid turg toibus veel korra. Börsi asepresident Richard Whitney (mõisteti hiljem süüdi raha kõrvaldamise pärast) ostis pangakonsortsiumi spiikerina kokku suure hulga 20 valitud firma aktsiaid. Reedel ja laupäeval jäid asjaosalised äraootavale seisukohale, pühapäeval oli aega järele mõelda. Eelmise nädala kursilangus oli laostanud enamiku väikseid investeerijaid, nüüd oli kord rikaste käes.

Esmaspäev algas halvasti: *Timesi* indeks langes 49 punkti võrra. Kuid teisipäev, 29. oktoober kujunes Ameerika börsi kohutavaimaks päevaks. Juba börsi avamisel algas aktsiate massiline müümise. Tohutud aktsiapaketid paisati turule lausa võileivahinna eest. Meestest, kes veel nädal tagasi olid olnud miljonärid, said kerjused. Inimesed kaotasid nii hiigelvarandusi kui ka väikehoiuseid. Kõigil oli vaid üks eesmärk: iga hinna eest aktsiatest lahti saada. Ömblusmasinaid tootva *White Sewing Machine Company* aktsiad langesid 48-lt 11-le. Selle seis juures tuli nutikale börsi jooksupoisile idee pakkuda 1 dollar aktsia eest.

Omaaegne New Yorgi börsi juht Richard Whitney annab kohtus tunnistusi oma maaklerifirma pankroti asjus. Kohus tunnistas ta dokumentide võltsimise ja pettuse eest süüdi.

Talvel 1934–35 korraldas New Yorgi linnapea vaeste toitlustamise.

aktsiate kursi langus. Turg saavutas sügavaima kriisi 13. novembril. *Timesi* indeks oli langenud kahe kuu jooksul 224-lt rohkem kui poole võrra, *United States Steel* 150-le, *Anaconda Copper* 70-le, *General Motors* 73-lt 36-le. Kuid sellega polnud aktsiate kõige madalam seis veel saavutatud. Kursilangusele järgnes sügav majanduskriis, mis kestis aastaid.

Need, kes ostsid 13. novembril aktsiaid, kuna uskusid, et madalseis on käes, pidid oma silmaga nägema, kuidas 1930–31 aktsiate väärtus ikka veel langes. 1932. aasta juuliks oli *United States Steel* langenud 22-le, *General Motors* 8-le ja *Anaconda Copper* 131-lt 4-le. Enam halvem ei saanud olla.

Kuna keegi peale tema ei pakkunud, sai ta endale terve aktsiapaketi hinnaga 1 dollar tükk. Päeva lõpuks oli müüdud 16 miljonit aktsiat, kolm korda nii palju kui tavalisel päeval. Seega oli aktsiaturg kokku varisenud. Miljardilised tulud — kas sularahas või ainult paberil — olid haihtunud olematusse. Terve hulk perekondi USA linnades oli muutunud üleöö võlguriteks. Järsult suurenes enesetappude arv. Olukorrast populaarseim väljatulemise viis oli kõrghoone aknast allahüppamine. Osa aga eelistas vabasurma revolvrikuuli läbi, nagu näiteks pankur J. J. Riordan, kes laskis ennast maha 8. novembril oma kassiiri laekast võetud püstoliga.

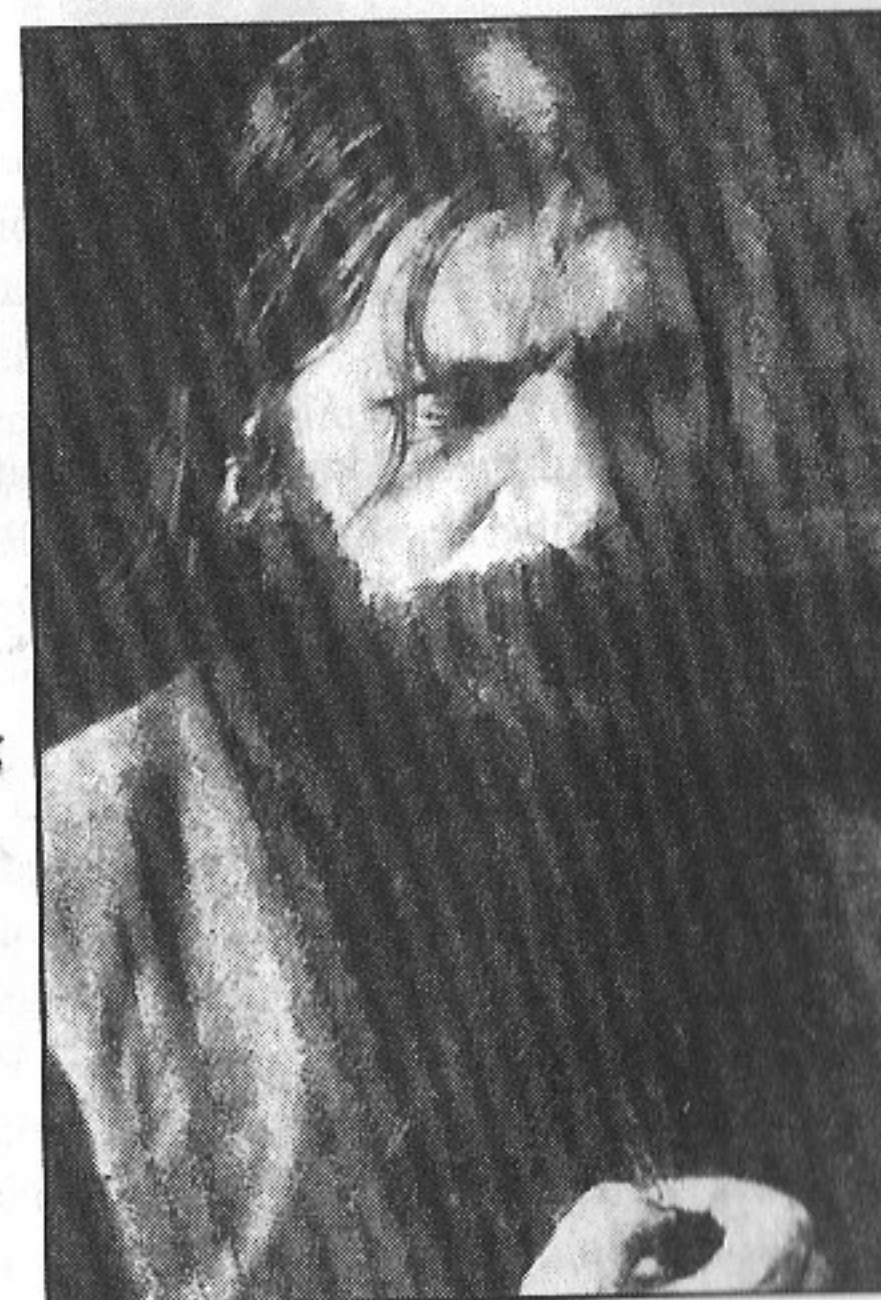
Isegi pärast 29. oktoobrit jätkus

SKANDAALID JA AFÄÄRID

Tsaari viimane favoriit

Kõigil aegadel on Vene tsaare ümbritsenud favoriidid, selgeltnäijad, narrid ja tallalakkujad. Grigori Rasputini karjääri haripunktil ei jõudnud paljusse enam ühtegi ideed või projekti, mida poleks seostatud selle petturi nimega. Mitte tema ei otsinud keiserlike patroonide armu, vaid need kummardasid ja lipitsesid tema ees. Rasputin posis osavalt veritsustõve all kannatavat troonipärijat Alekseid ning oskas igasuguste trikkide ja võtetega sisendada nii lapsele kui ka tema vanematele, et tema on ainus ja asendamatu tohter ja päästja. Soodsate olude tõttu tõusis see harimatu talupoeg tähtsaks poliitiliseks tegelaseks. Rasputini ümber koondus terve kildkond mõjukaid isikuid, kes olid temast pimestatud või kasutasid teda ära oma karjääri huvides.

Grigori Jefimovitš Rasputin (õige nimega Novõhh) sündis 1871. aastal (see daatum ei pruugi päris õige olla, sest Rasputin ise oma sünniaega ei teadnud) Pokrovskojes, Lääne-Siberi piiril, Tjumeni ja Tobolski vahel asetsevas armetus külakeses. Hüüdnimi Rasputin, mille noor Grigori sai oma kaaslastelt, on iseloomustav ta elu sellele ajajärgule ja prohvetlik edaspidiseks. Rasputin on talupojaargoss pärit sõna, rasputnik tähendab liiderlik, hooraja, tütarlaste rüvetaja.

Grigori Rasputin.

Skandaalse kuulsusega preestermunk Iliodor koos politseiõhvitser E. E. Dulgušiniga Peterburis 1911. aastal.

Kroonlinna Andrei katedraali ülempreester ja eestseisja isa Joann tahtis õppida tundma noort Siberi prohvetit. Ta võttis Rasputini vastu Püha Aleksander Neva-ki kloostri ja nentis mõnesuguste tunnuste põhjal rõõmuga, et see mees on jumalast märgitud. Pealinnast asus Rasputin tagasiteele Pokrovskojesse. Sellest päevast ta elu vaatepiirid avardusid.

Rasputin hakkas suhtlema suure hulga preestritega, kes kõik olid vähem või rohkem "valgustatud", vähem või rohkem šarlatanid ja vähem või rohkem liiderlikud. Ühel päeval viis saatust teda kokku käratseva mungaga, keda lihtrahvas jumaldas. See oli isa Iliodor, vabameelsete ja juutide äge vastane, kes hiljem Tsaritsõni kloostri mässama hakkas ja Pühale Sinodile oma ägeduse ning tagurliku fanaatilisusega palju peavalu valmistas. Iliodor oli algul Rasputini parim sõber, kuid olgu sündmustest ette rutates märgitud, et hiljem läksid nad tülli ja Iliodor korraldas 1914. aastal talle atentaadi, saates tema juurde Pokrovskojesse fanaatik Feonia Gusseva, kes lõi "jumalamehele" raske noahaava kõhtu.

Varsti ei rahuldanud Grigorit enam läbikäimine lihtsurelike ja alamate pappidega: teda nähti uhkelt jalutamas kõrgema vaimulikkonna esindajatega, kes Kroonlinna Joanni kombel leidsid üksmeelselt, et temas on "jumala sädet". Siiski pidi Rasputin võitlema saatana alaliste rünnakutega ja jäi neile sageli alla. Tobolskis näiteks võrgutas ta ära ühe inseneri abikaasa. Ent taolised kangelasteod vaid suurendasid Rasputini kui püha mehe kuulsust.

1904. aasta sügisel asus Rasputin elama Peterburisse. Aasta hiljem tuli üli-

Rasputini müstilised instinktid, tema temperamendi robustsus, meelte tulisus ja ohjeldamatu fantaasia paiskasid ta hlõstide, nn. jumalainimeste sekki. Nende õpetust näis hingestavat kõrgeim spiritualism, kuna nad väitsid ei midagi vähemat kui otsest suhtlust jumalaga — kuid selle taevaliku ühinemise saavutamiseks andusid nad igasugustele lihalikele hullustele.

Rasputini vastuoluline iseloom määras ta juba ette "jumaliku sisenuse" osaliseks. Ta hulkus läbi külade, pidas evangelistlikke kõnesid, jutlustas tähendamissõnu ja ajas kurje vaimu välja. Saja versta ulatuses Tobolski ümber ei kahelnud keegi enam ta pühaduses.

1904. aastal ulatus kuuldus Rasputini vagadusest juba Peterburini.

ga arhimandriit Feofan, Peterburi usuteaduse akadeemia inspektor, tsaaripaari salajane pihhiisa, õnnetule mõttele kutsuda Rasputin enda juurde, et jälgida lähemalt jumala armu mõju sellele lihtsameelsele hingele, keda kurjad vaimud nii raevukalt piinasid. Liigutatud Rasputini siirast hardusest, võttis ta tema oma jumalakartlike lähikondlaste hulka, kelle seas oli palju kõrgest soost spiritistide eesotsas suurvürst Nikolai Nikolajevitšiga, kes oli tollal tsaari ihukaitsvate juhataja ja hiljem Vene vägede ülemjuhataja.

Grigoril tarvitses vaid ilmuda ning juba tekitaski ta vaimustust selles logelevas ja kergeusklikus seltskonnas, kes oli andunud vaimude väljakutsumisele ja okultismile.

Suurvürst Nikolai Nikolajevitš ja tema abikaasa olid need, kes 1907. aasta suvel esitlesid Rasputinit tsaarile ja tsaarinna. Kummatigi tekkis tsaaripaaril veel audientsi eelpäeval mingi kahtlus. Nad küsisid nõu arhimandriit Feofanilt, kes neid rahustas, öeldes: "Grigori Jefimovitš on lihtne talupoeg. Teie majesteedidel on kasulik teda kuulata, sest see on vene maa hääl, mis väljendub tema suu kaudu... Tean, mida kõike talle ette heidetakse... tean ta patte — need on arvukad ja sageli jõledad. Kuid temas peitub nii tugev kahetsuse jõud ja nii lihtsameelne usk taevasesse halastusse, et olen enam-vähem kindel, et ta pääseb igavesse õndsusse. Pärast iga patukahetsust on ta puhas nagu laps, keda on pestud ristimisvees. Jumal soosib teda silmanähtavalt ja on tema ära valinud."

Seejärel esitles suurvürstipaar palverändurit keisrinna Aleksandra Fjodorovna. Nagu võlutud, istus see Rasputini läbitungiva, naelutava pilgu all, kuulas tema hiilivat, müstilistest veidrustest kubisevat maamehejuttu. Sellele järgnes esitlemine Nikolai Teisele ja küllakutse paleesse, kus ta peagi võitis tsaari perekonna usalduse. Oma esimesest paleesse ilmunisest saadik saavutas Rasputin valitsejapaari üle harukordse mõju. Ta õpetas neid, pimestas, ikestas — see oli nagu mingi lummus.

Kaks monarhi, kes olid küllastunud nende ees lipitsejatest, uskusid viimaks kuulvat "vene maa häält". Saanud õige ruttu tsaarinna lahutamatu kaaslase õuedaami Võrubova sõbraks, osales ta tema kaudu kõigis kroonitud paari ja riigi saladustes.

Kõik õukonna intriigid said õhutust Rasputinilt, kõik kohtade, tiitlite ja tulude noolijad otsisid loomulikult Rasputini toetust. Lihtsat korterit, milles ta elas Kirotšnajal ja pärastpoole Inglise prospektil, piirasid öösel ja päeval palujad: kindralid ja ametnikud, piiskopid ja arhimandriidid, riiginõunikud ja senaatorid, adjutandid ja kammerhärрад, õuedaamid ja kõrgema seltskonna daamid — see oli lakkamatu defilee.

Rasputini sagedane viibimine keisrikojas, tema ilmne osalemine isevalitseja mõningates vägivaldsetes või õnnetutes sammudes põhjustasid lõpuks kõikjal valju pahameelt. Hoolimata karmist tsensuurist, paljastas ajakirjandus järjepänu Siberi imetegija häbitut elu, riskimata muidugi riivata majesteedi enda isikut, kuid taiplik lugeja luges ridade vahelt. "Jumalamees" sai aru, et tal oleks kõige

kasulikum mõneks ajaks silmapiirilt kaduda. 1911. aasta märtsis võttiski ta kätte palverändurikepi ja matkas Jeruusalemma.

Pärast palverännakut veetis Rasputin suve Tsaritsõnis oma hea sõbra ja mõttekaaslase munk Iliodori juures. Tsaarinna, kes kirjutas ja telegrafeeris talle lakkamatult, teatas sügisel, et ei suuda ta eemalviibimist enam taluda. Pealegi olid Rasputini lahkumise järel troonipärija veritsustõve nähud muutunud palju sagedasemaks. Kui laps äkki sureb!

Novembri alguses tuli Rasputin Peterburisse tagasi. Ja otsekohe algasid jälle meeletused ning orgiad. Öösel ja päeval tungis kolmanda korruse eesriietega kaetud akende tagant tänavale lärmi ja melu. Kuid nüüd hakkas Rasputini koguduses tekkima juba mõningaid lahkkelisid: ühtesid pahandas tema kompromiteeriv käitumine ja himurus, teisi tegi rahutuks tema kasvav sekkumine kiriku

Vene viimane tsaar Nikolai II ja tsaarinna Aleksandra Fjodorovna koos lastega 1907. aastal. Vasakult paremale: tütrede Maria, Tatjana, Olga, Anastassia, põrandal istub tsaarevitiš Aleksei.

ning riigi asjadesse. Vaimulikke ringkondi vapustas aga eriti üks häbistav ametisemääramine: Grigori oli tsaari nõrkust ära kasutanud ja lasknud Tobolski piiskopiks määrata ühe oma lapsepõlvesõbra, kirjaoskamatu, rõveda ja petise talupoja, isa Varnava. Samal ajal sai teatavaks, et Püha Sinodi ülemprokurörile oli antud korraldus pühitseda Rasputin preestriks. Seekord tõusis asja ümber juba suurem kära.

29. detsembril 1911 tekkis Saraatovi piiskopil Hermogenil, munk Iliodoril ja veel mõnel vaimulikul Rasputiniga riid, mis lõppes lausa kähmlusega. Algul püüdis seina äärde surutud Grigori sõimuvalingutele vastata, kuid siis virutas Hermogen talle oma rinnaristiga mitu korda vastu pead ja nõudis, et ta pealinast kaoks. Verise ninaga hirmunud Rasputin tagus endale vastu rinda, pomises palveid ja töötas enam mitte kunagi ilmuda tsaari ette. Ta lahkus needuste saatel.

Ent vaevalt minema pääsenud, kihutas ta jalamaid Tsarskoje Selosse (teistel andmetel saatis ta tsaarile telegrammi). Kättemaksurööm ei viibinud kaua. Paar päeva hiljem võttis Püha Sinod ülemprokuröri sundival pealekäimisel isa Hermogenilt tema piiskopitooli ja saatis ta pagendusse Hirovitšo kloostrisse Leedus. Mis puutub munk Iliodori, siis võeti ta sandarmite poolt kinni ja suleti Florištshevo karistuskloostrisse Vladimiri lähedal.

Arhimandriit Feofan, jõudnud lõpuks selgusele, milline on "jumalamehe" tõeline olemus, ja suutmata endale andestada, et oli ise tolle viinud keisrikotta, tõstis tema vastu avalikult häält. Ent Püha Sinod pagendas ta seepeale kähku Krimmi, hoolimata sellest, et ta oli tsaarinna pihisaks. Iliodor, kartes Rasputini tehtud atentaadi pärast kriminaalvastutusele võtmist (tema ju ässitas Gussevat pühameest tapma), ütles lahti kristlikust religioonist, võttis tagasi oma õige nime Sergei Trufanov ning põgenes Norrasse, kus andis välja kõmutekitanud raamatu "Püha saatan", milles sarjas Rasputinit, nagu oskas, ning püüdis kompromiteerida valitsejapaari. Skandaal Trufanovi raamatu ümber tuli Rasputinile ainult kasuks. Tsaari suhtumine temasse aga ei muutunud.

Ministrite nõukogu esotsas oli tollal V. Kokovtsov, kes juhtis ühtlasi ka rahandusministeeriumi. Ausa ja energilise mehena tegi ta kõik, mis võis, et selgitada oma valitsejale jumalamehe kõlvatust.

1. märtsil 1912 vannutas ta keisrit, et see nõustuks Grigorit tagasi saatma selle kodukülla. Loomulikult rääkis tsaar Kokovtsovi ettepanekust Rasputinile.

Mõni päev hiljem, 6. mail, olid kõik ministrid täies galavormis kogunenud tsaarilossi, et väljendada oma truualamlike tundeid tsaarinnaile, kelle nimepäev see oli. Aleksandra Fjodorovna, möödudes Kokovtsovist, pööras talle demonstratiivselt selja. Mõned päevad enne seda tseremooniat oli Rasputin asunud vabal tahtel teele Tobolskisse, et järele kaeda, kuidas on lood tema väikese omandiga Pokrovskojas. Jättes keiserlike kõrgustega jumalaga, lausunud ta sünge ilmega ähvarduse: "Ma tean, et nood nurjatud mind jälitavad. Ärge neid kuulake! Kui te mu hülgate, kaotate oma poja ja trooni kuue kuu jooksul." Tsaarinna olevat karjatanud: "Kuidas võiksite sind hüljata? Kas sa pole meie ainus

Rasputin oma austajate keskel 1910. aastal. Vasakult kolmas (seisab) tsaarinna õenda Anna Vörubova.

kaitsja, meie parim sõber?" Ning põlvili langedes palunud ta jumalamehelt õnnistust.

1913. aastal riskisid mõned isikud veel kord avada valitsejapaari silmi Rasputini suhtes. Kuid kõigile manitsustele vastas Nikolai II ühtviisi kõigutamatu: "Kõik see on laim. Muide, pühakuid laimatakse ju alati."

Millised ei oleks ka hinnangud Rasputini kohta, räägivad paljud faktid sellest, et ta tabas intuitiivselt inimeste hingeelu ning tal oli kaasasündinud hüpnootilise mõjutamise anne. On teada, et 1913. aasta lõpus võttis Rasputin salaja hüpnoositunde ühelt Peterburi hüpnotisöörilt. Viimane pidas teda väga andekaks. Hüpnotisööri sõnade järgi omas Rasputin "tugevat tahtejõudu ja oskust seda kontsentreerida". Kahtlemata elas temas fanaatiku enesesisenduslik tahtejõud, mis mitmekordistas tema psühholoogilist mõju inimestele. Rasputin nägi oma lähikondlasi läbi. Kogemused ütlesid talle, et müstiline hüüatus või ähmane loitsimine avaldavad tsaaripaarile enamasti sügavat muljet kui kõige läbi mõeldum loogiline argument. Ebamäärase pomina ja salapärase ulgumisega peletas ta perekonnast sortse eemale, luges sõnu peale Aleksei haigusele. Trooni pärija haigushooge komplitseerisid tavaliselt neurootilise ema hüsteeria ja hirm. Rahu, mida tsaarinnasse sisendas Rasputin, kandus edasi ka pojale.

Rasputin oli erakordse tahtejõuga. Kui tema vaenlase Iliodori poolt saadetud fanaatik Feonia Gusseva (endine Rasputini austajanna) talle noaga kõhtu lõi,

peeti tema olukorda lootusetuks. Kroonitud kaitsjad saatsid kiires korras oma ihuarsti kirurg Fjodorovi kaugele teekonnale. Rasputini seisund oli tõepoolest üllaske, kuid fataalset lõppu ei järgnenud. Sel ajal tema juures viibinud inimesed jutustasid, et ta oli tundide kaupa visalt korranud: "Jään ellu, jään ellu, jään ellu..." Ja jäigi ellu!

Üldiselt lahkus Rasputin kaunis harva tsaari residentsi piiridest. Tema kokkusaamised tsaarinnaga leidsid peaaegu alati aset väikeses majakeses proua Vörubova juures; ta jäi sinna mitmeks tunniks, üksi kahe naisega, samal ajal kui kindral Spiridonovitši politseinikud maja valvasid.

Aja jooksul oskas Rasputin koguda endale nii mõjukaid sõpru kui ka vaenlasi. 29-aastane vürst Feliks Jussupov otsustas 1916. aasta novembris Rasputini tappa. 3. detsembril läks Jussupov oma mõttekaaslase duumaliikme Vladimir Puriškevitši juurde ja tegi talle ettepaneku vandenõus osaleda. Puriškevitš oli jalamaid nõus, nad valmistasid sealsamas kava Rasputini lõksu meelitamiseks ja otsustasid oma plaani teoks teha 29. detsembril.

28. detsembril läks Jussupov Rasputini juurde ja kutsus ta endale külla ettekuulandel, et tema naine soovib pühamehega tutvuda.

Mõte tutvuda väga ilusa vürstinna Irinaga, suurvürst Aleksander Mihhailovitši tütre ja keisri õetütrega, köitis kohe Rasputinit ja ta lubas tulla. Tegelikult viibis vürstinna Irina Krimmis.

Järgmisel päeval kella 23 paiku kogunesid kõik vandenõulased Jussupovi paleesse. Kohal viibisid veel suurvürst Dmitri, Puriškevitš, kapten Suhhotin ja poola arst doktor Stanislaus de Lazover, kes juhatas üht suurt sõjaväe sanitaarosakonda.

Kell veerand kaksteist sõitis Jussupov autoga Rasputinile järele (Rasputin elas Gorohhovaja 64, umbes kahe kilomeetri kaugusel Moikast). Kümme minutit hiljem astusid nad kahekesi Moika palee ees sõidukist välja...

Suure vaevaga õnnestus Jussupovil salongis meelitada Rasputinit jooma mürgitatud veini. Kuid mürk ei mõjunud. Jussupov laskis Rasputinile kaks revolvri-lasku roiete vahele. Laskude kaja peale jooksid ta kaaslased ülevalt alla. Suurvürst Dmitri läks auto järele. Teised aga läksid üles tagasi, et arutada laiba äraviimist. Umbes kümme minutit hiljem läks Jussupov uuesti alla oma ohvrit vaatama. Ta pörkus hirmunult tagasi. Raskesti haavatud Rasputin ajas ennast ülima pingutusega sirgu, langetas oma raske kae Jussupovi õlale, kiskus tal ära paguni ja lausus viimast jõudu kokku võttes: "Närukael!... Homme puuakse sind üles! Sest ma räägin kõik tsaarile ära!"

Jussupov vabastas end suure vaevaga, jooksis salongist välja ja ruttas ülemisele korrusele. Kahvatu ning verega määratud, hüüdis ta lämbuva häälega oma kaaslastele: "Ta elab veel... Ta kõneles minuga!" ja minestas.

Puriškevitš haaras vürstist kinni, raputas teda, tiris ta jalule, võttis talt revolvri ning tõmbas ta koos teiste vandeseltslastega kaasa alumise korruse toa poole.

Rasputinit polnud enam salongis. Tal on jätkunud veel jõudu avada aeda viiv

uks. Puriškevits tulistas teda kuklasse ja nimmetesse, Jussupov aga haaras pronkskandelaabri ja tagus sellega oma ohvrit pähe.

Kell oli veerand kolm hommikul. Just sel hetkel saabus suurvürst Dmitri auto väikese aiavärava juurde. Ustava teenri kaasabil mässisid vandeseltslased Rasputini tema kasukasse ja panid talle isegi kalossid jalga, et paleesse ei jääks ühtki süütõendit.

Porutšik Suhhotini juhatuse järgi peatus auto ühe väikese silla lähedal, mille juurde jõevool oli kandnud pragunenud jääpanku. Kolm vandeseltslast tassisid raske ohvri ühe jääaugu servale ja lükkasid ta vette. Kiirustades ei märganud nad, et surnukehal kukkus jalast kaloss, mis jäigi jääle. Selle kalossi leidmine kolm päeva hiljem juhataski politseile kätte uputamiskoha.

1. jaanuaril 1917 leiti Rasputini keha jääaugust Malaja Nevkas Krestovski saare juures Belosselski palee lähedal. Rahvas juubeldas, kui kuulis Rasputini surmast. Grigori tapmine oli linnas üldiseks kõneaineks.

3. jaanuaril 1917 viidi Nevkast välja tõmmatud Rasputini laip salaja Tšesma veteranide kodusse, mis asus viie kilomeetri kaugusel Petrogradist Tsarskoje Selo teel. Nikolai II, saanud abikaasalt telegrammi kuriteost Jussupovi palees, andis kohe korralduse seada valmis imperaatori sinine erirong sõiduks Tsarskoje Selosse. Tsaar viibis rindest eemal üle kahe kuu. Jätnud unarusse sõjaküsimused, andus ta Tsarskoje Selo Aleksandri palee perekonnaringis lohutamatu leinale.

Tsaaripere käis haual iga päev. Seisti kaua puukabeliga künkal, palvetati. Tsaarinnal olid alati kaasas valged lilled, ta oli kahvatu ja iga hetk nutma puhkemas ning suutis end suurivaevu talitseda. Kolm kuud hiljem, 1917. aasta veebruaris, kaebasid sõdurid laiba välja ja põletasid ära, lammutasid kabeli ja tegid haua maatasa.

Rasputini elutee algas Siberis, tsaariperekonna elutee lõppes Siberis.

1912. aastal oli Rasputin tsaari hoiatanud, et kui teda kõrvale lükatakse, kaotab tsaar kuue kuu jooksul oma poja ja trooni. Poja puhul ei pidanud see paika, kuid pärast Rasputini surma jäi Nikolai II troonist ilma juba järgmise aasta kevadel. 3. märtsil 1917 kirjutas imperaator alla troonist loobumise aktile.

Ööl vastu 17. juulit 1918 lasti Jekaterinburgis Ipatjevite maja keldris maha Nikolai II koos perekonnaga. Vürst Feliks Jussupov pääses revolutsioonikeerisest eluga ja emigreerus Prantsusmaale, kus elas oma surmani 1967. aastal.

Valerahategijad ja nende trikid

Kes meist ei unistaks sellest, et elus kergesti läbi lüüa ja võimalikult vähese vaevaga palju raha teenida. Sellest ajast peale, kui leiutati raha, on püütud seda ise valmistada, et vältida tülikat vahepealset protsessi — töötegemist palga eest. Kuid rikkaks on rahavõltsimisega saanud vaid vähesed, sest valerahast lahtisamine on alati olnud seotud suure riskiga.

Saksa numismaatik Knut Engelbert ei jõudnud ära imestada, kui rohkem kui veerand sajandit tagasi sattus tema kätte viiemargane münt. Metallraha oli niivõrd hästi järele tehtud, et seda polnud võimalik ehtsast eristada. Isegi tekst randi serval oli olemas. Tõsi, seal polnud originaalteksti: "Einigkeit und Recht und Freiheit". Selle asemele oli häbematu suller verminud: "Hilf dir selbst — so hilft dir Gott!" (Aita end ise, siis aitab sind ka Jumal). Jultunud mündivõltsija läks selle peale välja, et keegi ei uuri vastuvõetud raha üksikasjaliselt, liiatigi veel metallmünti.

Selle tõsiasjaga oskasid arvestada juba antiikaja sulid. Ettevõtmise tegi mõnevõrra keeruliseks asjaolu, et tollal vastas mündi nimiväärtus metallraha kaalule. Kahtluse korral kaaluti münt üle. See võte osutus aga sageli tulutuks. Asi oli selles, et paljude müntide hälve normaalkaalust seletus käsitöö ebatäpsuse ja verimistemplite kiire kulumisega. Kuldmüntede valmistasid võltsijad tina ja plii sulamist. Võltsija valmistas sulamist plaadid, hõbetas või kaldas need üle ja alles siis lõi plaatidest välja mündid. Selline võte garanteeris, et mündid said originaalidele omase läike. Kui võltsija oli osav, vabanes ta varsti rahamuredest. Muidugi juhul, kui ta ühel päeval vahele ei jäänud.

Vanas Roomas ähvardas valerahategijaid maalt väljasaatmine (kui tegemist oli vaba kodanikuga) või surmanuhtlus (kui tegemist oli orjaga). Keiser Constantinus (valitses 306–337) suhtus valerahategemisse kui kuriteosse keisri vastu ja nõudis süüdimõistetutele surmanuhtlust. Tõsi, oli üks erand — keiser ise. Asi oli selles, et juba meie ajaarvamise esimese sajandi algul hakkasid Rooma keisrid vähendama müntide kaalu, et sel lihtsal viisil täita riigikassat. Lõpuks mindi nii kaugele, et alates III sajandi keskpaigast piirduti ainult müntide hõbetamisega. Tagajärjeks oli inflatsioon ja raha väärtuse kiire langus. Väljaspool Rooma impeeriumi ei võtnud ükski täie aruga kaupmees sellist väärtusetut raha vastu. See omakorda kahjustas aga impordist sõltuvat Roomat.

Müntijaid süüdistati tihti võltsimises. Aurelianuse ajal puhkes nendevastane ülestõus, mis nõudis 7000 inimest.

Õigupoolest ei saa hõbetatud müntide verimist päris valerahategemiseks nimetada, sest pärinesid ju mündid riiklikust rahapajast. Hilisema ajaloo jooksul on sellist raha rohkendamise viisi — väärtusetu raha verimist või trükkimist — korduvalt kasutatud ja alati on kõige suuremaks kahjukannatajaks olnud rah-

vas. Paraku on aga rahva taskute kallale minek olnud kõigi valitsejate vääramatuid privileege.

Keskaja saksa maavalitsejad kasutasid oma sissetulekute suurendamiseks aga üpris originaalset võtet. Valitseja korjas kokku kõik tema valduses ringlevad mündid (territooriumi piiratuse tõttu polnud see mingi probleem), sulatas need üles ja laskis pisut vähendatud mõõtmetes uuesti vermda. Nüüd oli tal kassas jälle raha, kas siis uue sõjakäigu või mingi luksusasja jaoks. Pole ime, et tavalised petised, kes ei saanud kasutada nii elegantseid meetodeid, olid kadunud. Kuigi neil tuli müntide võltsimisel ränka vaeva näha, ootas neid vahelejätmise korral julm karistus: põletamine tuleriidal või õlis keetmine.

Tsaarina Anna Ivanovna (valitses 1730–40) ajal vermis Uurali magnaadi, Tuula kuulsa sepa Nikita Antufjevi poeg Akinfi Demidov hõbemünt, mis ei erinenud mitte millegi poolest tsaarirahadest. Vähe sellest, Demidovi rahad sisaldasid isegi rohkem hõbedat kui riigirahad. Riigiseaduse järgi pidid aga kõik hõbedavarud, ükskõik kelle maa peal nad ka avastati, kuuluma tsaarile. Demidov otsustas hõbedaleiukoha maha salata ning hakata ise hõberaha vermda.

Kuid igale loole tuleb lõpp. Üks Nevjanski salajases rahapajas sunnitööl olnud meister pääses põgenema. Demidov andis oma käskjalgadele korralduse põgenejale järele jõuda ja meister tappa, kui see aga ei õnnestu, sõita pealinna ja teatada tsaarinnale "rõõmus uudis" hõbedalademetes avastamise kohta. Põgenejat kätte ei saadud ja nii tuli teatada "rõõmustav uudis". Enne komisjoni koha-

Nii karistati valerahategijaid keskajal. Müntivõltsija pandi elusalt keeva õli ja pigiga täidetud katlasse ning keedeti mõnda aega. Rekonstruktsioon. London, Dungeoni muuseum.

Mitte alati ei lange politsei saagiks nii suur kogus valeraha. 1980. aastal Münchenis korraldatud operatsiooni käigus konfiskeeriti dollareid nominaalväärtuses 6,4 miljonit.

le jõudmist laskis Demidov avada lüüsid, mis eraldasid järvest keldrit, kus valmistati raha, ning tema kuriteo peamised tunnistajad — kolmsada seinte külge aheldatud orja jäid vee alla. Niisugune oli lühidalt üks müntide võltsimise episood.

Ka tänapäeval vermdvad valerahategijad münte iidse retsepti järgi. Nii kasutas üks saksa hambaarst ülikoolis omandatud teadmisi müntide valmistamisel. Ta tegi kipsist valuvormid ja valas sinna tina ja plii sulamit. 1989. aastal valmistas ta sel moel 2500 viiemargast münti ja viis need rahva hulka. Võttis aega, enne kui Baieri kriminaalamet hakkaja hambatehniku kinni nabis. Loomulikult ei reeda politsei oma töövõtteid, kuid võib oletada, et näiteks mõni kioskõõr, kes informeerib juba oma huvides politseid ja hakkab temaga koos töötama, võib aidata valerahategijat tabada.

Teatud kaupluste või kioskite jälgimine annab samuti häid tulemusi. Valerahategijad tabatakse varem või hiljem. Kuid nüüd ühest uuema aja suurejoonelisemast rahavõltsimisest.

1989. aastal laskis võltsijate jõuk, kes politsei andmetel tegutses Euroopas, ringlusesse Jaapani kuldmünt 113 miljoni DEMi väärtuses. Võltsingu objektiks sai 1986. aastal keiser Hirohito 60. troonijuubeli auks vermitud mälestusmünt nimiväärtusega 100 000 jeeni. Võltsijad pidid jõukad olema, sest võltsitud mündid olid nagu originaalidki valmistatud 24-karaadisest kullast. Kuna

kulla hind moodustas 40 protsenti mündi nimiväärtusest, pidi võltsijatel kuluma üle kahe tonni kulda!

Võltsmündid lasti ringlusse mündikaupmeeste ja Kaug-Ida pankade kaudu. Mündid olid niivõrd hästi järele tehtud, et petsid ära isegi Jaapani panga, kes oli valmistanud originaalid. Spetsialistid ei suutnud tükk aega märgata väikest erinevust: tühised ebatäpsused mündi pinnal eristasid originaale võltsingutest.

Praegusel ajal on mündivõltsijad teatud raskustes. Nimelt ei ole müntide valmistamisega võimalik suurt tulu saada. Selleks aga, et võltsida kuldmünste, peab väga häid sidemeid omama.

Paberraha leiutamine avardas võltsijate tööpõldu olulisel määral. Ka väga odavale paberile on võimalik trükkida hiilgav võltsing. Võidujooks ametlike rahatrükkijate ja nende "kolleegide" vahel kestab tänase päevani...

Sõdade ajal on raha võltsitud riiklikul tasemel. Nii trükkis Inglismaa Ameerika Iseseisvussõja ajal (1775–83) suurel hulgal võltsdollareid. Prantsuse revolutsiooni vastased trükkisid 1789. aastal Inglismaal samuti valeraha. Keiser Napoleon tegi aga oma politseiministri Fouchéle ülesandeks trükkida inglise, vene ja Austria rahatähti. Kuigi Austria paberrahad olid võltsingute eest kaitstud kõigi tollal teada olnud nipptidega (erinevad šriftid, pressitud pitsatijäljendid, ehiskerud jne.), ei aidanud see midagi. Kui Napoleon 1805. aastal vallutas Viini, laskis ta originaaltrükiplaadid lihtsalt konfiskeerida.

Kui valitsused on võltsinud raha, et ruineerida vaenulike riikide majandust, siis põhjakõrbenud ärimehed on alati silmas pidanud oma huvisid. Selline oli ka omaaegne meistervõltsija Peter Ritter von Bohr. Haljale oksale jõudnud äri- mees läks 1839. aastal pankrotti. Viis aastat hiljem oli ta aga jällegi tähelepanu- väärsel varanduse omanikuks saanud. Kogu see varandus, nagu selgus ülekuulami- sel 1845. aastal, oli peremehe enda kätetöö. Kuna tolleaegseid Austria paber- rahasid trükiti sügavtrükis (sellise trükitehnika kasutamine pidi raskendama võltsimist), tuli ka härra Bohril kasutada sama tehnikat. Suure vaevaga gravee- ris ta kujutised vask- või tsinkplaatidesse. Valmis plaadid kattis ta trükivärviga, eemaldas üleliigse värvi ja siis võis käsipressi käiku lasta.

Ülekuulamisel ei suutnud politseiametnikud uskuda, et härra Bohr üksinda selle kõigega toime tuli. Eeluurimisvanglas pidi Bohr tõestama, et ta suutis vale- rahasid trükkida. Olles varustatud kõigi vajalike vahenditega, tegigi Bohr proo- vitrüki. Tema kupüür ei jäänud millegi poolest alla originaalidele.

Fotograafia ja ofsettrükitehnika leiutamine kergendasid võltsijate tööd tundu- valt. Nüüd jäi üle ainult kopeerida üha komplitseeritumaks muutunud joon- mustreid. Trükimasinate kättesaadavus hõlbustas võltsijate tööd, võimaldades neil trükkida raha lausa poognate kaupa. Peagi valdasid sulid ka värvitrukki. Viimane asjaolu kurvastas eriti USA Liidupanka, kes juba 1861. aastal laskis pangatähtede tagakülje trükkida "võltsimiskindla" rohelise värviga...

Itaalia võltsijad trükivad tänase päevani sadu tuhandeid dollareid ja Saksa marku, mis siis ühes kümnendikus nimiväärtuses õige raha vastu vahetatakse.

Sageli õnnestub politseil selliste partiide jälile saada, nii et ringlusse pääseb ai- nult tühi hulk valeraha. Pealegi on Itaalia toodang õige viletsa trükikvaliteedi- ga. Vahendajaid see ei häiri, sest kusagil rahvast täis hämaras baaris või super- marketil, kus paarkümme inimest järjekorras närvitsemas, pole kassiril aega trükikvaliteeti uurida.

Võltsingu esmaavastamisel on sageli määravaks paberi kvaliteet. Sellepärast on nõudlikud võltsijad ka sellele probleemile suurt tähelepanu pööranud. Õige lihtne on lugu Ameerika dollaritega, kuna erineva nimiväärtusega paberrahad on ühesuguste mõõtmetega. Pealegi pole Ameerika dollarites vesimärke ja me- tallniite (need on ainult uuemates kupüürides, kuid kehtivad ka vanad paber- rahad). Kuna dollarit tunnustatakse maksevahendina kogu maailmas, on temast saanud enimvõltsitav paberraha.

Veel üks trikk. Itaalia sulid ostavad kokku ehtsaid ühedollarilisi, pleegitavad vajalikud kohad välja (samal meetodil, mida kasutatakse vanapaberi pleegita- misel) ja trükivad peale arvu 100. Teiste maade vääringute puhul ei lähe niisu- gune lihtne trikk läbi, sest pangatähed on erineva suurusega...

Ajaloo suurim valeraha valmistamise aktsioon leidis aset Teise maailmasõja ajal Saksamaal. Hitleri ülesandel alustas SD (Sicherheitsdienst — Julgeoleku- teenistus) tehniline osakond operatsiooni "Bernhard", mille käigus trükiti vale- raha 100 miljoni inglise naelsterlingi väärtuses. Sõja lõpu poole hakati trükkima ka Ameerika dollareid. Operatsiooni "Andreas" (võltsimisaktsiooni esialgne nimetus) juhataja Alfred Naujocks pea jagas: ta laskis ülikoolide juures tegut- sevatel uurimisinstituutidel teha originaalpaberi analüüse. Pärast aastapikkust uurimistööd oli paberi koostis teada ja käsitsimeetodil hakati valmistama origi- naalpaberit. Valerahavabrik ise asus

Alfred Naujocks (1911–60) töötas natsi- de ülesandel välja meetodi Briti paber- rahade perfektseks võltsimiseks.

Berliini lähisel Sachsenhauseni koon- duslaagris. Trükkalitena kasutati spetsi- aalse väljaõppe saanud vange. Inglise naelad olid niivõrd hästi järele tehtud, et isegi Šveitsi pangad läksid õnge. Valera- ha eest ostsid natsid välismaalt strateegi- lisi tooraineid ning finantseerisid oma arvukaid raja taga tegutsevaid spioone. Sõja lõpus viidi "tootmine" üle Austrias- se, kus siis ameeriklased vastu tahtmist võltsijateks hakanud vangid vabastasid. Operatsiooni "Bernhard" juhtidel õn- nestus aga jalga lasta. Alles 1955. aastal, kui nimetatud kuritegu kuulutati aegu- nuks, ilmusid asjaosalised päevavalgele. Mitte ühtegi selle aktsiooni juhti ei ka- ristatud.

Siin valmistatakse õiget raha. Maailma suurim rahapaja asub USA-s Philadelphias. See asutati USA Kongressi otsusega 2. aprillil 1792. Rahapajas vermitakse kõik USA metallrahad ja jagatakse need siis föderaalpankade vahel. Aastas vermitakse 15 miljardit münti.

Czeslaw Bojarski juhtum aga tõestab, et ka üksinda tegutseja võib saavutada tähelepanuväärset edu.

Pariisis elavat poola emigranti Bojarskit vaevasid rahamured. Õppinud arhitektile ei õnnestunud läbi lüüa ja nii otsustas poolakas 1950. aastal rahateenimise "kõrvalteedest" loobuda. 25. detsembril 1950 laskis ta ringlusse oma esimese 1000-frangise rahatähe. Kuna nõudlik meistrimees polnud oma töö tulemustega rahul, täiustas ta võltsinguid pidevalt. Samuti tegi ta kaasa Prantsuse frangi inflatsiooni ja trükkis hiljem ka 5000-frangiseid kupüüre. Pärast 1960. aasta raha-reformi hakkas Bojarski tegema uusi rahatähti.

Alles 1964. aastal õnnestus valerahategijate vastu võitlemise eriosakonna šefi Emile Benhamouli Bojarski trükikoda avastada. 14 aasta jooksul võltsis Bojarski franke 3,6 miljoni suuruse summa väärtuses. Ta ehitas endale ühes Pariisi eeslinnas väikese villa, kus ta lugupeetud pereisana elas nagu vanajumala selja taga. Kui politsei leidis Bojarski villa keldris hoolikalt maskeeritud töökoja, oli ametnike üllatus suur. Trükikoda oli varustatud kallite reprokaamerate, kemikaalide, trükivärvide ja elektrilise mikseriga. Tuli välja, et "töökas" Bojarski valmistas ka rahapaberit ise, sealjuures koos vesimärkidega! Selleni jõudmiseks tuli tal teha arvukaid eksperimente, nagu ta hiljem ülekuulamisel tunnistas. Vesimärkide imiteerimiseks on võltsijad töötanud välja üsna originaalseid meetodeid. Teatavasti on vesimärkide imiteerimine või vesimärkidega paberi valmistamine paberraha võltsimisel kõige olulisem. Vastavate eriseadmetega on võimalik võltsida kui tahes keerukaid vesimärke. Kuid jätkem tehnilised üksikasjad!

Andekas kunstnik võib sattuda kiusatusse kasutada oma talenti valeraha tegemiseks. See 1000-margane Saksa rahatäht on tehtud sule ja tindiga. Kunstnikul kulus ühe kupüüri valmistamiseks ainult kaheksa tundi.

Kuidas Bojarski ikkagi vahel jäi? Aastaid sokutas ta oma rahasid ettevaatlikult ja ilma kaasteadjateta paari-kolme kaupa kaubamajade kassadesse. Siis tegi ta aga saatusliku vea, mida juhtub iga seaduserikkujaga. Kui üks tema hea sõber sattus suurtesse rahalistesse raskustesse, aitas Bojarski ta suuremeelselt välja. Sõber oli aga läbematu ja maksis postkontoris maksukorralduse eest korraga kümne võltsitud 100-frangisega. Mees vahistati ja lõpuks andis ta välja ka oma rahaallika. 1966. aastal mõisteti Bojarski 20 aastaks vanglasse.

Mitte älati ei tegele võltsijad sellise haardega nagu Bojarski. Pärast Saksamaa rahareformi 1948. aastal ilmusid ringlusse käsitsi joonistatud kupüürid kõigis nimiväärtustes. Andeka graafiku vaev tasus end kindlasti ära, sest tollal olid need rahad väga väärtuslikud. Mõelgem kas või sellele, et igale töövõtjale anti stardirahaks kõigest 40 DEMi.

Taolist trikki on hiljemgi korratud. Baieri kriminaalpolitseis on hoiul 24 käsitsi tehtud 1000-margast kupüüri. Sule ja tindi abil joonistatud maksevahendid vahetasid õige mitu korda omanikku, enne kui asjale pihta saadi. Osaval kunstnikul kulus ühe kupüüri joonistamiseks ainult kaheksa tundi.

Võltsijatel paistab olema ka huumorimeelt. 1981. aastal tegi keegi naljahammast 55-margase ja vahetas selle ühes kaupluses väiksemate kupüüride vastu. Hämmastavat leidlikkust ilmutas ka keegi pensionär, kes tahtis oma kasinale pensionile lisa teenida. Mees läks lihtsalt ühte kauplusesse, kus oli kopeerimis-

masin ja tegi 20-margasest koopiaid. Kodus tõi ta lagedale oma vana vesivärvi-kasti ja koloreeris 90 mustvalget koopiat toredasti üle. Isegi vesimärkide imiteerimisega tuli kaval mees toime. Praegu pole enam vaja koopiaid värvida, sest värvilised suure lahutusvõimega kopeerimismasinad teevad laitmatuid koopiaid. Kõrgele kvaliteedile vaatamata on kopeeritud kupüüre võimalik ainuüksi luubi abil originaalist eristada. Peensused võltsijaid ei huvitagi. Karnevalil, rahvapeol või hämaras baariruumis õnnestub võltsing suure tõenäosusega ehtsa raha vastu vahetada.

Uutele Saksa rahatahtedele ei ole enam trükitud traditsioonilist hoiatust võltsija või valeraha levitaja vastutuselevõtmise kohta. Hoiatused pole ühtegi kuritegu ära hoidnud. Uued kupüürid on valmistatud selliselt, et ultravioletse valguskiirte helendab võltsing sinakalt, originaal aga jääb tumedaks. Selline lambi ülesseadmine mis tahes kassasse pole mingi probleem.

Kuid naaskem Eestisse. Ka meie ajaloo on olnud vähemalt üks ulatuslikum rahavõltsimisaktsioon.

1933. aasta jaanuaris paljastati Tartus suurejooneline rahapaja. Selgus, et juba pikemat aega oli seal valmistatud N. Liidu 3-tšervoonetsiseid paberrahasid, mis olid niivõrd hästi järele tehtud, et isegi pangaspetsialistid ei suutnud neid õigesti eraldada. Trükikoda asus Veski tänavas endise põllumeeste keskkassa ruumides. Võltsijateks olid endine põllumeeste keskkassa asjaajajadirektor Karm ja 1. politseijaoskonna konstaabel Vaino, keda peeti oma teenistusalal üheks eeskujulikumaks meheks. Nõu ja jõuga olid veel abiks endine Mattieseni trükikoja meister Puusep, endine põllumeeste keskkassa ametnik Johanson, majaomanik Tiideberg ja keegi Plado. Viis esimest võeti kohe vahi alla, Plado aga istus juba kinni mingi muu asja pärast. Avantüristlik ettevõtte oli alguse saanud sellest, et kohtu- ja siseministri otsusega suleti põllumeeste keskkassa. Et elu tahtis elamist, asuski endine direktor koos teistega võltsitšervoonetseid valmistama.

Trükipress, rahapaber ja värvid hangiti Saksamaalt. Sulide sissetulek oli suur, sest 3-tšervoonetsiline maksis mustal börsil 60 krooni. Siiski realiseeriti suurem osa valerahast erikanaleid kaudu Saksamaal, kus nende järele oli üsna suur nõudmine. Kuna afäär lõhnas rahvusvahelise skandaali järele, siis maeti kogu afäär kõrgete ametiisikute algatusel vaikselt kalevi alla.

Meistervõltsijad

Mitte alati ei vasta tõele see, mida inimene mustvalgel ajakirjast või raamatust loeb. Pressi ajaloo suurim skandaal toimus 1983. aastal, kui Hamburgis ilmuv ajakiri "Stern" hakkas avaldama väidetavaid Hitleri päevikuid.

25. aprillil 1983 tutvustas "Sterni" reporter Gerd Heidemann pressikonverentsil Hitleri päevikuid, mis olevat leitud 21. aprillil 1945 Dresdeni lähedal lennuõnnetusel kaduma läinud kastist. Päevikute leidjad olevat soovinud jääda anonüümseks. Selleks et veenduda leitud päevikute ehtsuses, pöördus "Sterni" toimetus ekspertiisi tegemiseks mitme nimeka spetsialisti poole. Ekspertid, nende hulgas inglise ajaloolane ja Hitleri biograaf Hugh Trevor-Roper, kinnitasid, et päevikute ehtsuses pole mingit kahtlust. 28. aprilli numbris hakkas "Stern" avaldama katkendeid päevikust. Peatoimetaja Peter Koch selgitas sissejuhatuses, et Kolmanda *Reichi* ajaloo üksikud peatükid tuleb tänu päevikutele ümber kirjutada.

Kuid juba 5. mail teatas Saksa Siseministeerium, tuginedes Koblenzis asuva liiduarhiivi materjalidele, et päevikud on võltsitud. Kriminalistikalaboratooriumis tehtud uuringud aga näitasid, et päevikud on valmistatud alles pärast Teist maailmasõda.

"Sterni" kauaaegne reporter Gerd Heidemann tutvustab pressikonverentsil Hitleri väidetavaid päevikuid.

Konrad Kujau, mees, kes suutis Hitleri käekirja matkides ära petta isegi tuntud eksperdid.

28. aprillil ilmunud "Sterni" nr. 18 esikaas: "Hitleri päevikud on leitud".

"Sterni" kolmest peatoimetajast astusid kaks tagasi. Väljaandja Henri Nannen vallandas Heidemannit päevapealt ja andis ta pettuse pärast kohtusse. 6. mail reporter arreteeriti. 14. mail nabiti kinni ka tema kaasosaline Konrad Kujau, kes tunnistas ennast pikemalt puiklemata võltsimises süüdi ja teatas, et ta sai Heidemannilt 2,5 miljonit marka. Reporter väitis omakorda, et ta on Kujaule maksnud 9,34 miljonit marka. Esialgu jäigi selgusetuks, kui palju kumbki petis tegelikult teenis. Aferistidel ei õnnestunud kohe hakata jõude elama, sest kohus mõistis kummalgi neli aastat vanglakaristust.

Päevikute tegeliku autori Konrad Kujau näol on tegemist meie aja ühe andekama võltsijaga. Kujau, kes valdab kümnete kunstnike stiili, tegeles pikka aega kalligraafiaga ja maalide võltsimisega. Kohtus ütles Kujau, et ta ei kavatse tagasi maksta ühtegi penni, mis ta sai Hitleri päevikute eest, sest lõpupeude lõpuks on ta oma töö hästi teinud. Faktilist materjali päevikute jaoks sai aferist rohketest Teise maailmasõja teemalistest raamatutest. Kui Heidemann 1982. aastal Kujauga esimest korda kohtus, oli esimene päevik juba valmis. Pärast vanglast vabanemist pühendus Kujau taas maalide võltsimisele ning müüs neid hinnaga 200–1500 marka tükk.

Hitleri päevikute võltsimine on kahtlemata suurim sellelaadne skandaal, kuid ajaloolisi ürikuid on ennegi võltsitud.

1954. aastal tabati pettuselt itaalia kirjanik Giovanni Guareschi, kes fabritseeris Itaalia omaaegse peaministri Alcide de Gasperi kirja, milles ta nõudis lääneliitlastelt Rooma pommitamist, et saavutada sõja kiiremat lõpetamist. Guareschi avaldas kirja faksiimilena oma ajakirjas "Candido". Kohus tegi kindlaks, et kiri on võltsitud ja autorile mõisteti vanglakaristus. Sedalaadi võltsingute eest ei ole keegi kaitstud.

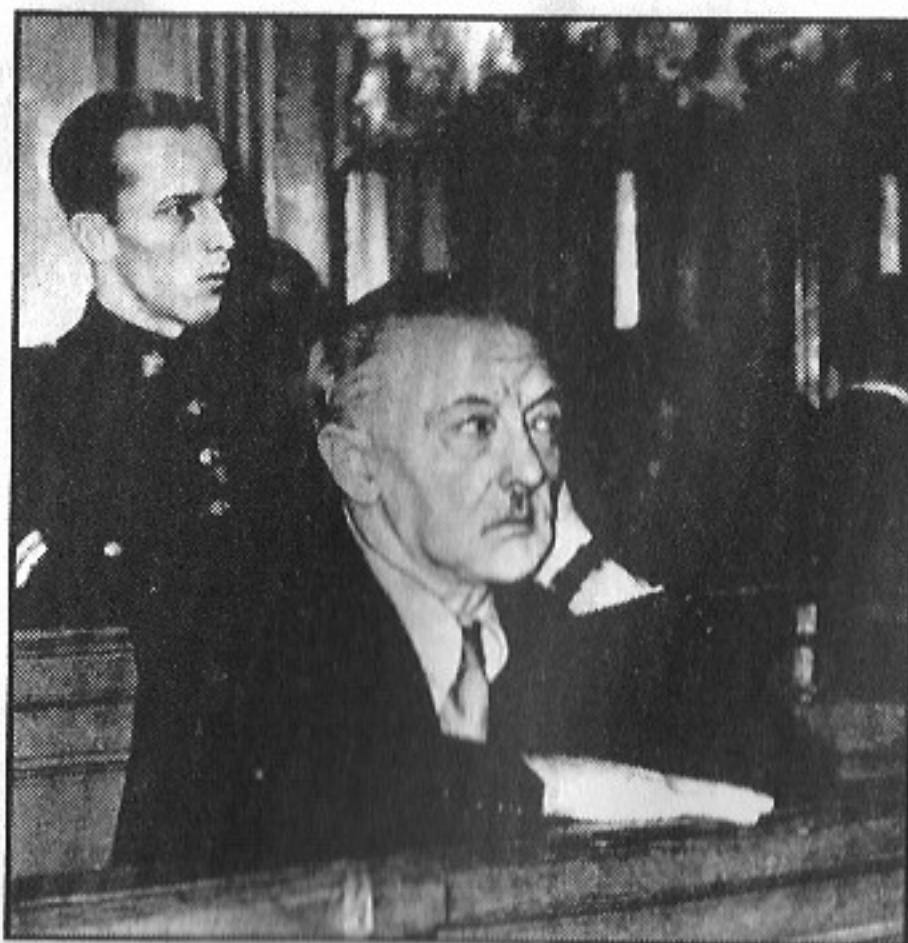
1981. aasta aprillis andis "Washington Post" Pulitzeri preemia ajakirjanikule, kes oli kirjutanud reportaazi kohtumisest noore heroiininarkomaaniga. Liigutav lugu oli algusest lõpuni nutika sulerüütl poolt välja mõeldud.

Märksa sagedamini võltsitakse aga kunstiteoseid, sest tõetruu koopiat valmistamine on tunduvalt lihtsam kui kellegi käekirja järele teha. Pealegi hinnatakse vanade meistrite töid väga kõrgelt.

Hollandlane Han van Meegeren hakkas maale võltsima kättemaksuks kriitikutele ja kunstiekspertidele. 1947. aasta sügisel Amsterdamis kuu aega kestnud kohtuprotsess kujunes tema elu lõppakordiks võitluses ebakompetentsete ekspertide vastu. Kohtu ees naeruvääristas ta muuseumidirektoreid, kunstikaupmehi, -ajaloolasi ja -kriitiku.

1945. aastal valmistatud "XVII sajandist pärit" kunstiteos. Han van Meegeren oma perfektse Jan Vermeeri maali "Jeesus jutlustab templis" koopiat ees. Meegeren maalis seda pilti prokuratuuri tunnistajate ja politseinike juuresolekul kaks kuud.

Han van Meegeren 1947. aastal Amsterdami kohtus.

Rotterdami Boymanni muuseum ostis võltsingu umbes 270 000 dollari eest.

Suurest tasust innustust saanud Meegeren jätkas Vermeeri ja teiste kunstnike tööde võltsimist. Kaheksa meisterlikku võltsingut tõi talle sisse umbes kaks miljonit dollarit. Kõik ekspertiisid kinnitasid maalide ehtsust. Vahele jäi van Meegeren sellega, et ta müüs sõja ajal ühe oma Vermeeri maali Saksa riigimarsalile Hermann Göringile. Hilisemal uurimisel selgus, et kunstiteos on võltsing ja pildi tegelik autor on restauraatorina töötav van Meegeren.

Kui kohtuprotsessi päevil kõik üksikasjad päevavalgele tulid, muutus Meegeren lausa rahvakangelaseks. Kohus mõistis võltsija aastaks trellide taha.

57-aastane meistervõltsija suri vanglas lühikest aega pärast kohtuotsuse väljakuulutamist südamehaigusesse.

Võltsingutest rääkides ei saa kuidagi mööda minna 1991. aastal Haagis toimunud omapärasest oksjonist. Haamri alla läks 216 võltsitud maali. Suurehoole ja armastusega järeletehtud Picasso, Monet, Chagalli, Modigliani, Gauguini, Matiss'i ja teiste tuntud kunstnike töid hinnati seekord kõrgelt. Näiteks Renoiri "Tänavastseeni" eest maksti 3600 kuldnat. Maalid läksid nagu soojad saiad. Kuid erinevalt tavapärasest oksjonist nõudsid ettevaatlikud oksjonikorraldajad seekord maksmist kohapeal ja sularahas.

Oma kunstnikuteed alustas noor van Meegeren kunsti- ja arhitektuuriõpingute ajal Delftis ning jätkas hiljem restaureerimistöökohal. Kahjuks suhtusid aga kriitikud tema töödesse halvustavalt. Nii otsustas solvunud kunstnik 1936. aastal hakata kunstiteoseid võltsima. Tema esimeseks tööks sel alal sai XVII sajandi hollandi kunstniku Jan Vermeer van Delfti "Emmause jüngrid". Vahendajana tegeutsenud tuttava advokaadi kaabil jõudis pilt avalikkuse ette ja eksperdid asusid maali uurima. Nad jõudsid järeldusele, et tegemist on Vermeeri taasleitnud tööga.

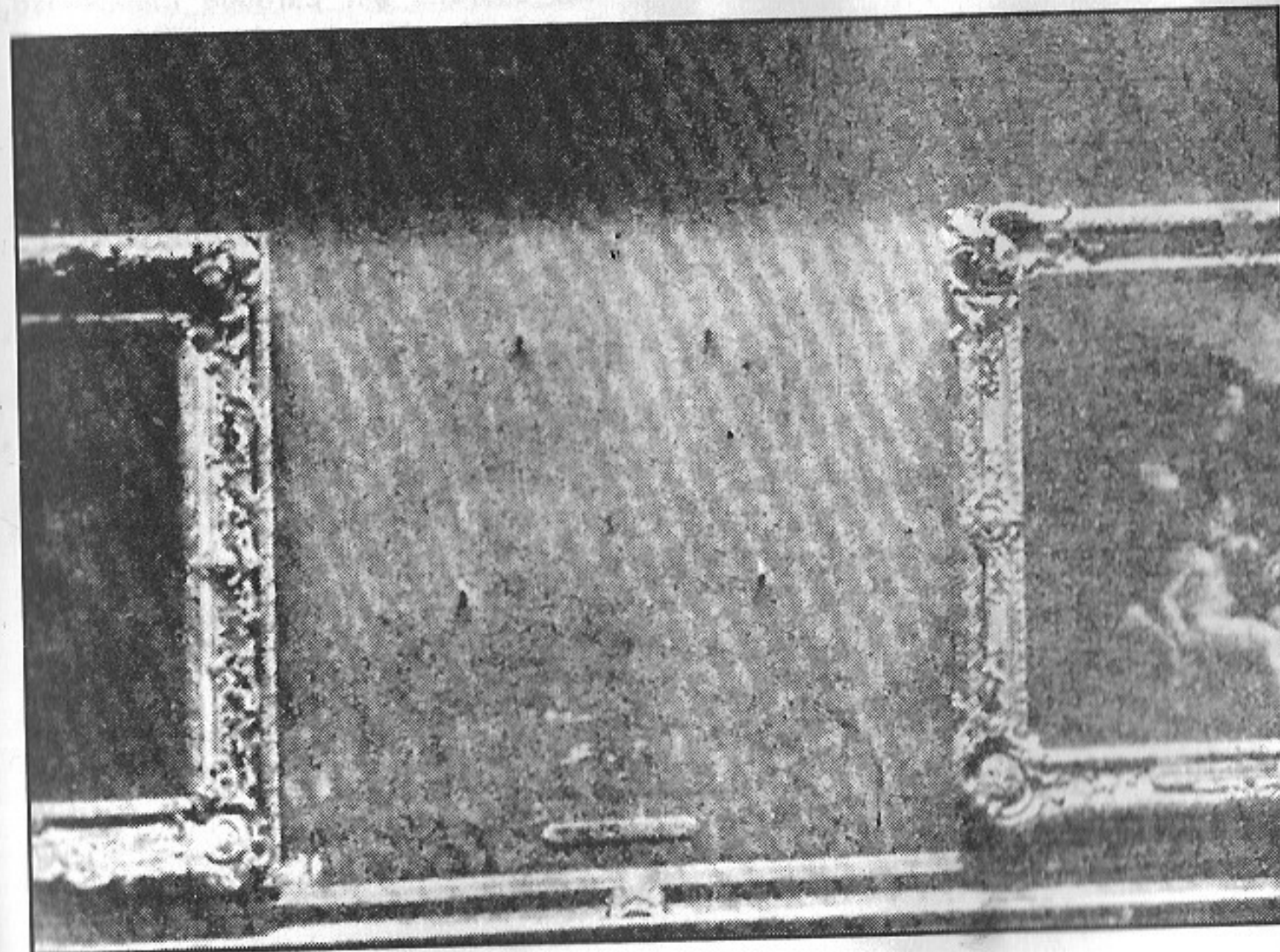
"Mona Lisa" röövimine

21. august 1911 oli esmaspäev ja nagu paljud maailma muuseumid oli ka Pariisi Louvre suletud. Sellepärast ei pandud terve päev tähele "Mona Lisa" kadumist. Tol esmaspäeval viibisid muuseumis ainult mõned töötajad, nende hulgas ka dekoratsioonimaalija Vincenzo Perugia, kes töötas muuseumis restaureerimistöödel. Märkimatult õnnestus mehel hiilida saali, kus rippus "Mona Lisa", võtta maal raamist välja ja tähelepanu äratamata hoonest lahkuda. Üks töötaja avastas kuulsa maali kadumise alles teisipäeva hommikul.

Möödus tervelt kaks aastat, enne kui röövitud maali jälile saadi. 12. detsembril 1913 tuli ühte Firenze politseijaoskonda antikvaar Geri ja ütles, et "Mona Lisa" jälgi

Vincenzo Perugia.

Sellel kohal rippus "Mona Lisa".

Louvre'i eksperdid Firenzes. Spetsialistid on veendunud, et tegemist on varastatud "Mona Lisa" originaaliga.

tuleb otsida Põhja-Itaaliast Como provintsist, kus elav dekoraator Vincenzo Perugia oli talle pakkunud maali. Järgmisel päeval Perugia arreteeriti.

Ülekuulamise selgitas 31-aastane Perugia, et ta oli tahtnud Itaalia suurima kunstiteose kodumaale tagasi tuua. "Mona Lisa" röövimisega olevat ta soovinud kätte maksta Prantsusmaa ülemvõimu eest Itaalias aastatel 1796–1815. "Mona Lisa" oli keiser Napoleoni sõjasaak ning kaunistas hiljem keisri magamistuba. Enne kui maal Prantsusmaale tagasi viidi, pandi see politsei alalise valve all nädalaks välja ühes Firenze maaligaleriis. Siis viidi "Mona Lisa" tagasi Louvre'i ja praegu võivad kunstihuvilised kuulsat maali imetleda läbi kuulikindla klaasi.

Kuni 1911. aastani oli "Mona Lisa" hinnatud ainult asjatundjate ringkonnas, kuid pärast maali röövimist muutus 90×70 cm suurune pilt Euroopa maalikunsti šedöövriks. Ajavahemikus 1503–06 valminud maalil on Leonardo da Vinci kujutanud aadlik Francesco del Giocondo abikaasat.

Mis juhtus selgeltnägijaga, kes nägi liiga selgelt

30-ndate aastate alguse kuulsaim selgeltnägija, maag ja spiritist oli Erik Jan Hanussen, õige nimega Hermann Steinschneider. Tuntuks sai see aferist pärast seda, kui Leitmeritzi kohus mõistis ta 1930. aastal õigeks põhjendusega, et mehe selgeltnägija võimete puudumist pole võimalik tõestada. Seega peaaegu et juriidiliselt atesteerituna vallutas Hanussen kiiresti Euroopa lustimetropoli Berliini. Üsna varsti võisid kergeusklikud lugeda maagi ülesastumistest Hanusseni asutatud ajalehest "Hanussens Bunte Wochenschau". Aferisti hüpnoosiseansid Berliini uhketes salongides avaldasid tohutut muljet. Hanussen liikus seltskonnakoorekihi ja tulevaste natslike ninameeste hulgas. SS-Reichsführer Himmleri käealuse, julgeolekuteenistuse ülema Heydrichi tähelepanu köitis aga asjaolu, et Hanussen oskas mõtteid lugeda, ning ta astus okultismi suure austaja kirjanik Ewersi vahendusel selgeltnägijaga ühendusse. Ülimalt auahne Hanussen lootis pääseda kõrgematesse võimukoridoridesse ning saada natsiühtsuse nõuandjaks. Heydrich kuulutas Galiitsia juudi Hanusseni aarialaseks ning võttis ta oma kaitse alla. Natsid lasksid Hanussenil endale tulevikku kuulutada ning

Berliini Zoopalastis korraldatud ballil hüpnotiseeris maag Hanussen Belgia iluduskunigannat Cameroni, kes täitis kuulekalt aferisti korraldusi.

Olles Berliini luksushotellides ja kabareelavadel kuulsaks saanud, muutus Hanussen peagi omainimeseks rikaste prominentide kodudes (fotol), kus demonstreeris jõukale publikule korraldatud seanssidel oma võimeid.

pühendasid selgeltnägija natsliku partei saladustesse. Liigne enesekindlus ja juudi päritolu sai aga maagile saatuselikuks. Pärast natside võimuletulekut ei olnud uutele võimumeestele Hanusseni populaarsus enam sugugi meeltnööda. Selgeltnägijale anti gestaapo teadmisel ruumikas korter Lützenburgerstrassel ning tal hoiti silma peal.

Ööl vastu 28. veebruari 1933 puhkes Riigipäevahoones tulekahju. Hitler kasutas natside endi korraldatud provokatsiooni selleks, et vallandada terrorikampaania teisitimõtlejate vastu ja keelata opositsiooniliste parteide tegevus.

Hanussen sai kavatselt teada Berliini rünnakrühmlaste juhilt Karl Ernstilt (teistel andmetel aga Berliini politseiülemalt krahv Helldorftilt endalt). Selgeltnägija seansile tulnud Helldorf olevat andnud talle kinnipitseeritud ümbriku. Selles oli paberileht, millele oli kirjutatud küsimus: "Kas hoolikalt väljatöötatud plaani järgi tegutsev rühm saavutab eesmärgi lähemal ajal?" Vastuseks kirjutas Hanussen: "Rühma plaan läheb täielikult täide, näen, kuidas kuulus Wallot leekidest haaratuna põleb." (Walloti majaks nimetasid berliinlased Riigipäevahoone.) Mõne päeva pärast läkski "ennustus" täide.

Hanusseni lootus saada Hitleri nõuandjaks aga luhtus ja solvatud enesearmastusest ajendatuna otsustas ta põgeneda Prahasse ning avaldada seal Riigipäevahoone süütagamisega seotud materjalid. Nüüd tekkis Heydrichil kuri kahtlus, et Hanussen on saanud haisu ninna provokatsiooni tegelikest tagamaadest, ja selgeltnägija juurde saadeti provokaator. Hanussen läks õnge ning lobises välja oma väikesed saladused ning põgenemisplaani. Mõni nädal hiljem võeti Hanussen kinni ja lasti Berliini lähedal metsas maha.

8. aprillil 1933 andis gestaapo korralduse avaldada NSDP häälekandjas "Völkischer Beobachter" teadaanne, et kurjategijad on tapnud kuulsa Hanusseni ja tema laip on leitud Potsdami lähedalt metsast. Hanusseni afääri on jäädvustanud

Sale, soliidses ülikonnas ja laitmatute maneeridega Harry Domela esines vaesunud aadliku rollis edukalt.

kirjanik L. Feuchtwanger romaanis "Vennad Lautensackid", mille ühe keskse tegelase Oskar Lautensacki prototüübiks oli Hanussen.

Hanussen oli tolle aja kuulsaim sul, kuid leidis teisigi, kes oskasid inimeste kergeusklikkust panna hõlptulu teenistusse.

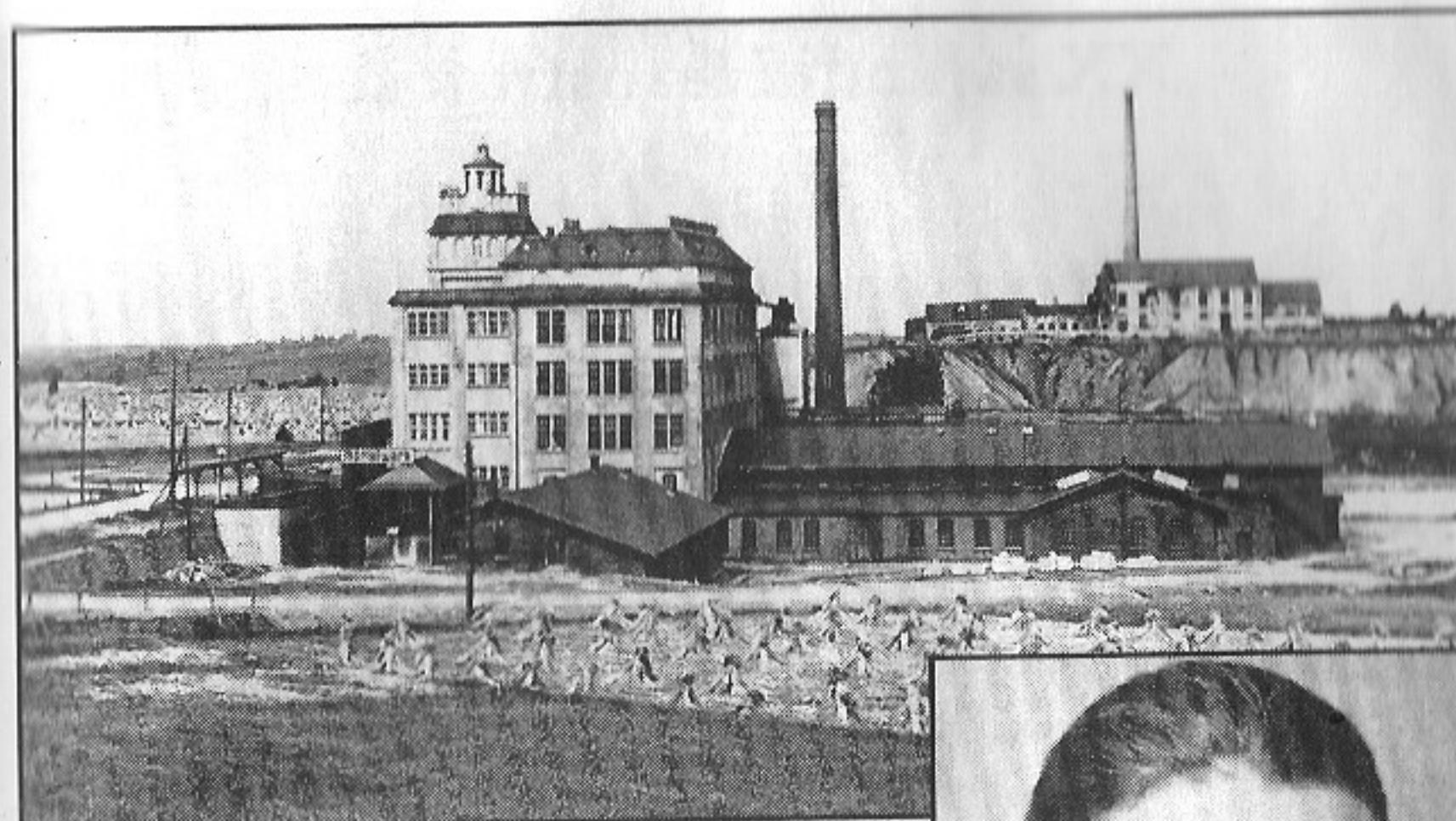
20-ndate aastate lõpus tegutses Saksamaal Kuramaalt pärit töötu ja kodutu Harry Domela. Noormees teenis alguses elatist teenrina. Naljavihuks esines sile da väljanägemisega ja elegantse rühiga Harry aeg-ajalt vaesunud aadlikuna. Kohtumine siniverelise elegantse noormehega avaldas daamidele vapustavat muljet ning nad olid õhinaga valmis õnnetus aadlikku materiaalselt toetama. Esinedes kord krahvina, parun Korffina või Liivi (!) printsina, pressis aferist Gothas, Weimaris ja Erfurdis linnapeadelt, hotelliomanikelt ja eruohvitseidelt raha välja. Berliinis ja Potsdamis esines ta Preisi printsina. Edust tiivustatuna hakkas Domela esinema Saksa kroonprintsiga pojana. Dresdenis õnnestus tal lollitada ühe kõrgema järgu hotelli omanikku, kes temale osaks langenud suurest aust meelitatuna andis keiserlikule kõrgusele ulualust luksusnumbris. Loomulikult ei pidanud kõrgus millegi eest maksma. Linnapea omakorda oli aga meelitatud, et kõrge külaline laenutas tema Mercedest. Sama etteastet kordas "kroonprints" ka Kölnis. 1928. aasta novembris tabas politsei 22-aastase Harry Dome-

Viktor Lustig pärast arreteerimist.

la Ebernburgis, petis anti kohtu alla ning mõisteti seitsmeks kuuk trellide taha. Seoses kohtuprotsessiga tuli kõik avalikuks ning petise seikluste üle naeris kogu Saksamaa.

Sugugi vähem leidlik polnud ka 1890. aastal Böömimaal-juudi perekonnas sündinud Viktor Lustig, kes esines 20-ndatel aastatel Pariisis krahvina ja tegutses ookeaniaurikutel valemängijana. Pärast Esimest maailmasõda ajas ta USA-s pettusega kokku väikese kapitali ning sõitis Pariisi, kus tal õnnestus 1925. aastal tema väitel lagunema hakanud Eiffeli torn ühele vanarauakaupmehele maha müüa. Pöördunud tagasi Ühendriikidesse, hakkas ta müüma dollareid valmistavaid aparate, nn. rumeenia sahtleid. Kavalal sulil õnnestus isegi gangsteribossilt Al Caponelt suurem summa välja petta. Polit-

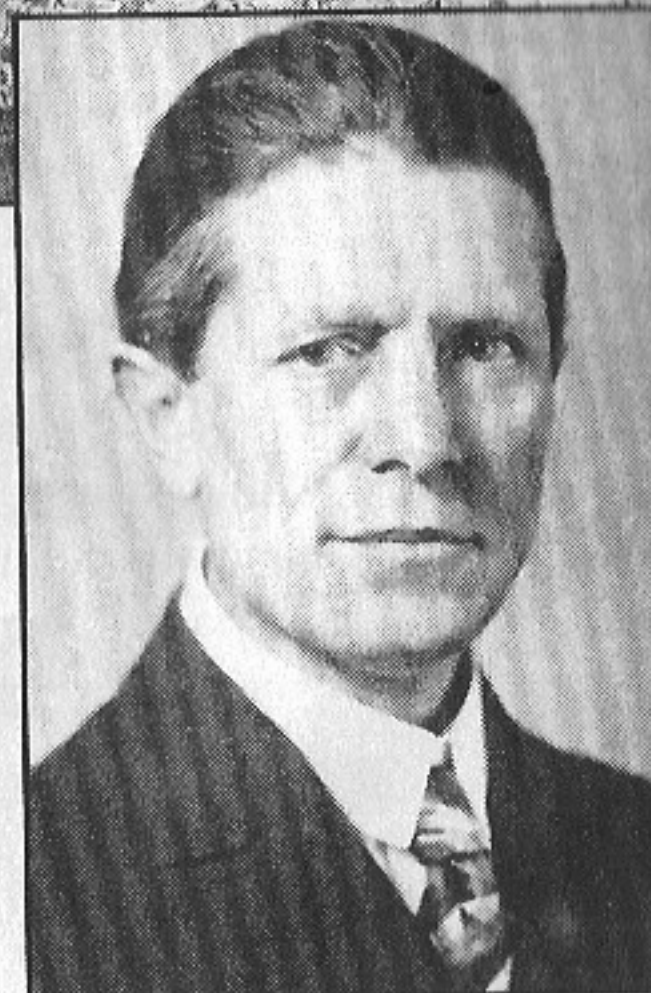
Üks Tausendi ostetud vabrikutest, kus pidi algama tina kullaks muutmine.

sei asus petturit otsima, aga alles 1935. aastal õnnestus ta tabada. Süüdistatuna raha võltsimises mõisteti Viktor Lustig kahekümneks aastaks vanglasse. Lustig veetis üksteist aastat Alcatrazi vanglas ja viidi hiljem üle Illinoisi osariigi vanglasse, kus ta kopsuhaigusesse suri.

Veelgi nutikamaks osutus Krumbachist pärit kaupmehes Franz Tausend, kes keskaegsete alkeemikute eeskujul otsustas tina kullaks muutmiseks pisut raha teenida. See tal ka õnnestus, sest lihtsameelsetest pole kunagi puudu olnud. Töösturilt saadud suurte rahadega ostis Tausend Saksamaal kokku tühjalt seisvaid vabrikuid, et alustada kulla suurtootmist. Kõneosava sul õnge läks isegi endise keiserliku armee kindral Erich Ludendorff, kes tahtis peatselt valmivat kulda kasutada "isamaalistel eesmärkidel".

Tausend pani kaastöötajatele südamele, et kulda õnnestub valmistada vaid tema juuresolekul. Nagu muinasjutus "Kuninga uued rõivad"!

1929. aastal arreteeriti tohutu varanduse kokku kühveldanud Tausend, kes selleks ajaks oli jõudnud osta koguni Tharandti lossi Dresdenis ja Paschbach-Eppani lossi Tiroolis. 1931. aasta jaanuaris mõisteti 47-aastane alkeemik kolmeks aastaks ja kaheksaks kuuks vanglasse.

Franz Tausendil õnnestus leida rahaahneid tööstureid, kes olid kergekäeliselt nõus panema suuri summasid tinast kulla tootmise.

XX sajandi Herostratosed

356. aastal süütas Efesose elanik Herostratos (pärimuse järgi Aleksander Suure sündimise päeval) Artemise templi, mida peeti üheks seitsmest maailmaimest. Teo motiiv: mees tahtis kuulsaks saada, oma nime sõna otseses mõttes ajalukku põletada. Tänapäeval on Herostratose tegu saanud kõnekäänuks ning tema järgijaid on leidunud läbi aegade.

21. mail 1972 tormas Ungari päritolu 34-aastane vaimuhaige austraallane Lazlo Toth Rooma Püha Peetruse kirikus Michelangelo (1475–1564) marmorskulptuuri "Pietà" juurde, lõi hüüdega "Ma olen ülestõusnud Jeesus Kristus" madonnal kae küljest ning vigastas nägu. Toth jõudis virutada skulptuuri pihta kümme lööki, enne kui ta kinni võeti. Madonna käsi purunes kildudeks. Vatikani muuseumi laboratooriumis alustati vaevarikast restaureerimist ning juba sama aasta jõuludeks olid skulptuuri vigastatud kohad taastatud.

21. aprillil 1988 sõitis Hamburgis elav 51-aastane Hans-Joachim Bohlmann Münchenisse, et vaadata Vanas Pinakoteegis Albrecht Düreri tööde väljapanekut. Ta ei lasknud ennast teistest külastajatest eksitada, vaid pritsis pudelist värvilhapet XVI sajandist pärit maalidele "Paumgartner Altar", "Kristuse leinamine" ja "Kannataja Maria". Seejärel läks Bohlmann valvurite juurde ja palus en-

nast vahistada. Bohlmanni käitumine on tüüpiline paljudele nüüdisaja Herostratostele — ta ei üritanud esimesel korral kunstiteost purustada. Hiljem selgitas ta, et pärast naise surma 1977. aastal hakkas ta vanu maale vihkama. Sellest ajast alates oli ta kahjustanud pilte Hamburgis, Düsseldorfis, Essenis, Bochumis ja Kasselis. Kahjutasuks pidi ta iga kuu loovutama oma pensionist 158 marka. Münchenis toimepandut nimetas ta kättemaksuks oma sissetuleku vähendamise eest.

14. septembril 1975 langes vandaali ohvriks Amsterdami Riigimuuseumis asuv Rembrandti 1642. aastal maalitud

Fragment maalist "Kristuse leinamine" pärast happerünnakut. Ka see maal paigutati pärast restaureerimist kuulikindla klaasi taha.

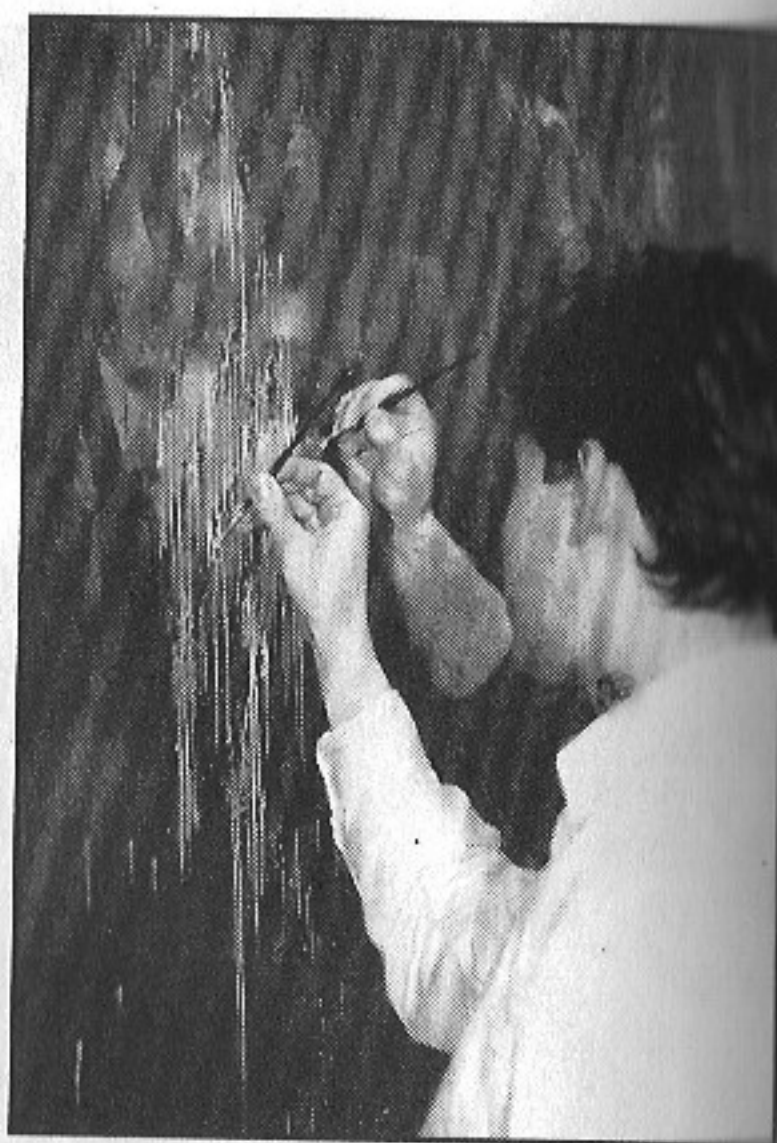

Madonna vigastatud nägu.

Michelangelo "Pietà".

Rembrandti "Öine vahtkond" (fragment) on tema monumentaalsemaid töid. Foto on tehtud pärast hullumeelse rünnakut. Selgesti on näha noaga tekitatud vigastused.

1990. aastal langes "Öine vahtkond" teist korda vandaali ohvriks. Fotol: restaatorid neutraliseerivad spetsiaalse lahusega väävelhappest kahjustatud kohti.

"Öine vahtkond". 38-aastane hollandlane, endine õpetaja Arie van Dyck, kes väitis end olevat Rembrandti poja, vigastas maali puuviljanoaga. Enne kui muuseumivalvurid jaole said, jõudis Dyck lüüa lõuendisse 13 auku ning tekitada kümnekond kriimustust. Religioosse luulu all kannatav skisofreenik Dyck paigutati vaimuhaiglasse, kus ta mõni kuu hiljem endale lõpu tegi.

1990. aastal ründas maali taas vaimuhaige. Keegi skisofreenik valas maalile kontsentreeritud väävelhapet. Neutraliseeriva lahusega õnnestus seekord suuremad kahjustused kohe kõrvaldada, nii et hiljem oli restaatoritel juba kergem happest söövitatud kohti taastada.

Psühholoogide arvates on selliste Herostratoste puhul tegemist üksikuga jäänud inimestega (sageli on nad vaimuhaiged), kes püüavad tähelepanu äratada. Ühtlasi tõstab hinnalise kunstiteose vigastamine vandaali väärastunud enesehinnangut.

Intsident luurelennukiga U-2

USA hakkas korraldama luurelende N. Liidu kohal juba 1945. aasta hilissuvel. Aja jooksul Ühendriikide huvi endise liitlase vastu aina kasvas. Ainuüksi aastatel 1953–56 registreeris N. Liit 113 õhupiiri rikkumist, neli luurelennukit tulistati alla.

29. juunil 1958 sundisid Nõukogude hävituslennukid USA luurelennuki RC-118 maanduma ühele Aserbaidzaani lennuväljale. 36 päeva hiljem startis Türgist Adena õhujõudude baasi lennuväljalt luurelennuk RC-130 "Herkules" Kaukasuse suunas, et kuulata pealt Nõukogude raketibaaside raadiokõnelusi ning peilida radarijaamu. Lennuk kukkus aga alla. NSA (*National Security Agency* — Rahvuslik Julgeolekuamet) fabritseeris helilindi, mis pidi tõestama, et Nõukogude hävitajad olid rünnanud RC-130-t. Võltsing oli aga liiga robustselt tehtud (isegi Nõukogude hävituslennur rääkis aktsendiga vene keelt) ning USA välisministeerium võttis tõendusmaterjali kähku tagasi.

Juba 50. aastate alguses konstrueeris firma Lockheed ühe mootoriga reaktiivlennuki U-2, mis tegi oma esmalennu 1955. aasta augustis. Spetsiaalselt luurelendudeks ehitatud U-2 eripäraks olid ebatavaliselt pikad tiivad, mis võimaldasid tal tõusta rohkem kui 21 000 meetri kõrgusele ja lennata kuni 4600 kilomeetri kaugusele. Aja jooksul arendati lennukit edasi ning õhuvarustesse ilmus õige mitu U-2 modifikatsiooni. Lockheed TR-1A tiivaulatus on 31 meetrit ning lennukaugus 10 000 kilomeetrit.

1957. aastal tutvustas USA press uut lennukit avalikkusele, teatades, et U-2 pildistas esmakordselt Kariibi merel hurrikaani. Nii võis lugejatele jääda mulje, et U-2 kujutas endast harilikku lendavat meteolaborit. Nii see siiski ei olnud.

1. mail 1960 tõusis Pakistanis Peshawari lennuväljalt õhku mustaks värvitud

USA luurelennuk Lockheed U-2.

Ajalehes "Trud" avaldatud foto U-2 allakukkumiskohast.

eraldusmärkideta U-2. Ka piloodi Francis Gary Powersi kombinesoonil puudusid auastet märkivad õlakud. Endine USA õhujõudude kapten Powers oli peremehi vahetanud ning teenis elatist luurelendudega 35 000-dollarilise aastapalga eest.

Powers startis kell 7.30 kohaliku aja järgi. Kell 5.36 Moskva aja järgi ületas U-2 Pamiiri mäestiku kohal riigipiiri ning tungis Nõukogude õhuruumi. Pärast ülesande täitmist pidi lennuk maanduma 4700 kilomeetri kaugusel Põhja-Norras Bodö lennuväljal. Ilm oli jahe ja vihmane. Afganistani piiri ääres asuvad USA raadiolokatsiooni- ja peilimisjaamad kuulasid pealt venelaste raadiokõnelus, millest võis aru saada, et U-2 on raadiolokaatorite poolt juba avastatud ning teateid piiririkkuja kohta anti ühest õhutõrjeraketibaasist teise.

Pärast piiri ületamist võttis Powers kursi Dzussalõle ja Aralskile. CIA (Central Intelligence Agency — LKA, Luure Keskagentuur) oletas, et Araali mere ääres asuvad ballistiliste raketide stardipaigad. Powers lülitas sisse segaja, mida luurelennukil kasutati esmakordselt. Juhul kui raadiolokaatorid peaksid lennuki avastama, tekitavad segajast saadatud impulsid radari ekraanil häireid, mis raskendavad tema täpse asukoha määramist. Araali mere kohal lülitas Powers sisse lennuki kogu spionaazitehnika: seadmed infrapunase kiirguse allikate määramiseks, samuti raadiokõneluste salvestamise ning radarisignaalide registreerimise aparaadid. Kaheksa lainurk- ja teleobjektiiviga (fookuskaugus kuni 120 cm) fotoaparaati võisid teha kuni 4000 topeltülesvõtet.

Kell 7.40 Moskva aja järgi võttis Powers kursi 340 kraadi ning tõusis 21 000 meetri kõrgusele. Nüüd läks ta täispanga peale, sest raadiolokaatorite poolt avastatuna poleks U-2 enam peetud juhuslikult kursist kõrvale kaldunud lennukiks.

Kell 8.55, kui U-2 asus Sverdlovskist lõunas, tabas lennukit Nõukogude õhutõrjerakett. Powers jäi ellu tänu juhusele. Distantssütikuga raketi lõhkepea plahvatas lennuki taga, vigastades kiilu ja tüürstabilisaatorit. Killud löid auke tiibadesse. Tänu pikkadele suure pindalaga tiibadele ei kukkunud lennuk kivina alla, vaid hakkas aeglaselt kõrgust kaotama.

Powers ei saanud nii suurel kõrgusel lennukist lahkuda, sest kaalu vähendamise huvides oli loobunud katapultistmest. Kui U-2 oli langenud 4500 meetri kõrgusele, hüppas Powers alla ja avas langevarju. Maale laskunud spiooni võtsid kinni valvsad kolhoosnikud ning andsid üle võimudele.

Hruštšov kasutas juhust, et U-2-ga toimunud intsidendi pealt maksimaalset poliitilist profiiti lõigata. Esiteks lavastati Moskvast kõmuline kohtuprotsess, kus ümberlõkkamatult tõestati, et Powers oli sooritanud luurelennu. Teiseks Korraldati U-2 rusude näitus.

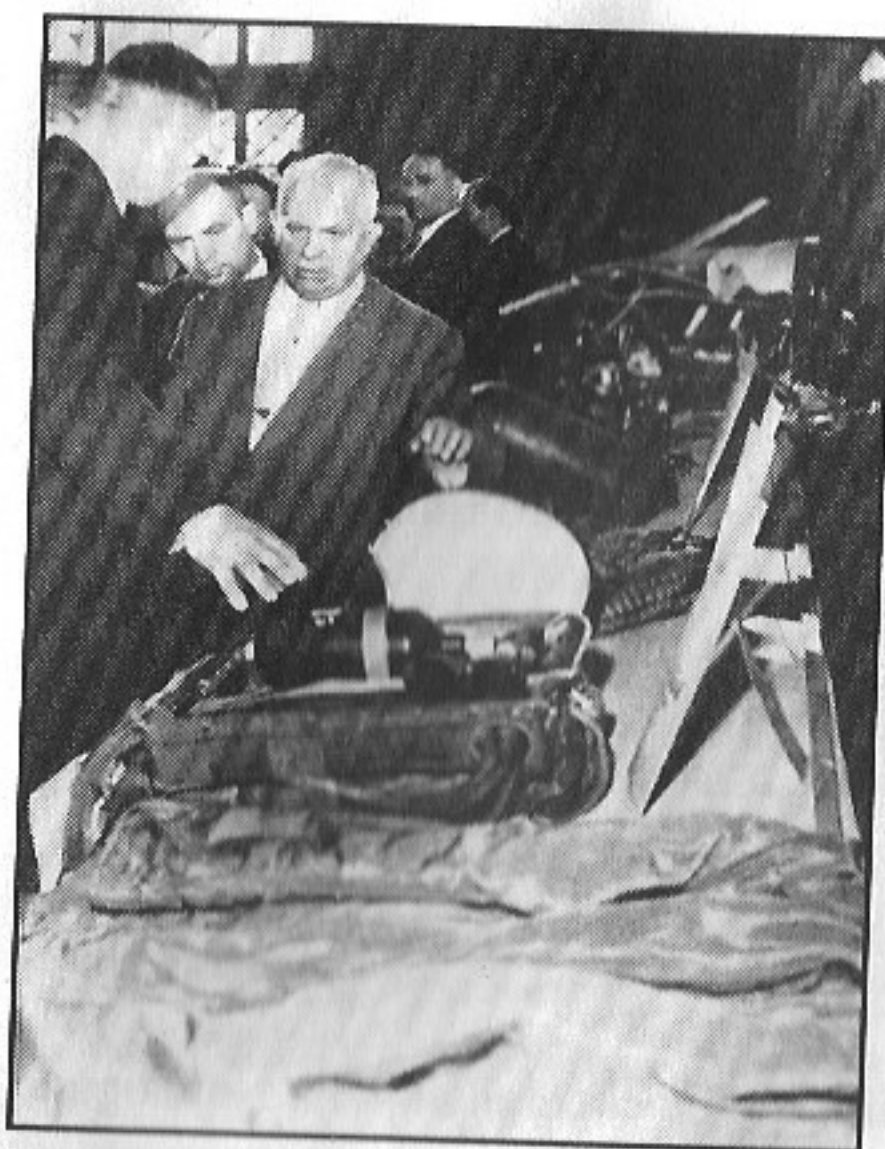
Juba kolmandal kohtupäeval kuulutati välja kohtuotsus. Powersile mõisteti kümneaastane vabadusekaotus. Kõigest poolteise aasta pärast Powers aga amnesteeriti.

10. veebruaril 1962 vahetati ta Berliinis Glienickeri sillal välja Nõukogude luuraja Rudolf I. Abeliga.

CIA kuulas Powersit üle 24 päeva. Lendurile heideti ette, et ta polnud enne lahkumist lülitanud sisse automaatset põletusseadet U-2 pardal asuva spionaazitehnika hävitamiseks. Powers väitis, et pärast raketiplahvatust ei saanud ta enam seadet käivitada. Selleks et piloodi väidet kontrollida, sõitis Lockheedi direktor Johnson turistina Moskvasse ning külastas U-2 vrakiosade väljapanekut. USA-sse tagasi jõudnud, avaldas ta arvamust, et Powers rääkis ilmselt tõtt. CIA

Francis G. Powers süüpingis oma lennuki mudeli abil kohtule juhtunut selgitamas.

Hruštšovile tutvustatakse U-2 rususid.

luurelendu ning et on antud korraldus taolised lennud otsekohe lõpetada. Eisenhower tahtis, et konverents toimuks kõigele vaatamata, kuigi Nõukogude poole reageeringut ette teades oli selleks vähe lootust.

14. mail saabus Hruštšov Pariisi ning andis järgmisel päeval president Charles de Gaulle'ile üle noodi, milles nõudis Prantsuse valitsuselt N. Liidu kohal luurelendude hukkamõistmist.

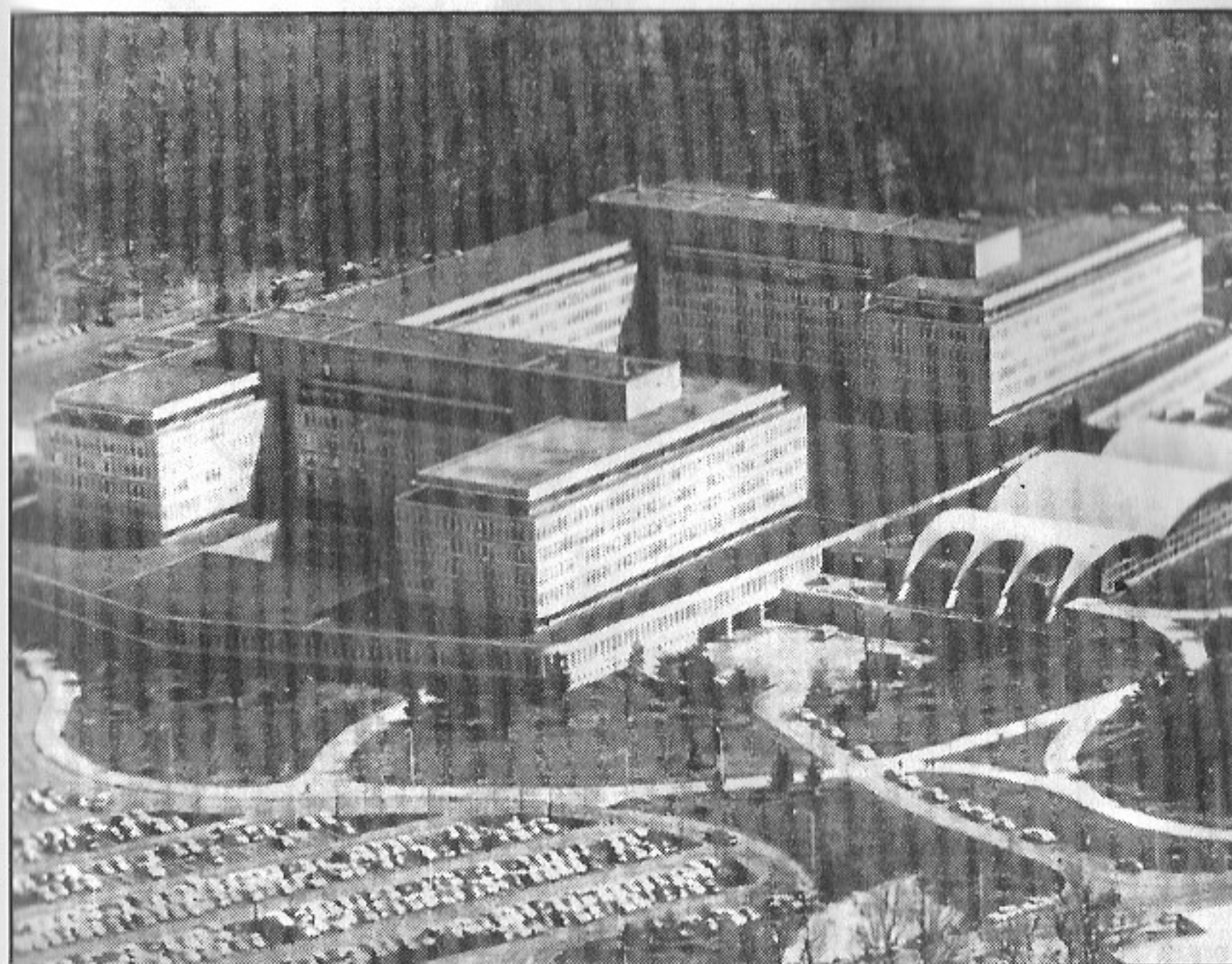
16. mail avas De Gaulle konverentsi, kuid läbirääkimistest ei tulnud midagi välja, sest Hruštšov esitas USA-le ultimaatumi, milles nõudis, et USA tunnistaks U-2 luurelendu N. Liidu vastu suunatud agressiivseks aktiks, kahetseks seda ning lõpetaks otsekohe edasised luurelennud. Kuna Eisenhower lükkas ultimaatumi tagasi, lendas NLKP peasekretär tagasi Moskvasse.

Vaatamata USA presidendi kõlavatele lubadustele jätkati luurelende. 1. juulil 1960 startis luurelennuk RB-47 Inglise Brize Nortoni lennuväljalt luurelennule Koola poolsaare kohale. Kell 15 Kesk-Euroopa aja järgi jõudis lennuk ettenähtud tegutsemispiirkonda 480 kilomeetri kaugusel Nordkapi neemest ning võttis kursi lõunasse. 26 kilomeetrit Svjatoi Nossi neemest põhja pool lendas RB-47 N. Liidu territooriumi kohal Arhangelski suunas. Nõukogude hävituslennuki piloot kapten Poljakov andis lennukile märku järgneda ja lähimale lennuväljale maanduda. RB-47 ignoreeris hoiatust ning jätkas lendu. Seepeale avas Poljakov tule ning luurelennuk kukkus Valgesse merre. Kahel meeskonnaliikmel — teisel piloodil vanemleitnant Freeman Brudil ja navigaatoril vanemleitnant John R. McKone'il õnnestus eluga pääseda. Kuus tundi hiljem korjas Nõukogude kaalatraaler nad üles. Seekord, olles kindel, et lennuki rususid ei leita, väitis Wa-

tegi aga senatile aruande, milles oli muu hulgas öeldud, et Powers pidas kinni Luure Keskagentuuriga sõlmitud lepingust. Powersi nimi vajus kiiresti unustusehõlma. Tema edasist saatusest on teada ainult niipalju, et ta hukkus 1972. aastal Los Angeleses helikopteriõnnetusel.

Intsidendil USA luurelennukiga U-2 olid laiaulatuslikud poliitilised tagajärjed. 16. mail 1960 pidi Pariisis toimuma nelja Teise maailmasõja võitjariigi tippkohtumine, mille ajal kavatseti valmistada ette rahulepingut Saksamaaga ning arutada Berliini tulevikuga seotud küsimusi.

12. mail teatas USA president Dwight Eisenhower Nõukogude valitsusele, et U-2 tegi N. Liidu kohal

CIA peakorter, kus kavandati U-2 lende.

shington söakalt, et venelased tulistasid alla teadusuuringutega tegelenud tsiiviillennuki.

Vahelduva eduga jätkas CIA luurelendude organiseerimist ka teiste sotsialismimaade kohal. Need lennud olid aga üsna riskantsed, sest ikka ja jälle tulistati mõni luurelennuk alla.

60. aastate teisel poolel võeti kasutusele spionaazisatelliidid, mis võimaldasid ohutust kõrgusest saada väärtuslikku informatsiooni teiste riikide kaitsevõime kohta. U-2 modifikatsiooni TR-1 ja ülehelikiirusega superlennukit SR-71 kasutati luurelendudeks põhiliselt kriisikollete või nende riikide kohal, kellel puudus efektiivne õhutorje.

Sajandi rongirööv

Paljud inimesed unistavad suurest rahast. Paljudele see unistuseks jääbki. Kuid mõned julgemad ja ettevõtlikumad teevad kuude viisi plaane ja julgevad neid ka ellu viia. Tõsi, nad ei tule välja asjalike äriprojektidega, sest nende teostamine võtab palju aega ja vaeva ning alati jääb ka võimalus läbi kukkuda. Need "spetsialistid" eelistavad tühjendada panka, röövida raha või kulda...

8. august 1963 oli Suurbritannia postiteenistuse mustim päev. Hommikul kell 3.03 peatasid 15 röövlit Cheddingtoni juures öise Glasgow'-Londoni postiringi ja tegid tühjaks postivaguni, kus oli 121 kotti, mis sisaldasid 2,5 miljonit naelsterlingit. Kogu plaan oli peensusteni läbi mõeldud. Kõige jaburam oli see, et ühelgi kallaletungijal ei olnud tulirelva! Kogu jõuk oli varustatud ainult portatiivsete raadiosaatjatega. Kõik läks nagu õlitatult. "Ainult" üks vagunisaatja tuli maha lüüa. 15 hulljulget meest kadusid koos rikkaliku saagiga pimedusse...

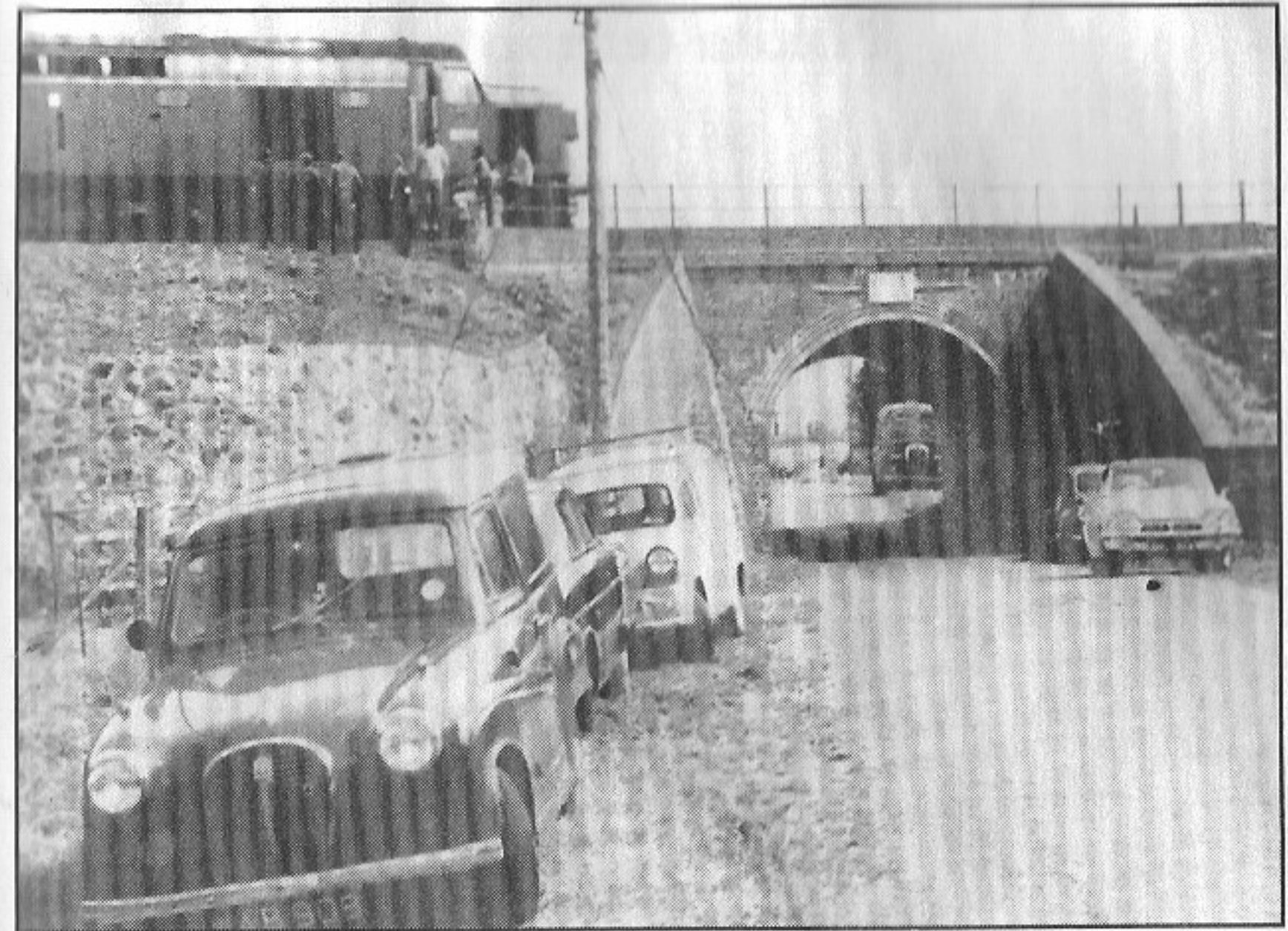
Kogu ettevõtmise taga seisis keegi Bruce Reynolds, kellel tekkis postirongile kallaletungimise plaan kriminaalkomöödiat "Härradel murdvarastel on au..." vaadates. Ebamäärasest ideest arenes konkreetne plaan. Pool aastat kulus selleks, et miljonite röövi põhjalikult ette valmistada. Reynolds värbas gangsteritest "üksmeelse kollektiivi" ja õpetas selle välja. Sealjuures pidas ta feraselt silmas, et ükski jõugu liige ettevõtte kogu ulatust teada ei saaks. Isegi tema lähimad abimehed ei võinud aimata, millal ja kus rongile kallale tungitakse...

Scotland Yard tegutses palehigis kuude kaupa. Edu ei jäänud tulemata. Kõigest aasta möödudes õnnestus 12 röövlit kinni nabida ja kohtu ette tuua. 10. detsembril 1963 arreteeriti Roy James, tabamata olid veel jäänud Bruce Reynolds, James White ja Buster Edwards...

20. jaanuaril 1964 algas Lõuna-Inglismaal Aylesbury's postiröövlite kohtuprotsess. Kuigi protsess kestis 86 päeva (pikim Briti kohtu ajaloos), pettusid paljud ajakirjanikud ja reporterid. Kõik seitse kaebealust käitusid väga tagasihoidlikult, ei tunnistanud ennast süüdi ja hoidusid poole sõnagagi reetmast, et nad midagi rohkemat teavad, kui ajalehtedes kirjutati. Et aga ei teatud röövitud rahatähtede numbraid, siis seisis tähtsaim süüdistuspunkt õige nõrkadel jalgadel. Ka prokurör ei suutnud tõestada, et kaebealuste juurest leitud raha oli röövitud. Politseil õnnestus vahistamisel röövlite juurest leida umbes 330 000 naela, mis ei teinud välja isegi mitte kolmeteistkümmend protsenti röövitud rahast.

Seitsmele kohtualusele mõisteti igapähele 30 aastat vanglakaristust. Nende hulgas oli ka Ronald Arthur Biggs (tollal 34), kes endale hiljem veel nime tegi. Kaheteistkümnele postiröövist otseselt osa võtnud kaebealusele mõisteti ühtekokku 307 aastat vanglakaristust, ülejäänud said 20 kuni 25 aastat. Veel kunagi varem pole Inglismaal ühe protsessiga saadud sellist karistusaastate summat.

9. juulil 1965 õnnestus Biggsil tundmatuks jäänud meeste abiga vanglast

Politsei uurib sündmuskohta.

põgeneda ja ta mängis kuni 1974. aastani Scotland Yardiga kassi ja hiirt. Iga kord, kui superintendent Jack Slipper uskus, et nüüd kohe tabab ta Biggsi, oli too jõudnud juba seitsme maa ja mere taha kaduda. Mehel jätkus häbematust saata politseile kaardiga südamlikke tervitusi kogu maailmast. Räägitakse, et ta olevat postiröövi kompensatsiooniks saatnud ka naelaseid rahakaarte.

Biggsi kaaslastega oli Scotland Yard edukam. Aja jooksul vahistati ka ülejäänud kolm veel vabaduses viibinud asjaosalist. Mida aga kätte ei õnnestunud saada, see oli raha. Lõpuks sai Inglise politsei Brasiilias tiserina töötanud Biggsi jälile. Kolme lapse isa oli vahepeal aga veel ühe poja sigitanud ja vastavalt Brasiilia seadustele ei kuulunud väljaandmisele.

Ronald Arthur Biggs elab Rios oma majas. Eramu olevat aga siiski ehitatud tema lauljast poja Michaeli rahaga, sest papsi rongiröövist saadud osa on ammu kulutatud näooperatsioonide, advokaatide ja paljude põgenemiste peale.

90. aastatel teenis endine rongiröövel elatist reisijuhina ja tutvustas turistidele Rio sambakoole.

8. augustil 1993 korraldas Biggs suurejoonelise peo moto all "30 aastat postiröövist Inglismaal". Aukülaliseks oli endine superintendent Jack Slipper, kes teda oli aastaid jahtinud...

Nikita tembutab

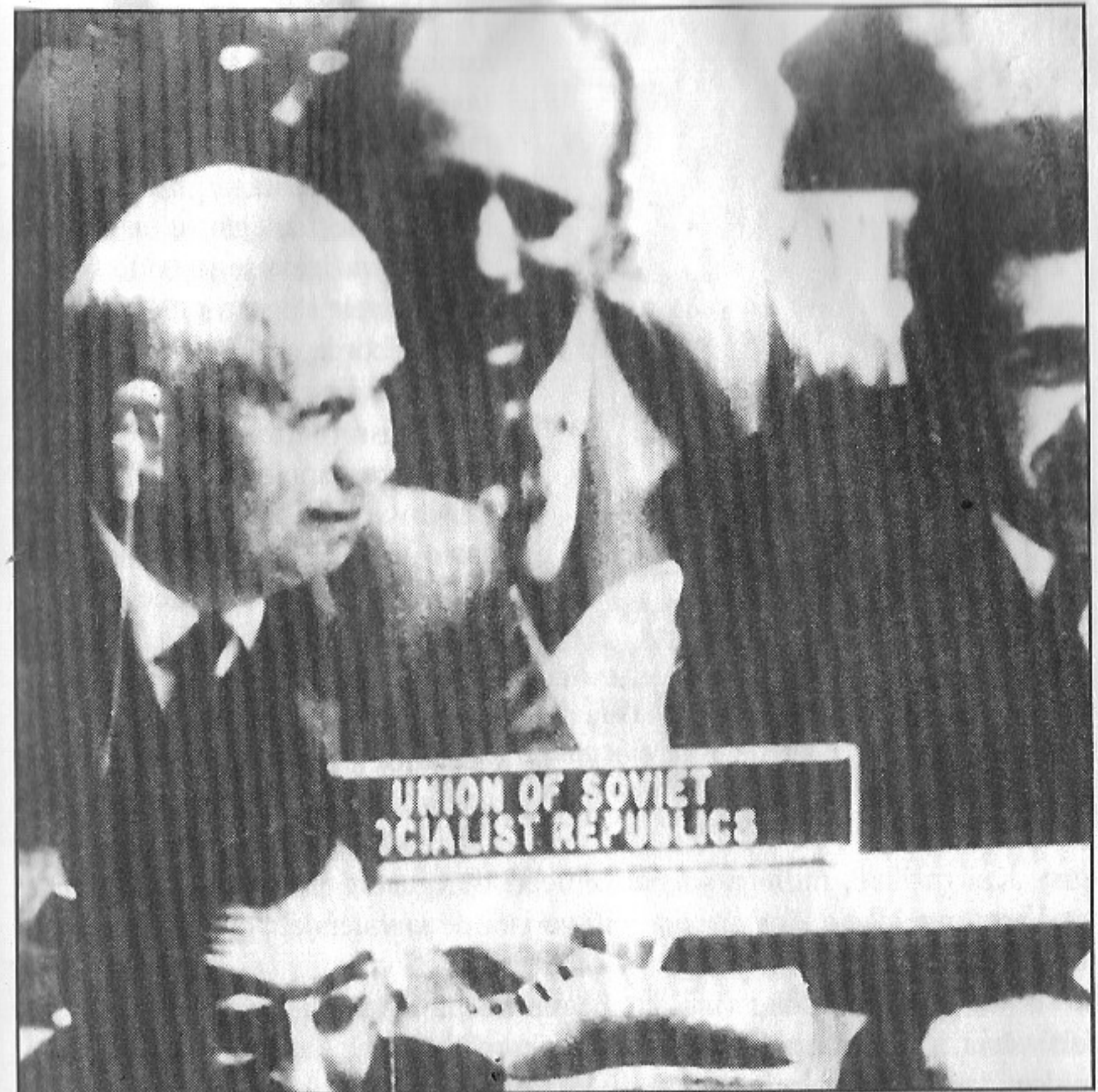
Pärast Stalini surma 1953. aastal sai NLKP peasekretäriks Nikita S. Hruštšov (1894–1971). Tema suurimaks teeneks tuleb lugeda Stalini isikukultuse paljastamist 1956. aastal toimunud NLKP XX kongressil. Kuid paraku ei jätkunud tal sihikindlust ega julgust, et minna lõpuni. Alles 1961. aastal toimunud partei XXII kongressil jõuti lõpuks nii kaugele, et võeti vastu otsus Stalini pörm Lenini mausoleumist kõrvaldada. Stalinismiga lõpparvet teha polnud kerge, sest oli ju tollal võimu juures veel väga palju neid, kes olid ustavalt Stalinit teeninud. Hruštšov oli ebjärjekindel poliitik, ta viis lakkamatult läbi kõikvõimalikke reforme, vahetas juhtivat kaadrit ja kärpis kõikvõimalike kõrgastme juhtide privileege. Ta tegi suure vea, kui valis 1963. aastal NLKP teiseks sekretäriks Leonid I. Breznevi, kes ei olnud küll peasekretäri tagandamise organiseerija, kuid teadlik kavandatavatest aktsioonidest. Partei juhtkond väsis lõpututest ümberkorraldustest ja kartustest kaotada ametikoht. Nii oligi Breznevi pehmus, auahnuse ning võimukire selgelt väljendunud puudumine tema tõusu aluseks.

14.–15. oktoobril 1964 vabastati Hruštšov kõigist ametitest ning saadeti koduaresti. NLKP jaoks polnud teda enam olemas. Hruštšovi peeti ebajärjekindlaks inimeseks, kes võis teha ootamatuid kannapöördeid, kuid nii mõnigi kord käitus ta pehmelt öeldes veideralt. Seda näitab veenvalt ka kuulus kingalugu.

Hruštšovile meeldis pikki kõnesid pidada ja ta oli siiralt veendunud sotsialistliku korra eelistes.

1960. aasta novembris alanud ÜRO Peaassamblee XV istungjärg jätkus ka oktoobris, ilma et oleks suutnud lahendada ühtegi probleemi. Peaassamblee keeldus arutamast N. Liidu pakutud desarmeerimisprogrammi ja U-2-ga seotud intsidenti. 11. oktoobril otsustas täiskogu, et ei aruta desarmeerimisega seonduvaid probleeme mitte plenaaristungil, vaid annab need arutada desarmeerimiskomisjonile. Nii ei õnnestunud N. Liidu delegatsioonil koos Idabloki liit-

Kuulsaim foto Nikita Hruštšovist: NLKP peasekretär on pärast kingaga vastu lauda koputamist jalatsi enda ette lauale pannud.

lastega oma nõudmisi läbi suruda. Valdava häälteenamusega lükati tagasi ka Hruštšovi ettepanek kaotada ÜRO peasekretäri ametikoht ning asendada see kolmeliikmelise komiteega. Sõnasõda oleks muutunud üsna rutiinseks, kui N. Liidu delegatsiooni juht, NLKP peasekretär Nikita Sergejevitš Hruštšov poleks oma skandaalse ülesastumisega saali elevust toonud. Ühe esineja kõne ajal tagus ta rusikatega vastu lauda ning katkestas esinejat valimata sõimusõnadega. Nikita pisut veider ülalpidamine kulmineerus 13. oktoobril. Pärast seda, kui istungi eesistujal murdus pärast ägedat koputamist haamri vars, võttis Hruštšov jalast kinga ning lõi sellega mitu korda vastu lauda.

Kuidas reageeriti Hruštšovi kingaskandaalile N. Liidus? Avaldame katkendi NLKP XXII kongressil 26. oktoobril 1961 esinenud ajalehe "Izvestija" peatoimetaja A. I. Adzubei kõnest:

"Ameerika Ühendriikide valitsevad ringkonnad on harjunud Ühinenud Rah-

"Seltsimehed, ma pean teile ränga paljastuse tegema: Stalin oli siga." See 1956. aastal ühes konservatiivses Itaalia ajakirjas avaldatud karikatuur kujutab tollaseid Nõukogude riigijuhte sigadena. Räige pilapilt väljendas ilmekalt kahtlust, et N. Liidu valitsus ei suuda lõplikult stalinismist lahti öelda.

Kust. Kui rusikad, millega sotsialismileeri delegaadid protesti märgiks vastu laudu trummeldasid, ära väsisid, leiti variseride ja valetajate ohjeldamiseks ka teisi vahendeid.

Võib-olla see küll šokeeris läänemaailma diplomaatilisi daame, kuid oli lihtsalt vahva, kui seltsimees N. S. Hruštšov kord ühe provokatsioonilise kõne ajal, mida pidas Lääne diplomaat, võttis jalast kinga ja hakkas sellega vastu lauda koputama. (Tormilised kiiduavaldused. Naer.) Kõigile sai korrapealt selgeks: me oleme resoluutselt vastu, me ei taha kuulata sääraseid kõnesid! Sealjuures asetas Nikita Sergejevitš Hruštšov kinga selliselt (meie delegatsiooni ees istis fašistliku Hispaania delegatsioon), et kinganina peaaegu puudutas frankistliku välisministri kaela. Antud juhul ilmutati diplomaatilist paindlikkust! (Naer. Tormilised kiiduavaldused.)"

vaste Organisatsioonile vaatama kui oma pärusmõisale. Aastaid valitses seal iiveldama panev paraadlikkuse ja niinimetatud klassikalise parlamentarismi õhk-kond. Nõukogude delegatsioon hajutas selle tapva igavuse ja andis Lääne poliitikutele selgesti mõista, et neil ei lähe korda seal lõpmatuseni kamaandada. Et väljendada oma suhtumist neisse härradesse, kes tegelevad rahvaste petmisega, ja et rikku da silmakirjalikkust vaikust, korraldasid Nõukogude delegatsioon ja teiste sotsialistlike riikide delegatsioonid obstruktsiooni, kui Ühinenud Rahvaste Organisatsiooni tribüünilt kõlasid võltsid, provokatsioonilised kõned, mis solvasid sotsialismileeri rahvaste, asumaade ja vabanenud maade rahvaste väär-

Reagani pomminali

Ronald Reagan oli USA president aastatel 1981–89. Enne seda polnud ta päevagi olnud riigiteenistuses. 69-aastaselt ametisse astunud Reagan oli tegutsenud 33 aastat *show*-bisnessis, töötanud spordireporterina, filminäitlejana ja telestuudios saatejuhi-na. Kaks ametiaega oli ta isegi California kuberner. Tema vaimne pagas kõrgele ametikohale asudes koosnes elus kogetud anekdootlikest juhtumustest, veerandsajandi jooksul populaarseist väljaandeist ammutatud andmeist ning moraalist, mille olid kujundanud kuulnud hirmulood. Reagani ebakompetentsus ja vähene lugemus ei takistanud tal kogumast rahva hulgas populaarsust, nii et ta valiti presidendiks veel teisekski ametiajaks. Reagani prestiiži aitas üleval hoida otsatu hulk nõuandjaid ja abilisi. Kuid avalikel esinemistel tuli tal loota iseendale ja nii tekitas endisest filminäitlejast president oma ebaõnnestunud formuleeringutega korralistel pressikonverentsidel Valges Majas sageli piinlikke momente. Näiteks nimetas Reagan 1982. aasta oktoobris Poola valitsust "jumalast mahajäetud hulguste karjaks". Reagani kõige kõmulisem temp oli aga seotud N. Liiduga.

11. augustil 1982 tegi Ronald Reagan oma Californias asuvas Santa Barbara rantšos enne iganädalast raadiokõnet mikrofoniproovi, öeldes järgmist: "I'm pleased to tell you today that I've signed legislation that would outlaw Russia forever. We begin bombing in five minutes." ("Mul on rõõm teile teatada, et just äsja kirjutasin ma alla seadusele, mis kuulutab Venemaa igaveseks lindpriiks. Pommitamine algab viie minuti pärast.")

Moskvas võeti Reagani mõtteavaldust kui kindlat tõendit selle kohta, et president ei soovi parandada suhteid N. Liiduga. Läänes suhtuti vahejuhtumisse aga kui tõestisündinud anekdooti.

USA presidendi Ronald Reagani pomminali ei vähendanud põrmugi tema populaarsust ameeriklaste hulgas.

Mathias Rusti juhtum

See uskumatu lugu juhtus 28. mail 1987. Lääne-Saksa noormees, 19-aastane Mathias Rust startis sel päeval Helsingist Malmi lennuväljalt ühele Hamburgi lennundusklubile kuulunud sportlennukiga Cessna 172. Plaani järgi pidanuks ta lendama Stockholmi, kuid ta võttis kursi kagusse, Moskva suunas. Soome tsiviillennundusteenistuse esindajate teateil imiteeris ta seejuures lennukatastroofi, lülitades välja raadiojaama, laskudes järsult ja kadudes Soome radarite vaateväljast. Kell 14.25 rikkus Rust N. Liidu õhupiiri Soome lahe kohal ja kell 14.56 ületas Eesti rannajoone Kohtla-Järve piirkonnas. Edasi kulges lend üle Luuga, Ilmeni järve, Staraja Russa, Kuvšinovo ja Tušino Moskva jõe sillani, kus Rust lõpuks maandus.

Rikkunud piiri, jätkas Rust oma avantüüri, toimides tund-tunnilt üha enam järelemõtlematult. Nõukogude püüdelennuk lendas mitu korda ümber Cessna ning Rust nägi selgelt pilootide nägusid ja riietust, kuid ta ei teinud mõistma Nõukogude lennuki manöövreid, seda enam, et ta oli ju raadiojaama välja lülitanud. Raske uskuda, et lendurid ei näinud sportlennuki kabiinis diletanti mootorratturikiivris, mille abil Rust lootis tagada oma ohutuse tulistamise või sunnitud maandumise korral. Hiljem tunnistas Rust, et lenduritel oli reaalne võimalus tema lennuk alla tulistada.

Mathias Rust vahetult pärast maandumist Punasel väljakul oma lennuki kõrval.

Mathias Rusti Cessna 172 maandumas Punasale väljakule.

Lennates N. Liidu territooriumi kohal, rikkus Rust paljusid rahvusvahelise tsiviillennunduse konventsiooni ja N. Liidu õhukoodeksi sätteid. Tema lennuk läbis mitut rahvusvahelist trassi, Rust muutis lennukõrgust, lendas keelutsoonide kohal ja viibis peaaegu kogu lennu vältel NLKP määramatutes "õhukoridorides". Jõudnud Moskva lähistele ja lennates Šeremetjevo lennujaama piirkonnas kõigest 600 meetri kõrgusel, oleks õhuhuligaan võinud kokku põrgata reisilennukitega, mis olid just sel hetkel õhus Cessnaga ristuvatel kurssidel. Õhtul kella seitsme paiku tiirutas Rust mitu korda ohtlikult madalal Moskva Kremli, Punase väljaku ja sellega külgneva rahvarohke piirkonna kohal. Vahel oli lennuk 4–10 meetri kõrgusel inimestest. Kell 18.45 maandus Rust Moskvoretski sillal, kus autode ja jalakäijate liikumine oli veel intensiivne. Enne kui miilits kohale saabus, jõudis Rust lennuki juurde rutanud uudishimulikele autogramme anda.

Rusti avantüür põhjustas N. Liidu juhtkonnas suure skandaali. Juba järgmisel päeval, 30. mail, jäid oma kohast ilma nii kaitseminister Sergei Sokolov kui ka õhukaitseväge ülemjuhataja Aleksandr Koldunov. Viimasele heitis Poliitbüroo

Mathias Rust kohtupingis, tema kõrval ema. Õhuhuligaan Rust oli kõige pesuehtsam memmepoeg, kes ennast surmaohtu seades püüdis leida oma mehelikkuse identiteeti. Kuigi Rustile mõisteti neli aastat vanglakaristust, vabastati ta ennetähtaegselt ning saadeti tagasi koju isa-ema hoole alla. 1989. aastal haavas Rust Hamburgis eluohtlikult ühte medõde, kuna too ei lasknud ennast suudelda. Ettekavatsetud tapmiskatse eest mõisteti Rust kaheks ja pooleks aastaks vanglasse. Üldsuse meelepahaks vabastati Rust karistuse kandmisest varem.

ette lubamatut hooletust ja seda, et piiri rikkunud lennuki lennu tõkestamiseks ei kasutatud lahinguvahendeid. NLKP peasekretär Gorbatsšov määras uueks kaitseministriks peaaegu tundmatu kindrali Dmitri Jazovi, kes oli kaitseministri asetäitja kandidaatide nimekirjas viimasel kohal ega olnud isegi NLKP Keskkomitee liige.

Püüdes kuidagigi õigustada oma avantüüri, esitas Rust versiooni, et ta oli selle lennuga sooritanud nn. rahumissiooni, kuid ta ei suutnud esitada mingeid veenvaid argumente selle versiooni kinnitamiseks. Kogu tema käitumine oma kodumaal ja pärast maandumist Moskvast andis pigem tunnistust tema täielikust apoliitilisusest, mitte aga võitleja hoiakust. Ühenduses sellega võib oletada, et tema lennu eesmärk oli upitada oma "mina" või sattuda Guinnessi rekordiraamatusse.

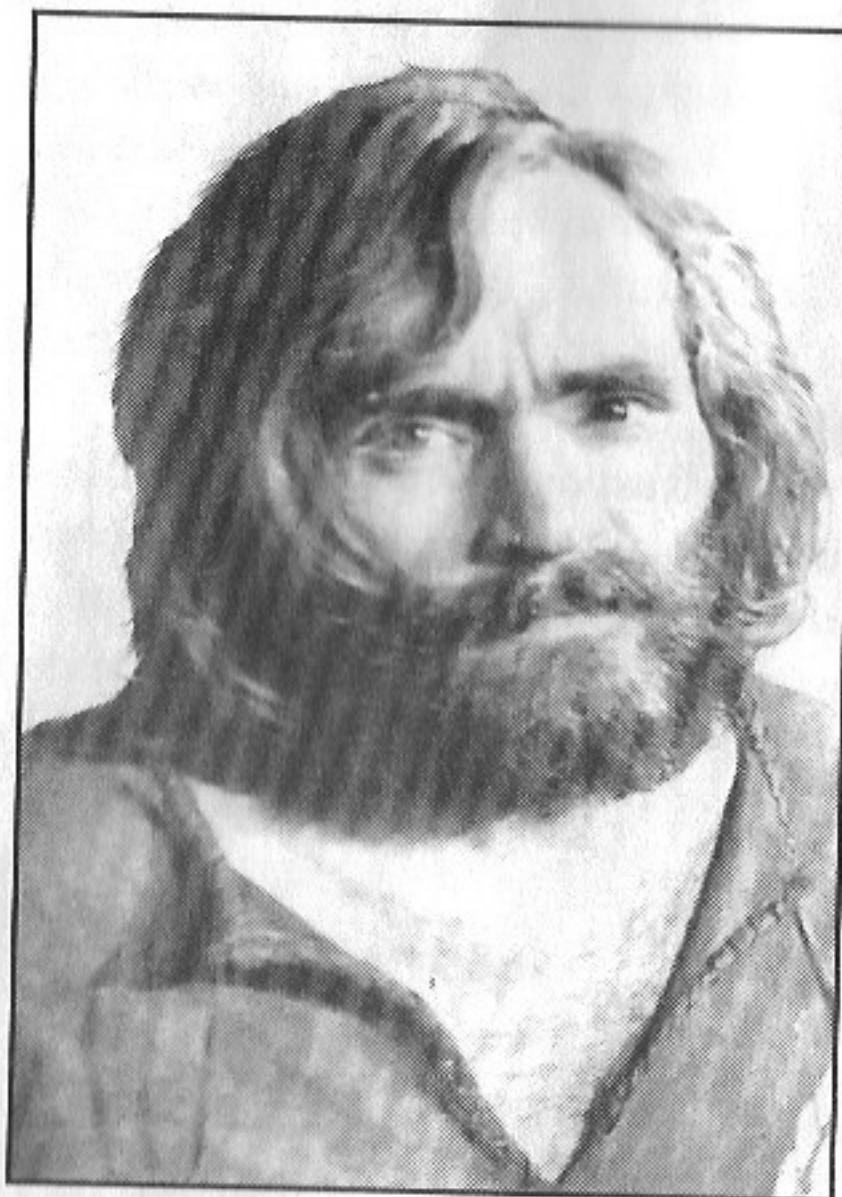
Kes siis oli see nii suurt kõmu tekitanud õhuhuligaan?

Rust elas Wedelis Hamburgi lähedal. Tema isa oli insener firmas AEG, ema kodune, kuid kõige järgi otsustades andis perekonnas tooni just tema. Ema esines kohtus tunnistajana ning suhtles ajakirjanikega.

Lennundusse kiindus Mathias 12-aastaselt, kui ta hakkas tegelema lennuki-mudelitega. Koolis eelistas ta kõikidest ainetest füüsikat, keemiat ja astronoomiat. Kuid tal ilmnis lühinägelikkus ja unistusega suurest lennundusest tuli hüvasti jätta. Pärast kooli lõpetamist õppis ta kümme kuud pangandust, kuid pettus selles ja asus tööle firmasse "Schneider", kus oli kuni kuulsa lennuni raalioperaator. Töö kõrvalt käis ta Hamburgi lennuklubis. Rust tahtis saada erapi-loodi tunnistust, mis oleks andnud võimaluse taotleda lennuinstruktori pabe-reid.

Pole midagi imelikku selles, et kohtus püüdis Rust oma arulagedale teole lei-da soliidset põhjendust. Kuid Rusti ja tema advokaadi katsetest kujutada õhuhu-ligaani omalaadse rahuvõitlejana ei tulnud midagi välja. Sellel memmepojal ei jätkunud julgust öelda tõtt — lennu eesmärk oli lihtsalt pulli teha. Kui tema kaasmaalane Günther Reichel, kes juhuslikult sattus Cessna maandumise ajal Punasele väljakule, küsis: "Miks sa seda tegid?", pillas Rust: "Naljapärast." Ja mida võinukski veel kuulda 19-aastase nolgi suust?

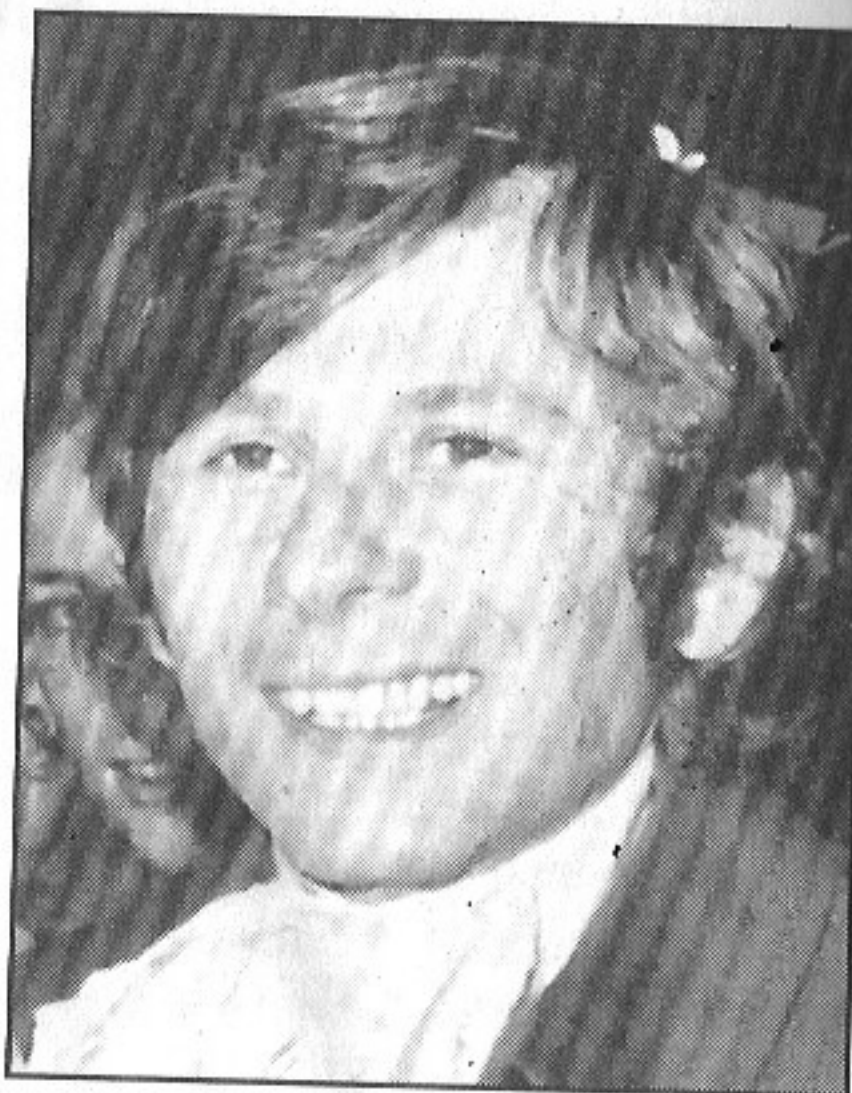
Rituaalmõrv rezissööri villas

Charles Manson.

Hollywoodis asetleidnud skandaalsete surmajuhtumite ja vägivallaaktide hulgas on näitleja Sharon Tate'i ja tema sõprade tapmine Mansoni perekonna poolt kõige ekstreemsem juhtum. Peoseltskonna rituaalne hukkamine oli ühtlasi hoiatav märguande sektide ja nende psühhopaatidest juhtide ühiskonnaohtlikkuse kohta.

Ameerika näitleja Sharon Tate sai laiemalt tuntuks 1967. aastal vändatud melodraamaga "Nukkude org", milles ta mängis pornonäitlejat, kes lõpetab oma karjääri enesetapuga. Samal aastal mängis ta oma mehe Roman Polanski õuduskomöödias "Vampiiride tants". Selles filmis oli tal Transilvaania võõrastemaja omaniku ilusa tütre roll. Tütar armub vampiire jahtivasse professorisse, kuid

Sharon Tate ja tema abikaasa rezissöör Roman Polanski.

kahjuks on ta ka juba ise Dracula hammustuse tagajärjel muutunud kurjade jõudude käsilaseks. Polanskile oli eriti traagiline asjaolu, et filmis kujutatud satanism realiseerus tegelikkuses kohutavaks veretööks tema naise kallal.

8. augustil 1969 kutsus last ootav 26-aastane Sharon Tate neli sõpra oma villasse, et koos aega veeta. Tema meest rezissöör Roman Polanski ei olnud sel päeval kodus. Järgmisel hommikul leiti Sharon Tate'i ja tema sõprade tükeldatud surnukehad. Kohutava teo üksikasjad viitasid rituaalmõrvale. Seitsmendat kuud last oodanud Sharon Tate lebas tohtus vereloigus. Tema USA lipu sisse mässitud kehal oli kümneid noahaavu. Huulepulgaga oli kehale kirjutatud "Rikas siga". Sama kohutavat vaatepilti pakkusid uurijatele ka näitleja sõprade surnukehad.

10. augustil leiti Polanski maja lähedal eramus tapetud eakas abielupaar. Nendes mõrvades kahtlustatuna võeti vahi alla 34-aastane Charles Manson ja tema kolm naisjüngrit — Patricia Krenwinkel, Leslie van Houten ja Susan Atkins, kes kuulusid terroristlikku kommuuni Surmaorg ning elasid koos nn. Mansoni perekonnana. Ennast kord Saatanaks kord Jeesuseks pidaval karismaatilisel Mansonil oli õnnestunud muuta oma jüngrid täielikult sõltuvaks ning allutada nad oma tahtele. See ei olnudki Mansonil eriti raske, sest kõik kolm naist olid narkomaanid.

Oma kohutava veretöö motiiviks pidas Manson viha ühiskonna vastu.

Kõik neli satanisti mõisteti 1971. aasta aprillis surma gaasikambris. Hiljem asendati surmanuhtlus eluaegse vanglakaristusega.

Surma külvav sektantlus

XX sajandi lõpus võib täheldada Teise maailmasõja ajal või pärast sõda sündinud inimeste kalduvust liituda kõikvõimalike ususektidega. Selle nähtuse üheks põhjuseks võib olla traditsiooniliste ühiskondlike struktuuride nagu küla-kogukonna või perekonna lagunemine. Paljudel inimestel on raskusi oma identiteedi ja elu mõtte leidmisega. Kaasaegne kapitalistlik ühiskond, mis rajaneb ainult isikliku kasu tagaajamisel, ei paku turvalisust ega sotsiaalseid tagatisi. Sellises olukorras otsivad inimesed unustust kas alkoholist, uimastitest või religioonist. Mida kõrgem on inimese haridustase, seda vastuvõtlikum on ta sektantide mõjutustele. Eelkõige sellepärast, et traditsiooniline kirik oma surmigavate jumalateenistustega ei paku seda, mida inimene vajab. Sektis on liikmete suhtlemine palju intensiivsem. Sekti juhti ei kammitse väljakujunenud liturgiad nagu näiteks katoliku või luteri kirikus, vaid kohanedes oma jüngrite meelsusega, julgustab ta seda, mida inimesed kuulda tahavad.

USA on uuema aja sektantluse kodumaa ja just ameeriklased on eriti vastuvõtlikud sektantlikele õpetustele. Osaliselt on see nii sellepärast, et nende hulgas on väga palju omal ajal usulise tagakiusamise tõttu Euroopast väljarännanud järeלטulijaid. Erinevatel hinnangutel tegutseb Ühendriikides 2000–3300 usulist rühmitust. Kõigile uuema aja sektidele on omane, et nad eralduvad ümbritsevast maailmast ning nõuavad oma liikmetelt seniste eluviiside muutmist. Aja

Need kaks sektiliiget surid käsikäes,

Rohkem kui 900 Rahva Tempeli fanaatilist liiget sooritasid 18. novembril 1978 Guyana dzungljs enesetapu.

jooksul satuvad sektiliikmed juhi täieliku mõju alla, nad annavad tema kätte oma raha ja vara ning muutuvad tahtejoetuteks jüngriteks, kes on valmis pimesi kuuletuma, kas või juhi üleskutsel vabatahtlikult surma minema.

Seda, milleni võib viia arulage usufanatism, näitab Lõuna-Ameerikas Guyanas toimunud tragöödia.

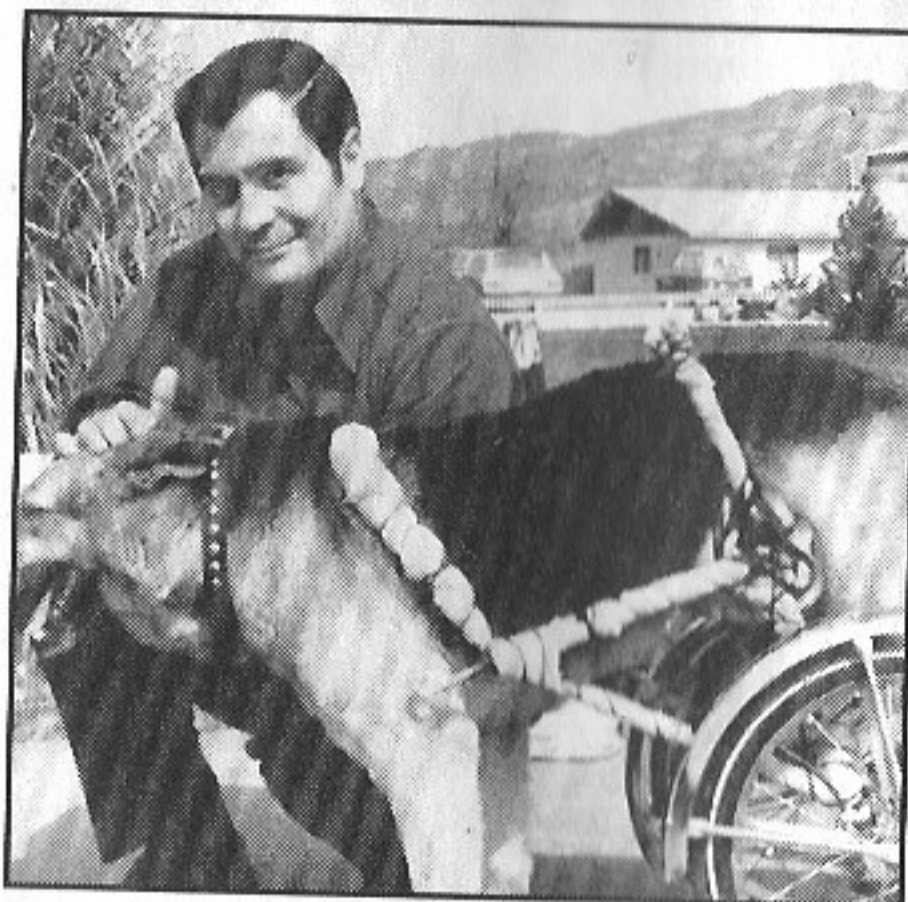
Ameerika sekti Rahva Tempel juht Jim Jones keelitas 18. novembril 1978 Jonestownis 900 sektiliiget mürgitama end tsüaankaaliumiga.

Usklikud läksid vabasurma, sest nende juht oli neile töötanud igavest elu. Väheste ellujäänud liikmete jutu järgi olevat sektijuht Jones käskinud megafoni kaudu liikmetel ennast hakata tapma. Inimesed pidid jooma tsüaankaaliumiga mürgitatud limonaadi, lastele valati surmajooki lusikaga suhu. Aasta varem oli sekt ostanud endale 1000 hektari suuruse maavalduse ja ristinud selle Jonestowniks. Just enne massilist enesetappu hakkasid USA võimud ja press uurima sektijuhi kuritahtlikku mõu sektiliikmetele. Jonestowni läkitati asjaoludega tutv-

Nendest topsidest jõid Jim Jonesi jüngrid tsüaankaaliumiga mürgitatud limonaadi. Lastele valati mürki lusikaga suhu.

ma USA Kongressi saadik Leo J. Ryan koos nelja saatjaga. Kongressmen tahtis välja selgitada, kas Jones hoiab kinni USA kodanikke vastu nende tahtmist. Jonesi käsul lasti Ryan ja kaks tema saatjat maha. Nüüd hakkas Jones kartma vastutusele võtmist. Sektiliikmed teadsid, et nad peavad 18. novembril jooma tsüaankaaliumi ja limonaadi kokteili. Mõned liikmed üritasid põgeneda, kuid eluga pääses umbes 80 inimest. Enesetapjate hulgas oli palju neegreid, aga ka

Ususekti Rahva Tempel juht Jim Jones kuulus juba 1965. aastal oma jüngritele peatselt saabuvat tuumakatastroofi.

vanu ja sotsiaalselt allakäinud inimesi, keda Jones oli enda ümber koondanud juba Californias. Ellujäänud sektiliikmed kinnitasid seda ning teadsid rääkida, et Jonesi koloonia meenutas "troopilist GULAGi".

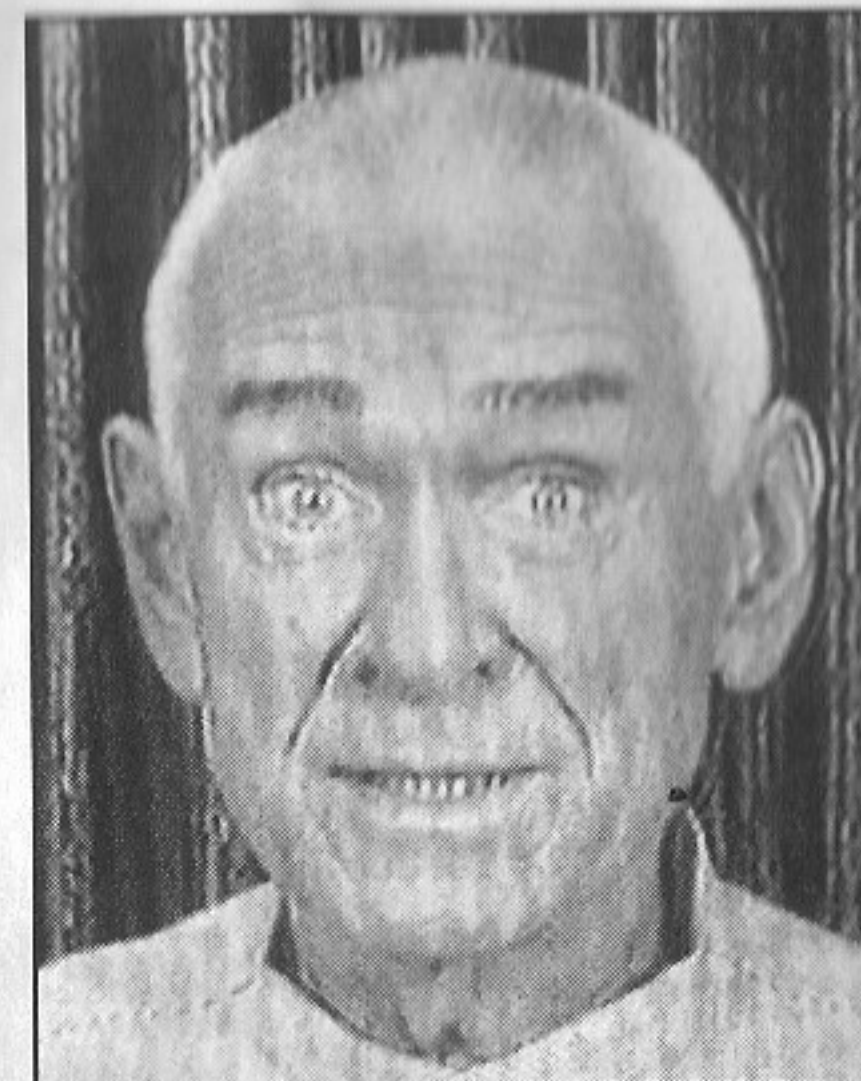
See kollektiivne enesetapp ei jäänud viimaseks.

5. oktoobril 1994 leiti Šveitsis Fribourgi kantonis Cheiry lähedal 23 inimese surnukehad, samal ööl avastati Granges-sur-Salvani lähedal põlevast talust veel 25 laipa. Kõik 48 ohvrit olid kuulunud 80. aastate alguses asutatud sekti Rist ja Roos. Politsei arvates sai draa-

ma alguse sekti asutajate võimuvõitlusest. Ohvrite hulgas olid ka mõlemad sektijuhid. Sekti liikmed olid tapetud kuklalasuga või surmava süstiga. 1995. aasta detsembris avastati Prantsusmaal Grenoble'i lähedal 14 samasse sekti kuulunud inimese söestunud surnukehad.

26. märtsil 1997 vapustas USA-d 39 usufaanatiku enesetapp. Samal päeval läksid anonüümse telefonikõne peale San Diego lähedal asuvasse luksusvillasse kaks šerifiablist ja leidsid sealt 21 naise ja 18 mehe surnukehad. Villa esmasel ülevaatusel torkas silma, et see oli täis Internetti ühendatud arvuteid. Mis oli kollektiivse enesetapu põhjus?

Elust lahkunud kuulusid Taevavärava (*Heaven's Gate*) nimelisse usu-

Sekti Taevavärav juht Marshall Applewhite, nagu tema jüngridki, jäädvustas ennast enne vabaturma minekut videofilmile.

Kõik enesetapjad olid ühtmoodi rietatud, lamasid selili, käed külgedel, kaotud lilla riidega.

24. märtsil 1997 kandsid politseinikud San Diego lähedal asuvast luksusvillast välja 39 vabasurema läinud usufanaatiku surnukehad.

lahku, mille eesotsas seisis kahtlase kuulsusega muusikaproffessor Marshall Applewhite, kes oli noori värvanud juba 70. aastatel. Applewhite lubas, et neid, kes end tapavad, ootab peagi taassünd ufolaste kosmoselaeva pardal. Viimane pidavat saabuma kohe Hale'i-Boppi komeedi järel. Applewhite oli tüüpiline karismaatiline usulahu liider. Selline juht on võimeline oodatava apokalüpsise eel pakkuma inimestele veenvat nägemust ning neid enda järel viima.

Enesetapp luksusvillas pandi toime kolmes jaos: esimesel päeval võttis endalt elu 15, teisel päeval samuti 15 ja kolmandal päeval 9 inimest. Surm oli saanud hiigelsuures koguses manustatud unerohu fenobarbitaali läbi.

Asja uurimisel selgus, et enesetapjad olid eduka arvutigraafikafirmaga Higher Source seotud spetsialistid, kes täitsid Interneti kodulehekülgede kujundamise tellimusi. Neil oli Internetis ka oma kodulehekülg "Taevavärv". Surmaminejad jätsid maha video, milles nad ütlesid oma viimased läkitused ja kinnitasid, et lähevad paremasse maailma. Fanaatikud nägid märki elust lahkumiseks Hale'i-Boppi komeedi lähenemises.

Läbi aegade on usuhullud pannud toime enesetappe ja veriseid mõrvu

- 973. aastal tappis Massada mägikindluses end 960 juuti, et mitte langeda roomlaste kätte. Nende hulgas oli palju naisi ja lapsi.
- 999. aasta detsembris võtsid kõikjal Euroopas tuhanded naised ja mehed endalt elu kartuses, et aastal 1000 tuleb maailma lõpp.
- XII sajandil oli Liibanonis islami Assasini ususekti juhil, keda kutsuti Mägede Vanakeseks, oma pooldajate üle nii suur mõju, et nood mõnikord tema üleskutse peale tosinate kaupa kaljult alla hüppasid, uskudes, et oma kuulekuse eest pääsevad ilusate naistega täidetud paradiisi.
- XVI sajandil uputas 1500 vaga serbia neitsit end jõkke, et mitte langeda türki sõdalaste kätte.
- Mahdi (tõlkes õigeusklik) viis 1885. aastal Sudaanis fanaatilised moslemid ülestõusule Briti kolonistide vastu. Tuhanded fanaatikud tapeti kuulipildujavalangutega. Enesetapjad surid, huultel palve, mis pidi neile ususõjast osavõtmise eest tagama pääsu taevariiki.
- 1989. aasta aprillis tappis Viimsepäeva Pühakute sekti juht Jeffrey Lundgren koos 12 kaaslasega Ohio osariigis viieliikmelise perekonna ja jõi ohvrite verd. Sama aasta kevadel korraldas Santeria sekti juht ülempreester Sara Aldrette rituaalmõrvu, mille ohvriks langes 20 inimest.
- 14. detsembril 1990 pidas Frederico Padres Mija oma pooldajatega Mehhikos Tijuanas musta missat, mille ajal laskis ringi käia surmavat punši. 12 inimest suri, nende hulgas kolm last.
- 20. märtsil 1995 lasid Jaapani Aumi sekti liikmed mitmes Tokyo metroojaamaš vagunitesse mürkgaasi sariini. 12 inimest sai surma, üle 5000 vajab arstiabi. Sekti *Aum Shinri Kyo* (Ülim Tõde) asutas 1987. aastal 34-aastane pime Shoko Asahara (õige nimega Chizuo Matsumoto), kes väitis, et ta on Himaalajas askeetlike harjutuste abil õppinud õhus hõljuma. Autoritaarne sekt hoidis oma liikmeid koos terroriga ega kohkunud tagasi ka mõrvaähvardustest.

"Jeesuse" tagasitulek

Uus messias kandis prille, armastas kuulutada jumalasõna ja tulistada. Koolis õppis tulevane messias küll halvasti, kuid see-eest suutis Uue Testamendi pähe tuupida. Pärast koolitunde läks ta küüni ja palvetas tundide kaupa. Nuttis ja palvetas.

1993. aastal 33-aastaseks saanud messias David Koresh (õige nimega Vernon Howell) oli fanaatilise ususekti *Davidianer* (taavetlased) juht, kellel oli paar tuhat pooldajat. Nooruses rändas ta Austraalia kõrbes, kasvatas endale juuksed õlgadeni. 80. aastate alguses pöördus ta USA-sse tagasi. 1987. aastal asus ta seitsmenda päeva adventistide hulgast lahku löönud grupi etteotsa ning võttis endale nimeks David Koresh. Ta uskus, et pärineb Taaveti suguvõsast, sellepärast nimetas ta ka oma sekti liikmeid taavetlasteks. Oma emale rääkis messias korduvalt, et ühel päeval tuleb tal oma usu pärast surra.

Texases Wacos asuvas üksildases farmis seati sisse sekti keskus, kus elas pidevalt umbes sada taavetlast. Elati rangete reeglite järgi: ei alkoholi, kohvi ega liha. Naised pidid kandma maani ulatuvaid kleite. Sekti liikmed remontisid laguneva farmi, paljud neist töötasid põllul või lähedal asuvas linnas. Kes tiserina, kes ehitustöölisena, üks isegi advokaadina. Naabreid neil ei olnud. Farmid asusid üksteisest kaugel ja igaüks elas oma elu. Linnas ei hakanud sekti liikmed millegagi silma. Vaiksel ja sõbralikult tegid nad kauplustes oma sisseoste ja lahkusid naeratusena...

Elu farm-kindluses seisnes põhiliselt palvetamises — kuni 15 tundi päevas.

Taaveti sekti juht David Koresh oma jäungritele jutlustamas.

Taavetlaste sekt muutis Wacos asuva farmi oma keskuseks. Pärast esimest tulevahe-tust politseinikega barrikadeerisid taavetlased end ja keeldusid alla andmast.

David Koresh jutlustas ja jutlustas. Vahel sattus nii hoogu, et haaras taskust revolveri ja hakkas õhku tulistama.

Sektis nõuti karskust ja kasinust, kuid ühe erandiga. Koresh tohtis igal ajal magada ükskõik millise naisega.

"Ma olen Jeesus," tavatses ta öelda, "mida rohkem lapsi minust siia ilma tuleb, seda varem saabub paradiis." Sekti naistele olevat ta teinud 15–20 last.

Londoni puuviljakaupmees ja sekti jünger Tony Kakouri, kes palvetas kuus nädalat koos Koreshiga, meenutas: "Ta selgitas mulle: "Mina olen Jeesus Kristus, kes on koos suure paksuga (ameerika slängis peenis) Maa peale tagasi tulnud." Endine jünger rääkis usuhüllu seksimaaniast: "Ta ütles alati, et piiblis on kirjäs, et tema peab maailma rahivastama õigete lastega. Koresh pidas end ainukeseks, kes tohtis lapsi sigitada. Kui abielupaarid tema juurde tulid, lahutati nad otsekohe. Naisi pidas ta enda omaks, magades nendega ikka ja jälle. Igalt naiselt tahtis ta ühte last. Seksimise eest jagas ta hindeid kümnepallise skaala järgi. Ka siis, kui ta "piiblitundi" andis, uhkustas ta oma potentsiga, kirjeldades kuni iiveldama ajavate üksikasjadeni oma vahekordi."

Eksjünger Andreas Georgalli: "Koresh pidas enda jumalikuks õiguseks abielunaistega oma lõbuks ohjeldamatult seksida. Abikaasade silmade all tõmbas ta nende naistega ringi. See andis talle võimu tunde." Isegi kümneaastasi tüdrukuid olevat ta öösiti voodist välja rebinud ja sundinud endaga seksima.

Eksjünger Robyn Bunds: "Ta rääkis mulle, kuidas ta ühe 13-aastase vägistis. Ta ütles, et tüdruku süda oli värisenud nagu kinnipüütud hirmunud metsloomal. Nii olevat olnud kõigi tüdrukutega esimesel ööl."

Mrs. Little lahkus sektist tülgaustundega: "Ma järgnesin Koreshile ühte ruumi koos grupi poiste ja tüdrukutega. Mõned neist ei olnud isegi veel 13-nased.

Kui politsei hakkas farmi ründama, süütasid usu-fanaatikud hooned põlema.

les reporteritele: "Siin näete vana pilti minu lapsest. See on minu David, blondide lokkidega poiss. Sellisena jääb ta alatiseks minu mällu — kui ingliske, minu väike kingitus jumalalt."

1988. aastal, pärast mingit tulevahetust, kuulutas Koresh end sekti juhiks ja selgitas: "Kui piibel õigust räägib, siis olen ma uus Jeesus Kristus. Minu sõnad on pühad. Kes minu sõna ei kuula, on määratud surmale."

29. veebruaril 1993 tahtis politsei kindluse läbi otsida. Ilmselt oldi koguduses aktsioonist teadlikud, sest politseinikud võeti vastu marulise automaaditulega. Viis politseinikku sai kohe surma. Muide, David Koresh ostis oma peakorteri tarvis täiesti legaalselt 200 tulirelva ja ühtekokku 1,8 miljonit padrunit. Arsenali kuulusid ka soomust läbistavad kuulid.

Esimene tulevahetus kestis 45 minutit. Kindluses sai surma vähemalt seitse taavetlast. Farmis viibis sel ajal 110 inimest, kelle hulgas oli umbes 30 last.

Madin kindluse ümber tuuris mitu päeva. Iga kahe tunni tagant edastasid kohalikud raadiojaamad hullumeelse messiase läkitusi: "Kurjus valitseb maailma,

Koresh astus nende ette ja rääkis viis tundi eneserahuldamisest. Ta kasutas rõvedaid väljendeid ja selgitas, kuidas nad peaksid end kõige paremini rahuldama. Samuti pidid nad edaspidi lubama end temal kaaperdada. See oli jõle. Mul tekkis tülgaustus."

Messias hüpnootiseeris oma pooldajaid: "Jumal on mulle ilmunud ja käskis mul magada siin kõigi abielunaistega. Ma pean oma seemne nende kehasse kandma..."

Vanemad andsid lahkelt oma tütre "Jeesusele" seemendamiseks. Usuvend oli koguni nii tubli, et rasestas ühe 12-aastase tüdruku. Ta plaanitses "Neljandat riiki". Kõik tema lapsed pidid kuuluma "väljavalitud rahva" hulka, mitte "rämpsude" hulka, nagu uskumatud väljaspool tema maailma.

Davidi ema Jean Holub ütles

FBI ja politseinike organiseeritud suurejooneline piiramisaktsioon lõppes sellega, et farm põles maani maha.

kurjus on võitnud headuse. Ma olen lootus, ainult mina suudan inimkonda hukatusest päästa.”

Raadioläkituse eest oli hull nõus lapsi kahekaupa vabaks laskma. Farmist kostis öösiti kirikulaule.

3. märtsil saatis David veel ühe kasseti, millele ta oli jäädvustanud ainult ühe lause: ”Algamas on maailma lõpp, kõik inimesed surevad, ainult meie siin kindluses jääme elama.”

Politsei valmistus uueks rünnakuks. 500 FBI ametnikku piirasid farmi ümber.

4. märtsil lülitasid piirajad farmis voolu välja.

Koresh teatas: ”Ma ei anna alla, ma ootan jumala edasisi käske.”

Koreshi naaber Lloyd Sandstrom ütles: ”Sekti liikmed ostsid paar nädalat tagasi 3000 dollari eest toiduaineid. Panipaikades on varusid 5 aastaks.”

FBI ei julgenud alustada tormijooksu, kartes laste elu pärast. Suure toiduaine- ja laskemoonavaru tõttu võis piiramine kujuneda üpris lootusetuks ettevõtmiseks. Kaks generaatorit andsid farmile voolu. Õues oli kaev. Pärast seda, kui järjekordsed läbirääkimised sekti juhiga ummikusse jooksid, võttis politsei kasutusele uue taktika: päevade viisi tiirlesid madallennul üle farmi helikopterid. Peale selle lasti võimsatest valjuhäälditest jõululaule. FBI ja spetsiaalüksus ATF lootsid sektidraama kiirele lahendusele. Ka isehakanud messias näis olevat verest välja löönud, sest ta teatas, et tema sekt on valmis alla andma niipea, kui nad saavad jumalalt vajaliku märguande. Piiramise iga päev läks maksümaksjatele maksma umbes pool miljonit dollarit. Politsei pakkus oma piiramisaktsiooniga kõvasti üle, sest oli selge, et usufanaatikud naljalt ei alistu ning võivad panna kae oma elu külge. Nii läkski.

Draama viimane vaatus mängiti maha 19. aprillil 1993: piiramise 51. päeval üritas politsei vallutada farmi tankidega. Sekti liikmete süüdatud tulekahjus hukkus David Koresh koos oma 85 fanaatikuga, kelle hulgas oli ka 17 last. Üheksa inimest pääses eluga.

Waco farmis toimunud draamale järgnes kahe aasta pärast teine vaatus: 19. aprillil 1995 kell 9.02 hommikul plahvatas Oklahoma City üheksakorruselise föderaalhoone ees kahetonnine autopomm, mis tappis 168 ja vigastas 500 inimest. Võimas plahvatus rebis ära hoone fassaadi ja paiskas kiviprügi ning klaasikillud kaugele laiali. Texase numbrimärgiga väikebuss, millesse pomm oli paigutatud, purunes täielikult ja selle telg leiti hiljem kahe kvartali kauguselt. Telje keemiline analüüs näitas, et pomm oli valmistatud mineraalväetistest ja kütteõlidest. Rusude vahelt leiti väga vähe ellujäänuid. Kolmandal korrusel asunud lastepäevakodu 42-st lapsest jäi ellu vaid üksainus. 5. mail lõpetati hukkunute otsimine ja varemed lasti õhku.

See oli esimene terroriakt USA territooriumil väljaspool New Yorki.

Plahvatuspäeva hommikul kell 9.21 peeti Perry teel kinni eruseersant Timo-

Oklahoma büroohoone pärast autopommi plahvatust.

thy McVeigh, kuna ta sõitis juhiloata. Tema juurest leiti püstol ja nuga. Relvakandmise luba tal polnud. McVeigh' välimus oli peaaegu identne selle mehega, keda pommiplahvatuse pealtnägijad olid vahetult enne aktsiooni näinud.

McVeigh sündis 1968. aastal Perfdletonis, 15 miili Niagara Falls'ist ida pool. Ta oli väga intelligentne õpilane. Siiski ei saanud ta sisse ülikooli programmeerimiseriälale ja läks hoopis armeesse, kus osales Iraagi-vastases operatsioonis ”Kõrbetorm”. Pärast armeest lahkumist läks McVeigh oma sõjasõbra venna farmi Dexteris Michigani osariigis, kus ta hakkas huvi tundma anarhistlike ideede ja terrorismi vastu, kohtus neonatside ja rassistidega. Hiljem astus ta paremradikaalse organisatsiooni ”Arizona Patrioodid” liikmeks. Kohtus ütles McVeigh, et korraldas pommiplahvatuse kättemaksuks Koreshi ja tema jüngrite hukkamise eest. 2. juunil 1997 tunnistasid vandemehed McVeigh' süüdi ja kohus mõistis terroristile surmanuhtluse.

Jalgpallivõistluste mustad päevad

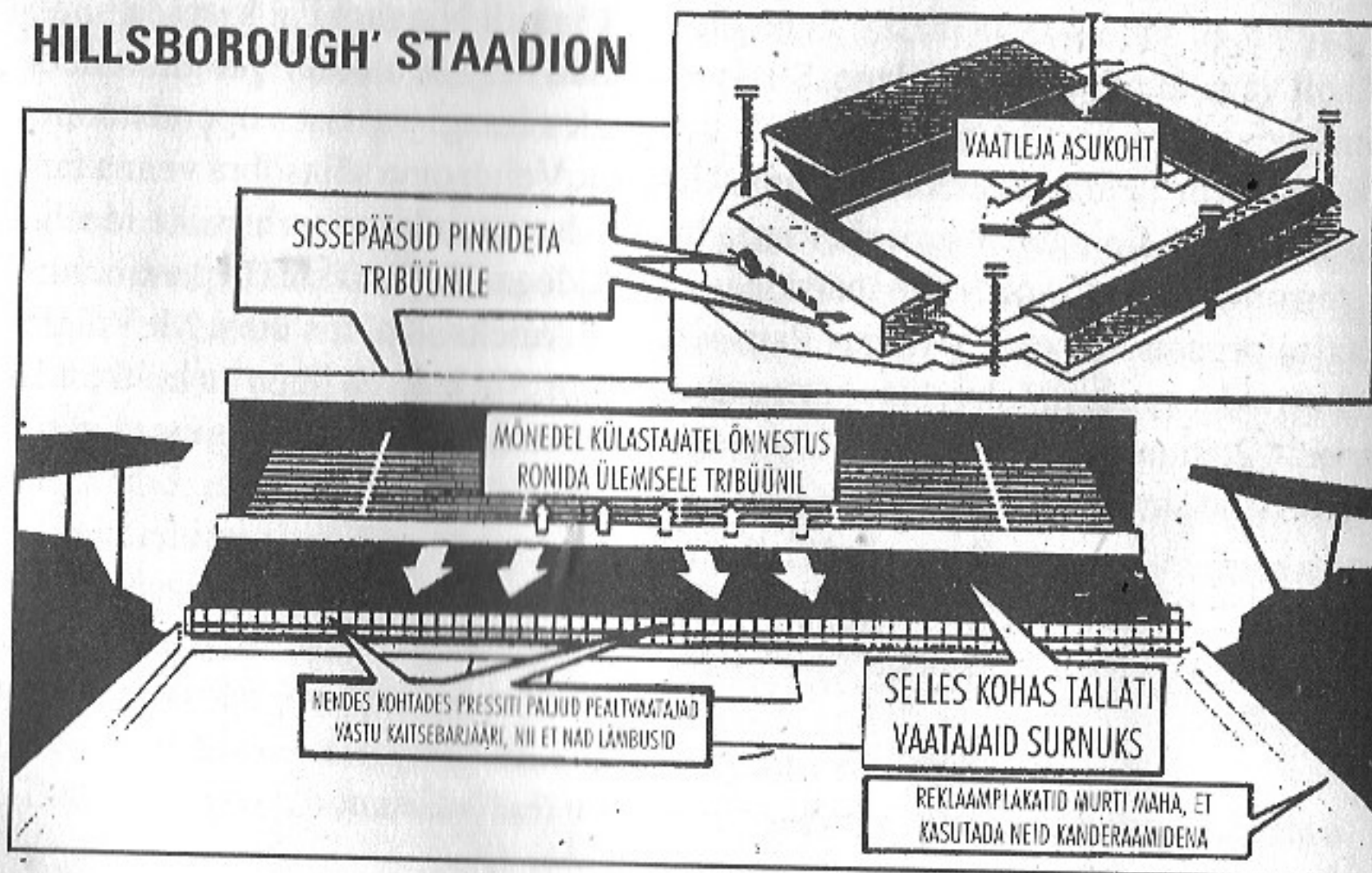
Laupäev, 15. aprill 1989, jääb musta päevana kogu maailma spordi ajalukku. Inglismaal Sheffieldis Hillsborough' staadionil hukkus pealtvaatajate seas tekkinud rüsinas 95 inimest, rohkem kui 200 sai vigastada.

Palju inimesi nõudnud õnnetus juhtus kuus minutit pärast mängu algust, kui politseinikud avasid kaks raudust, mille taha oli kogunenud kolm kuni neli tuhat jalgpallifänni. Paljudel neil olid küll piletid, mida nad pahaselt zestikuleerides ette näitasid, kuid umbes üks kolmandik sisselastutest olid piletita. Politseinikud kaotasid kontrolli olukorra üle. Inimesed tormasid jooksuvalu seisukohtadega tribüünile, mis oli juba niigi pealtvaatajaid paksult täis. Paanilises rüsellemises paisati üksteist pikali ja tallati surnuks. Paljud pressiti vastu staadioni kaitsebarjääri, nii et nad lämbusid. Osa vaatajaid püüdis ennast päästa üle barjääri või teisele, kõrgemale tribüünile ronimisega. Kaitsebarjääris olevad väravad avati liiga hilja. Kõik see toimus nii lühikese aja jooksul, et tribüüni teises otsas oma poolehoidu avaldanud *Nottingham Forest*'i fännid ei saanud algul üldse aru, mis on juhtunud. Valjuhääldajate kaudu avaldasid nad pahameelt "rahurikkujate" aadressil.

Paljud pealtvaatajad said alles siis asjast aru, kui politsei mängu katkestas ja käskis mängijatel väljakult lahkuda.

Üks kaitsebarjääre, mis oli püstitatud selleks, et publik ei pääseks staadionile, varises rahvamassi surve all kokku. Ohvrite hulgas oli ka Liverpooli meeskonna fänne, kes olid oma silmaga näinud tulekahju Heyseli staadionil.

HILLSBOROUGH' STAADION

Kaitsebarjäär sai paljudele rüsinasse sattunutele saatuslikuks.

Kindlalt pääsesid need, kellel õnnestus ronida ülemisele tribüünile.

Paanilises rüsinas pressiti paljud pealtvaatajad vastu kaitsebarjääri võret, nii et nad lämbusid.

ali, vaid kogu mass tormas vastu kaitsebarjääri.

Staadion muudeti hiigellaatsaretiks. Abistajad kummardusid haavatute ja surijate kohale. Muljuda saanutele anti hingata hapnikku, kuid nii mõnegi puhul oli selge, et inimene jääb küll ellu, kuid pöördumatute ajukahjustustega. Arst Phillipsi sõnul ei jätkunud esmaabivahendeid. Kui ta tahtis ühele raskesti vigastatule anda hapnikku hingata, selgus, et balloon oli tühi. Linna tänavad olid täis kiirabi- ja tuletõrjeautosid. Inimesed otsisid sõpru ja omakseid. Varsti hakkasid Liverpooli fännid staadionile lilli tooma, järgnesid pärjad. Kuni Sheffieldi katastroofini oli Inglismaa staadionidel kaheksateistkümne aasta jooksul hukkunud rohkem kui 250 inimest.

29. mail 1985 toimus Brüsselis Euroopa karikasarja finaalmatši mäng Itaalia *Juventus* ja Inglise *Liverpooli* vahel. 60 000 vaatajat mahutavale Heyseli staadionile oli lisaks belglastele ja teiste maade jalgpallihagetele saabunud matši jälgima 20 000 inglasi ja 15 000 itaallast. Inglise jalgpallifännid hakkasid hulgitanitsemise juba võistluspäeva hommikul. Erirongiga Inglismaalt Brüsselisse saabunud jalgpallihagid keeldusid kategooriliselt tasumast bussisõidu eest raudteejaamast staadionile või kesklinna ning võtsid jõuga ühelt bussijuhilt ära tema rahakoti.

Keskpäeval võis Heyseli staadioni läheduses asuvatel haljasaladel näha tuhandeid võõraid, põhiliselt inglasi, kes jõid, laamendasid, suplesid alasti püskkaevudes või magasid esimest peatait välja. Kauplustest võtsid purjus inglased kastide kaupa õlut, jättes arve tihti maksmata. Mida aeg edasi, seda jultunumaks

Liverpoollane Stewart McGeagh ütles pärast seda, kui ta oli rüsinast eluga pääsenud: "Seal all olid surnud neljas reas üksteise otsas ning inimesed ronisid üle nende."

Varasemate kurbade kogemuste tõttu oli staadionil tohtu hulk politseinikke, kuid need ei saanud katastroofi vältimiseks midagi ära teha, sest nad olid pealtvaatajatest eraldatud kõrge barjääriga.

Kolm tundi pärast katastroofi ütles üks politsei kõrge ametnik, et ta andis käsu värava avamiseks, sest nii on alati tehtud, kui ukse taga seisab palju inimesi. Kuid seekord ei hajunud viimasel minutil sisselastud jalgpallihagid ühtlaselt lai-

muutus inglase käitumine. Nad rüüstasid juvelikaupluse ning panid ka paljudes teistes kauplustes toime väiksemaid ja suuremaid vargusi. Itaallased ei käitunud küll nii väljakutsuvalt kui inglased, kuid ähvardasid inglasi nugade ja kokkupandavate lipuvarrastega, üks inglase olemasolevat koguni noahaava.

Hoidmaks inglasi ja itaallasi mängu ajal üksteisest lahus, olid korraldajad müünud piletid teadlikult nii, et võõrad ei satuks staadionil kõrvuti sektoritesse. Et aga paljud belglased olid müünud piletid vaheltkasuga edasi, sattusid itaallased ikkagi inglase lähedusse. Just seal hakkasidki mõni minut enne mängu algust hargnema traagilised sündmused, mille tunnistajaks said televisiooni vahendusel miljonid inimesed 80 riigis.

Esmalt kõlasid vastastikku lööp, ähvardused ja mõnitused. Seejärel hakkasid lendama pudelid ja kivid; kostsid signaalpadrunite lasud. Peagi tungisid agressiivseks muutunud purjus inglased sadade kaupa kõrvalsektoritesse ning lasksid käiku kivid, terastorud ja kaivad. Itaallased põgenesid paanikas astmeidpidi allapoole. Betoonest piirdesein ei pidanud inimmassi survele vastu ja purunes seitsme meetri pikkuselt, mattes vaatajaid enda alla.

Alles massirahutuste mahasurumiseks mõeldud eritüksuste ja ratsasandarmite saabumine staadionile veerand tundi hiljem tegi purjus määrtsejate möllule lõpu. Hukkus 38 inimest (30 neist olid itaallased), 275 inimest toimetati haiglasse ja 437-le osutati esmaabi kohapeal. Euroopa Jalgpalliliidu (UEFA) juhtkond, klubide esindajad ja kohalikud võimud otsustasid erakorralisel nõupidamisel matši siiski maha pidada, kartes, et selle ärajätmine võib olukorra uuesti kontrolli alt välja viia. Võistlus algas poolteist tundi hiljem ja lõppes *Juventus* 1:0 võiduga.

Belgia valitsus pani süü toimu- nu eest inglasele. Suurbritannia peaminister M. Thatcher võttis süü omaks ja nimetas toimunut "hübiks kogu Inglismaale". Võistluste korraldajad otsustasid edaspidi rakendada rahu ja korra tagamiseks täiendavaid julgeolekuabinõusid. Suurbritannia valitsus omakorda keelas pärast pikki kõhklusid alkohoolsete jookide müügi staadionil ja nende kaa-

Heyseli staadionil on emotsioonid üles köetud ja algab see, mida psühholoogid nimetavad spon- taanseks rahutuseks. Purjus inglise jalgpallihagid ründavad belgia fänne.

Heyseli staadionil toimunu tõestas veel kord, et juhitamatu rahvahulk käitub nagu loomakari.

Šokk Heyseli staadionil. Nii mõnigi esitas endale küsimuse: mille nimel pidid inimesed hukkuma?

savõtmise sinna. 30 suuremal staadionil otsustati üles seada varjatud telekaamerad jalgpallihagete jälgimiseks.

Jalgpallihuligaanide määramine pole mingi omaette nähtus, vaid sellel on täiesti konkreetseid sotsiaalseid põhjused. Inglise sotsioloogide uuringute põhjal on tüüpilised jalgpallihagid noored töötud, kes on üles kasvanud vaestes perekondades. Perspektiivitunde puudumine tõukab neid tihtipeale vägivallale, milles nähakse ainsat vahendit eneseväljenduseks. Niisugune publik läheb kergesti kaasa ka marurahvuslikult meelestatud neofašistide algatatud provokatsioonidega. Nagu kinnitas Brüsseli veresauna videosalvestuste hilisem läbivaatamine, olidki kakluse algatajad eriettevalmistuse saanud löömamehed neofašistlikust Rahvusrindest. Rahvusvaheline Jalgpalliföderatsioon (FIFA) on tundnud tõsist muret neofašistlike meeleolude ja koos sellega vägivallailmingute kasvu pärast jalgpallipubliku seas — mitte ainult Inglismaal, vaid ka teistes arenenud kapitalistlikes riikides, nagu Saksamaa ja Prantsusmaa.

Jalgpallihuligaanid võiks tinglikult jagada nelja põhi gruppi:

- vaestest perekondadest pärit noored, kes on liitunud paremäärmuslike grupeeringutega ning kes üritavad huligaanitsedes saavutada grupis kas autoriteeti või koguni juhtpositsiooni;
- keskklassist pärit parempoolsete vaadetega jalgpallifännid, kes otsivad staadionidel toimuvates kaklustes seiklusi, mis nende kodanlikus argielus puuduvad;
- võõrtööliste lapsed teisest ja kolmandast generatsioonist, kes liituvad gruppidesse, et koos vastu seista välismaalastevaenulikele põliselanike grupeeringutele. Kahjuks lähevad võõrtöölised sageli ilma põhjuseta kaitselt üle rünna-kule;
- vasakpoolsed radikaalid, uushipid ja teised, kes leiavad oma identiteedi alles avalikus konfliktis neonatsidega.

Muidugi on veel teisigi põhjusi, miks jalgpallistaadionid on kujunemas vägivallatsemise paigaks, kuid üksikasjalisem analüüs pole selle raamatu ülesanne.

Ohvriterohkeimad intsidendid jalgpallistaadionidel

24.05.1964. Lima staadionil puhkesid pärast Argentina võitu Peruu üle massilised kaklused. Tekkinud rüsinas sai 350 pealtvaatajat surma, üle 500 vigastada.

23.06.1968. Buenos Airese jalgpallistaadioni värava juures sai Rio de la Plata-Boca Juniorsi mängu ajal tekkinud rüsinas surma 73 inimest.

17.09.1968. Türgis Kayseris sai jalgpallivõistluste ajal puhkenud kaklustes surma 44 ja vigastada 600 pealtvaatajat.

2.01.1971. Glasgow' jalgpalliklubi Celtic staadionil Ibrox-Parkis varises mängu ajal Rangersi vastu kokku pealtvaatajate tribüün. 66 inimest sai surma ja 108 vigastada. See oli enne Sheffieldi juhtumit suurim Briti staadionidel toimunud katastroof.

17.02.1974. Kairo staadionil trambiti surnuks 48 inimest pärast seda, kui *Zamaleksi* pooldajad enne *Zamaleksi–Dukla Pragi* mängu barjäärid maha murdsid.

8.02.1981. Pärast *Olympiakos Pireus–AEK Ateena* mängu hakkasid pealtvaatajad tunglema suletud värava ees: 21 surnut ja üle 50 vigastatu.

20.10.1982. 60 inimest jätsid oma elu pärast Ufaa karikamängu Moskva *Spartakuse* ja *FC Haarlemi* vahel, kui staadionilt lahkumisel puhkes paanika.

18.11.1982. Kakluste tagajärjel puhkes paanika Kolumbia Cali staadionil, 24 inimest sai surma, rohkem kui 200 vigastada.

11.05.1985. Inglismaal Bradfordi staadionil puhkenud tulekahjus hukkus 56 pealtvaatajat.

27.05.1985. Enne Méxicos toimunud Mehhiko meistrivõistluste finaal mängu puhkenud rüsinas sai kümme inimest surma.

29.05.1985. Brüsselis Heyseli staadionil tungisid inglise jalgpallihuligaanid kallale itaalia fännidele. Tekkinud paanikas ja rüsinas sai 39 inimest surma ja rohkem kui 450 vigastada.

10.03.1988. Tripolis varises Liibüa–Malta jalgpallimatši ajal betoonsein pealtvaatajate tribüünile. Hukkus umbes 20 inimest.

12.03.1988. Nepaali pealinnas Katmandus puhkes mängu ajal alanud tormi tõttu paanika. Rohkem kui 95 inimest sai surma (teistel andmetel 71) ja üle 100 vigastada.

15.04.1989. Karikavõistlustel Sheffieldi staadionil *FC Liverpooli–Nottinghami* mängu ajal puhkenud rüseluses sai surma rohkem kui 100 inimest ja vigastada 200.

16.10.1996. Jalgpalli MM-i valikmängu Guatemala–Costa Rica eel tekkinud rüseluses sai Guatemala City Mateo Florese nimelisel rahvusstaadionil surma vähemalt 78 ja vigastada 127 inimest.

Meediaprintsess Diana

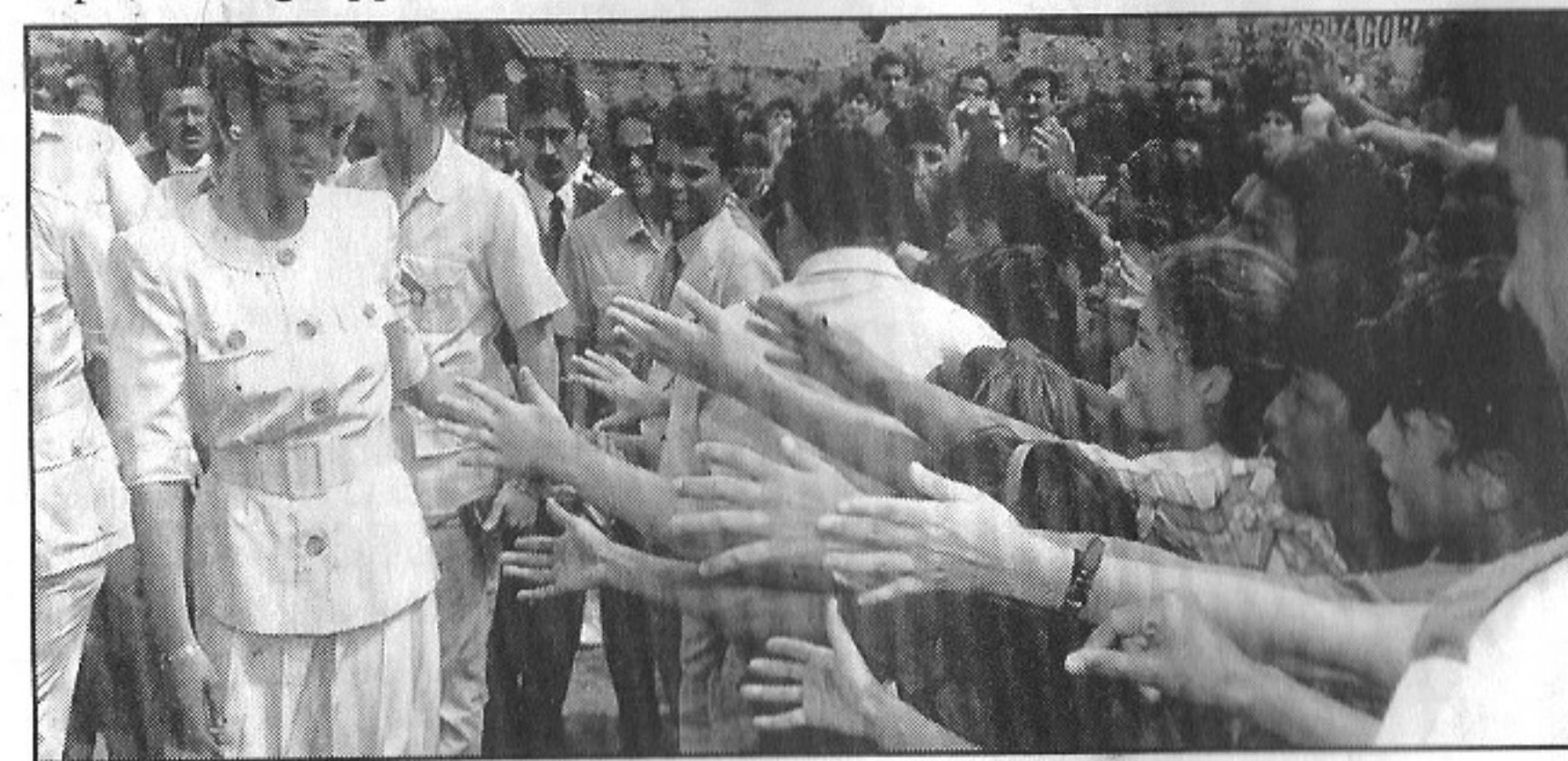
Diana traagiline surm autoõnnetuses 31. augustil 1997 vapustas kogu maailma avalikkust. USA president Bill Clinton tegi seoses Diana hukkamisega protokolli vastaselt telekaamerate ees avalduse, tema eeskuju järgis ka Venemaa president Boriss Jeltsin ja mitmed teised poliitikud.

Inglise ajakirjandus ja televisioon võimendasid kurba sündmust, muutes üldrahvaliku leina massipsühhoosiks. Buckinghami palee ja Diana viimase elupäeva Kensingtoni palee värava ette toodi kümneid tuhandeid lillekimpe. Mõne päevaga osteti kogu London lilledest tühjaks. Kauplused saatsid kiiresti tellimusi isegi kaugele Lõuna-Aafrika Vabariiki. Paljud inimesed seisisid kuni üheksa tundi järjekorras, et teha St. James'i palees sissekanne ühesse 43-st kaastundevaldusraamatust, sajad tuhanded avaldasid kaastunnet Interneti kaudu.

Ainult Balmorali lossis, kus kuninganna Elizabeth II veetis koos perekonnaga suvepuhkust, ei läinud keegi endast välja. Polnud ju Diana pärast lahutust prints Charlesist enam kuningliku perekonna liige ja sellepärast ei kiirustatud ka ametlikku avaldust tegema. Kuid kindlasti taipas lõpuks ka kuninganna, et Pariisis hukkunud Diana ei olnud ainult tema poja eksabikaasa, ning üldsuse survele ei tahtnud ta televisioonis. Lõpuks langetati isegi Buckinghami palee katusel lipp poolde vardasse. Matuserongi teekonda pikendati kuue kilomeetrini, et rahvahulgad saaksid Dianale viimast austust avaldada.

Diana surm šokeeris maailma, nii nagu omal ajal Kennedy atentaat või Marilyn Monroe enesetapp.

Diana elu oli alanud nagu muinasjutus uhkete pulmadega, muutus siis seebi-ooperiks ning lõppes tragöödiana.

Lihtsate inimeste suur õnn näha kuulsat printsessi oma silmaga. Diana riiklikul visiidil Brasiilias 1991. a.

Aasta pulm. Diana Spenceri ja prints Charlesi laulatuse 29. juulil 1981.

29. juulil 1981 jälgis 750 miljonit inimest kogu maailmas telerite ees Walesi printsi Charles Philip Arthur George Windsori ja 20-aastase leedi Diana Spenceri laulatust St. Pauli katedraalis Londonis. Muinasjutuline vaatepilt aitas inglased vähemalt mõneks päevaks unustada oma suure tööpuudusega seotud mured.

Kõigi tundemärkide järgi oli tegemist armastusabieluga. Prints Charles oli leidnud oma muinasjutuprintsessi. Diana õed ei soovitanud tal printsiga abielluda. Muidugi ei võtnud Diana nõu kuulda. Pärast uhkeid pulmi algas tema tõus ujedast lasteaiakasvatavast südame printsesiks. Kui Diana 1982. aastal tõi ilmale troonipärija prints Williami ja 1984. aastal varumehe prints Harry, näis tema õnn olevat täiuslik.

Tegelikult hakkasid unelmate paari suhted jähkema juba enne esimese poja sündi. Prints Charles eelistas üksinda Šotimaal kalastada ning Diana jäi omapead. Välise sära varjus jäid üldsusele märkamata need klassikalised tegurid, mis ohustavad ka lihtsurelike kooselu.

Esiteks oli abikaasade vanusevahe liiga suur. Teiseks olid kuningliku perekonna nõudmised troonipärija abikaasale liiga kõrged. Selliseks eluks polnud keegi Dianat ette valmistanud. Värskel printsessil oli raske leppida sellega, et tal pole enam õi-

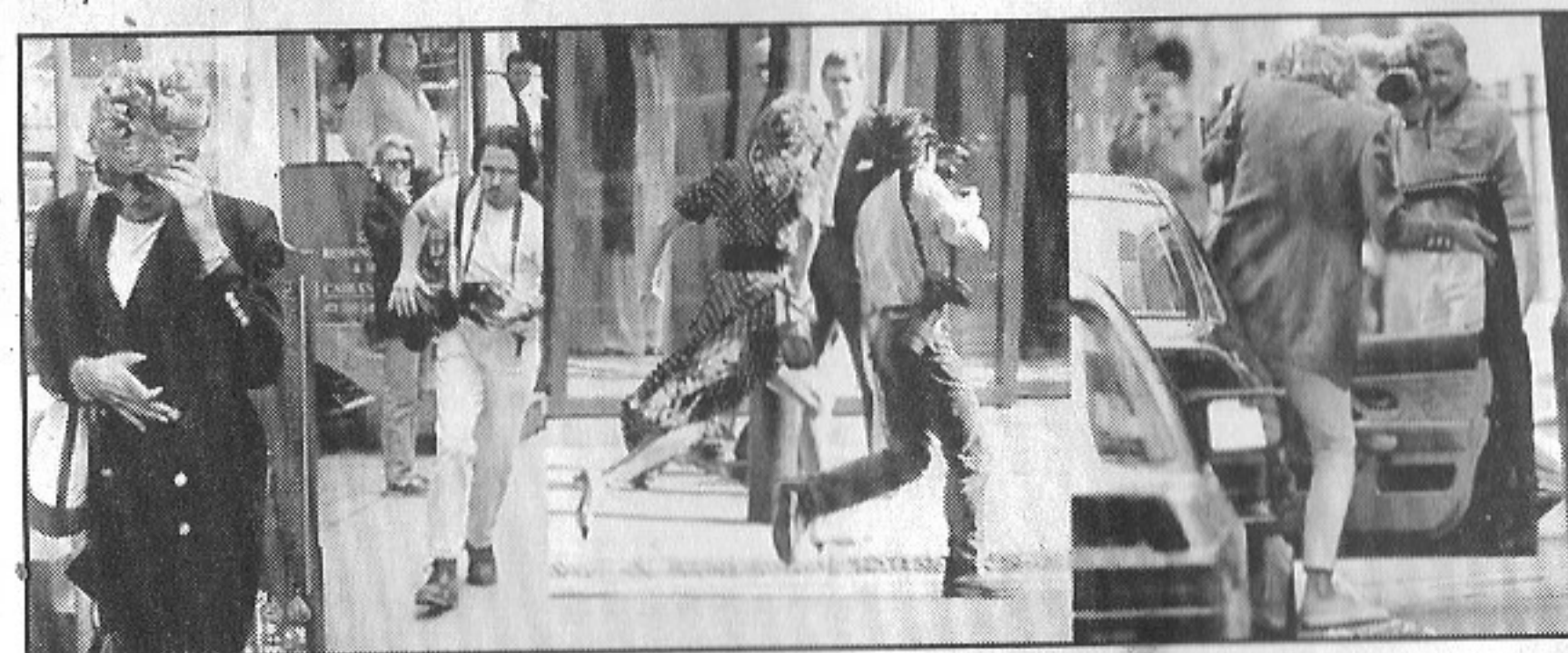

Perekonnana veel koos, kuid abielupaarina lahus. Diana, Henry, William ja Charles 1995. a., kui tähistati 50 aasta möödumist Teise maailmasõja lõpust.

gust otsustada iseenda ja oma aja üle. Range kuningakoja etikett, vastuvõetud, banketid ja kohustuslik osavõtt arvututest tühistest üritustest olid tüütud ja väsitavad. Diana ei olnud piisavalt auahne, et emotsioone alla surudes tuleviku nimel kõike ebameeldivat ja vastuvõetamatut stoiliselt taluda.

Diana lahkus 16-aastasena koolist, olles viies aines eksamil läbi põrunud. Viimast lihvi sai ta ühes Šveitsi pansionaadis ning kõige õigem oleks tal olnud abielluda lihtsakoelise mehhaanikuga kui printsiga. Ka ei suutnud ta kuidagi harjuda pressiga ebatavalise tähelepanuga. Bulvaripressi suur huvi Diana vastu mõjutas kindlasti ka tema suhteid Charlesiga, sest vaevalt troonipärijale meeldis, et kõikvõimalikel üritustel jäi talle sageli printsessi saatja roll.

Aja jooksul, eriti aga pärast abielu purunemist, sai Dianast maailma enim pil-

Diana fotograafide eest põgenemas. Kuulsus oli koormav, kuid meedia aktiivse kaasabi poleks Diana iialgi nii suurt populaarsust saavutanud.

distatav naine. Diana ei olnud rahul oma tüsenema kippuva kehaga, ta kord paastus, kord liialdas söömisega. Üha sagedamini valdas teda depressioon.

Diana ei olnud oodatud laps. Pärast kahe tütre ilmaletulekut ja päevavanuselt surnud poega ootasid Earl Spencer ja tema abikaasa väga poja sündi. Ilma pojata oleksid nad kaotanud tiitli ja omandiõiguse. 1. juulil 1961 sünnitas Spenceri abikaasa aga jälle tütre. Diana kasvas üles teadmisega, et ta ei ole kõige tähtsam pere liige. Hiljem jäi ta ka koolis oma õdede varju. Veelgi hullem oli aga Dianale vanemate lahkuminek. Diana oli kuuene, tema väike vend Charles kolmene, kui leedi Frances koos kahe noorema lapsega Althorpi lossist Londonisse kolis. Diana suhtus emalikult oma vennasse ning unistas sellest, et ta võiks kunagi ka oma lastele sellist kodusoojust pakkuda.

Lapsepõlve negatiivsed kogemused olid üks põhjus, miks Diana abielu prints Charlesiga ei klappinud. Ta ootas kooselult liiga palju ning unustas, et liigsed tundepehangud pole kõledas, ajast ja arust etiketti järgivas Briti kuningakojas kohased ning tema abikaasa on eelkõige prints, kellel on oma kohustused. Oli valas tulle ka printsi noorpõlvearmastus Camilla, kes jätkas Charlesiga kohtumist. Ja nii hekseldas kõmupress päevast päeva kuulsa kolmnurga — Diana, Charlesi ja Camilla — suhteid. Mitte leides mõistmist, poolehoidu ja turvalisust, hakkas Diana otsima tunnustust väljaspool Buckinghami paleed. Ühes ajalehele "Le Monde" antud intervjuus ütles Diana: "Kohtumisel lihtsate inimestega tunnen ma ennast paremini kui kõrgemas seltskonnas." Inimestele sellised ütlemlised meeldisid.

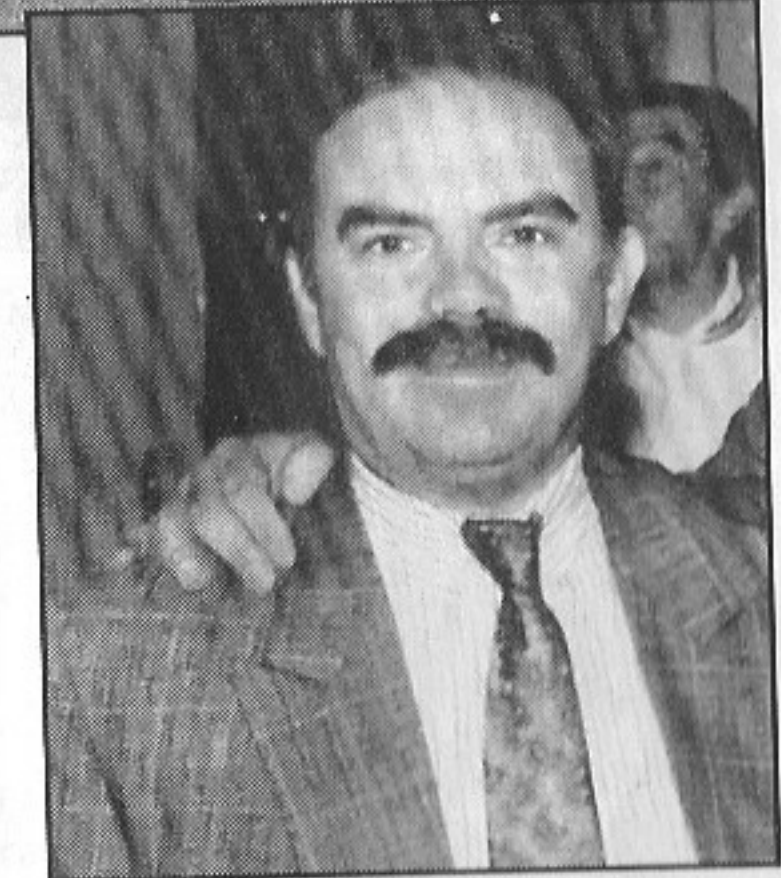
Algas Diana afäär publikuga, kui nii võib öelda. Printsess hakkas väsimatult

Vana arm ei roosteta. Prints Charles ja tema armastatu Camilla Parker-Bowles.

Sõites Pariisis Pont de l'Alma tunnelis vastu tugiposti, paiskus Mercedes-Benz S 280 mitu korda üle katuse. Diana austaja Dodi ja autojuht said silmapilk surma. Diana suri mõni tund hiljem haiglas ning ainult ihukaitsja Rees-Jones pääses raskete vigastustega.

Autojuht Henri Paul oli õnnetuse hetkel tugevas joobes.

haiglaid ning orbude varjupaiku küllastades arendama iseenda kultust nõrkade ja kaitsetute patroonina. Jagades käästunnet kodututele, haigetele ja vaestele, haletses ta ühtlasi iseennast. Kohtumine siira, hoolitseva ja nägusa Dianaga jättis inimestele sügava mulje. Bulvaripress võimendas aga iga vestluse, iga käepigistuse lausa ajalooliseks sündmuseks. Diana muutus elavaks ikooniks, keda inimesed hakkasid kummardama.

Seda laadi heategevuse kasutegur on muidugi enam kui küsitav, sest lõppude lõpuks peab ikkagi riik tagama oma kodanike sotsiaalse turvalisuse. Mõne alt-ruistliku aadlidaami või superstaari kampaanialikud aktsioonid või täissõõnud kodanlaste heategevad ballid ja korjandused ei lahenda ühtegi sotsiaalset probleemi.

Selles mõttes ei ole erand ka Diana kolleeg heategevuse alal Ema Teresa, kes suri päev enne südame te printsessi (nii Dianat ajakirjanduses tituleeriti) matust. Lühidalt Ema Teresast.

1910. aastal Skopjes sündinud Agnes Bojaxhiu (Ema Teresa kodanlik nimi)

Diana ihukaitsja Trevor Rees-Jones on ainuke neljast autos olnust, kes jäi ellu.

Diana ja tema suur eeskuju Ema Teresa New Yorgis 18. juunil 1997.

soovis juba noores eas misjonäriks saada. 1928. aastal sõitis ta Kalkuttasse. 1946. aastal kuulis Teresa "jumala häält" ning leidis, et tema missioon on seista vaestest vaesemate eest. Kaks aastat hiljem tõmbas ta selga kolme sinise triibuga sari, mida kannavad Bengaali vaesed, ning asutas oma ordu. Ema Teresa alustas, taskus viis ruupiat. 1997. aasta märtsiks, kui Ema Teresa oli sunnitud tervislikel põhjustel ordu esinaise kohast loobuma, oli tema eestvedamisel 122 riigis asutatud 579 varjupaika. Ema Teresa ei läinud korda need, keda oleks tõesti saanud aidata, teda huvitasid ainult siit ilmast lahkujad ning suurimat rõõmu tundis ta sellest, kui nägi surija näol naeratust. Erinevatel hinnangutel annetati ordule 30–50 miljonit dollarit aastas. Selle raha eest oleks võinud ehitada haiglaid, kodutute laste varjupaiku, kuid ordu liikmetel jätkus kaastunnet ainult neile, kelle haletsemisel polnud enam mingit mõtet. Kõik etteheited ordu tegevuse kohta tõrjus Ema Teresa väitega: "Me ei ole meditsiiniõed ega sotsiaaltöötajad, me oleme nunnad." Erinevalt Dianast esindas Ema Teresa vanamoodsat naiste rollijaotust. Pealegi oli ta fanaatiline perekonna planeerimise ja abordi vastane. Ja seda Indias, mis kannatab kõige rohkem ülerahvastuse all! Ta oli veendunud, et kõik probleemid leiavad lahenduse, kui tuua palvetamise komme perekonda tagasi. Ema Teresa ennastohverdav tegutsemine ei vähendanud vaesust Indias ega üheski teises riigis, küll aga saavutas ta juba eluajal märtri oreooli, mida ta ilmselt vajaski.

Muidugi võib igaüks kerjusel pead silutada, orbu sülle võtta või kodutuga ar-

Kensingtoni palee esine muutus mõne päevaga lillemereks. Närtsivate lillede peale raisatud raha oleks parem võinud kulutada puudust kannatavate inimeste toetamiseks.

mastusväärselt rääkida, kuid hoopis mõjuvam on see siis, kui sa oled kuulus, ümberringi sähvivad kümned välklambid, surisevad videokaamerad ja järgmisel päeval ilmub sinu foto kümnetes bulvariväljaannetes.

Kui meedia poleks nii agaralt nende kahe naise tegevust valgustanud, poleks kumbki saavutanud sellist heategija kuulsust. Võib-olla Dianal olidki õilsad kavatsused, kuid pressis kõrgendatud huvi tema eraelu vastu varjutas kõik muu. Asiläks lõpuks nii kaugele, et bulvaripressi fotograafid hakkasid printsessile innukalt jahti pidama. Enam ei olnud tähtis, kellega Diana kohtus või mida ütles, piisas, kui pressis ilmus tema foto.

Üldrahvlik lein muutus massihüsteeriaks.

Televisiooni ja pressi vahendusel muutus Diana matusetseremoonia ülemaailmse tähtsusega sündmuseks.

Diana põgenes tihtipeale kõmureporterite eest, kuid samas ta vajas nende tähelepanu nagu õhku, sest vastasel korral poleks tema heategevusel olnud soovitud mõju. Pärast seda, kui prints Charles ja Diana otsustasid hakata lahus elama, oli Diana taotlustel selge eesmärk — maksta oma populaarsusega kuningakoja-le kätte selle eest, et ta oli kuninglikust perekonnast välja arvatud. Teiseks, fotograafidele poseerides näitas ta Charlesile, et ta on veetlevam ja nägusam kui too neetud Camilla.

Diana mõistis, et ta pakub avalikkusele suuremat huvi kui kuninganna Elizabeth II ise. Kuid Dianat ei rahuldanud kuulsus, ta otsis isiklikku õnne, mis tal aga jäigi leidmata. Tema missioon oli olla kuulus ja ta oli kuulus sellepärast, et oli kuulus.

Pole teada, miks hakkas Diana flirtima tõmmunahalise egiptlasest miljonäri Mohamed al-Fayed'i poja Dodiga. Kas teda meelitas mehe rikkus või vabadus, mida see rikkus võimaldas? Või oli talle eeskujuks president Kennedy lesk Jacqueline, kes abiellus pururikka miljonäri Aristoteles Onassisega. Diana valiku motiive ei tea keegi.

Inglased süüdistasid Diana surmas kõmureportereid, kuid leinapäevadel suurenesid paljude kollaste ajalehtede tiraazid tunduvalt. Saatusliku tunneli juures heitsid pariislased fotograafidele ette, et nood on ainult sensatsioonijahil, kuid hoidsid samas kaenla all kõmupressi eriväljaandeid.

Bulvarilehed maksavad kõmuliste fotode eest lausa astronoomilisi summasid. Näiteks õnnestus itaalia fotograafil Mario Brennall pildistada Dianat ja Dodi suudlemas. Selle mitte eriti terava foto eest sai Brenna väljaannetelt kokku 2,6 miljonit naelsterlingit, kusjuures ainuüksi Inglise kõmuleht "Sunday Mirror" maksis 250 000. Brenna arvates peaks olema lausa pühak, et sellisest rahast loobuda. Suletud ring: bulvariväljaanded maksavad tohutut honorari kõmuliste fotode eest, tulusa teenistuse nimel on fotograafid valmis kuulsust kas või nädalaid luurama, et tabada teda delikaatses situatsioonis, lugejad aga vajavad klatši, meeli erutavat sensatsiooni.

Seega on kõmureporterid ainult etturid inimeste madalaima instinkti — vaa-jerismi rahuldamisel. Fotograafidel on laiaulatuslik informaatorite võrk. Raha eest leiab alati kellegi, kes mobiiltelefonile helistades hoolitseb selle eest, et reporter jõuaks õigel ajal õigesse kohta. Ka olid nad informeeritud Diana saabumisest 30. augustil 1997 Le Bourget' sõjalennuväljale. Neil oli teada, et printsess sööb koos Dodiga hotellis "Ritz" õhtust. Kõike järgnevat nimetasid nad õnnetuks juhuseks. Diana näol kaotasid kõmuajakirjad enimmüüdava kaubaartikli, kuid ega elu sellepärast seisma jää. Lugejatele lähevad hästi peale ka pildid ema kaotanud Williamist ja Henryst. Kollane press on leidnud uue teema, uued objektid.

Kõmureporterid löid müüdi südamete printsessist ja nemad muutsid Diana legendi surematuks.

Bibliograafia

- Adam Uwe. *Judenpolitik im Dritten Reich*. Düsseldorf 1972.
- Antiigileksikon. Tallinn – 1985.
- Auer F. *Grausamkeit, Folter- und Todesstrafen*. Odörfer-Verlags-GmbH 1993
- Badstrübner Rolf. *Die Potsdamer Konferenz*. Berlin – 1985.
- Benz Wolfgang. *Dimension des Völkermords*. München – 1991.
- Bergschicker Heinz. *Deutsche Chronik 1933–1945*. Berlin – 1982.
- Berliner Illustrierte*. (Sonderausgabe). Berlin – 1989.
- Bezõmenski Lev. *Eritõimik "Barbarossa"*. Tallinn – 1976.
- Bezõmenski L. *Kolmanda reichi lahendatud mõistatused*. Tallinn – 1989.
- Blundell Nigel. *Mistakes and Disasters*. 1992.
- Bramsted Ernest K. *Goebbels und die nationalsozialistische Propaganda 1925–1945*. Frankfurt a. M. – 1971.
- Bullock Alan. *Hitler. Eine Studie über Tyrannei*. Düsseldorf – 1977.
- Bullock A. *Hitler und Stalin. Parallele Leben*. Berlin – 1991.
- Carr William. *Von Polen bis Pearl Harbor. Die Entwicklung des Zweiten Weltkrieges*. Stuttgart – 1988.
- Chazanovkij Karcev. *Warum irrten die Experten?* Berlin – 1990.
- Cleary Margot Keam. *Great Disasters of the 20th Century*. Bison Books 1991.
- Chronik des 20. Jahrhunderts*. Harenberg 1994.
- Das waren die achtziger Jahre*. Barcelona – 1989.
- Die baltische Nationen. Estland, Lettland, Litauen*. Köln – 1991.
- Die Chronik des Zweiten Weltkrieges*. Augsburg – 1997.
- Die großen Skandale und Kriminalfälle*. Chronik Verlag 1997.
- Dülffer Jost. *Deutsche Geschichte 1933–1945. Führerglaube und Vernichtungskrieg*. Stuttgart – 1992.
- Eesti riik ja rahvas Teises maailmasõjas. XIV vihik. Tallinn – 1971.
- Elgers Paul. *Ein Giftpilz für die Kaiserin*. Greifenverlag 1986.
- Enzyklopädie der Flugzeuge*. Augsburg – 1996.
- Facon Patrick. *Illustrierte Geschichte der Luftfahrt*. Bechtermünz 1992.
- Fest Joachim C. *Hitler. Eine Biographie*. Frankfurt a. M. – 1989.
- GEO Magazin*. 12/1986.
- Gottberg Bernd, *Fall Weiß*. Berlin – 1989.
- Grigulevitš Jossif. *Inkvistsioon*. Tallinn – 1981.
- Groehler Olaf. *Das Ende der Reichskanzlei*. Berlin – 1976.
- Groehler O. *Geschichte des Luftkrieges*. Berlin – 1975
- Groehler O. *Kampf um die Luftherrschaft*. Berlin – 1989.
- Gruchmann Lothar. *Totaler Krieg. Vom Blitzkrieg zur bedingungslosen Kapitulation*. München – 1991.
- Guerin Daniel. *Anarchismus, Begriff und Praxis*. Frankfurt – 1968.
- Gutsche Willibald. *1. August 1914*. Berlin – 1976.
- Hamann Brigitte. *Hitlers Wien – Lehrjahre eines Diktators*. Piper 1997.
- Hawkes Nigel. *Wunderwerke*. Augsburg – 1996.
- Hilberg Raul. *Täter, Opfer, Zuschauer. Die Vernichtung der Juden 1933–1945*. Frankfurt a. M. – 1992.
- Hillgruber Andreas, Hümmelchen Gerhard. *Chronik des zweiten Weltkrieges*. Gondrom Verlag 1989.
- Hobby – Magazin der Technik*. 1/1989.
- Illustrierte historische Hefte* 1, 3, 17, 25, 30, 38. Berlin – 1976–85.
- Jacobsen Hans-Adolf. *1939–1945. Der Zweite Weltkrieg in Chronik und Dokumenten*. Darmstadt – 1961.
- Jungk Robert. *Heledam kui tuhat päikest*. Tallinn – 1963.
- Kingston Jeremy und Lambert David. *Katastrophen und Krisen*. Klagenfurt – 1980.
- Keiderling Gerhard. *Die Spaltung Berlins*. Berlin – 1985.
- Kinder, wie die Zeit vergeht!* Axel Springer Verlag 1977.
- Klee Ernst. *Dokumente zur "Euthanasie"*. Frankfurt a. M. – 1986.
- Knaurs Konversationslexikon*. Berlin – 1932, 1934.
- Koch Lothar. *Kampf auf allen Frequenzen*. Berlin – 1988.
- Krause Ernst Herbert. *Atomroman*. Berlin – 1959.
- Krenz Gebauer. *Martimes Wörterbuch*. Berlin – 1989.
- Manchester William. *Presidendi surm*. Tallinn – 1970.
- Mehls Hartmut, Mehls Ellen. *13. August*. Berlin – 1979.
- Melnikov Daniil, Tšornaja Ljudmila. *Roimar number üks*. Tallinn – 1985.
- Mussolini Rachele. *Mussolini ohne Maske: Erinnerungen*. Stuttgart – 1974.
- National Geographic*. 12/1985, 12/1991, 6/1992.
- Nõukogude Liidu Kommunistliku Partei XXII kongressi stenogramm I, II*. Tallinn – 1962.
- Ovtšinnikov Vsevolod. *Kuum tuhk*. Tallinn – 1985.
- A Pictorial History of Adolf Hitler*. Nigel Blundell 1995.
- Pictorial History of the 20th Century*. Hamlyn 1995.
- Poltorak Arkadi. *Nürnbergi epiloog*. Tallinn – 1976.
- Reuth R. G. *Goebbels*. München – 1990.
- Roznov Vladimir. *Prohvetid ja imetegijad*. Eesti Raamat 1987.
- Rzevskaia Jelena. *Berlin, mai 1945*. Tallinn – 1969.
- Schäfer Hans Dieter. *Berlin im Zweiten Weltkrieg. Der Untergang der Reichshauptstadt in Augenzeugenberichten*. München – 1991.
- Schlagzeilen unseres Jahrhunderts*. Naumann & Göbel 1996.
- Seydewitz Max und Ruth. *Die Dame mit dem Hermelin*. Henschenverlag 1963.
- Stalin J. *Teosed*. 10. köide. Tallinn – 1950.
- Steinert M. *Hitler*. München – 1992.

Zentner Christian. *Adolf Hitlers "Mein Kampf". Eine kommentierte Auswahl.* München – 1992.

Zitelmann Rainer. *Hitler. Eine politische Biographie.* Göttingen – 1989.

Thürk Harry. *Pearl Harbor.* Berlin – 1965.

Traksmann A., Lukas J., Haber M. *Riigikaitse õpetuse käsiraamat kesk- ja kutsekoolidele.* Tallinn – 1933.

Tšernjak Jefim. *Sajandite kohtuotsus.* Tallinn – 1976.

Tšernjak J. *Tuntuks tagantjärele.* Tallinn – 1971.

Tšernjak J. *Vana maailma kummitused.* Tallinn – 1972.

Unser 20. Jahrhundert. Bertelsmann 1978.

Viherjuuri Irmeli, Anna Virubova. Keisarinna hovineiti. Helsinki – 1993.

Välispanoraam. Tallinn – 1970–88.

Wallington Neil. *Images of Fire — 150 Years of Fire-Fighting.* London – 1989.

Wörterbuch zur deutschen Militärgeschichte I, II. Berlin – 1985.

Kasutatud fotod

Esikaas (all paremal) V. Maask. Lk. 316, 317, 318 (üleval) E. Norman, 318 (all) T. Vendelin, 320 T. Veermäe, 324 P. Langovitš, 284 (all) autori foto. Lk. 32, 90, 170, 183, 184, 193 (üleval) 196, 197, 198, 200, — fotod autori kogust.

Sisukord

Saateks	5

Tuli kui vaenlane

Rooma põlemine	7
Suur tulekahju Londonis	10
Kirik leekides	12
Leegitsev vastupanu	14
Kuidas lehm Chicago maha põletas	16
Iroquois' teater tulelõksuks	18
Tulekahju Triangle Shirtwaste'i vabrikus	20
Tulekahju Cocoanut Grove'i klubis	23
Tulekahju Joelma-kõrghoones	25
Tulekahju Bradfordi staadionil	28
Võitlus tulega	31

Tööstuskatastroofid

Tammiehitajate valusad õppetunnid	35
Katastroofid keemiatööstusettevõtetes	40
Plahvatused kaevandustes	46
"Piper Alfa" katastroof	51
Tšernobõli katastroof	54

Inimlik julmus

Miks inimene on julm?	60
Timukas, täida oma kohus!	67
Hullumeelne nõiajaht	77
Kuningas on surnud, elagu vabariik!	82
Surm elektritoolil	84
Aktsioon T 4	87
Häbi, mida ei pese maha ka tuhande aastaga	93

Mõrvad, mis tegid ajalugu

Atentaadi anatoomia	106
Oranje Willem	119
Lasud Sarajevos	124
Lõks admiral Yamamotole	133
Revolutsioon õgib oma lapsi	140
Viis sekundit, mis vapustasid maailma	145
Poliitiline mõrv — kahe teraga mõõk	156

Sõjaõudused

Ameerika Ühendriikide kodusõda	161
Kurnav positsioonisõda Verduni all	166
Gaas! Gaas!	172
Massimõrv Katõnis	175
Ühe linna häving	177
Kolmanda <i>Reichi</i> pealinn tulerõngas	183
Riigikantselei viimased päevad	196
Hiroshima häirekell	204

Külma sõja ohvrid

Saksamaa jagamine ja külma sõja algus	213
Berliini müür	217
Aatomivaimustus	223
Kiirgav stepp	237

Revolutsioonist diktatuurini

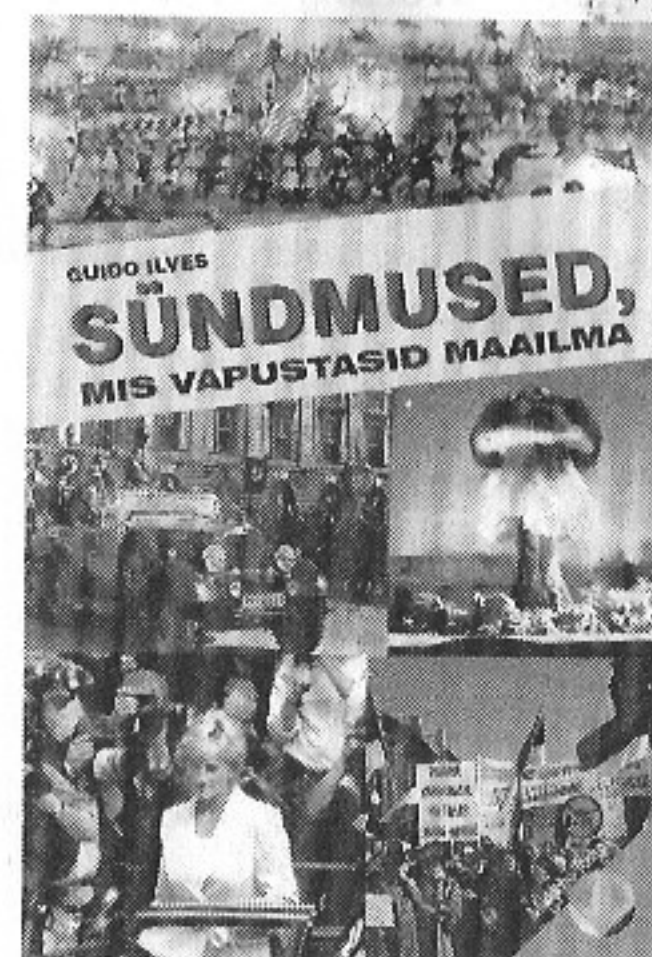
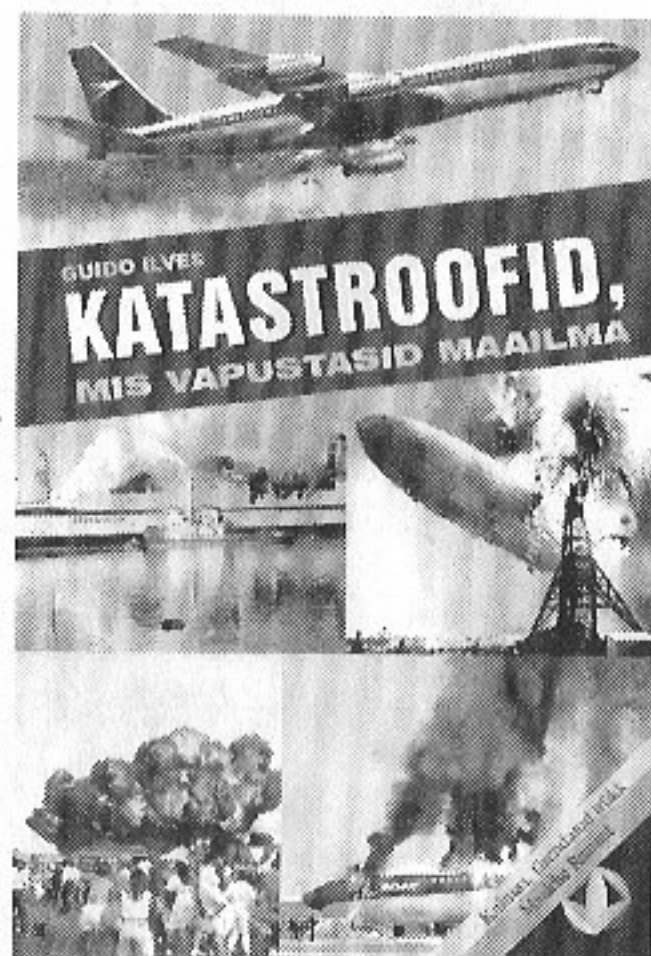
Ostetud revolutsioon	244
Diktaatoriks sündinud	248
Operatsioon "Nälg"	252
Mussolini tõus ja langus	256
Hitler kui läbikukkunud kunstnik	265
Füürer ja naised	272
Dr. Goebbelsi kümme küsimust	280
Rahvaülestõus Ungaris	290
Relvastatud riigipööre Tšiilis	297
Pariisi "kallid sugulased"	300
Mälestusmärk suurushullustusele	304
Vabaduse asemel vorsti	309
Praha kevad Poola moodi	312
Nõukogude Liidu viimased päevad	314

Majanduslikud kataklüsmid

Võit ja kaotus	327
Tulbipalavik Hollandis	330
John Law' afäär	332
Pettus Lõunamere kompanii aktsiatega	334
Kui liiter piima maksis 340 miljardit marka	337
Keeluseadus USA-s	343
Suür börsikrahh	346

Skandaalid ja afäärid

Tsaari viimane favoriit	351
Valerahategijad ja nende trikid	359
Meistervõltsijad	367
"Mona Lisa" röövimine	371
Mis juhtus selgeltnägijaga, kes nägi liiga selgelt	373
XX sajandi Herostratosed	378
Intsident luurelennukiga U-2	381
Sajandi rongirööv	386
Nikita tembutab	388
Reagani pomminali	391
Mathias Rusti juhtum	392
Rituaalmõrv rezissööri villas	396
Surma külvav sektantlus	398
"Jeesuse" tagasitulek	404
Jalgpallivõistluste mustad päevad	410
Meediaprintsess Diana	417
Bibliograafia	426
Sisukord	429

Triloogia kolmas osa

"Loodusõnnetused, mis vapustasid maailma"

ilmub 1999. aasta algul

Jälgige reklaami!